This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

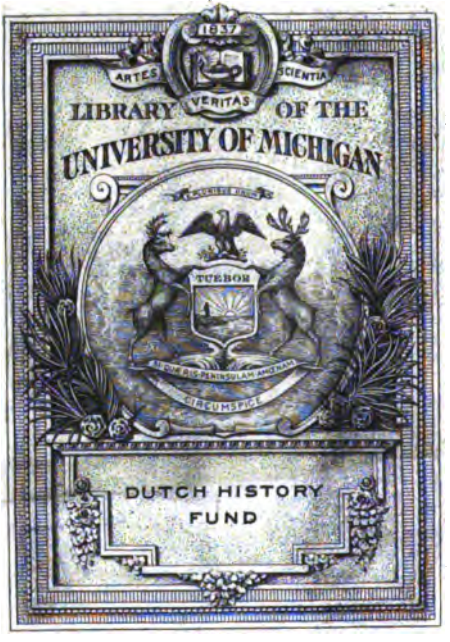
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
V123

BOEK BESCHOUWING,

VOOR

1819.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunſten en Wetenſchappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1819.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1819.

Puten hit.
Nijhoff
10-3-24

BOEKBESCHOUWING.

WESSELII ALBERTI VAN HENGEL Oratio, de ſingulari religionis Christianæ vi atque efficacitate ad piam et honestam puerorum educationem, publice habita in Athenæo Friſiaco, die 6 Novembris, A. 1817, cum Rectoris Magnifici munere abiret. Groningæ, apud *J. Oomkens.* 1818. 4to. 16 pag.

Zeer aangenaam is het, den beminnaar van den Christelijken Godsdienst, wanneer hij deszelfs groote nuttigheid in de maatſchappij op eene verſtandige en grondige wijze ziet aangetoond. Elke nieuwe poging, tot dat einde aangewend, is hem van harte welkom, vooral in onze dagen, waarin de voortreffelijkheid van dien Godsdienst zoo plegtig door Koningen en Vorſten erkend, en deszelfs grondbeginſels, als de beſte zuilen van maatſchappelijke orde en geluk, meer dan immer te voren, openlijk aangeprezen worden. Allergepaſtst kwam ons derhalve de ſtof voor, met welker behandeling de Hoogleeraar VAN HENGEL de waardigheid van *Rector Magnificus* aan de Illuſtre School te Franeker heeft nedergelegd. Zijn oogmerk met derzelver keuze was, om aan te toonen, welken heilzamen invloed de Christelijke Godsdienſt hebbe op iets, het welk in de maatſchappij van het grootſte belang is, op de opvoeding der kinderen. Deze invloed wordt aangetoond, zoo wel uit den aard zelven van dien Godsdienst, als geſchiedkundig door daadzaken. In het eerſte gedeelte der Redevoering wordt, uit de zuivermaaktheid der leer van Jeſus en zijne Apoſtelen, uit de drangredenen derzelve, en uit de hulpmiddelen, die zij aanbiedt, zeer oordeelkundig betoogd, dat onze Godsdienst, uit deszelfs aard, den heilrijkſten invloed heeft op de opvoeding der kinderen, en te dien

tijd

einde wordt vergeleken, hetgeen daaromtrent bij de Ouden, en bepaaldelijk bij de Grieken en Romeinen, geleerd werd en gebruikelijk was. Deze vergelijking wordt ook, zeer gepast, aangewend bij het tweede of geschiedkundige gedeelte der Redevoering, in hetwelk kort en bondig bewezen wordt, dat inderdaad, door het Christendom, eene veel betere opvoeding, over het geheel genomen, is ingevoerd; welke verbetering niet aan de wijsgeerte, maar aan de leer van CHRISTUS, moet toegeschreven worden. — Zeer waardig was deze, ook door taal en stijl, den Steller eer aandoende Redevoering, om afzonderlijk uitgegeven te worden, behalve de uitgave in de akademische Jaarboeken van Groningen.

W. A. VAN HENGEL Oratio de religionis Christianæ disciplina veræ ac nativæ eloquentiæ uberrima nutrice, publice habita die 8 Junii, A. 1818. Amstelod. ex typographia civitatis publica. 1818. 4to. 46 pag.

Wij laten de opgave dezer Redevoering terstond volgen op die der vorige van denzelfden Schrijver. Met dezelve heeft hij zijnen post als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en de Kerkelijke Geschiedenis, zoo wel als dien van Prediker aan de Illustre School te Amsterdam, plegtig aanvaard. Met uitstekenden lof hadden wij van dit stuk hooren spreken, en bekennen met genoegen, dat het dien lof volkomen verdient, en dat het deszelfs waarde niet grootendeels van de voordragt, welke, volgens de algemeene stem, allertreffendst was, ontleent, maar van deszelfs inwendige voortreffelijkheid. Het onderwerp is grootsch: de leer van den Christelijken Godsdienst beschouwd, als bij uitnemendheid geschikt, om echte en ongekunstelde welsprekendheid aan te kweeken. Van iemand, die zulk een onderwerp kiest, wacht men veel, zeer veel,

bij

bij de behandeling; en wij houden ons verzekerd, dat ieder bevoegd regter zijne verwachting door den Redenaar overtroffen zal vinden. In het behandelen van dit aanlokkelijk onderwerp volgt de Hoogleeraar eene omgekeerde orde, wanneer men zijne vorige Redevoering vergelijkt. Hij ſpreekt eerst van de geſchiedkundige bewijzen, dan van den aard zelven der Chriſtelijke leer. Roërend, wegſlepend is het eerſte gedeelte, waarin hij, na in ÆSCHINES en DEMOSTHENES aangetoond te hebben, wat de ware welſprekendheid is, met voorbeelden uit de oude en nieuwe Christenheid aantoont, wat de Godsdienst van CHRISTUS tot de aankweeking dier edele gave vermag; en hier wordt, uit de oudere, CHRYSOSTOMUS vooral op het levendigst voorgeſteld; terwijl dit ſtuk met den beroemden Redenaar RAU, uit de nieuwere bijzonder en uitvoeriger gekozen, op eene aandoenlijke wijze eindigt. Bij het tweede gedeelte, in hetwelk meer redenering te pas kwam, hadden wij, in den beginne, eene heimelijke vrees, dat hetzelve bij het eerſte eenigzins zou afſteken. Dan, onder het lezen, gevoelden wij deze vrees meer en meer verdwijnen. De kracht der redekaveling, de juistheid en helderheid der denkbeelden, de eenvoudigſte en ſchoonſte orde bij de menigvuldigheid van zaken, en overal, waar het te pas kwam, heerlijke trekken en wendingen van welſprekendheid: dit alles, in eenen zuiveren, deftigen en levendigen Latijnſchen ſtijl voorgedragen, deed ons *en* den Steller bewonderen, *en* eene leer hoogachten, zoo geſchikt tot ware welſprekendheid. — Mogt de kundige en begaafde man velen tot die welſprekendheid vormen, tot zijn ſtreelendst genoegen, en tot eer van eenen Godsdienst, wiens voortreffelijkheid hij zoo ſterk gevoelt, en zoo wèl weet aan den dag te leggen!

Het ware Christendom, vergeleken met de heerschende denkwijze van deszelfs belijders, bijzonder in de hoogere en middelstanden. Door WILLIAM WILBERFORCE, *Schildkn. Naar de elfde Uitgave uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1817. *In gr.* 8*vo*. 488 *Bl. f* 3-12-:

Het is zeker, dat dwaalbegrippen in den Godsdienst niet minder gevaarlijk kunnen zijn, dan volstrekte verloochening of twijfelarij. De twijfelaar mist iets, weet, dat hij iets mist, en kan het zoeken. De verloochenaar heeft niets en begeert niets; hij weet, dat, bijaldien datgeen, wat hij verloochent, waarheid *konde* zijn, het zeer ongunstig staan zoude met de aangelegenheden van zijnen onsterfelijken geest. Dan, hij weet dit; hij is met die kans tevreden; hij berust er in, en daarmede is de zaak afgedaan. Doch wie den Godsdienst aanneemt, en hem dan niet zuiver bezit, maar hem naar zijne driften plooit, die wiegt zich zelven in eenen gevaarlijken slaap, welke hem belet zijn gevaar te zien; die bezeilt in onkunde eene zee vol blinde klippen, welker aanwezen hij welligt eerst dán leert kennen, wanneer zijne kiel op eene van dezelve zal verbrijzeld wezen.

Het is, uit hoofde van deze gesteldheid der zake, zeer vereerend voor het hart van den Staatsman WILBERFORCE, dat hij, zelf te godsdienstig, om een, door menschelijke driften verminkt, Christendom in zijn hart te kunnen gedoogen, zich gedrongen gevoelt, ook anderen daarvoor te waarschúwen. Men moet zeggen, hij heeft dit gedaan met de uiterste naauwkeurigheid, en met eene juiste kennis van al die verdraaijingen, verminkingen en uitvlugten, welke zich de mensch veroorlooft, ten einde den hemel te verkrijgen, of ten minste de hel te ontgaan, maar zonder iets op te offeren, wat zijne lage, dierlijke natuur begeert, of te ondernemen, wat zijner traagheid moeijelijk zou vallen.

In

In de inleiding ſtelt ons de Schrijver nevens zich op zijn ſtandpunt, zonder ons daarmede alles te willen opdringen, wat hij op dit zijn ſtandpunt als waarheid erkent; ſchoon wij hem het regt niet weigeren mogen, het natuurlijk te vinden, dat hij het voor waarheid houdt. Wij leeren hier den ernſtigen, maar beſcheidenen man kennen, gelijk door het geheele werk heen, die reeds als mensch zich verpligt rekent, aan het zedelijk welzijn zijner natuurgenooten te arbeiden.

Hoofddeel I. VERKEERDE BEGRIPPEN OMTRENT HET AANBELANG VAN HET CHRISTENDOM. *Volksbegrippen.* — *Bepalingen der H. Schrift.* — *Onkunde in dezen misdadig.* — *Twee valſche grondſtellingen onderzocht.* Hier wordt gehandeld over de verwisſeling van Godsdienst in het algemeen, of misſchien ſlechts Zedekunde, met het Christendom, en het nadeel en het misdadige daarvan; terwijl de H. Schrift uitdrukkelijk gebiedt, *bepaaldelijk* de leer van CHRISTUS te gelooven. De twee valſche grondſtellingen zijn: dat *het weinig beteekent, wat iemand gelooft; dat men ſlechts te zien hebbe, wat hij beoefent;* de andere: dat *opregtheid de hoofdzaak is.*

Hoofddeel II. BEDERF DER MENSCHELIJKE NATUUR. Afdeeling I. *Verkeerde begrippen omtrent het bederf der menſchelijke natuur.* De verzachtende denkbeelden, aangaande dit bederf, worden tegengeſproken op grond der Schriftuur, en van ondervinding in de heidenſche en christelijke wereld, en de, door ADAM medegedeelde, erfſmet wordt vastgeſteld. — Afdeeling II. *Booze geest.* — *Natuurlijke toeſtand van den mensch.* Ten aanzien van dezen boozen geest, en deszelfs invloed op de harten der menſchen, houdt zich de Schrijver aan het dogmatieke gevoelen, en verdedigt het niet onſchrander. Van onzen natuurlijken toeſtand wordt een ſomber tafereel opgehangen, echter uit den Bijbel ontleend. Vermaning, uit die overweging voortvloeijende. — Afdeeling III. *Verdorvenheid der menſchelijke natuur.* — *Tegenbedenking.* „ Wat ik zijn moge," zegt de naam-Chris-

ten, „ik ben gelijk mijn Maker mij gevormd heeft, en dit vermindert ten minſte mijne ſtrafbaarheid." Op eene eigenaardige wijze wordt, op bijbelſchen grond, dit valsch begrip te keer gegaan, en de regtvaardigheid Gods gered.

Hoofddeel III. HOOFDGEBREKEN IN HET GODSDIENSTIG STELSEL VAN DE MENIGTE DER BELIJDERS VAN HET CHRISTENDOM, MET OPZIGT TOT DEN HEERE JEZUS CHRISTUS EN DEN HEILIGEN GEEST — BENEVENS EEN VERTOOG OVER HET GEBRUIK DER HARTSTOGTEN IN DEN GODSDIENST. Afdeeling I. *Verkeerde begrippen, betrekkelijk den Zaligmaker en den H. Geest.* In deze Afdeeling hebben wij niet gevonden, wat wij verwacht hadden; maar wij zijn er niet droevig om. Wij dachten, dat de Schrijver de dwaalbegrippen, aangaande de Goddelijke natuur van den Zaligmaker en van den H. Geest, zou weêrleggen, en vreesden voor uitpluizingen. Daarentegen wordt ons, met loutere uitdrukkingen der H. Schrift, de hoofdleer der kerk van *Engeland*, aangaande den Zaligmaker en den H. Geest, opgegeven; en die beſtaat enkel in de erkentenis van datgeen, wat beide voor ons menſchen, als zondaars, zijn, en wat door ons erkend kan worden: dus, de dwalingen *in dezen* worden alleen wederlegd. Schoon, derhalve, wel degelijk eene Drieëenigheid geloovende, ſchijnt de kerk van *Engeland* over dat leerſtuk met hare leeken niet te metaphyſiceren; en wij gelooven, dat de kerk van *Engeland* daar zeer wel aan doet, en door de kerken van alle andere landen daarin behoorde nagevolgd te worden. Deze afdeeling is zeer belangrijk, en gaat alle uitvlugten te keer, inzonderheid die, welke ontleend worden uit het misbruik van den Godsdienst door de dweeperij. — Afdeeling II. *Over het toelaten der hartstogten in den Godsdienst.* Het misbruik van de benaming *redelijke* Godsdienst wordt aangewezen, en de Schrijver betoogt, dat het *redelijke* het warme, hartelijke, niet alleen niet uitſluit, maar wel degelijk er toe behoort, en dat er zonder dit geen Godsdienst mogelijk

is.

is. Zeer ſchrander en juist wordt hier de tegenwerping wederlegd, dat een onzigtbaar (door eene drukfout ſtaat er: zigtbaar) Wezen het voorwerp van onze hartstogten niet zijn kan. — Afdeeling III. *Verkeerde begrippen, betreffende de werkingen van den H. Geest.* Die verkeerde begrippen worden hier echter juist niet bijzonder opgegeven, maar wel de tegengeſtelde leer der kerk van *Engeland.* — Afdeeling IV. *Verkeerde opvattingen van de uitdrukking: „aanneming bij God," bijnaam-Christenen.* Deze beſtaan hoofdzakelijk daarin, dat die aanneming te weinig geſteld wordt hinderpalen in de verdorvenheid der natuur en de onbeugdelijkheid der daden te vinden, of in een misbruik van de leer der genade in Christus.

Hoofddeel IV. Afdeeling I. *Over de, algemeen heerſchende, verkeerde begrippen, aangaande den aard en de naauwgezetheid van een beoefenend Christendom.* Verzwakking der voorſchriften des Christendoms natuurlijk gevolg van het wegverklaren der grondwaarheden. Het voorregt, Christen te zijn, wordt zeer ligt geſteld. Dit blijkt daaruit, dat, wanneer het Christendom nu eens bewezen werd bedrog te zijn, het al niet veel erger bij velen zoude worden, dan het nu is, met denkwijze en zedelijkheid. Uit deze afdeeling leeren wij met genoegen, dat het lid der *Engelſche* kerk den kinderdoop niet beſchouwt als afwaſſching van de erfſmet van het kind, maar de ouderen als bij dien doop werkzaam. Dit zijn zijne woorden: „Dit is ook het ware denkbeeld, hetwelk de doop ons vertegenwoordigt. Gelijk de vader van HANNIBAL, die zijnen zoon bij het altaar eeuwigen haat deed zweren tegen de Romeinen, als vijanden zijns vaderlands, zoo brengen wij ons kind in de tegenwoordigheid van God; wij heiligen het tot den dienst van *zijnen wettigen Heer*, en zweren, *in deszelfs naam*, eeuwigen ſtrijd tegen al de vijanden van deszelfs zaligheid." — Hierbij moeten wij verzoeken in het oog te houden, dat de Schrijver overal den Bijbel ſtreng volgt. — Afdeeling II. heeft geen opſchrift,

en komt ook niet voor in de inhoudsopgave. De vorige hield zich bezig met hen, die het Christendom flechts van verre en in het groot overzien; deze met dezulken, die eenige bijzonderheden ontdekken, maar toch niet genoeg naderen, om deszelfs grondtrekken en zamenvoeging te onderkennen. Bij de opgaaf, hoe veel gebiedt dezelven den Godsdienst afknarpen, om het der zinnelijkheid te wijden, wordt de Schrijver met regt zeer ernftig, en alles houdt hij voor het gevolg daarvan, dat men den Godsdienst houdt voor een zamenftel van wetten, in plaats van voor een inwendig beginfel. Eene fchoone fchets wordt er gegeven van het regt gebruik van den Zondag, in tegenoverftelling van het gebruik, hetwelk naam-Christenen van denzelven maken. — Afdeeling III. *Over het verlangen naar menfchelijke achting en toejuiching. — De algemeen heerfchende begrippen ftrijdig met die van den waren Christen.* Bij deze gelegenheid fpreekt de Schrijver onder anderen in het breede van het tweegevecht, als rustende op het beginfel, dat wij het goed gevoelen der wereld, *tot welken prijs ook*, moeten bewaren, en hare afkeuring, *door welke middelen dan ook*, voorkomen. — Afdeeling IV. *De algemeen heerfchende dwaling, die een beminnelijk gemoedsbeftaan en een nuttig leven in de plaats van den Godsdienst ftelt, bepaald en wederlegd, benevens eenige wenken aan ware Christenen.* Gezegde dwaling ontftaat uit eene andere van het grootfte belang, te weten, dat men fcheiding maakt tusfchen Godsdienst en Zedekunde. — Afdeeling V. *Eenige andere grove gebreken in het bovenaand ftelfel van de menigte der naam-Chriftenen.* 1°. Straalt in de beginfelen en in het gedrag der naam-Christenen een zeer verkeerd denkbeeld door, aangaande *de fchuld en de fnoodheid der zonde*, welke niet berekend wordt naar de H. Schrift, maar naar het fchadelijke voor de maatfchappij. 2°. Schijnt het algemeen gevoelen te zijn, dat de geboorte in een land, waarin het Christendom de gevestigde Godsdienst is, ons tot Christenen maakt — dus, de naam-Chris-

te-

tenen komen te kort in de *liefde tot God.* De Schrijver ſpreekt bij deze gelegenheid niet gunſtig over de toonneelvermaken. Hij weet wel, dat hij eenen weeken grond betreedt, maar acht het onvoegzaam, dien geheel te ontwijken, uit inſchikkelijkheid voor de gevoelens en zeden onzer eeuw. De ſlaaf van ongebondene lusten vindt deze plaats voor zich het verkieslijkſte; dus kan zij den waren Godsvereerder niet betameh: dit is de hoofdſom zijner redenering over dit ſtuk. Wij oordeelen, dat dezelve uitzonderingen duldt; maar zij is toch ſchoon. 3°. De naam Christenen ſchrijven hunne liefde tot de medemenſchen te hoog aan. — Afdeeling VI. *Voornaam gebrek — veronachtzaming van de leerſtukken van het Christendom.* Hier worden de *praktikale* gevolgen genoemd van de veronachtzaming der boven reeds genoemde leerſtukken: het bederf der menſchelijke natuur — de verzoening door den Verlosſer — en de heiligende invloed van den H. Geest. Het groot verſchil tuſſchen den waren Christen en elken anderen godsdienſtigen (tot welken de Schrijver in het bijzonder ſpreekt) betreft de *natuur* der heiligheid, en *den weg, waarop die te verkrijgen is.* Bij de woorden van den Schrijver: „ *Hij* (de ware Christen) *weet, dat zijne heiligheid zijne verzoening met God niet* VOORAFGAAT *en er de oorzaak van is, maar op dezelve* VOLGT *en er de* VRUCHT *van is;* in 't kort, dat hij door het GELOOF IN CHRISTUS *alleen voor God geregtvaardigd wordt,*" moeten wij waarſchuwen voor misverſtand; want het geloof is de wortel en het begin van alle heiliging; immers berouw en verfoeijing van de zonde, enz. gaan, gelijk de Schrijver in eene noot voorzigtiglijk aanmerkt, altijd met het regte geloof gepaard, en deze komen in eene onheilige ziel niet op. Dus, zouden wij zeggen, ontſtaan geloof en heiliging gelijktijdig, en *zonder heiliging zal* immers *niemand den Heere zien*, Hebr. XII: 14. Wij vatten des Schrijvers meening wel, maar keuren zijne uitdrukking niet goed. — Vervolgens prijst de

Schrijver de veelvoudige nuttigheid van het ZIEN OP JEZUS, als het éénige middel tot volmaking.

Hoofddeel V. *Over de voortreffelijkheid van het Christendom in zekere belangrijke bijzonderheden. Bewijs, hetwelk daarin vervat is, voor deszelfs Goddelijken oorsprong.* Deze bijzonderheden worden in het oppervlakkig ſtelſel des naam-Chriſtendoms niet gevonden. Tot dezelve behoort de volmaakte overeenſtemming tuſſchen de leerſtukken en de beoefenende voorſchriften van het Christendom, die het gewone oog zoo vaak ontgaan. Eene andere voortreffelijkheid van het Christendom beſtaat daarin, dat hetzelve vorderingen in het zedelijke veel hooger waardeert dan in het wetenſchappelijke, en deszelfs volgers liever tot de hoogſte deugd dan tot de hoogſte kennis opleidt. Eindelijk zijn de voorſchriften van het Christendom van onvergelijkelijke waarde.

Hoofddeel VI. *Kort onderzoek naar den tegenwoordigen toeſtand des Christendoms in dit land* (Engeland), *benevens eenige der oorzaken, die tot deszelfs zorgelijke omſtandigheden aanleiding gegeven hebben. Deszelfs aanbelang voor ons* (Engelſchen) *als ſtaatkundige maatſchappij; en toepaſſelijke wenken, uit het voorgedragene ontleend.* Tot dus verre heeft de Schrijver het te doen gehad met *belijders des Christendoms*, ten aanzien hunner heerſchende denkbeelden; nu beſchouwt hij den ſtaat des Christendoms in zijn land *in het algemeen.* Hij vindt dien niet gunſtig, en den grond van godsdienſtverval in de rust en welvaart, door Engeland genoten. Hij vergelijkt den tegenwoordigen tijd met den voorgaanden, en geeft eene korte ſchets van de voortgangen der afwijking van het Christendom, en de kenteekenen, die het bewijzen. De vooruitzigten des Schrijvers zijn dus niet min duister. Veel in deze redenering past ook op ons land, als land van koophandel en rijkdom.

Hoofddeel VII. Afdeeling I. *Praktikale wenken voor verſchillende ſoort van lieden.* Afdeeling II. *Raad aan ſommigen, die belijdenis doen van hunne volkomene inſtemming met de grondleer van het Christendom.* Die wen-

wenken en deze raad zijn van zeer groot belang. Afdeeling III. *Korte aanmerkingen, gerigt tot twijfelaars en Unitarisſen.* Uit de natuurlijke geſchiedenis van het ongeloof wordt deszelfs ongegrondheid zeer juist bewezen, en betoogd, dat de *Unitarisſen* hun grootſte voordeel daaruit ontleenen, dat zij de aanvallers zijn. Afdeeling IV. *Raad aan ware Christenen, uit de tijdsomſtandigheden ontleend.* Deze *ware* Christenen zijn, naar het gevoelen des Schrijvers, de leden der nationale kerk van *Engeland.* Hun worden voorgeſchreven regelen des gedrags, noodzakelijk ter ſchraging van een rijk, hetwelk alle teekenen draagt van een, dat zijnen val nadert.

Het warm godsdienſtige hart des Schrijvers wettigt hem ten volle, in dit werk als Godsdienstleeraar op te treden. (Ook de Vertaler is, naar de voorrede, geen Geestelijke, en wij zien met vermaak ook leeken voor den Godsdienst des Bijbels werken.) Wij vinden zijne ſtellingen volkomen bijbelsch. Hij is ernſtig, door en door ernſtig; maar wij vermeten ons niet te zeggen, *te* ernſtig, want hij is ver van ſombere dweeperij en vreugdehaat. Hij is vaak wijdloopig in de uitwerking zijner ſtelling, en valt ook wel in herhalingen; maar de ernſtige man wil alles van alle zijden bezien, vindt zich gedrongen, waar hij afkeuren moest, ook het tegenovergeſtelde gemoedsbeſtaan te ſchetſen, de middelen aan te wijzen, hoe men er toe komt, en alle mogelijke tegenbedenkingen te ontmoeten; en wij kunnen zeggen, dat wij het werk, niettegenſtaande die wijdloopigheid, welke ſoms halve, ja wel geheele predikatiën oplevert, met genoegen hebben gelezen, daar de ſtijl warm en vloeijend, en ook de vertaling goed is. Wij wenſchen dit boek menigvuldig in handen van hen, die door ſtand of vermogen in zoo veel gevaar ſtaan van verkoeling in echt christelijke beginſelen, en van zelfmisleiding, die van den ernst en de naauwgezetheid afkeerig maakt, en opleidt tot den tegenſtrijdigen dienst van God en den Mammon — van allen, die meenen, dat

dat de verpligtende kracht des Christendoms met een woord kan ontzenuwd worden. Wij prijzen het jongen Predikanten aan, die uit dit werk de beginſelen van naam-Christenen in derzelver zamenhang kunnen leeren kennen en beſtrijden. Dat dit werk, in of omtrent 1792 in het licht verſchenen, in 1815 in Engeland deszelfs elfde uitgaaf beleefd heeft, naar welke deze vertaling is, mag aan onze aanprijzing klem bijzetten.

Verbastering in het Christendom bij deszelfs Bedienaren: Door E. C. L. *Te Gorinchem, bij* T. Horneer. 1818. *In kl.* 8vo. 42 *Bl.* f :-5-8

Wanneer men ziet, dat *het door gierigheid met gemaakte woorden eene koopmanſchap van de Gemeente maken* de misdaad is, waartegen de Schrijver van dit boekje ijvert, denkt men aanſtonds, dat het tegen *zielmisſen*, *biecht*, *aflaat*, en wat meer van dien aard zij, bij de Roomsch-katholijke Christenen, gerigt is. Evenwel is het ons duidelijk, dat van dit een en ander ſlechts gemeld wordt, omdat de Schrijver daar te dezer gelegenheid niet wel van zwijgen kon, alhoewel zijn hoofd-, zoo niet éénig doel was, ſommige Predikanten bij het Kerkgenootſchap der Hervormden eens, zoo als men zegt, te vegen, van welke hij meent te weten, dat zij zoodanig eenen ſchandelijken handel drijven, bij eene beroeping naar elders de tegenwoordige en roepende Gemeente tegen elkander latende loven en bieden, en zulks met ſchijnheilig vertoon van gemoedsbezwaar, om den wil des Heeren te weten, en voorgewende gebeden en verzuchtingen om ontdekking, wat God beſloten heeft in zijnen raad! — Hiervan worden verſcheidene bijzonderheden genoemd, en de Schrijver had, onzes inziens, maar wèl gedaan, als hij namen genoemd had, in vooronderſtelling namelijk, dat hij die ſchandelijke daadzaken bewijzen kan; en,

hij

hij moge dan *een Christen-Leeraar* of *een Christen-Lidmaat* zijn, zoo hij het niet kan, zal zijn geweten hem zeggen, waarvoor men hem houden moet. — Als middelen tegen het schandelijk bedrijf geeft hij op: een verbod tegen eene *herhaalde* beroeping van denzelfden Leeraar in dezelfde vacature (dit zal, meenen wij, zijne bedoeling zijn); een verbod aan de Gemeenten, om staande het beroep eenig aanbod in geld of andere zaken te doen, en aan de Leeraren, om soortgelijk aanbod aan te nemen, of toe te staan, dat het door iemand, op wien zij betrekking hadden, wierde aangenomen, hetgeen hij met *simonie*, tegen welke nog altijd de bekende eed gevorderd wordt, wenscht te zien gelijk gesteld; en eindelijk verlangt hij eene aanzienlijke vermeerdering der inkomsten, aan het Predikantsambt verknocht, hetwelk zeker het beste behoedmiddel wezen zou tegen te groote verzoeking in dezen, en het schandelijk bedrijf (vooronderstelt dat het plaats hebbe) nog meer zou doen verfoeijen door iederen weldenkenden. Daar wij voor ons het laatstgenoemde middel, immers in zoo ver het eenigzins voldoende kon gerekend worden, voor eenen geruimen tijd nog onder de *pia vota* rekenen, hebben wij bij het voorgehelde verbod, en de uitbreiding van gemelden eed, een weinig uit te zonderen; hoezeer wij schijnheilig vertoon, en dat tegen over elkander loven en bieden, niet minder, dan de Schrijver, verachten. Maar wij kennen waardige, edelaardige mannen, die er dadelijk bij een beroep rondborstig voor uitkomen, dat zij hunne tegenwoordige standplaats, welke zij anders verre verkiezen zouden, verlaten zullen, en verlaten *moeten*, TENZIJ hunne inkomsten aldaar voor het minst aan die der roepende Gemeente wierden gelijk gebragt; en wij zien niet in, waarom eene vermogende Gemeente, in zoodanig geval, niet zou mogen doen, hetgeen dezelve reeds lang, en zonder zoodanig eene aanleiding, had behooren te doen, en vinden er volstrekt geene laagheid in, dat de Predikant zoodanig aanbod alsdan aanneemt, al

is

is hij dan ook — door vroegere ondervinding van andere Ambtsbroeders geleerd — genoodzaakt, *zwart op wit* te eischen, alvorens hij zich op nieuws verbinden kan. Wij kennen waardige Leeraars, die, bij gelegenheid eener voordeelige beroeping, edelmoedig ieder hun perſoonlijk gedaan aanbod weigerden, tenzij men even zeer voor hunne niet beroepene Ambtgenooten zorgde, en die daardoor de Gemeente tot haren pligt hebben gebragt; — wij kennen daarenboven, en moeten het te dezer gelegenheid tot eer der bediening zeggen, mannen, in eenigzins ruimere omſtandigheden, en wien het verhuizen, om ieder het zijne te kunnen geven, alzoo niet ten *pligt* was, die vriendelijk, maar ſtandvastig, ruime aanbiedingen door hunne Gemeente, welke zij echter niet wilden verlaten, afwezen, en volſtrekt niets aannamen, dan eene kleine gedachtenis; en ook de zoodanigen, die, hoezeer door nood gedrukt, ieder aanbod afwezen, omdat het niet kon gevonden worden, dan uit een fonds voor noodlijdenden, of door bijdragen, ook van den zeer weinig gegoeden. Ja, wij kennen waardige mannen, die aanzienlijke voordeelen bij eene roepende Gemeente afſloegen, eeniglijk uit liefde en gemoedelijke trouw voor hunne kleene en arme Gemeente, waar zij jaren aaneen hunne ſobere bete met zorg en kommer aten. — De Schrijver zal buiten twijfel deze onze ondervinding niet tegenſpreken; zij is ook gewisſelijk de zijne, en hij heeft het kennelijk ſlechts tegen enkelen gemunt. — Wij hopen, dat het waakzaam toezigt en de gemoedelijke trouw der Kerkbeſturen van den leerſtoel al de zoodanigen weren zal, die kennelijk het eerwaardig ambt alleen als eene kostwinning begeeren, en wier kunde en bevoegdheid doorgaans gelijk ſtaan met deze hunne onedelmoedige bedoeling; en die dan, luide toejuiching vindende, (gelijk het uit dit boekje ſchijnt) door eigene domheid, en den daardoor verworvenen naam van *ernſtige*, *regtzinnige*, *gemoedelijke* en *vrome* herders, bij eene domme menigte, door zich laaghartig te ſchikken naar den bedorvenen

nen smaak van eenige dweepers, de geschikte voorwerpen zijn voor de bedoelde speculatie, en door *klinkenden* aandrang te winnen. Wanneer de menschen de gezonde woorden der waarheid niet kunnen verdragen, maar zich Leeraars zoeken naar eigene zinnelijkheid, is het éénige behoedmiddel, dat er geene Leeraren meer zijn naar deze hunne zinnelijkheid. Eene wet intusschen, dat, terstond bij eene vacature, en alvorens iemand bijzonder genoemd werd, de Gemeente bepalen moest, of en wat zij ter verbetering van het traktement van eenen nieuwen Leeraar kon en wilde bijdragen, en een stellig voor *nul* en *van onwaarde* verklaren van iedere daar boven gaande verbindtenis, ware misschien inmiddels nog een, hoewel niet volkomen genoegzaam, echter meest werkzaam middel, om de bedoelde ergernissen te weren.

ADOLPHI IJPEIJ, *A. L. M. Phil. et Med. Doctoris medicinae in Academia Lugduno Batava Professoris ordinarii* Principia anatomico-physiologica. Lugd. Batav. apud *J. W. van Leeuwen.* 1817. XX & 463 pp. 8vo. maj. d. i. *Ontleed-natuurkundige Grondbeginselen, enz.* f 3-18-:

De werkzame man, aan wiens pen de natuur- en geneeskundige wetenschappen in ons vaderland reeds zoo menig boekdeel verschuldigd zijn, biedt der geleerde wereld weder eene nieuwe vrucht van zijne vlijt aan, in deze grondbeginselen van de ontleed- en natuurkunde des menschelijken ligchaams, welke wij geenszins als eene nieuwe uitgave van een, reeds vóór vele jaren, door hem uitgegeven geschrift, maar als een nieuw werk moeten aanmerken, en dus ook, als zoodanig, aan onze lezers willen doen kennen. Dit werk dan is in vijf hoofdafdeelingen of *boeken* verdeeld, waarvan het eerste ons de vaste en vloeibare deelen des ligchaams,

chaams, in het algemeen, doet kennen, handelende, in het eerſte hoofdſtuk, na het onderwerp (*ontleed- en natuurkunde van den mensch*) bepaald te hebben, over het *leven*, over de *werkingen* en het *maakſel des ligchaams in het algemeen*, vervolgens over de *vliezen*, en in het bijzonder, als de grondſlag derzelve, het *celweeffel*, beſluitende met het *vet*, hetwelk wij in dat celweeffel vinden. Het tweede hoofdſtuk ſpreekt van de *grondſtoffen* (*elementa*) des ligchaams, waardoor de geleerde IJPEIJ echter niet de uiterſte grondſtoffen, waarin de ſcheikunde het dierlijk ligchaam ontbindt, maar de reeds meer zamengeſtelde zoogenaamde naaſte beſtanddeelen van hetzelve verſtaat. In het derde hoofdſtuk ſpreekt hij dan over de ſappen, echter niet over alle, maar bepaaldelijk over de chijl en het bloed; terwijl hij de behandeling der overige, tot nadere gelegenheid, daarlaat.

Dit eerſte boek bevat dus, zoo het ſchijnt, voornamelijk de algemeene gronden der wetenſchap, en dan vervolgens, wat men op eene andere plaats niet wel brengen kon, b. v. het *vet* en de *temperamenten*. Elk der vier volgende boeken loopt nu over eene der vier hoofdwerkingen, en alles, wat daartoe te brengen is; het tweede over de *levenswerkingen* (*functiones vitales*), het derde over de *dierlijke werkingen* (*functiones animales*), het vierde over de *natuurlijke werkingen* (*functiones naturales*), en eindelijk het vijfde over de *geſlachtswerkingen* (*functiones genitales*). Onze lezers zullen wel weten, dat er tegen deze verdeeling vrij wat te zeggen valt. Maar zouden zij er nog wel iets op hebben aan te merken, na het meesterlijk gebruik, hetwelk onze ſchrijver er van maakt? — wanneer zij de werking der watervaten, der affcheidingswerktuigen, benevens ſtem en ſpraak, onder die werkingen vinden opgeteld; welke het naast met het leven in verband ſtaan? wanneer zij de huiduitwaſeming midden onder de werking der zintuigen vinden ſtaan, en de af-

ſchei-

ſcheiding der gal, der pis afgezonderd van de overige afſcheidingen?

Hieruit kunnen wij den geest der orde opmaken, welke den Hoogleeraar in deszelfs naſporingen geleid heeft. Of HORATIUS die orde *duidelijk* zoude genoemd hebben? — Doch wij moeten onze lezers ook met eenige der hoofdſtellingen dezes werks bekend maken. Al aanſtonds zien wij, bl. 2, het leven, hetwelk de ſchrijver eerst, te regt, als een *verſchijnſel* beſchouwt, aangemerkt als eene *hoedanigheid*, en zoo doende den grond van het verſchijnſel met het verſchijnſel zelf verwiſſeld. — Vervolgens ſchijnt IJPEIJ in de redelijke ziel des menſchen de reden van deszelfs voortreffelijker leven te zoeken; hoewel wij niet inzien, wat de rede gemeens heeft met eene kracht, waardoor ons ligchaam aan de Natuur en ſcheikundige wetten onttrokken wordt. En nadat daarop, als in het voorbijgaan, het onderſcheid tusſchen den mensch en de apen is aangetoond, leert IJPEIJ ons, dat het leven zich voornamelijk op vierderlei wijze doet kennen: door de *beweging der ſappen*, door de *gevoeligheid van het zenuwgeſtel*, door de *zamentrekkingskracht en ſpanning van al de vaste deelen*, en eindelijk door de *zamentrekking der ſpiervezel door aangebragte prikkels*, *of door de bevelen der ziel*, *welke men prikkelbaarheid noemt*. Dit zamen vereenigd is *opwekbaarheid*. Hier zoude men kunnen vragen, of de beweging der ſappen niet afhangt van die der vaste deelen? of, hetgene van *alle* deelen geldt, niet behoort genoemd te worden, voordat men ſpreekt van hetgene bijzondere deelen aangaat? of men van een verſchijnſel kan zeggen, dat het zich in eene *kracht* openbaart? Men zoude kunnen vragen, of men, van het leven ſprekende, niet ſpreken moet van de eigenſchap, die hetzelve, of het beginſel, waarvan het afhangt, heeft, om zich mede te deelen? waardoor de doode, doch levensvatbare ſtof, in het levend ligchaam opgenomen, eindelijk deel aan het leven krijgt. — Doch laat ons verder gaan. Van de *vliezen* (bl. 16.) ſprekende, verwaar-

digt de ſchrijver de keurige onderſcheiding van den beroemden BICHAT naauwelijks met een woord, en toch wordt daardoor zoo veel opgehelderd. — Van het bloed ſprekende, ſchrijft hij, bl. 36, de roode kleur van hetzelve bijna gaaf aan het ijzer toe, zonder eens van de proeven van BRANDES te gewagen, welke daaromtrent toch een' gegronden twijfel doen ontſtaan. — De dierlijke warmte, d. i. de *eigene temperatuur* des dierlijken ligchaams, wordt, volgens hem, bl. 128, alleen door de ademhaling veroorzaakt. Zoodat dan de natuur alleen op vermeerdering van warmte bedacht is geweest, en niet tevens, om ſteeds eene gelijkmatige temperatuur te onderhouden, ook op vermindering, waartoe vooral de huiduitwaſeming veel toebrengt, welke dus niet minder noodig is tot behoud dier eigene temperatuur, dan de werking der longen. Vreemd is het ook, dat, bl. 129, in die verwekking van dierlijke warmte bijna alleen, althans voornamelijk, het nut der ademhaling geſteld wordt; daar toch elders duidelijk wordt gezegd, dat er bij de uitademing koolſtofzuur en waterdeelen ontlast worden. Zoude die ontlasting dan ſlechts iets bijkomends en van minder belang wezen? Wij gelooven het tegendeel. Het bloed, van zijne koolſtof verliezende, ſchijnt geſchikter te worden voor prikkeling en voeding. Vezelſtof is, ingevolge de proeven van FOURCROY en anderen, het dierlijk beſtanddeel, waarin het minst koolſtof is, en is tevens datgene, waaruit de vaste deelen vooral onmiddellijk gevormd worden. Door de ademhaling worden andere beſtanddeelen, vooral gelei en eiwit, in vezelſtof veranderd, en dus geſchikter gemaakt ter vastwording. En de dagelijkſche ondervinding leert, hoe veel de ademhaling tot de voeding afdoet, en hoe zeer het verblijf in eene zuivere lucht deze laatſte bevordert. — Bij de opgave van het inwendig maakſel der zenuwen, bl. 183, zien wij geen gewag gemaakt van de ontdekkingen van REIL in dit ſtuk, blijvende IJPEIJ bij die van FONTANA ſtaan; en bij de werking der zenuwen is niets gezegd van de zeer opmerkelijke proeven

ven van den grooten HUMBOLDT en anderen, waardoor het gevoelen derzulken, welke eene fijne, zich op de wijze der onweegbare ſtoffen verſpreidende, vloeiſtof in de zenuwen aannemen, tot meer dan *beuzelarij* (zoo als onze Profeſsor het gelieft te noemen) verheven wordt. — IJPEIJ ſchijnt voorts (bl. 224) geen acht geſlagen te hebben op hetgene toch in de *Annales de Chimie*, (t. 90. p. 188 ſuiv. t. 92. p. 33 f.) gevonden wordt, dat, namelijk, SEGUIN de opſlorping van onze huid, in gewone gevallen, zoo groot niet bevonden heeft. De werking der kwikzalven, waardoor de opperhuid verweekt en de huid bijzonder geprikkeld wordt, bewijst hier weinig. — Bl. 273. beweert IJPEIJ, dat de ſpiervezel geene, van de zenuwvezel onafhankelijke, prikkelbaarheid (*irritabilitas*) heeft; en, daar hij, een weinig vroeger, den goeden SPRENGEL uitlacht, omdat die eene dergelijke kracht in de longen geſteld heeft, zouden wij hier dan welhaast den goeden IJPEIJ uitlagchen, dat hij, zelf eene *zamentrekking in de ſpiervezel als bijzondere wijziging van het leven* aannemende (bl. 3), welke hij daar *irritabilitas* noemt, zich zelven een weinig ſchijnt tegen te ſpreken: want dat die zamentrekking door de zenuwwerking wordt opgewekt, en zonder haar niet, of althans zeer zelden, plaats heeft, bewijst, zouden wij denken, juist een zeker afzonderlijk beſtaan, zonder hetwelk toch eene onderlinge betrekking en afhankelijkheid, het eene van het andere, zich niet wel denken laat.

Wij hebben het halve boek doorloopen, maar kunnen gerust verzekeren, dat de andere helft in denzelfden geest geſteld is. Wij moeten er nog alleen bijvoegen, dat het gebrek van aanhaling van platen, bij de ontleedkundige beſchrijvingen, het werk voor minkundigen bijna onbruikbaar maakt; maar dat het daarentegen, wat het ſcheikundige aangaat, veel bevat, dat men elders niet vindt.

Reizen op en Beſchrijving van de Goudkust van Guinea, voorzien met de noodige Opheldering en, Journalen, Kaart, Platen en Bewijzen; gedurende een lang verblijf aldaar opgezameld, en grootendeels zelve gezien, ondervonden en bijeengebragt, door J. A. DE MARRÉE, *Oud-Fiscaal en teruggekeerd algemeen Secretaris en Translateur der Engelſche Taal, in dienst van het Nederlandsch Gouvernement. Te 's Gravenhage en Amſterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1817. *Iſte Deel. In gr.* 8vo. *VIII en* 289 *Bl. f* 3-12-:

De Goudkust van *Guinea* heeft ſedert eenigen tijd de aandacht gewekt, doordien zij het verblijf van, en ondergeſchikt is geworden aan eenen man, die, in een ander gedeelte der wereld tevens door groote hervormingen bekend, en van overmatige geſtrengheid, ja wreedheid beſchuldigd, ook in dat gedeelte der wereld eene groote verandering ſcheen te zullen bewerken, toen de vernielende luchtſtreek ook hem in het graf ſleepte. Een naauwkeurig berigt van een' ooggetuige omtrent dit gewest, hetwelk door velen voor zoo vele verbeteringen wordt vatbaar gekeurd, kan dus niet anders dan het publiek aangenaam wezen; te meer, daar de *Nederlandſche* bezittingen op die kust over het algemeen zoo weinig bekend zijn. De Heer DE MARRÉE, oud *Nederlandsch* ambtenaar op dezelve, levert ons in dit werk eene belangrijke bijdrage tot de algemeene Volkenkunde zoo wel, als tot de plaatſelijke kennis van dat gedeelte van *Afrika*, weleer het middelpunt en de hoofdzetel van den ſlavenhandel. Sedert BOSMAN's bekende, en in dien tijd algemeen geachte reis, herinneren wij ons geene beſchrijving derzelve door eenen *Nederlander;* die dus, na zoo veel verandering der betrekkelijke magt van de onderſcheidene *Europeſche* Staten, eene behoefte geworden was. Zelfs de voortreffelijke

ZIM-

ZIMMERMANN, hoe uitmuntend in zijne algemeene behandeling der inwoners en natuurverſchijnſelen, is in de *topographiſche* en *ſtatiſtiſche* bijzonderheden, die hier vooral voor den *Nederlander* van belang zijn, vrij mager.

Het ware echter te wenſchen geweest, dat de Heer DE MARRÉE zijn belangrijk werk, eer hij zulks ter perſe gaf, door een' deskundigen had laten doorzien, en de vreemde zegswijzen, waaraan een lang verblijf buiten 's lands, en gemeenzaamheid met de *Engelſche* taal, hem natuurlijk moest blootſtellen, had doen verbeteren. Immers deze uitdrukkingen en zegswijzen zijn in dit boek in geen gering aantal, en belemmeren te meermalen de duidelijkheid, om nu niet eens van de bastaardwoorden te ſpreken, die men op elke bladzijde in overvloed aantreft. Wij zullen hiervan, op het ſlot onzer beoordeeling, eenige bewijzen bijbrengen.

Gunſtig is, over het algemeen, de Schrijver noch voor het klimaat, noch voor de inwoners geſtemd. Het eerſte is, naar zijne verzekering, bij uitſtek vernielend, *zóó zelfs*, dat *het niet geſchikt is voor menſchen, geboren en opgevoed onder eene geheel andere luchtſtreek*, en dat er van de vijf menſchen ſlechts één zes jaren na zijne aankomst in leven is. De hette vooral moet in het geſtel des *Europeaans* verwoestingen aanrigten: de onophoudelijke dorst, die drinken begeert, hetwelk verzwakking der maag bewerkt; de prikkelende middelen, die men bezigt om de verzwakking voor te komen, en die de ingewanden blootſtellen, enz. dit alles baart, zelfs bij eene matige leefwijze, eene verſlapping en eindelijke ſlooping der geheele *machine* (bl. 15, 16.) De ligging van dit gewest, aan het vlakke en veelal zandige ſtrand, dat aan het Zuiden en dus aan al de ſtralen der keerkringszon blootſtaat, die ook van het achterwaarts (ten Noorden) gelegene gebergte teruggekaatst worden, geeft genoegzame reden voor die buitengemeene hette. Doch deze — in het heetst van den zomer door den ongezonden regentijd afgewisſeld —

moge voor het meer ontwikkelde dierlijke leven ſchadelijk zijn, de groei der planten wordt door deze vereeniging of afwisſeling van hette en vocht zóó bevorderd, dat alle naauwe paden, zoo die niet worden opengehouden, digt groeijen, alles in, door en op elkander wast, de aarde met eene bedding van groen overtogen ſchijnt, en de voetganger geen' ſtap kan doen ter zijde der wateren, welke zich door dit kreupelbosch alleen een' doortogt kunnen banen (bl. 5). Het goud wordt hier meermalen onvervalscht op de oppervlakte der aarde gevonden (bl. 7). Maar juist deze milde giften der Natuur werken bij den ingezeten, die alles heeft, wat hij tot levensonderhoud behoeft, eene traagheid, loomheid en lafheid, met wreedheid gepaard, (dit ziet men te meermalen vereenigd) waarvan de Schrijver verſcheidene ſtalen opgeeft. Hij weidt voornamelijk uit over de twistzucht, de verkleefdheid aan ſterken drank, het bijgeloof, het gebrek aan weetlust, de grove zinnelijkheid en de bedriegelijkheid der *Negers*, tegen welk menſchenras hij ongemeen is ingenomen. Het ſchijnt bijna, alsof de Schrijver hiermede ten minſte eenige der gruweldaden, welke men wel eens tegen de *Negers* gepleegd heeft, wil verſchoonen; althans op bl. 180 wordt, geheel zonder afkeuring, eene verraderij van den *Engelschman* THOMAS NORRIS verhaald, die, wel is waar, door eene opligting en driedaagſche gevangenis getergd was, maar naderhand alles ſcheen vergeten te hebben, tot hij onverhoeds *al* de *Negers* in het dorp *Tandum-Querri*, waarvan toch gewis ſlechts eenigen ſchuldig waren, met ſchroot deed beſchieten, een aantal dus van het leven beroofde, en anderen uit hunne haardſteden verdreef. Is deze wraak voor *Christenen*, voor beſchaafde *Europeërs*, niet veel verfoeijelijker, dan de misdaad der onkundige *Negers*? En van dezen, ja van eenen nog veel ſchandelijker aard, zonder eenige terging, hebben de *Europeërs* zoo vele daden gepleegd, die de *Negers*, wanneer zij Geſchiedſchrijvers hadden, regt zouden

ge-

geven, ons voor het ſchuim der Aarde, voor ſchrandere Duivels te verklaren. Men zie ſlechts ZIMMERMANN'S boven aangehaalde werk. Op bl. 208 van het voor ons liggende boek verhaalt de Schrijver toch ook daadzaken ten voordeele der *Negers*, die ons eenigen hunner van de beminnelijkſte zijde doen kennen. Zekere OTTO, een *Hollandſche Neger* onder het Fort *Crevecoeur* te *Accra*, ſtond onze Natie, bij de verdediging dier ſterkte tegen de *Engelſchen*, niet ſlechts getrouwelijk bij, maar wees ook de aanbiedingen der laatſten, die hem voor het verkoopen der veſting eene aanzienlijke belooning toezeiden, ſtandvastig van de hand; verleende den dapperen AUCHARD, verdediger van *Accra*, herbergzaamheid, tot hij bij de *Denen* eene betere ſchuilplaats kon vinden; weigerde vervolgens alle vleijende aanzoeken van den *Deenſchen* Bevelhebber, om deszelfs vlag op te ſteken, met deze voortreffelijke taal: „ Ik ben een *Hollandsch* on„derdaan; ik moet den tijd afwachten, wanneer de „ blanken vrede maken, die mij dan zal overtuigen, „ of de *Hollanders* het fort weêrom krijgen, of niet; „ ik kan alzoo vóór dezen tijd geene andere vlag aan„ nemen; desniettegenſtaande wil ik zoo ondankbaar „ niet zijn, dat ik u niet in alle gevallen, in dien „ tuſſchentijd, zoude dienen" (bl. 210). Bedekt zulk een karaktertrek van een' *Neger* niet eene menigte van zonden zijns Volks? Ook de Heer DE MARRÉE is onpartijdig genoeg, om, daardoor weggeſleept, uit te roepen (bl. 208): „ Zoude men wel zulke goedhartige en „ getrouwe menſchen onder de *Negers* op de kust ge„ looven aan te treffen? De naam *Heiden* geeft ons „ ſomtijds een geheel valsch denkbeeld van diegenen, „ welke geene geloofsgenooten van ons zijn, en brengt „ ons menigwerf tot de dwaling, van te gelooven, „ dat, buiten de zoogenaamde Christenen, geen eer„ lijk mensch meer in de wereld gevonden wordt." En op bl. 189: „ Er behoort, om met deze menſchen

„ om te gaan, juist geen geweld of tirannij. Zij dra-
„ gen de erkentenis van goed en kwaad, van belo-
„ ning en ſtraf, even zoo wel met zich om, en ſoms
„ beter, dan eenige blanken; het ſmart mij zulks te
„ moeten zeggen: doch zij verlangen, en met regt,
„ dat deze, als meer verhévene ſchepſelen, hun in dat
„ goede voorgaan: nemende anderzins in het kwade
„ ook het voorbeeld ter navolging. En ik durf open-
„ lijk verklaren, dat, daar ik mij eenmaal voor den
„ geest had geſteld, die menſchen door overtuiging,
„ goedheid en billijkheid, zonder knevelarij, aan mij
„ te verknochten, ik onder hen meerder vertrouwen
„ bezat, meer veilig was, en meer van hen kon ge-
„ daan krijgen, dan diegene, die zich dan door hunne
„ magt, dan door hunne milddadigheid, dan door hunne
„ zwakheid, en dan door hunne ongepaste gemeen-
„ zaamheid, onkundig met den aard der *Negers*, in
„ derzelver gunst wenschten te dringen." Moet niet deze ronde verklaring, gevoegd bij nog een treffend blijk van ſtipte eerlijkheid in de *Negers*, (op bl. 198) den indruk der lange lijst van ondeugden der *Negers*, vroeger door den Schrijver opgehangen, aanmerkelijk verzwakken? Voeg hierbij, dat vele der gevallen, hier ten nadeele der *Negers* geboekt, het onmiddellijk gevolg zijn van den verfoeijelijken Slavenhandel, door eenen nieuweren *Engelſchen* Schrijver te regt „ de
„ grootſte ſchennis" genoemd, „ die immer tegen on-
„ ze Natuur werd gepleegd," en die toch door *Europeërs* werd aangemoedigd, gekoesterd, en drie eeuwen lang in ſtand gehouden!

De laatst aangehaalde bijzonderheden omtrent de *Negers* worden door den Schrijver ſlechts bij gelegenheid der beſchrijving van het land der *Fantijnen* geboekt, voor welke Natie hij anders alles behalve gunſtig is. Immers, na de algemeene beſchrijving der Goudkust, bl. 1—39, eene korte ſchets der geſchiedenis van de *Hollandſche* bezittingen (tot bl. 54), een

over-

overzigt van den handel in ſlaven, goud en elpenbeen, ten waardering van het voor- of nadeel der kust (tot bl. 73), gaat de Heer DE MARRÉE over tot eene bijzondere vermelding der ſterkten, door de *Nederlanders* op die kust, hetzij voorheen, hetzij thans nog, bezet, en geeft bij die gelegenheid ook een verſlag van de tuſſchen deze verſpreide *Engelſche* en *Deenſche* vestingen, beginnende van het westelijke punt, en verder oostwaarts tot het *Deenſche* kasteel *Christiaansburg*, en de voormaals *Hollandſche* verſchanſingen van *Teſſe*, *Temma* en *Penni*. Deze *Nederlandſche* bezittingen zijn nog talrijker, dan wel algemeen bekend is. De westelijkſte ſterkte is *St. Antonij tot Axim*, eene der beste (in 1643 aan de *Portugezen* ontrukt); *Hollandia*, voorheen *Friedrichsburg* geheeten, en ſedert 1683 eene *Brandenburgſche* bezitting, totdat het, door dezen, in de bemagtiging door de *Negers*, aan *Nederland* verkocht werd; *Dorothea tot Accada* (van eene zonderlinge bouworde); vervolgens, achter het *Engelſche* kasteel *Dixcove*, de ſterkte *Batenſtein*, op een' hoogen ronden berg; *Witſen* te *Taccorary*, eene verovering van DE RUITER op de *Engelſchen* in 1665, (de eerſte dier namen is doorgaans die van de vesting, de tweede van het daaronder gelegene dorp) en waarbij eene natuurlijke, maar, naar een kunstwerk zweemende klip verrijst; *Oranje* te *Saccondee*, (ook de *Engelſchen* hebben eene faktorij aan die plaats;) *St. Sebastiaan* te *Chama*, in 1638 den *Portugezen* ontnomen, met eene ſchoone en breede rivier, aan welker zwaar belommerde boorden nimmend hout voor kano's gehakt wordt; *Commanie*, met twee naast elkander gelegene ſterkten, (het *Hollandſche* in 1688 gebouwd, hetwelk eerst de *Engelſchen* in 1782 wilde bevechten, doch op een' loozen ſchrik afhield, en naderhand zelf door de *Engelſchen* genomen werd); het hoofdkasteel *St. George d'Elmina*, eindelijk, waarvan de Schrijver een verſlag tot het volgende Deel beſpaart; de *Engelſche* hoofdvesting *Cabo Cors* (*Cape Coast*), volgens de kaart reeds in het land der *Fantijnen*, gelijk het voorgaande in dat der *Ahantah's* ligt. *Cabo Cors* is in 1667 bij den vrede van *Breda*, (niet in 1767, zoo als er, zekerlijk door eene drukfout, ſtaat) aan de *Engelſchen* tegen *Cormantijn* afgeſtaan. *Naſſau* te *Mouree*, in 1782 op eene ſchandelijke wijze zonder eenige verdediging aan de *Engelſchen* afgeſtaan; *Annamaboe* (eene *Engelſche* vesting, met het magtigſte en volkrijkſte dorp der

Goudkust); *Amſterdam*, of *Groot* en *Klein Cormantijn*; het *Engelſche* kasteel *Tandum-Querri*; *Lijdzaamheid* te *Apam*, eene kleine ſterkte; *Winneba*, bij hetwelk ſuikerriet in het wild groeit, dat weinig ſlechter is dan het *Westindiſche*; *de goede Hoop* te *Berkoe*, of eigenlijk *Sinjan*; *Crevecoeur* en *James-Castle* te *Accra* (het eerſte eene *Hollandſche*, het tweede eene *Engelſche* bezitting); en eindelijk de *Deenſche* vesting *Christiaansburg*. Men ziet, dat wij nog verreweg de meeste punten op deze kust in bezit hebben; maar de Schrijver klaagt over gebrek aan bezetting, dat in BOSMAN's tijd bij de *Engelſchen* plaats had. Al die plaatſen worden niet alleen uit een krijgs-, maar ook uit een aardrijkskundig oogpunt beſchouwd, en de heerlijke, menigmaal boschrijke landſchappen tusſchenbeiden ſomtijds vrij ſchilderachtig beſchreven. Het ſlot van dit Deel maakt een verhaal van den hevigen oorlog der *Aſſiantijnen*, eene magtige binnenlandſche Natie, (die reeds BOSMAN kende, en hunnen vernielenden oorlog tegen die van *Diukira* vermeldt) tegen de *Fantijnen*, waarbij de *Engelſche* vesting te *Annamaboe* in zeer groot gevaar kwam, en het dorp onder dezelve geheel verwoest werd.

Ziedaar het doorgaande beloop van dit boek. Wij herhalen den wensch, dat er op de uiterlijke voordragt wat meer, of liever misſchien wat minder, zorgvuldigheid beſteed ware. Somtijds toch ſchijnt het, alsof de Schrijver met opzet aan de zinſneden zekere gemaakte deftigheid wil bijzetten, die dan weder krijtend afſteekt bij den meer dan gemeenzamen toon van het vorige en volgende. Op een' anderen tijd (doch ſlechts éénmaal) overſtelpt hij ons met aanhalingen, die hij in de oorſpronkelijke talen, zoo wel als overgezet, in den tekst vlecht. Deze plaats, welke men op bl. 39 en 40 vindt, en die tevens van bastaardwoorden krielt, is te lang om mede te deelen: wij doen zulks te minder, omdat ſommigen naar dezelve ligtelijk het geheele boek zouden beoordeelen, hetgeen zeer onbillijk zou zijn. Maar, opdat men ons niet van onregtvaardigheid beſchuldige, ſta hier een bewijs voor de eerſte ſtelling (bl. 34). „ Hoezeer zij (de *Negers*) nu, „ door van het tegendeel overtuigd te zijn, weten, immers „ behoorden of konden weten, dat dit alles de groſſte on„ waarheden zijn, (de verdichtſelen hunner Priesters) zoo is „ het mij echter gebleken, dat zij zulks geloofden; dit „ ſchijnt eene contradictie in zich te bevatten, en evenwel

„ be-

„ bevestigd de ondervinding de waarheid van hetzelve; doch „ het is, volgens mijn inzien, enkel en alleen hieraan toe te „ schrijven; dat daar hunne *denkingen* zich zoo bekrompen „ en alleen tot zigtbare en tastbare *voor- en onderwerpen* be„ palen, het alles stil staat wanneer het daar boven loopt, en „ het met hun verstandelijk of het onafscheidelijk beginsel „ eens zedelijk wezen, zonder het welke de mensch op„ houd mensch te zijn, alsdan geschapen staat, als met het „ physike *amusante* daar de eigenaar of overwinnaar, naar „ *hun* denkbeeld, volkomen meester van is." Welk eene gewrongenheid en duisterheid! en toch ziet men, dat er moeite aan het bouwen van dezen volzin besteed is. Op bl. bl. 247 vinden wij eenen *Anglicismus: De Gouverneur zag nu angstvallig uit* voor *een beslisfend antwoord*, in plaats van *naar*. Ook elders is het werk niet vrij van dergelijke vreemde spreekwijzen; zoo als bl. 249: *Op den* 14 *Junij*, *een sterk Corps*, (*inderdaad meestal het geheel van het Kromvolk*) *marcheerden uit*; voor: *Op den* 14 *Junij marcheerde een sterk Corps*, *zekerlijk bijna de geheele bevolking*, enz. Nog vinden wij: *de meest voorzigtigste maatregelen* (bl. 247.) *Op den volgenden dag een tafereel*, *vol van de verschrikkelijkheid des oorlogs*, *vertoonde zich geheele hoopen van doden en gewonden rondom de muren*, enz. (bl. 254.) Men ziet, hoe hier, op de *Engelsche* wijze, en zekerlijk door lange gemeenzaamheid met de *Engelsche* taal, het werkwoord *achter* het zelfstandige naamwoord geplaatst is. Tot nu toe zijn wij beurtelings met *Gallicismen* en *Germanismen* geplaagd geworden. Zou nu een kwaad gestarnte onze landgenooten uit de Volkplantingen (gelijk onlangs ook met een ander, doch beter geschreven werk het geval was) aanzetten, om ons met tot nog toe weinig gevreesde uitdrukkingen van *Engelsche* fabrijk te verrijken? O! laten die geschenken onzer naburen maar wegblijven! Wij hebben aan de werken hunner handen genoeg.

Reize door een gedeelte van Duitschland, Zwitserland, Italië en het zuiden van Frankrijk naar Parijs. — Herinneringen uit de gedenkwaardige jaren 1813, 1814 *en* 1815. — *Naar het Hoogduitsch van* J. G. C. KIESEWETTER, *Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te Berlijn. IIIde Deel. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1818. *In gr.* 8*vo.* 360 *Bl. f* 3-6-:

Na het breed en aanprijzend verslag, hetwelk wij van de twee eerste deelen dezes werks gegeven hebben, mogen wij ons, ten aanzien van dit derde en laatste, bekorten. — Wij nemen niets terug van den lof, welken wij aan den Schrijver gaven; doch twijfelen echter, of dit deel wel aan al zijne lezers hetzelfde genoegen zal verschaffen, als de vorigen. Van eigenlijk gezegd reizen komt er nu niets in. Wij bevinden ons, altijd met den Hoogleeraar te *Parijs*, en bezien er met hem het merkwaardige; doch hij voert ons dikwijls, al verhalende, naar *Rome*, naar *Londen*, of naar elders, waar hij iets dergelijks gezien of opgemerkt heeft, als in *Frankrijks* hoofdstad, over, en brengt dan het een en ander in vergelijking, hetgeen natuurlijk voor alle lezers niet even onderhoudend en belangrijk is. Alleen in den 56sten of laatsten en kortsten brief reizen wij met hem naar *Frankfort aan den Mein*; doch die togt levert niets van belang op, en het verhaal van denzelven schijnt slechts aan het slot gevoegd te zijn, opdat wij den reiziger niet te *Parijs* verliezen, en hem een eind wegs naar huis geleiden zouden.

Ziet hier nu, wat men in dit deel ontmoet. — Eene beschrijving van de kerk *Notre Dame* te *Parijs* en van de *Westminster Abdij* en *Sint Paulus-kerk* te *Londen*, — van het *Pantheon* te *Parijs* en te *Rome*, en van de Gedenkteekenen in beide de zoo even gemelde *Engelsche* gestichten, — van het *Museum van Fransche Gedenkstukken*, en van het *Fransch Invaliden huis*, en de *Hospitalen van Greenwich en Chelsea*, — van het *Palais Royal*, — van de *onderaardsche Begraafplaatsen* te *Parijs*, *Rome* en *Napels*, — van het *Koninklijk Museum van Schilderstukken en Standbeelden*, den *Plantentuin*, het *Naturaliën-kabinet*, de *Diergaarde*, en het *Britsch Museum*, — van de *Akademiën van Wetenschappen* te

te *Parijs* en te *Londen*, — van de *openbare Leerſcholen*, — de *Ecole Polytechnique*, de *Inſtituten van Doofſtommen en Blinden*, en de *Dier-Artſenijſchool*, — van de *Franſche* en *Engelſche Fabrijken* en *Manufacturen*, de *Tapijtweverijen der Gobelins*, de *Porſeleinfabrijk te Sèvres*, de *Geweerfabrijk*, de *Boekdrukkerij* en de *Spiegelfabrijk*, — van de *Pleinen* en *openbare Gedenktoekomen* te *Parijs* en te *Londen*, — van de *Schouwburgen* aldaar, de *Panoramaas* enz., de *Indiaanſche Goochelaars*, het *Engelſch Boxen*, enz. Eindelijk eene vergelijking der *Parijzenaars* en *Londenaars*, hunne onderſcheidene geaardheid, ſmaak, leefwijs, tafel-étiquette, ſpijsbereiding, koffijhuizen en gaarkeukens, Aſſemblées, rijtuigen enz.; en, tot ſlot, des Schrijvers wijsgeerige bedenkingen en aanmerkingen over Godsdienst, geweten, pligt, godsdienſtige vrijheid en verdraagzaamheid, en over hetgeen, ten aanzien der laatſte, zoo in *Frankrijk* als *Engeland*, te berispen is. — Wij behoeven niet te zeggen, dat ook hier alles, voor zoo veel de aard der onderwerpen toelaat, met levendigheid behandeld, en het drooge der ſtoffe nu en dan, door korte verhalen en kleine anecdoten, vermangenaamd wordt.

Gaarne willen wij nu een ſtaal der ſchrijfwijze geven, hetwelk wij, in ons vorig verſlag, voorwaardelijk beloofd hebben. Wij nemen het uit de beſchrijving der *Diergaarde*, bl. 169 enz. — „Het hevig gebrul, dat gij thans hoort, is het donderwoord van den Leeuw: wij naderen de hokken der verſcheurende viervoetige dieren. — Welk een magtig dier is de Leeuw! Hoe veel ſchooner is hij, dan de Leeuwin, door zijne ſterke manen, door zijnen breeden kop! Sterker wilt gij, dat ik zeggen zal, niet waar, mijn vriend? Neen! hij is ook ſchooner. In het ganſche gebied der levende natuur is het mannetje niet enkel verhevener, maar ook ſchooner, dan het wijfje. — En is dit ook zoo bij het menſchelijk geſlacht? — Ja voorzeker. De APOLLO VAN BELVEDERE is ſchooner, dan de MEDICEISCHE VENUS. — Zoudt gij zulk een gevoelen wel in tegenwoordigheid van eenige vrouwen durven uiten? — Waarom niet? Zij zijn toch van hare zegevierig over ons geſlacht zeker. Zij zijn het bekoorlijk geſlacht, en ſchoonheid zonder bekoorlijkheid is dood (*).

Moet

(*) Dit is ons wat ſterk. Is de man, hoewel ſchooner dan de vrouw, dan ſlechts een dood wezen?

Moet niet de ſchoone JUNO van VENUS den gordel der bekoorlijkheid borgen, om den Vader der Goden te behagen? — Zie, hoe gerust de Aziatiſche Leeuw aldaar ligt. Hij is van zijne kracht bewust. — Indien hij vrij ware, en men hem tot den ſtrijd uitdaagde, hoe geheel anders zou hij verſchijnen! Van moed zou zijn oog ſchitteren, hetwelk thans ſlaapdronken is; vol begeerte tot den ſtrijd, zou hij de ſterke manen ſchudden, en met zijnen geweldigen ſtaart vol kracht rondom zich ſlaan. *Zoo* zien wij hem ſlechts half, ſlechts een bijna levenloos beeld van hem. — Wilt gij weten, welk een Hondje het is, dat gij daar naast den Leeuw ziet zitten? Het is de kleine vriend van den magtigen. Een jongen wierp hetzelve, eenige jaren geleden, in de kooi, om er zich mede te vermaken, hoe de Leeuw het verſcheuren zou. Toen de Leeuw woedend op het beest losvoer, vlugtte het arme diertje bevend in een' hoek. De Leeuw bedacht zich: hij had medelijden met den zwakken vreesachtigen, en het medelijden ging in vriendſchap over. Zie ſlechts, hoe trotsch de kleine günſteling is op de genade van zijnen magtigen beſchermer; hoe hij hem plaagt, aanblaft, tegen hem opſpringt, hem aan de manen trekt, en hoe geduldig de Leeuw dit alles verdraagt, in het gevoel zijner kracht! Thans maakt het de kleine ſchelm hem een weinig te erg; hij heeft hem te ſterk aan de manen getrokken. De Leeuw maakt eene ligte beweging met het hoofd, en de kleine kwelgeest ligt ver van hem op den grond; maar hij keert terſtond weder terug, en vangt op nieuw zijn ſpel aan. — De leidsman verhaalt, dat de Hond eens, ziek zijnde, niet wilde eten, maar ſtil bleef liggen, waarop de Leeuw, in het eerst, alles had aangewend, om zijnen vriend op te beuren, en, toen hij zich hiertoe niet in ſtaat bevond, was hij ook ſtil geworden, had ſomwijlen wanhopig gebruld, en was niet eer weder bedaard, dan toen het Hondje genezen was."

Kluchtig is, op bl. 173, het verhaal van den *Zwitſerſchen* Beer, die een' doek grijpt, waarmede men hem lang voor den neus gewaaid had, denzelven in zijn' drinktrog wascht, hem vervolgens om den kop ſlaat, er mede op en neêr wandelt, enz. — Men moet zich intusſchen niet verbeelden, dat alles hier ſlechts koddig is. Het vrolijke dient alleen tot afwisſeling. De ſtijl is altijd overeenkomſtig met de ſtof, die

die verhandeld wordt; en, wil men ernst? men vindt dien, bij de beſchouwing der onderaardſche Begraafplaatſen, en in de aanmerkingen over Godsdienst, enz.

Verhandeling over den Oorſprong der Hoekſche en Kabeljaauwſche Twisten, ontleend uit echte, meest onbekende Gedenkſtukken, door Mr. J. C. DE JONGE, *Subſtitut-Archivarius van het Rijk. Te Leiden, bij* H. W. Hazenberg, Jun. 1817. *In gr.* 8*vo. XXXII en* 299 *Bl. f* 2-10-:

De Heer DE JONGE, tot medehelper van onzen beroemden VAN WIJN, in de zorg voor de oude ſtaatspapieren, benoemd, had zich, reeds vóór zijne benoeming, door de uitgave en verbetering van eenige onbekende *diplomata*, dien post waardig getoond. Thans levert hij ons een nog ſchooner bewijs zijner bevoegdheid: eene voortreffelijke opheldering van den oorſprong der beroerten, die, anderhalve eeuw lang, onder drie Vorſtenhuizen, *Holland* verſcheurden, en op den oever des ondergangs bragten. De Verhandeling des Hoogleeraars TIJDEMAN, door het *Zeeuwſche* Genootſchap met goud bekroond, hield zich meer bezig met, op eene geleerde en ſcherpzinnige wijze, aan te toonen, waarin men dien oorſprong *niet* te zoeken hebbe; terwijl de toegang tot de oude Charters dien Heer natuurlijk niet zoo gemeenzaam was als VAN WIJN's medearbeider, die thans, na eenen noesten arbeid, ons de ſtofſom zijner veelvuldige naſporingen over dit onderwerp mededeelt, door hem uit *vijfderlei* bronnen geput, — Kronijken, Charters, Grafelijke Rekeningen, den Regtsgeleerde PHILIPPUS A LEYDIS, en buitenlandſche Schrijvers. En inderdaad, men ontmoet hier veel nieuws, vele zeer oorſpronkelijke en tevens niet gewaagde, maar op hooge *hiſtoriſche* waarſchijnlijkheid gegronde *Hypotheſen*, die ons in DE JONGE een' waardigen medehelper van VAN WIJN doen kennen. Zelfs is het meeste nieuw: want de Schrijver onderſtelt het bekende. — Men weet, dat de oorſprong der *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* verdeeldheden onder anderen ook dáárom van zoo veel gewigt is, omdat de belangſtelling in dezelve lang na haar einde heeft voortgeduurd, en zelfs DE GROOT de *Hoekſchen* nog als voorſtanders der oude vrijheid eer-

eerbiedigde, terwijl in latere dagen verſcheidenen van een ander gevoelen geweest zijn; en in allen gevalle deze twist, als met onze oude Geſchiedenis ten allernaauwſte verwant, wel eens in deszelfs eerſte beginſelen diende te worden ontwikkeld.

Vooreerst bewijst de Heer DE JONGE — gelijk TIJDEMAN — dat men dezen burgertwist niet vóór MARGARETHA en WILLEM V moet zoeken. Het geval met ADA en WILLEM I, de moord van FLORIS V. waren van eenen gansch anderen aard. Maar de kostbare Regering van WILLEM IV, de vele Oorlogen, door hem gevoerd, hadden het land in ſchulden gedompeld; de gedrukte naburen ſprongen na zijnen dood uit den band: zoodat het beſtuur eener Vrouw, die zich nog buitendien veel in *Duitschland* moest ophouden, niet dan moeijelijk zijn kon; uit welken hoofde zij niet alleen aan hare Onderdanen zeer gewigtige voorregten ſchonk, maar ook veel moest ſteunen op de hulp en den raad van ſommige Edelen, waaronder haar Oom BEAUMONT en de Heer VAN DUIVENVOORDE de voornaamſte waren, aan welken laatſten zij ook uitſtekende gunſten verleende. Doch haar tweede Zoon, WILLEM, werd, op bewerking van zijnen Vader, Keizer LODEWIJK, in ſtede van den oudſten, LODEWIJK *den Romein*, tot *verbeider* of plaatsbekleeder benoemd, (meer of min, zoo als de Heer DE JONGE meent, tegen dank zijner Moeder) om daardoor het *Beijerſche* Huis nog meer te verſterken, alzoo de jonge LODEWIJK de *Poolſche* kroon door huwelijk hoopte aan zich te brengen. WILLEM was echter een' geruimen tijd genoodzaakt, zich van den raad der Edelen, vrienden zijner Moeder, te bedienen, als welke wij tot het jaar 1349 beſtendig in alle openbare ſtukken zijner Regering aantreffen. (Over de Geſchiedenis der drie jaren van 1346—1349 wordt hier wezenlijk uit oude ſtukken en rekeningen een geheel nieuw licht verſpreid.) Dan, er beſtond ook eene minderheid der Edelen, met name de EGMONDEN, HEEMSKERKEN, WATERLANDEN, die, meer of min buiten bewind geſteld, en daarover misnoegd, met beide handen de gelegenheid aangrepen, dat MARGARETHA de Graafſchappen aan haren Zoon als Landsheer opdroeg, om de anderen uit de gunst van den jongen Graaf te verdringen. Omtrent deze opdragt van Vrouw MARGARET aan haren Zoon — zoo onverwacht, zoo ſchijnbaar tegen

ha-

hare vorige neigingen en belangen aan, wordt hier volkomen en uitvoerig geſtaafd het gevoelen van WAGENAAR, (*Vaderl. Hist.* D. III. bl. 275.) dat zulks uit vreeze voor Keizer KAREL IV, opvolger van haar' Echtgenoot, geſchied zij, die, met *Engeland* en *Gulik* verbonden, ligtelijk de landen aan een' dier beide Vorſten zou hebben kunnen opdragen, waarvan reeds iedereen ſprak. Het was dus hier eene keuze tusſchen twee onaangenaamheden, wanneer MARGARETHA liever *Holland* en *Zeeland* aan haren tweeden Zoon, dan aan vreemden en vijanden, gunde. WILLEM's volgend gedrag wordt zeer menschkundig uit den tegenzin verklaard, om nog langer als onder voogdij te ſtaan dier beproefde raadslieden, welke MARGARETHA hem ter zijde geſteld had; een tegenzin, gevoed door de hoofden der later dus genoemde *Kabeljaauwſche* partij, en die hem aandreef, de naderhand zoo geheeten *Hoekſche* Edelen van het beſtuur te verwijderen. Inderdaad zien wij in 1349 eenige dier Edelen, gelijk HEEMSKERK, in het bewind aangeſteld, in plaats der *Hoekſche* BOEKHORSTEN. De wrok der *Hoekſchen* was natuurlijk, en zij waren de eerſten, die te wapen grepen, en de ſtad *Naarden* verbrandden. Tien dagen daarna herriep MARGARETHA, door hen teruggeroepen, en met regt vertoornd over de woordverbreking haars Zoons, die haar noch het beloofde jaargeld betaalde, noch de rust in ſtand hield, het met hem geſloten verdrag; WILLEM moest zich, in September daarop volgende, daaraan onderwerpen; maar de *Kabeljaauwſchen* riepen hem weldra terug, en in 1351 ſtond hij, tegenover zijne Moeder, aan het hoofd dier gewapende partij.

Ziedaar de *reſultaten* dezer Verhandeling, welke men gemakkelijk dus te boek kan ſtellen, doch wier verkrijging en opdelving den Schrijver oneindige moeite moet hebben gekost, hoewel hem zekerlijk door WAGENAAR, VAN WIJN en TIJDEMAN veel was vóórgewerkt. Onder de bijgevoegde ſtukken vindt men een oud gedicht van WILLEM VAN HILLEGAARSBERG, hetwelk echter geene onbekende bijzonderheden bevat, dan dat het MARGARETHA na haren afſtand *geraden* werd, het gebied te *behouden*, of liever te hernemen, en meest opgevuld is met *loci communes* over het nadeel der burgergeſchillen; voorts een vredesverdrag tusſchen de *Vriezen* en Hertoge WILLEM V, een Charter van MAR-

GARETHA, ter vrijwaring der Edelen van hare partij, en eene door aanteekeningen opgehelderde plaats van PHILIPPUS A LEYDIS.

Ééne zwarigheid is ons, na het lezen dezer doorwrochte Verhandeling, overgebleven, die wij de vrijheid nemen, hierbij den kundigen Schrijver tot nader onderzoek voor te leggen. Van waar komt het, dat, in weerwil der groote vergunningen, door de Keizerin, dadelijk na hare komst hier te lande, niet alleen aan Edelen, maar ook aan Steden verleend, (zie bl. 58 dezer Verhandeling) nogtans genoegzaam al de Steden de partij van haren Zoon, reeds in den beginne der twisten, omhelsden, en sedert meestal der *Kabeljaauwsche* partije getrouw bleven? Men kan dit geval niet gelijk stellen met de algemeene neiging der landzaten voor WILLEM I ten tijde van ADA: deze toch werd niet in het gebied gesteld door de *Steden*, maar door de toen nog alles vermogende *Edelen:* daarbij was de reden der algemeene verontwaardiging, niet op de onschuldige ADA, maar op hare heerschzuchtige Moeder, die lijkgebaar en bruiloft op het schandelijkst vereenigde, vrij natuurlijk, hetgeen bij MARGARETHA geene plaats kon hebben. Ook de woelingen ten tijde van MARIA VAN BOURGONDIË, na het bekomen van het *Groot-Privilegie*, waren van een' geheel anderen aard: de *reeds bestaande* partijen bedienden zich van de zwakheid eener onbeschermde vrouwelijke Regering, om elkander den voet te ligten. Maar hier geldt het den *oorsprong* der partijen: de *voorkeur*, door de Steden aan eenen jongen Vorst, die steeds in hun midden was, gegeven, boven eene veelal afwezige Vorstin, wier juk minder scheen te moeten klemmen. Zou hier niet dezelfde oorzaak, welke gelijktijdig in *Italië* en *Duitschland* zulke geweldige veeten deed ontstaan en bijna vereeuwigde, hebben gewerkt? — de afgunst der pas verrijzende Steden tegen de nog magtige Edelen, thans door MARGARETHA zoo bij uitstek begunstigd. Het bewijst niets, zoo men zegt, dat onder de *Kabeljaauwschen* ook vele Edelen waren: men vergelijke hunne lijst slechts met die der *Hoekschen* bij WAGENAAR (IIIde D. bl. 280, 281), en men zal vinden, hoe zeer de laatsten de meerderheid hadden, niet alleen in getal, maar ook (de ARKELS en EGMONDEN uitgezonderd) in vermogen en aanzien. Ook in *Italië* verbonden zich dikwerf vele Edelen met de partij der Steden, en kozen zelfs hunne woonplaats

in

in dezelve uit afgunst tegen de anderen, welke bijkbaar de zaak des Adels handhaafden. De mensch offert menigmaal zijn belang aan een hardnekkig genomen besluit op; en van daar, dat de Steden, om de hoog bevoorregte, de magtige DUIVENVOORDES en BREDERODES te krenken, van hare eigene, onder MARGARETHA verkregene, voorregten afstand deden. De berooving en ballingschap dier Edelen kitselden haar, en zij omhelsden gretig de partij eens nieuwen Landheers, die zoo *populair* scheen, dat hij niet alleen aan Edelen en Steden, maar zelfs *edel* en *onedel*, *poorters* en *dorpelingen verzocht*, die regeling als wettig te willen goedkeuren. (*Verh.* bl. 233.) Hebben wij niet in onze dagen eene geheele bevolking den grimmigsten Dwingeland zien toevallen, alleen omdat hij beloofde, hen voor den dwang der Edelen te zullen vrijwaren, en hunne regten erkende, door welke hij alleen bemigde te regeren? — Dus verklaart het zich dan ook van zelf, waarom de Steden, eenmaal, hoewel misschien ten onregte, de *Kabeljaauwsche* factie als de Volks- (men zou thans zeggen *liberale*) partij beschouwende, daaraan *bleven* hechten, gelijk *Hollands* oudste Adel aan de *Hoeksche* partij; hoezeer dan ook de Steden eindelijk in oogendienaars van den Graf, de Edelen in moedige — doch ook wel eens opzoerige — tegenstanders van zijn gezag overgingen, welk laatste hij, gelijk in *Frankrijk*, door opbeuring van den derden stand best konschragen.

De spelling van den Heer DE JONGE is niet naauwkeurig. Op bl. 2 lezen wij: *lag men sich toe* — voor *leide*. Elderen *bevoertuns*, *gemegdens*, *belangens*, enz.

De Wiskunde. Dichtstuk. Door J^H. B^N. CHRISTMEIJER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1818. *In gr.* 8*vo.* 35 *Bl. f* :-10-:

Bloemenknopjes van onbekenden inhoud, of eerste dichtkundige Proeven van C. *Te Franeker, bij* T. I. Tuinstra, *enz.* 1818. *In gr.* 8*vo.* 103 *Bl. f* 1-10-:

Eerstelingen van B. A. W. *Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1818. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl. f* :-15-:

Krijgszangen van J. T. BÜSER, *Eerſten Luitenant bij het Bataillon Jagers, No. 16. Te Nijmegen, bij* C. J. van Goor en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo. XII*, 146 *Bl. f* 2-8 :

Het is wezenlijk een bevallig vermogen, om ook eens een versje te kunnen maken. Men kan er, bij allerlei gelegenheid, genoegen van hebben, en genoegen mede geven. En al waren onze omſtandigheden te dezen opzigte ook nog zoo ongunſtig, de eigene oefening heeft ten minſte al dit voordeel, dat wij het werk van anderen beter leeren beoordeelen, hooger ſchatten en volkomener genieten. Even als men, in den fatſoenlijken ſtand, zijne dochters wel muzijk dient te laten leeren, opdat ze wat aan de concerten hebben, zich onderling daarmede vermaken kunnen, en niet ſtaan als ſteenen Roelands, wanneer de aandoeningen, of ten minſte de tongen, van andere in eene hemelſche beweging zijn.

Doch, wanneer met deze ontwikkeling van ſmaak en kunstvermogen noodwendig verbonden is, dat men ſpoedig een bundel of bundeltje moet uitgeven, dan zouden wij voor de goede zaak der ſchoone poëzij nog liever wenſchen, dat men zijne oefening maar alleen tot het oplettend lezen van derzelver meesterſtukken bepaalde, en, moest er dan eens een gelegenheidsversje of zoo opgeſneden worden, hetzelve uit zijne bibliotheek of zijn geheugen haalde. Niemand duchte, en voere ons tegen, dat er dan in het geheel geene meesterſtukken meer zullen ontſtaan, omdat men toch eerst leerling moet zijn, zal men ooit meester worden. Wij gelooven zoo vast aan de oude ſpreuk, dat *een dichter geboren wordt*, dat wij geenszins twijfelen, of de zaden der kunst, eenmaal geſtrooid zijnde, zullen zekerlijk uitbotten, waar ſlechts de zon der beſchaving en de koestering van voorzeide lectuur dezelve aankweekt; en, de eerſteling van zulk een waar genie moge dan al vele gebreken hebben, zoo geheel mis heeft vader FEITH het niet, het kan evenwel, in vele opzigten, een meesterſtuk genoemd worden. Het is met zulke ſchrandere vernuften even als met de kuikens; zoodra zij uit den dop komen, loopen en eten ze, terwijl een minder ſlag van geesten naauwelijks kruipt en van niets dan ſchreeuwen weet, om zijn *verlangen* naar den naam van hoogvlieger te kennen te geven. — Ja maar, *elk meent dat zijn uil een valk is*; en wat middel derhalve, om de uilskuikens van de baan te houden,

den, zoo ligt het niet te ontkennen is, dat er nog velen geteeld worden? — Hierover waren wij juist van zins een woord te spreken, om alzoo toch een wezenlijk nut van den arbeid te trekken, dien wij en de dichters te zamen aan opgenoemde werkjes besteed hebben. Het ware, namelijk, te wenschen, dat alle vaders van eerstelingen in de poëzij dezer teedere spruitjes onderwierpen aan het oordeel van dichters en geleerden van naam, alvorens aan derzelver uitgave te denken. Maar, de verkozen beoordeelaar moet niet weten, van wien het stuk zij; hetzelve moet vooral niet lang wezen, en ontdekt hij er den stempel van het genie niet op, zoo wordt het eenvoudig ten vure gedoemd, zonder dat er de wereld ooit van hoort, of de vader zelf, als een echt Spartaan, daarom een oog vertrekt. Vindt men, daarentegen, dat er van den inzender wat te maken is, dan adresseert zich deze, met dit of een ander stukje, eens bij den Redacteur van een maandschrift, of *Mnemosyne* of *Euphonia*; en maken de meest kiesche onder deze verzamelaars geene zwarigheid om de gezondene waar op te nemen, dan wage de jonge dichter nu en dan een' stap verder, zoo hij, met LOOTS, VAN HALL en WISELIUS, na de eerste vijftig jaren achter den rug te hebben, of zelfs vroeger, eenen geheelen bundel in het licht geeft.

Wij willen al het gezegde het minst toegepast hebben op den heer CHRISTEMEIJER, van wien nu of dan een stukje met genoegen door dit maandwerk zelf is opgenomen, en die ook hier geenen, hetzij kleiner' of grooter', bundel, maar een afzonderlijk stuk in het licht zendt. Dat stuk, durven wij zeggen, doet eere aan zijn verstand en bekwaamheid, in zoo verre daaruit zijne zucht voor de edele wiskunst, zijne bekendheid met vele wetenswaardige zaken, en tevens zijn smaak voor poëzij aan den dag komt, die met gene afgetrokkene wetenschap in lange niet altijd gepaard gaat. Doch, had hij eenen bevoegden en onpartijdigen regter over de uitgave geraadpleegd, gewis had hij *en* van de verhevenheid zijns onderwerps, *en* van de moeijelijkheid om dat waardig te bezingen, *en* van het lot van ICARUS zóó veel gehoord, dat hij liever deze stof voor zich, en eens eene andere min grootsche voor het publiek behandeld had.

Aan de twee andere boekjes willen wij geenszins *alle* waarde betwisten. Maar zijn het wèrlijk bloemknopjes, althans

rozeknopjes, dan is het jammer, dat zij zoo vroeg en onrijp geplukt zijn. In het licht beſchouwd van *eerſtelingen*, zouden wij, daarentegen, de ſchrijvers verwijzen naar *Leviticus* XIX: 23, 24 en 25. En, daar de heeren wat ongeduldig vallen, en misſchien ook met de taal der beelden zoo niet se regt kunnen, voegen wij er bij, dat men een waar vermuft moet zijn, om *verſchooning* te vinden voor herhaalde vergrijpen tegen het werktuigelijke, zoo als hier gevonden worden.

Het is in meer dan één opzigt een gewenscht verſchijnſel, zulk een bundeltje krijgszangen van een' krijgsman. Vooreerst zullen de aanſporingen, hoedanig ook ingerigt, meer helpen, wanneer ze met daden vergezeld gaan; waarvoor het bekende voorbeeld van TIRTÆUS mede getuigt. Ten andere is het behandelen der lier, tot afwisſeling van den wapenhandel, eene zoo aangename als onſchadelijke en vereerende bezigheid. En eindelijk voegen wij hierbij, dat wel het voornaamſte van allen zijn mag, dat *het beoefenen der edele kunſten de zeden verzacht, en geene woestheid in dezelven duldt*; en dat er niets belangrijker voor het geluk en de eer des menschdoms is, dan dat deszelfs voorvechters en beſchermers zelve, in den volſten zin, *menſchen* zijn.

Over het geheel genomen, ſpreekt een ieder ook best over zijn vak; en daarom verlangen wij van een' krijgsman — krijgszangen. Dit heeft de heer BÜSER te regt begrepen, zoo het hem zijne Muze al niet ingegeven en met onweêrſtaanbaar geweld voorgeſchreven heeft. Doch in het algemeen is het toch een beetje ongemakkelijk, als men zich zoo geheel tot één vak bepalen wil of moet. De rijkſte dichtader, zoo men die al heeft, wordt eindelijk uitgeput; de buigzaamſte Zanggodin wordt ſtijf, als zij zich bij een zelfde onderwerp in zoo vele bogten wringen moet, en — wat er nu toevallig nog bij komt — er hebben zich reeds zoo vele, min bevoegde zangers afgeſloofd, om de krijgstrompet te doen hooren; het is, over het geheel, zulk een oorlogzuchtig tijdvak, ook in de ſchoone poëzij, geweest, dat de menſchen al het horten en bloedplaſſen en lendentreden en blikſemen en donderen tot in den diepſten afgrond zoo wat moede, ja er ſchier bang voor worden. Niet, dat de heer BÜSER het zoo vreesſelijk bont maakt. Neen, menig papiermannetje, dat op het gezigt van een' voetzoeker misſchien al meenen zou in volle vlam te ſtaan, heeft met zijne flevige

pen

pen den vijand erger gekneusd en als tot louter inkt verwreven, dan onze Luitenant met zijn geweer. Maar, zoo men weet, die *eerst* met eenige waar aan de markt komt en de mode weet te treffen, behoeft zoo nauw niet te zien. Doch begint het met zulk een artikel te flappen, dan loopt men, flechts een weinig te min voldoende, terftond het grootfte gevaar van gekat te worden.

En waarlijk, bij eene vreedzame ftemming der gemoederen, fchijnt het niet gemakkelijk, met krijgszangen te behagen. Niet hierom of daarom, maar omdat het wezenlijk zwaar valt, goede, inzonderheid goede en vele krijgs-zangen te maken. Er wordt zoo veel vuur, zoo vele kracht, zoo vele ftoutheid, zoo veel vermogen, om met de taal zelve, met maat en rijm te donderen, (ja, nu eens *donderen*; op zijn' tijd is het heilzaam) vereischt; en van den anderen kant hebben zoetvloeijendheid, menfchelijkheid en verfcheidenheid weêr zulke oude en gegronde regten, dat..... een bundel, een heele bundel goede krijgszangen *Herculeus est labor*, kerelswerk is. Intusfchen goed, dat is best, mooi, voortreffelijk, moeten ze zijn; in dit opzigt gelijk ftaande met den zeevisch, waaraan de liefhebbers geen flappigheidje of flauwigheidje willen velen, ja die fpringlevend dient te wezen. In het Latijn kon ik dit korter zeggen; maar alle menfchen verftaan geen Latijn.

De flotfom is, dat wij onze achting betuigen voor een' man van BÜSER's liefhebberij en talent. Wij lazen geen zijner ftukjes met eigenlijke af-, vele met goedkeuring. Doch hij haaste zich niet te zeer met mededeelen aan een ondankbaar en grillig publiek, dat wij Recenfenten zelve zóó niet leiden kunnen, of het fleept ons fomtijds ook al mede. Of, is het met de dichters als met zeker iemand in het alleroudfte dichtftuk, dat wij kennen: *indien ik nu niet fpreke*, (fchrijve, drukke) *dan fterf ik*; zoo durven wij zijn Ed. wel raden, tusfchenbeiden eens eene andere ftof te kiezen, en b. v., als wijlen God VULKAAN, VENUS en MARS eens in één kooi te befluiten. *Alles in eer en deugd*, dat fpreekt van zelf; of, flaat hij misfchien liever het zwaard tot fikkelen, om de natuur en hare werkzaamheden, het land en deszelfs zaligheden, eigen huis en haard te bezingen.... *tout bon.*

Hulde, toegebragt aan de Nagedachtenis van J. VAN DEN VONDEL, *op den Amſterdamſchen Schouwburg, na het vertoonen van den Gijsbrecht van Amſtel, Dec.* 1818, *door* C. LOOTS, *Ridder der Orde van den Nederlandſchen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8vo. 16 *Bl. f*:-5-8

Dank hebbe onze verdienſtelijke LOOTS, dat hij aan het publiek gelegenheid heeft gegeven, om den grootſten formeerder der Nederlandſche Dichtkunst, den onſterfelijken VONDEL, eene openbare Hulde toe te brengen! Ook voor zich zelven heeft hij door dit dichtſtuk een nieuw gedenkteeken opgerigt, ten verſchen bewijze ſtrekkende, dat hij het modèl, waarnaar hij zijn vernuft en zijnen ſmaak heeft gevormd, ſteeds in het oog houdt, en onafgebroken tracht, om zijne voortbrengſelen hetzelve meer en meer in volkomenheid te doen naderen. Over het algemeen verdient dan ook deze nieuwe letterVrucht den naam van ſchoon, en geen' minderen lof, dan aan vroegere uitvloeiſels van des Dichters rijke ader is ten deel gevallen.

Dit evenwel neemt niet weg, dat wij op dezelve, bij het herlezen, deze en gene aanmerking hebben, van welke wij de vrijheid zullen nemen, eenige weinige hier mede te deelen.

Voorzang, reg. 2. *Het daavrend handgeklap is ſtom.* Dit is onmogelijk. De aard van het gebezigde deelwoord *daavrend* brengt mede, dat het handgeklap nog werkelijk *davert*; en doet het dit, dan ook kan het niet te gelijk *ſtom* zijn.

In den *Solo* op bl. 2 meenen wij mede eene onnaauwkeurigheid in de uitdrukking op te merken. De Dichtkunst zelve kan immers niet zwakker zijn, dan de Dichter? — Dit is zoo veel gezegd, als dat de Godheid de krachten van eenen harer Priesteren zoude behoeven, om zich ſtaande te houden.

Bij het laatſte gedeelte van het 4de couplet des Lierzangs moeten wij vragen, welk *Keizershof* de Dichter hier bedoele? Zou het zien op het paleis van NERO en op dat gedrogt zelf, toen hij, naar luid van ſommige geſchiedverhalen, den brand van Troje zong, ter gelegenheid van den verſchrikkelijken brand van Rome, door hem zelven ontſtoken? Is dit de

de meening, dan durven wij de vergelijking voor hoogst ongepast verklaren.

Het 8ste couplet is voor ons, in weerwil eener herhaalde lezing en overdenking, onverſtaanbaar gebleven. Wat zijn die *bogen*, welke VONDEL om de maan ſticht? DIE ſchijnt ook bij *maan* niet te behooren; want er is wel van *maanlicht*, maar van geene *maan* in de voorafgaande regels geſproken. — En wat zou MARS met FREDRIK HENDRIK's moed beteekenen? FREDRIK HENDRIK met den moed van MARS zou begrijpelijk kunnen worden, en alsdan zou men kunnen denken, dat de Dichter het oog hadde gehad op het beroemde vers van VONDEL, betreffende het veroveren van *Grol*, of iets van dien aard; doch nu weten wij het beeld zoo min, als de voorſtelling, ergens t' huis te brengen.

In het 10de couplet lezen wij: *vroeger voorgeſlacht*; doch in den zin, waarin die woorden dáár voorkomen, is dat *vroeger* eene geheel nutteloozе bijvoeging; een *epitheton otioſum*.

Het laatſte couplet van den Lierzang is, naar ons gevoel, van alle het fraaiſte.

Op den, anders inderdaad allergelukkigſten, Slotzang zouden wij in bedenking geven, of daarin niet eenige regels voorkomen, die min of meer ſtroef, althans voor den zang wat hard zijn. In het 3de couplet dunkt ons de laatſte regel zeer ongelukkig te wezen. Dáár toch doet het er niets toe, of de Amſtel *zoo bogtig* of wel regt vloeije; en dit verdient dus in waarheid den naam van *ſtoplap*.

Naar *ons* gevoel, ware het verkieslijk geweest, den laatſten regel der *Kwartet* in de Voorzangen in dezer voege te zetten:

Natuur brengt ſchaars een' VONDEL voort.

Wie de Nederduitſche beteekenis van het woord *vondel* kent, zal het hierin, vertrouwen wij, met ons eens zijn.

De Heer LOOTS neme het ons ten goede, dat wij hem de bovenſtaande bedenkingen hebben voorgeſteld. Het algemeene belang van wetenſchappen, letteren en kunſten behoort de drijfveer te zijn van alle boekbeoordeelende ſchriften; en hoe grooter van naam een Schrijver zij, zoo veel te minder mogen zijne feilen onopgemerkt worden gelaten, voornamelijk, opdat anderen, die zich naar hem vormen, of zijn

voorbeeld voor navolgenswaardig houden, leeren mogen uit eigene oogen te zien, en nooit met een ingewikkeld geloof alles voor goede munt te houden, wat door eene beroemde hand is gestempeld en in omloop gebragt.

De Hekelaar, Blijspel. Door Mr. A. VAN HALMAEL, JR. *Te Amsterdam, bij* S. Delachaux. 1817. *In kl.* 8*vo.* 77 *Bl.* *f* :-12-:

Zoo eenig Schrijver aanspraak heeft op eene bescheidene beoordeeling en zachte kritiek, dan is het de Heer VAN HALMAEL, ten aanzien van dit voortbrengsel zijner Muze. 's Mans oogmerk met de zamenstelling van dit Blijspel is geweest, de zoogenaamde hooge Komedie, allereerst door de Fransche Dichters geschapen, na te bootsen. En reeds dit oogmerk is, naar onze meening, loffelijk, en der goedkeuringe van alle kunstminnenden waardig. Men wenscht toch alomme in ons vaderland, althans in deszelfs Noordelijk gedeelte, dat het Nationale Tooneel moge verbeterd worden. Schoon het Gouvernement, tot dus verre, zich niet regelregt bemoeit met dit allerbelangrijkst gedeelte van het volksonderwijs, en men nog al te dikwijls, in deze openbare school der kunst en zeden, eenen bedorvenen smaak, even zeer, als de onbeugd, ziet aankweeken, worden er toch, bijzonder door de Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, pogingen aangewend, om goede oorspronkelijke *Treurspelen* te bekomen; en er zijn redenen, om te hopen, dat het *Blijspel* ook eens aan de beurt zal komen. En hiervoor bestaat mede eene dringende noodzakelijkheid. De voorraad van eigene Treurspelen is bij ons wel gering: maar zijn wij nog niet veel armer in oorspronkelijke Blijspelen? wordt er in dit kunstvak wel iets gedaan? en moeten wij schier niet wanhopen, dat wij er, zelfs met de krachtigste en doelmatigste pogingen, immer in zullen slagen? Leveren ook onze zeden en gewoonten, ja onze taal zelve, geene hinderpalen op, welke het moeijelijk, zoo niet onmogelijk maken, hierin de beste Fransche Schrijvers op zijde te streven? Wij betwisten, in dezen, niet; maar juichen elke poging toe, welke strekt, om onze dramatische armoede te verminderen; om den vloed van kunst-, zede- en zoutelooze produkten, waarmede

eene

eene toomelooze, steeds meer en meer voorthollende, *vertaalmanie* ons dreigt te overstroomen, te keeren, en om den smaak voor het echte Treurspel, maar ook voor het echte Blijspel, weder in te voeren, welke door zoo vele middeldingen, *comédies larmoyantes*, *drames* en *mélodrames*, en welke wangedrogten al meer? reeds is verbasterd, en van tijd tot tijd, ja dagelijks, nog meer wordt verbasterd en ganschelijk bedorven.

Dank hebbe dus de Heer VAN HALMAEL ook voor zijne poging! Hij verdient goedkeuring en aanmoediging, in stede van ontmoedigende berisping. Inderdaad, wanneer wij in het oog houden, dat dit stuk eene proeve, een eersteling is; wanneer wij op den toestand van het Blijspel in ons vaderland letten, en vooral denken aan de groote moeijelijkheid, om voor een Hollandsch Tooneel een goed Blijspel, in dichtmaat en rijm, te vervaardigen, dan aarzelen wij geen oogenblik, om dezen arbeid verdienstelijk te noemen. De karakters (en dit is wel het voornaamste, daar de Schrijver de zoogenaamde *comédie de caractère* heeft willen volgen) zijn wél bewerkt en volgehouden. De verzen zijn, doorgaans, zuiver en gemakkelijk. Niets onzedelijks, niets onbetamelijks, niets dubbelzinnigs beleedigt hier het keurige en kiesche oor. De Schrijver had geen ander doel, dan dat der hooge Komedie, om, namelijk, vermakende te verbeteren; en de *dialogue*, waarop het, in soortgelijke stukken, zoo zeer aankomt, is waarlijk kunstig en verdienstelijk.

De zedige Schrijver zal ons nu ook, naar wij vertrouwen, wel eene enkele aanmerking ten goede duiden. Zij is deze. Hoe veel goeds zijn stuk ook bezitten moge, ongaarne missen wij in hetzelve een zeer voornaam vereischte van ieder Blijspel, namelijk de *vis comica*. Wij ontkennen niet, dat het stuk, goed gespeeld, door den toestand der personen, en vooral door de levendigheid van de zamenspraak, zal kunnen behagen, en zelfs den een' of anderen eenen lach afdwingen. Maar dit is, naar ons oordeel, niet genoeg. Een goed Blijspel moet zoodanig zijn ingerigt, dat de bloote ontmoeting der handelende personen op het Tooneel den aanschouwer reeds tot eene zekere lustigheid stemt, en dat zij, door de *situatie*, waarin zij gesteld zijn, en door het natuurlijk spel van hunne belagchelijke dwaasheden en gebreken, hem tot het sterkste lagchen vervoeren. Het te weinig *komie-*

mieke wordt in dit ſtuk te meer een gebrek, omdat het te vens ontbloot is van *intrigue*. Het is zoo — het plan van den Schrijver was, eene *pièce à caractère* te leveren. Van daar (zegt hij) eene geringe handeling, een volſtrekt niet ingewikkelde knoop, eene kunſteloozе ontknooping in mijn Blijſpel. Doch wij zijn van meening, dat dit plan niet gelukkig was, omdat deze ſoort van ſtukken juist de moeijelijkſte zijn, (vooral in ons land en in onze taal) daar zij voornamelijk door het belagchelijke moeten werken. Het gebrek aan dat belagchelijke kan door eene goede *intrigue* nog al vergoed worden. De Schrijver behoefde daarom juist niet opzettelijk eene zoogenaamde *pièce d'intrigue* te vervaardigen. Er is immers eene derde ſoort, *celle de caractère et d'intrigue*, welke beide in zich vereenigt, en waaronder *Le Tartuffe* van MOLIERE behoort. Bijaldien de Dichter voor een' eerſteling deze ſoort gevolgd ware, zou hij het gebrek aan de *vis comica* (dat moeijelijk geheim van de kunst) door de *intrigue* hebben kunnen bedekken; en wij gelooven, dat, zoo hij in de plaats van *Erast* — een karakter, dat geenerlei belang inboezemt — een aardig en geestig *intriguant* geſteld had, beminnelijk genoeg om *Julia* te behagen, het geheel eene betere houding zou gekregen hebben, en de ontknooping meer bevredigend zou geworden zijn.

Ver is het er, intuſſchen, af, dat wij, om deze leemte, den arbeid des Heeren VAN HALMAEL zouden verwerpen. Wij meenen, integendeel, dat hij, voor een' eerſteling, al zeer veel heeft gedaan; dat hij, wat ook anderen zeggen mogen, aanleg en geſchiktheid heeft voor het Blijſpel, en dat het ons leed zoude doen, zoo hij zich, door eene harde oordeelvelling of onvriendelijke behandeling, liet affchrikken van verdere poging, om in het vervolg voortreffelijker ſtukken te leveren.

Mijne Overdenkingen, bij wijze van Zamenſpraken, over het hedendaagſche Stelſel: Wij zullen elkander wederzien! Door H. S. M. *Te Rotterdam, bij* N. Cornel. 1818. *In kl.* 8vo. *f* :-2-:

Dit boekje levert ons een nieuw bewijs van het wijze der Apos-

Apostolische verordening, *dat de Vrouwen in de Gemeente zwijgen moeten*; en wij gelooven, dat de Predikanten zelve wél doen, hunne eigene vrouwen zulks te herinneren, en nadrukkelijk te vermanen, om zich *ook dán, als zij weduwen zijn*, door mond noch pen te bezondigen aan een zoo heilzaam verbod. Zeker Predikant (Ds. W. te G.? onlangs een kind verloren hebbende?) had zich op den predikstoel, troosteloozo moeders aansprekende, laten ontvallen: „ *Wat zal dat zijn, als ge uw kind, uwen lieveling, op uwen schoot en in uwe armen zult ontvangen, in den jongsten der dagen!*" Mejuffrouw H. S. M. (Wed. wijlen Ds. M. te G.? die reeds meer soortgelijk ellendig maakwerk in het licht gaf?) bam daaraan groote ergernis, en verbeeldde zich ik weet niet welk een zonderling onregtzinnig stelsel, waartegen zij bij dezen ten strijde trekt, gewapend met hare begrippen aangaande *vaten des toorns* en *vaten der barmhartigheid*, ingevolge van eenen eeuwigen *Vrederaad*; zich niet onduidelijk beklagende, dat men thans van den predikstoel niet meer spreekt over het leerstuk der verkiezing of verwerping, hetwelk zij zegt, dat nu geheel uit het gebruik is; en zij verkeert duidelijk in het domme denkbeeld, dat de bedoelde Leeraar, onder wiens troostrede zij zeer droevig werd, een stelsel voorstaat, waardoor de leer, *dat er tweederlei staten na dit leven* zullen zijn, geheel en al vervallen moet, en waardoor de arme menschen afgetrokken worden van werk te maken van hunne voorbereiding voor den toekomenden staat, en gevaar loopen van te spotten met den raad van het Evangelie: *Bekeer u, en geloof in den Heer Jezus. Zonder heiligmaking zal niemand den Heere zien.* — Wij zouden de oude vrouw laten ijveren en raaskallen, zonder er eenige de minste kennis van te nemen, zoo wij de aandacht van de Heeren Predikanten niet wekken moesten voor deze soort van ellendige pruischriftjes, die men voor *één dubbeltje* den armen menschen in de handen stopt, (hier of daar misschien wel om niet) en waardoor de vrees voor onregtzinnigheid en groot gevaar gedurig weder levendig wordt, en de braafste en ijverigste man zich gedurig gedwarsboomd ziet door de meest liefdelooze verdenking. Wij waarschuwen alzoo tegen ieder geschrift uit dien hoek en van dezen verachtelijken stempel. *Verachtelijken?* Of is het misschien eeniglijk *domheid*, dat het boekje begint met den troost, uit gezegde uitdruk-

drukking des Leeraars op de volgende wijze geschept, door eenen man, die vier zijner vrienden, en ook zijne vrouw, kort aaneen door den dood verloren had? „O! als ik nog denk, toen wij de laatste maal met elkander een Vischpartijtje in het Wapen van Holland hadden, zijnde het juist Kermis, welk eene vreugde en liefde wij ondervonden: men kon bijna niet scheiden; het werd laat in den nacht; wij zongen, wij dansten, en gingen eindelijk elk naar het zijne; evenwel spraken wij af, dat, die de eerste van ons gezelschap verjaarde, even zulk een partijtje moest geven, enz. maar — het roodvonk begint zich te openbaren, enz. Eene zaak is er echter, die mij in dezen gevoeligen droeven staat nog opbeurt, en tegen wanhoop beveiligt, iets, hetgeen ik in mijne jongere jaren zoo niet hoorde of wist. Ik bedoel den troost, dien onze waardige Godsmannen ons thans zoo regt Evangelisch voorstellen, dat wij elkander zullen *wedersien*. — Het beurde mijne waarde vrouw zoodanig op, dat ze sedert getroost en weltevreden heeft geleefd, zelfs op dat partijtje eene van de vrolijkste was, maar helaas! ik ben ook haar kwijt, en zij is bij haren zuigeling, en verwacht mij ook aldaar. Dit geeft mij nu wel den besten troost; NB. ik wensch evenwel, dat het niet te vroeg zal zijn." — In waarheid, wij lazen in lange niets, dat ons even zeer ontstichtte. En de Jufvrouw, die de uitdrukking van den waardigen Leeraar (misschien wel een diep gewonde vader) zoodanig eene toepassing laat vinden, maakt, bl. 20, nog aanspraak op Christelijke bescheidenheid!

Almanak voor Liefde en Vaderland, voor 1819. *Te Amsterdam, bij* L. Portman *en* Beijerinck en Willemsz. *f* 1-5-:

Almanak der Akademie van Groningen, voor 1819. *Door* TH. VAN SWINDEREN. (*VIIde Jaargang.*) *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* :-11-:

Almanak tot Nut en Vergenoeging, enz. voor 1819. *Door* J. A. UILKENS, *A. L. M., Phil. Dr., Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* :-6-:

Al-

Almanak voor het Verſtand en Hart, voor 1819. *Te Amſterdam, bij* H. Timmer. *f* :-18-:

Offer aan de ſchoone Sekſe; Almanak, voor 1819. *Te Amſterdam, bij* H. Mooienijzer. *f* 1-5-:

Sterre- en weêrkundige Berigten voor het Jaar 1819. *met Afbeeldingen, waaronder ook eenige van de opmerkelijke Zonsverduistering, op 7 Sept.* 1820, *voor onderſcheidene plaatſen; in den vorm eens Kalenders, tot algemeen gebruik; door* A. H. GREVE. *Te Amſterdam, bij* Pieper en Ipenbuur. *In kl.* 8*vo. f* :-18-:.

Met een kleintje beginnen, ſchijnt de ſpreuk onzer hedendaagſche vaderlandſche ſchrijvers te zijn. Terwijl men immers klaagt over gebrek aan oorſpronkelijke ſchriften, omdat men, zoo het ſchijnt, den goedkoopſten weg moet inſlaan, om ſlechts de leesgezelſchappen gaande te houden, verſchijnen er van tijd tot tijd een aantal kleine ſtukjes, als zoo vele ſchermutſelingen tegen het rijk der duisternis, dat wij anders meest met huurtroepen beſtrijden. Onder deze letterheldjes muntten dit jaar de Almanakken uit, met allerlei meer of min blinkende montering uitgerust. Reeds hebben wij een goed deel de monſtering laten paſſeren. Er blijven ons nog deze laatkomers over; wij hopen, dat het ſtrekken zal, om het publiek dubbel te doen koopen.

De *Almanak voor Liefde en Vaderland* verdient den voorrang, *en* om deszelfs fraaijen naam, *en* omdat hij nog tot de eigenlijke keurtroepen met mooije rokken behoort. Hij bevat een paar hiſtoriſche anecdotes of tafereelen, één uit de noordelijke en één uit de zuidelijke gewesten; voorts twee vertaalde en één oorſpronkelijk verhaal, benevens eene romance; alles heel aardig, deels gevoelig, deels geestig en aangenaam om te lezen; met een ſtel fraaije plaatjes van den bekwamen FORTMAN, waaronder de H. Joannes tegenover den titel uitmunt.

De *Almanak der Akademie van Groningen* gaat zijn' goeden, ouden gang, beproevende ditmaal echter nog eene uitbreiding, of hij eenmaal mogt kunnen worden de Almanak aller Akademiën in Nederland. De brief uit *Luik* is geenszins on-

onbelangrijk, en, wat meer zegt, hij is verblijdend, en geschikt, om ten minste zalig in hope te maken. Eene levensschets van Prof. RUARDI, door zijn' kleinzoon, onderscheidt voorts dit zevende nommer van het werkje.

Ook die *tot Nut en Vergenoeging* is reeds oude kennis en goed vriend. Hij bevat, vooreerst, eene fraaije verhandeling van Prof. STRATINGH, over de kunst om *wél te ſterven*, die, even als die om *wél te leven*, (daar zij in naauw verband mede ſtaat) twee handvatſels heeft, één voor de *dominés* en één voor de *dokters*, tot welke laatſten de ſchrijver behoort, zonder evenwel, als een plompe materialist, alleen voor het ligchaam te zorgen — voorts een aantal land- en tuinbouwkundige aanwijzingen, en eindelijk nog eene geheele verhandeling, tot dit vak betrekkelijk, die wij allen liefhebberen der ſtaatsoeconomie aanprijzen, gezamenlijk van den hooggel. uitgever.

Eenige jaren vroeger zouden beide deze Jaarboekjes (*voor Verſtand en Hart* en *Offer aan de ſchoone Sekſe*) al heele bolletjes zijn geweest; en ook thans beſlaan zij hunne plaats nog geenszins nutteloos op de letterkundige aarde. Immers, alle waar (niet altijd evenwel de dichterlijke) naar zijn geld. Men rangſchikke deze twee naar de volgorde. De uitvoering van beide is zindelijk, de inhoud niet verwerpelijk, en ſommige plaatjes in het eerst genoemde waarlijk fraai.

Sequuntur Sterre- en weêrkundige Berigten; omtrent welke wij al het goede, daarvan voorheen gezegd, uit 's harten grond herhalen. De vorm komt ons nu ook nog geſchikter voor. En elk, die gaarne lucht en hemel beſchouwt, van de waarſchijnlijkſte weêrberekening iets wenscht te weten, in 't kort, zijnen Almanak zoo wel als zijnen Bijbel, in deze verlichte eeuw, met verſtand wil lezen en gebruiken, dien moeten wij dit ſchoone ſtukje aanprijzen.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbel. Iſte Stuk, bevattende de vijf Boeken van Mozes, Geneſis, Exodus, Levitious, Numeri en Deuteronomium. Uitgegeven door J. H. VAN DER PALM. *Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1818. *In gr. 4to. XXXII en 276 Bl. f 7-16-:*

Dank hebbe de Hoogleeraar VAN DER PALM voor dezen eerſteling zijner verbeterde Bijbelvertaling, welke niet dan hoogst welkom zijn kan, vooral aan hen, die hun verlangen naar dezelve, door de daarop gedane inſchrijving, hebben aan den dag gelegd. Het getal van dezen is niet minder, dan van tuſſchen de twee en drie en twintig honderd, en aan het hoofd derzelve ſtaan, op de lijst, welke vóór dit ſtuk gevoegd is, en die daarenboven met de aanzienlijkſte namen prijkt, *zijne Majeſteit*, DE KONING, en de *Prinſen* en *Prinſeſſen* van het Koninklijk Huis. Zulk eene buitengewone deelneming getuigt van den eenen kant, dat, hoe men ook, en met reden, klage over het ſteeds verminderend gebruik, hetwelk, vooral in de huizen onzer voorname lieden, van den Bijbel gemaakt wordt, velen toch in denzelven belang ſtellen; en doet, van den anderen kant, zien, hoe gunſtig het Publiek over den arbeid van den Heer VAN DER PALM denkt, en wat men van zijn Ed. verwacht.

Wat men thans van zijn Ed. ontvange, verklaart hij zelf, in het breede, in eenen Brief *aan de Algemeene Christelijke Synode der Hervormde Gemeenten in Nederland*, welke de plaats van een noodzakelijk Voorberigt vervangt, en waarin hij verſlag geeft van de grondregelen, die hij zich heeft voorgeſchreven, *en* ten aanzien van den geheelen aanleg van deze zijne verbeterde overzetting der Heilige Schrift in het gemeen, *en* ten aan-

zien van zijne tekstverklaring, aanteekeningen en aanhalingen van gelijkluidende plaatſen in het bijzonder. — Hij heeft willen leveren, hetgeen hij, bij de uitnoodiging tot deelneming, beloofd had, namelijk — niet eene nieuwe overzetting, waarin de gewijde Schrijvers zouden hebben geſproken, zoo als zij gedaan zouden hebben, indien zij *Nederlanders* geweest waren, (zulke overzetting zou meer *verklaring*, dan *vertaling*, geweest zijn) maar — onze gewone zoogenoemde *Staten-overzetting*, in welke de Schrijvers optreden, zoo als zij oorſpronkelijk waren, en hunne eigene wijze van zich uit te drukken — hun taaleigen als *Hebreërs* — behouden; èn deze overzetting herzien, en, naar zijn licht en vermogen, verbeterd.

Welligt hadden ſommigen verwacht, dat de Hoogleeraar, voor de oude en dikwijls gebrekkige verdeeling in hoofdſtukken en verzen, eene andere zou hebben gekozen; doch hij heeft beter geacht, daarin geene verandering te maken, dewijl toch van deze verdeeling aanwijzing moest geſchieden, tot het vinden der aangehaalde plaatſen in alle vroegere ſchriften, en dewijl het daarbijvoegen van eene tweede en andere verdeeling (die toch bezwaarlijk aan allen zou behaagd hebben) ligtelijk tot verwarring aanleiding zou hebben gegeven. Beter achtte hij daarom, het gebrekkige, hier en daar, in de aanteekeningen, aan te wijzen. — Ook heeft hij, mede om goede redenen, de verandering niet gemaakt van, naar de nieuwe manier van ſommigen, het dichterlijk deel des Bijbels in korte en afgebrokene regels te laten drukken, maar de oude wijs, van de regels te laten doorloopen, behouden; doch de ſpelling, en het verouderde, onjuiste, ongepaste en aanſtootelijke, in woorden en uitdrukkingen, heeft hij veranderd en verbeterd; ſchoon daarom de reden tot omzigtigheid, omtrent het laten voorlezen der H. S. in de huisgezinnen, geenszins vervallen is. — Voor den naam JEHOVA is de overzetting van HEER, of HEERE, met kapitale letteren, behouden, waar dezelve geen' bijzonderen nadruk

druk had. — Van hetgeen, ten aanzien van geheele ſpreekwijzen, zoo wel als van enkele woorden, ſedert den tijd der oude overzetting, is opgemerkt beter vertaald te kunnen worden, en den toets kon doorſtaan, is overal gebruik gemaakt.

Wat de *Aanteekeningen* betreft: hierin is het voetſpoor der oude Overzetters, in hunne zoogenoemde *Kant-aanteekeningen*, gevolgd. Wat daarin goeds en bruikbaars was, is, met voorbijgang van noodelooze uitweidingen en van hetgeen betrekking had tot godgeleerde geſchillen, of loutere beſpiegelingen, overgenomen; doch de meeste aanteekeningen zijn nieuw, en naar de behoefte en het licht des tijds, zoo veel mogelijk, om aan alle klaſſen van lezers nuttig te zijn, ingerigt. Men vindt er in: 1. aanwijzing der afwijkingen van de gewone overzetting, en de redenen daarvan, waar het noodig was; 2. opgaaf van verſchillende lezingen, voor zoo veel die belangrijk waren, en nu en dan ook giſſingen, tot opheldering van plaatſen, wier meening tot hiertoe nog duister is gebleven; 3. verſlag van andere vertalingen of verklaringen, dan in den tekst gevolgd zijn, en 4. verklaringen van zaken, zoo wel als van woorden, waar men die ſcheen te behoeven en te zullen verlangen, ontleend van de kennis des lands, der zeden en der oudheden van het Israëlitiſch volk, en van de geſteldheid van het Oosten. — Ten aanzien van de aanhalingen van gelijkluidende plaatſen is veel veranderd. De Hoogleeraar merkt op, dat deze aanhalingen het zwakſte gedeelte der oude overzetting uitmaken; dat zij hier te ſchaarsch, daar te menigvuldig zijn, dikwijls geheel ontbreken, waar men ze noodig had, en in menigte voorhanden zijn, waar men ze kon misſen, en dat zij ook menigmaal geen doel treffen, meer de gelijkluidende woorden, dan de gelijkſoortige zaken aanwijzen, enz. Alles heeft zijn H. Eerw., door den overigen arbeid gedrukt, hier niet, zoo als hij wenschte, kunnen verbeteren. Hij heeft echter de aanhalingen gezuiverd

van hetgeen daarin overtollig was, en het ontbrekende eenigzins aangevuld; doch ſtaat toe, dat hier nog veel te doen overblijft. Het ware alzoo te wenſchen, dat hem, voor het vervolg, een bekwaam en oplettend man, in dit opzigt, den arbeid hielp verligten.

Eindelijk geeft de Heer VAN DER PALM berigt wegens den uitwendigen vorm des werks, en van de redenen, welke hem bewogen hebben, om denzelven alzoo te kiezen, als die nu is. Men dient daarin te berusten; maar jammer is het, dat het eerſte ontwerp niet wat ruimer genomen is, om zich tot wat kloeker letter en wat minder gedrongene ineenzetting, immers voor de aanteekeningen, te kunnen bepalen. Voor bejaarde lieden zijn thans de laatſten, en inzonderheid wat daarin *curſijf* is, niet zonder ſchadelijke inſpanning der oogen leesbaar, en, bij kaarslicht, genoegzaam onbruikbaar. Zelfs een jeugdig goed oog ſchemert bij dag, als het, bij voorbeeld, den inhoud van eenig boek, aan deszelfs hoofd geplaatst, gelezen heeft. Naar ons oordeel had, in allen gevalle, de lijn, welke de bladzijden in twee kolommen ſcheidt, wat lijviger behooren te wezen, en de tekst niet zoo onmiddellijk in aanraking met dezelve moeten ſtaan; hetgeen en beter voorkomen gehad, en het gemak der lezing zeer zou bevorderd hebben. — Wij zouden dit, voor het vervolg, nog verlangen.

Wat nu ons gevoelen over des Hoogleeraars arbeid betreft; wij kunnen ons van denzelven niet anders, dan voldaan, verklaren, dewijl wij ontvangen hebben, wat ons is toegezegd. Doch eene andere vraag is, of het geheel verlangen, hetwelk wij naar eene betere Bijbel-overzetting in onze tale, dan de gewone, hadden, nu bevredigd is. Wij gelooven, na overweging van hetgeen de Heer VAN DER PALM, in zijnen Brief aan de Eerw. Synode, op bladz. 1 tot 3, gezegd heeft, dat zulk eene overzetting, zoo lang zij *letterlijk* ſlechts overzetting zijn zou, niet zoo los en vrij, zoo overeenkomſtig met onzen tegenwoordigen ſmaak, zoo duide-

delijk en zoo kiesch kon zijn, als wij ze wenschten; maar wij gelooven tevens, dat, indien de Hoogleeraar, in plaats van de oude overzetting tot grondslag der zijne te leggen, en daaraan de noodige verbeteringen toe te voegen, zelf den geheelen tekst, schoon *letterlijk*, op nieuws vertaald had, zijne vertaling gevalliger geweest zou zijn, dan de door hem verbeterde nu is. — Het moge waar zijn, dat zijn Ed. den oorspronkelijken zin der Schrijvers toch niet getrouwer en naauwkeuriger zou hebben kunnen opgeven, dan nu geschied is; maar hij zou het evenwel veelal met andere woorden gedaan hebben, en het geheel zou behagelijker, en zich zelf meer gelijk geweest zijn. De gewone overzetting, die nu, voor verre het grootste deel, dezelfde gebleven is, geheugt nagenoeg twee eeuwen, en was zelve slechts verbetering van eene oudere. Derzelver taal en uitdrukkingen dragen natuurlijk het kenmerk diens ouderdoms. Het wate wel het onmogelijke gevorderd, en tevens zeer dwaas geweest, zoo men van den Hoogleeraar gevergd had, dat hij aan zijne verbeteringen hetzelfde kenmerk had ingedrukt. Maar zij dragen nu, in vele opzigten, den duidelijken stempel der jeugd en nieuwheid, en steken daardoor, bij het oud geheel, bont af. Zoo doen zij, bij voorbeeld, in de woorden *schrikgestalte*, *kille huivering*, *doodenrijk*, *teekenduiders*, *kommervol* enz., en in menige wijze van uitdrukken, waarvan wij geene bijzondere aanwijzing kunnen doen. Bij eene geheel nieuwe overzetting zou deze ongelijkheid zijn weggevallen. En het verwondert ons inderdaad, (de Hoogleeraar vergeve ons deze aanmerking, die nu toch te laat komt) dat zijn Ed. niet liever zulk eene nieuwe overzetting geleverd heeft; daar hij dit gewis veel spoediger en gelukkiger zou hebben kunnen doen, dan de oude verbeteren: want de zorg, om toch zoo veel mogelijk deze te behouden, was onvermijdelijk belemmerend, moest den voortgang van den arbeid zeer vertragen, en kon niet anders, dan aan het geheel stijfheid geven; gelijk elk, die een

opſtel verbetert, dit alles onmisbaar ondervindt. Waarom dan toch het geheel niet liever, zonder zich om de oude overzetting verder, dan om ze te raadplegen, te bekommeren, op nieuws vertaald? De vertaling kon immers nooit anders, dan tot huisſelijk gebruik, dienen: want, om haar ooit tot openbaar gebruik in te voeren, daartoe zullen altijd, behalve andere redenen, de kosten, als onoverkomelijke hinderpalen, in den weg ſtaan. Ook onderſcheidt zich de thans verbeterde daartoe niet genoeg van de gewone overzetting. En tot huisſelijk gebruik zou eene nieuwe overzetting onbetwistbaar gevalliger geweest zijn. Ondertusſchen behoort ook nu, naar ons oordeel, de verbeterde overzetting, zelfs tot huisſelijk gebruik, hare bepaling te hebben. Wij verſtaan daardoor niet, dat men ze niet, zonder onderſcheiding, tot voorlezing in de huisgezinnen, aan allen in handen moet geven; want dit heeft zij met den grondtekst zelven en met alle vertalingen gemeen, en kan van niet ééne eenige worden afgezonderd; maar wij meenen dit, dat, zoo lang de *gewone* overzetting, bij den openbaren Godsdienst en het godsdienſtig onderwijs, behouden blijft, het niet dienſtig zou zijn, dat alle klaſſen van lezers zich, bij uitſluiting, alleen van de verbeterde overzetting, tot huisſelijk gebruik, bedienden; dewijl dit ſlechts aanleiding zou kunnen geven tot verwarring bij eenvoudigen en kinderen, welke ligtelijk denken zouden, dat de Kerkbijbel een andere, dan de Huisbijbel, was, of dat leeraars en onderwijzers hunne tekſten niet getrouw aanhaalden: en het is dus klaar, dat de verbeterde vertaling voornamelijk als van dienst te beſchouwen is voor diegenen, die niet enkel den *tekst* lezen, om te lezen, maar die lezen, om te verſtaan, en zich, zonder ander behulp, dan deze Bijbeluitgave alleen, eene zoo duidelijk mogelijke Bijbelkennis wenſchen te verkrijgen. Dezulken lezen dan ook, en wel met alle oplettendheid, en beoordeelen, zoo veel zij kunnen, de *Aanteekeningen:* en deze zijn, naar ons gevoelen, het ſchatbaarſte gedeelte des werks,

zon-

zonder welke men hetzelve niet waarderen kan, of mag, en waarvoor men den Hoogleeraar den meesten dank ſchuldig is.

Of wij nu op geene der veranderingen, door den Heer VAN DER PALM in de oude overzetting gemaakt, en op geene van zijn Ed. aanteekeningen iets aan te merken hebben, is eene vraag, welke wel niemand verwachten kan, dat wij met neen zullen beantwoorden. Maar wat nu? Kan men zich de mogelijkheid voorſtellen, dat eenig geleerde eenen arbeid van zulken omvang zou hebben kunnen verrigten, zonder dat iemand daarop iets had aan te merken? Heeft dan niet elk zijne bijzondere inzage, en, in velen, zijn van anderen verſchillend oordeel? Zegt daarenboven HORATIUS kwalijk, *opere in longo fas est obrepere ſomnum*, en heeft hij, die aanmerkingen maakt, altijd gelijk? — Wij voor ons, die dit geheele ſtuk oplettend hebben doorgezien, vinden in onze aanteekeningen van hetgeen, waarop wij bedenking hadden, bij overzage, zoo weinig belangrijks, dat wij het verwijt van vitterij niet zouden mogen ontgaan, zoo wij het alles konden en wilden mededeelen. Liever derhalve, dan iets in het bijzonder te laken, willen wij het geheel prijzen, met volkomene overtuiging, dat niemand ligtelijk, na het volbrengen van des Hoogleeraars taak, hoogeren lof verdiend zou hebben, dan wij hem gaarne geven.

Voor het overige moeten wij zeggen, dat de vergelijking der nu verbeterde overzetting met de oude ons meer dan ooit van de voortreffelijkheid der laatſte, ten aanzien der getrouwe uitdrukking van den zin van het oorſpronkelijke, overtuigd heeft. Immers zelden mist zij daarin, dan omtrent enkele woorden, die dan nog meestal van klein belang zijn, en wier verandering dan nu ook ſchier het geheel der verbetering, welke, in ons oog, zelfs geenszins altijd noodig was, uitmaakt. Men kan er eenigermate over oordeelen uit de vermelding van het gewigtigſte, hetwelk men nu, na een verloop van ſchier twee honderd jaren, te

veranderen gevonden heeft, en waarvan het volgende een zeer voornaam deel uitmaakt, dat echter nog veelal ſlechts op gisſing rust. — GENES. XVI: 13. lazen wij weleer, dat HAGAR, nadat haar een engel verſchenen was, zeide: *heb ik ook hier gezien na dien, die mij aanziet.* Thans leeren wij lezen: *Zie ik hier* (nog het levenslicht) *na zulk een gezigte.* — Kap. XXIII: 13. ſtaat in de oude overzetting: *Trouwens zijt gij het, lieve?* Nu is dit veranderd in: *zoo gij mij waarlijk genegen zijt.* — *Voorhoofdverſierſel* (Kap. XXIV: 22.) is nu veranderd in *Neusverſierſel.* REBEKKA zal, namelijk, eenen ring door het middelſchot der (*van den*) neus gedragen hebben! — In plaats van *Muilen* (Muilezels) vinden wij, bij den Heer VAN DER PALM, (GENES. XXXVI: 24.) *warme bronnen.* — JOZEF's *veelverwige rok* (Kap. XXXVII: 3.) wordt met een' *langen tabbaard* verwisſeld. — Volgens Kap. XXXVIII: 29. zeide THAMAR, bij de geboorte van PEREZ: *Hoe zijt gij doorgebroken? op u is de breuke.* Dit luidt thans: *Wat geweld pleegt gij? Bij u zal geweld zijn.* — Kap. XL: 6. is *ontſteld* veranderd in *misnoegd.* Wij vermoeden hier eene drukfeil, en dat de Profeſor zal geſchreven hebben *mismoedig.* — Voor *herberg* (Kap. XLII: 27.) is, zeer oordeelkundig, *nachtverblijf* geſteld: zoo ook Kap. XLVI: 32. voor *ſchaapherders, herders.* — Kap. XLIII: 18. zeggen JOZEF's vreesachtige broeders, volgens de oude overzetting, *opdat hij ons overrompele en ons overvalle.* Nu lezen wij: *opdat men een voorwendſel tegen ons hebben moge, om op ons te kunnen aanvallen.* — In het 34ſte vers is: *zij werden dronken met hem,* veranderd in: *zij maakten zich vrolijk met hem.* — Kap. XLVI: 18. wordt *voor zijn aangezigt aanwijzing te doen* verbeterd door *zijne aankomst bekend te maken.* — In Kap. XLVIII: 1. heeft *uw vader is krank* plaats gemaakt voor *uws vaders krachten nemen af.* — In EXOD. XVI: 17. luidt de verbeterde overzetting: *dewijl* (zijne) *hand was tegen den troon des* HEEREN, *zal de oorlog des Heeren zijn*

zijn tegen AMALEK. De Hoogleeraar geeft echter, in eene aanteekening, zijnen twijfel te kennen, of dit nog wel rigtig zij, en ſtelt eene giſſing voor, volgens welke het zou moeten zijn: *omdat hij* JEHOVA's *getelden verraderlijk aanviel, zal* JEHOVA *oorlog voeren tegen* AMALEK. — EXOD. XVIII: 11. *Zegt* JETHRO, volgens de oude vertaling: *Nu weet ik, dat de* HEER *grooter is, dan alle goden: want, in de zake, daarin zij* (de Egyptenaars) *trotſchelijk gehandeld hebben, was hij boven hen.* Dit laatſte heet bij den Heer VAN DER PALM: *daardoor, dat zij zich trotſchelijk verheven hebben tot hun eigen ondergang.* — In vers 20. wordt *het werk, dat zij doen zullen*, vervangen door *de pligten, die zij te betrachten hebben.* — EXOD. XXXII: 25. luidde eertijds dus: *Als* MOZES *zag, dat het volk ontbloot was: want* AARON *had het ontbloot tot verkleining onder de genen, die tegen hen hadden mogen opſtaan.* Nu leest men het in dezer voege: *Toen zag* MOZES, *dat het volk geheel losbandig was, dat het, onder* AARON's *beſtuur, geheel losbandig geworden was; zoodat, wie tegen hen was opgeſtaan, hen verſlagen zou hebben.* — *Duivels* zijn, LEVIT. XVII: 7. *veldgoden*, en DEUTERON. XXXII: 17. *monſters* geworden. — Doch dit zij, ter proeve, meer dan genoeg. — Nu nog iets uit de *aanteekeningen.* — GENES. III: 15. en DEUTERON. XVIII: 15. vindt de Heer VAN DER PALM nog de toezegging van den MESSIAS. — Bij EXOD. IV: 21. ſchrijft zijn Ed. over de woorden, in Gods mond gelegd: *ik zal* FARAO's *hart verſtokken:* „ Velen hebben zich geërgerd aan deze uit-
„ drukking, waarvan nogtans de zin geen andere is,
„ dan: alle mijne wonderen zullen alleen ſtrekken, om
„ FARAO's harden en verſtokten zin meer te doen
„ blijken. Zoo zegt de Zaligmaker (MATTH. X: 34.)
„ dat hij niet gekomen is, om vrede te brengen, maar
„ het zwaard, dat is, dat zijne komst, ſchoon buiten
„ zijne ſchuld, maar door der menſchen boosheid, die
„ uitwerking hebben zou." — Op LEVIT. XXV: 21.

zich aan, in het opgegevene werk, een man, die den adeldom van zijne geboorte door het opgeklaardst verſtand en het edelst hart verſiert; die, van zijnen vroegen leeftijd af, zich in de Bijbelkennis geoefend heeft; en die nog in zijnen vergevorderden ouderdom eene jeugdige kracht van geest bezit, en dezelve paart met eene onverzadelijke zucht, om anderen nuttig te zijn: een man, wiens grootſte lust altijd was, den weg te bewandelen, welken hij anderen aanbeveelt, en die, al deszelfs paden kennende, hun het *reſultaat* zijner langdurige onderzoekingen opgeeft, over de wijze, om hunne godsdienſtige wandeling met de beste orde en het grootſte nut in te rigten: een man, eindelijk, wiens ſcherpziend oog, door eene gezonde wijsgeerte verlicht en verſterkt, al het merkwaardigſte, het ſchoone, het voortreffelijke der verſchillende voorwerpen, die hij op den weg ontmoet heeft, aan anderen begeert te doen gadeſlaan, opdat ook zij het opmerken en gevoelen, tot eer van God, en ter bevordering van hunne eigene volmaaktheid en van hun wezenlijk heil. — Wat de achtingwaardige grijsaard in zijne beſchrevene wandeling voorhebbe, geeft hij kortelijk op in den titel van zijn werk, en uitvoeriger in zijne voorrede: en wanneer men deze beſchrijving aandachtig leest, zal men hem gaarne tot leidsman willen nemen, en op vele plaatſen van dien langen weg, onder zijn geleide, met groot genoegen, als bij een' Goddelijken lusthof, ſtilſtaan en uitrusten, tot vermeerdering van grondige kennis voor het verſtand en van ware ſtichting voor het hart. — *Misſchien*, zegt hij aan zijne lezers, bij het ſlot zijner voorrede, en, als 't ware, een aandoenlijk en zegenend affcheid van hen nemende, *misſchien is dit het laatſte, dat ik mij tot u wende.* Hieruit zouden wij mogen opmaken, dat de werkzame man zijne vruchtbare pen nog meer ten nutte van zijne medemenſchen wil gebruiken, indien God hem nog langer in het leven en in het volle genot van zijne uitſtekende

ziels-

zielsvermogens ſpare: en dit wenſchen wij, met al zijne menigvuldige hoogachters, van ganſcher harte.

Zedelijke zin en waarheid der Paradijs-geſchiedenis. Door J. C. A. SANDER, *Christenleeraar bij de Evangelisch-Lutherſchen te Zaandam. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1818. *In gr.* 8*vo. VIII en* 139 *Bl. f* 1-4-:

Het is gansch geene onbekende zaak, dat de beroemde Koningsberger wijsgeer KANT eene moraliſche verklaring des Bijbels voorſtond en aanprees; eene verklaring, waarin men, het letterkundige en den eigenlijken zin der woorden ter zijde ſtellende, zich, overal, waar men moeijelijkheden ontmoet, alleen bij datgene bepaalt, wat met de zuivere zedekunde beſtaan kan en tot beoefening derzelve kan opleiden, en alles overeenkomſtig die zedekunde uitlegt, al ſchijnt de natuurlijke zin der woorden met die zedekunde nog zoo ſtrijdig. Wij beſchouwen het onderhavige ſtukje als eene proeve, om die moraliſche verklaring ſmakelijk te maken, en om door dezelve de eer der gewijde ſchriften te bevorderen. *Het is bekend*, zegt de Schrijver in zijne voorrede, *hoe veel aanvechting de letter des Bijbels ondervinden moet. Dezelve ontſtaat niet altijd uit kwaadwilligheid, maar is menigmaal het gevolg van gemoedelijke zwarigheden. — Zoude het niet zijne nuttigheid kunnen hebben, den lezer daarin vrij te laten, hoe veel of hoe weinig hij ten aanzien van* ſommige *bijbelſche verhalen*, die dit uit hunnen aard zelven toelaten, *van de letter verkieze vast te houden? Daar is in alles, wat dit Goddelijk boek, ook in hiſtoriſche tafereelen, voorſtelt, een* zedelijker *zin; aan dien moet gij u houden, geſteld ook, dat gij u in gemoede verpligt vondt, nog zoo veel van de letter te laten varen. — Wanneer dus de een of ander, die tot het geloof aan de letterlijke waarheid der Paradijs-*

ge-

geſchiedenis, in alle opzigten, niet heeft kunnen beſluiten, door dezen arbeid op het ſpoor gebragt wordt; ter ontdekking van de zedelijke ſchatten, welke in dat gewijd verhaal liggen, dan zal het doel daarvan bereikt worden. Dit doel is, voorzeker, lofwaardig, vooral daar de Schrijver verklaart, voor zich zelven zeer nabij aan de letter der Paradijs-geſchiedenis te blijven: en overeenkomſtig dit doel, wordt het gewijde verhaal, van de beſchrijving der ſchepping af, tot op de uitdrijving der eerſte menſchen uit het Paradijs, in 17 bijzondere afdeelingen, behandeld. Veel, zeer veel goeds kan ook hij uit die behandeling trekken, die zich, met den eerwaardigen Schrijver, na aan de letter der verhalen houdt: dan, ſomtijds zal iemand, niet zonder grond, oordeelen, dat het *moraliſeren*, ja het *allegoriſeren* wat te ver gaat, en te fijn geſponnen is. Wij voor ons, althans, aan ieder zijn' ſmaak latende, kunnen geene zedekundige aanwending van gewijde verhalen goedkeuren, dan voor zoo ver dezelve op eene letterkundige of *grammatikale* verklaring gegrond is; en wenſchen, dat de moraliſche verklaring, hoe aanlokkelijk ook, en hoe veel aangename ſtof dezelve oplevere tot vernuftige beſpiegelingen en ſpelingen van eene zedelijke ſtrekking, nimmer veld onder ons winnen moge, en de éénige ware uitlegkunde verdringe, die den eigenlijken zin der gewijde ſchriften tracht op te ſporen!

De oorſpronkelijke inrigting, het diep bederf, en de hervorming der Christenkerk; de uitnemende voordeelen en nog overgeblevene gebreken dier hervorming; benevens de vooruitzigten op eene nog toekomſtige veel volkomener herſtelling, geſchetst in een viertal Leerredenen, en eene korte Redevoering, ter voorbereiding en viering van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming. Door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1818. *In gr.* 8vo. 236 *Bl. f* 1-16-:

De oorſpronkelijke geſteldheid en inrigting der Christelij-

lijke Gemeente, en wat dezelve al verder worden moest, is het onderwerp der eerſte Leerrede, gehouden des Zondags vóór het Hervormingsfeest, bij welke eene vrij uitvoerige en oordeelkundige verklaring van EPHES. II: 19—22 ten grondſlag ligt; — de tweede, op dienzelfden dag gehouden, geeft een *verhaal van het bederf der Christenkerk, deszelfs oorſprong en voortgang*, en haalt de zaak van het begin af, en alzoo reeds van de vroegſte Joodsgezinde Leeraren en de Gnostieken op; op den Feestdag zelven gaf de Prediker de *voornaamſte bijzonderheden van de geſchiedenis der Kerkhervorming* op, waarbij de vroegere daadzaken, ook in de donkerſte eeuwen, niet worden over het hoofd gezien; — in het namiddaguur werden de *uitnemende voordeelen*, maar ook de *nog overgebleyene gebreken* der bewuste Kerkhervorming aangewezen; — en de korte redevoering des avonds, bij een zang-, dank- en biduur, geeft het aanmoedigend *uitzigt op eene nog toekomende volmaakte herſtelling*; welk uitzigt daarin gegrond wordt, dat God alle dingen werkt naar den raad zijnes willens, — zijn werk niet ten halve laat ſteken, — zijn eens genomen voornemen zekerlijk volbrengt, — en zijne beloften, door de Profeten gedaan, eens heerlijk vervullen zal; verwijzende de Leeraar, in eene aanteekening, ten betooge, dat er nog groote omwentelingen moeten voorvallen, enz. eer de heerlijke volmaking van alles daar is, op zijne *Proeve eener verklaring van den eigenlijken zin der profetiſche Gezigten der Openbaring*, Haarlem 1806, zijne *Beſchouwing van* DANIEL's *Voorzeggingen*, Purmerende 1809, en het door GOEDE vertaalde werk van EWALD: *De laatſte Tooneelen van de Wederkomst van Jezus*, enz. met welken Schrijver hij zonderling overeenkomt, hoewel noch hij EWALD, noch EWALD hem kon hebben ingezien; waaruit de Eerw. LE ROY bewijs trekt, dat er in de letter dier Gezigten iets liggen moet, hetwelk tot eene ſoortgelijke en gelijkvormige verklaring opleidt.

Deze Leerredenen — die wij, om derzelver wijdloopig-

pigheid, echter, liever lezen, dan dat wij die hadden moeten aanhooren — verdienden zeker eene meer uitvoerige melding, waartoe wij ons gaarne zouden nederzetten, behoorden zij zoo wel onder de eerſten, als nu onder de laatſten, die wij, ter gelegenheid van het Eeuwfeest, voor ons publiek moesten nagaan: het weinige, dat wij er van gezegd hebben, zal intusſchen voldoende zijn, om dezelve te doen opmerken en onderſcheiden. En gaf het natuurlijk den Leeraar genoegen, dat een aantal leden uit zijne gemeente, en van de landgemeenten in zijnen omtrek, hem tot de uitgave aanzochten en door inteekening aanmoedigden; wij twijfelen ook geenszins, of de, hoewel nu wat late, uitgave zal hem nu ook van elders dank en genoegen aanbrengen.

Avondmaalsviering door A. DE KONING, *Predikant te Sliedrecht, op den* 12*den van Grasmaand* 1818. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen. 1818. *In gr.* 8*vo* 34 *Bl. f* :-8-:

De Eerw. DE KONING, een aantal van 56 lieden in zijne talrijke Gemeente belijdenis hebbende afgenomen, verkoos, om lokale voldoende redenen, de openbare bevestiging derzelve niet van den predikſtoel, maar bij de bediening van het Avondmaal aan de tafel te verrigten; en daar deze plegtigheid, en geheel de rede en handeling, grooten indruk maakten, gaf hij dit ſtukje, bijzonder voor zijne Gemeente, in het licht. Het is doelmatig en eenvoudig, en het „ *variis modis bene fit*" wordt door hetzelve bevestigd.

Bij-

Bijdragen tot den tegenwoordigen ſtaat van het animaliſch Magnetismus in ons Vaderland: door G. BAKKER, *Profeſſor in de Geneeskunde*, H. WOLTHERS, *Med. Doctor, en* P. HENDRIKSZ, *Med. Doctor en Lector in de Chirurgie, te Groningen. IIde Stuk. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1818. *In gr.* 8vo. *XXIV en* 270 *Bl. f* 2-16-:

Uit de woorden van GAUBIUS, aan het hoofd van dit Stuk geplaatst, zoude men bijna moeten opmaken, dat de kundige Schrijvers van hetzelve de magnetiſche geneeswijze van een' min gunſtigen kant leerden kennen, en uit ſommige uitdrukkingen, in de voorrede, ſchijnt te volgen, dat zij zwarigheden ontmoet hebben, welke hen van het verder voortzetten hunner waarnemingen en proeven, betrekkelijk dit onderwerp, grootendeels doen afzien. Zulk een beſluit, in zulke verklaarde voorſtanders van het Magnetismus, kan niet dan ten nadeele van hetzelve werken. Doch, bij eene aandachtige lezing van dit Stuk zelf, beſpeurt men wel dra, dat de geachte Schrijvers even zeer overtuigd blijven van de belangrijkheid van het Magnetismus, en als natuurverſchijnſel en als geneesmiddel; en dat alleen de bezwaren, aan eene geregelde en kunstmatige magnetiſche behandeling verknocht, hen doen wanhopen, om dit middel zoo algemeen aangewend te zien, als zij wel wenschten. Zij ſtellen daarom, in § 21, de oprigting van gasthuizen, voor de magnetiſche behandeling, in groote ſteden, voor, ten einde dit middel duurzaam en uitgebreid nuttig te doen zijn; daar het voor de geneeskundigen van beroep ten uiterſte moeijelijk is, hetzelve op den duur aan te wenden, en de ſchijnbare gemakkelijkheid der behandeling moet doen vreezen, dat het ligt in handen van onkundigen en kwakzalvers kan geraken.

Deze *Bijdragen* bepalen de aandacht van den lezer tot zeer verſchillende onderwerpen. In het eerſte en

tweede Hoofdſtuk wordt over de wijze van *behandelen*, en over de *gewaarwordingen*, ten gevolge van het Magnetismus, geſproken. Wij zien uit dezelve, dat verſchillende manieren, al ſchijnen zij zelfs tegenſtrijdig, (b. v. de behandeling met de vingerſpitſen en het zoogenaamd kalméren) echter een' en denzelfden grond hebben, in de wilsbepaling van den magnetiſeur en de daarmede zamenſtemmende bewegingen. Behalve het ook van elders bekende, verdient zeker hetgene, aangaande de uitwerking van het magnetiſeren op den magnetiſeur zelven, en over het magnetiſeren van dieren, gezegd wordt, de nadere overweging van den lezer. Uit de op eenige dieren (b. v. een' hond, eene kat, twee apen, eene duif) genomene proeven zien wij, dat dezelve er gansch niet onvatbaar voor zijn. Een gezond magnetiſeur ondervindt van zijne werking geen nadeel; alleen het beademen ſchijnt meer kracht weg te nemen, dan eenige andere *manipulatie*. Uit een ontſtoken deel voelde de gemagnetiſeerde meer werking komen. Eene belangrijke opmerking, en die den waarnemeren te regt aanleiding geeft, te vragen, of in zoodanige ziekten het ontkennend magnetiſeren niet van dienst zoude kunnen zijn.

De overige vier Hoofdſtukken leveren ons bijdragen tot de kennis van het *animaliſch Magnetismus*, als *geneesmiddel*, in onderſcheidene ziekten, vooral echter in zenuwkwalen. Het grootſte gedeelte der, daartoe betrekkelijke, waarnemingen leveren ons de Schrijvers; in het vijfde Hoofdſtuk worden er echter eenige van den Haarlemſchen Heelmeester VAN DER VOORT medegedeeld. In het zesde Hoofdſtuk wordt de geneeskundige geſchiedenis van eenige ziekten, in het eerſte Stuk beſchreven, vervolgd. Het verhaal dier waarnemingen is minder geſchikt voor een doorloopend verſlag. Het bewijst van de eene zijde de waarheidsliefde van den Schrijver, daar ook de niet geſlaagde aanwending van het Magnetismus niet verzwegen wordt, maar van de andere zijde deszelfs vermogenden invloed

op

op zeer vele, vooral zenuwziekten. In vallende ziekten werd het zelden heilzaam bevonden, brengende alleen verandering, in de ſnellere opvolging, of in de langdurigheid der toevallen, aan. In onderſcheidene krampziekten, vooral in de aamborstigheid, toonde het zich zeer heilzaam. Wij lezen hier voorts meer dan één geval van genezene blindheid, ook van waanzinnigheid, en zelfs van razernij, door den Heer VAN DER VOORT waargenomen.

Schoon het oogmerk van dit Stuk niet was, het *ſomnambulisme* als natuurverſchijnſel te beſchouwen, bevat het echter nog al het een en ander, daartoe betrekkelijk, en dat van het verhaal der geneeskundige verſchijnſels niet wel kon worden afgezonderd.

Dit boekdeeltje bevat dus veel wetenswaardigs; maar ook nog al het een en ander, dat met omzigtigheid gelezen en overwogen moet worden, b. v. over de oorzaak der geneeskracht van het Magnetismus (bl. 98), over de ſympathetiſche geneeswijze (bl. 171), over de kleine, maar dikwijls herhaalde aderlatingen (bl. 267), over het opvolgen der *indicatiën*, door de ſomnabulen opgegeven (bl. 265) enz.

De waarde der Koepokinenting gehandhaafd, en op nieuw aanbevolen aan Ouders en Kunstgenooten, door A. VAN STIPRIAAN LUISÇIUS, *Med. D. et Chem. Lector te Delft, enz. Te Delft, bij* P. de Groot. *In gr.* 8*vo.* 50 *Bl. f* :-10-:

De verdienſtelijke Delftſche Geneesheer VAN STIPRIAAN LUISÇIUS ſpreekt, in deze bladen, een krachtig woord, ter handhaving en verdere aanprijzing der Koepok-inenting. Zijne rede is voornamelijk tot de leeken in de Geneeskunst gerigt, en het werkje verdient in handen van alle Ouders te zijn, en van hen behartigd te worden. De ervaren en ſchrandere Schrij-

ver heeft in hetzelve vooral aangetoond, dat men niet te veel vertrouwen op de Koepok-inenting ſtellen kan, en dat dezelve niet met te veel omzigtigheid kan verrigt worden. Het eerſte bewijst hij vooral uit den goeden uitſlag, welken de, behoorlijk in het werk geſtelde, inenting heeft, zoodat men er ten hoogſte zeldzaam ware Kinderziekte op heeft zien volgen; welke gevallen VAN STIPRIAAN LUISÇIUS vooral toeſchrijft aan de door de inenting niet geheel weggenomene vatbaarheid, zoodat zulke menſchen als tweemaal pokken. Maar de in deze dagen meer dan eens waargenomene Kinderziekte, bij gevaccineerden, ſchrijft hij aan eene minder goed geſlaagde *vaccinatie* toe, waardoor de pokken dan zelfs *gewijzigd* worden. De bedenking, alsof andere uitſlagziekten, na de Koepok-inenting, heviger gewoed hebben, wordt als onbewezen, en voor alsnog onbewijsbaar, aangemerkt. Te regt raadt hij, bij de inenting, de grootſte voorzigtigheid aan, daar er zoo veel is, dat dezelve geheel of gedeeltelijk kan doen mislukken. Maar wij zouden het zaakrijk boekje moeten uitſchrijven, wilden wij het nader leeren kennen. Wij wenſchen het daartoe liever in veler handen.

De Aarde en hare Bewoners, volgens de nieuwſte Ontdekkingen, enz. naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMAN. *Met Platen. IIIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *VIII en* 386 *Bl. f* 3-12-:

Dit derde Deel van ZIMMERMAN's uitmuntend werk brengt den Lezer, volgens eene ſchikking, die ons nog een raadſel blijft, uit de heete *Weſtindiſche* eilanden, eensklaps naar de bevrozene Poollanden over. Misſchien heeft de Schrijver, door het verraſſende der tegenoverſtelling en afwisſeling, het belang zijner ſchilderingen zoeken te vergrooten. Hoe het zij, deze ſchilderingen zijn althans niet minder onderhoudend noch be-

belangrijk, dan die in de beide vorige Deelen. Zij toonen, op de ſprekendſte wijze, dat de groote Schepper der Natuur, van wiens wijsheid ons hier op elke bladzijde ſporen in het oog vallen, het behoud en de welvaart, ja ook het genoegen der bezielde wezens tot het verheven eindoogmerk zijner Schepping geſteld heeft; en juist naar mate deze landen, in den eerſten opſlag, bar, ruw en onbewoonbaar ſchijnen, naar die mate zien wij er *meer* blijken der Goddelijke voorzorg. Daarenboven zal het Publiek juist *nu* gaarne iets meer omſtandigs van die gewesten lezen, waarheen de groote *Noordelijke* Ontdekkingsreis der *Britten* gerigt is. De Schrijver vertoont ons, namelijk, niet den *geheelen* omtrek der Noordpool, maar ſlechts derzelver *weſtelijke* helft, namelijk *IJsland*, *Groenland* en de Poollanden van *Noord-Amerika*.

Daar in dit keurig werk zoo wel de behandeling als de ſtof van grondige belezenheid en ſchrander oordeel getuigen, zullen wij ons niet vermoeijen met gebreken op te delven; maar liever, na eene beknopte opgave des inhouds, eenige bijzondere merkwaardigheden der beſchrevene landen aanſtippen.

Na eene korte, doch belangrijke *inleiding*, handelende over het poolijs, drijfhout, de lange dagen en nachten, enz. worden ons achtervolgens *IJsland*, *Groenland*, de gewesten, door HEARNE en MACKENZIE bezocht, en eindelijk *Canada* beſchreven, (hetwelk eigenlijk niet meer, wat de ligging aangaat, een Poolland is dan *Frankrijk*, maar dien naam door de hevige koude verkregen heeft.) Daarop volgt *Nieuw-Schotland*, het zuidelijkſte der gewesten, aan welke men, des noods, den naam van Poollanden kan geven. Wij vinden voorts een uitvoerig verſlag wegens den aard, de zeden en leefwijze der oorſpronkelijke bewoners, en ten ſlotte (gelijk in de vorige Deelen) de voornaamſte voortbrengſels voor den handel, en eene aanwijzing van de wijze inrigting der gewesten van de Noordpool.

Over het groote poolijs worden ons hier vele bij-

ben, door het vinden der Zee in het Noorden, het vermoeden van eenen noordwestelijken doortogt, waaraan wij de ontdekking van *Labrador*, de *Hudsons*- en *Baffinsbaaijen* te danken hebben, verlevendigd, en de groote Ontdekkingsreis naar de Noordpool ſtaat ons ook hieromtrent inlichtingen te geven. (De bijzonderheid, dat men ſcheepswrakken van *Hollandſche* Straat-Davisvaarders in de Zee van *Japan* gevonden heeft, pleit eenigermate voor dit vermoeden.) Het mos levert op deze hooge breedte, als in *IJsland*, eene voedende, zelfs zeer voedzame zelfſtandigheid op; en het kruid *Weeſuca-pucka* dient tegen *rheumatieke* pijnen (gewoonlijk een uitwerkſel der koude). Men vindt waterplanten voor de talrijke watervogels, en overvloed van visch in de menigte van meren. Immers de gedaante des lands vertoont ſprekende blijken van latere vorming dan de overige gedeelten der Aarde; even als eene zeef wordt het gegroefd door honderd en dertig, of, zoo men de grenzen wat ruimer neemt, drie honderd grootere en kleinere meren, (verg. bl. 100 en 123) door beken en rivieren, ten deele bevaarbaar, ten deele met den dondergalm der *Niagara* neêrſtortende, in elkander gevlochten, die te zamen wel 15000 vierkante mijlen zullen bedragen, en waarvan de meren *Winipig*, *Athapuscow* en het *Sklaven*- (lees *Slaven*-meer) eene zeer groote ruimte beſlaan. De landen ten Zuiden bezitten hiervan veel minder. De Kapiteins LEWIS en CLARKE hebben op hunne reis door het middelſtuk van *Noord-Amerika*, tuſſchen den 39 en 49 gr. N. B. en 90 en 123 L. bewesten *Londen*, niet één meer van belang ontdekt, en zelfs wijst hunne groote kaart er niet één enkel ten westen van de *Miſſiſippi* met name aan, dan de kleine *Shalett*-, *Riddle*- en *Enſue*-meren op het rotsgebergte. De groote vlakte van den *Miſſouri* kon dus haar water gemakkelijk door de *Miſſiſippi* in de *Mexicaanſche* golf ontlasten; terwijl de vele kleinere gebergten in het Noorden (na de groote overſtrooming uit het Oosten of de *Atlantiſche* Zee, die geheel *Amerika* eenmaal

maal tot aan het groote gebergte bij de westkust moet bedekt hebben) het afzakkende water tegenhielden, en in de laagten deden ſtilſtaan; iets, hetwelk de gemeenſchap te water ongemeen bevordert.

Eene beſchrijving van den *mensch* in deze barre oorden vertoont ons niet veel tot eere van ons geſlacht. De *Kniſteaux* en *Noord-Indianen* zijn Barbaren in den ergſten zin; die niet ſlechts de walgelijkſte dingen verteren, zoo als half verteerde kruiden uit eene hertenmaag, ongedierte en zelfs pelzen, (want hiertoe perst hen de honger) maar ook hunne medebroeders of zelfs hunne eigene kinderen dooden, om zich met hun vleesch te verzadigen. Welk een onderſcheid bij de ook wel armoedige, ook wél tot het ellendigſte voedſel gedoemde *Shosharies* of *Slang-Indianen* in het rotsgebergte, die LEWIS en CLARKE zoo vrolijk, zoo verpligtend en goedaardig, en tevens zoo ſtrikt eerlijk vonden! „ Zij verſchillen zóo zeer (volgens HEARNE) van het overige „ menschdom, dat de meesten hunner, vooral van de geringſte ſoort, liever norsch en ſtuursch ſchijnen behandeld te „ worden, dan zacht en vriendelijk; want, zoo men hun de „ minſte goedheid betoont, worden zij baldadig en onverdra„ gelijk." (HEARNE, *Reis naar den N. Oceaan*, IIde D. bl. 133.) IJsſelijk zijn hunne wraaknemingen; bovenal zag de genoemde Reiziger daarvan een voorbeeld bij het overvallen der *Esquimaux*, waarin de uitgezochtſte wreedheden deze ellendigen ter dood martelden, — zelfs jonge meisjes en vrouwen. En dit volk is nog het zachtaardigst van al degenen, *die met de kantoren der Maatſchappij handelen*, zegt HEARNE. Een aanhanger van ROUSSEAU zou dit, vergeleken bij de deugden der *Slang-Indianen*, gereedelijk aan den omgang met *Europeërs* toeſchrijven, waarvan dezen nog genoegzaam vrij zijn gebleven: maar liever roepen wij met onzen Schrijver uit: (bl. 140.) *Beſchaving! heilige beſchaving! gij alleen zijt het Palladium der menschheid!* Welſprekend en overtuigend is het onmiddellijk volgende vergelijkende tafereel tusſchen wilde en beſchaafde Volken; doch ons beſtek gedoogt daarvan geene mededeeling.

In *Canada* vertoont zich de Natuur reeds veel zachter en vriendelijker. Door meren en zeeën ingeſloten, gelijkt het naar een eiland, en is, door zijne helling naar den *Atlantiſchen* Oceaan, de algemeene afloop der wateren uit het hoo-

gere land en uit de beroemde vijf meren. Tusschen twee derzelve, de *Erie* en *Ontario*, is de waterval van *Niagara*, die hier zeer fraai beschreven wordt. Een gedeelte dier schildering moeten wij overnemen. „ De verbazende hoeveelheid „ van water stort, bij 672,000 tonnen in elke minuut, meer „ dan 150 voeten loodregt naar beneden. Welk een ontzettend gezigt! welk een verschrikkelijk geraas! — Een eenwige, dikke, witte damp stijgt hier omhoog; als de lucht „ helder is, ziet men denzelven, aan eenige witte wolken „ gelijk, op een' afstand van meer dan 54 *Engelsche* mijlen, en „ beneden aan denzelven vertoonen zich dan steeds de schoonste regenbogen. Het verschrikkelijke geraas van dezen waterval hoort men, bij stil weder, op eenen afstand van 40 „ *Engelsche* mijlen. — Alles, wat bij toeval hier nabij komt, „ wordt verpletterd; niets is in staat, zich aan de kracht van „ dezen waterval te onttrekken. Geheele scharen van sterk „ zwemmende watervogels uit het meer *Erie* worden dikwijls een slagtoffer van hunne onbedachtzaamheid. Zij spannen wel, bij het gevoel van het dreigende gevaar, alle „ hunne krachten in, om hetzelve, door vliegen, te ontkomen; doch men vindt in den herfst een zoo groot aantal „ van verpletterde vogels, dat de bezetting van het Fort „ *Niagara* daarvan een' tijd lang kan leven. Beeren, herten „ en groote visschen drijven dan ook, beneden den waterval, dood langs de rivier. Somtijds treft zulk een lot ook „ menschen." Hoe beschaamt zulk eene eenvoudige schets van een Natuurtooneel alles, wat de weligste — ja wij durven zeggen, wat de verhevenste poëzij daarbij zou kunnen voegen! — Bij de beschrijving van de *St. Laurens*-Rivier (wier wateren slechts eene voortzetting zijn der *Niagara*) roept de Schrijver uit: „ Welk eene rivier voor den handel! „ Zelfs de *Misfisippi* kan thans met haar niet vergeleken worden." De *Misfisippi* kan ook thans niet meer als de grootste rivier van *Noord-Amerika* worden genoemd: het is de *Misfouri*, die haar verreweg het meeste water aanbrengt, en den veel grooteren loop van 3000 *Engelsche* mijlen of duizend uren heeft, eer zij zich met de *Misfisippi* vereenigt.

De Volken van *Canada* worden door onzen bekwamen Schrijver vooral, met uitstekende kennis van zaken, in eene belangrijke uitvoerigheid geschilderd. Bij het tafereel hunner geaardheid en zeden heeft men vooral de keurige, vrij volle-

ledige berigten van CARVER gevolgd, zonder andere of nieuwere Reizigers daarom uit het oog te verliezen. Veel daarin toont eene treffende gelijkvormigheid met de denk- en leefwijs onzer *Duitsche* voorvaderen, volgens de beschrijving van TACITUS. Uit de vereeniging der *vijf* of *zes* Volken, te zamen de Natie der *Irokézen* uitmakende, kan men zeer goed den oorsprong van dergelijke Volksvereenigingen in den ouden tijd, b. v. der *Franken* en *Allemannen*, verklaren. De beschrijving der *Indiaansche* oorlogen en wreedheden, tegen de gevangenen gepleegd, (bl. 239—250) is ijselijk, en getuigt van ingewortelde kwaadaardigheid. (RAYNAL vergeleek in zijn' tijd deze standvastigheid dier gevangenen onder de uitgezochtste martelingen bij die der eerste Christenen!) Te meer blijkt deze laaghartigheid daarin, dat zij meer door nachtelijke aanvallen, dan door manmoedige tegenweer, de overwinning zoeken, en dat de vrouwen in het pijnigen der gevangenen met de mannen wedijveren, ja die soms overtreffen; even gelijk in de *Fransche Omwenteling*, die naboosting der *Canadasche* moordfeesten. En toch zijn deze menschen onder elkander zeer eendragtig. Bijna nooit hoort men een krakeel. Zelfs betoonen zij gaarne herbergzaamheid (bl. 256.) Is hunne barbaarschheid dus niet aan overdrevene Vaderlandsliefde, of liever zucht voor hunnen stam, te wijten? Het komt ons althans te algemeen voor, zoo de Schrijver die aan hun hoofdbedrijf, de jagt, toekent (bl. 283.) Vele jagervolken, onder anderen onze *Duitsche* voorvaders, waren zulke monsters op verre na niet; en waren niét OSSIAN's *Celten*, hoewel geheel van de jagt levende, wel een krijgshaftig, maar tevens een zeer edel en menschelijk volk, bij hetwelk men nooit ongewapenden mishandelde, of zulken, die dit deden, met schande overlaadde?

De geringe bevolking van het noordelijkst *Amerika* (op 6 vierkante mijlen op zijn best één mensch), en de onkunde aan akkerbouw en veeteelt, brengen den Schrijver tot het besluit, dat de *Amerikanen* niet van de tegenover hen wonende Natiën der oude wereld afkomstig zijn. Van waar dan? Zij zijn toch niet uit de aarde gewassen? Of zou de Heer ZIMMERMAN de gissing van sommigen omhelzen, dat de Schepper onderscheidene menschenrassen oorspronkelijk had voortgebragt? Reeds in zijn Iste Deel (bl. 271—274) heeft hij zich dier opvattinge gunstig getoond. Zonder ons tot de be-

oor-

oordeeling van dit geſchil in te laten, vragen wij alleenlijk: kunnen de *noordelijkſte Amerikanen*, gelijk zoo vele volken in de oude wereld, niet verbasterd, niet een' trap nader tot de dierlijkheid gekomen zijn? HUMBOLDT althans, de bevoegdſte regter, zoodra het de volken van *Amerika* geldt, houdt de oude bewoners der Noordwestkust en van *Nieuw-Spanje* voor afſtammelingen der *Aziaten*, misſchien der *Hunnen*, (*Hiong-nu*). En zelfs de zoo beſchaafde *Mexicanen* kenden noch ijzer noch huisdieren.

Op bl. 302 vinden wij een zeer ſchoon vertoog ter verdediging van het boven aangeſtipte *eindoogmerk* in de Schepping, ook ten behoeve van den Mensch, als inleiding tot de beſchrijving der voornaamſte dieren, in de Poolgewesten ten nutte van ons geſlacht dienende. Doch, wel verre van de kinderachtige verwaandheid, om dit eindoogmerk alleen *op ons zelven* toe te paſſen, doet de Heer ZIMMERMAN veeleer duidelijk zien, dat ook de dieren ſprekende blijken van Gods goedheid, ook voor zich in het bijzonder, vertoonen. Dus is het *oog* van den walrus dus ingerigt, dat het door ongemeen ſterke oogſpieren kan in- en uitgeſchoven worden, en dus in de lucht en in het water even ſcherp zien, (bl. 335.) Na de walviſchen en andere water-zuigdieren te hebben afgehandeld, beſchrijft ZIMMERMAN de ſtokviſchvangst, en geeft daarbij de merkwaardige bijzonderheid op, dat de vette kabeljaauwslever (ook tot traan gebruikt) even als olie, tot op een' grooten afſtand, de zee lenig maakt en glad ſtrookt. Reeds de Ouden kenden deze eigenſchap der olie.

Bij dit Deel is een klein Kaartje gevoegd, waaruit ſchijnt te blijken, dat de Schrijver, bij de uitgave van hetzelve, de onlangs verſchenen zeer belangrijke Reis van LEWIS en CLARKE langs de *Miſſouri* en tot de Zuidzee niet gekend heeft. Immers wij vinden daarin den loop der *Miſſouri* ſlechts gedeeltelijk aangeteekend, en een *Lawrence*-meer in eene ſtreek, door die Reizigers bezocht, doch waarvan zij met geen woord gewagen, zoodat het niet ſchijnt te beſtaan.

Mij-

Mijne geheime Zending in de Nederlanden enz. voor het Engelsch Staatsbewind, als Zaakgelastigde van den Hoogéd. Heer W. MAY, *thans Consul-Generaal der Vereenigde Nederlanden te Londen, gedurende de belangrijke jaren van* 1811, 1812 en 1813; *bewezen en verdedigd tegen de verkeerde begrippen van Onkundigen en de valsche lasteringen van Kwaadwilligen: alles gestaafd met echte stukken en bewijzen, door* J. C. VAN NOORT. *Waarbij gevoegd is het Cijfer, door hem in zijne geheime Correspondentie gebruikt, met deszelfs uitlegging. Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. 1818. *In gr.* 8*vo.* 140 *Bl. f* 1-10-:

Onder dezen uitvoerigen titel deelt de Heer VAN NOORT het omstandig berigt mede van zijne staatkundige betrekkingen in de jaren 1811—1813 tot den Heer MAY, en door dezen, zoo als hij waande, in eenen regtstreekschen zin tot het Engelsche Gouvernement. De gem. Heer had hem bij zekere gelegenheid opgezocht, om als geheim gelastigde de vereischte navorschingen te doen van alle voorkomende zaken, zoo ten voordeele der Engelschen, als ten nadeele der Franschen, dezelve onder aangenomen cijfer over te brieven; en daarbij geene moeite of geld te ontzien, met vaste verzekering van edelmoedige en levenslange belooning. Deze Correspondentie schijnt dan ook, hoe moeijelijk, echter vrij regelmatig en veilig te zijn voortgegaan tot op de omwending van zaken hier te lande, onder voldoening van uitschotten enz. Ook de Heer VAN NOORT, zich te Groningen hebbende nedergezet, had zich de gelegenheid ten nutte gemaakt, om, bij kennishouding met de Fransche Agenten van dien tijd, vele geheimen te bespieden, ten einde zoo veel te meer aan zijne zending te voldoen. De vertraging, intusschen, van behoorlijke betaling, gaf aanleiding tot zeer onaangenaam onderhoud met den man, die hem had aangesteld. Bij de omwending van zaken, in November 1813, geraakte de Heer VAN NOORT in politiek arrest, dat tot Januarij 1814 duurde, zonder eenig stellig verhoor. Het berigt daarvan aan den Engelschen Correspondent bragt veelerlei toezeggingen voort van dadelijken bijstand, door tusschenkomst van het Britsche Gezantschap hier te lande; doch even vruch-

vruchteloos in de gevolgen, als de verdere aandrang tot overmaking der door hem gevorderde penningen. Geheime aantijgingen, alsof hij aan de Fransche Agenten ten dienste had gestaan, maakten alle pogingen tot verkrijging van zijn vermeend regt hoe langer zoo moeijelijker. Drie Rekesten, eindelijk, aan Z. M. den Koning, in 1815, 1816 en 1817, hadden almede geen gunstig gevolg; zoodat de man zich nu ten laatste, bij al de mislukking zijner hope op voldoening en herstel, gehoodzaakt acht, dit gansche verhaal, met de noodige bescheiden en bewijzen zijner onschuld, ten opzigte van den hem aangewrevenen laster, in het licht te geven, en aan het oordeel van het Publiek te onderwerpen.

Voor zoo ver de Schrijver aan dit voor hem zeer belangrijk onderwerp al dat licht bijzet, hetwelk hij ter stavinge van zijn regt en zijnen goeden naam noodzakelijk oordeelt, is deze mededeeling wel geschikt, om het medelijden gaande te maken en zijne geschondene eer te herstellen; dan, of deze bekendmaking behulpzaam zijn zal tot zijn financiëel herstel, van den kant zijner schuldvordering, laat zeer veel twijfel over, daar toch een afzonderlijk persoon, met eenen anderen in verdrag getreden, geene verdere aanspraak heeft, dan op den man zelven, met wien hij zich verbonden heeft, en met welken dan nog voldoende bewijzen van zoodanig geheim verdrag aanwezig moeten zijn. De weg, die voor hem open staat, blijft altijd dezelfde, als die in zoodanig geval langs den gewonen vorm van regten behoort ingeslagen te worden. De zwarigheid dier regtsvordering zal ieder, met hem, gevoelen; doch dit verandert de zaak zelve niet, en de Heer VAN NOORT kan, onzes inziens, op geen ander goed gevolg hopen, dan door, met ondersteuning van zijne vrienden, het regtsgeding tegen zijnen schuldenaar voort te zetten. — Tot wat oogmerk de Schrijver albier zijn gebruikt cijfer, met deszelfs ontvouwing, mededeelt, kunnen wij niet bevroeden, en twijfelen tevens, of deze mededeeling zijne aanspraak begunstige! De Lezer, intusschen, zal zich zeer gaarne met des Schrijvers leerzame aanmerking vereenigen, dat er, over het algemeen, weinig staat op voorname lieden te maken, en dat een te groot vertrouwen bij gewigtige en geheime ondernemingen allezins onbedachtzaam is.

Pros-

Proeven van uiterlijke Nederlandſche Welſprekendheid, in navolging van P. FRANCIUS, *benevens eene Redevoering over* JACOB CATS, *als Verlichter des Volks en Bevorderaar van het nut van 't algemeen, door* JAN KOPS, *Hoogleeraar te Utrecht. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1818. *In gr.* 8vo. *XVI en* 122 *Bl. f* 1-8-:

Deze *Proeven van uiterlijke Welſprekendheid* — eigenlijk proeven van onderrigt, hoe men wélgeſchrevene opſtellen ook wél voorlezen of opzeggen zal — zijn *ſlechts gedeeltelijk* gevolgd naar die, welke weleer, door den vermaarden Hoogleeraar aan de Doorluchtige School van Amſterdam, PETRUS FRANCIUS, oorſpronkelijk in het Latijn, en daarna ook vertaald in het Nederduitsch, zijn uitgegeven. FRANCIUS handelde toch ook over geſchikt *gebaar*, hetwelk mede tot *uiterlijke welſprekendheid* geacht moet worden te behooren, daar hier eeniglijk van geſchikte *uitſpraak* de rede is; doch de Hoogleeraar KOPS verklaart opzettelijk over het eerſte niet te hebben geſproken, zoo omdat het moeijelijk is, de kunst der *gebaarmaking*, zonder afbeeldingen, behoorlijk voor te ſtellen, als omdat, volgens het algemeen gevoelen, alle voorſchriften daaromtrent ſlechts aanleiding geven tot gedwongene en ſtijve voordragt. Het is waar, men zou deze aanmerking ook kunnen maken wegens regelen van *uitſpraak*; maar de Heer KOPS meent, dat zij daaromtrent niet zoo zeer klemt, en tracht ze, in dit opzigt, ook met het gezag van den Hoogleeraar ENGEL, in zijn klaſſiek werk, over *de kunst van nabootſing door gebaren*, te ontzenuwen, en wij ſtemmen hierin met zijn Ed. overeen; doch wij meenen tevens, dat deze wederlegging ook geldt tegen hetgeen men tegen de voorſchriften omtrent het *gebaar* gewoon is in te brengen. Dan (zoo als wij gezegd hebben) zijn Ed. handelt daarvan hier niet. Ondertusſchen, wegens de kunst van voordragen is meermalen aangemerkt, dat geene regels in ſtaat zijn, om een welſprekend Redenaar te vormen, zoo hij zelf geene natuurlijke talenten, geene oorſpronkelijke begaafdheid, geen gezond oordeel, geen' kieſchen ſmaak en geen fijn oordeel bezit; en de Heer KOPS erkent dit niet alleen, maar ſtaaft het ook, in zijn *Voorberigt*, met de fraaije

je en bondige (wij mogen er bijvoegen, in dit vak geleerde) aanmerkingen van den Heer JAN VAN WALRÉ te Haarlem; doch zijn Ed. meent te regt, dat daarom de kunstregels geenszins overtollig zijn, dewijl hij, die de gelukkigſte natuurgaven voor de welſprekendheid bezit, zich, bij een goed onderrigt, toch altijd nog tot hoogeren trap der kunst zal kunnen opvoeren, dan wanneer hij geheel aan zich zelven wordt overgelaten; terwijl zij, die min gunſtig door de Natuur bedeeld zijn, althans teregtwijzing behoeven: en het is daarom, dat hij zijne proeven niet heeft achtergehouden, waarvoor men zijn Ed. dank ſchuldig is. — Zie hier nu, welke de inhoud en aard dezes eerſten deels van dit boekdeeltje is.

Na eenige aanmerkingen over uiterlijke welſprekendheid in het algemeen, — over de gebreken, waarvoor hij, die zich tot Redenaar wil vormen, zich, van den beginne af, vooral te wachten heeft, — over het hooge doel van alle openbare voordragt, te overreden en te bewijzen, — over het behouden van den aan elk eigenen natuurlijken toon en van die wijze van uitdrukking, waarvan men zich, in de beſchaafde verkeering, bedient, met aanwijzing der behoorlijke wijzigingen, — en over de oefening, welke dit vereiſcht, worden hier achtervolgens eenige plaatſen, *eerst* uit ſommige onzer met lof bekende *Proza-ſchrijvers*, daarna uit eenige onzer beroemde *Dichters*, beiden echter van den voorledenen tijd, voorgedragen. — De *proza-ſtukken* zijn genomen uit ENGELBERTS *Beſpiegeling der Jaargetijden*, STIJL's *Opkomst en Bloei der Nederlanden*, BRANDT's *Leven van de Ruiter*, HEEMSKERK's *Bataviſche Arcadia*, *en* HOOFT's *Rampzaligheden van den Huize Medicis*. — De *dicht-ſtukken* zijn ontleend uit L. W. VAN MERKEN's *Germanicus*, POOT's *Lof der Dichtkunde*, D. R. CAMPHUYZEN's *Chriſtelijke Gelatenheid voor eene jonge Dochter*, en VONDEL's *Gijsbrecht van Aemſtel*. De wijze van voordragt is deze: De overgenomene ſtukken worden eerst bij kleine gedeelten, en achter elk gedeelte de onderrigtingen, hoe men ze lezen of opzeggen moet, geplaatst, waarna dan elk ſtuk nog eens in zijn geheel gegeven wordt. — Vóór de *dichterlijke* uittrekſels gaan, even als vóór de *proza-iſche*, eenige algemeene aanmerkingen over den toon der voordragt, die mede *natuurlijk*, en vooral niet *zangerig*, zijn moet, waartoe de aard onzer krachtige taal zeer veel helpt, en over het vooraf lezen en ontleden der geheele dichtſtukken,

ken, om er al de ſchoonheden van te gevoelen; waarom dan ook de Hoogleeraar, in de hier gegevene proeven, den geest en de bedoeling der Dichters opgeeft, en de ſchoonheden (ſomtijds ook de gebreken) aanwijst. — Een ſtaal van deze wijze van voordragt laat zich hier niet geven, dewijl daartoe een geheel ſtuk zou moeten worden overgenomen, hetgeen ons beſtek niet toelaat. Het zij genoeg, dat wij zeggen, dat het onderrigt en de aanmerkingen des Hoogleeraars den Meester kenmerken. Dan, in weerwil daarvan, nemen wij de vrijheid, onze verdienſtelijke VAN MERKEN vrij te pleiten van een klein gebrek, hetwelk de Hoogleeraar te haren laste gebragt heeft, en te vinden zou zijn in een' der regels van het uit haren *Germanicus* overgenomen brokſtuk. Het geldt de woorden: *de blijdſchap rijst ten top.* Iets gebrekkigs is hier zeker, maar (gelijk wij voor ontwijfelbaar houden) van anderen aard, dan door den Hoogleeraar is opgemerkt; en *vermoedelijk* heeft de Dichteres er geene ſchuld aan. Doch, heeft zij ze, dan is die zeker niets meer, dan die van eene *ſchrijffout*: wij twijfelen echter niet, of de ſchuld is hier eenigſlijk bij den *Letterzetter*, of *Corrector*, en dus, ten aanzien der Schrijfſter, enkel eene *drukfout*. Men leze, voor *rijst*, *rijs* (*rijz'*), en alle misſlag is verdwenen: en *zoo* heeft gewis de Dichteres geſchreven, of willen ſchrijven. *Rijst* moest het zijn, zoo zij een *verhaal* gedaan had; maar dat doet zij hier volſtrekt niet. Zij *wekt* enkel *op*. *'t Is vrede* (zoo laat zij de Germaanſche Vrouwen zingen.)

't Is vrede in ons gewest. Juicht bergen, dalen, ſtroomen!
't Is vrede in ons gewest. De blijdſchap RIJZ' *ten top!*
Men legg' den krijgsrok af, en hang' de ſchilden op!
't Is vrede in ons gewest. Men denk' nu aan geen wapen! enz.

Wat het tweede ſtuk, de *Redevoering over* JACOB CATS, *als vaderlijk hoofd des volks en bevorderaar van het nut van 't algemeen*, betreft: zij werd, regt eigenaardig, uitgeſproken, toen het Utrechtsch Departement der Maatſchappij, die *tot nut van het algemeen* arbeidt, zijne derdigſte verjaring vierde. Zij ſpreekt *eerst* in het algemeen over de verdienſten van CATS, als bevallig dichter van zeer vele ſtukken, die de zedelijke beſchaving der natie ten doel hadden, en aan alle ſtanden, in alle betrekkingen en omſtandigheden, levenswijsheid

leerden, — over de graagte, met welke zijne gedichten, meer dan die van eenigen anderen, door duizenden in zijnen tijd, en langer dan eene eeuw daarna, gelezen zijn, — en over de achting en het vertrouwen, waarmede men hem vereerde, en hem den naam van *Vader* CATS gaf, enz. Daarna overweegt zij, waardoor hij zich deze algemeene achting en dit uitgebreid vertrouwen verworven heeft, en toont in het breede, dat dit geweest is uit hoofde van zijne ongemeene *geleerdheid*, die zijn verstand beschaafd, zijnen smaak verfijnd, en hem tot een echt wijsgeer gevormd had, en vooral van zijne groote *historiekennis*, welke hij verwonderlijk wist aan te wenden; — vervolgens van zijne diepe *kennis van het menschelijk hart* en al deszelfs roerfels en togten, die hem leerde alles zeer natuurlijk voor te stellen, en op de harten zijner lezers te werken; — voorts van zijn *warm gevoel voor godsvrucht en deugd*, hetgeen alle braven voor hem innam; — en eindelijk van zijne *behagelijke en innemende schrijfwijze en dichttrant*, waardoor hij ieder wegsleepte, en niemand zich aan het lezen zijner gedichten verzadigen kon. — In het *tweede* deel der Redevoering wordt bijzonder onderzocht en ontwikkeld, hoe Vader CATS zijne gaven besteed en aangewend heeft, om verlichting te verspreiden, en hoedanig de verlichting was, welke hij zocht aan te brengen; en dit wordt ontvouwd, door hem voor te stellen als leeraar en raadgever voor alle levensperken, — voor de jeugd, — den middelbaren ouderdom, — de grijsheid, — eindelijk voor allen, en allerbijzonderst voor gehuwden, welke hij in den echt poogde gelukkig te maken. — Onze ruimte gedoogt geene verdere uitbreiding. Wij hebben dit stuk met het uiterst genoegen gelezen. Het vereert Neêrlands weleer geliefdsten Dichter naar verdienſten, en het verblijdt ons, dat weder een bevoegd beoordeelaar zoo wél tot zijnen lof gesproken heeft, ter beschaming van zoo vele wijsneuzen, die niet in staat zijn hem naar waarde te beoordeelen, en die hem, alleen om eenige ongevallige uitdrukkingen en kleine gebreken van zijnen tijd, bespotten. Wij vereenigen ons hartelijk met het gevoelen, dat het te wenschen ware, dat hij weder algemeener werde gelezen.

Hul-

Hulde, aan de Nagedachtenis van ADRIAAN LOOSJES, PZ. *toegebragt door het Departement Letterkunde van het Gezelschap: Oefening in Wetenschappen, te Haarlem, 14 Maart* 1818. *Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1818. *In gr.* 8*vo.* 54 *Bl. f* :-12-:

Weinige menschen zijn zoo algemeen bekend, geacht en bemind geweest onder onze landgenooten, als ADRIAAN LOOSJES. Zijn vroegere en latere arbeid, tot uitbreiding van vaderlandsliefde en deugd, in menig heel of half verdicht tafereel, drong tot alle plaatsen, tot alle standen door. De liefhebber der schoone dichtkunst bragt hem daarenboven eene hoogere hulde toe: De stadgenoot en vriend kende hem eerst in zijne grootste waarde, als werkzaam bevorderaar van weldadige, algemeen nuttige, deugd en wetenschap bedoelende instellingen. Terwijl hij, die dit alles overzag, en daarbij bedacht, wat LOOSJES als boekhandelaar was en deed, de handen verbaasd ineensloeg over zulk eene werkzaamheid, zulk eene vlugheid.

Geen wonder, derhalve, dat zijn zoo vroege, onverwachte, plotselinge dood stad en land met eene treurmare vervulde. Geen wonder, dat zulk een vriend van letteren en geletterden terstond lofredenaars en lofdichters vond, om zijne lijkbare met lauweren onder de cipressen te ontvangen. Het was inzonderheid opmerkelijk, dat het weinig verscheelde, of hij was in de armen der Zanggodinnen, onder den arbeid zelven, aan haren dienst gewijd, den langen slaap ingegaan. Naauwelijks te huis wedergekeerd uit het letterkundig Gezelschap: *Oefening in Wetenschappen*, ontviel hij den zijnen op één's. Natuurlijk, derhalve, dat zijner asschе het eerste feest te beutte viel in dezen kring. Den 28sten Februarij overleed hij; den 14den Maart reeds werden de stukken, hier voorkomende, in eene daartoe ingerigte bijeenkomst, voorgedragen.

Aan het hoofd verschijnt eene Redevoering van den Haarlemschen Rector, HOFMAN PEERLKAMP, eenen man van bekende geoefendheid in oude en nieuwe letteren. Hij schetst ons den overledenen met eenvoudige, vaste trekken, die duidelijk den kweekeling van Romeinsche en Griekschе meesters

doen onderscheiden. Hij overtuigt ons door zijne bedaardheid; terwijl andere lofredenaars door hunnen hartstogt, en overdrijving niet zelden schijnen te kennen te geven, dat wij het niet te ernstig moeten opvatten. Trouwens, elk schrijver of redenaar van eenige waarde heeft zijne eigene kenmerkelijke manier, en wij willen die van PEERLKAMP daarom niet tot een model verheffen, of boven alle berisping verheven stellen. 's Mans schrijfstijl, hoe keurig in zijne soort, is misschien al te Latijnsch, al te precies, dan dat men zich inzonderheid zou kunnen verbeelden, dat hier een Hollander, in eigene, ongekunstelde, natuurlijke taal, den dierbaren, eensslags ontrukten, nog maar even konden vriend beschreit. Doch, eenvoudigheid, opregtheid en zekere naiveteit werpen, daarentegen, een aangenaam waas over het stuk. En niemand, vertrouwen wij, heeft het gehoord of gelezen, zonder vol te zijn van hoogachting, liefde en bewondering voor den overledenen, met dankbaarheid jegens den man, die hem zoo juist en treffend voor ons heeft afgebeeld.

Behalve het vermelde, werden er nog eenige Dichtstukken gelezen, welke wij hier insgelijks aantreffen. Het eerste is:

Aan mijnen Vriend A. LOOSJES, PZ. door C. DE KONING, LDZ. Wij lazen het met genoegen, om de natuurlijke en warme uitdrukking, den goeden gang van het geheel, geenszins beroofd van dichterlijke schoonheden.

Bij het Lijk van mijnen Vriend, van A. VAN DER WILLIGEN, is het volgende, zeer korte stukje. Het is in de manier der bijschriften; weinige regels, om alle 's mans deugden en loffelijke eigenschappen met een' oogopslag te doen zien, en op de volgende wijze besloten;

De dood zelf, naar het scheen, ontzag zijn kalm gemoed,
Hem stiet hij zachtjes aan, ons schokte hij verwoed.
's Mans geest, te vlug om aan het logge stof te kleven,
Verliet het plotseling en koos volmaakter leven.

Hulde aan de Nagedachtenis van, enz. door HENDRIK MEIJER, JUN., het laatste en uitvoerigste, begint aldus:

Barst los, barst los, in klaaggezangen,
Verplett'rend smartgevoel! — geef aan mijn' boezem lucht! —

waar-

waaruit then, zoo het ons toeſchijnt, den leerling van zekere ſchool niet min-duidelijk dan bij PEERLKAMP leert kennen. Doch wij eerbiedigen ook hier gaarne het goede. En wie ook aan MEIJER de bevoegdheid ontzeggen, om zoo groot een verlies en plotſelinge ramp met regt warme en aandoenlijke tooncn te beweenen? De ſlotregel, echter, zou ons als grafſchrift niet te wel behagen:

Hier ſlaimert de Aristarch van Hollands zeed' en taal.

Wij voegen er nog bij, dat de gebeurtenis nu haast verjarende, nieuwe opgewektheid bij velen moge ontſtaan, om deze hulde, als een blijk van dankbare belangſtelling in den man, niet ſlechts te kennen, maar te bezitten. De Weduwe zelve is de uitgeefſter; en hoe zou het haar krenken, indien zulk een ſluk weinig aftreks vond! Wie echter eenen dooden vereeren wil, die doe het ook aan en in zijne dierbaren; die ſchenke hun deze éénige vergoeding voor het ſmartelijk verlies, en make het hun tot eenen in alle opzigten aangenamen pligt, om veel van zijn ſtichtelijk en opwekkelijk levensbedrijf te gewagen!

Het Vaderland het waardigſte voorwerp der Schilderkunst. Dichtſtuk, uitgeſproken bij de uitdeeling der uitgeloofde Eereprijzen, door het Departement Teekenkunde der Maatſchappij: Felix Meritis, door W. H. WARNSINCK, BZ. *Te Amſterdam, bij* C. Cóvens *en* J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl. f* :-12-:

Ziet daar weder een' Dichter, die de voortbrengſelen zijner Muze het publiek aanbiedt! Ons vaderland, ſteeds rijk in zangers, telt ook thans een aanzienlijk getal jeugdiger kunſtenaars, die de lier hanteren. Maar het is al geen goud, wat er blinkt. Velen gaan zoo onhandig met het ſpeeltuig om, en maken een zoo geweldig geraas, dat men de ooren ſchier digt zoude ſtoppen. WARNSINCK behoort niet tot dezen zwerm. Neen! hij onderſcheidt zich op eene allezins loffelijke wijze, en wij aarzelen geenen oogenblik, om hem onder de echte zonen van APOLLO te rangſchikken. Dat

hij zijne plaats neme, onder den rei der vaderlandsche zangers, in den tempel der Dichtkunst! — hij bekleedt dien *edelen* rang (schooner, voorzeker, dan die, welke door adelbrieven en ordeteekens verworven wordt) naar waarde en met eere. Wij kenden den Heer WARNSINCK, tot dus verre, niet anders dan uit eenige losse stukjes, waarmede hij, van tijd tot tijd, het Mengelwerk van dit Tijdschrift heeft versierd, en uit een meer uitgewerkt dichtstuk: *De Slag op de Zuiderzee*, dat wij met vaderlandsch gevoel hebben gelezen. In al deze voortbrengsels ontdekten wij reeds den man van genie en gevoel, die den voortreffelijksten aanleg had, en door de geestdrift voor zijn vaderland het vaderlandsche hart belang inboezemde. Thans overtreft hij zelfs onze verwachting. Het dichtstuk zelf heeft, naar ons oordeel, aanspraak op hoogen lof. 's Dichters trant is mannelijk en krachtig; zijn gevoel sterk en zuiver, en zijne verzen zijn, over het geheel, gemakkelijk en vloeijend, en zullen het nog meer worden, bij voortdurende oefening in deze moeijelijke kunst. Het *ensemble*, de geheele plegtigheid, is gelukkig uitgevallen, en laat eenen aangenamen indruk achter. En dit is geene geringe verdienste in het oog van hen, die weten, dat eene *dichterlijke* uitdeeling van eereprijzen — eene plegtigheid, reeds te vaak herhaald, om nog de bekoring van het nieuwe te bezitten — geene gemakkelijke taak is.

Wij zouden nu wel eenige aanmerkingen op dit dichtstuk kunnen maken. Zoo zouden wij wel gewenscht hebben, dat de Dichter, na de gewone *captatio benevolentiæ*, niet zoo plotseling en zonder gepasten overgang zijne zangster in de woestijnen van Afrika had gevoerd; dat hij rondborstig erkend had, dat het schoone der Natuur (hetwelk dan ook nog wel elders dan in de ommestreken van *Arnhem*, en vooral in sommige oorden van onze zuidelijke gewesten, had mogen worden opgemerkt) in Nederland niet overvloedig gevonden wordt; dat hij, daartegen, op den voorgrond had gesteld, dat het Vaderland, als zoodanig, al is het dan ook eene barre wildernis, altijd een waardig voorwerp blijft voor den vaderlandschen kunstenaar, en dat de kunst niet zelden met hoogeren luister schittert, naarmate de Natuur kariger met hare gaven is geweest. Wij zouden, inzonderheid, gewenscht hebben, dat de Dichter eene krachtige tegenstelling had gemaakt tusschen de armoede onzer Natuur en den rijkdom on-

onzer Geſchiedenis, ten einde de laatſte, als een' ſchat van tot dus verre niet gekende, althans niet gebruikte, taferecijen voor het hiſtoriſche vak opleverende, te ſterker te doen uitkomen. Wij zouden, eindelijk, gewenſcht hebben, dat de Heer WARNSINCK, in het geven van voorbeelden uit die geſchiedenis voor het gemelde kunſtvak, wat hooger ware opgeklommen, en zich niet alleen bepaald had bij hetgene zoo algemeen bekend en zoo dikwijls bezongen is. Doch wij zouden ſchier vergeten, dat dit Dichtſtuk een gelegenheidsvers is, waarin deze dingen niet *ex profeſſo* kunnen worden behandeld. Wij zouden vergeten, dat wij in het geheel geene aanmerkingen wilden maken, en dat onze geest, verrukt door de aangename toonen van dezen begaafden zanger, voor eene koele redenering weinig geſtemd is. Liever willen wij dan eenige ſchoone dichtregelen mededeelen:

Komt, Schilders! ziet met mij aan Neêrlands vaste ſtranden,
Bij 't woeden van d' orkaan, der baren golfſlag branden;
Schetst mij den bangen nood van dit ontzettend uur;
Die worst'ling van den vloed; dat ſchokken der natuur;
Dat rukken van den ſtorm; dat immer rustloos jagen
Der opgeruide zee; die ſchrikb're regenvlagen;
Die zwarte duisternis, die heenroeit over 't ruim;
Dat zeeſtrand wit beſneeuwd met lijkend waterſchuim;
Die felbeſtookte kiel, die, ſpiel der woeste golven,
Haast (zoo niet de Almagt redt) in d' afgrond wordt bedolven;
't Verblindend bliksemvuur, dat aan den hemel brandt,
En 't aak'ligst ſchriktafreel vertoont aan 't ſidd'rend ſtrand!
Maar neen: kiest zachter beeld, roemwaarde Kunſtenaren!
Wen 't westerkoeltje zweeft op gladgekemde baren,
En blaast in 't zwellend zeil en ſtuwt de kielen voort,
Bevracht met rijken ſchat van 's werelds uiterſte oord.
Wat voelt hier 't Hollandsch hart! ik hoor den juichtoon ſchateren;
De donder van 't geſchut rolt over 't vlak der wateren;
De vloot, die d'Indus zag en 't heerlijk westerſtrand,
Begroet den dierb'ren grond van 't vrije Vaderland;
Zij ankert; wat gewoel van ſloepen en van booten!
Ik zing u 't welkom toe, u, ſters togtgenooten!
Zijt welkom in 't gewest, waar vrede en vrijheid woont,
En 't nijver koopbeleid de weetenſchappen kroont.

Komt, Kunst'naars! ziet met mij de zon in 't westen dalen,
En, hoog aan 's hemels boog, Diana's glansen pralen.
Hoe plegtig is dit uur, hoe schoon deze avondstond!
De nacht spreidt reeds zijn floers op 't halve wereldrond;
Daar bruist de onmeetb're zee en lekt den voet der duinen:
Toeft, Schilders! toeft met mij hier, op haar stille kruinen;
Ziet gij dat pinkje niet, daar 't op de baren danst,
Terwijl op 't witte zeil het zachte maanlicht glanst?
Ziet gij die golfjes niet? zij rijzen, dalen, zinken,
En, klotsende ondereen, doen zij de stranden blinken;
Die stranden, waar weleer de schrikb're donder klonk,
Waarvoor Kastielje week en Brit en Gauler zonk,
Waar elk, die 't wagen dorst 's Lands regten aan te randen,
Zijn wimpels zag geroofd, zijn vloten zag verbranden,
En Hollands glorievlag, met blij gejuich begroet,
Zich rein en onbevlekt mogt spieg'len in den vloed.

Wij kunnen ons niet weêrhouden den Lezer nog op de volgende coupletten uit de eigenlijke prijsuitdeeling, als in ons oog regt dichterlijk, te onthalen:

Helden in het edelst kampperk! winnaars in den schoonsten strijd!
Nadert, hier, waar de eerkroon schittert, aan uw kunstmin toegewijd:
't Is geen krans, op Mavors velden, met der helden bloed bespat,
Neen, 't zijn onbevlekte bladen, die nooit lauwer schooner had;
't Is Apollo's krakend eerloof, dat hem d'echtb'ren schedel siert,
Als hij, in den rei der Muzen, aller kunsten hoogtijd viert;
't Is het merk des roems, Verwinnaars! roem, door tranen niet bevlekt,
Roem, die, op de baan der eere, lust en kracht en ijver wekt;
Roem, die, wat op aard verdwijne, wat ter neêrstort in zijn val,
In het heiligdom der kunsten, immer heerlijk blinken zal.

't Trotsch Athenen is verdwenen, Delphi's tempel is niet meer;
Maar de zangen der Pindaren klinken godd'lijk, als weleer;
Maar Praxiteles blijft leven, en Apelles naam gespaard,
En de roem van hun verdiensten nog voor latere eeuw bewaard.
Hooge kunstmin houdt haar waarde, wat de vuist des tijds vernielt;
Ze is onsterflijk als het leven, als de geest, die haar bezielt.
Wat voelt hier uw hart, Verwinnaars! Kent ge een reiner zielsgenot?
Kunstroem is alleen ontrefbaar voor de slagen van het lot:

Kunst-

Kunstroem praalt, in Febus tempel, steeds met onbezweken' glans,
Grootsch; gelijk de Orion schittert aan den hoogen hemeltrans.

Hetgeen nu volgt, is eene zeer fraaije wending, en de Dichter heeft, op eene vernuftige wijze, partij getrokken van het onderwerp des bekroonden schilderstuks van den Heer WONDER.

De Heer WARNSINCK schijnt onzen HELMERS, wiens vaderlandsch gevoel hij geërfd heeft, tot modèl te hebben gekozen. Hij geeft ons hoop, van de roemrijke baan dezes vereeuwigden zangers eens waardiglijk te zullen betreden, zonder zijnen voorganger slaafs te volgen.

Beschrijving van het Feest, door Duitsche Jongelingen gevierd op den Wartburg, den 18 Oct. 1817, den Verjaardag van den Slag bij Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1818. *In gr. 8vo. 62 Bl. f* : - 12 - :

De gebeurtenis, die zoo veel opziens in Duitschland heeft gebaard, en hevige bestrijders, maar ook warme verdedigers heeft gevonden, wordt hier, door een' deelgenoot, in het gunstigste licht geplaatst. Het is eene schoone, belangrijke schilderij, die wij hier zien. Zoo vele beschaafde jonge lieden, uit zeer verschillende oorden des lands, van eene menigte hoogescholen te zaamgevloeid, op de beroemde schuilplaats van LUTHER bijeen, om daar het hervormingsfeest en te gelijk dat der jongste bevrijding van Germanië te vieren — allen in de zuiverste geestdrift ontbrand, met de vreedzaamste, broederlijkste gezindheden onderling bezield, aangevoerd door een deel hunner leidslieden zelve in het letterperk, te gemoet gekomen door den Vorst en toegejuicht door alle burgers, niets ademende dan godsvrucht en vaderlandsliefde, met al de levendigheid der jeugd en der vreugde! Inderdaad, men zou zeer ongevoelig moeten zijn, om deze optogten, deze redevoeringen, deze vreugdevuren, deze *auto-da-fés* van schadelijke of schandelijke boeken, en, ten slotte, deze avondmaalviering door niet min dan twee honderd en vijftig studenten, zonder deelneming bij te wonen. Hetgeen van het gesprokene hier overgenomen wordt, is in eenen hoogen, stouten geest, een' geest van vrijheid, moed en mannelijken voor-

voorstand van menschen- en burgerregten. Wij vonden het, trouwens, wel eens wat gezwollen en overspannen; schoon de vertaling, al ware zij ook beter, hiertoe altijd het hare bijdraagt. Het beste is gewis dat van den hoogleeraar FRIES, vooral het begin. Het zij echter verre van ons, dat wij zijne taal zouden willen overnemen. Zij zweemt inderdaad naar die der vroegere revolutie, schoon in een ander kleed, een *christelijk*, uitgedost. 's Mans toepassing is wel zoo geweldig niet; maar die zijn anderen dikwerf gereed genoeg, zelve te maken. De gezangen zijn meestal staai, en ook gelukkig overgebragt.

Moeten wij ons oordeel over het gansche feest nog nader zeggen: wij houden deszelfs navolging gevaarlijk. *Nox, amor vinumque nil moderabile suadunt*, zegt de dichter; maar jeugd, verzameling en luidruchtige vreugde zijn weinig zekerder leidsvrouwen. De Duitsche vorsten mogen de harde waarheden, hier zoo openlijk gepredikt, wel dubbel verdienen, gelijk vele der veroordeelde geschriften den brandstapel..... wij zouden altijd voor kwade gevolgen vreezen, en den maatregel eer te stout, dan geschikt achten, om het doel te bereiken. Ook de godsdienst is hier geen domper, maar ligt meer een *condensator*, die den gloed heviger maakt. Och! dat de prinsen eenmaal wijs wierden, en geene nieuwe omwentelingen uitlokten! dat ze letteden op de teekenen des tijds, en zulke heilige verbonden sloten, waarbij tevens de hevigste kanker, welke aan de welvaart der staten knaagt, die vreesselijke staande legermagt, nutteloos werd!

Zie hier den aanhef van reeds genoemde redevoering:

„ *Duitsche Jongelingen!* Het is gewijde grond, waarop gij staat!

„ Hoedanig gewijd? — Van *hier* gaf LUTHER, de man Gods, het woord der eeuwige Waarheid, in de *Duitsche* taal, aan het *Duitsche* volk: — en ontstak aldus den strijd, den bloedigen strijd om vrijheid van denken en burgerlijke gelijkheid.

„ Hoe nemen wij dit teeken op? Ter waarschuwing, of ter aanmoediging? — Het heilige ons tot den dienst van den Geest der waarheid! Maar de Geest der waarheid is niet slechts de vertrooster; hij is te gelijk de wreker en redder!

„ Ook wij begeeren Hem te dienen; en zoo mogen dan de teekenen van den ouden tijd ons goeden moed geven voor den

den toekomenden! JESUS CHRISTUS, onze Heer en Meester, leerde en openbaarde de eenwige waarheid, de leere van Geloof, Liefde en Hoop; leerde voor elken ouderdom en ſtand. — Maar, eer hij, als bloedgetuige van de waarheid zijner leere en als offer voor onze zonden, aan het kruis genageld werd, zeide hij tot zijne Jongeren: „ Ik ben gekomen, om een „ vuur te ontſteken op de aarde; en ik wilde, dat het reeds „ ontvlamd ware!....."

„ Die Hemelſche geest heeft naderhand ook op de ruwe, doch rustige, gemoederen onzer Voorvaderen zijn' verzachtenden invloed geoefend..... Maar in de plaats der Hemelſche waarheid.... trad weldra de Roomſche monniken-heerſchappij, omzwachtelde de waarheid in haar doode taal en verkocht den troost des geloofs voor geld.

„ .... Zoo verre als LUTHERS zegevierende roem klonk, ontwaakte het vrije leven van den Geest, die alleen gehoorzaam was aan waarheid en regt. De Goddelijke leidsman, die hem aandreef, voerde door hem alle volkskracht der jongſte eeuwen tot vorming van den nationalen geest.... van den opſtand af der Nederlanden.... tot aan de vrijſtaten van Noord-America.

„ Zoo liet de Goddelijke leidsman de vlammen des heiligen vuurs blaken — dikmaals in heeten verteerenden gloed. Want hij is de ſtrijder voor de regtvaardigheid, van wien JESAJAS, naar LUTHER's vertaling, voorzegt:"..... Ik heb ze geperst in mijnen toorn, en vertreden in mijne grimmigheid.... (JES. LXIII.)

„ In dienst van dezen ſtrijder voor waarheid en regt treedt gij., Duitſche jongelingen!" enz.

Kallimachus aan het Hof van Ptolomeus Philadelphus, Treurſpel, door JAN COENRAAD MEIJER. *Te Amſterdam, bij* H. Molenijzer. 1818. *In kl.* 8vo. 127 *Bl. f* :-14-:

Men kan toch eenen goeden man wel wat te veel vergen! Dit doet, dunkt ons, de Heer MEIJER, in zijne Opdragt aan den Heer A. SNOEK, Directeur van den Amſterdamſchen Hollandſchen Schouwburg; en hij doet het vrij zonderling in dezer voege:

Ik

Wel het, 'k waagde veel, om in der dichtr'en kringen,
Door een' *vermetelheid*, die mij *behoorde* te *dringen!* —
— Ik voeg veelligt mijn' hand aan een te heil'ge snaar! —
Misschien heb 'k iets bestaan, hetwelk mij zal berouwen; —
Misschien zal m' in mijn werk, niets dan 't gebrek beschouwen —
Dan, 'k bouw op Uwe Kunst, tot steun in mijn gevaar! —

Hij verlangt, namelijk, den Heer SNOEK *ten spreker voor zijne taal;* maar dezen zetten wij het in zessen, en hebben van zijne goedwilligheid jegens het geëerd publiek een te goed vertrouwen, om te vreezen, dat hij zich tot het nemen der proef zou laten verlokken, daar de Heer MEIJER er deze bedreiging bijvoegt:

Uw' gunst en kunde zal m', in wat men ook moog denken,
Van 't werk dat ik U bied, den moed tot voortgang schenken,
Waarvoor ik reeds zoo lang en smartlijk heb geducht! —

Van dezen laatsten regel vatten wij den verhevenen zin even weinig, als ons de schoonheden in het stuk zelf voel- en genietbaar zijn; en welligt is de Heer SNOEK met ons in hetzelfde geval.

Dit gewrocht, hetwelk *voor een oorspronkelijk stuk kan gehouden worden*, en *een oorspronkelijk voortbrengsel is*, volgens het voorafgaand *Bericht*, moet aantoonen: *dat er wezentlijk menschen waren, en ook nog in onzen tijd, zulke edele zielen bestaan, die heimelijk een* ONBETAMELIJK IETS *konden genieten, zonder voor de wereld hun aanzien te krenken; doch door het ware gevoel der werking van* DEUGD *en* EER *worden terug gehouden.* Wij hebben de lezing van dit opstel, daartoe strekkende, ten einde toe volgehouden, en kunnen den slotwensch, die tevens de dichterlijke waarde der verzen genoegzaam zal aanwijzen, wel overnemen, hopende, dat het genot van ieder ONBETAMELIJK IETS daardoor krachtig zal worden tegengewerkt.

Mogt onze schoone Kunne, uit deze zust'ren leeren,
De aanbiddelijke deugd, meer dan haar' schoonheid, te eeren.
Het allerschoonste schoon, bij 't menschelijk geslacht,
Is eene schoone vrouw, die haren pligt betracht.
De schoonheid, zonder deugd, moog' zingenot verwekken.
Zij moog' der wellust vaak ten tijdverdrijf verstrekken,
De man, die wijslijk denkt en edelmoedig leeft,
Mint in de vrouw de deugd, schoon zij geen' schoonheid heeft.
De tijd verslint het schoone en 't zinneloos genoegen;
't Ouwatig zingenot kan zijn verderf vervroegen:
Het schoone is slechts ons waard, voor eenen korten, tijd.
Maar 't deugdrijk hart heeft deel, aan de eind'looze eeuwigheid!

Ziet, dit is de klap op de zweep bij dit Treurspel!

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootſchap ter verdediging van den Chriſtelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagſche Beſtrijders. Voor het Jaar 1815. *In den Haag, bij* de Erve J. Thierrij en C. Menſing en Zoon. *In gr.* 8vo. 223 *en* 93 *Bl. f* 2-12-:

De vraag: *Komt het met de leer van den Bijbel overeen, dat het hoofddoel van het lijden en ſterven van Jezus Christus geweest is, verbetering van het menschdom te weeg te brengen, en in zoo verre alleen ook de vergeving der zonden te verwerven, als deze een gevolg is van onze verbetering?* wordt door den Eerw. s. d. de kreizer (thans Predikant bij de Hervormde Gemeente te Amſterdam, die den gouden eereprijs wegdroeg) aldus beantwoord: „ Hoezeer zedelijke verbetering ook „ mede tot de oogmerken van het lijden en ſterven van „ Jezus Christus behoort; komt het echter met de leer „ van den Bijbel *niet* overeen, dat het *hoofddoel* van „ het lijden en ſterven van Jezus Christus geweest is, „ verbetering van het menschdom te weeg te brengen, „ en *in zoo verre alleen* ook de vergeving der zonden „ te verwerven, als deze een gevolg is van onze ver„ betering; daar die Bijbelleer integendeel ons, bij het „ lijden en den dood des Verloſſers, zondenvergeving „ als *hoofddoel*, verbetering als daaraan *ondergeſchikt*, „ *en daaruit voortvloeijend oogmerk*, kennen doet." Zoo wordt het geſchil geheel uitlegkundig; en, na de bedaarde lezing der inderdaad ſchoone Verhandeling, gelooven wij, dat de Heer de kreizer groote kans heeft, dat men hem bijvalle, indien men ſlechts tegen den grondregel, van welken hij bij de ſchriftverklaring uitgaat, geene bedenking heeft. Waar eene, in den volſten zin Goddelijke, (dat zegt hier hyperphyſiſche)

Openbaring zich hooren laat, moet de menschelijke Rede zwijgen en luisteren, en mag *alleen dan* haar stem verheffen, wanneer bevooroordeelde menschen aan de duidelijke uitspraken dier Openbaring eenen nimmer bedoelden zin hechten, en haar met haar zelve in tegenstrijd willen brengen; daar elk schrift, ook de Heilige, volgens de regels eener goede uitlegkunde verklaard moet worden. — Als meerderman spreekt, moet zeker minderman zwijgen. Oppervlakkig schijnt er ook wel, bij de toepassing dezer gemeenzame spreuk op het onderhavig geval, niet veel tegen in te brengen. Evenwel, wanneer Hij, voor wien men eerbiedig zwijgen wil, reeds eenmaal verstaanbaar en duidelijk gesproken heeft, of ook nog dagelijks spreekt, is men huiverig, eene daartegen strijdende uitspraak te erkennen voor de zijne; en wij gelooven ook niet, dat de Eerw. DE KEIZER geheel het inwendig bewijs voor de Goddelijkheid der H. Schrift, als onhoudbaar, verwerpen wil. Dan, hij handelt thans niet tegen den Deïst, maar spreekt tot den eerbiediger der Openbaring, en vermeent misschien, dat alsnu gezegde grondregel daarom geen verder bewijs behoeft; hoewel het toch geene zwarigheid inheeft, ook voor dezen der Rede dezelfde ruimte te laten, die men den Deïst toe moet staan. Maar, indien nu ook dat hooger gezag (de Goddelijke Openbaring) deszelfs eerste en onbetwistbare uitspraak (door de Rede) gedurig herinnert, daaraan nadere onderrigtingen aanknoopt, daarop bouwt, en zelfs hier of daar ten toets stelt zijner laatste en eigenlijke meening; — indien de uitspraken der Godsmannen zelve door hen op redeneringen worden gebouwd, van welke men dan toch de kracht mag toetsen; — indien geheel de hoogere inlichting vervat is, en natuurlijk vervat moest zijn, in onvolkomene, menschelijke taal, en in verschillende beelden ingekleed; — indien daarenboven veel, dat persoonlijk, tijdelijk en plaatselijk is, moet opgemerkt worden ten aanzien van hen, aan wie de hoogere inlichting het allereerst werd gegeven; — indien,

ſlen, juist door die nadere inlichting, de eerſte en nog altijd geſprokene verklaringen der Rede al vaster en overtuigender worden: — maar laten wij deze *indien* niet vermanigvuldigen: het is toch geenszins onze bedoeling, het gegeven antwoord omver te werpen; maar eenigljk meenen wij, dat bovengemelde grondregel, bij dat antwoord aangenomen, en in de vraag zelve voorondersteld, nadere ontwikkeling en uitvoeriger betoog zou vorderen, om hier de zaak te beſchouwen als volkomen beſlist. Wij doen, voor het overige, aan de uitlegkundige bekwaamheid en bondige redeneerwijze van den geleerden Schrijver gaarne regt, en roemen hem vooral ook daarin, dat hij aan het door hem aangenomen gevoelen niet draait noch kunſtelt. Hij komt er, dunkt ons, kennelijk voor uit, dat hij wel degelijk voor Bijbelleer houdt, dat het lijden en ſterven van Jezus Christus noodzakelijk was *van de zijde Gods*, om menſchen in Gods vaderlijke gunst te herſtellen, en tot deelgenooten van Gods vaderlijke ontfermingen te maken; en als plaatsvervangende, in den eigenlijken zin. Wij weten ook waarlijk niet, wat ſommigen meenen te winnen voor eene onpartijdige regtbank, waar geen woordenſpel gelden kan, door te beweren en gedurig te herhalen: *God moest niet verzoend worden; dit ſtaat nergens in het Evangelie; maar de menſchen moesten verzoend worden met God; zoo leert het de Bijbel;* terwijl zij echter het lijden en ſterven van Jezus — al beſchouwen zij het ook maar als eene (armhartige) eerredding der Godheid — ſtellig als *voorafverteekt* voorſtellen, *eer* de Godheid eenige vergeving, opbeuring, herſtel en genadige hulp aan den mensch bewijzen wilde, of kon. — (De Eerw. SELTENREICH, wiens antwoord met zilver bekroond werd, is hiervan niet geheel en al vrij; en wij verklaren rond, niet volkomen te begrijpen, wat hij eigenlijk wil, als hij bl. 55 en 56 dus redeneert: „ Vraagt men, waarin *die verzoening* „ beſtaat, de Apostel Paulus, die van *de predikíng* de„ zer leer zoo veel werk gemaakt heeft, zal het on„ lee-

„ leeren, 2 Kor. V: 19. *God verzoent de wereld;* dit
„ verklaart hij dus: *Hij rekent hun de zonden niet toe;*
„ den ſchuldigen mensch behandelt Hij goedgunſtiglijk,
„ even alsof hij geen zondaar ware; Hij verleent hem
„ vergeving der zonden. Voor het overige verdienen
„ in deze de *twee* denkbeelden, die dezelve nader bepa-
„ len, wel opgemerkt te worden: *vooreerst:* het is niet
„ Christus, de Zoon van God, die ons verzoent;
„ maar God, de Vader, verzoent ons door zijnen Zoon,
„ 2 Kor. V: 18. *Ten andere:* God wordt niet gezegd
„ met ons, maar wij worden gezegd met God verzoend
„ te zijn; *wij zijn met God verzoend door den dood*
„ *zijnes Zoons.* Rom. V: 10. Staan wij eens toe, dat
„ tot deze verzoening met God van de zijde des men-
„ ſchen verbetering noodig is, zoodat deze God leere
„ lief te hebben en te gehoorzamen, en dat hij zich
„ daarop dadelijk toelegge, waardoor hij terugkomt van
„ de vijandſchap, die te voren plaats had; SOCINUS
„ met zijnen aanhang zal daarmede niets winnen; want
„ deze verzoening wordt in de aangehaalde plaats, vs.
„ 10, 11, (Rom. V.) aan Christus, en wel aan zijnen
„ dood, dien Hij tot onze behoudenis ondergaan heeft,
„ toegeſchreven, en de mensch, die zich zijner zon-
„ den bewust, *een vijand Gods is* (vs. 10), moet tot
„ zijne gerustſtelling op eene Goddelijke tusſchenkomst,
„ en op de verzekering dat die heeft plaats gehad, kun-
„ nen ſteunen, om het daarvoor te kunnen houden,
„ dat God hem toegenegen is, en genade aan hem wil
„ bewijzen, en er in het vervolg geene ſcheiding meer
„ beſtaan zal. Hierop moet men vooral letten, en dat
„ geen, wat aan de zijde van God gedaan is, geenszins
„ voorbijzien; want verzoening kan geene plaats heb-
„ ben, dan wederzijds."

Wij plaatſen ons, bij de beſchouwing van geheel deze geopenbaarde waarheid, (en zoo wij meenen naar de regels eener goede uitlegkunde) op het hoogere ſtandpunt: het verordenen, beloven en zenden van Jezus door God, is het groot en alles afdoend gunstbewijs

Gods,

Gods, hetwelk vóór alles, wat de Heiland geleden en verrigt heeft, moet gedacht worden, en dit is ons bewijs van Gods volkomene genade en vergiffenis; en van dit hoogere ſtandpunt beſchouwen wij den Heer Jezus, en al het door Hem geledene en verrigte, als het door God voor ons verordende middel, niet om vergeving bij God te *verwerven*, maar om dezelve te *genieten;* en wij zien niet, dat daardoor de waarde of het hoog belang van den dood onzes Heeren eenigermate lijden moet, of de drang der liefde verlamd wordt. En zoo vinden wij de God bewegende oorzaak tot ſchuldvergiffenis en genade in God zelven, zonder eenig offer of tusſchenkomst, en loopen minder gevaar, het Goddelijk karakter, der Goddelijke genade, te kort te doen; en het angstvallig onderzoek naar hoofd- en ondergeſchikt, meerder of minder doel is ons dan ook minder belangrijk; wij vereenigen het Goddelijk doel liefst in een ondeelbaar brandpunt: betooning van liefde; en vinden even weinig, als de Apostelen, eenige zwarigheid, om nu eens dit, dan eens dat bijzondere bij de betooning der Goddelijke genade, naar de bijzondere behoeften, aan te dringen; terwijl wij den kruisdood van den Heiland buiten allen twijfel beſchouwen als het grootſte bewijs der Goddelijke liefde zoo wel, als der liefde van den Zoon, en daaruit den krachtigſten drang ontleenen tot dankbare wedermin; en ons gevoel van oneindige verpligting in het minst niet verzwakt wordt door het ons nog onbekende der eigenlijke redenen, waarom zulk een genadig en gaarne vergevend God het noodig hield, den Reinen en Heiligen tot eene zoo groote gehoorzaamheid en diepe vernedering over te geven, en ons zijne genade, de verzoening door het geloof in zijn bloed, op deze en geene andere wijze te verklaren en te doen genieten. *Hij heeft mij lief gehad en zich zelven voor mij overgegeven*, zeggen wij met Paulus, en gevoelen het *alzoo lief heeft God de wereld gehad* enz. van Jezus. Wij gelooven dan ook, op de bijbelſche getuigenis, de verklaring van den albarmhar-

tigen God, dat wij niet anders dan op deze wijze konden geholpen worden, en ſchenken den Eerw. DE KETZER zeer gaarne al zijne bewijzen van het onvoldoende der ons meest mogelijke verbetering, om ooitſchuldvergiffenis bij God te *verdienen;* en, daar hij er verre af is, om 's menſchen zedelijke verbetering af te ſcheiden van het Goddelijk plan, maar die integendeel in naauw verband brengt met hetgeen, naar zijne wijze van beſchouwing, eeniglijk *hoofddoel* mag genoemd worden, loopen onze begrippen niet zoo ver uiteen, of wij willen gaarne zijne Verhandeling iederen onpartijdigen ter gezette toetſing aanprijzen. — Wij moeten van den inhoud een kort verſlag doen.

De Verhandeling heeft vier Hoofdſtukken: I. *De Geſchiedenis van Jezus Chriſtus beſchouwd in betrekking tot het onderzoek naar het hoofddoel van zijn lijden en ſterven.* Hier hebben wij drie rustpunten: 1) *De hooge waarde van zijnen perſoon;* 2) *de bijzonderheden, die zijn lijden en dood kenmerken;* en 3) *zijne laatſte inrigting als man van ſmarte.* II. *De leer des Bijbels, in betrekking tot gezegd hoofddoel, bepaaldelijk onderzocht.* Wederom drie afdeelingen: 1) *eigenlijke,* 2) *oneigenlijke uitdrukkingen, aangaande Jezus lijden en dood gebezigd;* 3) *die bijbelſche gedachten, welke, zonder juist zoo zigtbaren weêrſlag daarop, het vorige echter niet weinig bekrachtigen.* Gaarne gaven wij de recapitulatie van het in deze Hoofdſtukken behandelde met des Schrijvers eigene woorden (aan het ſlot van het 2de) op; dan, wij moeten ons bekorten. III. *Bevestiging uit den zamenhang van andere in de leer der H. Openbaring duidelijk gepredikte ſtukken hares geloofs:* 1) *Verband der betoogde waarheid met eenige* LEERSTUKKEN: Zedelijk bederf en Gods regtvaardigheid. [Hier merken wij de volgende uitſpraken op, die ons des Schrijvers meening, en edelmoedig uitkomen voor die meening, buiten twijfel ſtellen: *God zou ophouden de regtvaardigheid zelve te zijn, indien het Hem onverſchillig ware,* (Heeft eenig Christen wel ooit dit beweerd?) *hoe zich*

zij-

zijne menschenkinderen, in deze leerschool der opvoeding voor beter maatschappij, gedrogen. Neen! Hij heeft niet alleen natuurlijke jammeren, maar ook stellige straffen op dezelve bedreigd. En strafoefenende regtvaardigheid is Gode waardig. — Nooit kan men het eenmaal gepleegde kwaad weder vergoeden, nooit het schenden der voorschriften Gods eenigermate herstellen, dewijl men nimmer beter kan leven, dan waartoe men onoplosselijk verpligt is. Het eens begane misdrijf blijft dus altijd bij eenen regtvaardigen God straf vorderen. Jezus lijden en sterven strekte, om, als verdiende (verdienende) *oorzaken, door de volledige opluistering, ook der regtvaardigheid Gods, vergeving van zonden voor een schuldig en strafwaardig menschdom uit te werken. De Goddelijke regtvaardigheid werd door dat lijden en dien dood ongeschonden gehandhaafd, zoodat God nu, behoudens deze zijne zedelijke eigenschap, het misdrevene, en nimmer te herstellene, kwaad der zondige stervelingen vergeven konde.*] — De hooge roem der liefde van God en J. C., in dit lijden en sterven aan den dag gelegd, en der menschen onvermogen ten goede. — De leer der Goddelijke hulp in de zedelijke verbetering van den mensch. 2) *Verband met eenige voorname* PLIGTEN: Geloof in den Heer J. C. — Liefde voor Jezus. — Standvastige getrouwheid aan Jezus. IV. *Verdediging tegen eenige der voornaamste tegenbedenkingen.* Alle konden niet aangegeven worden; en alle uit wijsgeerige gronden snijdt de Schrijver, als van vreemden bodem, af, en rekent ook te regt, als hem niet aangaande, dezulke, die uit eene in zijn oog onschriftmatige voorstelling der leer zijn ontleend. Hij bepaalt zich tot de teksten, in welke men meent, dat verbetering der menschen als hoofddoel van Jezus lijden en dood wordt voorgesteld, — of dat de vergeving alleen van die verbetering wordt afhankelijk gemaakt, en Gods vergevensgezindheid als zonder eenig tusschengekomen redmiddel wordt voorgesteld, — of, waarin de vergeving als hoofddoel van Jezus opstanding, of van den geheelen staat zijner ver-

hooging, genoemd wordt, — en ook de zoodanige, waarin de H. Schrijvers ſoortgelijke uitdrukkingen, als van Jezus, van zich zelven en anderen gebruiken. Eindelijk handhaaft hij ook den heilrijken invloed, aangaande het door hem geſtelde hoofdoogmerk, op godsvrucht en deugd. — De vele aanteekeningen geven gedurig nadere opheldering, en getuigen van des Schrijvers oordeelkunde en belezenheid; ons tevens verwijzende naar andere Schrijvers, waar men breedvoeriger te regt kan.

Hoezeer het leerſtellig en uitlegkundig onderzoek van den Eerw. K. C. SELTENREICH [Predikant te Werensdorf, bij Hubertusburg, in het Koningrijk Saksen] dezelfde ſtofſom geeft, ter beantwoording der vraag, is het toch zeker niet ſlechts de meerdere kortheid van hetzelve alleen, die het, in de ſchatting des Genootſchaps, den minderen rang aanwees; en, hoezeer wij den, blijkens dit ſtuk, ook bekwamen man het welverdiende van den zilveren eereprijs geenszins betwisten, zoo meenen wij echter, dat men, na het ſtuk van DE KEIZER gelezen te hebben, dit opſtel kan ontberen. Wij vonden er voor het minst niets in, dat de eerstgenoemde niet mede heeft opgemerkt en behandeld; tenzij men de vereffening van Jacobus en Paulus, als bijzonder hier behoorende, mogt rekenen. — De loop der Verhandeling is deze: De nog andere oogmerken van Jezus lijden en dood worden aangewezen, en dan onderzocht, in welk eenen zin de zedelijke verbetering als doel wordt voorgeſteld, allereerst door het nagaan der ſchriftuurplaatſen, die *in het algemeen* van dit doel melding maken, en dan onderzocht, *in welk eenen zin* dit geſchiedt. Nu volgt de vraag, of de verbetering *hoofddoel*, en de vergeving *gevolg* is van die verbetering? De ontkenning rust daarop, dat die verbetering, als gegrond op het geloof in Jezus, die voor de zonden ſtierf, voorkomt; en tracht de Schrijver te betoogen, dat de vergeving der zonden niet afhangt van de verbetering van hart en gedrag, (hoezeer de heilzaamheid en noodzakelijkheid dezer verbetering, als van de vergeving

on-

onafscheidelijk, wordt gehandhaafd) uit duidelijke gezegden van Jezus en de Apostelen, en uit andere uitdrukkingen en spreekwijzen, waarmede het zaligmakend werk van Christus beschreven wordt; voorts ook die uitspraken, welke van den Mozaïschen Godsdienst ontleend zijn; en eindelijk, daar Jezus Verzoener, Voorspraak enz. genoemd wordt, zonder dat ergens de vergeving en eeuwige zaligheid van onze verbetering wordt afgeleid. Thans worden er eenige bedenkingen opgelost, als daar is: dat men de vergeving bepalen moet tot de zonden vóór den overgang uit het Heiden- en Jodendom; — het *doode* geloof bij Jacobus, enz. Nu volgen er nog eenige plaatsen, uit welke de Schrijver zijn gevoelen als gevolg afleidt: Rom. IV: 25. V: 8, 10, 18, 19. 1 Kor. XV: 22. Gal. II: 21. III: 24. Rom. III: 23, 24. 1 Kor. XV: 17. Ten slotte komt de Schrijver op de bedenking van het onmogelijke van vergeving zonder verbetering, en het nadeelige voor deugd en braafheid van de stelling: „de vergeving hangt niet af van de verbetering van hart en wandel;" en wijst integendeel het *zeer gevaarlijke* aan der tegenoverstaande stelling, dat *de verbetering* het hoofddoel van den dood van Christus wezen zou.

Wij wenschen en hopen, dat beide deze Verhandelingen, bedaard nagegaan, zullen bijdragen tot het zich voorzigtig wachten voor uiterſten, en het ontzien van elkanders bijzondere meening, zoodat, bij al het verschil, zich de broederlijke liefde bij allen bevestige!

Leerboek van den Christelijken Godsdienst voor het Hooger Onderwijs, door J. M. H. HARRAS, *Predikant te Salzhausen. Uit het Hoogduitsch. Met eenige Aanmerkingen van den Vertaler. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8*vo. Behalve de Voorrede*, 306 *Bl. f* 2-10-:

Al wederom een Leerboek over een onderwerp, dat

reeds achttien eeuwen in zoo vele verschillende opzigten is behandeld geworden, dat men welligt iedere herhaalde ontvouwing bijkans als overtollig zal rekenen; en echter zoo verre af van als overtollig te mogen beschouwd worden, dat wij het, als eene zeer belangrijke bijdrage voor den tegenwoordigen tijd, erkentelijk aannemen. Welk oordeel er toch over de voortgaande verlichting en beschaving geveld worde, zeker is het, dat de verbazende vorderingen in wetenschappelijke kennis van onze dagen eene ganseh andere manier van voorstelling en onderzoek, zelfs omtrent de gewigtigste waarheden van den Godsdienst, vorderen, dan vóór eenige eeuwen. Dat zulks ook inderdaad het geval is met onzen Christelijken Godsdienst, heeft de geschiedenis, bijkans van elke eeuw, genoegzaam gestaafd. Van de allereerste voordragt, welke zich door haren Goddelijken eenvoud aan ieder waarheidlievend gemoed beval, ging deszelfs voorstelling weldra over tot geleerde bespiegeling, en deze wederom, door de zeer beperkte uitlegkunde van den Bijbel gewijzigd, ontaardde in een mengelmoes van godgeleerde en dweepachtige stelsels, waaruit eerst de hervorming der letteren en eene meer gezuiverde oordeelkunde het ware van het valsche leerde schiften. De anderzins zeer gewenschte Kerkherworming heeft in dit opzigt niet datgene verrigt, hetwelk zij had kunnen en behooren te doen. Tegen het oogmerk der Hervormers, die zich opzettelijk van de boeijen des kerkelijken gezags omtrent betwiste geloofsbegrippen wilden ontslaan, heeft men nieuwe banden om het ligchaam des Christendoms gesmeed. Wijsgeerige bespiegelingen, door eene gezochte Bijbelverklaring ondersteund, mengden zich op nieuws in de uit de oudheid wederom opgedolvene stelsels des geloofs. Overdrijving van begrippen gaf aanleiding tot spotternij en ongeloof. Dit laatste wekte den lofwaardigen ijver, om hierin het ware naauwkeuriglijk op te sporen. Eene gezuiverde oordeelkunde schonk een regtmatiger verstand der heilige Schriftuur. De bloei der wetenschappen

pen vergunde ook haren invloed op de behandeling van het belangrijkſte onderwerp omtrent den geopenbaarden Chriſtelijken Godsdienst. Het moeijelijke vraagſtuk wegens Rede en Openbaring, in derzelver naauwe betrekking tot elkander, ontving eene meerdere verheldering. Men keerde terug tot de eerbiediging van het Goddelijk eenvoudige der oorſpronkelijke Chriſtelijke leer. Met afſcheiding van haren geſchiedkundigen inhoud, als ſtellige voordragt, drong de naauwkeurigſte navorſching door tot de zuivere ontwikkeling van het algemeene, in haren aard gegrond, als het doelmatig leerbegrip voor de zedelijke opvoeding des ganſchen menſchelijken geſlachts; en men naderde alzoo ligtelijk tot die ware en voor de zaak des Christendoms beſliſſende overtuiging, dat de Godsdienstleer van den gezalfden Jezus, overeenkomſtig zijn oogmerk, nimmer meerdere waardij en kracht ontvangt, dan uit zoodanige bewijzen van redematigheid, welke uit hare inwendige overeenſtemming met 's menſchen natuur en betrekkingen voortvloeijen.

Het is uit dit bijzonder en belangrijk oogpunt, dat de Schrijver dezes Leerboeks den Christelijken Godsdienst beſchouwt en behandelt, en wel met opzigt tot het Akademisch onderwijs, en als eene onmisbare behoefte van onzen tijd.

Na eene zeer gepaste Inleiding, ter ontwikkeling van 's menſchen verſtandelijke en zedelijke natuur, als beſtemd tot kennis, deugd en godsdienst, waarbij alsdan de noodzakelijkheid van het onderwijs, en bepaaldelijk van dat onderwijs wordt aangedrongen, hetwelk in de leer van Jezus begrepen is, gaat de Schrijver over tot de behandeling der voorgenomene taak. Hij beſchouwt nu, *eerſtelijk*, de algemeene Godsdienstleer des Christendoms, zoo ten opzigte van Gods beſtaan, eigenſchappen en voorzienigheid, als van 's menſchen onſterfelijkheid, en daarbij de leer der pligten, welke de mensch omtrent zich zelven en omtrent zijne natuurgenooten, in de verſchillende betrekkingen des levens,

be-

betrachten moet; en, *ten tweede*, de leer des Christendoms ten aanzien van het geloof aan Jezus Christus, den Zoon Gods, en aan eene Openbaring door Hem; waarbij dan de geschiedenis voorkomt van 's Heilands leven en waardigheid, met de verlossing, door Hem te weeg gebragt, en het geloof, dat in Hem gevorderd wordt; terwijl het *laatste* gedeelte de leer van den Christelijken Godsdienst beschouwt als eene Goddelijke Openbaring door Jezus Christus, en dus handelt over eene onmiddellijke Openbaring van God in het algemeen, over den Christelijken Godsdienst en deszelfs voortreffelijkheid als Openbaring van God door Jezus in het bijzonder, met de bewijzen, die daartoe behooren, en eindelijk de Doop en het Avondmaal als blijvende zinnebeelden van het Geloof in God en Jezus ontvouwd worden.

Uit deze korte opgave van den inhoud dezes boeks beseft ieder onzer Lezeren deszelfs rijkdom, bij eene geleidelijke ontvouwing van al die allerwezenlijkste deelen, welke tot dit uitgebreide onderwerp behooren. Of de Schrijver niet eene andere en betere orde van voorstelling had kunnen aannemen? zal altijd een punt van geschil blijven, waarin ieder Godgeleerde voor zich zelven aan zijne eigene manier welligt de voorkeur geven zal. Ook wij voor ons zouden liever gezien hebben, dat het laatste gedeelte, als van geschiedkundigen aard, onmiddellijk op de Inleiding gevolgd ware, met verwijzing van de leer der uitwendige plegtigheden tot het slot, waarin alsdan het overzigt der voortreffelijkheid van den Christelijken Godsdienst zeer doelmatig had kunnen begrepen worden. Dan, daar de form veiliglijk aan ieders goedvinden verblijven kan, indien er maar geen wezenlijk punt van geloofsleer gemist wordt, willen wij gaarne de door den Schrijver gekozene manier van voorstelling aannemen, daar wij in waarheid getuigen mogen, dat geen deel der Christelijke Godgeleerdheid door hem is overgeslagen geworden, althans niet, voor zoo ver hij oordeelt, dezelve uit de gewijde Schrif-

Schriften te moeten ontleenen. De tekſten, door hem tot zijn bijzonder oogmerk gekozen, zijn de zoodanige, die algemeen, eenvoudig en duidelijk zijn, ten einde daardoor gelegenheid te geven tot eene gemakkelijker verklaring van andere bijzondere plaatſen, welke door het figuurlijke en plaatſelijke duister mogen heeten. Dat, echter, bij al deze behandeling eene ongemeene beknoptheid is in acht genomen, behoeven wij omtrent een werk van even 300 bladzijden naauwelijks te herinneren. De Schrijver beſtemde hetzelve tot een Akademiſch Leerboek, dat bij deszelfs behandeling de gelegenheid overlaat tot eene breedvoeriger mondelijke ontwikkeling. De eerſte vier Afdeelingen der Inleiding behelzen, het is waar, eene wijsgeerige ontvouwing der menſchelijke natuur, ten opzigte van haren zinnelijken, redelijken en zedelijken aanleg en beſtemming; doch ook deze beſchouwing was, naar des Schrijvers bedoeling, noodzakelijk, om daaruit te doen zien, dat de mensch, tot geloof aan deugd en godsdienst, inderdaad een hooger en ſtellig onderwijs behoeft, en daarin den gepasten overgang te vinden tot het betoog der noodzakelijkheid van de algemeene Godsdienſtleer des Chriſtendoms, opdat ook, naar zijn ontwerp, middagklaar blijken mogt, dat de Chriſtelijke leer, als Godsdienst der zuivere, van God zelven afgedaalde, rede, zoodanige is, dat zij door ieder denkenden mensch kan gekend, als Gods hoogſte zegening geëerbiedigd, en als zedewet gevolgd behoort te worden. Ook in dit opzigt vindt de Recenſent zich verpligt, aan den Schrijver den lof toe te kennen van eene zeer naauwkeurige, op rede en ervaring gegronde, behandeling.

Hoezeer wij niet in de gelegenheid geweest zijn, om de vertaling met het oorſpronkelijke te vergelijken, durven wij echter, uit de naauwkeurigheid der uitdrukkingen, vrijelijk beſluiten, haar in alle opzigten getrouw te noemen; en de Nederlandſche Lezer mag zich nog daarenboven aan den geleerden Vertaler bijzonderlijk verpligt rekenen, omdat hij op vele plaatſen, waar

de

de Schrijver door te groote beknoptheid aanleiding tot moeijelijke of wel tot verkeerde bevatting mogt kunnen geven, deszelfs voorstellingen allezins gepast en duidelijk heeft opgehelderd, zoodanig, dat aan deze vertaling eene dadelijke voorkeur boven het oorspronkelijke mag toegekend worden. Alleenlijk smart het ons, in den tekst vele misstellingen ontmoet te hebben, welke, hoezeer door bijzondere opgave aangewezen, hier en daar in het lezen den zin verstoren.

Voorts verlangen wij, met den Vertaler, dat de Schrijver het beschaafde en waarheidlievende Publiek spoedig deel verschaffe aan de verdere vruchten van zijnen arbeid, en bijzonderlijk in de uitgave zijner *Schets van de Christelijke Godsdienstleer*, welke dezelve, volgens dit tegenwoordige Leerboek, voor de pers schijnt bestemd en gereed te hebben.

Gedachten over het al of niet gegronde der door de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk aan den dag gelegde vreeze voor gebrek aan Leeraren in de Hervormde Kerk, en over een middel ter afwending van dit kwaad. Door C. *Te Amsterdam, bij* W. Brave. 1818. *In gr.* 8vo. 44 *Bl. f* :-9-:

Indien wij wél zien, is dit stukje letterlijk hetzelfde, hetwelk wij, niet lang geleden, in de *Bijdragen tot de Godgeleerde Wetenschappen*, enz. vonden, en dat toen vrij wat opziens gaf. Het is geschreven met zaakkennis en veel bescheidenheid; het zegt met dat al de waarheid op eenen vasten toon. Voor alsnog bestaat het gevreesd gebrek niet; het getal der geëxamineerden in de laatste jaren, en het doorgaand getal der zich voorbereidenden op de Hoogescholen, bewijst dit. Wat echter het laatste betreft, erkent C. zelf het bewijs zoo zeker niet; en rond genoeg verklaart hij de vrees van de Synode voor de toekomst niet geheel ongegrond. Hij vindt den grond hiervoor in de *vermeerderde duurte der* Theologische

stu-

ſtudiën; de verpligting van den Theologant ter betaling van collegiegelden, van welke zij te voren vrij waren, enz. en de verpligting, om ook zoodanige collegiën te houden en te betalen, die niet volſtrekt noodig zijn tot zijn vak. Hij toont onwederlegbaar aan, (en zijne berekening is, volgens ons begrip, geheel niet overdreven) dat deze vermeerderde uitgaven bij uitſtek bezwarend zijn; en hij zegt ronduit, dat er, wanneer eens ſedert vijftig jaren dat bezwaar had beſtaan, denkelijk vele Leeraren, die nu met roem en zegen arbeiden, aan de Gemeenten zouden onttrokken, *ja!* (voegt hij er bij) *hoe vele* Hoogleeraren, *die nu ſieraden van ons land zijn, zouden dan wel aan onze Hoogeſcholen onthouden zijn!?* Eenen tweeden grond vindt C. in de meer overvloedige gelegenheid, om, zonder zulk een bezwaar, zijne zonen in eenen fatſoenlijken burgerkring een beſtaan te doen vinden, vrij meer inkomſten, althans uitzigt daarop, gevende, dan het ambt van eenen Predikant. Wat het uitzigt betreft, zijn wij het ook hierin met C. volkomen eens; want het is buiten allen twijfel, dat zelfs de aanzienlijkſte promotie de middelen van beſtaan voor eenen Predikant, in den regel, volſtrekt niet verbeterd, en hij te dezen aanzien zich doorgaans die promotie wel zeer beklaagt. Dan, aan den anderen kant, meenen wij, dat die gelegenheid, waarvan C. ſpreekt, voor allen evenwel zoo zeker niet is, immers voor alsnog niet, en bij den nog niet zeer bloeijenden handel; en dat Predikanten vooral, nu dit ambt van hunnen vader niet meer, zoo als misſchien wel voorheen, voor hunne zonen reeds eene aanbeveling is, dikwijls de kenze hunner kinderen tot het Predikambt dringen moeten, omdat zij volſtrekt geen uitzigt hebben, hunne zonen, op hun tweeëntwintigſte jaar, aan fatſoenlijk en eenigermate zeker, hoewel maar ſober, brood te helpen. Men moet inderdaad het Leeraarsambt kiezen uit andere beginſelen, of men doet dwaas; want een Snijder en Nachtwaker hebben doorgaans, meenen wij, in hunnen ſtand den goeden kost, met vrij wat minder zorgen,

gen, dan de Prediker, (die zijnen rang moet ophouden, en in zijnen kring meerdere behoeften heeft) immers indien hij gehuwd is.

Daarin zijn wij het met C. weder volkomen eens, dat het ſtrenger Examen, thans gevorderd, geene gegronde reden van vrees geeft voor gebrek aan Predikanten; en al ware dit zoo, voegen wij er bij, dan zou nog verſlapping in dezen een geneesmiddel zijn, erger dan de kwaal. Wij hebben de hoop, dat ſatſoenlijke en gegoede ouders hunne zonen, die lust hebben tot het Leeraarsambt, nu te minder zullen terughouden, naarmate zij minder behoeven te vreezen, dat onbevoegden en onkundigen zich in dien ſtand kunnen dringen, en hunnen zonen ten aanzien van derzelver bevordering in den weg zijn. En wij hopen maar, dat de Beſturen, die het examen afnemen, zullen denken aan het: *Simea est ſimea, etſi* cet., en alzoo onder het oog houden, dat ook een rijk en ſatſoenlijk *weetniet* toch altijd een *weetniet* is. Maar op de berekening van C. moeten wij te dezer gelegenheid toch wat afdingen. Uit vrees voor gebrek aan Predikanten mogen de Examinatoren geenszins toegevend zijn; zij hebben het voorſchrift, en moeten *alleen* beoordeelen, of daaraan door den *examinándus* voldaan worde: zoo niet, dan *moeten* zij afwijzen. Of die wet te ſtreng zij, en of daardoor gebrek zal komen, ſtaat niet te *hunner* verantwoording. Zoo lang de wet beſtaat, moet er geen enkel ſchurft ſchaap over den dam, of men moge geheel de wet maar wegwerpen. Toegevendheid in een enkel geval is partijdigheid en onregt. Daar nu niet ieder, die de Akademie bezoekt, werkelijk ſtudeert, of ook ſtuderen *kan*, worden er van tijd tot tijd afgewezen. — Men heeft ons iets in het oor geluisterd van mogelijke verandering in deze wet, en het invoeren van zekere rangen, welke vereiſcht zouden worden bij meer of min talrijke en aanzienlijke Gemeenten. Zoo oppervlakkig lacht dit aan; maar bij nadenken hopen wij echter niet, dat het ooit worde ingevoerd. Vooreerst toch zal de echt nederige van geest,

eens

eens tot het eerwaardig ambt bevorderd, zich bezwaarlijk in het vervolg tot hooger rang aanmelden; en wij ontkennen niet, dat hij, die het deed, en alzoo naar de vooraanzitting hunkert, bij ons geene groote aanbeveling vinden zou, indien wij ergens eenigen invloed hadden. Maar als het dan eene algemeene wet werd, dat men zich, na een of meer jaren, tot bekoming van hoogeren rang aanmelden *moest*? ook al was men volkomen met zijne ſtandplaats te vreden, en wilde zich nooit van dien rang tot promotie bedienen? — Het natuurlijk gevolg zou zijn, dat de alsdan te ligt bevondene, *en* bij zijne Ambtsbroeders, *en* vooral bij zijne Gemeente, *en* in welke betrekking welligt niet al meer, (b. v. hij, hooge een huwelijk) lijden zal in zijne achting. — Daarbij: wordt er dan bij talrijker en aanzienlijker Gemeenten zooveel meer in eenen Prediker gevorderd van datgeen, waarover het examen loopt, dan bij eene geringere Dorpgemeente? Zit de wijsheid onder de hoeden der Dames, en in het hoofd van den Heer, die naar de muskus, meer dan bij den Boer, die naar den mest riekt? Predikt men in de ſteden ook niet voor ambachtslieden, kruijers en dienstmeisjes, evenzeer als voor de meer beſchaafde ſtanden? En is het zelfs niet verkieslijk, dat men ook *daar* Leeraren hebbe, die niet alleen en voornamelijk voor vele edelen, vele aanzienlijken, enz. prediken en werken willen? — Recenſent erkent wel, dat hier en daar een Predikant te platten lande nut kan doen, dien men nooit in eene aanzienlijker ſtandplaats behoorde te roepen; maar hij meent, er zijn middelen genoeg voor bekwame en voor hooger ſtandplaats meer bevoegde, om bekend te worden, zonder aanmatiging of zelfs het bepaalde doel van bevordering, zonder betooning voor 't minſt, dat men met zijne gemeente en ſtandplaats onvergenoegd is; en hij verlangt niets meer, dan den Chriſtenleeraarſtoel overal bezet te zien door mannen, die hoogere en lagere kringen evenzeer kunnen leeren en ſtichten, hoedanige hij weet, dat er vele zijn. Maar dan ook moet

men vooral niet minder bij het examen vorderen, dan thans bij hetzelve gevorderd wordt; en hij wilde den verstandigen man wel eens hooren, die bereedeneren kon, dat iemand, die, hetgeen tot zulk een examen vereischt wordt, verklaart niet te *willen* leeren, of die het niet leeren *kon*, eenige bevoegdheid en roeping hebben kan tot het Leeraarsambt. Integendeel, hij is overtuigd, dat men dat alles weten, zelfs in het een en ander uitmunten kan, en echter nog die schranderheid en gevatheid ontberen, die hij niet minder noodig acht; en wij voor ons zouden ook eenen in al de vereischte vakken geleerden Polyhistor, om het *suspectat judicium*, gaarne afwijzen, hoezeer wij zoodanig eenen werk-ezel zijnen rang onder de anderzins zeerbruikbare en nuttige schepsels geenszins betwisten.

Na de duidelijke en overtuigende aanwijzing, dat het nu gevorderd examen geen gebrek aan Leeraren, met eenigen redelijken grond, kan doen vreezen, komt C. op de vraag: *hoe herstelt men het gebrek?* Hier lascht hij het rapport en advis bij de vergadering der Staten van Holland, in 1790 gesteld door den waardigen en beroemden H. VAN ALPHEN, in, waaruit blijkt, dat men het middel toen zocht, 1.) door verhooging van traktement en emolumenten voor de Predikanten, en 2.) door het faciliteren der studiën in de theologie. — Hij begint nu met het laatste, thans, naar het schijnt, uit het vroeger opgegevene, anders begrepen, en toont aan, dat de Landspensioenen, door de milddadigheid van den Souverein bij art. 217 van het Reglement op het Hooger Onderwijs vastgesteld, in geene proportie staan met het geld, hetwelk men den studenten verpligt te betalen, als bedragende die pensioenen in *six* jaren *f* 30,000, daar in hetzelfde tijdvak door de bedoelde studenten *f* 179,200 in de beurs der Faculteiten gestort wordt, zijnde dus nagenoeg in één jaar reeds zoo veel, als het Land in zes jaren betaalt. — Voorts, dat het getal der begunstigden te gering is, om het gevreesd gebrek te verhoeden, staande dit getal van 1 tot 13. En

ein-

eindelijk doet C. opmerken het ontoereikende van deze ſubſidie, vooral daar het genot derzelve ſtreng verboden is, bijaldien men meer dan *f* 100 daarenboven treft uit door *particulieren* geſtichte Beurzen ter bevordering der theologiſche ſtudiën. Van welke bepaling ook Recenſent (hoe zeer hij het vroeger onedelmoedig misbruik in dezen ook zeer wel weet) de reden niet giſſen kan, tenzij misſchien de zoon van minvermogende ouders (en voor wie anders zijn de Beurzen beſtemd?) zich reeds op de Akademie *het vasten tweemaal ter weke*, hetgeen hem dan ook als Predikant wel te pas zal komen, aanleeren moet! Nu: *plenus venter non ſtudet lubenter*. Wij hopen echter niet, dat het geſchrijf van C. aanleiding geven zal, dat deze verouderde ſpreuk ook op de Hoogleeraren worde toegepast.

De Schrijver verlangt, ten gevolge van het hier aangevoerde, dat de Christelijke Synode der Hervormden onzen geëerbiedigden Koning in dezen redres verzoeke, en vreest zeer, of anders de toeſpraak van haren Secretaris aan de Gemeenten, hoe overtuigend, welſprekend en roerend ook, wel veel uitwerking hebben zal, zoo lang ouders zeggen moeten: *Ik kan de kosten niet dragen, om mijnen zoon tot Predikant op te leiden.*

Ten aanzien van het eerſte middel ter voorkoming van gebrek aan Predikanten: *de verhooging der Traktementen*, is C. bijzonder kort: want ten opzigte van de *gepastheid* en *noodzakelijkheid* van dit middel is, zegt hij, ſinds lang geen verſchil. Niemand is er meer van overtuigd, dan onze Koning; maar de *wijze hoe* is alleen in geſchil en moeijelijk. Hij zegt een enkel en overtuigend woord tegen het verminderen van Predikanten en predikbeurten in de ſteden en het combineren van kleine Gemeenten, op hetwelk men echter hier of daar iets kon uitzonderen; en wij moeten er bij doen opmerken, dat dit middel ſlechts in het klein en voor weinigen werken kan. Waar het zonder ſchade geſchieden kon, zouden wij er zoo veel niet tegen hebben; maar die gevallen zijn enkele. En wat de ſteden

betreft, zoo verdient toch ook aanmerking, dat men het uitzigt op zoogenoemde promotie naar eene ſtad, en op eenen meer gemakkelijken dienst in hoogere jaren, zooveel mogelijk behoort te ontzien, zal men niet nog meer van de theologiſche ſtudiën afſchrikken.

De *wijze hoe* zal nog wel lange, vreezen wij, een punt blijven, waarover men het niet eens worden kan. Wanneer eenmaal de godsdienſtige geest onzer Natie ontwaakte! De Predikanten behoeven en moeten niet rijk worden door hun ambt; niemand moest *om een goed inkomen* het Leeraarsambt kiezen. Maar zij behoorden, bij goed overleg, zonder nijpende zorgen, en te groote afleiding en verzoeking door dezelve, te kunnen beſtaan, en hunne kinderen burgerlijk te kunnen opvoeden. Het is ſchande voor eene Gemeente, dat een waardig en werkzaam Leeraar geen genoegzaam brood heeft, en mede van aalmoezen (een derde zakje b. v. opzettelijk *ad hoc*, en een vierde en vijfde enz. mogt er hier en daar nog wel bijkomen) leven moet. — Inmiddels make ieder Predikant, door *kunde* en *ijver* en *gemoedelijke trouw*, bij het ſober loon, (zoo men het al loon noemen mag) dat dit ſchandelijke blijke, misſchien ſchamen zich de Gemeenten, de braven en gegoeden in de Gemeenten, dan eindelijk. Men brengt zooveel (en wie prijst dit niet?) bijeen voor Bijbel- en Zendeling-genootſchappen, voor het vruchtbaar maken der heide, enz.; men ſchikt daarvoor ook wel iets uit zijne nalatenſchap. Mogt iemand van invloed het betamelijk pligtsgevoel, ten aanzien dezer noodige zaak, dan ook weten op te wekken en te leiden! En, ofſchoon niet alles, iets toch mogen wij, zoodra het, bij meerderen bloei, zonder te groot bezwaar voor den Lande geſchieden kan, van den door C. te regt geroemden goeden wil des Konings hopen.

Wij ontkennen niet, en willen er den Lezer ook geene verſchooning voor vragen, dat de aard van het onderwerp ons een weinig heeft uitgelokt. De ſteller dezer recenſie heeft intusſchen voor zichzelven bij de

zaak

zaak weinig perſoneel belang; zijne jaren zijn reeds ver gevorderd, en hij heeft geene zonen meer, die hij tot het Leeraarsambt kan opleiden. Den jongen Leeraar raadt hij intusſchen, indien hij de gave der onthouding hebbe, het *cœlibaat* aan; tenzij een *Deus ex machina* hem misſchien eens onverwacht het gegoede, voor hem geſchikte, meisje toevoege. En heeft hij die gave niet, welnu, ter voorkoming van wat ergers, zoeke hij dan het *Domines lot: rijk, gierig en zot!*

Animadverſionum de uſu verborum cum præpoſitionibus compoſitorum in N. T. Specimen primum, quod, favente Summo Numine, præſide JOANNE VAN VOORST, Theol. Doct. et Prof., ad publicam diſceptationem proponit GUILIELMUS VAN DER LEEUW, cet. Lugd. Bat. apud *S. et J. Luchtmans*. 1818. 8vo. maj.

Ook de Geſchiedenis der Bijbelſche Uitlegkunde ſtaaft de duizendmaal gemaakte aanmerking, dat aan de menſchelijke natuur niets meer eigen is, dan in uiterſten te vervallen. Er is een tijd geweest, dat men aan het gezag en de waardigheid der Heilige Schrift te kort meende te doen, zoo men niet aan iedere letter een' *berg van wijsheid* hechtte, en met ieder woord den ruimſten omvang van beteekenis verbond. De dwaling werd ontdekt, en men begreep, dat men bij het verklaren van Gods woord boven alles de *eenvoudigheid* onder het oog moest houden. Dit was op zich zelve regt geoordeeld: maar ongelukkig werd door velen deze *ſimplicitas interpretandi* zoo ver gedreven, dat onder het uitleggen de kracht van den Bijbelſtijl in rook en damp verdween. Hier hadden vooral de *verba compoſita* veel te lijden. Men had opgemerkt, dat bij de Grieken en Romeinen zoo wel, als in de Schriften des N. V., meermalen woorden, met eene *præpoſitie* zamengeſteld, voorkwa-

men, wier beteekenis van die der eenvoudige en niet zamengeſtelde woorden in geenen deele verſchilde; en nu *ſanctioneerde* men den onvoorzigtigen regel, dat de voorzetſels geene verandering in de beteekenis der woorden te wege bragten. En hieruit ontſtond een vrij hevige letterſtrijd, waarvan wij de geſchiedenis hier niet breeder kunnen ophalen.

De Heer VAN VOORST, Hoogleeraar en Akademieprediker te Leiden, oordeelde het der moeite waardig, de zaak nog eens te onderzoeken. En wie was daartoe bevoegder, dan hij, die, toegerust met eenen verbazenden omvang van geleerdheid, en met een wikkend oordeel, het grootſte gedeelte van zijnen, reeds tamelijk ver gevorderden, leeftijd aan de beoefening der gewijde Schriften beſteed, en door vele proeven rekenſchap van zijnen arbeid aan de geleerde wereld gegeven heeft? Ook dit ſtuk is derhalve, zoo als men het van een' man als VAN VOORST verwachten moest, en zijnen naam volkomen waardig. Het ſpreekt van zelf, dat een werk van dezen aard, in ons Maandwerk althans, voor geen uitvoerig uittrekſel vatbaar is. Godgeleerden, die in de geſchiedenis en den voortgang hunner wetenſchap belang ſtellen, bezitten het geſchrift zelf, ten minſte zij *behooren* het te bezitten, gelijk al het overige, wat uit de pen des vermaarden Hoogleeraars gevloeid is: en voor hen, die geen Theologanten van profeſſie zijn, zou een breedvoerig verſlag ſlechts vervelend zijn. Wij vergenoegen ons dus met het volgende. Na eene korte geſchiedenis der onderhavige *quæstie* te hebben laten voorafgaan, rangſchikt de Hoogleeraar zijne denkbeelden onder de volgende ſtellingen: Dat een zamengeſteld woord, door welks *præpoſitie* een bijgevoegd naamwoord of voornaam-woord geregeerd wordt, niet met een eenvoudig woord mag verwisſeld worden; — dat de beteekenis van vele zamengeſtelde woorden door de *præpoſitie* zoodanig gewijzigd wordt, dat deze beteekenis geheel van die der eenvoudige woorden verſchille; — dat vele zamengeſtelde woorden *bij*

uit-

uitſluiting van zekere zaken gehezigd worden, waarvoor men, uit hoofde van het ſpraakgebruik, geene enkelvoudige woorden in de plaats kan ſtellen; — dat vele zamengeſtelde woorden, ten bewijze van de kracht der *præpoſitiën*, naar verſchil der voorzetſels, geheel ſtrijdige beteekenisſen verkrijgen — dikwijls worden in eenen en denzelfden volzin enkelvoudige en zamengeſtelde woorden zóó vereenigd, dat het duidelijk blijke, dat de Schrijver de kracht der *præpoſitie* heeft willen doen gevoelen.

Dit is het geraamte van deze rijk uitgedoste Verhandeling, die ons op iedere bladzijde den meester toont, en eene nieuwe parel is aan de letterkroon van VAN VOORST. Des te meer verbaasde en tevens bedroefde ons eene Recenſie van dit *Specimen*, in de *Bijdragen tot de Beoefening en Geſchiedenis der Godgeleerde Wetenſchappen*, VI D., V St. bl. 695 v. v. Met dien Recenſent, *Tros Rutulusve fuat*, moeten wij nog een ernſtig woord ſpreken, eer wij de pen nederleggen. Wij lazen eens in de *Oosterſche en Uitlegkundige Bibliotheek* van MICHAËLIS de Recenſie van eene in Holland verdedigde Diſſertatie, op wier titel ſtond: *defendet..... Auctor.* De voortreffelijkheid van dit geſchrift verwekte bij MICHAËLIS wantrouwen, en deed hem vragen, in welken zin toch het woord *Auctor* in Holland genomen mogt worden, daar de geheele Verhandeling zoo veel had van den geest des Utrechtſchen Hoogleeraars RAU? Dat was onheusch van MICHAËLIS, en des te berispelijker, daar het vermoeden ongegrond was. Maar wat moet men nu denken van eenen Recenſent, die het werk van *Profeſſor* VAN VOORST aan den *Candidaat* VAN DER LEEUW toeſchrijft, en zelfs den naam des Hoogleeraars niet eene enkele maal noemt? Zoo wij, Letteroefenaars, die rijp en groen, mathematiſche werken en A. B. C. boeken moeten recenſéren, zoo wij zulke bokken ſchoten, wat zou Collega de *Recenſent ook der Recenſenten* een paar oogen opſlaan! En waarachtig! wij hadden zijnen

toorn ook verdiend. En daar komt nu een Recenſent voor den dag, in een Maandwerk, *alleen* aan de Theologiſche Wetenſchappen gewijd, die..... Maar neen! het is te erg. Eene onſchuldige dwaling kan het niet zijn; dat is in ons oog onmogelijk. Immers, op den titel ſtaat eenvoudig: VAN DER LEEUW, zonder het woord *Auctor*. Daarenboven had de *Præfatie* den Recenſent genoegzaam kunnen inlichten. En eindelijk, wie is zoo onkundig van alles, wat er in de geleerde wereld omgaat, die niet wete, dat de Hoogleeraar VAN VOORST reeds te voren eenige dergelijke *Specimina*, waarvan hij als Autheur bekend ſtaat, onder zich heeft doen verdedigen? Bij voorbeeld, toen het *Specimen de δικαιοσύνη* in het licht kwam, heeft men zich toen ook in den Autheur vergist? Recenſent zal zich immers nog wel herinneren, hoe menſchen, die vóór dertig jaren hun *ſystema* hadden geleerd en ſedert hunne pijp rookten, van de predikſtoelen en in de gezelſchappen bulderden tegen eenen man, in wiens ſchaduw zij niet ſtaan konden, en tegen wien zij nimmer den moed hebben gehad, eene pen op het papier te zetten. Oude wijven wisten het, dat het niet de Verdediger van het *Specimen*, maar *Prof.* VAN VOORST zelf was, die over de *Dikkeſu* had geſchreven: want zoo prononceerden zij in haar Amſterdamsch-oud-wijven-Grieksch het woord *δικαιοσύνη*. Wij willen al de *ongeregtigheden* niet optellen, die men den voortreffelijken man, om zijne verklaring van het woord *geregtigheid*, heeft aangedaan. Wij weten er, helaas! te veel van, meer dan ons lief is. Als wij eenmaal eene Verhandeling zullen ſchrijven over het ſpreekwoord, *dat het in troebel water goed viſſchen* is, dan zullen wij ons nader op dit ſtuk verklaren. Maar nu nog eens tot den gemelden Recenſent wedergekeerd. Ook dan, als VAN DER LEEUW (die zeker een uitmuntend Student zal geweest zijn) de Schrijver van het *Specimen* ware geweest, ook dan, zeggen wij, zou het onbe-

leefd

leefd geweest zijn, niet eenmaal den naam des Voorzitters te vermelden, en hem met zulk eenen *professoralen* Leerling geluk te wenschen. Maar nu VAN DER LEEUW hand noch vinger aan het ſtuk geſlagen heeft, en alles het werk van den Heer VAN VOORST is, nu dezen laatſten met een diep ſtilzwijgen voorbij te gaan, even alsof hij niet beſtond; dat is eene Recenſenten-zonde van den eerſten rang. De Recenſent begrijpt toch wel, dat door *zijn* ſtilzwijgen geen beroemd Veteraan van de baan wordt geknikkerd, die, ſchoon hij ook nimmer iets geſchreven had, echter leven zou in de gehengens en in de harten zijner dankbare leerlingen, die aan hem hunne vorming hebben te danken — een man, uit wiens ſchool discipelen zijn voortgekomen, die onzen vaderlandſchen letterroem zelfs bij vreemden doen eerbiedigen — een man, eindelijk, die op de dankbaarheid van geheel de Nederlandſche Kerk de regtmatigſte aanſpraak kan maken. Maar genoeg! Wanneer verdienſtelijke, waardige mannen ſchandelijk beleedigd worden, dan is het pligt voor ieder, wien regt en billijkheid ter harte gaat, hunne eer te handhaven. En dit pligtgevoel zij dan ook de verdediging van deze onze uitweiding.

Ten ſlotte zij nog aangemerkt, dat de noot, *Spec.* pag. 18, waar de verdienſten van den Hoogleeraar WASSENBERGH omtrent de Uitlegkunde des N. V. zeer geprezen worden, een doorſlaand bewijs oplevert van die *humaniteit*, die altijd den waren geleerde tot ſieraad ſtrekt.

Disſertatio phyſiologico-practica inauguralis, de Asphyxia (vel morte apparente) et ſpeciatim neonatorum, quam &c. publico et ſolemni examini offert JACOBUS BAART DE LA FAILLE, *A. L. M. Phil. Doct.* Groning. 1817. In gr. 8vo. Behalve het Voorwerk en de Theſes, 336 bl.

D. i. *Natuur-geneeskundige Inwijdingsverhandeling over den Schijndood, vooral van eerstgeboren Kinderen.*

Wij twijfelen geenszins, of elk, die, met ons, het genoegen gehad heeft, deze belangrijke Verhandeling te lezen, zal ook met ons inſtemmen, dat dezelve overwaardig is, meer algemeen bekend te worden. Zij levert ons eene, in vele opzigten, zeer volledige beſchouwing van eene der gevaarlijkſte ziekten, ons met de onderſcheidene gevoelens der beroemdſte Schrijvers omtrent dezelve even naauwkeurig als oordeelkundig bekend makende. De orde, in het werk gevolgd, is zeer eenvoudig en geleidelijk. Het is verdeeld in vier Hoofdſtukken. In het eerſte wordt ons de *mogelijkheid* van den Schijndood, uit de beſchouwing van *leven* en *dood*, en den langzamen overgang van den eerſten ſtaat in den laatſten, en vervolgens het *werkelijk beſtaan* van denzelven uit de ervaring aangetoond, waarbij dan tevens de kenteekenen dezer ziekte worden opgegeven. Daar het vooral van belang is, de kenteekenen van den Schijndood van die des waren doods, waarmede hij veel overeenkomst heeft, te onderſcheiden, ſtaat de Schrijver hier bijzonder bij ſtil, aantoonende, dat alleen de verrotting den waren dood kan kenmerken. Hier wordt een weinig te veel uitgeweid over het gevaar van het levend begraven, en de middelen, daartegen aan te wenden; een ſtuk, dat tot des Schrijvers onderwerp eigenlijk niet behoort. — In het tweede Hoofdſtuk ſpreekt de Schrijver over den *aard* van den Schijndood, welken hij uit de meest gewone oorzaken van denzelven, en de veranderingen, die zij in het ligchaam te weeg brengen, tracht te verklaren. Wij vinden hier eene zeer volledige opgave van de gevoelens der voornaamſte natuur- en geneeskundigen hierover, waarbij dan tevens de zwarigheden, aan elk dier gevoelens eigen, oordeelkundig worden opgegeven. DE LA FAILLE is van gevoelen,

len, dat de longen, het hart en de hersenen de zitplaats der kwaal zijn, vooral de eerste, wanneer derzelver vrije werking, het zij door in- of door uitwendige oorzaken, gestoord wordt. Bij deze gelegenheid maakt de Schrijver onderscheid tusschen *sthenischen* en *asthenischen* Schijndood. Hoe is de eerste mogelijk? Er bestaat geen *sthenie*, dan in, door vermeerdering van prikkel, vermeerderde opwekking. Dat de opwekking *intensief* vermeerderd zoude kunnen zijn en *extensief* verminderd, begrijpen wij niet regt. Maar de bewijzen, door den Schrijver bijgebragt, toonen dien *sthenischen* Schijndood ook niet aan, vooral niet, hetgene hij daarna daarvan zegt, bij eerstgeboren kinderen. Het bloed houdt op als prikkel te werken, zoodra het te veel is; neemt men, in zulk een geval, bloed weg, zoo vermindert men den prikkel niet, maar verwijdert eene, de vrije levenswerking belemmerende, hindernis. Vreemd klonk het ons ook, in dit Hoofdstuk, de in- en uitademing der longen *mechanische werkingen* te hooren noemen. — In het volgend Hoofdstuk gaat de geleerde Schrijver de verschillende soorten en wijzigingen van den Schijndood na. Hij telt zes hoofdverscheidenheden, voorts maar de verschillende oorzaken gewijzigd, namelijk 1°. die uit werktuigelijke hindernissen der ademhaling voortkomen; 2°. die uit de belette werking der spieren, tot de inademing dienende, ontstaan. Tot de op deze wijze werkende oorzaken wordt ook gebragt de *blikfem*, de *koude*, de *warmte*. Ook de *swakte*, of vermindering van levenskracht. Deze stelt hij gelijk met den schijndood der eerstgeboren kinderen. Kan deze dan ook niet door koude, door mechanische belemmering der eerste ademhaling, vooral door volbloedigheid, ontstaan? Kan ook de *swakte* niet als oorzaak van den Schijndood werken, bij anderen, dan eerstgeboren kinderen? 3°. Schijndood uit gebrek aan lucht, en 4°. tot 6°. Schijndood uit onadembare of verstikkende luchten. Bij elke dezer soorten worden de gewone kenteekenen, de vermoedelijke uitkomsten en de behandeling zeer goed opgegeven. — Het vierde Hoofdstuk, eigenlijk eene afzonderlijke Verhandeling, loopt over den schijndood der eerstgeboren kinderen; waarbij dan, uit het maaksel en de levenswijze der vrucht, uit de veranderingen, bij de geboorte plaats hebbende, en vooral, uit de verkeerde behandeling, waaraan men zich, in dit geval, schuldig maakt, de oorzaken van dit verschijnsel wor-

worden afgeleid; mordende tevens de geſchikſte geneeswijze opgegeven.

Het ſmart ons, dat wij niet langer bij deze ſchoone Verhandeling kunnen ſtilſtaan; maar nog meer ſmart het ons, dat dezelve in zulk een *barbaarsch* Latijn is geſchreven! De beste ſchilder, die zijne kleuren niet weet te mengen, is een kladſchilder.

Galerie historique des Contemporains, ou nouvelle Biographie, etc. Tome III. part. 2. CAU-CON. Tome IV. part. 1 et 2. CON-FOX.

In ons XIde Nommer des voorleden' jaars hebben wij van de beide eerſte, en het begin des derden Deels van dit werk verſlag gedaan. Hetzelve gaat op dien eigen' voet voort, ons berigten mede te deelen van nog levende merkwaardige perſonen, vooral *Franſchen* uit de Geſchiedenis der Omwenteling. Wij hebben daarin veelal dien eigen' geest wedergevonden, die ons in de vorige Deelen zoo hinderde. Met de verfoeijing, waarmede niemand van eenig gevoel kan nalaten, de gruwelen van ROBESPIERRE en zijnen aanhang te beſchouwen, paart zich nogtans altijd begunſtiging der *Girondins* en latere zoogenaamde vrijheidsvrienden, verheffing van *Franſche* krijgsbevelhebbers, enz. Nogtans hebben wij dezen geest hier niet zoo ſterk als in de eerſte Deelen aangetroffen; en zoo men den gruwelmoord des Hertogs VAN ENGHIEN ſlechts zeer kort en bijkans zonder afkeuring vermeldt, zoo men den weerhaan CONSTANT DE REBECQUE (wel te verſtaan BENJAMIN) en den *vrijheidsvriend* CHÉNIER, die uit loutere liefde voor de vrijheid de drukpers aan banden leggen wilde, hemelhoog verheft; (nu, dit was onder het *Directoire* ook geene zonde, maar wel onder den Koning) zoo wordt daarentegen DUMOURIER's door nood gedrongene afval van de *Conventie* geregtvaardigd; men laat aan de deugden van ELIZABETH, Zuster van LODEWIJK XVI, regt wedervaren, (eene deugdzame, ja eene Heilige, wier volkomenheid men wenſchen mogt, dat de *gecanonizeerde* Heiligen ſlechts voor de helft bezaten;) men erkent de gematigdheid en braafheid van FERDINAND III, Grootherzog van *Toscane*, ſchoon Broeder des Keizers van *Oostenrijk*, en door

door NAPOLEON tweemaal uit zijne Staten verdreven; men verhaalt getrouwelijk het verraad van laatstgemelden, in *Spanje* gepleegd, (Art. FERDINAND VII;) en eindelijk beriept men op meer dan eene plaats de *Napoleontische* dwangheerschappij, die het trouwens even zeer op Republikeinen als op Koningsgezinden gemunt had. Onder de wetenschappelijke Artikelen hebben wij vooral opgemerkt: CHÂTEAUBRIAND, (hoewel te veel van de staat-, te weinig van de letterkundige zijde beschouwd) DELILLE, DOLOMIEU, DUCIS, FORSTER, (JOHANN REINHOLD) minder zijn' Zoon GEORGE, en wel tot onze verwondering, daar deze deugdzame en verstandige vriend der *Fransche* Omwenteling ook als Letterkundige en Schrijver groote verdiensten bezat.

Ook hier zijn, dank zij den ijver en de kunde van den Heer G. VAN LENNEP, onze Landgenooten weder met kennis van zaken vermeld, en wordt aan de verdienstelijken onder hen de lof toegezwaaid, dien zij anders bij den buitenlander — uit onkunde — zoo zelden genieten. Zoo vinden wij hier den Lt. Generaal CHASSÉ, die zich, wel is waar, in NAPOLEON's veroveringstogten, maar ook te *Waterloo* tegen hem, roemrijk onderscheiden heeft; den Hoogleeraar CLARISSE; den Heer J. CLIFFORD, Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, (wiens verrigtingen aldaar naauwkeuriglijk worden opgegeven;) — in het vierde Deel den Minister van Binnenlandsche Zaken DE CONINCK; den voortreffelijken, te vroeg overledenen, Bestuurder van den Waterstaat, CONRAD, (wien wij nog het grootsche werk te *Katwijk* te danken hebben, 't welk boven vele andere plans van dien aard het voordeel heeft, dat niemand, laat staan geheele steden daaraan opgeofferd zijn geworden;) den Lt. Generaal CONSTANT DE REBECQUE, wiens onwrikbare standvastigheid bij zijne eens genomene partij, in lief of leed, zeer eervol afsteekt bij de veranderlijkheid van zijn' hooggeroemden Broeder BENJAMIN, (*videatur* Maart- en April 1815;) en eindelijk onzen hoogverdienstelijken CRAS: de voornaamste werken van dit sieraad onzer Regtsgeleerde Letterkunde worden daarin opgegeven, en 's mans edele weigering, om in plaats van den afgezetten PESTEL te *Leiden* te worden aangesteld, is hier niet vergeten. Van den Generaal DAENDELS wordt met veel *menagement* gesproken, hetgeen omtrent karakters van dezen aard zekerlijk het veiligste is: de algemeene stem

ver-

verblijdt zich nogtans tegenwoordig, vrij eenparig althans, tegen de *wijze* van zijn bestuur in *Oost-Indië*, zoo men al zijne bedoelingen goedkeurt. Het artikel VAN DER DUYN is korter en gebrekkiger, dan wij zouden verwacht hebben, en dan men van een in *Nederland* uitgekomen werk, waar zoo vele nietsbeduidende *Fransche* met ophef ten tooneele gevoerd worden, met regt verlangen mag; maar wij zijn stellig onderrigt, dat de Heer VAN LENNEP dit Artikel geheel anders gegeven heeft, maar dat de ongelukkige zuurdeesem van BUONAPARTE's aanhangers, niet kunnende verdragen, dat men mannen verhief, die hun Rijk hier te lande een einde deden nemen, hetzelve gansch en al heeft verminkt, en onder anderen de onwaarheid daarin gevoegd, dat de vergaderingen van bijzondere personen, door de Heeren VAN HOGENDORP en VAN DER DUYN in het laatst van November opgeroepen, die der *Staten-Generaal* zouden geweest zijn. Het medegedeelde is dus naar willekeur veranderd en naar den *Franschen* smaak versneden, 't geen misschien wel eens meer het geval is. Nog worden hier van onze Landgenooten Dr. COOPMANS, DEDEM VAN DE GELDER, (Vader en Zoon) Dr. DEIMAN en AGATHA DEKEN uit de te *Parijs* verschenen *Biographie universelle* overgenomen. Nieuw zijn de Artikelen ELOUT, thans Commissaris-Generaal in *Nederlands Indië*; de drie Heeren FAGEL; voorts FALCK, en FEITH. Het laatste vonden wij bijzonder naauwkeurig en belangrijk; doch de palen van dit werk gedoogden niet meer de uitvoerigheid, met welke BILDERDIJK behandeld was. Dit bespeurt men voorts in het Artikel FOKKE, waar naauwelijks van eenige der geestigste gewrochten dien oorspronkelijken vernuftigen een enkel woord gezegd wordt. In alien gevalle verheugt het ons, dat de *Franschen* en de *Waalsche Nederlanders* op die wijze toch eenig denkbeeld van de doorlachtige mannen onzer voormalige Republiek, ook in de jongste tijden, bekomen. — Van onze *Belgische* (tegenwoordige) Landgenooten, zijn in 't bijzonder CORNELISSEN en DES ROCHES vermeld.

Om aan de zoodanigen, die het werk nog niet kennen, een denkbeeld van de Artikelen in hetzelve te geven, die over *Nederlanders* handelen, zullen wij hier een gedeelte uit de levensschets van CRAS overnemen. Nadat men een klein staatkundig geschrift, door denzelven in 1795 uitgegeven,

had

had opgenoemd, wordt hetzelve op deze wijze gekenschetst: „In dit boekje, in het *Nederduitsch* en zonder den „naam des Schrijvers uitgegeven, verhief de Heer CRAS „zich sterk tegen het afleggen van den eed, door de Provi„sionéle Representanten van het Volk van *Holland* gevor„derd, op de Regten van den Mensch en Burger, zoo als „zij door hen, in hunne *Publicatie* van 31 Januarij 1795, „waren afgekondigd. Hij beweerde daarin met onweerstaan„bare kracht van redenering, dat het Provisionéle Bestuur „geenszins het regt had, om van openbare ambtenaren zulk „eenen eed te vergen, die inderdaad met eene staatkundige „geloofsbelijdenis gelijk stond; dat de Hooge Overheid hen „wel kan noodzaken tot eene belofte van gehoorzaamheid „aan de wet en getrouwheid in hunne ambtsverrigtingen, „maar nooit, om de beginselen van burgerlijk Regt met „haar op dezelfde wijze te beschouwen; beginselen, waar„omtrent de grootste kenners van het Staatsregt niet altijd „op dezelfde wijze hebben gedacht, en waarin men veilig „van de Provisionéle Representanten van het Volk van *Hol„land* kon verschillen, zonder daarom een minder getrouw „ambtenaar en goed burger te wezen. Dit geheele stukje is „eene doorloopende verklaring van het altijd gedenkwaardige „gezegde, door GENISSIEUX in de *Nationale Conventie* „van *Frankrijk* uitgesproken: *Mijne gevoelens behooren aan „mij; ik ben daarvan alleen aan God rekenschap verschul„digd.* Later gaf hij nog twee geschriften uit omtrent het „zelfde onderwerp. Het is merkwaardig, dat deze stukken, „zelfs te midden der burgergeschillen, door geene der beide „partijen euvel werden opgenomen: want zoo groot is het „vermogen der menschelijke Rede, wanneer men die met „klaarheid, gematigdheid, en alleen met het doel om waar„lijk nuttig te zijn, ontwikkelt, dat zij zonder onderscheid „ook hen, wier gevoelens lijnregt tegen elkander zijn aan„gekant, met zich sleept. Zelfs de warmste voorstanders „der gevoelens, tegen welke de Heer CRAS zich verzette, „werden door die werkjes aan het wankelen gebragt; en hij „ontving de vleijendste brieven van eenige dier zelfde Re„presentanten van *Holland*, zoodra hij als de Schrijver be„kend was."

Wat dunkt u, Lezer, van deze ware staatkundige verdraagzaamheid? Gij onderscheidt ligtelijk, ook in deze lofrede op de-

deselve, onzen Landgenoot van die uitgewekene *Ultra-Liberalen*, welke een ieder, die het waagt een haarbreed van hen te verschillen, verdoemen, verketteren, en gaarne (zoo zij de magt hadden) zouden vermoorden; terwijl zij hunkeren naar het *liberale* bestuur van BUONAPARTE, DAVOUST, SAVARY en FOUCHÉ. O, Hadden de beginselen van CRAS sedert 1789 en vroeger algemeen veld gewonnen, de aarde had zoo veel menschenbloed niet gedronken, er ware zoo veel groots en schoons niet ondergegaan, en de *Ultra-Republikeinen* hadden niet onbedachtzaam het graf voor alle Republieken gedolven!

Vijftien Dagen te Londen, op het einde van 1815. *Naar het Fransch. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. *In gr.* 8vo. *IV en* 277 *Bl. f* 2-10-:

Nog zes Maanden te Londen, in 1816. *Een Vervolg op de Vijftien Dagen te Londen op het einde van* 1815. *Uit het Fransch vertaald. Te Leeuwarden en te Leiden, bij* J. W. Brouwer *en* J. W. van Leeuwen. *In kl.* 8vo. *IV en* 281 *Bl. f* 1-16-:

No. I. *Vijftien Dagen* wil zeggen: *Veertien Dagen*; en wij begrijpen niet, waarom de Vertaler, die deze spreekwijze bezit, het dus niet heeft overgebragt. Hij heeft voor 't overige de verdienste der losheid en ongedwongenheid, (soms wel eens wat al te veel;) doch wij kunnen niet zeggen, dat hij die aan een waardig voorwerp besteed heeft. Wat is dit boek? Voor eenen Roman is het waarlijk op verre na niet belangrijk genoeg; en voor eene Reisbeschrijving? De Lezer, die daaruit een denkbeeld van *Engeland* en de *Engelschen* wilde opmaken, zou zich jammerlijk bedriegen, en een (verknoeid) *carricatuur* voor eene schilderij nemen. Men moet namelijk weten, dat een dood-oppervlakkige *Franschman*, die zich door allerlei grondige kundigheden aanspraken op den titel van *Reisbeschrijver voor het Publiek* heeft verworven, die een weinig van tooneelvertoningen weet mede te praten, hier en daar een' brok *Latijn* ('t welk hem menige plak zal gekost hebben) uitkraamt, voor 't overige meesterlijk kennis heeft van lekker eten en drinken, ... dat zulk een wezentje

zich

zich vermeet, in het Vaderland van BACO, SHAKESPEARE, MILTON, NEWTON en CHATHAM *alles* verkeerd en flecht te vinden, en de *Engelſche* Natie als een' hoop dwazen of ſchurken voor te ſtellen. En dit — God beter' 't! — een *Franſchman!* De Vertaler, die het zoo kwaad niet meent, en zekerlijk ſlechts uit *ſpeculatie* eenige uren aan dit prul heeft beſteed, gevoelt zelf wel, dat het niet geſchikt is, en zelfs met geen oogmerk ſchijnt geſchreven te zijn, om een zedekundig tafereel van *Londen* op te hangen; maar hoopt toch nederig, dat het voor eene *vrolijke lectuur in ledige oogenblikken* zal kunnen dienen. Bij ons althans is dit het geval niet geweest: wij hebben ons overal over de domheid en kwaadaardigheid van het *Franſchmannetje* geërgerd, hetwelk, terwijl de wapenen der *Britten* en andere Bondgenooten zegevierend zijn land bezetteden, zoo veel in zijne zwakke krachten was, de overwinnaars heeft willen aanranden en beſpottelijk of hatelijk maken. Het lust ons niet, dit gantſche boekdeel door te loopen, om bewijzen van de onkunde of kwade trouw des Schrijvers bij te brengen: zie hier ſlechts eenige ſtaaltjes. Zoo berispt men b. v. de *Engelſchen*, (bl. 49) dat zij de dooden niet met de *twee dagen* begraven, op het gevaar af van hen levend onder de aarde te delven, welke loffelijke gewoonte dus in *Frankrijk* ſchijnt te heerſchen. „ *Er is* (bl. 143.) *volſtrekt geen middelſtand in Lon-* „ *den.*" Dit wordt bewezen uit de „ kwakzalverij, welke „ men bijna in alle winkels opmerkt." Op dit oogenblik heeft de Schrijver zich zekerlijk te *Parijs* bevonden, en uit *diſtractie*, hetgeen hij daar zag, op *Londen* toegepast. Over het gewigtig artikel der *keuken*, en dat de *Franſchman* de zijne hemelhoog boven de *Engelſche* verheft, willen wij niet met hem twisten; ſchoon er wel lieden, ook buiten *Engeland*, gevonden worden, die de ſtevige, ſaprijke kost van dat land boven den, de gezondheid ondermijnenden, *Franſchen* poespas verkiezen. Het *bokſen* keuren wij af, zoo zeer als iemand; maar om de *Romeinſche* zwaardſpelen veel beter te vinden, en dezen, in vergelijking der *Engelſchen*, van wreedheid vrij te pleiten, dit toont onverſchoonlijke vooringenomenheid of onwetendheid aan. Men weet, dat de *Engelſche* Lords alles behalve karig zijn, wanneer het de voldoening hunner zinnelijkheid geldt; maar neen! een ſchilder, die de minnares van een' der voornaamſte Heeren van het Rijk ge-

portretteerd heeft, bekomt eene ſchrale loſſpraak in betaling. Dat de Zondag te *Londen* aan de openbare en huiſelijke Godsdienſtoefening, en niet, gelijk te *Parijs*, aan dagelijkſche werkzaamheden, den Schouwburg, of andere luidruchtige vermakelijkheden, wordt toegewijd, hindert ons waarnemertje boven alle beſchrijving. Nogtans troffen zelfs hem de betamelijke ſtilte en aandacht in de *Engelſche* kerken; maar zijne hansworſtenziel vond zich hierdoor te ernſtig geſtemd, en laat een' *Engelschman*, te midden der leerrede, de pruik van het hoofd rollen, en weder verkeerd opzetten, om *le petit mot pour rire* te vinden! En, om niet al het hatelijke en verdraaide op zijne rekening te hebben, roept de Schrijver een' *Italiaanſchen* Schilder in, (wien de Vertaler, zeer ſmakeloos, tegenover een' *Franschman* het *Hollandsch* laat radbraken) die niets, ter wereld niets, in *Engeland* goed vindt, zelfs de *Pauls* kerk niet, en alles te *Parijs* veel mooijer vindt. De *Engelſche* kolen branden den *Franschman* niet luſtig genoeg. Het ſchoonmaken is hem niet naar den zin. (Hij moest eens hier komen!) Een ſchilder komt in *Engeland*, wordt daar door een' rijken koopman bedrogen, doodarm, en eindelijk door zijn' ſchoonbroeder in *Frankrijk*, *een engel in menſchengedaante*, gered. Men begrijpt, hoe gereedelijk hij dat ellendige land verlaat met onzen Schrijver, die daarin zoo vele teleurſtellingen heeft ondergaan, dat het ons niet verwondert, dat hij met de veertien dagen vertrekt, maar wel grootelijks, dat hij voor zes maanden wederkomt.

Immers No. II is van denzelfden Schrijver, en van een niet veel beter aflooi. Daar men echter in zes maanden nog al iets meer kan zien dan in eene halve, zoo is hier ook eenige lof, hoewel met eene bij uitſtek ſpaarzame hand, aan de berisping toegevoegd. Men laat b. v. aan de vaderlandſche deugden en de weldadigheid der *Engelſchen* regt wedervaren, bl. 7; doch zegt meteen, (ſchoon met andere woorden), dat deze lof eene afgeſletene ezelsbrug is; het ſchrijvertje tracht dus nieuw te zijn door berisping! Dit ſtukje loopt veelal over de Schouwburgen. Er ſchijnt *bij inteekening* een *Franſche* Schouwburg opgerigt te zijn, niet openbaar; en ons manneken denkt, dat JOHN BULL zulks niet gedoogen zou, omdat het zijn eigen tooneel zou doen vallen. Stel u gerust, mijn vriend! SHAKESPEARE zal nog leven en bewonderd worden, wanneer het *Tableau parlant* en

de

de andere nietigheden, die gij daar zaagt vertoonen, reeds Eenwen lang zullen vergeten zijn. Het schijnt, dat ook in *Engeland* de *manie* heerscht, om van de *Franschen*, in plaats van hunne voortreffelijke Treur- en Blijspelen, hunne jammerlijke *Opera's* te doen vertoonen, waarover men J. J. ROUSSEAU, die een kenner was, moet hooren. De weldadige stichtingen in *Engeland* worden aan loutere uitwendige vertooning en ijdelheid toegeschreven. (Dat deze daaraan veel deel hebben, willen wij geenszins ontkennen; maar er dragen ook andere beginselen toe bij, *Christelijke* namelijk, die in *Engeland*, vooral onder den middelstand, zeer algemeen verspreid zijn.) „ Het beste *Engelsche* koffijhuis (bl. 94) ge„ lijkt niet meer naar de *Parijsche*, dan eene *Hottentotsche* „ VENUS naar Jufvrouw GEORGES," (eene beruchte, zeer schoone, *Fransche* tooneelspeelster)!!! — De *Engelsche* schilderstukken deugen niets; de *Engelsche* taal..... Doch hooren wij den Schrijver zelven, (bl. 163.) „ Die bekorende taal, „ welke de uitboezemingen der vriendschap, de verrukkingen „ der liefde, de uitstortingen van kinderlijke teederheid zoo „ voortreffelijk schildert; die betooverende manier, om de „ levendigste gewaarwordingen, en vooral het wellustigste „ gevoel van den geest uit te drukken; die treffende gemeen„ zaamheid, welke, zonder zelfs den eerbied uit te sluiten, „ den band, die twee harten zamenshoert, nog naauwer weet „ toe te halen, *zijn voortbrengselen, geheel vreemd aan den „ Britschen grond.*" (Maar aan den *Franschen* zeer eigen, niet waar?) — In het twintigste Hoofdstuk komt men al weder op de *Engelsche* kwakzalverij t' huis, even alsof die te *Parijs* onbekend ware! — Doch genoeg: wij stemmen van gansscher harte met den Schrijver bij het slot van zijn boek in:

Claudite jam rivos, pueri: sat prata biberunt.

Ja wel *sat!* tot overloopens toe! Met hartelijke blijdschap leiden wij het boek neder, en wenschten ons geluk met de geëindigde doorlezing.

Men zou ons echter, na al het hier gezegde, verkeerd verstaan, met te denken, dat wij alles, wat *Engelsch* is, onvoorwaardelijk goed-, en alle berisping daarvan afkeurden. Juist het tegendeel! Omdat men hier *of* het wezenlijk goede laakt, *of* op armzalige nietigheden valt, die in alle landen der

wereld omtrent eveneens zijn, en het wezenlijk berispelijke voorbijziet, daarom waarschuwen wij de Lezers tegen deze twee beuzelschriften, die hun een geheel verkeerd denkbeeld van *Engeland* zouden inboezemen. Met meer mensch- en volkenkunde voorzien, zou de Schrijver de volstrekt ondoelmatige inrigting van het Armenwezen, en de daardoor jaarlijks schrikbarende vermeerdering der Armen, — het geweldig aantal misdadigers, die jaarlijks ter dood gebragt worden, — den handelsnijd der *Engelschen*, die inderdaad een kwalijk bedekte Oorlog tegen andere Volken is, — hunne voor geheel *Europa* heillooze uitvinding en invoering der *Machinerie*, het doodvonnis voor duizende arme huisgezinnen, zoo wel in als buiten *Engeland*, — de verbastering der hoogere klassen, — de ruwheid van het Gemeen, en nog andere dingen hebben opgenoemd; maar tevens de hechte geaardheid, de vele waarlijk goede eigenschappen, en het ijverige Christendom van den middelstand hebben regt gedaan. — Maar 't is waar: er is geen middelstand in *Engeland*; hoe kon dan de Schrijver daarvan de deugden vermelden?!

De Vertaling maakt minder *pretensie* op aardigheid dan die der *Vijftien Dagen*, zonder daarom stijf te worden, en is ons in zoo verre beter bevallen.

Een Togtje door Zweden, Zweeds(ch)- Lapland, Finland en Denemarken, door M. CONSETT, *Esq. Uit het Engelsch, naar de tweede Uitgave. Te Dordrecht, bij* F. Boekee. 1818. *In gr.* 8*vo.* 140 *Bl. f* 1-8-:

Het voorberigt meldt, dat reeds de Engelsche Schrijver aan zijne reisbeschrijving geene blijvende waarde had toegekend, (in de opdragt aan den Heer GEORGE LIDDELL, een' van zijne reisgenooten;) maar geoordeeld, dat zij wellig't, bij de lezing, enkele genoegelijke uren zoude verschaffen aan hem, die meer voor uitspanning, dan om zijne wetenschap te vermeerderen, leest.

En dit is ook zoo. Hiermede nu is de waarde van dit boekje opgegeven, hetwelk wij met genoegen hebben doorgelezen; want als vliegend raakten wij de vermelde landen door, en zagen en hoorden toch overal nog al zoo iets van den thuisgekomenen vriend in algemeene opgaven, op navraag:

vraag: En hoe is hier en daar dit en dat? — Wij vermaken ons met den reiziger te Gothenburg, zien het een en ander, vinden echter de verpligting, waaronder de boeren ten aanzien van het onderhouden der infanterie liggen, zeer hard. Maar forts en onderhoud der krijgsmagt hebben, sinds den tijd dat deze reis gedaan werd, (eenige jaren vroeger dan 1815) gewigtige veranderingen ondergaan. — Van Gothenburg naar Stokholm zijn de wegen uitmuntend goed, en het land bekoorlijk; maar altijd klaagt de Reiziger in de herbergen over de slechtheid der bedden. Stokholm is welgebouwd, maar slecht bestraat; de kerken zijn fraai, en de ingezetenen zeer beschaafd. De Reiziger maakt ons met menige merkwaardigheid bekend, aangaande volk, zeden, enz. Treffend is de bijzondere zorg van het Gouvernement in Zweden, om jonge lieden (vooral wordt de aandacht bij die der geringere klasse bepaald) tot nuttige leden der maatschappij te vormen, en hunne fortuin te verzekeren. Stad en Universiteit *Upsala* worden zeer geprezen. — Al verder gaat het zoo noordwaarts op, waar de toestand des lands minder gunstig wordt. Te *Orsa* is de Domine kastelein meteen. Eene wreede straf, den moordenaar opgelegd, strekt den Reiziger ten bewijze, dat de beschaving der meer zuidelijke Rijken, te dien opzigte, alhier haren zetel nog niet gevestigd heeft. Wij willen, echter, voor die beschaving, welke zich daarin vertoont, dat *openbaar moedwillige* bankroetiers, en zij, die aanvertrouwd geld zoek brengen, ongestraft den medeburger van zijn zweet en bloed berooven kunnen, terwijl deze zich, in de bestaande maatschappelijke betrekkingen, daar niet voor wachten kan, gelijk voor den dief, gaarne wat afstaan. — Te *Fornao* zijn wij met den Reiziger, gelijk meermalen, weder ter visite. Vervolgens vinden wij de beschrijving van *Lapland* en de *Laplanders*, die, naar gelange van den aanleg dezes werks, zeer uitgebreid is. De beschrijving der *Lapplandsche* stede wordt door een zeer fraai plaatje ondersteund. Het meeste, echter, wat wij aangaande *Lapland* lezen, zijn bekende zaken. De Reiziger treft overal nog al gastvrije menschen en goede middagmalen, die zeer afsteken tegen de armoede dezer streken. — Op de terugreis haalt hij nog deze en gene omstandigheden, b. v. in *Upsala* de geschiedenis dier stad, na.

De stijl is goed, en leest zeer gemakkelijk.

Eenvoudig Verhaal, van de naar Frankrijk weggevoerden der voormalige Haagſche Oranje Gardes. te Woerden, na den noodlottige 24 Nov. 1813, gevangen genomen. door een derzelven beſchreeven. In 's Gravenhage, bij H. C. Sufan en Zoon. *In gr. 8vo. 97 Bl.*

Dit eenvoudig verhaal zou geen onaangenaam of onbelangrijk ſtuk ter lezing zijn geworden, indien eene geoefender en beſchaafder pen het had opgeſteld. En in allen gevalle is het jammer, dat de man, ſchoon hij zijne onbedrevenheid openhartig erkent, nogtans niet beſloten hebbe, den een of ander uit te noodigen, om de volſtrekt vereischte beſchaving aan hetzelve te beſteden. Van den kant van ſtijl en taal is het nu beneden alle kritiek. Anders geeft de Schrijver blijk van een goed geheugen, natuurlijk verſtand, en zekere vlugheid van geest en pen, waar, bij behoorlijke opleiding, ligt iets beters van te maken ware geweest. De inhoud is eene aaneenſchakeling, van jammer en ellende, waaronder de meesten bezweken zijn. — Des morgens na de inneming van *Woerden* uit den ſlaap opgewekt en te wapen geſneld, nam hij, voor overmagt wijkende, met twee zijner makkers de vlugt in eene ſchuur, vanwaar honger en dorst den Schrijver dwongen een' kleinen uitſlap te doen, die, hoe zeer voor het oogenblik gelukkende en verkwikking voor allen aanbrengende, toch misſchien aanleiding gaf, dat hun verblijf welhaast werd opgeſpoord. Nu werden zij, onder vloeken en tieren, gevangen genomen, uitgeſchud, mishandeld, om vervolgens naar *Utrecht*, naar *Gorcum* en zoo al verder gebragt te worden; waarbij het loopen hun, uit hoofde van het ſtijve boeijen en zamenkoppelen van den geheelen, toenemenden hoop, ten uiterſte moeijelijk viel, het rusten in akelige verblijven niet beter ging, en het honger en dorst lijden tot flaauw worden toe werd gedreven. Men kan zich, inderdaad, haast niet verbeelden, dat een beſchaafd, Europeaansch land het tooneel is, waar ſommige der beſchrevene vertooningen plaats hebben; inzonderheid te *Arras*, de ſtad hunner eigenlijke gevangenis, waar zij in hunne toegewezene verblijven door een' hoop boeren gaaf uitgeplunderd en met deerlijke ſlagen mishandeld werden, zonder dat hierover eenige beſtraffing of der-

dergelijke plaats had. Om hunne ellende te vermeerderen, verkeerden zij den meesten tijd in vreeze, om elk oogenblik, of althans eenmaal, met den kogel ter dood gebragt te zullen worden. Tusschenbeiden nogtans, voor het minst gedurende den marsch, komen ook gunstiger omstandigheden voor, vinden zij vooral bij landgenooten dikwijls troost of lafenis, en moesten wij zelfs wel eens lagchen om koddige tooneelen.

Als voltooijing van de geschiedenis des onderdrukten en bevrijden Nederlands is, dus, dit stukje niet zonder gewigt. Zoo de haat en vrees voor de Franschen nog eenige bevestiging noodig hebbe, zij is hier mede te vinden. Indien dit, in het bijzonder, het lot der krijgsgevangenen bij dat model van alle beschaving zij, dan durven wij elken braven soldaat gerustelijk raden, zich liever dood te vechten, dan ooit in hunne handen te vallen.

Wij laten hier, ter betere kennis, een deel volgen van 's mans eigene slotrede: „Ziet daar waarde lezer! het *Eenvoudig Verhaal* van de gevankelijke weggevoerden voormalige *Haagsche Oranje Gardes*, vergun den schrijver uwen aandacht te herinneren, dat hij een lijst heeft opgegeven van hun die te *Breda*, in de gevankenis waaren, en hooger zijn opgezonden welke met elkanderen Agt-en-dertig waren, Zeven-en-twintig Hagenaren, en Elf Boeren, nu volgt hier een lijst van hun, die na zoo veele rampen geleden te hebben; en drie-en-twintig weken als gevangenen onder de handen hunner woedende vijanden zuchten, en in een-en-twintig onderscheiden gevankenissen zijn opgesloten geweest, die twintig dagen, geboeid en gebonden, een-en-festig uuren, zonder eenig spijs of drank onder het geleiden der Gendarmes te paard, en op sommige transporten daar bij vergezeld van grooten, honden, even als redelooze dieren zijn voortgedreeven, en hoe ziek en zwak zij waren door felle slagen, met de blote kling op de rug, gedwongen wierden, waar onder sommige bezweeken, door vermoeijenissen en felle koude, vergezelt van de onreinheid en beschettelijke stank van veele gevangenissen, honger en gebrek, zeer veelen in de hospitaalen geraakten." — Van deze 38 man zijn slechts 15 behouden in het vaderland teruggekeerd!

Bij den Dood en ter Gedachtenis mijner teederbeminde Gade, ontslapen in den jeugdigen leeftijd van 22 jaren. Door Mr. B. H. LULOFS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1818. *In* 8*vo.* 23 *Bl. f* :-5-8

Wie Dichter is, stort gaarne zijne aandoeningen in verzen uit: En is het ook geen louterе drang der natuur, zoo is het misschien toch goed, zich, bij het maken van treur- en lofdichten, eene poos geheel met het verlorene bezig te houden, ten einde regt uit te weenen, regt gemeenzaam met het verlies te worden, en den tijd vooruit te snellen, die den rouw in welgestelde harten niet dooft, maar verzacht en veredelt. BORGER heeft ons nog onlangs een aantal schoone regels, als de vrucht van zulk eene inspanning, of liever ontspanning, gegeven. LULOFS volgt hier zijn voorbeeld na.

Men mag in zulke gelegenheidsstukjes met grond veel waar gevoel verwachten. Wanneer de vervaardiger maar eenigzins door Apollo en de Muzen begunstigd is, dan zal de lezer, door medelijden terstond gunstig gestemd, onmisbaar door hem worden medegesleept. En wij betuigen gaarne, dat dit ons geval met deze stukjes is geweest. De eenvoudige beschrijving der zaak, vele regt melankolieke beelden, een zeker doodsch waas, niet zonder Ossiaansche verhevenheid, deden ons waar genoegen.

Doch van den kant der eigenlijke kunst behoort men, onzes oordeels, niet gestreng te zijn. Een Dichter in zulke omstandigheden is minst van allen fijne schaver. Hij wil de naauwkeurige, waarachtige uitdrukking van zijn gevoel om geene vloeibaarheid, geene harmonie, geenen bijzonderen vorm, hoe aanprijsselijk ook, immer ten beste geven. Hij volgt den stroom zijner gewaarwordingen, de aantokkeling zijner behoeften, de rigting zijner invallen (zoo men ons deze uitdrukking vergeven wil), en schildert zichzelven ook in die eigenaardige trekken, welke zijn karakter als van nature aankleven.

Wij wenschen, daarom, even zoo min eene eigenlijke kritiek van dit boekje te geven, als wij dit werk des Hoogleeraars in het licht van model willen hebben beschouwd.

Men

Men leze het voor zijn gevoel, met deelneming, in een gepast uur; en er is geen twijfel aan de goede werking. Althans wij vleijen ons, dat eene of andere bijzonderheid, zij moge dan al opmerkzaamheid baren, den ſtroom van het medegevoel zoo zeer niet hinderen zal, of hij hervat ſpoedig zijnen ouden loop; weenende met den weenenden, en gaarne het hart verheffende boven deze aardſche wisſelvalligheid, om in den Hemel te wonen.

Het zijn VIII ſtukjes in verſchillende maat en trant. In No. 2 zijn vele fraaije trekken, desgelijks in 4 en anderen, vooral ook 7. Daarentegen behaagt 3 ons minder. Bijna zou men zeggen, dat het in een oogenblik vervaardigd was, dat de rouw in eene ſoort van waanzinnigheid overgaat.

Zie hier eenig voorbeeld uit het door ons geprezene No. 4. Wij geven het te liever, omdat rijmelooze hexameters ons anders meestal niet behagen.

Ach! wat waart Ge eens aanminnig, o Gij, die daar koud nu ter neer ligt!
Dierbre, onvergeetlijke Gâ! Gij bloeide, als de Roos op de bergen,
Die, in den glans van de Zon en omſuisd van den adem der Lente,
Fier op den rijzigen ſtengel het blozende hoofd naar omhoog heft.—
Neen, dit is niet uw beeld! Gij prijkte, als de Lelie der dalen,
Wen ze in het ſneeuwkleed der onſchuld, bepareld met dauw van den Uchtend,
Maagdlijk, bij *Zefijrs gelispel* het kwijnende hoofd naar den grond buigt. —
Lieflijkheid ſtroomde om U heen, als het Licht. — Uw harte was teeder.
Blank uwe Ziel, als de ſneeuw, die, in 't dennewoud nedergezegen,
Nog door geen' voetſtap bezoedeld, haar donſige vlokken ten toon ſpreidt.
Minzaam waart Gij en zacht, als de Ure des zomerſchen Avonds,
Die van den wolkloozen hemel, met goud en met Rozen bepurperd,
Neerdaalt, en over de zwijgende velden haar ſchaduwen uitbreidt.

J. J. G. SCHELLEN's *Aanleiding tot eene taal- en oordeelkundige Verklaring van de Schriften der Ouden, enz. Tweede, vermeerderde Uitgave. Te Leiden, bij* A. en J. Honkoop. 1818. *In gr.* 8*vo.* *f* 3-12-:

Indien men onpartijdig en opregt oordeelen wil, dan kan men

men voorwaar niet ontkennen, dat de Duitschers zeer veel hebben toegebragt tot de voorbereiding en daarstelling eener over het algemeen veel verbeterde manier van onderwijs op de Latijnsche scholen. SCHELLER staat met volle regt en luister aan het hoofd dier verdienstelijke mannen. Deze eer komt hem toe, al had hij nooit iets anders geschreven dan deze *Aanleiding*. Naarmate nu dit werk in het bijzonder eenen weldadigen invloed gehad heeft op genoemde manier van onderwijs, naar die mate verdient de eerste Vertaler onzen dank, welken wij openlijk toebrengen aan den Heer H. BOSSCHA, aan wien de Latijnsche scholen in meer dan één opzigt veel verpligting hebben. Deze heeft de *Aanleiding* van SCHELLER reeds vóór een aantal jaren in het Nederduitsch vertaald en met eenige aanmerkingen verrijkt, en door die vertaling de nuttige lessen en wenken van den braven Duitscher meer ter algemeene kennis gebragt. SCHELLER bekent zelf, in zijne Voorrede, dat dit werk slechts eene proeve is, en niet voor iets volledigs of volmaakts moet worden aangezien. Dit is wel eigen aan bijna alle menschelijke geschriften, maar onafscheidelijk van alle geschriften over de verbetering van het onderwijs. Het is onzen Schrijver als 't ware uit de pen gevloeid. Vanhier, dat overal de denkbeelden niet in eene juiste orde zijn uiteengezet, en men eenige herhalingen van dezelfde zaken ontmoet. Anderen mogen zich daarover verwonderen, wij verwonderen er ons niet over. Wanneer iemand met geheel zijn hart, met zijne gansche ziel en alle zijne gedachten het hem toevertrouwde onderwijs omvat, en, door ondervinding geleerd, in dat onderwijs van tijd tot tijd verbeteringen maakt, aan hetzelve dagelijks eenige nadere wijziging geeft, dan wordt hij eindelijk zoo geheel vervuld met den geest der gansche zaak, de denkbeelden overstroomen hem zoodanig van alle kanten, dat hij veel moeite heeft om als beschouwer op te treden over iets, aan welks werkdadige uitoefening hij het beste deel zijns levens toewijdt. — Het ontbreekt ons niet aan aanmerkingen over deze en gene stellingen, voornamelijk betreffende hetgeen de Heer SCHELLER over het Grieksche onderwijs zegt, waarin hij ons het minst bevalt; met dat alles, evenwel, is en blijft deze *Aanleiding* een zeer aanbevelenswaardig boek aan allen, wien het te doen is, om de jeugd, door

een

een grondig onderwijs, op te leiden tot de kennis van en te bezielen met den geest der Ouden.

Tot getuigenis van de goedkeuring, waarmede dit werk door onze landgenooten ontvangen is, ſtrekt ook deze *vermeerderde* herdruk, bezorgd door den Middelburgſchen Rector EPKEMA. Deze vermeerdering beſtaat in eene Voorrede en eenige Aanmerkingen, gevoegd bij die van den Schrijver en eerſten Vertaler. Wij gelooven gaarne hetgeen de Heer EPKEMA zegt, dat zijne aanmerkingen uitgebreider en menigvuldiger hadden kunnen zijn; maar gelooven tevens, dat dezelve hier en daar juister en gewigtiger hadden kunnen wezen. Zoo miſſen wij b. v. bl. 258 en 263. een gezond kritisch oordeel. SCHELLER had, bl. 258, geſproken over het veranderen der onderſcheidingsteekenen, waardoor vele plaatſen der Ouden dikwijls uitnemend kunnen verbeterd en verklaard worden. De Heer EPKEMA bevestigt dit door een allerongelukkigst gekozen voorbeeld uit OVID. *Amor.* III. 9.

Vive pius, moriere pius. Cole ſacra, colentem
Mors tamen a templis in cava buſta trahit.

Hij las die Elegie met een' zijner leerlingen. Deze hield bij dit vers op, en zeide: *Dat deugt vast niet.* De Rector antwoordde: *Verander de interpunctie dus, en het zal goed zijn:*

Vive pius, moriere; pius cole ſacra, colentem
Mors tamen a templis in cava buſta trahit.

Wij beroepen ons hier op de trouw, niet van Goden en menſchen, maar op die van alle oordeelkundigen, of de plaats van OVIDIUS in den onderhavigen zin ooit iets anders beteekenen kan, dan: *Leef vroom, gij zult met al uwe vroomheid ſterven. Vereer het heilige, de dood zal u met al uwe vereeringen wegrukken.* OVIDIUS gebruikt twee ſtellingen: *vive pius* en *cole ſacra*; twee tegenſtellingen: *moriere pius* en *colentem mors trahit. Pius cole ſacra* is overtollig in dezen zin. Een Romein, *qui ſacra colit*, is reeds *pius.*

Even ongelukkig is het andere voorbeeld. De leerling begreep niet, wat OVID. II. *Metam.* 822. zeggen wilde met het woord *ungues.*

Illa quidem recto pugnat ſe attollere trunco.
Sed genuum junctura riget, frigusque per ungues
Labitur, et pallent amiſſo ſanguine venæ.

Toen

Toen den Heere EPKEMA was ingevallen om *inguen* te lezen, begreep de leerling het terſtond. Maar de plaats is zeer goed, en kan uitmuntend verklaard worden. OVIDIUS zegt zeer natuurlijk, dat *de koude door de nagels aankwam*, omdat de uiterſte deelen van het ligchaam daardoor het eerst bevangen worden. N. HEINSIUS verwerpt met regt eene andere lezing *artus*, welke nog oneindig beter was dan *inguen*, en haalt eene gelijke plaats aan uit LUCRETIUS. *Ungues* zijn de *ſumma*, Græc. τὰ ἄκρα. Bekend is het Mediſche *in febri ſumma frigent*, hetwelk in den *Aphorismus* van HIPPOCRATES τὰ ἄκρα is. Vergelijk WAGNER *ad Alciphr.* Ep. II. II.

De Voorrede van den Heer EPKEMA beſtaat in een verſlag van de Schrijvers van de gouden eeuw, met opgave van de beſte drukken en uitgaven. De Heer VAN KAMPEN heeft een dergelijk verſlag gegeven voor zijne *Zedekundige Schoonheden*, hetwelk ons, om meer dan één reden, beter bevalt. Grootelijks verwonderde het ons, de *Tristia* van OVIDIUS, naar de uitgave van J. VERBURG, voor ſchoolgebruik te zien aanbevelen.

Wij hebben ons gevoelen over den Uitgever vrijmoedig gezegd, en wenſchen, dat het werk van den Heer SCHELLER in veler handen moge komen.

Latijnſche Spraakkunst, ten dienſte van eerstbeginnende Leerlingen, door J. S. SWAAN, *Rector der Latijnſche Scholen te Hoorn. Te Hoorn, bij* J. Vermande. 1817. *In gr.* 8vo. 102 *Bl. f* 2-:-:

De arbeidzame SWAAN, door meer dan een volksboek reeds met lof bekend, maakt zich door dit zijn werk voor eerstbeginnenden in het Latijn op nieuw verdienſtelijk. Zijn opſtel is voldoende en bevattelijk. Hij heeft SCHELLER, BRÖDER en GUERROULT met vrucht gebruikt, en ſchikt deze zijne *Grammatica*, om den leerling tot het gebruik der meer uitvoerige van VOSSIUS of SCHELLER voor te bereiden. Hetgeen deze Spraakkunst bijzonder aanbeveelt, zijn de daar achter gevoegde Tabellen voor het *declineren* en *conjugeren*, welke, wanneer de leermeester alvorens de aangewezene *errata* in dezelve doet verbeteren, volkomen aan het oogmerk zullen beantwoorden. Wij willen dus gaarne de aandacht der onderwijzers in de Latijnſche taal op deze Spraakkunst mede helpen vestigen.

In het Meng. van dit No. bl. 112. reg. 12 tot 14. moet aldus gelezen worden: „ Deszelfs los weefſel maakt het zoo „ ligt, dat de drijvende ſtukken ongeveer een vijfde gedeelte „ van hun ligchaam boven het water verheffen." — En reg. 25, voor *zomerſtilſtand*, *zomerſtand*.

C

BOEKBESCHOUWING.

Nieuwe Verhandelingen van het Genootſchap ter verdediging van den Chriſtelijken Godsdienſt tegen deszelfs hedendaagſche Beſtrijders. Voor den Jare 1816. In den Haag, bij de Erve J. Thierrij en C. Menſing en Zoon. In gr. 8vo. Behalve het Voorwerk, 432 Bl. f 3-15-:

Onder dezen titel ziet nog een ander boekdeel het licht, en is bij ons ter tafel, om ook daarvan ſpoedig verſlag te doen aan onze Lezers. Wij geven aan *dien* bundel van des Genootſchaps Verhandelingen voor den jare 1816 den voorrang, in welken de Aanſpraak van den Hoogleeraar ROYAARDS voorkomt, ter opening der vergadering, en de beide Antwoorden, betrekkelijk het gebeurde op den *eerſten Pinkſterdag*, gevonden worden.

De Voorzitter vond goed, naar aanleiding van des Genootſchaps doel en titel, te ſpreken over de vrage: *Waarom verdedigen wij de waarheden van den Chriſtelijken Godsdienſt?* en, afgaande op het genoegen, welk ons het lezen dier keurige Rede aanbragt, durven wij ons verzekerd houden, dat zij aan de Vergadering, die zich, onder hooge begunſtiging des Konings, tot het gezegde gewigtig einde op nieuw onledig hield, in meer dan éénen zin de aangelegenheid van hare bemoeijingen heeft doen gevoelen. Intuſſchen wij mogen niet daarbij toeven, terwijl de inhoud van een tweetal uitvoerige Verhandelingen wel het meest onze aandacht vordert. Zij behelzen *het denkbeeld, hetwelk men van de uitſtorting des Heiligen Geestes op den eerſten Pinkſterdag te vormen heeft, en het daarop gegronde bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer.*

De eerſte, van den Eerw. C. H. METGER, Leer-

aar te *Dijkhuizen* en *Nieuwstad*; *Gödens* in *Oostvriesland*, is met *goud*, de andere, van den Eerw. H. C. SELTENREICH, Predikant te *Werensdorf*, bij *Hubertusburg*, in het Koningrijk *Sakſen*, met *zilver* bekroond. Hartelijk wenſchen wij het Genootſchap geluk, dat hetzelve zich in ſtaat bevond, den vaderlandſche Kerke den arbeid te mogen aanbieden van elk' dezer verdienſtelijke en lofwaardige Mannen; hartelijk verblijden wij ons, voor de zaak des Christendoms, over de uitgave dezer bij uitnemendheid bewerkte Antwoorden: maar evenzeer bedroeven wij ons, dat, in dezen wedſtrijd voor Evangeliſche waarheid en Goddelijkheid, het eermetaal van den eerſten en tweeden rang door Leeraren, die geene Nederlanders zijn, werd weggedragen. Dit moge de onzijdigheid des Genootſchaps vereeren; dit moge woldingen, dat Duitschland, waar het onkruid, dat de Evangeliſche waarheid te verſtikken dreigde, gezaaid werd en weligst opſchoot, tevens Mannen voedt, die zich tot deszelfs verdelging benaarſtigen: maar het vaderlandsch gevoel ontwaart toch noode, dat onze Godgeleerden bij dezen kamp of ſtilzaten, of moesten onderdoen voor dezen en genen hunner naburen. Doch ter zake. Zeer in het breede loopt iedere dezer Verhandelingen uit; dan ook hierdoor mogten zij niet vermijden in herhalingen te vervallen, gelijk METGER (bl. 22) niet af kon te voorzien, dat zulks, bij zijne bearbeiding althans der ſtoffe, te gebeuren ſtond. Meer bijzonder is hij volledig, en ook *regtzinnig*, in den ouden zin des woords (*), in de bedoelde ontwikkeling: „ wegens het denkbeeld aangaande de uitſtorting van den „ H. Geest." Te dezen onderſcheidt zich zijn werk van dat

(*) Wij zeggen dit niet op eigen gezag, dat mogelijk bij iemand verdacht kon ſchijnen, maar lezen op gene zijde van den titel, dat deze Verhandeling van den Eerw. METGER is *goedgekeurd door de Theologiſche Faculteit der Hoogeſchool te Leiden*, 8 Dec. 1817. Waarom die eigen ſtempel niet gedrukt zij op de tweede Verhandeling, ſtaat nergens aangeteekend.

dat van zijnen kundigen Mededinger, die ons daarentegen toeschijnt zich ruim zoo veel benaarstigd te hebben op het *uitleggen* der H. Schrift en den betwisten zin van hare woorden.

Gaarne deelden wij aan onze Lezers den beknopten inhoud der voorkomende stukken mede; dan, ons beslek gebiedt daarvan af te zien. Om de gelijkheid der stoffe zullen wij dus het tweetal Verhandelingen tevens doorloopen, iets van de onderscheidene bewerking aanwijzen, en wenken geven nopens den inhoud, genoegzaam, zoo wij hopen, voor Christenen, om hun een denkbeeld te doen vormen omtrent dit werk; dat *onze* aanprijsing niet behoeft, maar wel verdient, bovenal bij het Hervormd Kerkgenootschap.

In zijne *Inleiding* ontvouwt MEYER de gronden der verschillende denkwijzen over de heilige waarheden in het algemeen, over de buitengewone uitstorting van den H. Geest in het bijzonder. Men weet toch, met welke schaamtelooze stoutheid en listige scherpzinnigheid EICHHORN, HERDER, AMMON, PAULUS, en een aantal andere Duitsche *Neologen*, zich verpijnd hebben, het *wonderdadige* en *Goddelijke* der groote Pinkstergebeurtenis *natuurkundig* te verklaren, en de woorden, vooral van *Lukas*, alzoo te verwringen, dat, volgens *zijn* verhaal, de Apostelen in geestdrift alleen de prediking van Jezus zouden aangevangen, maar niet gesproken hebben *in vreemde talen*. Zij, namelijk, door een gewoon onweder en *electrisch* verschijnsel opgewonden en *bemoedigd*, zouden dus, met waarlijk onverstandigen ijver, begonnen zijn de Opstanding en Hemelvaart des Gekruisten aan te kondigen, en, te gelijk met hunnen aanhang van *Galilëërt*, over die *groote werken Gods* te spreken in den Galileschen tongval, of wel in het *Grieksch* en *Latijn*, kortom in eenige hun eigene taal, onderscheiden van die in den Tempel der Joden geheiligd was bij den Eerdienst.

Zonder dusdanige Inleiding, merkt dadelijk de Eerw. BELTENREICH in het begin zijner Verhandeling op;

dat de Christelijke Godsdienstleer dit eigenaardige heeft, dat zij op geschiedkundige waarheid en gezonde uitlegging der Schriften rust. Vandaar begint hij dadelijk, met de voorafgegane Godspraken, bijzonder die van *Joël*, *Joannes den Dooper*, en de beloften van den Heiland zelven, te toetsen, als bewijzen van hetgene te gebeuren stond; waarna hij het eerste deel van zijnen arbeid vervolgt met de overweging, eerst van hetgene Lukas, daarna van hetgene Paulus, en de Schrift doorgaans, zoo over de *uitstorting* als *gaven* van den H. Geest, vermeld hebben. Het gevoelen van andersdenkenden ontzenuwt SELTENREICH, of in den loop van zijn werk, of onder hetzelve in *noten*, ook wel tot aanhalingen gebezigd uit STORR en anderen, die de zaak in geschil bevorens bepleit hebben in Duitschland.

METGER, op zijne beurt, offchoon hij ook in zijn eerste deel den leiddraad volge van het verhaal in de Handelingen, en de tegenpartij waardiglijk bestrijde, staat voornamelijk stil bij, en drukt het denkbeeld van *met den H. Geest vervuld worden;* weidende daarna uit, zoo over de *gave der talen*, als over de *zekerheid van het gebeurde.*

Meerdere overeenkomst in de bewerking van het verlangd betoog laat zich ontdekken in het tweede deel der beide Verhandelingen, door METGER het uitvoerigste bearbeid. Eerst kenteekent hij de verhooging van Jezus en de vestiging der Christelijke Kerk, als het groote *doel* der uitstorting van den H. Geest: en, terwijl deszelfs *buitengewone* gaven en Goddelijk medegetuigen met de Apostelen dat einde bevorderd en ook bereikt hebben, leidt hij vervolgens vandaar het allezins rondstaand *bewijs* af voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelieleer. Maar, schoon wij aan de duidelijkheid en klem, waarmede deze voor het Christelijk geloof aangelegene stukken op nieuws door het tweetal waardige Mannen bepleit zijn, volgaarne regt doen, houden wij ons ontslagen, bij deze hunne minder nieuwe dan aangelegene verdediging van en redekaveling over de

Pink-

Pinkſtergebeurtenis, als doorſlaand blijk dragende van den vinger Gods; onze Lezers te toeven. Wij kenſchetſen beide deze Verhandelingen voor hen voldoende, wanneer wij zeggen, dat zij het aloude gevoelen begunſtigen nopens de *perſoonlijkheid* van den H. Geest, en deszelfs *deelgenootſchap* aan het *Goddelijk* Wezen, welk nogtans *Één* is; — dat die Geest niet alleen door *buitengewone* gaven en bedeelingen Jezus Leerlingen ondersteunde, en alzoo hun moed en krachten ſchonk tot het aanvangen van hunne heilige zending, (gelijk dit elk Christen toeſtemt) maar dat de Apostelen, (*boven* hetgene de Schrift, onzes inziens, beſliſſend leert) door den H. Geest bezield, ten aanzien van hunne denkwijze en hart vervormd, of, in één woord, *geheel bewerktuigd* werden; — eindelijk, dat de uitſtorting en mededeeling van den Geest Gods, begonnen zijnde op den grooten Pinkſterdag, altoos door middel van *gewone gaven* voortdure, en, afgezonderd van het beſtuur der aanbiddelijke Voorzienigheid en den goeden invloed van Christus leere op het harte, den mensch, *van nature verdorven* en *onmagtig*, bijſtaan zoude tot bekeering en heiligmaking.

Wij halen te meer *deze* gevoelens der Schrijveren, door hen in het breede behandeld, hier aan, niet om daartegen in het ſtrijdperk te treden, maar dewijl het ons jammert, dat aan die punten des geſchils onder de Christenkerk zoo hoog eene waarde gehecht en zoo wijd een veld is ingeruimd in een werk, geſchreven tegen het *Ongeloof*, en deszelfs vermetele ondermijning van de waarheid der Pinkſtergebeurtenis en hare onloochenbare gevolgen. Wij mogen toch onze vreeze niet verbergen, dat, zoo als de tijden zijn, waarin wij leven, dusdanige verdediging van Jezus Evangelieleere en Godsdienst, die tot zwakke, althans betwistbare, ſtellingen der aloude Regtzinnigheid zich uitſtrekt, ons toeſchijnt voor de hoofdzaak ruim zoo na- als voordeelig te kunnen worden. Immers de Godgeleerde, die twijfelt, of *uitlegkundig* het *Wondergeloof* uit den Bijbel door gewrongene verklaring zoekt weg te brengen, laat nimmer zich

overreden, dat de *Eenige* ware God *Drieëenig* zij. De toeſtemming, die eene weinig doordenkende menigte aan die *verborgenheid* geeft, de heilige eerbied, waarmede geheele Natiën zich hechten aan die voorvaderlijke Kerkleere, doet even weinig bij hem af, als de blinde ijver, waarmede elders Volk bij Volk het *wondergeheim* der *Transſubſtantiatie* met alle opregtheid aankleeft en zich te *gelooven* inbeeldt. Eerder, dus, dan zijn zegel te hechten aan gevoelens, door zijne Rede wederſproken, begunſtigt hij denkbeelden en verklaringen der Schrift, hoedanige een HESZ, een HESSELINK en aantal andere Mannen hebben aan de hand gedaan. Wederom, hoezeer wij toeſtemmen, dat de Apoſtelen den bijſtand uit den Hemel noodig hadden, en in alle waarheid moesten *geleid* worden, als op het Pinkſterfeest door al het *uitwendige* en door de *gave der talen*, daarna bij de roeping der Heidenen door de *openbaring* aan Petrus, en in andere menigerlei toeſtanden, volgens *getuigenis* der Bijbels, gebeurde; waarom dan, vragen wij, daalt men af tot hetgene eene *geheimzinnige* bewerking onderſtelt, tot eene *aanblaazing* of *ingeving*, die louter gegist wordt? Voor hen, en ook voor den Heiland, die vóór en na zijne Opſtanding hen vormde, door zijne Hemelvaart voldong een geestelijk Koning te zijn, is, naar onze meening, ruim zoo vereerende, wat de Hoogleeraar VAN HENGEL betoogd heeft „nopens den in„ vloed van der Apostelen karakter en bijzondere denk„ wijze op hunne ſchriften."

Eindelijk, zoo wij het aan Christelijken ootmoed en boetvaardigheid kunnen toegeven, dat aanzienlijke vaderlandſche Gemeenten, op elken dag des Heeren, ſchoon in eene vreemde tale, biddende belijden, „ que „ nous ſommes des miſerables pêcheurs, conçus et nés „ dans l'iniquité et corruption, enclins au mal, incapables de faire aucun bien," wij houden het nogtans daarvoor, dat eene overdrevene leer van 's menſchen zedelijke onmagt en verdorvenheid der nature, waartegen men de voortdurende werking van den H. Geest

op

op verſtokte en daarna op getroffene harten inroept of noodig keurt, niet kan nalaten, tot *mysticismus*, *geestdrijverij* en andere gevaarlijke dwalingen henen te leiden. Althans de verdediging daartegen van den Heer MEYGER is wel verre van voor ons duidelijk te zijn en alle zwarigheid weg te nemen (*). Trouwens wij vleijen ons, dat onze Landgenoot, de Hooggel. BORGER, die zeer onlangs bij TEYLER's *Godgeleerd Genootſchap* over eene hiertoe berrekkelijke Prijsvrage het Eermetaal wegdroeg, het onbeſtaanbare voldingen zal van het *geheimzinnige* met eenen Godsdienst, van den Hemel *geopenbaard* en aan de *wereld* geſchonken. — Wij vergenoegen ons met deze wenken; en, doordrongen van het gewigt des hoofdinhouds dezer Verhandelingen, eindigen wij met onzen dank en warme bede, dat dit werk, onder den Goddelijken zegen, bevorderlijk zijn moge, om te voorkomen, dat *Neologie* of *Ongeloof* bij ons wortele in Kerk en Vaderland!

(*) Ook de Eerw. SELTENREICH wil derwaarts henen in het ſlot zijner Verhandelinge; dan, ten bewooge, dat de H. Geest ons verſtand verlicht, voert hij Efez. I: 18 als bewijs voor zijne ſtelling aan. Ongelukkig, nogtans, faalde hier 's mans geheugen of pen. Hij leest πνευμα, *de geest*; wij vinden er (vs. 17.) ὁ πατηρ, *de Vader der heerlijkheid*, en aan denzelven ſtaat in onze vertaling des Apoſtels bede gerigt, „ om (den Efezeren) te geven den geest der wijsheid „ en der openbaring in *zijne* kennisſe, *namelijk*" enz. Woorden, waarin wij niets ontwaren, dat in het ſchriftuurlijk denkbeeld niet vervat is wegens „ *alle* goede gaven en vol„ maakte giften, die van boven afdalen van den Vader der „ lichten."

Pars Theologiae Christianae theoretica. In compendium redegit HERMANNUS MUNTINGHE. Editio secunda, priore correctior. Tomus I, comprehendens ipsam religionis Christianae doctrinam. Groningae, apud *J. Oomkens*. 1818. 8vo. maj. 320 pag. *f* 2-8-:

De Hoogleeraar MUNTINGHE geeft hier het eerste deel van zijne beſpiegelende Godgeleerdheid. Het behelst de Godsdienstleer zelve, terwijl wij in het andere deel te verwachten hebben eene geſchied- en oordeelkundige beſchouwing der voornaamſte geſchillen over die leer. Dat dit de inhoud van het tweede deel zijn zal, wordt ons hier wel niet berigt, zullende de voorrede en de opgave van den inhoud eerst bij het tweede deel uitkomen; maar wij kunnen dit uit de eerſte uitgaaf opmaken, in welke het tweede gedeelte de gemelde beſchouwing behelst. Daar wij niet weten, wanneer dat gedeelte uitkomen zal, willen wij naar hetzelve niet wachten, om het eerſte aan te kondigen. Deze tweede uitgaaf, dan, is, volgens den titel, verbeterd, of, eigenlijk, meer van fouten gezuiverd, dan de eerſte. Dan, onder dit zedig opſchrift, krijgt men eene geheel veranderde, en, van het begin tot het einde, omgewerkte uitgaaf; zoodat de veranderingen met geene mogelijkheid afzonderlijk, voor de bezitters der eerſte uitgaaf, zouden kunnen gedrukt worden. Trouwens, ſchoon de denkbeelden des Schrijvers, hoofdzakelijk, dezelfde gebleven zijn, heeft hij in derzelver voordragt, in ſplitſing, ſchikking, uitlating en bijvoeging, zoo veel veranderd, dat er zeer weinige paragrafen zijn, die men, bij vergelijking der beide uitgaven, dezelfde zal vinden, en mogelijk wel geen één: want ſtuk voor ſtuk hebben wij ze niet vergeleken. Deze zeer groote verandering bij de tweede uitgaaf zal wel niet aangenaam zijn voor de meeste bezitters der eerſte; maar het doet des Schrijvers werkzaamheid zeer veel eer aan, dat hij ſedert

dert het jaar 1801, toen hij dat werk voor de eerſte reize liet drukken, de hand gedurig daaraan heeft gehad, en wij twijfelen niet, of ieder onbevooroordeeld en bevoegd regter zal deze, zoo merkelijk verbeterde, uitgaaf met dankbaarheid ontvangen. — Wij verwachten in het tweede deel, hetwelk met het tweede boek in de eerſte uitgaaf, wat den inhoud betreft, overeenkomen zal, niet minder veranderingen, wanneer wij bedenken, hoe ver de losbandigheid in denken en ſchrijven, over al wat niet alleen de leerſtukken van onzen Godsdienst, maar ook het waarlijk Goddelijke in denzelven en in de gewijde Schriften betreft, gegaan is, ſedert het begin dezer eeuwe, in het naburig Duitschland.

Dit zij, in het algemeen, genoeg over het onderhavig werk! Hetzelve is, reeds volgens de eerſte uitgave, met zeer veel roem bekend, en ook in veler handen. In bijzonderheden te treden omtrent den aard zelven van het werk, of ook den ſtijl van den Schrijver, zou, dunkt ons, overtollig zijn. Wij beſluiten dus met den wensch, dat de Hoogleeraar en bij zijne leerlingen, en bij vele anderen, met en van dit op nieuws bearbeide werk veel nut ſtichten en beleven moge!

Historia religionis et eccleſiae Christianae, magnam partem ad formam compendii SCHROECKIANI in uſus lectionum adumbrata ab HERMANNO MUNTINGHE. Groningae, apud *J. Oomkens*, 1818. 8vo. maj. XVI et 343 pag. *f* 2-16-:

Dat de kennis der Kerkelijke Geſchiedenis voor den Christenleeraar van het grootſte belang, ja van een onontbeerlijk nut is, behoeft geen betoog: en niemand kan het anders dan zeer gepast vinden, dat, volgens de wet op het hooger onderwijs, niet alleen alle jaren, aan de Hoogeſcholen, leſſen over dat vak van ſtudie moeten gegeven worden, maar ook, dat, bij het ver-

leenen van den graad van Kandidaat in de Theologie, welke voor ieder, die zich bij de Hervormden aan den predikdienst toewijdt, noodig is, het daartoe vereischte examen ook over de Kerkelijke Geschiedenis loopen moet. Een kort begrip dier geschiedenis, zoo als het onderhavige, komt dus regt van pas. Vele verdiensten heeft, wel, het met allen lof bekende leerboek van JABLONSKI, over dit onderwerp, door STOSCH vervolgd. Dan, daar het, volgens eene aloude gewoonte, de Kerkelijke Geschiedenis, naar iedere eeuw afzonderlijk, behandelt, en deze splitsing, in meer dan één opzigt, ongeschikt is, heeft de beroemde Duitsche Geleerde SCHROECK tot eene betere bestudering dier geschiedenis uitnemend veel toegebragt, door dezelve tot grootere tijdvakken te brengen, in welke men iedere bijzonderheid veel beter in derzelver geheel kan overzien. Naar aanleiding, nu, van deszelfs kort begrip, heeft de Hoogleeraar MUNTINGHE dit zijn werk tot gebruik bij de akademische lessen vervaardigd, zoo, dat hij overal, waar hij het noodig oordeelde, zijnen eigenen weg heeft ingeslagen. Wij vinden dit Latijnsch kort begrip tot deszelfs oogmerk volkomen geschikt, en prijzen het met volle ruimte aan, niet alleen voor Studenten in de Godgeleerdheid, maar ook voor Predikanten, die aldaar, in een kort bestek, het voornaamste zullen vinden, wat tot dat onderwerp behoort, en in de beste orde voorgedragen.

In de inleiding wordt gehandeld over het nut, de bronnen, de geschiedenis en de geschiktste behandeling dezer studie; welke vervolgens in het werk zelve gebragt wordt tot vier tijdvakken. Het eerste loopt van Christus geboorte tot op Konstantijn den Grooten; het tweede, vandaar tot op Karel den Grooten; het derde, tot op de Hervorming; het vierde, tot op het begin der negentiende eeuw. Ieder tijdvak wordt, voorts, afgedeeld, niet volgens iedere afzonderlijke eeuw, maar volgens de in hetzelve voorkomende zaken; schoon de tijdsorde overal behoorlijk in acht genomen wordt. Ten slot-

ſlotte worden eenige gevolgen of leeringen uit de beſchouwing der Kerkelijke Geſchiedenis getrokken, welke wij, om derzelver belangrijkheid in onze dagen, kortelijk, en tot eene proeve uit dit werk, willen opgeven.

1. In het midden der godsdienſtige verſchillen behoort men de menschlievendheid uit te oefenen. De hiſtorie leert ons, immers, hoe nadeelig en ſchandelijk de uitwerkingen zijn van twisten, zonder menschlievendheid gevoerd.

2. Die genen, die omtrent vele leerſtukken verſchillend denken, kunnen het omtrent deugd en godsvrucht volkomen eens zijn. De geſchiedenis, toch, der godsdienſtige verſchillen leert, dat men wel eens, als de ſlechtſte der ketters, menſchen heeft gebrandmerkt, die, hoezeer zij in ſommige ſtukken grovelijk dwaalden, in deugd, echter, en godsvrucht boven hunne regtzinnige beſchuldigers uitmunteden.

3. Wijze mannen kunnen verſcheidene en voortreffelijke vruchten opzamelen uit de ſchriften zelfs der beſtrijders van de Christelijke leer, welke, vooral, gelegenheid geven, om de fouten beter in te zien en te verbeteren, die men begaat in de behandeling van zaken, tot den Godsdienst betrekkelijk.

4. Hoezeer ook de Godsdienstleer groote vorderingen in volmaaktheid moge gemaakt hebben, blijven er, echter, niet weinig menſchelijke uitvindingen over, die van den Godsdienst beter afgeſcheiden waren. Het bederf in de leer is uit menſchelijke bijvoegſels ontſproten. Deze leer tot hare oorſpronkelijke eenvoudigheid meer en meer terug te brengen, is een werk, aan de beminnaars van den Godsdienst, en vooral aan deszelfs Leeraars, opgelegd.

5. De Christelijke Godsdienst heeft ontelbare en zeer groote weldaden aangebragt; zoo als de verlichting van het verſtand over allerbelangrijkſte zaken, de verbetering der zedekunde, meerdere reinheid in de zeden,

groe-

groote bevordering van menſchenliefde, en wat dies meer zij.

6. Die Godsdienst zou den menſchen nog veel meer heil aangebragt hebben, indien dezelve zuiver gebleven ware, en men van denzelven geen misbruik gemaakt hadde. Al de rampen, die door velen aan den Godsdienst toegeſchreven worden, komen alleen, zoo als de Kerkelijke Geſchiedenis leert, uit deszelfs bederf en misbruik.

7. De toeſtand van den Godsdienst is thans noch voor allerbest te houden, als zijnde voor veel verbetering en zuivering vatbaar, noch voor allertreurigst, als zijnde, vooral na de Hervorming, tot veel grootere volmaaktheid, dan te voren, gekomen.

De Ernſtige. Mengelingen ter bevordering van echte kennis en reine deugd, uit den voorraad van Geleerden des vorigen en des tegenwoordigen tijds, bijeengebragt ten nutte van bijzondere perſonen en vereenigde Leesgezelſchappen, door twee Christenleeraren. Iſte Stuk. Te Rotterdam, bij M. Wijt. 1818. *In gr.* 8vo. 106 *Bl. f* :-18-:

Sinds eenige maanden zagen wij dit Tijdſchrift (waarvan zich echter de uitgave aan geen vast tijdperk bindt) met zekere nieuwsgierigheid te gemoet, daar ons toen reeds het voorberigt en eene circulaire in handen kwam, bij welke de medewerking van bekwame mannen gevraagd werd, terwijl de daarbij gemelde namen der twee Christenleeraren, die dit werk hebben opgezet, ons het beste gevolg deden verwachten; welke namen wij echter ongepast oordeelen hier mede te deelen, daar gezegde Heeren niet goedvinden zich alsnog voor het publiek te noemen. Uit het voorberigt bleek, dat dit geſchrift een *allerlei*, en wel meest een *godsdienſtig allerlei*, worden moet, daar men *ſtukken* (liefst oorſpronke-

lijke en met den naam van den zender geteekend) *over allerlei onderwerpen* verlangt, en in het bijzonder *verklaringen van bijbelteksten, bijbelsche of andere karakters; leerstellige en beoefenende verhandelingen, redevoeringen, ook kerkelijke voorlezingen in letterkundige genootschappen gedaan, stukken behoorende tot de kerkelijke geschiedenis of betrekkelijk tot de Zendeling- en Bijbelgenootschappen, schetsen of uitgelezene recensiën van boeken, levensbeschrijvingen, dichtstukken, overdenkingen, verhalen, spreuken, anecdoten*, enz. enz. enz. opvraagt. Deze soort van Magazijn alzoo *kan* zeer veel goeds bevatten; en het zal op den genoegzamen voorraad, dien men ontvangt of zelve bearbeidt, en op de verstandige keuze, wat men al dan niet zal plaatsen, eenigzins aankomen, of het al dan niet genoegzamen bijval zal vinden, om zich te kunnen staande, en, zonder te lange tusschenpoozen, het lezend godsdienstig publiek aan den gang houden. Zoodanig eene verzamelplaats, waar menig geleerde het zijne brengt, wordt zeker belangrijk; en wij voeden de aangename hoop, dat hier menig klein, maar belangrijk opstel, dat anders ligt in den lessenaar eenes geleerden liggen blijft, en eindelijk te zoek raakt, zal opgenomen en bewaard worden. Hetgeen wij echter ook de Heeren verzamelaars vooral moeten aanraden, is een oog op het meest lezend godsdienstig publiek, hetwelk door het meer dorre geleerde noch gevoed wordt noch uitgelokt; weshalve wij verlangen, dat het geheel leerzaam en tevens onderhoudend zij, leerzaam en onderhoudend voor iedere klasse van godsdienstigen onder ons, daar geene enkele onder ons zoo talrijk is, dat zij voldoen zou om het werk te doen in stand blijven, en hoe meer hetzelve bevat, hetwelk enkel voor geleerden geschikt is, des te spoediger de aftrek verminderen moet. Dan, wij willen niet vooruitloopen, maar moeten opgave doen van, en ons oordeel zeggen over, hetgeen ons in dit eerste stuk gegeven wordt.

Eene verhandeling *over het voordeelige van godsdienstig-*

stige kennis staat op den voorgrond; eene voortreffelijke verhandeling; trouwens, zij is getrokken uit de Leerredenen van BLAIR. Tot eene inleiding, en om ons den geest te doen kennen der Heeren verzamelaars, is dit niet ongepast, en, als eene herinnering aan, en aanprijzing van de lezing en herlezing dier uitmuntende leerredenen, draagt het onze goedkeuring weg; hoezeer wij anders zoo weinig mogelijk, van hetgeen reeds vroeger, en ook in onze taal, gedrukt is, verwachten. — Nu volgt een uitvoerig gedicht: *Jezus Christus verheerlijkt op den Berg*, reeds vóór vele jaren door A. J. ZUBLI vervaardigd, en aan FELIX MERITIS (FELIX MERITUS staat er! Tegen deze en meer andere drukfouten moeten de Eerw. Christenleeraren door eenen goeden Corrector zorgen; want de afwezigheid der pers verschoont zoodanig eene slordigheid niet.) toegewijd, in 1784 herdrukt, en sinds lang wederom geheel uitverkocht, nu door den Dichter veranderd; welke *vele veranderingen*, zegt de Redactie, niet slechts *veranderingen*, maar wezenlijke *verbeteringen* zijn. Het publiek heeft alzoo over de waarde van dit stuk, ook toen het nog onverbeterd was, reeds vóór ons beslist; alhoewel wij twijfelen, of het nu, zelfs verbeterd, wel algemeenen bijval meer zal vinden. — Geleerd is het *verhaal of opgave der stellingen van* PETRUS LOZELERIUS VILLERIUS, *rakende den vrijen wil*, A°. 1616 te Leiden gedrukt, uit het Latijn vertaald door V. G., en hier gegeven als *eene bijdrage tot de geschiedenis der leerstellige Godgeleerdheid*. Deze stellingen zijn 22 in getal, en maar weinig bekend. De *aanteekening* over dezen beroemden Godgeleerde van het begin der 17de eeuw is zoo, als men die verwachten moest van den geleerden en naauwkeurigen M. TIJDEMAN, die dezelve heeft medegedeeld. De gewone lezers in de Leesgezelschappen mogen deze weinige bladzijden overslaan; menig eenen geleerde zijn dezelve welkom. — Eene leerrede over Spreuk. XVII: 6. van den Goudaschen Predikant KROM volgt nu. 's Mans schrijf- en predikwijze

is

is bekend; en allezins gunstig bekend; en hoezeer wij het opnemen van leerredenen, geheel zoo als die zijn uitgesproken, niet raadzaam oordeelen voor dit Magazijn, zoo vindt dit echter nu gereede verontschuldiging daarin, dat dezelve gehouden werd ter zeldzame gelegenheid van de Doopbediening aan *elf* kinderen en *één* volwassenen, (zijnde laatstgenoemde een geboren Jood) en alzoo tevens eene gelukkige proeve is, hoe de Doopbediening bij de Hervormden op gezette tijden meer indrukwekkend en stichtelijk in te rigten. — De Ode: *God is liefde*, geteekend S. F. J. RAU, had hier niet moeten gedrukt worden; de man had er die voorzeker niet voor bestemd. Zij komt ons voor, eene niet zeer wel gelaagde proeve van vertaling of navolging eener Hoogduitsche te zijn, welke wij echter niet bij de hand hebben. Wij houden deze voor eene proeve uit 's mans jeugdigen tijd, hoedanige wij er meerdere zagen in de portefeuille van dezen en genen zijner Akademievrienden, waarin dezelve blijven moeten, omdat de te vroeg gestorvene voortreffelijke man niet goedvond zoodanige opstellen te herzien en te verzamelen. — Het dichtstukje: *aan bedraafde Ouders*, geteekend A. O. Wed. K., is lief, en kenmerkt de welbekende, fijn gevoelende vrouw van haar: is ook de Anekdote: *blijkbare zorg eener waakende Voorzienigheid*, blijkbaar echt, en eenvoudig verhaald. Vooraf gaat nog een *Iets over Gebedenboeken en het openbaar Gebed*, (uit het Hoogduitsch) hetwelk opmerking en nadenken verdient, en alzoo dezelfs plaats alhier niet onwaardig is.

Over het geheel meenen wij dan, dat de *bijzondere personen* en *vereenigde Leesgezelschappen*, welke de Redacteurs vooral op het oog hadden, geene reden hebben, om ontevreden te zijn over deze eerste proeve, en uit dezelve zien kunnen, dat voor den bijzonderen smaak, door verscheidenheid en afwisseling, wordt gezorgd, terwijl het niet missen kan, of meerdere bijdragen zouden bij volgende stukken ruimere keuze, en meerdere gelegenheid, om allen alles te zijn, aan de hand geven.

Waar-

Waarnemingen over de Genezing der Kankerzweren; door J. P. WESTRING, *Koninglijken Zweedschen Lijfarts. Uit het Zweedsch in het Hoogduitsch vertaald, en met Bijvoegselen vermeerderd van* K. SPRENGEL. *Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. 1818. *In gr.* 8vo. 46 *Bl.* f : -11-1

Wij zijn het eens met den Leidschen Arts SALOMON, dat, hoezeer het niet ontbreekt aan weluitgewerkte schriften, zelfs van onze vaderlandsche Geneesen Heelkundigen, over den Kanker, men nogtans omtrent de kennis van den waren aard en de naaste oorzaak dier vreesselijke ziekte niet veel gevorderd is, en derhalve ook tot nog toe geen middel bezit, hetwelk stellig als geschikt kan aangeprezen worden, om den waren of opengebroken Kanker te genezen; dat derhalve ook ieder nieuw middel, door mannen, het vertrouwen waardig, te dien einde aangeprezen, ons behoort aan te sporen, om deszelfs meerder of minder gewigt onbevooroordeeld en naauwkeurig te onderzoeken. Uit dit oogpunt beschouwd, moeten wij den Heere SALOMON onzen dank betuigen voor de vertaling dezer Waarnemingen over het vermogen van de Goudsbloem tegen den Kanker; waarbij nog is gevoegd een Brief van den Hoogl. K. SPRENGEL aan den Hoogl. OSIANDER te *Göttingen*, tot de behandeling van den Kanker betrekkelijk. Wij raden mitsdien ook alle onze Kunstbroederen ten sterkste aan, niet alleen dit stukje te lezen, maar ook bij voorkomende gelegenheid de voorschriften van den Heer WESTRING te volgen, ten einde men in staat gesteld worde, het vermogen der gemelde plant in meergemeld gebrek proefondervindelijk te kunnen beoordeelen. In het voorbijgaan moet *Rec.* intusschen aanmerken, dat hij, tot nog toe geene gelegenheid gehad hebbende, dit middel in waren Kanker te beproeven, hetzelve echter in andere uitwendige gebre-

ken

ken heeft toegediend, doch zonder er eenige buitengewone werkzaamheid van ondervonden te hebben; hetwelk hem evenwel niet zal weêrhouden, om, in voorkomende gevallen, deze voor het lijdend menschdom zoo gewigtige zaak nader en onbevooroordeeld te onderzoeken.

Waarneming eener zenuwachtige Ontſtekingkoorts, benevens eenige algemeene Aanmerkingen over de Geneeswijze der Zenuwkoortſen; door P. J. MEESTERS MILIUS, *Med. Dr. en Officier van Gezondheid der tweede Klaſſe. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1818. *In gr.* 8*vo.* 26 *Bl.* f :-7-:

Nadat de Schrijver, bij wijze van eene korte inleiding, heeft getracht het belang aan te toonen, dat de meerkundige Officieren van Gezondheid de gewigtigſte van hunne waarnemingen en ziektegeſchiedenisſen door den druk bekend maakten, gaat hij over tot het mededeelen van eenige aanmerkingen, betrekkelijk het bekende verſchilſtuk over de leer der complicatiën der Zenuwkoortſen, en derzelver invloed op de genezing derzelven. De Schrijver erkent, dat; uit hoofde van de vele voortreffelijke en uitgewerkte ſtukken, door de grootſte Geneeskundigen daaromtrent uitgegeven, zijn geſchrift als overtollig kan beſchouwd worden; hij vond zich echter desniettemin aangeſpoord, zijne waarnemingen dienaangaande bekend te maken, en daardoor nader te bewijzen, dat ook in de Zenuwkoortſen eene antiphlogistiſche behandeling te pas kan komen, uit hoofde dat ſommige Geneeskundigen het tegengeſtelde beweren, en waaromtrent de Schrijver bijzonder blijft ſtilſtaan bij een geſchrift van een' zijner Kunst- en Ambtgenooten, den Heer KERKHOFFS, in hetwelk, met verwerping van alle andere geneeswijzen, de prikkelend verſterkende methode, als de éénige ware en zekere behandeling der Zenuwkoortſen, aangeprezen wordt.

Wij hopen intusschen, dat het, ten aanzien van dit zoo dikwerf verhandelde twistgeding, omtrent welk de meeste partijen thans vereenigd zijn, tusschen deze Heeren Officieren van Gezondheid tot geene oorlogsverklaring zal komen; terwijl wij onzen Schrijver zouden aanraden, hoezeer wij ten opzigte der zaak zelve, onder zekere voorwaarden, het met hem eens zijn, bijaldien deze strijd onverhoopt tot dadelijkheden mogt overslaan, zich alsdan van betere wapenen te voorzien, dan in zijn geschrift worden aangewend; daar wij niet kunnen ontveinzen, noch in de aangehaalde waarnemingen van den Heer BRUYT, noch in die van den Schrijver zelven bij den soldaat P. LOOS, genoegzame bewijzen gevonden te hebben van het bestaan eens waren *typhus* bij die lijders, hetgeen hier toch het punt van kwestie zou uitmaken. Wij moeten eindelijk ook zwarigheid maken, ons zegel te hechten aan de hier vermelde behandeling zoo wel, als aan de zamenstelling der medegedeelde voorschriften. Welk een drank toch wordt het, wanneer anderhalve once *althaea*-wortel op een *colatuur* van acht oncen water, met bijvoeging van twee drachmen arabische gom en een once conserf van vlier, wordt voorgeschreven? Wat was de indicatie den 12 Mei, daar de Schrijver nog ontstekingachtige toevallen scheen gevreesd te hebben, met het *julapium*, waarbij acht oncen roode wijn gevoegd werden? En zoude het eindelijk, zoo wel in dit geval, als in alle andere soortgelijke, in welke de *Mur. Hydrarg. oxydul.* te pas komt, niet raadzamer zijn, dit middel afzonderlijk bij wijze van poeders voor te schrijven, dan, zoo als hier geschied is, twee of drie greinen van hetzelve onder eenen drank van acht à negen oncen vocht te mengen, en nurswijze te laten gebruiken?

Twee-

Tweede of laatſte Reis van MUNGO PARK *in de Binnenlanden van Afrika, mitsgaders een beknopt Verhaal van deszelfs Leven. Uit het Engelsch. Te Dordrecht, bij* A. Blusſé en Zoon. *In gr.* 8vo. *VIII*, 374 *Bl. f* 3-12-:

Een treurig verhaal van den jammerlijken afloop eener vrij aanzienlijke onderneming, met onbekrompene hand door de *Britſche* Regering begonnen, eensdeels wel eigen voordeels wille, om zich nieuwe handelswegen te openen, maar ook gewis met het oogmerk, om de aardrijkskundige wetenſchap uit te breiden, en de groote vraag te beſliſſen, waar de *Niger*, die hoofdſtroom der oude wereld, zijne nog onbekende vloeden heenwentelt en uitſtort; een vraagſtuk, hetwelk reeds aan zoo vele *Europeërs* het leven gekost heeft. Sedert de oprigting der *Afrikaanſche* Maatſchappij, in 1788, tot het doen van ontdekkingen, zijn reeds LEDYARD, de Majoor HOUGHTON, BROWNE, HORNEMANN, NICHOLS, ROUTGEN, LIGHT, MUNGO PARK, en naderhand de beide troepen van Kapitein TUCKEY en Majoor PEBBLE, ſlagtoffers geworden, of van het luchtsgeſtel, of van de Barbaren. Onder alle dezen was PARK, door een vast geſtel, een' onwrikbaren moed, een taai geduld, kennis der inboorlingen door een vroeger bezoek, en andere voor een' reiziger — bovenal in die ſtreken — onmisbare eigenſchappen, geen der minſt geſchikte reizigers. Ook heeft zijn lot niet alleen in *Engeland*, maar in geheel *Europa* bijzondere belangſtelling gewekt, en wij hebben dus ook met een weemoedig genoegen deze zijne *tweede Reize*, minder om de gedane *ontdekkingen*, (want daaromtrent is zij veel minder belangrijk dan de eerſte) dan om de lotgevallen van den *ontdekker*, gelezen. Het was ons uit dien hoofde ook zeer aangenaam, hier een *Leven* van PARK aan te treffen, hetwelk goed geſchreven is, en tevens de

vraag, of de berigten van PARK's dood wezenlijk voor echt mogen gehouden worden, kortelijk behandelt en bevestigend beantwoordt. Volkomene zekerheid heeft men echter nog niet van de zaak. PARK flaagde namelijk, hoewel met verlies van *al* zijne manſchap op vier na, zelfs van zijn' dierbaren vriend en ſchoonbroeder ANDERSON, (door de onvoorzigtige vertraging van het uitzenden der *Expeditie*, welke hem aan den regentijd blootſtelde) nogtans in het bereiken van den *Niger*; en het bekomen van eene groote ſchuit, die hem van *Sanſanding* den ſtroom zou doen afzakken. Dan, volgens zijnen gids AMADI FATOUMA, die hem voorbij het lang gezochte *Tombuctu* tot *Haousſa* bragt, is hij bij eenen aanval der inboorlingen verdronken. Dan, is deze *Moor* wel te vertrouwen? Kan eigenbaat hem niet verleid hebben, om, vereenigd met een' of meer zijner landslieden en geloofsgenooten, de vijf blanken te vermoorden, en zich hunne goederen toe te eigenen? Nogtans is het merkwaardig, dat de matroos ROBERT ADAMS, de éénige *Europeër* misſchien, die ooit tot de groote ſtad *Tombuctu* is doorgedrongen, (*zie een kort verſlag zijner lotgevallen in het Mengelwerk der Letteroefeningen*, *Febr.* 1817) te *Wed-Noon*, op de grenzen der groote woestijn, eene Negerin vond, die zeide uit het land *Kanno*, aan gene zijde dier woestijn, te komen, waar zij *menſchen gezien had zoo wit als de muur*, *die de Rivier overſtaken in eene groote ſchuit*, *waarop twee hooge ſtokken* (masten) *ſtonden*, *waaraan ſtukken lijnwaad* (zeilen) *hingen*; dat zij die ſchuit ook anders dan de Negers deden voortgaan, namelijk met riemen. Dit Rijk van *Kanno* zou (volgens den *Engelſchen* uitgever van ADAMS reize) wel het *Ghana* van D'ANVILLE kunnen zijn, liggende op deszelfs kaart van *Afrika* tusſchen den 10 en 15 Gr. O. Br.; en kan niet de ſchuit, door deze Negerin gezien, die van PARK en zijne medgezellen geweest zijn? Immers, volgens de voor ons liggende lotgevallen diens ongelukkigen Reizigers en het berigt van ISAACO, heeft

hij

hij nog *vier* maanden na zijn vertrek van *Sanſanding* geleefd (bl. 327), en zoo ver is *Haousſa* toch niet, maar wel *Ghana*. Wij erkennen nogtans gaarne, dat deze gisſing op te zwakke gronden ſteunt, en het mogelijk half verſtane verhaal eener Negerin aan eenen onkundigen matroos, die zekerlijk niet bedreven was in de talen van het hart van *Afrika*, is geen genoegzaam gezag, om daarop de waarſchijnlijkheid van het leven des ſtouten Reizigers te bouwen: maar men gelooft zoo gaarne hetgene men wenscht! — Gewigtiger en aangenamer voor den menſchenvriend is de bijzonderheid, dat de zoon van PARK, een jongeling van 15 jaren, voornemens zou wezen, om zijnen vader in het diepſte van *Afrika* op te zoeken. Het is ons onbekend, of dit voornemen werkelijk is ten uitvoer gebragt.

Wij zullen van deze Reis, of ook van het Leven des Reizigers, geen uittrekſel leveren, waarvoor de eerſte naauwelijks vatbaar is, terwijl het tweede zich in de hoofdtrekken met een paar woorden laat vermelden. Zijn vader was een aanzienlijk landbouwer, die dertien kinderen had. MUNGO beoefende de Geneeskunde, geraakte door een' bloedverwant in kennis met *Sir* JOSEPH BANKS, deed als Geneesmeester eene reis naar *Oostindië*, en bij de terugkomst vandaar zijne eerſte reis naar *Afrika;* kwam vandaar (men had hem reeds voor dood gehouden) geheel onverwacht terug op Kersdag 1797, en bekwam van de *Afrikaanſche* Maatſchappij, voor welke hij gereisd had, niet alleen eene ruime belooning, maar ook verlof om zijne reizen te zijnen voordeele uit te geven. Vervolgens onthield hij zich in *Schotland*, waar hij den post van Genees- en Heelmeester op het land uitoefende, 't welk hem echter minder gevallig was, waarom hij dan ook met gretigheid aan het aanzoek eener *tweede* reis naar het tooneel zijner zoo gelukkig geſlaagde verrigtingen gehoor gaf. Door onverſchoonlijke nalatigheid, echter, werd zijn vertrek uit *Engeland*, hetwelk in September of October 1804 had moeten plaats hebben, tot in Januarij 1805 ver-

vraagd; en vandaar zijne komst even vóór den regentijd, die hem op de reis naar den *Niger* verraste en bijna al zijne manſchap deed omkomen, hetgeen dan ook waarſchijnlijk hem met de vier nog levenden tot eene gemakkelijke prooi der *Afrikanen* maakte.

Wat nu het groote punt van onderzoek aangaat, „ den uitloop van den *Niger*," zoo ſpreekt het van zelve, dat PARK's ongeluk en dat zijner reisgenooten ons van berigten daaromtrent moet verſtoken laten. Het ontbreekt echter niet aan meer of min waarſchijnlijke gisſingen, zoo wel van PARK zelv' als van anderen, omtrent dit voorwerp der nieuwsgierigheid van *Europa*. Volgens het vierde Bijvoegſel bij deze Reis (bl. 348—369) heerſchen er drie gevoelens omtrent hetzelve: de vereeniging van den *Niger* en den *Nijl*; zijne verdwijning in het zand of een binnenmeer; en zijn loop naar de westkust. PARK was bijna zeker, (en hierop was zijne geheele reis aangelegd) dat die hoofdſtroom van Binnen-*Afrika* zich omtrent midden in dat wereldeel van zijn' oostelijken loop naar het zuiden keert, en door de *Zaire* of *Congo* in de *Ethiopiſche* zee valt. Dit gevoelen wordt nu, langs een' anderen weg, volkomen geſtaafd, wanneer men geloof mag hechten aan het verhaal van den *Moor* SIDI-HAMET, gedaan aan den *Amerikaanſchen* Kapitein RILEY, dien hij uit de ſlavernij zijner landgenooten verlost had. Deze *Moor* was zelf tweemaal te *Tombuctu* geweest, waar de *Niger* den naam van *Gozen-Zair* droeg. Dit was echter niet het eenige bewijs voor zijne eenzelvigheid met de *Zaire*; HAMET had zelf te *Waſſanah*, eene zeer groote ſtad, *zestig* dagreizen zuidoostelijk van *Tombuctu*, en nog geheel aan de *Europeanen* onbekend, vernomen, dat men vandaar, op dezelfde rivier, die van *Tombuctu* derwaarts ſtroomt, *na drie maanden* aan de groote zee (*het groote water*) kwam, „ waar blanke lieden, voor „ ſlaven en olifantstanden, geweren, kruid, tabak, „ blaauw laken, meſſen enz. verkoopen, en ſchiet„ geweer hebben zoo dik als een menſch, 't welk

„ een

„ een geluid maakt als de donder." Volgens den boven aangewezenen reisweg, kan deze rivier niet wel anders zijn dan de *Zaïre*, en die zee de *Ethiopische* aan de kusten van *Congo*. Het is nu maar de vraag, in hoe verre men op SIDI-HAMET's verhaal ſtaat kan maken. Één bewijs, nogtans, voor de ſtelling, 't welk men gezocht heeft in de gelijkmatige ſtrooming of vloed en in de verbazende grootte der *Zaïre* bij haren uitloop, vervalt, volgens de nieuwſte onderzoekingen van Kapitein TUCKEY: maar het geringe onderſcheid tuſſchen haar rijzen en dalen in den droogen en regentijd (ſlechts vier voet) ſcheen dien Kapitein een ſtellig bewijs, dat dezelve uit een meer, ten noorden der evennachtslijn, haren oorſprong ontleende, zoo als ook de inboorlingen verzekeren. Dit meer, nu, is misſchien het lage land van *Wangara*, 't welk alleen in den regentijd vol water is; en zou het ook mogelijk zijn, dat hetzelve niet alleen van het westen den *Niger*, maar ook uit het oosten dien nog onbekenden ſtroom (misſchien den *Gir* van CLAUDIANUS, of den *Nijl* der *Negers* van EDRISI) ontving, en beiden gezamenlijk door het zuiden naar de zee liet afvloeijen?

Hoewel dus de tweede Reis van PARK niet de bevalligheid van ſtijl, noch de belangrijkheid van inhoud, noch de bekoorlijke afwisſeling van lotgevallen, noch den gelukkigen uitſlag bezit, die ons in de eerſte Reis onweêrſtaanbaar boeijen, zoo is zij echter voor alle bezitters derzelve, zoo wel als voor alle vrienden en beoefenaars der Aardrijkskunde, onmisbaar. Onder de merkwaardigheden, daarin voorkomende, teekenen wij aan: op bl. 158 de gevangenneming van ISAACO en de moeite van den troep met de inwoners, die anders, behalve nog eens te *Maniakorro*, waar niets dan onbeſchaamde dieven woonden, ongehinderd door het land trok, en vreedzaam handel dreef, of geſchenken gaf en ontving; op bl. 163 eenen gevaarlijken en lastigen aanval der bijen, die zeven lastdieren deden omkomen, terwijl een vuur, in de verwarring ontſtoken, bijna de

geheele bagaadje in brand had gezet, zoodat niet het faizoen of de Negers, maar inſekten een eind aan den togt ſchenen te zullen maken; de ſneHe, verſchrikkelijke werkingen van den regen op de gezondheid, (bl. 177); de manier van goudwasſching en goudſmelting, naauwkeurig beſchreven, (bl. 179, 197); de ſchoone, ſchilderachtige landſtreek tusſchen de rivieren *Ba-Lee* en *Ba-Fing*, waarin eene rots volkomen het voorkomen eener *Gottiſche* abdij had; het groote levensgevaar van ISAACO door eenen krokodil, en zijne tegenwoordigheid van geest, (bl. 208); het gedurige treurige verhaal van ziekten der manſchappen, die moeten achterblijven, waardoor de *karavane* van dag tot dag ſmolt; de ſteden *Maniakorro* en *Bangaſſi*, (bl. 212, 226); de aanmerking wegens het verband tusſchen den groei van het *Indiaanſche* koren en het ophouden van den regentijd, (bl. 247); en eindelijk de paarden- en menſcheneters te *Miniana*, die echter geene koe zouden durven dooden, (bl. 274); iets, hetwelk aan de oude *Portugeſche* berigten wegens menſcheneters in de binnenlanden van *Afrika* zekere waarſchijnlijkheid bijzet.

De Vertaling is zeer goed bewerkt.

Tafereel der Omwenteling in Spaansch-Amerika, door eenen Inwoner van Zuid-Amerika. Naar het Fransch. IIde en laatſte Stuk. Te Middelburg, bij de Gebroeders Abrahams. 1818. *In gr.* 8*vo. II en* 138 *Bl. f* 1-8-:

Naar mate de vrijheid en onafhankelijkheid meer veld winnen in dat belangrijk gedeelte der Nieuwe Wereld, hetwelk nu drie Eeuwen lang in den doodſlaap van *Despotismus* en prieſterdwang verkwijnde; naar mate de edelmoedige pogingen der BOLIVARS, der PUYREDONS, der SAN-MARTINS meer met eenen gelukkigen uitſlag bekroond worden tegen de PIZARRO's en ALVA's onzer dagen, die aldaar thans, even als in de zestiende Eeuw, aan de Volken alleen de keuze laten van *ſlaafſche gehoorzaamheid* of *den dood*, — naar die mate verlangt men meer bekend te worden met deze belang-

langrijke menſchen, die, ſchoon van *Spaanſche* afkomst, beſloten hebben vrij te leven of te ſterven, en die eenmaal, als de WASHINGTONS van het Zuiden, in zegening zullen zijn bij de nieuwe Gemeenebesten van *Venezuela*, *Buenos-Ayres* en *Chili*. Het voor ons liggende deeltje is even geſchikt als het eerſte, om aan die betamelijke nieuwsgierigheid te voldoen; te meer, daar het die Gemeenebesten, even als het onze in deszelfs wording, afmaalt, ter prooije van noodlottige burgergeſchillen, die hunne yorderingen tegenhielden, hunne pogingen tot onafhankelijkheid verlamden, en aan hunne vijanden, even als weleer aan PARMA bij ons, ſchoon ſpel geven, en dezelve voor een oogenblik hebben doen zegevieren. Het is ons dus zeer aangenaam, de vertaling te zien voleindigd van dit belangrijk werkje, 't welk wij reeds in het *Engelſche* (niet *Franſche*) oorſpronkelijke hadden gelezen.

Nadat, in het voorgaande ſtuk, de Omwenteling meer in 't algemeen, en die van *Venezuela* in 't bijzonder beſchouwd was, worden ons hier de drie overige groote *masſa's*, waarop dezelve gewerkt heeft, voor oogen geſteld: *Nieuw-Granada* en *Carthagena*, *Buenos-Ayres* en *Chili*, en *Mexico*. Misſchien zullen ſommige Lezers zich verwonderen, hier geheel niets van *Peru* te lezen. Doch dit is het gevolg der tegenwoordige verdeeling van *Zuid-Amerika* door de *Spaanſche* Regering. Het meerendeel van het oude Koningrijk *Quito*, — het hoofdtooneel der ſchanddaden van PIZARRO, den veroveraar van *Peru*, — tot digt bij de hoofdſtad *Lima* toe, is bij *Nieuw-Granada* gevoegd, en het goudrijke zuidergedeelte van *Peru*, met de rijke zilvermijnen van *Potoſi*, behoort tot het Onderkoningſchap van de *Plata*-Rivier of *Buenos-Ayres*. Het middelſte gedeelte nu is wel rustig gebleven; maar in het noordelijke, met name in de ſtad *Quito*, is de opſtand niet dan met bloed gedempt, en zuid-*Peru* is langen tijd de twistappel tusſchen *Buenos-Ayres* en *Spanje* geweest.

Reeds in het laatst van 1810 waren de tweeëntwintig provinciën van *Nieuw-Granada*, 67,000 vierkante mijlen groot, en door 2½ millioen inwoners bevolkt, in openbaren opſtand tegen het *Spaanſche Regentſchap*, zonder nogtans tot op dit oogenblik FERDINAND VII te hebben afgezworen. De Regering was bondgenootſchappelijk; doch de hoofdprovincie met de hoofdſtad *Santa-Fé de Bogota* onderwierp zich niet aan het algemeene Congres, maar begeerde eene ſtaatsregeling op

zichzelve: vandaar weldra, in het gezigt des vijands, verdeeldheid en burgeroorlog. Aan het hoofd der *Provincialen* ſtond de bekwame NARINO; het Congres verleidé zijne zittingen naar *Neyvá*, en belegerde *Santa-Fé*. Is het wonder, dat de *Spanjaarden* intuſſchen *Quito* veroverden? Zij waren verzeld van eene menigte priesters, als officieren, en hunne vaandels hadden tot opſchrift: *het leger van den dood*. Men beeft op het lezen der gruwelen, door deze voorſtanders van het Despotismus te *Quito* gepleegd (bl. 12.) Nu baarde de nood vereeniging: NARINO, tot *Dictator* verheven, deed de *Spanjaarden* wijken. Belangrijk is het verhaal der gevechten, hier, nabij het hoogſte punt der Aarde, in de bergvlakte van *Quito* geleverd, zoo hoog als de *Alpen*, in het gezigt der vreesſelijkſte volkanen, tuſſchen kloven en bergengten, bij wier moeijelijken doortogt zelfs HANNIBAL's marsch eene kleinigheid is. Doch nu werd NARINO gevangen, FERDINAND VII door de Bondgenooten herſteld, en van toen af liep de vrijheid van *Nieuw-Granada*, welke, door een' zonderlingen zamenloop van omſtandigheden, in de ſlavernij van *Europa* haar heil had gevonden, het grootſte gevaar. En toch bleef nog de burgeroorlog tuſſchen het Congres en de Provincie van *Candinamarca* of *Santa-Fé* aanhouden, en de laatstgenoemde ſtad moest met geweld veroverd worden. Thans zou het land rust en welvaart genoten hebben; maar er kwam nu een leger, onder MORILLO, uit *Spanje*, en belegerde *Carthagena*, welke ſtad ook dwaasſelijk geweigerd had, zich aan het algemeen Beſtuur te onderwerpen, en daardoor, hoewel zij, te laat hare dwaling inziende, met heldenmoed ſtreed, voor den vijand moest zwichten. Kort hierna viel ook *Santa-Fé* en geheel *Nieuw-Granada* den *Spanjaard* in handen. Wij vernemen echter ſedert eenigen tijd uit de nieuwspapieren, dat de vrienden der vrijheid aldaar op nieuws het hoofd opſteken, en aan hunne broeders in *Venezuela* de hand bieden.

Minder teleurſtelling doet ons het verhaal van den opſtand aan de *Plata*-Rivier ondervinden. Ook hier, echter, heeft de tweedragt hare fakkel gezwaaid, en nog tegenwoordig leven de ſtad *Buenos-Ayres* en de Bevelhebber ARTIGAS in openbaren krijg. De Oorlog moest daarenboven aan twee kanten tegen de *Spanjaarden* worden gevoerd; in het gebergte, en aan den zeekant, waar *Monte-Video* eindelijk voor de wa-

wapenen der opstandelingen bukte. Viermaal werd de Staatsvorm veranderd, en ('t geen merkwaardig is, en met de veranderingen in de *Fransche* Omwenteling overeenkomt) telkens na gelédene nederlagen; in 1811, December 1813, April en November 1815. Zoodra, door laatstgemelde verandering, het gezag meer *geconcentreerd* en in handen van den bekwamen en moedigen PUYREDON gesteld was, nam alles eene betere gedaante aan. De Generaal SAN-MARTIN, naar *Chili* gezonden, vernietigde het *Spaansche* gezag in dat gewest, hetwelk, reeds in 1810 door eene *Junta* van inboorlingen vervangen, zich, mede door binnenlandsche tweespalt, in October 1814 weder van *Spanje* had moeten onderwerpen. — Het strekt SAN-MARTIN tot eere, dat hij, door het Congres van *Chili* tot Opperdirecteur van dat land benoemd, edelmoediglijk voor deze eer bedankte.

In *Mexico* begon de opstand, na de eerste mislukte proeve, mede in het voor *Europa* en *Amerika* beide zoo gewigtige jaar 1810. Dit Rijk bevat zes millioenen inwoners, die de zwaarste verdrukking leden van eene handvol *Europesche* gelukzoekers. Een priester, HIDALGO, die vele eigenschappen van het hoofd eens opstands in zich vereenigde, en het vertrouwen der *Indianen* bezat, ruide dezen tegen de *Spanjaarden* op, en vermeesterde de rijke stad *Guanaxuato*, met 80,000 inwoners en 5 millioenen aan geld. *Mexico* zelve werd bedreigd, en zou waarschijnlijk den opstandelingen in handen gevallen zijn, zoo niet de Aartsbisschop en de *Inquisitie* hen in den ban gedaan hadden. Dit hield de inwoners der hoofdstad en der nog onderworpene Provincien terug om deel in den opstand te nemen, en sedert werd de Oorlog met afwisselend geluk voortgezet; HIDALGO hield zich staande tot in Maart 1811, doch werd toen door een' verrader aan de *Spanjaarden* overgeleverd en doodgeschoten. Maar in MORELOS vonden de opstandelingen een nieuw Opperhoofd, die echter in October 1815 hetzelfde lot als HIDALGO onderging. Onder de steden, door de Koningstroepen bemagtigd, is ook die van *Zitaquaro*, welke, na eene dappere verdediging bezweken zijnde, *verbrand* is, terwijl al de inwoners van hun eigendom beroofd zijn. Een staaltje van het *Spaansche* Oorlogsregt! — Het schijnt echter, of de tegenwoordige Onderkoning APODECA door zachtheid en vergiffenis beter, dan zij-

zijne voorgangers door wreedheid, geslaagd is in den opstand grootendeels te dempen.

Ziet daar den gewigtigen inhoud van dit verslag, dat met bedaardheid, en, bij de ijselijkste feiten, bijna zonder aanmerkingen, geschreven is; iets, 't welk daaraan vrij wat geloofwaardigheid bijzet. Wij durven hetzelve, daar het ook vloeijend vertaald is, aan onze Lezers gerustelijk, als eene bijkans onmisbare bijdrage tot de Geschiedenis van onzen tijd, aanbevelen.

Verzameling van Stukken, rakende het Proces tusschen de Ouderlingen in de Hervormde Gemeente te Winschoten en den Heer H. CANNEGIETER, *Predikant in dezelfde Gemeente, bij het Klasikaal Bestuur van Winschoten, en, vervolgens in appel, bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen gevoerd. Ter onpartijdige beoordeeling uitgegeven door de Ouderlingen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1818. *In gr.* 8*vo.* 119 *Bl. f* 1-:-:

De Ouderlingen, die het proces in beide de instantiën verloren hebben, met condemnatie in de kosten, zijn niet zeer voldaan met dezen uitslag, blijkens de door hen geteekende verklaring, achter deze stukken gevoegd. Zij moeten echter in de gedane uitspraak berusten, en zeggen ook, dat zij, als zich, zoo zij meenen, van hunnen pligt gekweten, en nu verder geene, verantwoording hebbende, zouden gezwegen hebben, bijaldien niet het Provinciaal Kerkbestuur het oordeel van het Publiek openlijk had ingeroepen, door den last ter openlijke voorlezing der gedane uitspraak van den predikstoel te *Winschoten*, bij welke uitspraak zij zeggen, dat het Provinciaal Kerkbestuur zich aanvallen heeft veroorloofd op het karakter van allen zoo wel, als op het zedelijk gedrag van éénen der Ouderlingen; en inderdaad lezen wij ook in de præmisfen tot de sententie: „ Overwegende, dat men niet „ gunstig kan oordeelen over het karakter van zoodanige per„ sonen, welke, Ouderlingen zijnde, tegen hunnen wettigen „ Predikant bezwaren inbrengen, waarin de Diakenen, als van „ derzelver ongegrondheid ten volle overtuigd, niet willen „ instemmen; terwijl ook die bezwaren door niemand uit de

„ Ge-

„ Gemeente worden ondersteund. Overwegende, dat genoeg-
„ zaam gebleken is, dat één der Onderlingen van geen onbe-
„ sproken zedelijk gedrag is," enz. En het komt ons voor, dat het wel was voornit te zien, dat de Onderlingen daarop voor het Publiek niet zouden zwijgen. Zij vergenoegen zich echter met de uitgave der stukken, eene en andere noot bij de sententie, en de reeds gezegde verklaring, welke zij eindigen met de nog al opmerkelijke woorden: *Dat de regtvaardigheid der gegevene uitspraak eene verborgenheid is, die zij verpligt zijn te gelooven, hoezeer het voor hun verstand onmogelijk is, dezelve te bevatten.*

Hoezeer wij gezegde præmissen willen ter zijde stellen, kunnen wij echter niet anders zien, dan dat de uitspraak der kerkelijke vergadering billijk en regtvaardig is. Het komt ons duidelijk voor, dat de jongste Predikant *ipso jure*, bij eene vacature, oudste werd, zonder dat daartoe eene nieuwe beroeping werd vereischt; en dat een echter vervaardigde en ook door den Predikant geteekende beroepsbrief geene verbindende kracht heeft, en bij den kerkelijken Regter geenen grond van klagte of bezwaar kan geven, bijaldien daarbij de kerkelijk vereischte klasikale goedkeuring niet gevraagd, veel min daarop gevolgd is.

Door een algemeen synodaal voorschrift der Instrumenten van Beroeping schijnt wel genoegzaam gezorgd, dat voortaan geene nieuwe en bijzondere verpligtingen eigendunkelijk door eenigen Kerkeraad kunnen worden opgelegd: daar echter de algemeene verpligting van eenen Leeraar en Herder zekere bijzondere wijziging en toepassing in de bijzondere Gemeente kan vereischen, hopen wij, dat bij een synodaal Regiement voor de Kerkeraden zal worden gezorgd, dat daaruit nooit bijzondere onderhandsche schriften of contracten, of ook Kerkeraadswetten, voor de hoogere Kerkbesturen verdonkerd, kunnen voortvloeijen, die in der tijd aanleiding geven konden tot vermoeden of beschuldiging van pligtverzuim door eenen Predikant, die getrouw is aan iedere kerkelijk wettige verpligting. En, na de aandachtige lezing van al deze stukken, kunnen wij ook niet anders zien, dan dat in den betwisten beroepsbrief het een en ander gevorderd werd, hetwelk bij veranderde omstandigheden inderdaad te veel gevorderd was, en omtrent hetwelk men eenen getrouwen Leeraar

en

en Hetder meerdere vrijheid, om *pro re nata* ten beste der Gemeente te handelen, behoort toe te kennen.

Wij rekenen geheel dit gevoerd proces voor hen, die met het plaatselijke, en wat van dien aard is, te *Winschoten* zoo weinig als wij bekend zijn, van geen groot belang, dan alleen in zoo verre het eene proeve is van de wijze van procederen voor de kerkelijke regtbanken, ingevolge de laatste synodale Reglementen. Doch wij kunnen de volgende vraag niet terughouden: Hoe kon het Provinciaal Kerkbestuur van *Groningen* in appel uitspraak doen over een geschil, ter eerste instantie, voor het Klassikaal Bestuur van *Winschoten* beslist, hetwelk toch onder deszelfs ressort behoort? want art. 17 van het synodaal *Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzigt en tucht* zegt letterlijk: „Leden van kerkelijke vergaderingen oordeelen niet over zaken, — waaromtrent zij reeds uitspraak gedaan hebben. In die gevallen worden zij vervangen door hunne Secundi, of, bijaldien deze ook — daaromtrent uitspraak gedaan hebben, wordt de zaak overgebragt tot eene naburige vergadering van denzelfden rang, ter keuze van het naastvolgende hoogere bestuur, waaronder de vergadering behoort." — De Præses van de Classis van *Winschoten* is immers lid van het Provinciaal Kerkbestuur van *Groningen?* Werd hij dan nu door zijnen Secundus daar vervangen? Maar deze is zijn Assessor bij het Klassikaal Bestuur; en dus, even als hij, nu onbevoegd. Ergo —

Zoo wij wél zien, kan dus geen vonnis in kas van appel door een Provinciaal Kerkbestuur geslagen worden, waaronder de Classis, van welker uitspraak men appelleert, behoort, maar moet zoodanig eene zaak door den Synodus aan een ander Provinciaal Kerkbestuur worden verzonden.

Heeft men, bij het formeren van gezegd Reglement, hierop niet gedacht? — Hapert het aan ons doorzigt, dan hopen wij, dat deze onze aanmerking (want er zijn meer zoodanige onkundigen) aanleiding geven zal tot eenige opheldering.

Le-

Leven en Bedrijven van eenigen der beruchtſte Straat- en Zeeroovers in Grootbrittannien. Door Kapitein CHARLES JOHNSON. *Naar de Hoogduitſche vertaling uit het Engelsch. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1818. *In kl. 8vo. XX en* 238 *Bl. f* 1.16-:

Het ſchrijven en vertalen van zulk een boek, als het hier aangekondigde, verraadt, om niets ergers te zeggen, een' hoogen graad van zedelijken wanſmaak. Dat men, terſtond nadat een befaamde ſchurk door het zwaard der geregtigheid gevallen is, als elk vol is van afgrijzen over zijne wanbedrijven, en als zijne teregtſtelling diepen indruk gemaakt heeft, aan de nieuwsgierigheid van het publiek, hetwelk dan gaarne eenig berigt, waarop men ſtaat kan maken, wegens hem ontvangt, voldoet, — wie zal het wraken, indien het met een goed oogmerk geſchiede? Wie zal het integendeel niet prijzen, wanneer de berigtſchrijver zich alsdan van de gelegenheid, om nuts te ſtichten, alzoo weet te bedienen, als een SCHARP, vóór eenige jaren, omtrent eenen MEIJER? Maar een gansch boekdeel uit te geven met levens en bedrijven van ſchelmen, wier namen voorlang in de verachtelijke vergeetelheid, welke zij verdienden, verzonken lagen, en die zich, in een vreemd land, vóór meer dan honderd jaren, aan roof, moord, verwoesting, ſommigen zelfs aan misdaden, waaraan men naauwelijks durft denken, ſchuldig maakten, en daarvoor meestal de doodſtraf ondergingen, — welke nuttigheid kan dat hebben? — Volgens de voorberigten des Hoogen Nederduitſchen Vertalers, is het doel, beklag te verwekken, dat de misdadigers hunne uitmuntende begaafdheden niet tot welzijn der maatſchappij, in plaats van tot derzelver bederf, hebben aangewend, en, door het lezen van derzelver misdrijven en de daarop gevolgde ſtraffen, afſchrik tegen dezelven in te boezemen. Maar, mijne Heeren! tot dat *beklag* wekken ons elke geſchiedenis en de gebeurtenisſen van den dag zoo overvloedig op, dat wij daartoe waarlijk uwe verhalen, die er bovendien nog zeer ſlecht toe zijn ingerigt, niet behoeven. En, wat den *afſchrik* betreft, dien gij wilt inboezemen: het doet ons leed, hieruit te ontdekken, dat gij u geene hoogere ſoort van lezers hebt voorgeſteld, dan zulken,

ken, *die het kwade ſchuwen, uit vrees voor ſtraf:* (waarlijk een publiek, u volkomen waardig!) want, *die het kwade haten, uit liefde tot de deugd*, dien behoeft zulk een afſchrik niet ingeboezemd te worden. En de wijze van voordragt van uw boek is dan regt wonderlijk gekozen, om uw voorgewend doel te bereiken! — Het is waar, gruwelen, onmenſchelijkheden, beestachtigheden, op het enkel hooren van welke een regtſchapen hart beeft, worden er, onder eene menigte van andere, ook afſchuwelijke misdaden, doch die men, omdat zij gemeener zijn, met minder afgrijzen kan lezen, in grooten getale in gevonden; maar de koele verhaaltoon, op verre de meeste plaatſen, is bij het publiek, waarvoor gij eigenlijk wildet arbeiden, niet geſchikt, om merkelijken indruk te maken, en de moeite, welke zich de verhaler geeft, om zijne levensſchetſen (zoo als gij zegt u daarmede te vleijen) *met eenig genoegen* te doen lezen, — om ettelijken zijner ſchavuiten, als *mannen van ſchrander vernuft, beſchaafde opvoeding en verfijnde wellevendheid, die, zelfs bij het plegen van hun misdrijf, eene ſoort van achting wisten in te boezemen*, te doen voorkomen, en om daartoe vele hunner ſchurkenſtukken op eene kluchtige wijze te vertellen, en daarbij ook hunne galante avonturen niet te vergeten, — deze moeite, mijne Heeren! (indien gij het niet weet) is meer dan al te voldoende, om alle goede vrucht, welke het lezen van uw boek immer in ſtaat geweest mogt zijn voort te brengen, te verſtikken en te dooden; en, bij een beter publiek en eerlijke Recenſenten, kan deszelfs uitgaaf niet dan verontwaardiging verwekken.

Wij twijfelen niet, of deze vertaling is eene van die, waarvan wij eens den Chef van eene onzer uitgebreidſte Overzetting-fabrijken hoorden zwetſen, dat hij die, van tijd tot tijd, den een of anderen Boekverkooper, (dewijl die Heeren niet altijd alles lezen kunnen, wat zij uitgeven) op zijn bij denzelven gevestigd crediet, wist in handen te ſpelen. Zonder zulke onderſtelling toch zouden wij, die doorheen niet dan goede, dikwijls voortreffelijke, werken van *deze* drukpers zien komen, in vermoeden geraken, dat de titel liegt.

Wit

Wit en Rood, *door Mr.* WILLEM BILDERDIJK *en Vrouwe* KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK. *II Deelen. Te Rotterdam*; *bij* J. Immerzeel, Jun. 1818. *In gr.* 8*vo.* 410 *Bl. f* 6-:-:

Verlustiging van mijnen Ouderdom, *door Mr.* RHIJNVIS FEITH. *Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. 1818. *In gr.* 8*vo.* 224 *Bl. f* 3-15-:

Romancen, *Balladen en Legenden. Iſte Stukje. Te Rotterdam*; *bij* J. Immerzeel, Jun. 1818. *In gr.* 8*vo.* 100 *Bl. f* 1-16-:

Mengel- en Tooneelpoëzij van Mr. SAMUEL IPERUSZOON WISELIUS. *II Deelen. Te Amſterdam*, *bij* Gartman *en* van der Hey. 1818. *In gr.* 8*vo.* 395 *Bl. f* 7-4-:

Gedichten van Mr. M. C. VAN HALL. *Te Amſterdam*, *bij* J. van der Hey *en* ten Brink en de Vries. 1818. *In gr.* 8*vo.* 211 *Bl. f* 3-12-:

BILDERDIJK en deszelfs Echtgenoote, FEITH, TOLLENS, WISELIUS, VAN HALL, — zoo vele voortreffelijke Dichters! in zoo korten tijd! en zoo belangrijke verzamelingen! Ten allen tijde roemde men onzen Landaard als ποιητικὸς; maar zoo ποιητικώτατος als thans was hij waarlijk, uitgenomen misſchien het bloeijendst tijdperk der 17de Eeuw, nimmer. Want, voegt men bij de voormelden CORNELIS LOOTS, de KLIJNEN, waarvan de jongſte een' belangrijken bundel onlangs heeft uitgegeven, en de oudſte aan een nieuw deel zijner uitſtekende dichtwerken bezig is; denkt men aan de drie deelen van den *Ilias* van HOMERUS en andere werken door den kundigen VAN 'S GRAVENWEERT, de regt verdienſtelijke Treurſpelen van DA COSTA en der overige Vernuften, door het Inſtituut opgewekt, om nu niet van SPANDAW, WARNSINCK, WESTERMAN, WILLEMS, BARBAZ, VAN LOGHEM, LULOFS, STARINGH, en zoo vele andere belangrijke Dichters, te ſpreken, — zoo ſtaan wij verbaasd over de menigte, en inderdaad over de menigte goede, ja voortreffelijke Dichters, die onze tijd

oplevert. Ons Land, hoe noordelijk, is een kweekhof van Dichters, trots het oude en zuidelijke *Attica* en *Latium*. Laten wij ons verheugen over het zeldzaam geluk, onzen leeftijd te beurt gevallen. Laten wij hartgrondig danken die Vernuften, waarop onze tijd zich steeds zal verheffen, ook dán, wanneer de Dichters noch wij meer bestaan zullen. Eerbiedig opgewekt en diep geroerd door dit denkbeeld, nemen wij de pen op, om ieders verdiensten eenigzins van naderbij in het licht te stellen.

Men moet het erkennen, wie zich ook verheffe, BILDERDIJK verheft zich boven allen, en hem komt de eerste vermelding toe, schoon wij in het vervolg niet willen geacht zijn eenige rangschikking bedoeld te hebben.

BILDERDIJK, hoogst gevoelig, van den fijnsten smaak, van de meest omvattende kennis, klemt de lier nog in zijne meesterlijke en gespierde vingeren, met eene vastheid en vlugheid, die de verbeelding schier te boven gaat. Er is geen onderwerp, als 't ware, dat bij hem niet dichterlijk, rijk en kunstig behandeld wordt, geene maat, die hij niet volkomen in zijne magt heeft; het rijm, zoo kenbaar gezocht bij sommigen, strekt hem als tot eene ongedwongene verheffing, en zeldzaam wordt de zinsnede daardoor, gelijk bij anderen, bepaald, of daarnaar gewijzigd. Nieuw, oorspronkelijk, krachtig, teeder, treffend, bekoorlijk, brandend als het zonnevuur, stil en statig als de maan, is hij altijd eigenaardig in zijne behandeling, en mist bijna nooit zijn doel, te treffen, dan alleen, wanneer hij, van bovennatuurlijke zaken gewagende, duister wordt, of wanneer hij, te laag zinkende, in kleinigheden aardig zijn wil. Geen van beiden is zijne zaak. Fikfche wijsgeerte, diepe menschenkennis, fijne bespiegeling van het menschelijk hart doorzulten overigens zijne gedichten, die ook bij hem in gevorderden leeftijd bijkans niets van eene jeugdige weelderigheid en rijkdom missen, en steeds met het echte zout van Griekschen smaak en kennis doortrokken zijn. Zijn WIT, of deze bundel, geeft er weder de sprekendste bewijzen van. Het gedicht, *Aan den Heer* JERONIMO DE BOSCH, is, naar ons oordeel, een meesterstuk van kunst, en eene gelukkige proef van voorzegging; ja, hadden wij niet een volkomen eensluidend afschrift bereids van 1800 in onze verzameling, wij zouden de juistheid schier mis-

mistrouwen. Hoort, hoe hij over BONAPARTE toen uit *Brunswijk* schreef:

Ja, groot is 't, de ontoegankbre rotsen
Door ijs en sneeuw en wolken heen,
Groot, Nijl en halve maan te trotsen,
Als waar geheel Europ te kleen.
Ja, groot is 't, met verstaalde vingeren,
Door tal noch overmacht ontzet,
Den blikssem om zich heen te slingeren,
Die 's werelds Koningen verplet!
Ja, groot, de op een gedrongen machten
Van Obys boord tot Kalpes strand,
Als weêrloos slachtvee af te wachten,
Met de overwinning in de hand!
De Bosch, ja, 'k deel in uw verrukking!
Maar ach! die geestdrift gaat voorby,
En Dwinglandy en Onderdrukking
Bekleeden des Verwinnaars zij'.
Ziet, ziet ge daar dien throon niet rijzen,
Dien zetel, nog omwolkt met damp?
Dat juk, waar van mijne aders ijzen?
Die voor geen oog doorzienbre ramp?
Gaat, Volken, kniekt, en buigt uw schouders;
Knielt neêr en kust dien ijzren staf!
En gy, op aard Gods stedehouders,
Legt, Vorsten, hier uw scepters af.
En, Vrijheid! goed, zoo hoog in waarde,
Door zoo veel bloeds en leeds gezocht,
Verdwijn, verdwijn van 't vlak der aarde:
Dat bloed heeft de aard het juk gekocht.
ô Neêrland, Neêrland...! Maar, mijne oogen,
Gy lijdt dit ijsselijk verschiet;
En gy, mijn hart, zoo fel bewogen,
Gy, gy verduurt het denkbeeld niet!
Neen, 'k kan op u het oog niet vesten,
Het lot niet aanzien dat u wacht:
Daar, Neêrland, duikt uw zon in 't westen,
Daar rijst een eindelooze nacht!
Ach moest me een valsche droom misleiden! —
De Bosch, uw zangtoon zalft my 't hart,

Maar zie daar ginds de nevels ſcheiden,
En heel de kim gehuld in 't zwart!
Uw hart, ô edeldenkend zanger,
Erkent geen booswicht in een held;
Geen boezem, van dien gruwel zwanger,
Die u mijn treurig lied voorſpelt.
Dan ach! geloof, de tijden naken,
't Ontwerp wordt rijp, en barst reeds uit,
Waar in zich 't hart zal kenbaar maken,
Dat deze koopren borst beſluit.
Gy, ga, bezing hem, vraag hem vrede,
Vraag, vraag hem vrijheid voor Eutoop:
De Noordwind voert uw klanken mede,
En, met uw vaerzen, Neêrlands hoop.

Inderdaad, VONDEL heeft niet voortreffelijker gedicht. — Niet minder gelukkig in voorſpelling is dat *Aan een' onbekenden Vriend*, in 1805 uit *Brunswijk* mede gezonden, waarvan toen eenige exemplaren dadelijk gedrukt en onder de hand zijn omgedeeld.

Dat Vaderland! — Maar neen; verbasterd in zijn boeien,
Is 't Neêrland, is 't mijn wieg, mijn dierbaar Volk niet meer.
Ons kroost zal voor 't gareel der Franſche ſlaven groeien,
En knielen voor den ſtaf eens vuigen roovers neêr.
Wat zijn wy, wat 's ons bloed, onze afgeſtorven Vaderen,
Voor 't laf, 't vernederd zaad dat huppelt onder 't juk?
Wat is des braven leed voor 't ſchuim van Landverraderen,
Wier leus geene andere is dan: *kruip en onderdruk!*
Ach! zou mijn oog dat land, dat dierbaar land, herkennen,
Door buitenlandsch geweld de lenden ingetreên:
Mijn teêrgevoelend hart zich aan dat ſchouwſpel wennen;
En vloeken 't daglicht niet dat zoo veel leeds beſcheen?
Zou 't voor zijn wettig Vorst geen enklen zucht meer ſlaken?
Geen zucht voor 't edelst bloed, van al zijn glans ontzet?
Aan afkomst, ſtam, en naam, en wapenſchild verzaken;
En Buonapartes wenk erkennen voor zijn wet? —
Neen, Hemel, 't is uw wil, wy ſterven in ellenden,
Verlaten van 't Heelal, mishandeld, en verraân!

Maar

Maar geef gy, waar het lot mijn jammer moog volenden,
Aan 't op my wachtend graf een Vaderlandſchen traan!

Wij hebben voorbeelden genoeg aangehaald, om BILDERDIJK ook uit dezen bundel te doen kennen; trouwens, hij is genoeg bekend. Wij nemen de vrijheid, nog den Lezer opmerkzaam te maken op het gedicht *IJdelheid*, op het allerbevalligst gedichtje *Wintergenoegen*, en het in waarheid en kunst treffend *Bezoeken*. — Met genoegen vernemen wij, dat er bereids weder nieuwe gedichten van dezen Hooſddichter onzer Eeuwe en van zijne Gade ter perſe zijn.

Het ROOD, of de gedichten, in deze verzameling voorkomende, met de letters K. W. B. geteekend, zijn van Mevrouw KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK, geboren SCWEICKHARDT.

Niet zoo ſtout en krachtig is haar dichttrant, maar toch ook niet zonder merkelijke verheffing; dezelve is regt gevoelig, zedekundig, wegſlepend en bekoorlijk. Niet zoo rijk is hare dichtader, maar toch overvloeijende door zeldzame gaven van aardige ſchilderingen, welgekozene vergelijkingen, juiste ſpelingen en gepaste beeldſpraak. Teederheid, godsvrucht, zedelijkheid, edele gevoelens van liefde en zachtmoedigheid geven harer poëzije eenen waarlijk aanlokkenden toon. Strengheid in beſef van pligt, vastheid en ſtille gelatenheid doen haar de onderwerpen behandelen op eene zoo fijngevoelige wijze, als waarvoor de Vrouwen van nature zoo bijzonder berekend zijn. Hare droefheid is niet kenbaar aan verwilderde trekken van ontembaar razende en verſchenrende ſmarte, maar dezelve ontlast zich uit het diepgetroffen hart met regt moederlijke tranen, vol hoop, troost en vooruitzigt, vol van de edelſte godsvrucht. Zoo is hare vreugde, zoo zelfs hare verontwaardiging, zoo zijn alle de aandoeningen, die haren dichtgeest opwekken, naar den aard van vrouwelijke zachtaardigheid en natuurlijkheid gewijzigd. En echter, bij zoo veel zachts en gevoeligs, mist men geenszins hier en daar vrij wat vinding, verbeelding, verheffing en oorſpronkelijkheid, waarin zij, ja, voor haren Echtgenoot wijken moet, maar zoo als het ééne ſtille, weldadige en verkwikkende Hemellicht onderdoet voor het vuur en den gloed van het ander. — Veel verhevenheid van uitdrukking is er in het vers, *Het Portret*, en

in dat, *De Lente van 1810*, veel kunstigs in *Beweging*, dus beginnende:

Mijn steun is niet
Het zwakke riet,
Dat afknakt by de hand in 't worstlen met de stroomen,
En, valsche toevlucht in den nood,
Den bangen drenkling in den schoot
Van 't overstelpend nat, bedrieglijk om laat komen.

Vol teeder, edel en godsdienstig gevoel zijn *Engelenwacht*, *Het Weesmeisje*, *Zachtmoedigheid*, *De Dood*, *De Gierigaard*, *Mijne Irene*, en *Nieuwjaarsnacht*, dat tevens een regt vaderlandsch gevoel kenmerkt, gelijk zulks inzonderheid in dat *Aan de Oranjespruit* zigtbaar is. Vol edele verontwaardiging is *Kindermoord*. Dat zij voor uitgestrekte dichtstukken welberekend is, toonen *De Jaargetijden*. Treffend vonden wij het gedicht *Bij de terugkomst van mijn' Zoon na zijne eerste zeereis*, ook uit beseef, dat de gevoelige Moeder hem van de volgende reize te vergeefs terug gewacht heeft. Regt kenmerkende het rein en kiesch gevoel, dat haar bezielt, is *Het Waltzen*, hetwelk, hoe veel waars er in de zaak in zeker opzigt, en hoe veel kunstigs er ook inderdaad in de uitstekende behandeling gelegen zij, ons toch als te los ontwikkeld en te ver getrokken voorkomt. Ziehier hetzelve:

Hoe! 't meisjen dat mijn hart aanbidt,
Zal dat eens anders arm omstrengelen! —
Zijn oog zich spieglen in haar oog! —
Zijn adem met haar adem mengelen! —

Hoe! 't hart dat my-alleen behoort,
Zal dat in 't woest zamechtig hijgen,
Doorwoeld van lust die 't zelf niet kent,
Een ander aan den boezem zijgen! —

Hoe! zal een ander knie en heup
Beroeren in 't bedwelmend slingeren!
En storten haar vergif in 't hart
Door d'onweerstaanbren druk der vingeren! —

Neen,

Neen: wie den dauw van 't druifjen wieseh,
Moge ook haar fletſe zoetheid ſmaken:
My ging het ooft zijn lokaas kwijt,
Dat wesp en vlinder aan mocht raken.

Plukk' hy den ſteel, die d'uchtenddrop
Geſchud heeft van het rozenknopjen:
Zijn ſchoonſte luister was, voor my,
Omwikkeld in dat morgendropjen!

Lief meisjen, door mijn blakend hart
Uit duizend ſchoonheên uitgelezen!
My ging uw deugd haar luiſter kwijt;
En nooit kunt gy de mijne wezen.

Geef, geef de trouw, den eed my weêr,
Zoo dier gezworen aan uw voeten,
En vindt ge een minder kiesch gemaal,
Ga hem (my kunt gy 't niet) des levens ſmart verzoeten.

Wij moeten echter hier bijvoegen, dat het grootendeels uit het Engelsch ontleend is, en van hare overige oorſpronkelijke gedichten verſchilt; dat een ſtille, zachte en teedere trant meer eigenaardig is aan Mevrouw BILDERDIJK, gelijk uit haar *Toezigt op God*, een regt bemoedigend gedichtje, onder andere zou kunnen blijken.

Ten ſlotte. Ons Vaderland heeft meer dichtlievende en dichtoefenende Echtgenooten opgeleverd; maar een zoo alleruitſtekendst Paar, eenen zoo verheven' Dichter en eene zoo fijngevoelige Dichteresſe, door den Echt vereenigd, nimmer. De Heer VAN WINTER en zijne Gade VAN MERKEN kunnen alleen in eenige vergelijking komen. BILDERDIJK en zijne Vrouw hebben afzonderlijke en groote verdienſten. Bij BILDERDIJK is hoogere ſtemming, maar ook daardoor wel eens eenige duisterheid en gekunſteldheid zigtbaar. Bij zijne Gade is niet zoo veel verheffing, maar veel aandoenlijks, en niets ſtuitends of duisters. Lang mogen zij met elkander vereenigd dichten! En, ſchoon wij voor ons van nachtpartijen nimmer dan bij waken voor ſtad of zieken, bij brand of dergelijke voorvallen, houden, en wij het nachtbraken in het algemeen niemand gunnen, zoo kunnen wij echter niet ontkennen, dat hij een ondankbaar, ja

ſteenen hart zou hebben, die dit Paar dát misgunnen zou, hetgeen Mevrouw BILDERDIJK dus uitdrukt:

Als zich duizenden vermaken in des werelds woest gewoel,
Zich verliezen in de weelde, voor het hoogst genoegen koel,
Haalt dan hun genot, hoe ſtreelend, by de zoete toovery,
Die ons eenzaam en met wellust houdt geketend zij' aan zij',
Daar wy in 't vertrouwlijk nachtuur ons vergasten aan de bron,
En verkwikken in den hemel van d'onſtoorbren Helikon;
Daar gy my die zoetheên meêdeelt die gy, met Apolloos vier,
Maar voor my met zoeter toonen, weet te tokklen op zijn lier?
Als uw ziel dan in de mijne met uw toon zich overgiet,
ô Dan weten wy van 't leven, dan van 's levens kommer niet!
Dan zijn ons de ſleepende uuren, ja, te ras voorby gevloôn,
En de morgenſtraal verrast ons by dien zoeten hemeltoon.

Nog eens. Lang leve, lang dichte dit Paar! al is het dan ook in den nacht, ja tot aan den morgen.

Onpartijdige Beſchouwing van den Toeſtand des Koophandels binnen de Vereenigde Nederlanden, in Brieven. I—IV. Tweede Druk. Te Amſterdam, bij M. Schooneveld en Zoon. 1819. *In gr.* 8*vo. f* 1-14-:

Deze Brieven baarden terſtond zoo veel opziens, en houden de belangſtelling bij voortduring zoo zeer gaande, dat het eene gaping in ons Tijdſchrift zou ſchijnen, indien wij er geheel van zwegen.

Wij lazen den eerſten met gemengde aandoeningen van goeden afkeuring. De toon was ſpottend (ironisch); dit is zoo duidelijk, dat ons de geopperde twijfel daaromtrent in den tweeden, als antwoord voorkomende, nieuwe ironie zou toegeſchenen hebben, indien de geweldige veroordeeling van alle ſpotternij in eene zoo heilige, zoo gewigtige zaak zulks had kunnen dulden. Hoe wij dit dan ook verklaren moeten — of de eerſte brief waarlijk van eene andere hand zij dan de overigen — of het *difficile est ſatyram non ſcribere* den ſchrijver onwillekeurig verrast heeft — of het advies van verſtandige lezers hem daarna het verkeerde van alle *raillerie* in dezen heeft onder het oog gebragt — wij zijn van hetzelfde gevoelen,

ten, dat de toon, in het begin aangeslagen, de regte niet was, om eenig gewenscht doel te bereiken.

Doch, de reeds aangestipte stooterige overgang tot hoogen ernst uitgezonderd, voldeed ons No. 2 des te beter. Het belang des handels voor ons geheele land, voor duizenden monden, welken hij voedt, voor landbouw en fabrijkwezen zelve, wordt hierin zoo overtuigend betoogd, dat er niets meer noodig schijnt, om elk verstandig bestuurder van dit land de slotsom te doen opmaken: Commercie is de eerste, groote springveer van leven en werkzaamheid, wier werking, zoo veel mogelijk, onbelemmerd en in volle kracht moet behouden worden.

No. 3 doet daarentegen in de bijzonderheden duidelijk zien, wat vroeger reeds aangeduid was, dat de zware inkomende regten, op sommige voorwerpen gelegd of nog te leggen, al bedoelen die ook alleen het verbruikte binnenslands, onberekenbare moeite en kosten naar zich slepen, ja dat het geheele tegenwoordige stelsel van heffing op den handel verwoestend is voor de gewigtigste takken van dezen weldadigen stroom, door ons land even weinig te missen als de Nijl door Egypte; dat intusschen, deze takken opdroogende, ook de overigen afzet en toevoer verliezen, en de vreemdeling niet meer onze markt, maar zoodanig eene bezoekt, waar hij alle zijne behoeften gelijkerband en op de voordeeligste wijze kan voldoen.

Terwijl eindelijk No. 4, door de vergelijking van in- en uitvoer in 1814 en naastvolgende met die in het laatstverloopene jaar, ten aanzien van verscheidene gewigtige artikelen, als ijzer, linnens, katoenen enz., een tafereel ophangt, dat bedroevend genoeg is, om elken regtschapen vaderlander de tranen uit de oogen te persen. En vraagt gij: vanwaar deze vermindering? is zij ook misschien aan vreemde en toevallige oorzaken toe te schrijven, waarop het bestuur des lands zelve allen invloed of beheer is missende? Eene andere vergelijking, die namelijk der belastingen in de beide aangeduide tijdperken, sluit uwer opregte liefde en eerbied voor een' afgebeden Vorst oogenblikkelijk den mond. Ja, een brief uit eene onzer eigene Westindische bezittingen, te kennen gevende de noodzakelijkheid om zich elders dan in Holland van de vereischte behoeften te voorzien, bespaart u alle moeite

der

der gevolgtrekking ten aanzien van het lot, dat onzer Commercie overal te wachten ſtaat.

Wij danken den kundigen Schrijver voor zijne duidelijke en grondige behandeling der zaak. Hoe pijnlijk het gevoel zij, daar de wonde zoo moedig ingeſneden en tot op den bodem onderzocht wordt, de hoop op genezing, die nog voorhanden is, de hoop op onzen goeden, edelen Koning, die dwalen maar niet verkeerd willen kan, doet ons deze pijn gaarne dulden. Te regt zegt de Schrijver, dat het beter is de asch weg te blazen, dan het vuur daarin heimelijk te laten ſmeulen, tot de vlam misſchien met geweld uitbarst, of het ondermijnde gebouw op onze kruin te zamenſtort. Het is een aangenomen denkbeeld, dat de koopman gaarne klaagt; onze ſtatkundige en burgerlijke geſchiedenis zelve is vol van deze klagten, gedurende twee eeuwen, dat wij, door den handel, ten top van grootheid ſtegen; en dit doet den Minister, die geld noodig heeft, en weerbarſtige landbouwers en ſchreeuwende fabrikanten in het ander halfrond onzer burgerlijke wereld wenscht te ontzien, zoo ligt eenige ſmeekſchriften en bijzondere klagten over het hoofd zien, om in de rijke bron der Commercie te tasten. Ongelukkig verſchilt hij hier zoo verre van MIDAS, als hij er in andere opzigten van verſchillen moet: want, in plaats dat op de aanraking van genen alles in goud veranderde, verdwijnt dit, zoodra hij zich daarnaar uitſtrekt. Het veelvuldig klagen van den handel is, inderdaad, natuurlijk. Dezelve is een teeder voorwerp, dat allerlei beſcherming en behoeding vereischt, om niet verloren te gaan. Dit blijkt duidelijk, wanneer wij de ingeleverde bezwaren der Commercie, op onderſcheidene tijden, gelieven gade te ſlaan. En ons land ware gewis zoo groot niet geworden, indien men al zulke klagten niet had weten te doen gelden. Welnu! zoo zie dan Mijnheer de Directeur thans ook, of het ingebragte door dezen en andere Schrijvers en Rekwestranten, hoe gewoon dan, ook misſchien gegrond zij! Zoo zij hij vooral niet te wijs om te leeren, om terug te keeren, en den Koning zelf te adviſeren, zoo als de waarheid, buiten allerlei inwikkeling in belangrijke of min belangrijke tegenbedenkingen, dien Vader van het ganſche gezin van zelve ſteeds zou doen handelen! Het geldt hier, buiten tegenſpraak, het hoogſte belang, misſchien het beſtaan des rijks. Verlaten onze rijkſte huizen eenmaal het land, om bij

on-

onze mijnen vrijen handel te zoeken, en gaat *Amſterdam*, gaat HOLLAND te niet, zoo vreezen wij, dat het gantſche gebied zijnen troon en eigene onafhankelijkheid wel moeijelijk zal blijven ſchragen. De Hemel wende dit ſchrikkelijk voorgevoel gunſtig af, en doe ons nogmaals ruste vinden onder den bloeijenden Oranjeboom, dien wij zoo veel danken en zoo gaarne alles danken willen! Het zij zoo!

Waarſchuwing tegen de Ontucht. Te Rotterdam, bij N. Cornel. *In kl. 8vo. 93 Bl. f :-6-:*

Een der kleine ſtukjes voor mingeoefenden, van welke het Nederlandsch Zendelinggenootſchap reeds een dertigtal in het licht gaf, en die door deszelfs leden en andere Godsdienst- en menſchenvrienden verſpreid worden. De geest en toon van deze boekjes, ſchoon van onderſcheidene waarde, is dezelfde, en genoegzaam bekend. Dit ſtukje is eenvoudig, ernſtig, en vrij volledig; het is zoodanig geſteld, dat niemand er ontucht door leeren kan. Wij wenſchen hartelijk, dat het doel treffen zal, en velen zich door hetzelve laten terugbrengen en waarſchuwen.

REPLIEK VAN DE REDACTIE DER VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN AAN CORNELIS LOOTS, OP DESZELFS IETS, VOORKOMENDE IN DEN RECENSENT, NO. II. FEBR. 1819.

Hoe gaarne wij den Heere LOOTS, *als Dichter*, den lof gunnen, dien hij te regt zoo algemeen behaalde, en tot derzelven met mond en pen te meermalen van goeder harte en met warmte het onze toebragten, zoo gevoelden wij, na de lezing van 's mans hoogst onbeſcheiden *Iets* wegens onze zeer beſcheidene Recenſie zijner *Hulde aan Vondel*, (zie No. I. der *Vaderl. Letteroeff.* voor dit jaar) evenzeer van goeder harte berouw over den, ook hier, hem zoo welmeenend toegezwaaiden lof, voor zoo verre ons nu ten klaarſte bleek, dat 's Dichters beenen de weelde der loffprake niet meer kunnen dragen. Inderdaad, ſedert een' geruimen tijd zet hij de borst geweldig hoog, en ſchijnt hij boven alle, ook de gegrondſte en beſcheidenſte, kritiek zich verheven te wanen. Ten bewijze hiervan hebben wij alleen noodig ons te beroepen op gemelde Recenſie, vergeleken met de zeer heuſche uit-

uitdrukkingen van *muggenziftende Schrijvers*, *kwaadaardig en dom Lettermonarchje*, dat *iets van Nero's aard in de ziel moet hebben*, enz.; terwijl de vergramde Dichter eindigt met de zeer vereerende verklaring, hoe het met de oordeelvellingen en voorgeſtelde verbeteringen der *Letteroefenaars* alzoo geſteld is, dat *de ſlotſom meestal is, hoe een Dichter en een Dichtſtuk* niet *wezen moet*. — Foei, LOOTS! dat is immers regt ondankbaar van u omtrent ons, die, bij al de hulde, u, als Dichter, zoo ruimſchoots toegebragt, ſteeds met zoo veel *menagement* van uwe feilen hebben geſproken, dat ſchier elk, behalve gij, ons van partijdige vooringenomenheid met uwe verzen beſchuldigde. — Maar neen! foei *ons*, die niet volvaardig inſtemden met de bazuine des lofs, onlangs door den *Recenſent ook der Recenſenten* (*) zoo dapper geblazen! *Nooit* (moesten wij, in dankbare verrukking, gezegd hebben) *nooit zal de gedachtenis aan eenen Man, zoo beminnelijk als Mensch, zoo groot als Dichter, en als Vriend des Vaderlands zoo achtingwaardig, in onze ziel verflaauwen; de Nageſlachten zullen u met onderſcheiding noemen, en de ruſtplaats uwer aſche zal, na Eeuwen nog, een heiligdom zijn*, enz. *Wij willen* (moesten wij al verder den *Recenſent* hebben nagegalmd) LOOTS *niet kritiseren, maar bewonderen, als een' der voortreffelijkſte Eeredders van ons Nationaal Karakter* (!) *en van onzen Nationalen Roem, en hem eene Gedenkzuil oprigten*. Wij moesten, eindelijk, als voor eene ſtemme Gods en niet eenes menſchen, eerbiedig nederknielende, (gelijk genoemde *Recenſent*) niets anders gedaan hebben, dan *met duizenden verwachten, hopen en vragen!* — Inderdaad, zoo deze walgelijke loftuiting, die de regtſchapen man, met edele verontwaardiging tegen den laffen vleijer, verwerpt, de mate zij, met welke de Heer LOOTS begeert gemeten te worden, dan wanhopen wij in goeden ernst aan het verwerven zijner gunſte; dan beklagen wij den man met, ja *om* al zijn dichterlijk talent; dan daalt, in ons oog, de Mensch lager, naar gelange de Dichter hooger ſtijgt. Wél is het eene waarheid, wat de wijze SALOMO zegt (†): *Door hoovaardigheid maakt men niet dan gekijf*. Wij bevelen deze ſpreuk den Heere LOOTS ter overdenking, met nog eene andere, als inzonderheid zijner behartiginge waardig; zij is deze: *De Nederigheid gaat voor de Eere* (§). En hiermede wenſchen wij hem wél te varen!

(*) Zie No. XI des vorigen jaars.
(†) *Spr.* XIII: 10. (§) *Spr.* XVIII: 12.

BOEKBESCHOUWING.

Supplementum Annalium Academiæ Rheno-Traiectinæ, Ann. 1815—1816. Trai. ad Rhen. apud *O. I. van Paddenburg* &c. 1818. 8vo. form. maj. pp. 274. *f*

Annales Academiæ Rheno-Traiectinæ, Ann. 1816—1817. pp. XLI, 426. *f*

In deze Jaarboeken der bloeijende Akademie van Utrecht vindt men, behalve de namen der Hoogleeraren, de opgave der loffelijk ontflagen grijsaards enz., de lijst der lesſen, de uitgeſchrevene prijsvragen; inzonderheid verſcheidene Latijnſche en, wat het Supplement betreft, ook Hollandſche redevoeringen, meestal, ter plegtige aanvaarding van hun ambt, door Profeſoren uitgeſproken, als ook antwoorden op reeds genoemde vragen, door ſtudenten, hetzij aan deze Hoogeſchool, hetzij aan andere geleerde ſtichtingen.

De geleerde BLEULAND geeft ons de bijzondere lotgevallen der Akademie in het afgeloopen jaar, en deelt de toegewezene prijzen uit, achter eene redevoering *over de levens-vrucht, door welke de menſchen boven de dieren uitmunten, ook in 's ligchaams zamenſtel zigtbaar*, ter gelegenheid der verwisſeling van het Rectoraat.

NIEUHOFF viert op gelijke wijze, met zijne gewone levendigheid, van 's mans jaren naauwelijks te verwachten, den verjaardag van het Harderwijkſche Athenæum, in eene rede *over onzen tijd, als de aankondigſter (voorloopſter) eener gelukkige uitbreiding der menſchelijkheid (humaniteit)*.

DIJLIUS aanvaardt zijn' post, ach voor zoo kort! met eene Oratie *over de ſchaarschheid van uitſtekende geneeskundigen, hoewel in genoegzaam aantal voor de verheffing (uitbreiding, volmaking) der kunst.*

SUERMAN ſpreekt ten gelijken einde *over het zoogenaamde dierlijk magnetismus, bij de ouden geheel onbekend, eerst in onzen tijd ontdekt, als zullende, indien het wél aangewend worde, misſchien een nieuw licht ſpreiden voor de onderzoekers van het levend menſchelijk ligchaam (Phyſiologen) en den geneeskundigen te eeniger tijd een heilzaam middel ter hand ſtellen.*

DE BRUEYS heeft tot onderwerp *den grooten aanwas van geluk, welken de bewoners der Nederlanden van het nieuwe wetboek met regt mogen hopen.*

VAN GOUDOEVER *vergelijkt de oude geſchiedſchrijvers met de hedendaagſchen.*

SCHRÖDER heeft *de aanmerkelijkſte veranderingen der hemelligchamen, in zoo verre men uit dezelven den voortgang der natuur in het vormen dezer ligchamen bij giſſing mag opmaken*, ten onderwerp.

KOPS ſpreekt, in het Hollandsch, *over het aanbelang van het Akademisch onderwijs in de Nederlandſche Landhuishoudkunde.*

SIMONS handelt *over den waren dichter.*

Wijders heeft, van de kweekelingen, in het vak der *geneeskunde*, den prijs behaald C. B. TILANUS, van *Harderwijk*, op de vraag: *om kort en klaar op te geven de wijze en voet van de werking der zenuwen, en welke de aannemelijkſte verklaringen dezer werking zijn.*

In de *beſchouwelijke wijsgeerte en letteren* heeft, op de vraag: *welken invloed, bij de Romeinen, de vrouwen hebben gehad op de zaken van ſtaat, ten tijde der burgeroorlogen?* waarbij te voegen *eene karakterſchets der Romeinſche vrouwen*, den prijs behaald S. J. M. VAN GEUNS, van *Utrecht*; terwijl NICOLAAS THOLEN, aan het Athenæum te *Franeker* ſluderende, de eer geniet van zijne verhandeling hier teffens gedrukt te zien.

De *godgeleerde* faculteit zoo gelukkig niet zijnde geweest om iets voldoends te ontvangen, volgt,

Van wege de *regtsgeleerde*, een antwoord op de vraag: *of de natuur zelve der verpligting van den burger eene on-*

onbelemmerde verhuizing uit het vaderland vergunt? en, zoo zij ze in het algemeen vergunt, welke dan de uitzonderingen mogen zijn, om die vrijheid der verhuizing te beteugelen, uit het regt der volken, uit het algemeen aangenomene in Europa, of het bijzonder in een of ander rijk, te ontleenen? welke voorts de voornaamste oorzaken zijn van het belemmeren dezer vrijheid? en of, eindelijk, alle wederkeerige regten en pligten tusschen den burger, die gebruik maakt van dit regt der verhuizing, en het vaderland, dat hij verlaat, na die verhuizing geheel vervallen? door G. A. DEN TEX, van *Tilburg*.

De meeste dezer ſtukken, van Leeraren en leerlingen beide, zijn voortreffelijk. Wij willen geenszins als derzelver eigenlijke beoordeelaren optreden. In alle de vakken, waartoe de eene en de andere behooren, niet even zeer bedreven noch daartoe gelijkelijk geneigd, zouden wij ligt onregt aan dezen of genen doen door de minſte vergelijking. Het behaagt ons in het algemeen, dat wij zoo vele grondige geleerdheid, zoo veel zucht tot onbevooroordeeld onderzoek, en meestal zoo goeden Latijnſchen ſtijl aantroffen. Dit getuigt van den regten geest aan de Hoogeſchool; en dit is te vereerender voor dezelve, omdat een goed deel der nieuw aangeſtelde Profeſſoren mag geacht worden dien geest albier in de ſcholen van VAN GEUNS, VAN HEUSDE en anderen geſchept te hebben. Doch de keus der overigen is niet minder gelukkig. Waarlijk, het lezen dezer Oratiën was ons een wellust! En de prijsverhandelingen...., welk jongeling van eenige liefhebberij zal niet voor het tafereel der Romeinſche zaken, zeden en vrouwen, door den bekroonden geſchetst, elk mogelijk verdichtſel uit de handen werpen? Inderdaad, het is eene eer voor THOLEN, die, aan eene andere kweekſchool opgevoed, den geest der vragers bezwaarlijk zoo wél kon kennen, niet al te zeer bij dezen gelauwerden af te ſteken. En de andere geleerde ſchrijvers zullen ons dezen lof aan eene keurige behandeling van een ſtuk van algemeene lief-

hebberij, dat misschien verdiende vertaald en afzonderlijk uitgegeven te worden, niet ten kwade duiden.

De twee Hollandsche redevoeringen zijn vroeger afzonderlijk behandeld, en elk kent de groote verdienste dezer stukken naar inhoud en vorm.

Moge de Akademie altijd zulke onderwijzers en zulke onderwezenen hebben!

Specimen academicum de secunda epistola Johannea, quod — pro gradu doctoratus — publico et solenni examini submittit J. J. RAMBONNET, *Campensis.* Traj. ad Rhen. ex officinis *O. J. van Paddenburg* &c. 1818.

Eene groote Verhandeling van 199 bladz. over een' kleinen Brief, die zeer gemakkelijk op éene bladzijde kan gedrukt worden! Ja, Lezer! Maar die brief maakt een gedeelte uit van onze heilige schriften; het is een brief van den beminnelijken Apostel Joannes, een brief, wiens echtheid door sommigen is ontkend geworden; een brief, wiens inhoud van wezenlijk gewigt is, en die allezins verdiende, eens volledig bearbeid te worden. Voorts dient men onder 't oog te houden, dat de Verhandeling het werk is van een jong mensch, die, zijne akademische loopbaan volbragt hebbende, dit stuk als eene proeve heeft willen bewerken; en dat zoodanig iemand, uit vreeze van iets over te slaan, hetgeen van belang gerekend kan worden, al ligt in eene zekere uitvoerigheid valt, die, wanneer dezelve niet te ver gaat, niet alleen verschooning, maar, zoo als hier, naar ons oordeel, het geval is, zelfs lof verdient.

Na eene korte en gepaste inleiding, wordt alles zeer geregeld in de volgende hoofdstukken behandeld. Vooreerst worden, naar tijdsorde, de verschillende gevoelens der ouden opgegeven over den schrijver en de echtheid des briefs. Dan wordt de echtheid des briefs, als van den Apostel Joannes geschreven, gehandhaafd,

zoo

zoo wel door eene naauwkeurige overweging der getuigenisſen, die voor en tegen kunnen worden aangevoerd, als door de beſchouwing van den inhoud en de ſchrijfwijze zelve. In het derde hoofdſtuk ſtelt de Heer RAMBONNET, op eene beſcheidene wijze, en op vrij aannemelijke gronden, zijn gevoelen voor, volgens hetwelk de vrouw, die geene Jodin van geboorte, en die weduwe ſchijnt geweest te zijn, met haren voor- en toenaam geheeten hebbe *Eclecte Cyria*, hetgeen in de gewone bijbelvertaling luidt: *de uitverkorene vrouwe.* Het vierde hoofdſtuk handelt over den inhoud, het oogmerk, den tijd en de plaats des briefs. De inhoud is duidelijk voor iedereen. Het oogmerk was, om Cyria, en door haar de kerk, waartoe zij behoorde, of waarvan zij diakonesſe was, voor het dringend gevaar te waarſchuwen, aan hetwelk zij, als zeer gastvrij zijnde, was blootgeſteld, van door verderfelijke leeraars tot grove dwalingen verleid te worden; omtrent den aard van welke dwalingen dan ook een zeer oordeelkundig onderzoek geſchiedt. Wat den tijd des ſchrijvens betreft, uit den titel van *ouderling*, of liever van *den ouden*, of *den grijsaard*, wordt, als waarſchijnlijk, opgemaakt, dat Joannes den brief in eenen hoogen ouderdom geſchreven hebbe, zoodat hij bijna in denzelfden tijd de drie van hem overgeblevene brieven ſchijnt te hebben geſchreven, en wel de twee laatſte zeer kort na den eerſten. De plaats, eindelijk, vanwaar de brief geſchreven is, kan met geene genoegzame zekerheid bepaald worden, ſchoon denkelijk Efeze, alwaar de Apostel in zijnen ouderdom leefde, of mogelijk eene andere plaats in de nabij gelegene ſtreken, die hij van tijd tot tijd bezocht uit eene liefderijke zorg voor de Christengemeenten. In het vijfde hoofdſtuk wordt over de waarde van den brief geſproken. Deze was groot voor Cyria en hare kinderen. Aangenaam en nuttig was de brief ook voor andere Christenen van dien tijd, uit hoofde van het belang, hetwelk de Apostel in denzelven toont, om dwalingen te keer te gaan. Ja, in onzen tijd zelfs

is de brief van waarde, omdat hij van Joannes is, en om deszelfs inhoud. Het zesde hoofdſtuk behelst de kritiſche behandeling des briefs, en vooraf gaat eene opgave der handſchriften, welke bij denzelven ſchijnen geraadpleegd te zijn. Eindelijk wordt in het zevende hoofdſtuk de brief vers voor vers verklaard, en de verſchillende verklaringen van anderen beſcheiden en oordeelkundig getoetst. Geene ijdele praal van geleerdheid wordt er uitgeſtald; maar alleen openbaart zich de edele begeerte, om den waren zin des ſchrijvers te vatten en voor te dragen. Met genoegen hebben wij, bijzonder, opgemerkt, hoe, aan het begin des briefs, de opvatting van het woord, door de meesten *ouderling* vertolkt, in de gepastere beteekenis van *den ouden* zoodanig wordt geſtaafd, dat er bij den onbevooroordeelden lezer geen twijfel kan overblijven; en hoe, naar die opvatting, de regt vaderlijke toon des briefs wordt opgemerkt. — Wij wenſchen den waardigen man, die bij het verdedigen dezer proeve reeds predikant was te *Eemnes binnendijks*, van harte geluk met dezen zijnen arbeid, die hem, voorzeker, tot eer verſtrekt, en hem de doctorale waardigheid volkomen waardig maakte.

Nagelatene Leerredenen van N. LOBRIJ, *Predikant te Leeuwarden; uitgegeven door* JOH. HERM. KROM, *Predikant te Gouda. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. 1818. *In gr.* 8vo. *XLIX en* 225 *Bl.* (*Met de Silhouette des Auteurs.*) *f* 2-4-:

Een eenvoudig-ſchoon gedenkſtuk, door de vriendſchap opgerigt uit bouwſtoffen, door den overledenen zelven, maar geenszins met het oogmerk, dat er een gedenkſtuk uit worden zoude, vervaardigd. De Eerw. KROM werd opgewekt, om een aandenken aan den dierbaren overledenen, voor deszelfs talrijke vrienden en gemeenten, te verzoeken en te verzorgen, en ontving van de achtingwaardige weduwe eenige geheel geſchre-

ſchrevene leerredenen, met vrijheid, daarvan gebruik te maken naar goedvinden. Deze nu, twaalf in getal, ontvangt het publiek hier.

Geen wonder, dat LOBRIJ vele vrienden had, die, ook na zijnen dood, zich aan zijnen arbeid wilden verkwikken. Wij hebben hem nimmer anders dan bij geruchte gekend, maar ook langs dezen weg genoeg, om te weten, dat hij een ſieraad was van den geeſtelijken ſtand en de Hervormde kerk.

Wij waren derhalve zeer verblijd, dat de Eerw. KROM ons, in het voorberigt, iets naders over den zaligen LOBRIJ mededeelde, en inzonderheid datgeen, waaraan, bij het verſlag aangaande belangrijke menſchen, zoo weinig gedacht wordt; namelijk iets over zijnen *inwendigen* mensch, hetgeen ons hier op eene zeer *naïve* wijze gegeven wordt, en ook alzoo gegeven konde worden door den vriend, die hem zoo van nabij kende. Voor jongere ambtgenooten halen wij uit dat voorberigt aan, dat LOBRIJ, na jaren lang op ſchets te hebben gepredikt, en zulks, naar getuigenis van KROM, die het hem meermalen hoorde doen, meesterlijk, dit naderhand in zichzelven hoogelijk afkeurde, en het ieder' jong' mensch ontraadde, uit hoofde dat men, op deze wijze eenige toejuiching inoogſtende, deze het al verleidelijker maakt, en hoe langer zoo luchtiger over het werk leert heenloopen.

Wat nu de preken zelve aangaat, zoo vinden wij door dezelve bevestigd, wat KROM, in het voorberigt, zegt, aangaande den altijd logisch rigtigen en ordelijken denktrant van LOBRIJ, maar ook aangaande deszelfs aanleg tot mathematiſche droogheid, die, echter, door KROM werd verholpen. Zij zijn doorgaans kort, alle tot in de kleinſte bijzonderheden ſcherp geſcheest, zoo zelfs, dat dit wel wat in het ſnipperige valt, en veroorzaakt, dat de uitwerking van aangeduide punten menigmaal ſlechts eenige, zeer weinige, regelen kan uitmaken. Heeft LOBRIJ, gelijk het ons eenigzins toeſcheen, willen werken in de manier van

REINHARD, dan moeten wij bekennen, dat hij deze manier meesterlijk naar de behoefte van het Nederlandsch publiek heeft weten te wijzigen. De ſtijl is volſtrekt gemeenzaam en algemeen bevattelijk (populair). Aan zwelling of bijſieraden is niet te denken. Het zijn alles zaken. En met dit al ontbreekt de zalving niet, zonder welke de preek geene preek is. — Deze leerredenen, dan, verkondigen aan de wereld een waarachtig Christelijk vroom gemoed, helder en bedaard verſtand, nederig en ſlechts naar de bevordering van deugd en waarheid trachtend hart, den zachtmoedigen, maar toch ernſtigen Christen en Leeraar. De degelijkheid van den arbeid maakt dezen bundel aan jonge Leeraren aanbevelenswaardig. Zij kunnen uit denzelven leeren eene preek zamenſtellen en zaken leveren, en bij deze navolging toch hun bijzonder eigen, voor zoo ver het goed is, behouden. LOBRIJ's vrienden wenſchen wij met dit aandenken van harte geluk, en verzekeren elken Christelijken lezer eene overvloedige ſtichting.

Waarheid in liefde; of Brieven over het Katholicismus en Protestantismus; door Dr. J. H. JUNG, *genaamd* STILLING, *Groothertoglijk' Badenſch' Geheim' Hofraad. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1818. *In gr.* 8vo. *XIV en* 375 *Bl. f* 2-18-:

Over onderwerpen, die aan de orde van den dag zijn, krijgt het publiek altijd veel te lezen; en dat is ook zeer goed. Ondertuſſchen is het dan ook altijd wenſchelijk, onder dat vele één werk te ontvangen, hetwelk klaſſiek mag heeten, en zoo veel mogelijk alles in één geeft. — Zoodanig een in onze dagen veel behandeld onderwerp is de ſtrijd tuſſchen Katholicismus en Protestantismus, en een klaſſiek werk over dit onderwerp is het onderhavige, zoo wel uit hoofde van des-

deszelfs volledigheid, als ook omdat de perſonen, tuſſchen wien deze briefwiſſeling voorvalt, *beiden* achtingwaardig en mannen van naam zijn.

De Hoogleeraar SULZER, te *Konſtans*, een vroom, regtſchapen en geleerd man, en ten aanzien van zijn beroep geen Geestelijke, zoo min als STILLING, had, eenige jaren vóór de uitgave dezer brieven, aan den laatſten eene liefdevolle en waarheidzoekende briefwiſſeling voorgeſlagen over Katholicismus en Protestantismus; en deze wilde zich daaraan niet onttrekken. Na verloop van eenigen tijd openbaarde SULZER zijnen wensch, dat die correspondentie openlijk in druk mogt geſchieden; ook hierin ſtemde STILLING toe, en wij hebben nu de antwoorden op elk der brieven van SULZER, waarin telkens een bijzonder punt onderzocht wordt, voor ons; wordende de ſummiere inhoud der laatſten daarbij tevens opgegeven.

Het was STILLING, bij 't ontvangen van SULZER's werk, getiteld: *Waarheid in liefde*, (desgelijks het opſchrift der brieven van laatstgenoemden) gegaan gelijk ons: hij had nu ook inderdaad waarheid in liefde van eenen man als SULZER verwacht; maar had gevonden, „ in eenen beſtraffenden en verwijtgevenden „ preektoon, eene verdediging van den ouden Roomsch„ katholijken Monnikengodsdienst, voorzien van al des„ zelfs voorlang wederlegde bewijzen." De Protestanten werden in dezelve behandeld, „ zoo als een te vuur„ vol ijverend Dorppredikant zijne boeren van den kan„ ſel hekelt, en hun de hel heet maakt." Het komt er dan bij STILLING ook ſomtijds toe, gelijk hij zelf bekent, om de waarheid *in liefde* ter beantwoording voor te dragen; evenwel hij houdt toch daarin vol; en dat dit bijvoegſel, *in liefde*, en het, *Heve* SULZER! in STILLING's mond, geen ijdele klank of zoogenoemde Jezuitenſtreek is, is uit geheel den toon dezer brieven volkomen blijkbaar.

STILLING zelf geeft voor deze brieven een dubbel voorberigt; het eerſte aan het *eerwaardige Katholieke*,

en het andere aan het evenzeer *vereerenswaardige Protestantsche Publiek* geschreven. In beide, gelijk overal in dit werk, spreekt de echt verdraagzame, verstandige, gemoedelijke Protestant, die, alhoewel hem de titel van de *onfeilbare*, *alleenzaligmakende R. K. Kerk*, en van de *eeuwig verdoemde ketters*, de Protestanten, zeer tegen de borst stuit, echter hartelijk eene eindelijke vereeniging van Roomschen en Protestanten hoopt, en dezelve niet alleen voor mogelijk houdt, maar als reeds werkelijk daar zijnde gelooft tusschen een aantal verlichte en opregt Christelijk gezinde mannen in beide die afdeelingen van het eene, helaas uitwendig nog zoo gescheurde en verdeelde, Christendom. — Hij voorziet eene zoodanige ook uitwendige vereeniging. (Zij is echter, naar ons gevoelen, nog ver af, immers hier te lande; en is het hier te lande nog wel het ergste?) Hij voorziet daarbij scheuring, liever afscheiding, van zoo vele Neologen, die men vindt bij de beide groote afdeelingen der Kerk; ook de Katholieke kerk heeft eene groote menigte *Sociniaanen*, *Deïsten*, *Naturalisten* en *Atheïsten*. Zal echter tusschen Roomsch en Protestantsch de gewenschte vereeniging plaats hebben, dan zal toch wel de Roomschgezinde het *oppermagtige*, *onfeilbare*, *alleenzaligmakende*, en wat niet al meer! blijkens deze brieven, moeten opgeven; want daarmede vereenigt zich nimmer een STILLING; en hoe menig opregt en gemoedelijk Christen is te dezen aanzien nog zoo verlicht en verdraagzaam niet, als de waardige JUNG-STILLING was!

Het antwoord van STILLING op den eersten brief van SULZER handelt over de Christelijke broederschap, en over den algemeenen inhoud van Jezus leer. — In zijnen tweeden had SULZER zijn medelijden met de Protestanten betuigd, en dat dit de aanleidende oorzaak was geweest tot de aangebodene briefwisseling. — In het antwoord op den derden brief, waarin SULZER zijne onderneming verdedigd had, toont zich STILLING afkeerig van ieder gezag, behalve dat van Jezus

en

en de Apostelen; maar in de voorrede komt hij toch uit als een voorſtander der formulieren, hetgeen, hoe men het ook beſchouwe, tegenſtrijdig is. Bl. 14, 15 geeft STILLING eene juiste definitie van de proſelytenmakerij. — In den vierden brief was SULZER der hoofdzake nader gekomen, en had gehandeld over het groote punt: de wijze van beſtuur, op welke de leer van Jezus aan de menſchen op aarde behoorde te worden medegedeeld. De Heer SULZER blijkt hier, geenerlei denkbeeld van den geest des Godsdiensts, of van de regte wijze van voortplanting deszelven, te hebben, en wordt door STILLING, ſtap voor ſtap, voldoend beantwoord: een lang, maar ten uiterſte belangrijk, antwoord, omdat ongenoegzaamheid des Bijbels, apostoliſche opvolging en ſoortgelijke hoofdzaken hier ter ſprake komen, en met alle bedaarde naauwkeurigheid worden onderzocht. — Het antwoord op den vijfden brief handelt over het Leeraarsambt, over den beſliſſenden regter in geloofszaken, en over het ware geloof aan Jezus Christus. De bepaling van het geloofsonderwijs, door STILLING bl. 64 gegeven, is te ſchraal; want tot hetzelve behoort ook de openbaring van die waarheden, die voor het menſchelijk verſtand in zeker opzigt verborgenheden zijn. Bl. 82 is *onfeilbaarheid* eene leelijke drukfout. Maar eene ſchoone, teregtwijzende ontvouwing vinden wij hier, aangaande de, zoo hoog geroemde, eenheid in de R. kerk. Ten aanzien van het door STILLING beweerde, bl. 68, 89, moeten wij aanmerken, dat de R. kerk ook hare zendelingen gehad heeft, inzonderheid in de Jezuiten, en ook wel degelijk het *hooren* als middel ter bevordering van 't geloof noodzakelijk keurt. Bl. 95. een treffend woord over de dweeperijen. — De zesde brief beantwoordt SULZER's geſtelde ter verdediging der R. kerk en harer onfeilbaarheid. — De zevende handelt over het bepalen van geloofsartikelen. Bl. 121, merkwaardige woorden van PELAGIUS II, aangaande de aanneming van den titel: *algemeene Patriarch*. — De achtſte brief loopt over

over het verbod van het Bijbellezen, en over de katholieke Hierarchie, of kerkelijke heerschappij. Bl. 177, 178 verklaart STILLING, dat, wanneer de Pausen met hunne kerkelijke vergaderingen altoos bij de ware en eenvoudige leer onzes Heeren waren gebleven, men zeer wel eenen algemeenen Opperpriester had kunnen dulden, en dat zulk een apostolisch man, die de geheele Christenheid met zegen en vrede vervulde, ook wel waardig zoude geweest zijn, dat men hem de voeten kuste. Zoo zeer, echter, STILLING in het afgetrokkene, en ten aanzien van hetgene zulk een man wel *waardig* zoude geweest zijn, moge gelijk hebben, zoo zoude toch in de praktijk een algemeene Opperpriester, wien men de voeten kuste, altijd volstrekt strijdig tegen het Christendom geweest zijn. — De negende brief heeft de overleveringen ten onderwerp. Bl. 185: naar de instelling van Christus, zijn allen priesters. Bl. 186 spreekt STILLING zeer liberaal over den kinderdoop, en erkent, dat de eerste Christenen daaromtrent willekeurig handelden. — In den tienden brief, den tienden van SULZER beantwoordende, handelt STILLING over het onderwijs, de gevoelens of stellingen en de overleveringen der R. kerk, die tegen het woord Gods aanloopen, als: hierarchie, (doch waarover reeds gehandeld is) transsubstantiatie, aanbidding der hostie, of de verandering der hostie in het ligchaam van Christus, de mis, de oorbiecht, de vereering en aanbidding der Heiligen met derzelver beelden, het cœlibaat, of de ongehuwde staat der geestelijken, en het voorgewende katholieke geloofsartikel, dat buiten deze kerk geen heil te vinden is. De omschrijving van het H. Avondmaal, bl. 216, is volledi-ger dan die bl. 205. — De elfde brief is eene voortzetting van den tienden, en handelt over de uitdrukkingen: alleenzaligmakende Kerk en Godsdienst; en buiten die Kerk geen heil! Wij kunnen (dat wij dit bij deze gelegenheid nog eens herinneren) de erkentenis van het gezag des Bijbels, als het eenigste voor ons geloof gel-

geldende, niet rijmen met het ſtellen van geloofsformulieren *naast* den Bijbel; en dit doet toch wederom, bl. 261, de man, die bl. 186 van den kinderdoop liberaler ſpreekt dan zijn Heidelbergſche Katechismus, en die bl. 269 zegt, dat de geheele Gereformeerde kerk thans het gevoelen van ARMINIUS is toegedaan, waarin de Luterſche reeds van den beginne af aan ſtond. — De twaalfde brief handelt over de beste kerk, en over het *ſeparatismus*. In denzelven wordt de gelijkenis van het onkruid onder de tarwe uitmuntend toegepast op het gedrag, omtrent ketters te houden, maar door de R. kerk niet gehouden. Bl. 285 zouden wij — de vraag is daar over de ceremoniën bij den godsdienst — ook dit hebben bijgebragt, dat godsdienſtig gevoel zoo ligt met fijne zinnelijkheid ineenſmelt en deze voor gene wordt genomen, en het ook daarom niet goed is, den openbaren eerdienst te zeer met uitwendigheden te overladen, dewijl daarbij groot gevaar is, dat het nadenken verzuimd worde. — De dertiende brief handelt over het Protestantismus, en over door SULZER geopperde bedenkingen omtrent hetzelve en deszelfs waarſchijnlijke gevolgen. Een waarachtig gemoedelijk woord, over SULZER's geenszins opregte handelwijze in 't kiezen van ROUSSEAU ten beoordeelaar van het Protestantismus, opent dezen brief. Voorts worden ROUSSEAU's ſtellingen aangaande hetzelve onderzocht. Bl. 301 is KALVIJN's gevoelen over het Avondmaal niet *ten volle* juist voorgeſteld. Deze hervormer was nog al voor een „ genieten van Christus ligchaam en bloed" in 't Avondmaal, ſchoon door middel van den geest door 't geloof. Wie brood en wijn voornamelijk voor teekenen hield, was ZWINGLIUS, en tusſchen dezen en LUTHER beſtond ook eigenlijk het geſchil over het Avondmaal. — De laatſte brief handelt over de geſchiedenis van het Protestantismus. — Eindelijk volgen er nog eenige opheldering, aanteekeningen en bewijzen.

Men moge den zaligen STILLING al eens, als niet

vrij

houdt in geloofs- en zedeleer, waartoe men terugkeeren wil. En, zoo dit niet geheel in den haak was, en men niet volkomen vezekerd kon zijn, dat het in dien haak blijven moest, zouden wij het: „ *amici usque ad aram*," ten aanzien dier naar den geest en den invloed der negentiende eeuw alzoo hervormde Roomsch-katholieke-Pausgezinde kerk, het veiligst rekenen, en verkiezen te blijven ſtaan in die vrijheid, waartoe ons Jezus Christus geroepen heeft. Overigens zijn wij het met den vertaler en voorredenaar eens: dat dit boekje de Roomschgezinden opmerkzaam kan maken op de gebreken in hunne kerk, dezulken den mond ſtoppen, die door een zoetſpelend fluitje of door verdoemenisvloek tot den terugtred in de tegenwoordige Roomſche kerk willen noodzaken, en ook de Protestanten op nieuw bevestigen in het goed gevoelen van hunne zaak, en tot het voortgaan in den liefderijken, verdraagzamen geest aanmoedigen; en eindelijk — de voorredenaar laat hier de aanvulling den nadenkenden over — wij willen er ook dit ééne maar bijvoegen: de hoop verſterken, dat eindelijk eens nog meerdere nadering van den kant der Roomschgezinden algeheele verbroedering mogelijk zal doen worden.

Moeijelijk kunnen wij het geſtelde bl. 71 met dat op bl. 66 enz. doen overeenſtemmen. Dat, namelijk, „ het om ſtaatkundige en andere redenen beter is, den priester gedurende den tijd zijner ambtsbediening niet te laten trouwen, maar hem dit eerst te veroorloven, als hij zich van zijn priesterambt ontdoet, nadat hij eenige jaren gemoedelijk heeft toegewijd aan het onderwijs en de zielzorg zijner broederen," ſtrookt, onzes inziens, niet zeer met het vroegere: „ De priester verbindt zich „ zijne broeders te onderwijzen, en tot de betrachting „ van de pligten, daarmede verbonden; hij moet nu „ de edelſte aandoeningen der menſchelijkheid, des „ medelijdens, der deelneming, der vriendſchap en der „ liefde bij zijne broederen opwekken; hij moet kin„ deren opvoeden, meisjes vormen, vrouwen derzel-

„ ver

„ver pligten onder het oog brengen, en haar tot het „gezellige leven vermanen: maar hij zelf moet een „mensch zoo hard als een steen zijn en blijven; geene „liefde mag in zijn hart opkomen, geen edel gevoel „op hem eenigen indruk maken; de eischen der natuur „moet hij weten te onderdrukken; deze onbetwistbare, eeuwig geldende regters moet hij verzaken; vader mag hij niet zijn, en dus mag in zijn hart het „gevoel niet plaats hebben; dat hem zachtzinniger en „goedaardiger jegens huisgezinnen zou doen worden; „een koud psalmboek, eene doode legende is zijne „bruid, en soms wacht hem een toegemetselde kelder, „in welken de dienaar der kerk voor altijd verzinkt." ! Immers tegen deze zoo tastbaar ware en verstandige woorden geldt geen vermeend staatkundig belang. Wij bordeelen het, met den schrijver, ook wel *beter; in het geheel geene kinderen te hebben, dan dezelve naakt en uitgehongerd op de straten te moeten laten omloopen;* maar dit is immers bij de Protestantsche geestelijken, hoe gering ook hunne bezoldiging zijn mag, nog eene zeldzaamheid? — *Het blijkt zeer klaar*, zegt de schrijver wederom bl. 154, *hoe noodzakelijk het is, dat de priester gehuwd zij.* Hij had dit dan ook overal moeten volhouden. Maar genoeg hiervan: het volgende ware en gepaste woord willen wij hier nog afschrijven; de Protestant moge het zoo wel als de Roomschgezinde behartigen: „*De tijd des geloofs is genoegzaam geheel voorbij; die des handelens heeft deszelfs plaats „ingenomen, door welken die des geloofs weder kan „worden herboren.*" — *Tantum.*

ADOLPHI IJPEIJ, *A. L. M. Phil. et Med. Doctoris Medicinæ in Academiâ Lugduno-Batavâ Professoris ordinarii* Elementorum Medicinæ practicæ Tom. I, exponens morbos acutos genuinos aliosque, qui indole cum ipsis proxime conveniunt, Pars I. febres atque inflammationes, Pars II. febres exanthematicæ, hæmorrhagiæ, apocenoses, epischeses, exanth. chronica. Lugd. Bat. apud *J. W. van Leeuwen.* 1818. 8vo. maj. 710 pp. *f* 6-:-:

Verslag zullende geven van dit in het voorleden jaar uitgekomen werk, hetwelk wij aan den werkzamen Leidschen Hoogleeraar IJPEIJ verschuldigd zijn, vinden wij ons daarin zeer belemmerd, door gebrek aan een noodig voorberigt. Hetzelve wordt ons wel bij het laatste gedeelte beloofd; maar wanneer zal dat laatste deel verschijnen? Wij missen zulk een voorberigt, of iets, dat er naar gelijkt, ongaarne, even zoo als wij niet op ons gemak zijn met iemand, die, zaken van eenig gewigt te verhandelen hebbende, ons noch met zijn' persoon, noch met zijne bedoelingen bekend maakt. In een voorberigt had ons de Hoogleeraar kunnen verklaren, wat hem bewogen hebbe, het vrij aanzienlijk getal van leer- en leesboeken over de praktijk der geneeskunde dus te vermeerderen met een werk, hetwelk noch in den hoofdzakelijken inhoud, noch in de voordragt, noch in de schikking der behandelde onderwerpen eenigermate van de meeste overige verschilt, welke thans naam hebben. Hij had ons kunnen verklaren, waarom hij, zonder eenige meer algemeene grondbeginselen te laten voorafgaan, aanstonds als met de deur in 't huis valt, en ons beduidt, dat niemand ligt zeggen zal, waarin de koorts bestaat. Hij had ons de rangschikking kunnen opgeven, welke hij in dit werk gevolgd is en verder zal volgen, en daarbij dan een enkel

kel woord voegen tot betoog van de juistheid en doelmatigheid der gekozene orde van behandeling. Dan zouden wij misschien weten, waarom onder de ziekten, *met de heete ziekten het meest overeenkomende*, de zeer *slepende* uitslagziekten gesteld, en vele spoedig toenemende zenuwziekten niet geteld worden; waarom er het *rheumatisme* wel, de jicht niet onder gerekend wordt. Nu weten wij van dat alles geene reden te geven; en wij weten ook naauwelijks, wat wij onze lezers van dit boek zeggen zullen. Het komt ons wel voor, dat het zoo wat de hoofdinhoud is van 's schrijvers lessen op de hoogeschool; en dan kunnen nu zijne leerlingen het genoegen hebben, hier te lezen, wat zij eens hoorden. Maar daaruit zoude men bijna moeten opmaken, dat dit alles eigenlijk niet voor de pers geschreven werd; en daarvan zal het lezen van eenige weinige bladzijden ons spoedig overtuigen. Wij hooren hier, zonder het te willen, dien gemeenzamen praattoon, waartoe men bij het huisselijk onderwijs zoo ligtelijk vervalt. Uitweidingen, kleine ongelijkheden, stilstaan bij kleinigheden, vlugtige behandeling van gewigtiger stukken, al naar dat men gestemd is. Dit, ondertusschen, maakt het lezen van dit werk gemakkelijk en niet onaangenaam. Aangenamer zoude het wezen, wanneer stijl en taal wat meer beschaafd waren; maar het latijn is ellendig.

De orde, waarin de ziekten in dit deel behandeld zijn, blijkt uit den titel. Elke ziekte wordt meestal zóó behandeld, dat de schrijver, na de bepaling, de voornaamste kenteekenen opgeeft, vervolgens den loop en vermoedelijken uitgang, daarna de verscheidenheden, welke er bij plaats hebben, en eindelijk de geneeswijze. Somtijds wordt bij deze van de verscheidenheden en wijzigingen gewag gemaakt. Bij de opgave der geneeswijze is de schrijver zeer mild met recepten; iets, dat wij zeer afkeuren. Niet dat zijne voorschriften slecht zijn, maar omdat niets méér aanleiding geeft om de geneeskunst handwerkmatig te drijven, nimmer om een eenig-

zins bepaald geneesplan te denken, maar, wat er voorvalle, altijd een middeltje gereed te hebben.

Het is er anders verre van daan, dat wij dit boek zoo ledig van zin zouden aanmerken. Elke bladzijde bijna geeft bewijzen van eene uitgebreide lectuur en van veel ondervinding. Maar IJPEIJ geeft het zijnen lezeren zoo als hij het vond, schier onbearbeid. Vandaar, dat men hier de tegenstrijdigste denkbeelden onder elkander vermengd en allerlei onbeduidende schrijvers vindt opnoemd. Ook mist men hier en daar het een en ander, hetwelk wel eenige melding verdiende; b. v. het gebruik van den *kina* met *tartar. emet.*, of volgens de manier van THUESSINK, in de tusschenpoozende koortsen; van de *ratanhia* in bloedstortingen en in den witten vloed; in welken laatsten IJPEIJ bijna geen gebruik schijnt te maken van specerijachtige middelen, onder anderen de *fab. pechur.* Voorts wordt, bij de *tusschenpoozende* koortsen, de wilgenbast en de kalmus al te zeer versmaad; bij de *febr. hectic.* de loodsuiker en het vingerhoedskruid bijna in éénen rang gesteld; bij de *diabetes* te weinig gedrongen op het gebruik van dierlijk voedsel, en het *hydrosulfuretum ammoniæ* gewraakt, terwijl men het *sulfuretum potassæ* of *calcis* aanprijst; in den witten vloed al te zeer op de zamentrekkende middelen gebouwd, enz. Vele ziekten zijn ook waarlijk al te oppervlakkig behandeld, vooral in het tweede stuk. Vreemd is het, dat, bij de aanbeveling van schrijvers, zoo zelden na het jaar 1805 of 1806 uitgekomene schriften vermeld worden; vóór dien tijd zelfs allerlei van minder belang.

Na dit een en ander kunnen wij, vooralsnog, niet veel tot aanprijzing van dit boek zeggen. Misschien toont ons de nog achtergeblevene voorrede een voor hetzelve gunstiger gezigtpunt. Vóór dien tijd willen wij er verder geen beslisfend oordeel over vellen.

Ge-

Gedachten over de ontdekte Bruggen, in de Provincie Drenthe, in den jare 1818. *Door Jonkheer Mr.* J. C. BARON DU TOUR, *Lid van het Natuur- en Letterkundig Genootschap te Alkmaar. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1818. *In gr.* 8*vo.* 36 *Bl f* :-6-:

„ Ik houd niet (zegt de Hoog Ed. Schrijver van dit ſtuk-
„ je) om (van) nutteloos de woorden van anderen te gebrui-
„ ken;" en: „Het moge eenigzins vreemd ſchijnen, dat ik de
„ gevoelens der Heeren SCHELTEMA, van de tweede Klas-
„ ſe van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut en van den
„ Heer HOFSTEDE, woordelijk uit de Staatscourant heb
„ overgenomen; dan dit is voor (door) mij, hoe vervelend
„ het copiëren van ſoortgelijke ſtukken ook zij, gedaan, om
„ eene aaneengeſchakelde beſchouwing van dit voor de oud-
„ heid zoo aangelegen (?) onderwerp te hebben. Echter
„ heb ik ook niets meer overgenomen, dan tot mijn oog-
„ merk noodzakelijk was." Wij twijfelen, of dit, bij vele lezers, wel toegeſtemd zal worden, en of het het vullen van zestien bladzijden van de 36, die het geheele ſtukje uitmaken, met uittrekſels, welke men zoo onlangs in het opgemeld dagblad heeft kunnen lezen, wel genoegzaam verſchoonen zal; daar toch eene korte opgaaf van de gevoelens, boven opgenoemd, de gezegde uittrekſels evenzeer had kunnen doen ontberen, als men het uitweiden over de paſſen en wegen, welke in Drenthe en Overijſſel over de moerasſen loopen, en een goed deel van het zoogenoemd onderzoek, of de Romeinen gewoon waren zich van bruggen te bedienen, om rivieren of moerasſen te paſſeren, en of zij in de ſtreken zijn geweest, waar thans de bruggen zijn gevonden, (welk een en ander nog weder ettelijke bladzijden beſlaat) had kunnen miſſen. Wat dus eigenlijk de *gedachten* van den Heer Baron over dit onderwerp belangt, (het éénige, dat de titel ons hier deed verwachten) zij hadden zeer gemakkelijk mede in een kort berigt in de Staatscourant medegedeeld kunnen worden, en zullen van die van den Heer SCHELTEMA alleen daarin verſchillen, dat niet de Romein PEDO, maar L. DOMITIUS de bruggen, waarover thans quæstie is, gelegd zal hebben. Dan, juist datgeen, hetwelk de Heer DU TOUR

voornamelijk, tot ſtaving van zijn gevoelen, ſchijnt te willen laten gelden, weêrlegt het, naar ons inzien, volkomen. Dit is het zeggen van TACITUS, wegens CŒCINA, dat hij onzeker was, hoe hij de door ouderdom onbruikbare bruggen herſtellen zou (*dubitanti, quonam modo ruptos vetustate pontes reponeret*): want, zoo CŒCINA de door DOMITIUS gelegde bruggen reeds, uit hoofde van derzelver door ouderdom vervallen ſtaat, niet meer gebruiken kon, zullen zij voorzeker de nu ontdekten wel niet zijn, maar heeft men dan veeleer aan de door CŒCINA, of PEDO, herſtelden te denken; en welligt zou men dan in de brug, welke, volgens het berigt van den Heer HOFSTEDE, wel genoegzaam zigtbaar, maar, nu meerendeels verrot en vergaan, onder de nu eerst ontdekte gevonden wordt, die van DOMITIUS, of van den Heer DU TOUR, mogen vermoeden, zoo het berigt van TACITUS waarlijk deze bruggen geldt. — Wij laten dit de Heeren Oudheidminnaars gaarne verder uitpluizen; maar gelooven niet, dat zij het ligt tot zekerheid brengen zullen, en willen hun, wat ons betreft, het verder onderzoek gereedelijk ſchenken. — Wat den Hoog Ed. Heer DU TOUR betreft: wij wenſchen zijn Ed. van harte verder lust tot het onderzoeken van en ſchrijven over vaderlandſche oudheden; maar bidden zijn Ed., zich op beknoptheid van ſchrijfwijze en juistheid van ſtijl (waaraan mede veel ontbreekt) toe te leggen.

Verlustiging van mijnen Ouderdom. Door Mr. RHIJNVIS FEITH. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1818. *In gr.* 8*vo. XII*, 224 *Bl. f* 3-15-:

(Vervolg der Recenſie bl. 169 env.)

Is er eenig Dichter, die, na CATS, en in ſommige opzigten meer, ten minſte krachtiger dan CATS, zoo algemeen behaagt, als de geliefde Dichter RHIJNVIS FEITH? Hij is aan alle beſchaafde ſtanden, bij beide ſekſen, in alle perken van een' zoo revolutionairen tijd altijd bevallen, en aan Vaderland en Zedelijkheid ſteeds getrouw gebleven. Wat ouden, wat jongen, wat man of vrouw, wat Nederlander, die niet van FEITH iets met verrukking gelezen heeft? Zijne gedichten,

ten, hoe zeer gewijzigd, hoe verſchillend door kracht of teederheid, hoe hoog of laag geſtemd, zijn alle doordrongen van dat gevoelige, dat godsdienſtige, dat vaderlandlievende, hetwelk onzen Landaard zoo bijzonder eigen is. Ja, wij durven het gerust zeggen, FEITH is meer de Dichter der Natie, over het geheel, dan BILDERDIJK zelf. Hem komt de hooge en zeldzame eere toe, in zijne jeugd zoo wel, als in zijnen ouderdom, het ware ſpoor betreden te hebben om te ſtichten en te treffen. Hem komt de roem toe, bij zijn eerſte optreden als Dichter, de echte bron geopend, den juisten toon getroffen te hebben, die voor zijn Vaderland goed en welgevallig was. Tusſchen hem en zijne voorgangers, weinigen uitgezonderd, is eene wijde gaping. Hij heeft het ijs gebroken; hij heeft het eerst ingang tot de harten weten te krijgen, en dat langs den waren weg, opwekking van zuiver gevoel. 't Is waar, het drooge, eentoonige, minbeteekenende en gerekte zijner voorgangeren deed hij wel eens vervangen door een ander uiterſte, vermenigvuldiging van al te groote teederheid, door te veel tranen, beken, harten, wilgen, graven, uitroepingen, ja ſtippen en ſtrepen. Allerlei zoogezegde ſentimentele woorden *domineren* te zeer in zijne jeugdige werken; maar hij toonde, tot bewondering van ieder regtſchapen Vaderlander en Kunstkenner, door zijne nog niet overtroffene liederzangen op DE RUITER en dergelijke, tevens eene waarlijk Vondelsansche grootheid; hij bewees, dat de ſentimentele Dichter niet altijd bij den grond kroop, voor hooger vlugt vleugels had, de *wurmen* misſen kon, om met den *adelaar* ten hemel te ſtijgen. Zijn *Graf*, zijn *Ouderdom* en vele andere werken bezitten, op eene voortreffelijke wijze, dat weemoedige, ernſtige, ſtatelijke, wijsgeerige en zedelijke, dat men te voren te zeer in klanken deed vervliegen, later, en nu vooral, door duistere en Duitſche wijsgeerige denkbeelden te zeer als een heilig donker zamenpakt. FEITH wordt verſtaan, en vermoeit niet, gelijk vele anderen, die naauwelijks zichzelven begrijpen. FEITH houdt in dergelijke gedichten een voor ons uitnemend geſchikt midden; hij roert, terwijl hij bezig houdt; hij is niet zonder beelden, en toch niet te beeldrijk; zelfs zoude men misſchien zeggen moeten, dat hij te weinig voorraad van beelden heeft, en wel eens, als in eene Rijſchool ronddravende, de verſcheidenheid der wijde en opene Natuur mist. Hetgeen van zeer weinige voortreffe-

lijke Schrijvers het geval is, dat zij op den duur bevallen, is van FEITH als Dichter volſtrekt waar; hij handhaaft zijnen roem, van zijne jeugd tot in den hoogen ouderdom. Men moet, dit ſpreekt van zelve, het vuur van eenen jongeling niet vergen van den bejaarden, ten zij deze een zoo *irritabel* en geheel bijzonder geſtel en bloed, of liever ἰχωρ hebbe, als BILDERDIJK, ook hierin éénig, of ſlechts met VONDEL te vergelijken. FEITH was dus altijd, en is ook in deze nieuwe, gelukkige vrucht zijns vergevorderden leeftijds, de gevoelige, kieſche, brave, godvreezende, roerende en ſtichtelijke Dichter. Die vermetelen, welke, alsof zij op edeler en hooger ſtandpunt ſtonden, op hem meenen neder te zien, miskennen hem en hunnen eigenen gevaarlijken ſtand. Zij mogen zich wachten voor duizeling en val! en leeren, niet dan met eerbied eenen naam uit te ſpreken, die gedurende eene halve Eeuw altijd met ontzag en genegenheid door de ganſche Natie is, en nog te regt alzoo wordt uitgeſproken! BILDERDIJK en FEITH zullen nog leven, als welligt zeer velen, ook van naam en verdienſten, zullen geſtorven zijn.

Die het verſchil tuſſchen BILDERDIJK en FEITH kennen wil, leze ſlechts hunne Voorberigten. Zachter, lager dan dat van FEITH voor dezen bundel kon een ſinds jaren geliefd Hooſddichter wel niet tot het Publiek ſpreken. Men vergelijke hiermede de Voorrede van den kittelooriger BILDERDIJK voor de *Treurſpelen* zijner Gade. Grootſpraak is af te keuren in ieder' Schrijver, al ware hij een HUIG DE GROOT of CICERO. Wij willen wel gelooven, dat men BILDERDIJK als mensch uit zulk geſchrijf en uit zijn openbaar oordeel over zich en anderen verkeerd beoordeelt, maar weten toch ook, dat eigen lof ſteeds ſtinkend is, en dat, in het vrije gebied der Letteren, alle onbetamelijke en onbewezene oordeelvelling over anderen, ook in den bekwaamſten en geleerdſten man ter wereld, op zijn zachtst genomen, oneerbiedigheid jegens het Publiek verraadt.

De ſtille, zachte en beſcheiden geest van den gevoeligen FEITH heerscht volkomen in deze verzameling. Weemoed bijzonder over het gemis eener hartelijk geliefde Gade geeft een treurig aanzien aan de meeste gedichten, die, met opletendheid gelezen, veel eenvoudige ſchoonheid en altijd diep

ge-

gevoel bevatten. In dezen trant is *Herfstbeſpiegeling*. Men leze onder anderen deze regels:

Ach! wat mijn hart ook ſinds haar afzijn heeft geleden,
Hoe eenzaam ik mijn weg naar 't graf ook moog betreden,
'k Misgun de rust haar niet na haren kortren loop,
Die zij alreê geniet, die ik, nog lijdend, hoop! —
Ach! zonder uitzigt op een beter, eeuwig leven
Ware ons dit aanzijn met zijn heil ten vloek gegeven.
't Herdenken aan geluk, dat eeuwig ons ontvlood,
Is de allerfeilſte ramp, en wreeder dan de dood.
Het knaagt gelijk een worm aan 't hart, verteert de krachten,
En doet ons op den dood, als op een redder, wachten.
Alleen 't geloof aan God en aan de Onſterflijkheid,
't Bewustzijn, dat ons lot hier ſlechts wordt voorbereid,
Verheft ons boven 't ſtof, en doet, bij 't gruwzaamst lijden,
Ons in de toekomst, door een' God geſtaafd, verblijden.
ô Dierbre, dierbre Gaê! ſchoon gij me een poos verliet,
De ſterke hand des doods verbrak ons huwlijk niet.
De ware liefde is vonk van God, en zal beklijven.
Gij zijt mijne Echtgenoote en zult het eeuwig blijven!

Gemakkelijkheid van verſificatie en vloeijende rolling van woorden en maat kenmerken het gedicht: *Gezigt*. Krachtiger is *Spraak en Schrift*, b. v,

ô Wonder, nooit naar eisch geſchat!
Met luttel vochts en zwanenſchachten
Prent zich 't onſtoffijke op een blad,
Ontvangt 't geluit geſtalte, en ligchaam mijn gedachten!
Het weggevloogne wordt geboeid,
De klank beveiligd voor 't verdwijnen,
En 't hart, dat voor de waarheid gloeit,
Ziet met het ligchaams oog de waarheid helder ſchijnen!

Ik denk, en wat mijn ziel beſluit,
Wat ze in 't geheimst gevoel omvadem',
Stort ze in de ziel eens andren uit,
Schoon ze aan de Zuidpool leve, ik aan de Noordpool adem.
Door afſtand, tijd noch dood geſtoord,
Vereenwigen zich mijn gedachten.
Het Voorgeſlacht ſpreekt vreedzaam voort,
En ik ſpreek op mijn beurt tot late Nageſlachten.

In het gedicht *Verlichting* is veel loffelijks; het harde en gezochte woord: *Hij hoonlacht*, ſtuitte ons. FEITH heeft meer dergelijke woorden.

Diep trof ons *Herinnering*, waar de droefheid van FEITH over zijne verlorene Gade, en zijn verlangen, om met haar weder vereenigd te *zijn*, daaruit zoo zeer blijkbaar zijn.

Geheel in den toon van het *Graf* is dat met het opſchrift: *In den Grafkelder te N. C.*

ô Dwaze trotsheid van vergangbre ſtervelingen!
Blijft nog uw valſche glans vermolmd gebeente omringen?
Hier torscht de zerk een kroon, daar prijkt helmet en zwaard;
Ginds is een mijter aan een Veldheersſtaf gepaard;
Maar al die ijdle praal van Voorgeſlachte en Magen
Belet Verrotting niet aan 't magtloos lijk te knagen,
En is haar taak verrigt, ach! zelfs de vorm zinkt heên;
En niets blijft overig dan een handvol ſtofs alleen!
Zie daar den mensch — en hij, hij durft een' God zich achten,
En mengt eerlang zijne asch met de asch van Voorgeſlachten!
Vergankelijkheid, hoe zinkt ge als lood hier op mij neêr!
Ik denk, ik voel mij nauw, of kwijn en ben niet meer.
Door Tijd en Eeuwigheid hier beurtlings aangegrepen,
Is 't of mij 't hart ontzinkt, de borst wordt toegeknepen.
Mijn gantſche ziel, die nauw 't gevoel meer weêrſtand biedt,
Beeft op 't gezigt van zoo veel grootheid, zoo veel niet,
En waant in 't ſtof, verſpreid door al de ſombre bogen,
De reuk te rieken van al de eeuwen, die vervlogen.

Uitmuntend en in den besten trant van CATS is *Kort en lang Leven*. Men leze b. v.

Hij, wien deze aarde niets dan zingenot kon baren,
Sterft altijd nog te vroeg, al telt hij honderd jaren;
Maar hij, die 't wit beſchiet, waartoe hij 't licht ontving,
Heeft lang genoeg geleefd, al ſtierf hij jongeling.

Veel godsdienſtige verheffing kenmerkt het uitſtekend gedicht *Op het Kersfeest* 1817.

Een der voortreffelijkſte van dezen bundel keuren wij *Bemoediging onder, voor dit leven, onherſtelbaar verlies*. Men zie b. v.

De

De Liefde is eeuwig aanzijn waard.
Haar wortel rijze vrij uit de aard',
Haar kruin zal 't oog ontvlugten;
Zij reikt tot aan het ſtargewelf,
En dringt tot in den hemel zelv',
En draagt er eedle vruchten.

ô Gij, die door het ſtof geleid,
U ſchandvlekt door vergetelheid
Van 't edelſte in uw wezen!
Wat mint gij, dan u-zelv' alleen?
Uw ſmart, voor de eeuwigheid te kleen,
Zal ligt de tijd genezen!

Maar gij, die eens en eeuwig mint,
En hier op aard' geen trooster vindt,
Waar zielgemis u griefde!
Verhef u boven ſtof en ſchijn —
Juich, Eedle! uw ziel moet eeuwig zijn,
Want eeuwig is uw liefde!

Het gedicht *Eene Fabel*, gevolgd naar LAVATER, misbaagde ons, wegens eene gezochte toeſpeling op godsdienſtige waarheid. Beter beviel ons dat *Aan Aristus*.

In de Cantate, *De Verloſſing van Nederland*, is veel fraais, vooral in de *Tercetto*.

Bij het lezen der *Fragmenten uit de* Pharſalia *van* LUCANUS huldigen wij den grijzen FEITH, als een man, die, gelijk hij door de lezing der Ouden zijnen ſmaak in zijne jeugd heeft ontwikkeld, en in mannelijke jaren daardoor zich meerdere vastheid verworven heeft, zoo ook in zijnen ouderdom zich nog verkwikt door eene herlezing en gelukkige navolging van Latijnſche Schrijvers. Ook hier ontmoeten en verwijderen zich groote Vernuften, als BILDERDIJK en FEITH. Terwijl de eerſte, eenen Griekſchen Hoofddichter HOMERUS, of Lofzangen op Goden van KALLIMACHUS, of het edelſte van CATULLUS, het huwelijksgedicht van *Peleus en Thetis*, volgende, ſtout en oorſpronkelijk zich verheft, en in eigene verhevene vlugt zich toegeeft, bindt de laatſte, als navolger, zijnen eigen' en meer geleidenden dichttrant met een' zachten band aan den tweeden Heldendichter van

van *Latium*. Beiden erkennen in vergevorderde jaren te regt, dat de Griekſche en Latijnſche kweekhof voor de Dichters de edelſte vruchten en geurigſte bloemen oplevert tot voeding en verſiering van den geest. Bij hen vindt men wellig daarom eene vastheid, verheffing, rijkdom en keurigheid, die andere eerſte Dichters, misdeeld van de kennis der Ouden, doorgaans miſſen.

---

1. *Treurſpelen van Vrouwe* KATHARINA WILHELMINA BILDERDIJK. *Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* 158 *Bl. f* 3-:-:

2. *Alfonſus de Eerſte, Treurſpel; door* I. DA COSTA. *Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* 79 *Bl. f* 1-10-:

3. *Omar, Koning van Grenada, Treurſpel; door* A. L. BARBAZ. *Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In kl.* 8*vo.* 86 *Bl. f* :-12-:

De Gade van onzen Hoofddichter heeft zich door onderſcheidene voortbrengſelen van haar dichterlijk vernuft met roem bekend gemaakt. Uit hare *Elfride*, in het jaar 1808 uitgegeven, en ook in dit Tijdſchrift aangekondigd, wisten wij, dat zij de Tooneelpoëzij mede beoefende. Thans geeft zij wederom twee Treurſpelen in het licht, met name *Ramiro* en *Dargo*; ſtukken, welke naar den, bij de Tweede Klaſſe van het Inſtituut, uitgeloofden prijs vruchteloos hebben medegedongen.

Wanneer wij uit deze twee ſtukken de bekwaamheden en geſchiktheid der Dichteresſe voor dit allermoeijelijkſte kunstvak mogten opmaken, zoude ons oordeel nagenoeg hierop nederkomen: Mevrouw BIDERDIJK bezit, zonder tegenſpraak, zeer vele en zeer voortreffelijke hoedanigheden, welke voor een' Treurſpeldichter onontbeerlijk zijn. Zij is Dichteres; en dit zegt reeds zeer veel. Haar dichterlijke ſtijl is fraai; hare taal is zuiver; hare verzen zijn vloeijend en gemakkelijk, krachtig en ſtout, naar den aard van het onderwerp; en dit zegt mede veel, en meer dan ſommigen, bij de thans zoo jammerlijk vervallen kunst der declamatie, zich wel

wel voorſtellen. Zij heeft gevoel en verbeelding, en ſchildert de hartstogten uitnemend; want zij is Dichteres. Maar of zij genoegzame geestkracht heeft, om het geheel van een Treurſpel te omvatten, om, na de *expoſitie* van het onderwerp en het in werking brengen der handeling, de tegenſtrijdige hartstogten met kracht te doen uitkomen, de verwarring te doen toenemen, de belangſtelling van den aanſchouwer te vermeerderen, zijne verwachting ten top te voeren, en eindelijk eene bevredigende ontknooping daar te ſtellen, hieraan zouden wij meenen met reden te mogen twijfelen. In deze beide ſtukken vonden wij veel, dat tot dezen twijfel aanleiding gaf. Het eerſte, *Ramiro*, houden wij voor het beste, niet zoo zeer om de bewerking, als wel om het onderwerp zelve, waarvan wij de keus allergelukkigst achten. Hoogstbelangrijk is de daad; ja, wij kunnen ons naauwelijks eenig bedrijf voorſtellen, meer geſchikt, om, met inachtneming der vereischte eenheden en regels, een levendiger belang te verwekken, en de ſterkſte hartstogten meer in beweging te brengen. De eerſte Bedrijven, voor zoo verre daarin het onderwerp wordt voorgeſteld en de daad in werking gebragt, zijn uitmuntend. Onze verwachting is hoog geſpannen. Onze belangſtelling neemt toe tot aan het tijdſtip, dat de ontknooping wordt voorbereid. Doch nu vinden wij ons op eens in onze verwachting te leur geſteld; onze belangſtelling neemt af, en de ontknooping bevredigt ons niet volkomen. Tot aan het vierde Bedrijf laſen wij dit Treurſpel met het hoogſte genoegen. Maar nu komt het op de kunst aan. Hoedanig zal de ontknooping zijn? Men verwacht eenen bloedigen ſtrijd tusſchen *Ramiro* en *Abdallah*. Doch reeds in het eerſte Tooneel van het gemelde Bedrijf doet de grootmoedigheid van *Abdallah* deze verwachting verdwijnen. Ook dit Tooneel is treffend; maar van nu af is het Treurſpel geëindigd, of, liever, het hooge belang van den aanſchouwer houdt op: want de grootmoedigheid van *Abdallah* heeft hem gerust geſteld. Er is nu niets meer te doen, dan *Ramiro* met deze gelukkige uitkomst bekend te maken. Intusſchen heeft de Dichteres noodig, dat *Ramiro* van *Abdallah's* gedrag onkundig blijve, en dat de minnenijd van den eerſten uitbarſte, ten einde op dat misverſtand de ontknooping te vestigen. Schoon ons nu wel dit plan niet behaagt, en wij van oordeel zijn, dat de Dichteres het belang verzwakt, door

Ab.

Abdallah's grootmoedigheid te vroeg te doen uitkomen, willen wij echter het ontwerp der Dichteresse niet afkeuren: maar zij had, naar ons inzien, *Ramiro* in eenen toestand moeten plaatsen, dat het voor hem onmogelijk werd, met de ware toedragt der zake bekend te worden. Het tegendeel heeft nogtans plaats. *Ramiro* komt in gesprek, eerst met *Abdallah*, en naderhand, bij herhaling, met *Elvire*, en beide zwijgen; zwijgen op een oogenblik, dat er voor *Elvire* niets natuurlijker was, dan *Ramiro* op te zoeken, waar hij zich ook bevinden mogt, en hem, zoodra hij juist van pas verscheen, in de armen te vliegen, en hem deelgenoot van hare zoo onverwachte en hoogste blijdschap te maken. Het geheele derde Tooneel wordt verspild met ijdele *declamatiën*. *Ramiro* vertrekt. De aanschouwer gevoelt, dat het zoo in het plan van het stuk ligt, om *Ramiro* onkundig te houden van het voorgevallene tusschen *Elvire* en *Abdallah*. *Elvire* houdt nu eene alleenspraak, waarin zij uitroept:

Maar ach, waarom, waarom u alles niet ontdekt?
Waarom niet weggevaagd hetgeen u argwaan wekt?
Waarom zoo lang gedraald, en niet voor 's Sultans oogen
Alvaroos huichlarij het masker afgetogen?
Wat, zoo ik 't nog bestond? — Welaan, ik vlieg hem na!
Een oogenblik vertoefd, is 't mooglijk reeds te spâ.
Maar ach! naar wien het eerst? — Ramiro! 'k zie u keeren!

De aanschouwer, die nu ook dacht, dat het reeds te laat was, en de vraag herhaalt: *ja! waarom zoo lang gedraald?* ziet nu werkelijk *Ramiro* terugkeeren, en thans niet meer minnenijdig, maar teeder en bezorgd voor *Elvire*. Was het te voren natuurlijk geweest, dat *Elvire* hem het zoo belangrijk nieuws mededeelde, waarmede al hunne bezorgdheden ophielden, nu werd het volstrekt noodzakelijk, daar *Ramiro* haar dus aanspraak:

Men hoort den wapenkreet der wederzijdsche heiren:
De Spaansche macht stort op dees legerplaats: Men strijdt.
De allarmkreet perst mij voort, daar is geen toevenstijd.

En *Elvire* spreekt geen enkel woord! niettegenstaande zij wist, dat dit zwijgen de snoode bedoelingen van haren groot-

sten

ten vijand (*Alvaro*) in de hand werkte, *Ramiro* aan die bedoelingen moest dienstbaar maken, en hare beste vrienden, *Ramiro* en *Abdallah*, tegen elkander moest doen strijden, (waarover zij zich, in het naastvolgende Tooneel, weder, in ijdele uitroepingen, beklaagt) en niettegenstaande zij wist, dat één enkel woord alles had kunnen voorkomen, alles had moeten opheldéren. Zij zwijgt dus, of liever de Dichteres laat haar, tegen alle waarschijnlijkheid en regels aan, zwijgen, omdat de geringste opheldering de ontknooping, zoo als die eenmaal bepaald was, zoude hebben tegengewerkt. Dit gedrag van *Elvire*, die, in stede van te zwijgen, zich zelfs op het slagveld tusschen de strijdenden moest geworpen hebben, om *Ramiro* en *Abdallah* te behouden, is, in ons oog, eene zoo groote leemte, dat het geheele stuk er door bedorven wordt. Ook is *Alvaro* een personadje, die te weinig belang inboezemt. Wanneer deze den minnenijd in *Ramiro* had opgewekt, en door zijne *intrigues* had bewerkt, dat *Ramiro* onbewust bleef van *Abdallah's* grootmoedigheid, zou het plan der ontknooping hetzelfde hebben kunnen blijven, en het *ensemble* vrij wat gewonnen hebben. Eindelijk heeft de wijze, waarop de Dichteres *Alvaro* laat sterven, iets terugstootends, en zal, zonder twijfel, het gevoel van het publiek beleedigen.

Dargo heeft al de schoonheden van het eerste stuk, maar ook dezelfde of soortgelijke gebreken. De eerste Bedrijven zijn hier weder voortreffelijk, ten blijke, dat de Dichteres, zoo lang het op de *expositie* en het in werking brengen der daad aankomt, hare zaak volkomen meester is, maar dat zij, zoo ras de verwarring toeneemt en de knoop meer ingewikkeld wordt, veel te wenschen overlaat. Dit stuk heeft vooral een Tooneel, dat, naar ons gevoel, eene overheerlijke werking doet; 't is het vijfde van het derde Bedrijf. Maar van nu af begint de kunst hare zwakheid te doen blijken. *Alize*, na zich eerst aan *Gaël* en daarna aan *Edda* ontdekt te hebben, wordt een onbeduidend personadje. Zij handelt niet meer. Zij laat zich zelfs in een zijvertrek opsluiten, waar zij ook gerust blijft, niettegenstaande het geweld, vervolgens aan *Edda* gepleegd. Ook de ontmoeting tusschen haar en *Dargo*, welke zoo lang is voorbereid, is tamelijk koel. De Dichteres heeft hier, even als in het vorige stuk, weder een alleronbegrijpelijkst stilzwijgen, tegen alle waarschijnlijkheid aan,

aan, nodig, om het ſtuk dien afloop te geven, welken zij zich heeft voorgeſteld. *Gaël* heeft zich aan *Odo* verbonden, om een huwelijk tuſſchen *Dargo* en *Edda* te beletten. Het treffend Tooneel tuſſchen hem en *Dargo* heeft hem reeds aan het wankelen gebragt, en het is, blijkens het volgende Tooneel, bij hem reeds beſlist, dat hij werken zal,

Ter weering van den ſlag daar 't vloekgeſpan naar dorst.

In deze gemoedsſtemming verkrijgt hij de ontdekking, dat hij de zoon van *Dargo* is; dat zijne moeder leeft, en zich in het paleis bevindt. Hij zwijgt echter, niettegenſtaande hem er zoo veel aan gelegen lag, om *Edda's* vertrouwen te winnen, en haar in veiligheid te brengen. *Edda*, die van hare zijde zoo zeer bekommerd voor den Koning is, die het ergſte van *Gaël* ducht, die weet, dat haar aanſtaande echt met *Dargo* de oorzaak van *Gaël's* trouweloosheid is, en die mede door een enkel woord, door aan *Gaël* de terugkomst der Koningin te openbaren, (want zij wist niet, dat *Gaël* reeds met het geheim bekend was) al de gevaren, welke zij zich voorſtelde, had kunnen voorkomen, zwijgt mede, en doet zelfs geene enkele poging, om dat allerbelangrijkst nieuws aan den Koning bekend te doen worden, — en dat alles, omdat het zoo in het plan van het Treurſpel ligt, om eene ontknooping voor te bereiden, welke bovendien nog gedwongen en niet bevredigend is: gedwongen, omdat de zelfmoord van *Edda*, naar ons inzien, niet met haar karakter ſtrookt, en, op dat oogenblik althans, voorbarig was; en niet bevredigend, omdat de opoffering eener zoo edele en beminnenswaardige vrouw niet noodzakelijk ſchijnt. Wij houden, in het algemeen, niet van bloedige Treurſpelen. *Edgald*, wien de aanſchouwer, om zijn braaf karakter, heeft lief gekregen, wordt ook noodeloos opgeofferd. Naar onze meening, zoude dit ſtuk er veel bij gewonnen hebben, indien *Edda* van de terugkomst der Koningin onkundig ware gebleven; indien *Alize*, van het verraad en de zamenzwering onbewust, den kloostervoogd *Odo* tot haren vertrouwde had gemaakt; indien *Gaël* het geheim eerst had ontdekt, nadat de Koning reeds naar het leger was vertrokken; indien die ontdekking hem tot den redder van zijnen vader had gemaakt; indien hij, na de overwinning, zijne moeder in de armen des Konings had gevoerd;

voerd; indien *Odo* het lot van *Edwald* had getroffen, en indien *Edda* nu met *Gaël* ware vereenigd, nadat het gebleken was, dat zij elkander ſedert lang hadden bemind, maar dat *Edda* hare liefde aan de dankbaarheid en het belang van haar vaderland had willen opofferen. Door dusdanige ſchikking, zoude het geheel, zoo wij ons niet gantſchelijk bedriegen, eene betere houding hebben gekregen. Dan had *Alize* niet meer gehandeld, omdat zij door de *intrigues* van den ſchijnheiligen kloostervoogd misleid werd; dan zouden *Edda* en *Gaël* hebben gezwegen, omdat zij geen geheim hadden te ontdekken; dan zoude het karakter van den laatſten minder geheimzinnig geweest en beter zijn uitgekomen, en dan zoude de ontknooping den aanſchouwer volkomen bevredigd hebben.

De Heer BILDERDIJK heeft voor deze Treurſpelen van zijne Gade een Voorberigt geplaatst, waarover wij ons hebben geërgerd. Hij moge dan al geen ongelijk hebben, wanneer hij beweert, dat men, bij den toeſtand van het Treurſpel in ons vaderland, wel eenig ſtuk had mogen bekroonen, en dat men de namen der afgekeurde ſtukken had moeten verzwijgen; maar de wijze, waarop hij ſpreekt van een zoo eerwaardig ligchaam, als de Tweede Klaſſe van het Inſtituut, waaronder verſcheidene Leden zijn, die de Heer BILDERDIJK zijne Vrienden noemt, die hij zegt te achten, en aan welke hij betuigt verpligting te hebben, is, naar ons inzien, onheusch en onwelvoegelijk, en zijn toon onbeſcheiden en beleedigend. Ja, dat ſpreken uit de hoogte en die meesterachtige toon hebben ons geërgerd: maar hetgeen ons innig leed heeft gedaan, is de verzekering, welke wij in hetzelfde Voorberigt aantreffen, dat de Ega van den Heer BILDERDIJK in *alle* zijne gevoelens deelt.

No. 2 bezit, naar ons oordeel, dezelfde ſchoonheden als de ſtukken van Mevrouw BILDERDIJK, zonder dezelfde gebreken. Ten aanzien van taal en ſtijl en voordragt en *verſificatie*, heeft de Heer DA COSTA aanſpraak op hoogen lof. En evenwel zal dit Treurſpel, indien wij ons niet bedriegen, bij de vertooning minder voldoen, dan de ſtukken van Mevrouw BILDERDIJK. Wij ſchrijven dit toe aan twee oorzaken. De eerſte is, dat het onderwerp niet zoo gelukkig gekozen is. De ſtrijd tuſſchen eene moeder en eenen zoon kwetst het gevoel. De zegevierende zoon is, wel is

waar, braaf en edel; maar de overwonnene moeder had toch regten, welke niet te miskennen zijn, en, zonder twijfel, gehandhaafd worden door eene regtbank, die de Tooneeldichter altijd eerbiedigen moet. Wij moeten, nogtans, den Heere DA COSTA het regt doen wedervaren van te erkennen, dat hij zelf de zwarigheden, aan zijn onderwerp verkleefd, gevoeld, en daarnaar het karakter van *Alfonsus* met veel kunst gewijzigd heeft. Treffend zijn de laatste regels, den triomferenden zoon in den mond gelegd:

Neen, aangebeden vrouw! neen, edelste aller vrinden!
De wond van deze borst zal nooit verzachting vinden!
Het lot, *wiens* toorn ik lij', vereeuwigt zich dees dag!
Ga, stervling, leer van mij wat al de glans vermag
Van rang en grootheid! Op de koningstroon gezeten,
Is 's overwinnaars borst van rouw van een gereten,
En rein van hart en hand draagt hij des booswichts straf!
O hemel! 'k onderwerp me, aan wat uw gramschap gaf!
Ik weet het, ook de deugd kan hier rampzalig wezen!
Uw liefde spaart voor haar een heil meer uitgelezen!
Maar ach! verhoor de bee die hier mijn boezem stort!
Indien een moeders vloek door u gehandhaafd wordt,
Behoed, na zoo veel smart, mijn aangebeden gade!
Behoed mijn Portugal, bevrijd door uw genade!
'k Stond jaren droefheid door, met beiden lotgemeen:
Maar treff' dees laatste slag Alfonsus hoofd alleen!

De tweede is, dat het stuk wat al te geregeld, te bedaard afloopt. Men weet reeds te voren, wat er gebeuren zal. De hartstogten worden niet genoegzaam in werking gebragt; men wordt niet geschokt. Het komt ons voor, dat de Dichter, door geringe verandering, op vele plaatsen hieraan had kunnen te gemoet komen. Om slechts iets te noemen, de andere zeer fraaije Tooneelen in het begin van het vijfde Bedrijf, waarin aan *Mathilde* (een schoon, uitmuntend karakter, *ons* smarte bewerkt) berigten van het gevecht worden medegedeeld, zijn wat eentoonig. Hoe zeer zou de deelneming van den aanschouwer niet zijn opgewekt, en hoe zeer zou het verslag van *Lorenzo* (bladz. 72 en volgg.) niet in belangrijkheid gewonnen hebben, indien de voorgaande berigten, door den schildknaap en *Leonora* aangebragt, minder gunstig waren geweest,

weest, en onzekerheid en vrees hadden verwekt! Dit zijn echter kleinigheden. De Heer DA COSTA vare voort, met dit schoone, hier te lande zoo weinig bebouwde, veld te bearbeiden! Wij voorspellen hem eenen heerlijken oogst.

No. 3 moet, wat de dichterlijke waarde betreft, ver beneden de voortbrengselen van Mevrouw BILDERDIJK en den Heer DA COSTA gesteld worden. De Heer BARBAZ kent wel het Tooneel, en ook wel de regels, welke de Fransche wetgevers gesteld hebben; maar wij twijfelen, of hij wel Dichter genoeg is, om een goed Treurspel te maken. De *versificatie* is nu en dan gedrongen; en onderscheidene verzen zijn slechts berijmd proze. B. v. Bladz. 48.

Doch nimmer zult ge mij, ondanks mijn' jammerstaat,
Deelachtig wezen doen aan eenige euveldaad.

Bladz. 55.

Hoe!... welk een gruwzaam doel, *dat ik niet durf bespeuren*;
Ontdekt gij aan mijn oog, *als zoude ik 't oorbaar keuren!*

Bladz 62.

Genaak mij onbeschroomd:
Het is uw minlijk oog *dat mijne spijt betoomt.*
De haat is een gevoel, te grievend voor mijn harte,
En ieder *dreigement verstrekt mij 't eerst tot smarte.*
O Eliane! ik zou, *zo gij me ooit haten kost,*
Slechts wenschen dat ik wierd van 's levens last verlost.

Bladz. 68.

Der Christnen zedenwet, wier hemelstem gebied,
Dat ik mijn' vijand zelfs moet redden *uit verdriet!*

Bladz. 74.

Zulk een naargeestigheid, hoewel gegrond op reden,
Vermeert alleen 't gewigt van uwe tegenheden;
Zij jaagt mij siddring aan: 'k vrees, als ze u overmant,
Dat ge uwen levensdraad verbreek' met eigen hand, enz.

Dit is geene poëzij. Dit zijn geene verzen, zoo als men thans in onze Schouwburgen verlangt te hooren.

Ook de karakters zijn niet fijn geteekend. Dat van *Omar*

is wel edelmoedig, maar te zwak. Zijn hartstogt is geene mannelijke liefde, maar laffe verliefdheid, welke, vooral in eenen Vorst, walgt. Er komt ook zoo veel van liefde in voor. Wij althans zouden van de drie medeminnaars *Attalah* gaarne gemist hebben. De toon van *Mirzam* is somtijds wat meesterachtig, en de daad van *Henrico* (bl. 67) beleedigt het gevoel. Wanneer hij zich, in het beslissend oogenblik, met zijne Spanjaarden aan de zijde van *Omar* gevoegd, en dus het leven van dien Vorst behouden had, zou men zulks met genoegen gezien hebben; maar den man, met wien hij tot dusverre gestreden had, en die op hem vertrouwde, onverhoeds te vermoorden, is verraderij, — en verraderij blijft laag en afschuwelijk, door wien en met welk een oogmerk ook bedreven.

Tooneel des Vredes, of Kaart van Europa, naar deszelfs tegenwoordige staatkundige Verdeeling. Te Amsterdam, bij Mortier, Covens en Zoon. 1818. *f* 6-10-:

Geographisch Handboek van Europa, ten gidse op hetzelve Tooneel, door J. A. G. BOOM. *Bij dezelfden.* 1819. *In gr.* 8*vo.* *XIV*, 602 *Bl. f* 5-13-:

Eindelijk is dan met de uitgave van dit Tooneel aan het uitgerekt verlangen voldaan, om eene volledige Kaart van Europa te bezitten, op welker naauwkeurigheid men zich zal mogen verlaten. Zoo moeijelijk en onuitvoerlijk het was, om, te midden der staatkundige verwarringen van vele jaren, en ruilingen van landen door de oorlogvoerende Mogendheden, een zoodanig werk tot stand te brengen, zoo veel te meer los verdient deze tegenwoordige arbeid, welke het eerste tijdstip van rust daartoe te baat neemt. De Heer COVENS is als Aardrijkskundige te algemeen bekend en geacht, dan dat wij hem niet veiliglijk met de beste Geleerden in dat vak van alle andere Landen gelijk stellen, en van zijne naauwkeurige behandeling niet alles goeds zouden verwachten mogen. Hij levert ons alhier de Europesche Kaart volgens de laatste en beste stereographische manier, welke ons de vaste ligchamen op eene vlakte volkomen juist doet meten en afbeelden: en, na eene zorgvuldige vergelijking, moeten

wij erkennen, dat hij, ook met behulp waarschijnlijk van den Schrijver des Handboeks, allezins gelukkig geslaagd is; terwijl wij op deze Kaart, zonder te groote snippering of verminking, alle die landen en voorname steden, gebergten en rivieren aantreffen, welke zich onderscheiden, en wel naar die vroegere en laatste indeelingen en grenzen, waaromtrent de Mogendheden onderling zijn overeengekomen. Dat de Uitgever daarin de Fransche taal, als de algemeenste, gekozen heeft, moeten wij, onzes ondanks als 't ware, goedkeuren; te meer, omdat de Schrijver van het Handboek de leemte, welke daaruit in het oog en voor de behoefte van anderen ontstaan mogt, door het gebruik der landeigene taal van ieder land en volk, dadelijk herstelt, en de nuttigheid der uitgave, ook ten behoeve der scholen, allerwegen bevestigd en vermeerderd heeft. De gravure dezer Kaart, omtrent 37 duimen hoog en 47 breed, door de Heeren VAN BEEK en KONST, mag vrijelijk met de beste monsteren.

Als den Schrijver van het Handboek openbaart zich de Heer J. A. G. BOOM, zijnde, indien men ons wél onderrigt hebbe, Christenjeeraar te *Boskoop*. Voor zoo verre wij weten, is deze Schrijver nog nimmer met zijnen naam in het openbaar verschenen. Nogtans ontmoeten wij, in de behandeling dezes hoogstmoeijelijken onderwerps, zulk een allesomvattend overzigt van het geheel, zulk eene treffelijke afscheiding en wederzamenvoeging der deelen, zoodanige naauwkeurige uitéenzetting van alles, wat tot ontleding van ieder deel behoort, dat wij daarin allerwegen den zeer geoefenden en ervarenen man waarderen, die deze belangrijke studie gewis niet eerst onlangs of ter loops bepeefend heeft, maar tot het pit en merg dezer kunstwetenschap is doorgedrongen.

Reeds de Inleiding, als *proeve* eener *algemeene natuurkundige beschouwing van Europa*, ten aanzien van *ligging*, *bevolking*, *zeeën*, *bergen*, *rivieren*, *luchtgesteldheid*, *gronden* en *voortbrengselen*, beveelt zich door hare beknoptheid en juistheid, zoodanig dat wij, als ware het, met hem de gansche reis door Europa ondernemen, en al het wetenswaardige laeren opmerken.

Hierna bevat de Iste Afdeeling, in *vier* Hoofdstukken, de onderscheidene Indeelingen, welke er, bij de Traktaten der Mogendheden, in de jaren 1791, 1802, 1807 en 1815, zijn gemaakt geworden; bij welke opgaven wij telkenreize over-

vloedige redenen gevonden hebben, om de ongemeene vlijt en naauwkeurigheid des Schrijvers te bewonderen.

Uit het algemeen overzigt, hetwelk dan ook van zelve aanleiding geeft tot eene gepaste verdeeling van Europa, wordt de afzonderlijke en uitvoeriger behandeling geboren, welke in de IIde Afdeeling vervat is, alwaar de *nadere aanwijzing der geographiſche ligging, grenzen, indeeling* enz. *van de Europeſche Rijken en Staten, volgens de beſlisſingen van het laatſte Weener Kongres*, in *vijf* Hoofdſtukken voorkomt, en dit werk alzoo voleind wordt.

Zoo vinden wij, in deze laatſte uitvoerige Afdeeling, eerſtelijk de Rijken van het *Pyreneſche* Schiereiland, *Portugal*, met deszelfs Landſchappen en verder Gebied, en *Spanje*, met deszelfs Provinciën, zoo van nieuw als oud *Kastilië*, met deszelfs Eilanden; 2.) de Rijken en Staten in en om de *Alpen*, en daarin *Frankrijk*, *Italië*, *Zwitſerland*, het *Duitſche Verbond*, en het *Koningrijk der Nederlanden*, in alle derzelver Departementen en Gouvernementen; 3.) de *Britſche* Eilanden in alle derzelver Provinciën, Prinsdommen en Graafſchappen; 4.) de Rijken aan deze en gene zijde der *Oostzee*, en daarin *Denemarken* met aanhoorige Landen, *Zweden* en *Noorwegen*, en den geheelen *Pruisſiſchen Staat*; en eindelijk, 5.) de Rijken noord- en zuidwaarts van het *Karpatiſch* Gebergte, en daarin het uitgebreide *Rusland*, met *Polen*, daaronder behoorende, den *vrijen Staat Krakau*, de uitgeſtrekte *Staten van Oostenrijk*, en ten laatſte het *Europeesch Turkije*, met alle deszelfs onmiddelbare en middelbare Landen.

Na deze opgave van den inhoud, zal dan ook niemand onzer Lezeren de orde en volledigheid in twijfel trekken, welke in dit werk gevonden worden, en waarbij wij veiliglijk durven verzekeren, dat men, ten aanzien der ſtaatkundige geſchiedenis van de onderſcheidene Landen en Natiën, veel meer ontmoeten zal, dan men van den Schrijver, bij zulk eene moeijelijke taak, billijkerwijze had kunnen vorderen. Wij bevelen alzoo dit Hollandſche voortbrengſel van wetenſchap en kunst aan alle beminnaren dezer belangrijke ſtudie, maar bovenal aan alle Schoolonderwijzers, die daarin de treffelijkſte handleiding vinden voor een ſedert jaren onzeker, doch hierdoor thans gezuiverd onderrigt. Het is met zulk eene nadrukkelijke onderſteuning alleen, dat de kosten van eene zoo zware onderneming goedgemaakt, en de duizende moei-

moeiten, aan zulk eene taak verbonden, eenigermate beloond worden. Wordt aan dezen pligt voldaan, dan zal er welligt gelegenheid zijn, om, bij eene vernieuwde uitgave, de drukfeilen te verbeteren, welke in den tekst ingeslopen, maar tevens aan het einde van het uitvoerig, naauwkeurig en voor een zoodanig werk onontbeerlijk Register zijn aangewezen, en te gelijk eenige kleine leemten te herstellen, welke van zulk eenen allermoeijelijksten arbeid bijkans onafscheidbaar zijn, en welker opgave niets minder dan wreveligen vitlust zoude aanduiden.

Vrijmoedige Gedachten over de tegenwoordige Huishouding van Staat der Nederlanden, ten gevolge der (bekende) *Brieven over den Koophandel. Te Amsterdam, bij* Pieper en Ipenhuur. 1819. *In gr.* 8*vo*, 33 *Bl. f* :-8-:

Gevoelvolle Gewaarwording, bij het lezen der onpartijdige Beschouwing, enz. Door J. T. W..... *Te Amsterdam, bij* M. Schooneveld en Zoon. 1819. *In gr.* 8*vo*. 14 *Bl. f* :-5-8

Wij vinden ook in dit boeksken dien geest van gematigdheid en bedaarde cordaatheid, van klaarheid en overtuiging, afgescheiden van alle kunstige berekening en gevaarlijke bespiegeling, welken wij steeds gaarne als eenen kenmerkenden trek van onzen landaard beschouwen. Zijne denkbeelden over de bewuste brieven zijn geheel de onze; de onze maken wij ook gaarne zijne aanmerkingen over het gebruik van de vrije drukpers, — om, namelijk, niet te zwijgen bij gewigtige, zoo min als te vitten bij min gewigtige verordeningen, die ons verkeerd toeschijnen. Waarbij het zekerlijk van belang, schoon in ons oog niet noodzakelijk is, dat men tevens het betere aanwijze: dit toch is eigenlijk de taak der Ministers, het beoordeelen hunner voordragten alleen die der natie en harer zoo openbare als andere, natuurlijke vertegenwoordigers. Hoe dit zij, de schrijver poogt aan zijne eigene vordering te voldoen, en komt ons voor geenszins ongelukkig in deze poging te slagen.

„ De Koning, zegt hij, erkent den koophandel voor de zenuw van den staat, en beloofde, alle belemmering aan deszelfs vrije werkzaamheid te ontnemen." Wij weten, dat de

Amſterdamſche briefſchrijvers dit zelve, met vrij ſcharpe trekken, op den voorgrond plaatſten, om daaraan, even als hier geſchiedt, uitkomſten en daden te toetſen. Wij kennen even zoo de ſlotſom dezer rekening. Doch, waarbij komt het toe, dat deze zoo ongunſtig is? Is 's Konings genegenheid of zijn zijne inzigten veranderd? Geen van beide, op zichzelve beſchouwd. Maar de omſtandigheden, de ſtaat der zaken hebben eene andere gedaante aangenomen. Braband en Holland zijn met elkander vereenigd. Het eerstgenoemde heeft veel minder handel, dan landbouw en fabrijkwezen. Hetzelve verbeeldt zich juist bij die inrigtingen het meeste voordeel te vinden, die den handel ſchaden. Als een jongst en zeer lastig kind, weet het met ſchreeuwen veelal zijn' zin te krijgen. Wagen het al de Ministers, eene wet voor te ſtellen, die aan deze heeren niet behaagt, zoo weten zij zich, in weerwil der duchtigſte gronden voor de zaak, dermate te vereenigen en te ſluiten, dat het voorſtel moet vallen. Men denke alleen aan het regt op de ſucceſſie, paarden-, pleizier- en dienstboden-geld enz., waarbij, in zekeren zin, reeds de grondſlag gelegd is tot al den tegenwoordigen jammer. Den enkelen keer, intuſſchen, dat de geest van Holland zich in 's Konings geest tegen de geweldigſte betoogen van de andere zijde heeft, ſtaande gehouden, ten aanzien des vrijen graanhandels namelijk, is dit met eenen uitſlag bekroond, die de tegenſprekers voor altijd moest doen blozen. Doch het baat niet. Men telt de ſtemmen en de hoofden, men weegt ze geenszins, en alzoo worden wij, daar geene waarachtige inëenſmelting kan plaats grijpen, *à la ſuite* van *Braband*, wat wij voorheen *vis à vis Frankrijk* waren, — eene provincie van ondergeſchikt belang. Men ga ſlechts den gang der zaken omtrent de Commercie na, en de overtuiging zal niet uitblijven.

Onze ſchrijver volgt thans alle de voortdurende beletſelen op den voet, en redeneert overal met zeer veel klaarheid tegen dezelve. Het blijkt daaruit, dat er eene algeheele verandering van ſtelſel moet plaats hebben, om de gelden, hier uit profluërende, te vinden. En hij ſtaat daartoe voor, behalve eenige verhooging van het patent der kooplieden, eene hoofdelijke belasting, die, ja, hare moeijelijkheden zou hebben, maar echter niet onuitvoerbaar wezen, en voor die moeite, in eenen geheel vrijen handel en onbelemmerde cir-

cu-

culatie, voordeelen aan te brengen, die bijna niet te berekenen zijn. En waarlijk, betalen wij niet reeds, zoo aan den lande, als, te Amsterdam en elders, aan de stad, zoodanige hoofdgelden op veel willekeuriger wijze, ja zonder dat de belastingschuldige van eenigen maatstaf weet? Zoodat dus de ondervinding de mogelijkheid bewijst; waarbij onze schrijver de uitnemendste verbeteringen voorstelt.

Over het geheel, echter, beslissen wij niet voor of tegen *dezen* maatregel. Doch, die bron van 's volks bestaan, uit welke de veelvuldige staatsbehoeften zelve van dit kunstland, voor een zoo aanmerkelijk, ja onmisbaar deel, moeten vloeijen, te verstoppen en te doen opdroogen! die zon, welke dit dierbaar plekje gronds uit moerassen opgevangd, met den weligsten groei overtrokken, en als een wonder der wereld heeft doen beschouwen, voor altijd te doen tanen! o, daarvoor behoede ons een gunstig noodlot! Nog maar een' korten tijd, dan worden de gronden, die ons moeten ondersteunen of doen wegzinken, voor eenen langen tijd gelegd! Dat toch de stem van vaderlandsche mannen, klinkt ze ook in 's lands hooge vergadering, waar wangunst, eigenbaat en vooroordeel kunnen heerschen, als in eene woestijn, ten minste het hart des Konings rake! opdat deze noordelijke gewesten, die zijnen heldenstam sedert eeuwen in het harte dragen, geen slagtoffer hunner toegevendheid of dwaze verdeeldheid worden! opdat wij niet andermaal de tooneelen beleven, die Vorst en volk zoo ongelukkig gemaakt, en op den rand des verderfs hebben gebragt!

Hierna bepalen zich des schrijvers bezwaren bij eenige stukken van het Justitiewezen. Het is bekend, dat wij nog steeds onder het Fransche wetboek zuchten, waarin, ja, eenige wijzigingen gemaakt zijn, doch die, door de zaken uit haar verband te rukken, dezelve in menig opzigt slechts verergerd hebben. De Hoven van Assises vordeten Jurés, het geheele stelsel een Hoogst Geregtshof; regtbanken van koophandel zijn regtbanken van onkundigen. — Meermalen, inderdaad, hebben wij bevoegde regters dergelijk oordeel hooren vellen, en met de sterkste kleuren zien afmalen. Wij kunnen ook voor ons zelven hieraan geene toestemming weigeren, en bidden dus mede al wederom: *verlos ons van het kwade!*

Eindelijk klaagt hij nog over de bureaucratie, de ontslag-

ti-

tige formaliteiten bij alle administratie, den Franschen geest met één woord, die ons nog dreigt te verderven, nadat het Fransch geweld zulks vergeefs beproefd heeft. Wij helpen hem klagen, en bidden zuchtende:

o Mihi (nobis) praeteritos
Redderet si Juppiter annos!

Is uw gevoel opgewekt en verwarmd, lezer, door het stukje boven vermeld, en tast gij nu met gretigheid naar den Lierzang, om dit gevoel eens regt lucht te verschaffen; ei wee gewaarschuwd! de teleurstelling zou al te groot zijn. Die zoogenaamde lierzang is verre beneden het onderwerp, is loutere herhaling van algemeene waarheden, zoo onbepaald misschien zelfs geene waarheden, in coupletten gerangschikt. Hij getuigt slechts van het gevoel, dat iedereen vervult, en zelfs den ongeoefendsten, die ook zijne taal op verre na niet zuiver schrijft, tot eene poging drijft, om zich buitengewoon krachtig uit te drukken. Ongelukkig slaagt hij hierin niet, daar de poëzij onder de verzenmakerij verloren gaat, gelijk de kracht van eenen hevigen stroom door menigvuldige kronkelingen en bogten in zijne voorgeschreven loopbaan. Men zegt wel: *Si natura negat, facit indignatio versum*; maar het is er dan ook naar. Wij althans raden den dichter, zich meer te oefenen, alvorens hij het vaderland of den handel op nieuw zijne zangen wijde. *Non tali auxilio etc.*

Aan den Waalschen Kerk-leeraar A. L. C. COQUEREL. *Te Amsterdam, bij* H. van Munster en Zoon. *April* 1819. *In gr.* 8*vo.* 8 *Bl. f* :-5-8

Eene ongehoorde *sottise*, eene ergerlijke *profanéring*, eene schandelijke *persiflage* — één van deze, of welligt alle drie. Bewijs?

„ Wie spreekt als Gij, Demosthenes!
„ Wie leert als Gij, Socrates!
„ Wien hoort men in U, Cicero!.....
Áárón, Jesse's zoon, en diens zoon Salomo,
„ Profeten- en apostelschaar,
Met Nazareth's profeet, der Kristnen Hoofd, te gaêr."

Ge-

Gezangen, bij Huwelijksfeesten, en op Bruilofts-maaltijden, den Jonggetrouwden ter eere te zingen. Allen op bekende Zangwijzen. (Voor een algemeen gebruik geschikt.) Te Amsterdam, bij C. Schaares, 1818. *In kl.* 8*vo.* 32 *Bl.* f :-6-:

Een liedje behoort bij den bruiloftsdisch; men zingt er ook allerlei, en van verschillende waarde; en het is voor den bruiloftsgast lastig, als hij het liedje of de zangwijze niet kent, en alzoo niet medezingen kan. Is het nu om het even, wat men daar zinge, als het maar niet kwetsend voor de zeden is, zoo bepale men zich tot deze verzameling overal; en ieder gast, mits hij het boekje medebrenge, neemt deel aan de vreugde bij den dienst. Evenwel missen deze liedekens zoo geheel het eigenaardige, naïve, vervrolijkende en puntige, dat wij voor ons dezelve, zonder smart, tot een ander *algemeen gebruik* zouden gebezigd zien.

ANTIPROFESSORAAL RESCRIPT.

(Zie *Letteroefeningen*, 1819. No. I. en *Recensent*, No. III.)

Wij moeten Professor M. TIJDEMAN het: *Turpe est Doctori cet.*, en vooral ook MATTH. VII: 1 enz. herinneren; want ons *vraagteeken* heeft bij, helaas! niet over het hoofd gezien; en nu duidt hij de oude Juffrouw zóó uit, dat men haar nagenoeg wel met eenen natten vinger beloopen kan, makende alzoo het vermoeden, dat onze vraag geven kon, tot zekerheid. Hij schrijft ons eene *bedoeling* toe, die wij niet hadden; wij beoordeelden het WERK, niet de PERSOON van de schrijfster. Wij hadden den bril van den Professor niet, en konden in dat *armhartig* werk geen het minste blijk van *schranderheid*, *welleevendheid*, *godzaligheid*, *liefderijkheid* noch *bescheidenheid* vinden. Ook zonder dien bril kan zijn Hooggeleerde onze *bedoeling*, in de hem bekende beoordeeling, duidelijk lezen; en wij voegen er nu bij, dat wij al verder nog wenschten het oude vrouwtje *tot zwijgen te brengen*, door haar te doen opmerken, dat haar geschrijf nadeel doet aan den Godsdienst, en bovendien meer dan éénen waardigen Predikant in verdenking brengen kan; en, zoo dit niet voldoende mogt zijn, door haar *gevens* te doen voelen,

dat

dat men haar nagenoeg kende, en ook niet gezind was, wanneer zij zoo voortging, haar eenigzins, 't zij dan om hare jaren, 't zij om eenige andere reden, te ontzien. Wij kennen *G.* en den omtrek, niet van heden of gisteren, zoo als men zegt; en wij weten, wat daar bijzonder schade doet. Wij wilden haar doen voelen, dat haar geschrijf al te onnoozel en ongezouten was, om bij eenigen verstandigen Leeraar ingang te vinden; en wij hopen nu ook, dat, hetgeen wij schreven, strekken zal, om haar te doen op hare hoede zijn tegen geestelijken hoogmoed, (eene leelijke ondeugd!) welke wellig, door des Professors uitbundigen lof, aan dit zijn voorbeeld van deugd en godsvrucht zoo openlijk gegeven, wel een weinig kon worden uitgelokt; terwijl wij haar tevens verzekeren, dat *ons* oordeel over haar boekje het oordeel van *zeer velen* is; ook nu nog, *na* de Professorale *magtspreuk*.

Die ontkent, dat het vrouwtje van een *stelsel*, van een thans *geliefkoosd stelsel* (dat zij wil *ondermijnen*, ja *geheel doen instorten*) geschreven heeft, hetwelk thans door *Godsmannen* gepredikt wordt; spreekt LOGENTAAL. (De Professor kan daar zijne gevolgtrekkingen naar goedvinden uit afleiden; wij vinden de zijne *niet* Christelijk, en willen in dezen niet bij hem ter schole gaan.) Zij heeft het tegen een *stelsel*, en niet maar tegen het *misbruik* van een stelsel, gelijk de Professor ons opdringen wil. En zulk een stelsel is *onregtzinnig*, *zeer erg onregtzinnig*. Gelukkig bestaat het tot nog toe niet, dan alleen in de hersenen van het oude vrouwtje.

Door zeker *Onderrigt voor arme en onkundige menschen, bij wijze van zamenspraken, door* H. S. M. [Wed. wijlen Ds. M. te *G.?*] *Te Gorinchem, bij* J. VAN DER WAL, 1816, kan Professor TIJDEMAN zich, des verkiezende, mede nog onderwijzen en stichten; en zoo de Jufvrouw nog meerderen voorraad voor de pers gereed hebben mogt, en de Heer CORNEL dien drukken wil, zal het genoeg zijn, aan de Lezers van onze *Letteroefeningen* te berigten, dat die boekjes uit denzelfden hoek komen, en van dezelfde Fabrijk, als waarover de oude Prof. TIJDEMAN zoo gunstig oordeelt, en welke te leeren kennen *hem en velen* aangenaam zal zijn. — *De gustibus non est disputandum!*

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen, rakende den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootſchap. XXVIIIſte Deel. Te Haarlem, bij* J. van Walré en Comp. 1818. *In gr. 4to. 70 Bl.* f :-18-:

Zagen wij immer met gretig verlangen de beantwoording te gemoet der doorgaans hoogst belangrijke vragen van TEYLER'S Godgeleerd Genootſchap, zoo was het bij die, welke deze vaderlandſche en eerwaardige mannen voor den jare 1815 hadden uitgeſchreven, van den navolgenden inhoud: *Hebben de groote gebeurtenisſen, welke in het ſtaatkundige, en de verſchillende begrippen, welke in het godsdienſtige en wijsgeerige, ſedert ruim het vierde van eene eeuw, in Europa hebben plaats gehad, eenen voordeeligen of nadeeligen invloed gehad op de ware verlichting in het godsdienſtige en zedelijke van de volken van dat werelddeel; en wat mag men, als gevolgen van dezelve, in die opzigten, met reden nog verwachten?* Tot onze gevoelige ſpijt, derhalve, werden wij, en voorzeker ook het Genootſchap, in onze hope te leur geſteld, wanneer men, bij mangel van eenig antwoord, den eereprijs waardig, zich verpligt achtte, nogmaals de aandacht van geheel ons werelddeel op het aangelegen voorſtel te vestigen, en deszelfs Geleerden en Wijsgeeren voor een volgend jaar uit te noodigen tot den wedſtrijd des roems, die nu voorzeker bij den edelaardigen zwaarder wegen zoude dan het opgehangen metaal. Wij ontveinzen het intusſchen niet, den inhoud der vrage op nieuw lezende en overwegende, bekroop ons de twijfel, of wel het achtbaar Genootſchap, hoezeer wij het anders wenschten, ook bij deze tweede poging zou mogen doel treffen. Zeer weinigen toch onzer tijdgenooten, die nevens ons de ſtaatkundige be-

roeringen en gang der wijsgeerige begrippen, met den invloed van beiden op de volken van Europa, beleefd en opgemerkt hadden, durfden wij bevoegd achten, om, zonder vermetelen trots, naar dezen eereprijs te mogen dingen. Zeer weinigen, vreesden wij, waren in ſtaat, dat kort en nabij zijnde tijdvak, zoo rijk in gebeurtenisſen, en den werkelijken toeſtand der Natiën over geheel ons werelddeel, alzoo te kenſchetſen, als vereischt werd, om vandaar een beſluit op te maken tot den algemeenen voortgang of teruggang in *ware* godsdienſtige en zedelijke verlichting. Zeer weinigen ook, liet zich aanzien, zouden, met genoegzame voorzigtigheid en overredende kracht, in de duistere toekomst weten in te dringen, om die gevolgen van het voorledene met zulk eene waarſchijnlijkheid voor te dragen, als het Genootſchap wenschte in het ſlot van het opgegeven voorſtel. En was er onder die weinige mannen van de hoogſte vlugt en aanzienlijken ſtand, het zij in ons vaderland, of elders in Europa, die lust hebben mogt aan deze grootſche taak der beſpiegelende wijsgeerte, dan wederom daagde bij ons de zwarigheid, dat hem, onledig met andere meer dringende bezigheden, de tijd ontbreken konde, om in ſtille overdenking te gaan nederzitten, en zijne pen te leenen ter beantwoording eener vrage, welker oplosſing, wegens de verſche geheugenis der woelingen, en het alomme nog heerſchend verſchil van beoordeeling derzelve, ligt aanſtoot baren zoude bij eene min kieſche behandeling. Maar wat toeven wij u, Lezers, bij onzen voormaligen bezorgden twijfel? Immers de groote vraag is beantwoord. Een onzer Landgenooten, de Man, die bij de jongſte herſtelling van Nederland, bijzonder in Amſterdam, met vereerenden luister zich toonde, en daarna belangeloos terugkeerde in zijnen letterkundigen werkkring; die, hooggeſchat bij onzen Koning, den Vorst met zijnen ſchranderen en trouwen raad ter zijde ſtaat, en in de Vergadering onzer Wetgeving ſchittert; deze heeft

al-

alleen naar den prijs gedongen, en is bekroond geworden met den verdienden lauwerkrans.

Wij verblijden ons, de uitgave te mogen aankondigen van KEMPER'S *Proève*, welke wij, alle vooringenomenheid ter zijde ſtellende, ten minſte zoo veel mogelijk van ons afwerende, onder de uitnemendſte gedenkſtukken rangſchikken, waarop het wijsgeerig Nederland in het oog van uitheemſchen mag roem dragen. Ja, wanhopen wij, van in ons kort verſlag de volle waarde dezer Verhandeling des Leidſchen Hoogleeraars te doen uitkomen, wij houden ons overtuigd, dat elk onzer Landgenooten, hem lezende, ons oordeel niet alleen billijken, maar ook onzen wensch bevestigen zal, dat zijn werk, waarvoor ons de grenzen onzer ſchoone tale, helaas! te eng beperkt ſchijnen, door meer dan één overzetting ter kennisſe gebragt worde van andere Natiën.

Intusſchen, ter nadere beſchouwing toetredende, gevoelen wij meer dan ooit het moeijelijke der taak, die op ons wacht, om, na zulk eene voorbereiding, onze Lezers te bevredigen, bij wien wij toch niet verlangen, dat de behaalde zege bij *Teyler*, of de naam van KEMPER, (om van *ons* gezag niet te ſpreken) gelden zal boven eigen oordeel, door ons nu voor te lichten.

Met genoegen, dan, zagen wij in den ſtijl dezer Verhandeling eene bondigheid en klaarheid, vol van zeggenskracht, hoedanige wij meenen, dat weinigen in ſtaat zouden zijn van na te volgen, gelijk zij hier, als in de ſchriften van onzen DE GROOT, gevonden wordt. Helderheid van denkbeelden, rijkdom van vernuft, door rede alleen bedwongen, liefde voor waarheid en Godsdienst, zuiver van de gebreken des tijds, en de hand eens Meesters, die de ſtof, welke zij te bewerken heeft, *en* grondig kent *en* tot haar doelwit vormt, vertoonen zich alomme, waar men deze bladen inziet. Het betoog inzonderheid, naauwkeurig den leiddraad der vrage volgende, ontwikkelt zich langzaam, doch met eenen wisſen gang, die ter overtuiging henenvoert; want tel-

kens, na ſtukswijze beſchouwing van zaken, wordt ieder afzonderlijk pleit voldongen, de wederſpraak van andersdenkenden opgelost, en, waar verſchillende beſluiten, deze *voordeeligen*, gene *nadeeligen* invloed der tijden aanwijzen, ontbreekt het niet aan een' onzijdigen toets, die de ſlotſom weegt, in dit zoo belangrijk deel der beſpiegelende wijsgeerte, waarvan wij reeds genoeg de moeijelijkheid hebben doen gevoelen.

Dit overzigt, vleijen wij ons, zou voldoende zijn, om velen onzer Landgenooten ter lezinge uit te lokken; wij willen echter eenige nadere wenken geven omtrent den inhoud, zulks verkiezende boven het mededeelen eener drooge ſchets of ſchraal geraamte van een zoo ſchoon en welgeſpierd geheel.

Zonder dus van andere, hoezeer gepaste, onderſcheidingen alhier te gewagen, teekenen wij aan, dat deze Verhandeling in twee voorname deelen geſplitst is, waarvan het Iſte den invloed toetst der gebeurtenisſen en wijsgeerige begrippen op de ware verlichting der Volken van Europa, zoo in het godsdienſtige als zedelijke, gedurende het bedoelde afgeloopen tijdvak; het IIde de gevolgen aantoont, van dien invloed voor het tegenwoordig geſlacht en in de toekomst te wachten.

I. Blijkbaar nu kenteekende „ zucht naar de meest„ mogelijke vrijheid en zelfſtandigheid, en daarmede „ naauw vermaagſchapte onbeperkte drift, om in alles „ tot de eerſte en hoogſte bovenzinnelijke beginſelen op „ te klimmen," den geest des tijds. Hij ſprong los in Frankrijk bij de Omwenteling, en verbreidde zich over de Natiën van Europa, naar gelange zij het magtige Volk meer of min toegenegen waren, 't welk hij in onrust bragt, en voortzweepte ten oorlog. Vanhier, dat hij op het naburig Engeland zijnen invloed miste, als de vrucht van uitheemſchen, ja ook gehaten grond. Vroeger was reeds de brandſtof voor deze uitbarſting in Frankrijk geſtrooid door de *Encyclopedisten:* en, gelijk oorzaak en uitwerkſelen naauw zamenhangen in den loop der dingen, ja geheele Volken, uit hunnen ſluimer

mer gewekt, doorgaans van het eene tot het andere uiterſte driftig voorthollen, zoo was vernietiging van het oude, en verwoesting van troonen beide en altaren, de leus der raddraaijers, die, met de tooverwoorden *vrijheid*, *onafhankelijkheid*, *zelfſtandigheid* en *verlichting*, verwarring ſtookten en krijg. Ongeloof en rede vervingen dus de plaats van het bijgeloof, welks kluisters men van zich wierp, evenzeer als den band van den beteren, maar door het vooroordeel in Roomſche landen miskenden, Godsdienst der Protestanten. Ook bij *dezen*, voor welken de beginſelen, die men misbruikte, minder nieuw of onbekend waren, werkte de geest des tijds, maar op verſchillende wijze. Onder hen was wel de voormalige ſektenijver gedoofd; dan toch de gehechtheid aan eigene kerkgevoelens dwarsboomde het onderzoek en den opgang der waarheid. Maar nu, daar vrijheid van denken en oordeelen geliefkoosd werd, week, als in een oogenblik, de kinderlijke eerbied voor den *Godsdienst der Vaderen*, en juichte men zelfs openlijk de *Franſche Theophilanthropen*, of wel de *Duitſche Neologen*, toe. Want ook waar aanzienlijken, uit eigenbelang, de Omwenteling en ſtaatsberoerten ſchroomden, weigerden zij nogtans niet, van de wetgevers der *mode* in Europa, derzelver onverſchilligheid voor den Godsdienst over te nemen, en het ſtelſel van ligtzinnigheid, als dat van den *bonton*, in hunnen beſchaafden kring te prediken. Zoo vond ook elders geringen tegenſtand, wat men nu, in navolging der Franſchen, of, zoo gij wilt, terugkeerende tot het oorſpronkelijk doel van het *Protestantisme*, beraamde, om *kerk* en *ſtaat* vaneen te ſcheiden, of den Godsdienst vrij te waren van menſchelijk gezag. Immers niet alleen de ſtaatkundige beroerten, maar de wijsgeerige begrippen, met name die den ſtempel dragen van Duitſchen oorſprong, oefenden almede, bijzonder in de Protestantſche landen, eenen blijkbaren invloed op het godsdienſtige. De geest des tijds, namelijk, ſcherpte aldaar de Geleerden ter navorſching en ontleding van bovenzinnelijke waar-

heden. KANT en zijne ſchole beproefden, alle tot hiertoe geldige bewijzen voor het beſtaan van God te ontzenuwen; zij drongen het *onbetoogbare* dier hoogstaangelegene waarheid aan, en wilden haar, op grond van eene *onmisbare noodzakelijkheid*, ten onderwerp maken des *geloofs*. Zij braken, in één woord, meer af, dan zij opbouwden, en begunſtigden hierdoor, althans bij de menigte, die ongeroepen in het heiligdom der hoogere wijsgeerte indrong, twijfelarij en ontkenning van alle bovennatuurlijke waarheden. Zij ondermijnden alzoo en benadeelden niet weinig de aangenomene begrippen beide van den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst. Want ook dit leert de Geſchiedenis: terwijl men tot hiertoe door *kritiek* en uitlegkunde in de godgeleerde ſcholen het *dogmatisme* met gunſtigen uitſlag beſtreed, waren de kweekelingen en voorſtanders der *Kantiaanſche* wijsgeerte daarop uit, om, met achterſtelling van *kritiek* en taalkennis, de H. Schrift te verbuigen, en den Godgeleerden te vormen naar hunne duistere, en door hunzelven ten laatſte weinig meer begrepene, *diepzinnige* gevoelens.

Intuſſchen, wanneer men nu, met onzen hooggeëerden Landgenoot, vaſtſtelt, „ dat *rede* en *zinnen* alleen „ voor ons menſchen de toetsſteen van waarheid zijn, „ welken ons de Hemel geſchonken heeft," dan moet, almede volgens hem, *zedelijkheid* de éénige en echte proef zijn van *ware* godsdienſtige *verlichting*. Uitgaande derhalve van dit ſtandpunt, betoogt hij in het breede, en door kracht van bewijzen, dat de vorderingen in godsdienſtige vrijheid, niet meer belemmerd door menſchelijken invloed of banden des geloofs, alleen in onzen tijd, en bij den loop der jongſte ſtaatsgebeurtenisſen, gerijpt zijn, dan toch voor vruchten en beginſelen, bij de Kerkhervorming erkend, te houden zijn. Maar ook aan den anderen kant voldingt hij, dat, ſchoon de nieuwere wijsgeerte eenige verlichtere gevoelens aanbragt, deze nogtans, door het begunſtigen van *ſcepticismus* en ongeloof omtrent den Natuurlijken Godsdienst,

dienst, door het losmaken van het gezag des Geopenbaarden, en het inslaan van eenen anderen weg, dan uitlegkunde en *kritiek*, tot verklaring der Schrifture, welker zin zij van voren *wijsgeerig* poogt aan te wijzen, een *dadelijk* nadeel heeft toegebragt aan *ware* godsdienstige verlichting.

Maar, voortgaande tot het *zedelijke*, of deszelfs toestand, zoo verre die onder menschelijke waarneming valt, doet zich terstond te dezen de onderscheiding voor tusschen *verlichting* en de *zeden* zelve der Europesche Volken, welke gewis met die verlichting niet evenzeer voortgaan, meermalen daarmede geheel strijden, zoo bij elk *individu*, als bij de Natiën. Ontwijfelbaar nu heeft de Omwenteling, (ondanks haren jammer) door het verbreiden der beginselen van Vrijheid en Gelijkheid, sedert lang in de scholen erkend, vele dwaze vooroordeelen uitgebannen bij de menigte, en weleer bevoorregte titels vernietigd in de zamenleving, ja, dat meer is, de Wetgeving zelve eene meer menschelijke gedaante doen aannemen; bijzonder heeft zulks plaats in het Lijfstraffelijk Regt, en door afschaffing van de pijnbank. Overigens, omtrent de hoogere beginselen van zedelijkheid, die de wijsgeerte der *Kantiaansche* schole, tegen de ouderen van LEIBNITS en WOLF, geleeraard heeft, deze mogen een nieuw en beter licht in de scholen ontstoken hebben, maar oefenden nogtans, bij mangel van *populariteit*, geenen invloed op de Volken, aan welke zij onbekend bleven. Daarentegen, dat de staatsberoerten, en de Omwenteling met hare tooverklanken, de oorlog en het geweld, dat zich over geheel Europa uitbreidde, en de ligtzinnigheid, woestheid en ongodsdienstigheid der Fransche legers, met één woord de woeling der hartstogten, die, los van den teugel der wet en rede, onstuimig voortholden, hoogelijk tot het bederf der zeden in ons wereldeel hebben medegewerkt, vereischte weinig meer dan gezegd, en naauwelijks bewezen te worden.

II. Veel dieper onderzoek wederom vorderde het an-

der deel der vrage, dat van de *gevolgen* der voorledene tijden ſpreekt voor de toekomst; en vinden wij hier gewaagd, eerst van de meer afgelegene uitzigten, die men zich voor de nakomelingſchap, daarna van eene naderbij zijnde verwachting, welke zich het tegenwoordig geſlacht zou mogen voorſtellen: immers dat hier *waarſchijnlijkheid* en geene *zekerheid* zich denken laat, is duidelijk: ook ſtroomt de tijd zoo ongevoelig voort, dat de grenzen van het tegenwoordige naauwelijks te omſchrijven zijn. Volgens het reeds gezegde nu, nopens de vorderingen in zedelijke verlichting, en verbreiding der godsdienſtige vrijheid, laat zich opmaken, dat, gelijk doorgaans hevige ſchokken en omwentelingen voor eene latere nakomelingſchap goede vruchten opleveren, zulks ook, omtrent die wij beleefd hebben, eindelijk te voorzien is. Immers die beroerten des tijds verwoesten zichzelven, de hartstogten loopen zich mat, en na geweldige onrust keert rust weder, waartoe de menſchen neigen. Maar liefhebbers van den ouden tijd beloven zich niets goeds, ten zij, hetgeen veranderd of geſloopt is, herſteld worde, en kerk en ſtaat en maatſchappijen binnen de grenzen teruggebragt worden van een gezag, dat inloopt tegen de redelijke beginſelen van burgerlijke en godsdienſtige vrijheid. Men onderſcheidt intusſchen, bij deze tegenwerping, de lijdelijke en ſlaaffche onderdanigheid, voor een woest en onmondig Volk in zijnen kindſchen ſtaat onmisbaar, geenszins van die kinderlijke en meer verſtandige gehoorzaamheid, waarmede beſchaafde en verlichtere Natiën zich onderwerpen, en, dewijl haar belang zulks vordert, vreedzaam leven naar wet en orde. Voor anderen, wederom, is die kalmte zelve een voorwerp van bekommering, naardien zij, hoog opgewonden door de nieuwere wijsgeerige begrippen, reeds bij de tegenwoordige rust, wegens achteruitgang in verlichting, beducht worden. Dezen, nogtans, ha .en, met jeugdige ligtvaardigheid, zich eenen oogst voorſpeld naar het welige bloeiſel, niet gedachtig dat de natuur en het ſaizoen menigte van bloemtroſſen en

on-

onrijpe vruchten doet afvallen van elken boomgaard, die echter nog rijkelijke voordeelen aanbrengen, en door goeden oogst beantwoorden kan aan meer redelijke verwachtingen. Gematigde uitzigten dus op vele goede en beſtendige gevolgen der jongſte Omwenteling doen zich voor het nageſlacht met grond hopen. Maar, wat mogen zich thans aanwezige Natiën voorſpellen? Zal ook reeds voor haar uit het doorgeworſteld kwaad eenig nut ontſtaan? Eenmaal ondervonden zij, dat voor haar de Vrede, waarmede zij zich vleiden, kortſtondig was, en door BUONAPARTE, aan zijne wachters op *Elba* ontſnapt, verijdeld werd. Thans ſchijnt dezelve, na de overwinning bij *Waterloo*, en door het Heilige Verbond, beter in Europa bevestigd. Hoeveel, nogtans, hangt niet menigmaal, bij de plegtigſte verbindtenisſen der Hoven, *en* van onvoorzienbare gebeurtenisſen, *en* van het leven af eens Vorſten, die daarvan de ziel is! In den onderhavigen toeſtand van Europa komt vooral ook de geest der Volken in aanmerking, en verbiedt de Regeringen, onbedachtzaam te zijn. Frankrijk is nog rijk in brandſtoffen, wel vernederd, maar niet verdemoedigd, en krijgszuchtig; Italië niet bevrijd van den overlast van zijne bedelaars en roovers; Portugal een wingewest geworden van den troon, naar Brazilië overgebragt; en even weinig gevoelt zich Spanje gelukkig onder de tegenwoordige Regering, waarvoor het zwaren ſtrijd doorſtond. In Duitschland houden nog de beginſelen der nieuwe wijsgeerte de Volken in hooge ſtemming, en zijn dezelve bij hen doorgedrongen, nadat zij in den oorlog hunne krachten leerden kennen. Engeland mort over de ondankbaarheid van het vasteland, dat eigene nijverheid aanmoedigt, en het vertier belemmert der Britſche fabrijken. Holland zucht over het verlies van zijnen vorigen (en weldra ook van zijnen nog overigen) handel. In Braband ook, en waar in Europa niet, wanneer gij Rusland uitzondert, heerscht onvergenoegdheid wegens onbevredigde wenſchen en uitzigten, omtrent hetgene men zich van den Vrede

beloofd had, en van de tegenwoordige ſtaatsinrigtingen. Tot bewaring der rust is er alzoo voor de Gouvernementen de grootſte omzigtigheid noodig; te meer, daar de nieuwe onlusten in Zuid-Amerika eene deelnemende aandacht in Europa trekken, en ligt eene toevallige oorzaak het ſmeulend vuur kan doen uitbarſten.

Aan den anderen kant, evenwel, leerde de jongſte ondervinding het middel kennen, dat tegen die vreeze kan opwegen: en het verſtandigſte deel onder de Natiën, van beroerten afkeerig geworden en afgemat, verlangt evenzeer naar rust, als hare ledige ſchatkisten geene nieuwe zenuw ten oorlog aanbieden. Weshalve men, op dien grond, zich een kalm genot der vorderingen van onzen leeftijd in verlichting metderdaad beloven mag.

Nog bleef een woord te zeggen overig, ten aanzien der verwachtingen omtrent het godsdienſtige, waarin de tijden doorgaans van een overdreven *rationalisme* tot het *mysticisme* overſlaan, en zelfs de ſporen van zulk eene neiging zich in Europa reeds vertoonen. „ Maar gelukkig voor de menschheid!" zegt KEMPER, „ zij ontmaskeren zich te vroeg, deze predikers „ eener nieuwe duisternis, die, volſtrekt geene ver„ momming beneden zich achtende, in *Duitschland* „ zich van den wijsgeerigen ſluijer van het *Schellingia*„ *nisme* bedienen, terwijl zij in *Spanje*, *Frankrijk* en „ *Italië* het herſtel van godsdienst en zedekunde tot „ hun voorwendſel nemen; zij ontmaskeren zich te „ vroeg, om gevaarlijk te worden, wanneer ſlechts de „ vrienden der waarheid niet inſluimeren, en de volken „ en vorſten ſlechts nimmer vergeten, dat hun beider „ wederzijdsch belang, inderdaad, het belang eener „ voor de behoeften des tijds berekende verlichting is."

Dus hebben wij den gang en rijken inhoud dezer bekroonde Verhandeling des Leidſchen Hoogleeraars alleen van verre gevolgd en aangewezen, en voorzeker de begeerte onzer Landgenooten, om zelve te lezen en te oordeelen, eerder opgewekt dan bevredigd. Het geheel

heel teekent eene vlugge hand van bewerking; maar, wijl het daarbij aan juistheid van betoog, of aan beſchaving, even weinig, als aan gewigt van zaken, ontbreekt, mogen wij dit werk zijns waardig keuren, en leggen de pen neder met warmen dank voor deze zijne lettervrucht, waarover zich het Vaderland verblijdt.

Gedachten van J. L. EWALD, *over de vorming der Israëliten in Christelijke Staten. In het Nederduitsch overgebragt, door* W. GOEDE. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8vo. 216 *Bladz., en een Voorberigt van den Vertaler van* 34 *Bl. f* 2-:-:

Hetgeen, op den titel, als inhoud van dit geſchrift (zeker om de belangſtelling in hetzelve te vergrooten, en er het debiet van te bevorderen) is uitgedrukt, maakt er ſlechts het minderdeel van uit. Onder het opſchrift, hetwelk het eigenlijk had moeten dragen, zoo het waarſchijnlijk, in weerwil van den naam van EWALD, niet zoo wél aan den man gewild hebben. Het had dan moeten heeten: J. L. EWALD'S *wederlegging van de geſchriften der Heeren* RÜHSZ *en* FRIES, *tegen het verleenen van burgerlijke regten aan de Joden in Duitschland.* Maar dan zou elk aanſtonds gezien hebben, dat het een geſchilſchrift was, en gereedelijk hebben begrepen, dat, daar men aan de onvertaald gebleevene geſchriften, waartegen het gerigt is, geene kennis had, men deze wederlegging ook zeer wel ontberen kon. En zoo is het inderdaad. — Door den Franſchen invloed hebben de Joden, in de laatſte jaren, ook op vele plaatſen in Duitschland, burgerlijke regten verkregen; doch, ſedert die invloed is opgehouden, heeft men hen, hier en daar, en inzonderheid te *Lubek* en *Frankfort aan den Main*, niet alleen weder van die regten willen ontzetten,

ten, ook ſchoon hun dezelve, zoo bij de Akte van het Congres te Weenen, als bij die van het Duitsch Bondgenootſchap van 8 Junij 1815, voorloopig, en tot nadere bepaling, gewaarborgd waren; maar zijn ook de hier voorgenoemde Schrijvers opgetreden, om tegen het toeſtaan dier regten in het gemeen te ijveren, en daartoe de Joden in een hatelijk daglicht te ſtellen en te lasteren. De beroemde EWALD treedt hier als hun voorſpraak op, en verdedigt hen mannelijk, als een regtſchapen menſchenvriend, en met al de warmte van een voorſtander van waarheid en regt. Eere hebbe daarvoor zijn verſtand en hart! en, daar het eene belangrijke vraag is, hoe men de Israëlieten, wanneer men hun alle burgerlijke regten toeſtaat, tot regt nuttige leden der maatſchappij vormen en beſchaven zal, behandelt hij ook dit vraagſtuk, en deelt deswege zijne gedachten mede. Hij ſplitst zijn ſtuk in tweeën, en handelt eerst over de *beſchaving*, en daarna over de *burgerlijke regten*. Doch de ſtof is niet overal zoo wél geregeld, dat zij niet ſomtijds in elkander loopt, en onaangename herhalingen veroorzaakt. Trouwens het geheel heeft ook andere kenmerken van een vlugtig opſtel. — Dat nu dit geſchrift voor het Duitsch publiek van belang is, ſtaat men gaarne toe; maar voor ons? — Wij hebben reeds doen zien, hoe wij daarover denken. Wij merken verder aan, dat, behalve dat dit geſchrift veel behelst, hetwelk hier van geene toepaſſing is, de groote vraag hier ook voorlang is afgedaan. De Joden bezitten en genieten hier in vrede alle burgerlijke regten, niemand betwist ze hun, en wat tot hunne vorming en beſchaving, van wege den Staat, behoort gedaan te worden, en door EWALD onderzocht wordt, is, tot hun groot genoegen, en veel beter, dan hier wordt voorgedragen, geregeld; zoodat men geenen grond voor de vertaling en uitgave van dit ſtuk vinden kan, dan afgeleid van het bijonder voordeel, hetwelk Vertaler en Uitgever daarvan, voor zichzelven, mogen hebben berekend. Op dien zelfden grond zullen er dan ook

ook nog twee *aanhangſels* van ruim dertig bladzijden zijn bijgevoegd, welke men in het oorſpronkelijke niet vindt. Men had er, van ſoortgelijken inhoud, nog wel honderd anderen noodeloos kunnen bijvoegen. De Vertaler verdedigt de uitgaaf van het geheel als nuttig, om bekend te doen worden, dat men ook in andere landen werkzaam is, „ om de beginſelen der regtvaardig- „ heid en der menſchenliefde omtrent de Joden te doen „ heerſchen," en om vruchtbare wenken te geven, hoe elk het zijne tot veredeling van deze zijne natuurgenooten kan bijdragen. Wij zeggen: het eerſte doel kon, door eene korte aankondiging, hier of elders geplaatst, voldoende bereikt worden; en een klein afzonderlijk geſchrift, opzettelijk tot bevordering van het laatſte uitgegeven, zou hoogen lof hebben kunnen verdienen: maar daarom alleen zulk een boekdeel, als het tegenwoordige, in de wereld te zenden! waarlijk, dat was een ongelukkig gekozen middel.

Wat nu het *Voorberigt* betreft: dit is alleen belangrijk, voor zoo ver het een antwoord van eenen beſchaafden en verſtandigen vriend des Vertalers uit de Israëlieten zelven bevat, op de hem gedane vraag, „ wat er, ook in ons land, reeds voor de Israëlieten „ gedaan is, of nog zou kunnen worden?" Schoon ook dit antwoord zeer gerekt is, verklaren wij het echter voor het belangrijkſte van het geheele ſtuk. Men leest er met genoegen de betuigingen van warmen dank en tevredenheid in over het onthaal, hetwelk de Israëlieten hier te lande vonden, toen zij elders nog zeer verdrukt werden, over de voorſpraak, welke de Staat voorheen, en nog onlangs zijne Majesteit, onze Koning, hun buitenslands verleende, en vooral over hetgeen, in de laatſte tijden, voor hen gedaan is, de onderſcheiding, met welke de Natie in het gemeen, en de uitſtekenden onder hen in het bijzonder, thans behandeld worden, en over de laatſte Koninklijke beſluiten betrekkelijk de Scholen. Van welken goeden gevolge dit dan ook bij de Natie geweest zij, wordt niet vergeten; en,

loopt.

loopt hier ook wat veel eigen lof onder, men vergeeft dat gaarne, om de naïve uitdrukkingen van tevredenheid, en de hoogst beſcheidene voorſtellen van hetgeen men verder verlangt. Wij voor ons moeten, bij het zeer wel geſchreven en gematigd beklag, wegens de uitſluiting der Israëlieten bij de Maatſchapplij *Tot nut van het Algemeen*, en het niet toelaten van hunne kinderen op de meeste ſcholen, verklaren: *Pudet haec opprobria nobis et dici potuisſe, et non potuisſe refelli.* Het pleit, hier gevoerd, om er het onredelijke en nadeelige van te toonen, beamen wij met ons ganſche hart, en wij wenſchten vurig, dat elk het laze. Het zou niet misſen iets toe te brengen tot de verandering, die onfeilbaar hierin eens komen zal; want (zeggen wij den Schrijver na) *eens zal de zaak des menschdoms over verkeerden godsdienstijver en verjaarde vooroordeelen zegepralen*, en (voegen wij er bij) dan zal men zich ook over deze vooroordeelen ſchamen, gelijk men zich thans over zoo vele anderen ſchaamt. — Opmerkelijk contraſt is hier met dat al tuſſchen dezen ſchranderen Briefſchrijver, die het gemengd onderwijs van Christen- en Israëlietiſche kinderen, op dezelfde ſcholen, (godsdienſtigen uitgeſloten, gelijk van zelf ſpreekt) voor hoogst nuttig en wenſchelijk houdt, en EWALD, die hen volſtrekt van elkander wil hebben afgezonderd. — In dezen brief, of liever in 's Konings beſluit, daarin geïnſereerd op bl. 10, is eene belagchelijke drukfout ingeſlopen: *geïnterdiceerd* ſtaat er, voor *geïntercedeerd.*

Oproeping aan Israël, *door* W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht*, *bij* J. van Schoonhoven. 1818. *In gr.* 8*vo.* 24 *Bl. f* :-4-:.

Aanmoedigings roep tot Israël, *door en bij denzelfden*, 11 *Bl. f* :-3-:

Drang roep aan Israël, *door* W. E. DE PERPONCHER.

CHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1818. *In gr.* 8*vo.* 13 *Bl. f* :-3-:

In eenen tijd, dat er zoo veel werk gemaakt wordt van de bekeering der Heidenen, is het natuurlijk en billijk, oud-Israël ook niet te vergeten. In *Engeland*, het middelpunt van de meeste dezer Christelijke pogingen, zit men te dien aanzien ook niet ſtil, en de inrigting voor arme Joden-kinderen, hetzij enkel tot onderwijs, hetzij teffens ter geheele opvoeding en verzorging, zal wellig blijken, een der doelmatigſte middelen te zijn. Maar, werkt dit niet ſpoedig of niet zeker of niet edel genoeg? Althans de overtuiging van volwaſſenen, zoo door openbare prediking als geſchrift, wordt mede te hulp geroepen; en wij hebben, onder ons zelve, de Heeren WHY en SIMEON zien verſchijnen, wier eerſte vervolgens is doorgetrokken tot in het harſje van *Rusland*, terwijl de ander meer dan éene zijner gehoudene bekeeringsleerredenen, in het Hollandsch vertaald, heeft doen uitgeven. Wat wonder, dat de ijver onzer landgenooten, die in de andere pogingen van *Engeland*, ter uitbreiding van het Evangelie, zoo veel deel genomen hebben, ook gaande raakt omtrent lieden, die in grooten getale bij en onder hen wonen. De grijze DE PERPONCHER, onvermoeid in het bevorderen van godsdienſtige begrippen en gevoelens, op het woord des levens gegrond, is ook hier de voorganger. En, wat den perſoon betreft, wie zou eerder mogen hopen ingang te vinden, dan een man, van verkeerden ambtsijver of eenigerlei baatzucht onmogelijk te verdenken, achtbaar door aanzien en deugd, als van den rand des grafs zijnen natuurgenooten toeroepende: bekeert u, en laat u behouden, o Huis Israëls!?

Doch, na deze Heeren alle gehoord of gelezen te hebben, moeten wij bekennen, dat wij, Joodsch zijnde, door hen, naar ons tegenwoordig gevoel, niet overtuigd of bekeerd zouden zijn geworden. Over het geheel genomen, komen de Profetiën ons voor, geſchik-

ſchikter te zijn, om eenen geloovigen van onzen tijd in zijne overtuiging te bevestigen, dan om nieuwe belijders aan te winnen. Het onbepaalde in de meeste derzelven, gepaard met de gebrekkige kennis der geſchiedenis in lateren tijd, laat hier al te veel ſpeling over, die door de dichterlijke inkleeding van de eerſten nog vermeerderd wordt. Niet ligt zal de Israëliet zich laten beduiden, om geheel zinnelijke tafereelen, als 't ware, te vergeestelijken. In het bijzonder moeten wij ons zelve verklaren tegen het geheele bewijs van den Heer DE PERPONCHER; dat hier op neêrkomt: Mozes heeft den Israëlieten zegen en voorſpoed beloofd, wanneer zij Gods wet gehoorzaamden; maar vloek en uitroeijing gedreigd, indien niet. Dan, na Christus gekruist te hebben, zijn zij verſtrooid en gekweld tot op den huidigen dag. Derhalve is die daad ſtrijdig geweest met Gods wet en bedoeling. Q. E. D. Wij toch houde die beloften en bedreigingen voor algemeen, en achten beide nagekomen, al naar dat de zeden des volks van tijd tot tijd zijn geweest; terwijl wij de verwerping van den Heiland, door zedeloosheid en wanbegrip, en hetgeen vervolgens heeft plaats gehad, wel geenszins buitenſluiten, maar ook niet tot de ſpil maken, waarop alles, en ook het genoemde bewijs, zou kunnen draaijen.

Naar ons oordeel, ware de beſtrijding van het Jodendom beter aan te vangen, op grond van deszelfs geheele, godsdienſtige inrigting, die blijkbaar ongeſchikt is, om allen volken en tijden gemeen te worden. Dezelve, uit dit oogpunt, met de Christelijke vergelijkende, moet deze het verre winnen. En, alleen als voorbereiding en inleiding, kan de eerſte bewezen worden, eene uitſtekende waarde en geſchiktheid te bezitten. — Het is hier de plaats niet, dit verder uit te breiden, en te toonen, dat eerst op dergelijk fondament zoodanige bewijzen mede konden aangebragt worden, als bijzondere plaatſen, bij de Profeten en elders, aan de hand geven. Op zijne wijze heeft onze Schrijver zijne taak wèl volvoerd, veel blijk van bijbelkennis, Christelijken ijver en ge-

gezond verſtand gegeven. Wie, trouwens, twijfelt hieraan, die den edelen man kent?

Ook het tweede ſtukje pleit voor een gezond hoofd en hart; hoewel het haast meer tot de Christenen dan tot de Joden gerigt is. De ongepastheid eener ſtuurſche en onbroederlijke behandeling van zoodanige Joden, als zich mogten laten tot Christus bekeeren, wordt daarin krachtig aangetoond; even of de Schrijver hun, die zijne ſtem mogten hooren, zelven de ſtof wilde in den mond leggen, om alzulke behandeling naar verdienſte te bejegenen en te beſtrijden. Dit is voorzeker een verdienſtelijk werk. En bijna zouden wij zeggen, dat de Joden zelve beginnen, de vooroordeelen, die tegen hen beſtaan, op eene edele wijze te beſtrijden, door zich op beſchaving toe te leggen, en verdienſtelijke Christenen aan zich te trekken. Zou dit niet met even veel regt, als ſommige andere omſtandigheden, door onzen Schrijver bijgebragt, als een Goddelijk voorteeken en hulpmiddel tot het groote einde mogen worden aangemerkt? Althans, de Vader der Lichten geve, dat het hiertoe eenmaal ſtrekke!

No. 3 is als een tegenſtuk van het vorige. Het ſtrekt, om diegenen, welke door den gevreesden haat der Joden worden afgeſchrikt om dezen te verlaten, daartegen te bemoedigen. Wanneer God ſpreekt, moeten alle betrekkingen en bedenkingen zwijgen — deze is de ſtelling, welke hier fiksch en krachtig betoogd en aangedrongen wordt; terwijl het boeksken al verder beſluit met eene menigte plaatſen uit het O. V., algemeen op den Meſſias toegepast, die, als in het voorbijgaan, moeten medewerken, om het algemeene oogmerk, de bekeering van Israël, te doen plaats grijpen.

Handboek der Materies Medica, of aanwijzing der kenteekenen en kragten der voornaamſte Geneesmiddelen, voor min geoefende liefhebbers der Geneeskunde, ook dienende tot bevordering van het gebruik der Bataafſche Apotheek; door ADOLPHUS YPEY, *Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Univerſiteit te Leyden. Tweede, verbeterde Uitgave. Te Amſterdam, bij* W. van Vliet. 1818. *In gr.* 8vo. *XVI en* 844 *Bl. Met de Bladwijzers van de Nederduitſche en Latijnſche benamingen der Geneesmiddelen, benevens het Portret van den Schrijver. f* 6-10-:

De ondervinding heeft de nuttigheid van dit werk geſtaafd. Eene *tweede uitgave* toch is, bij dergelijke werken, als dit, hier te lande, eene ware zeldzaamheid. Ook gelooven wij niet, dat iemand, het eigenlijk oogmerk, waarmede dit boek geſchreven is, onder het oog houdende, deszelfs doelmatigheid zal in twijfel trekken. Daar het nu bijna in ieders handen is, zoude het overbodig zijn, er veel van te zeggen. Alleenlijk meenen wij te moeten aanmerken, dat deze tweede druk werkelijk vermeerderd en verbeterd is. Er zijn weinige artikels van eenig aanbelang, welke geene blijken dragen van met aandacht te zijn nagezien. Daarom verwonderde het ons te meer, bij de *ipecacuanha* niets te vinden van de eigenaardige braakverwekkende ſtof (*émétine*), daarin door PELLETIER gevonden; bij den azijn, niets van de proeven van den Hoogleeraar PAROT, omtrent deszelfs werking in den *typhus*. Met genoegen zagen wij echter, dat de Hoogl. het gevoelen van den beroemden Geneesheer AROY niet deelt, welke beweert, dat de azijn ontſtekingwerend werkt. Bij de *magneſia* hadden wij gaarne iets gezien over derzelver weldadig vermogen in graveel en ſteen; bij den kina, iets meer bepaalds omtrent deszelfs beſtanddeelen. Wij

zijn

zijn het voorts met YPEY niet eens, dat de kina de zuurstof ontneemt aan de spiesglansbereidingen. Een harer bestanddeelen gaat er veelmeer eene verbinding mede aan, welker kracht, in hardnekkige tusschenpoozende koortsen, door te veel waarnemingen bewezen is, dan dat het ons niet vreemd moet voorkomen, den Hoogl. er zoo ongunstig over te zien schrijven. Bij het *opium* hadden wij ook gaarne iets omtrent het bijzonder bedwelmend bestanddeel gehad, waardoor hetzelve voor-al zijne werking op het menschelijk ligchaam uitoefent. En, zoo wij iets van belang op dit werk wilden aanmerken, zoude het zijn, dat de zoo gewigtige scheikundige beschouwing meestal zeer gebrekkig is.

Geneeskundige Mengelingen, uitgegeven van wege het Genootschap: Arti salutiferae, *te Amsterdam, door* H. DE H. LÉMON, J. W. KIRCHNER, F. VAN DER BREGGEN CORNZ., H. J. VAN 'HOUTE (*Med. Ds.*) *en* F. BUCHNER, (*Heel-, Oog- en Stads-Breukmeester.*) *Iften Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1818. *In gr.* 8vo. 114 *Bl. f* 1-4-:

Het Genootschap: *Arti salutiferae*, te Amsterdam, hervat zijne werkzaamheden op eene waardige wijze. Dit eerste stukje van *Geneeskundige Mengelingen* heeft althans, over het algemeen, een' belangrijken inhoud. Het bevat een aantal waarnemingen van onderscheiden aard. In de eerste plaats biedt ons de Heer REYNDERS er, uit zijne vroedkundige praktijk, eenige aan, betreffende *het nut van den ratanhia-wortel in bloedvloeijing uit den uterus*, waardoor de uitstekende werking van dit geneesmiddel, ten overvloede, bevestigd wordt. Hij wendde hetzelve met en zonder andere zamentrekkende middelen, en ook in verbinding met *opium*, aan. Ook in den witten vloed zag hij er goede werkingen van. Maar wij vatten niet, hoe onze Schrij-

ver de toediening van dit geneesmiddel tot de *heelkundige bewerkingen* brengt, (bl. 22). Dit is eene ongepaste verwarring van zeer verſchillende zaken. De aanwending van een inwendig geneesmiddel kan nimmer eene heelkundige bewerking zijn, even min als de aderlating ooit een artſenijkundig (*pharmaceutisch*) geneesmiddel kan heeten. Hieruit volgt echter nog niet, dat de Heelmeester, bij de behandeling der ziekten, tot zijne hand en inſtrumenten bepaald is. Dit gedeelte der Geneeskunst wordt, zoo als CELSUS reeds, te regt, aanmerkte, niet *Chirurgie* genoemd, omdat het *alleen*, maar omdat het *voornamelijk* met de hand hulp aanbrengt. — Een bijvoegſel van de Heeren VAN DER BREGGEN en DE LÉMON levert nog eenige nadere bijdragen tot de waardering van dit geneesmiddel.

De Hoornſche Geneesheer KUYS geeft ons vervolgens eenige waarnemingen, betreffende het nut der loodſuiker in de longtering uit verettering. Deze verhandeling zal nog in 't volgend ſtuk vervolgd worden; hier vinden wij ſlechts twee waarnemingen, waaruit allezins het nut van dit middel blijkt. Wij moeten echter aanmerken, dat er ook nog andere, in die ziekte werkzame, middelen gebruikt zijn, waartoe wij het zaad van watervenkel brengen.

Op deze verhandeling volgen drie waarnemingen van *navelſtrengbreuken*, welke wij insgelijks aan den ſtraks genoemden Heer REYNDERS verſchuldigd zijn, en eene bijdrage tot het belangrijk geſchrift van den beroemden SÖMMERRING over dit onderwerp kunnen opleveren; waarbij de Schrijver ons tevens daarop oplettend maakt, dat dit gebrek onzen grooten landgenoot RUYSCH niet ontgaan, maar door hem zeer naauwkeurig beſchreven is.

Behalve het gemelde, bevat dit ſtukje nog eene korte en zeer wel geſlaagde beſchrijving van een aanmerkelijk *fungeus* gezwel, op het oog zittende, en, met een gelukkig gevolg, weggenomen door den Utrechtſchen Geneesheer GREEVE; wordende deze beſchrijving door

eene

eene afbeelding opgehelderd, — en het zeer belangrijk verhaal eener borstbeklemming, uit verwijding en verdunning der regter hartekamer ontstaan, door den bekwamen Goudaschen Geneesheer BUCHNER zoo oplettend waargenomen als oordeelkundig behandeld. De Hoogl. VAN DER BREGGEN heeft hierbij eene waarneming van hemzelven, en eenige aanmerkingen over de organische gebreken van het hart in 't algemeen, en de oorzakelijke betrekking tot de borstbeklemming, gevoegd. In de Latijnsche beschrijving van dit ziektengeslacht zijn eenige lompe taalfouten ingeslopen, welke dit, anders welgeschreven, stukje zeer ontsieren.

Reis om (rondom) de Wereld, in de jaren 1806—1812, *door* ARCHIBALD CAMPBELL. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In gr.* 8*vo. X en* 180 *Bl. f* 2-:-:

De titel van *Reis rondom de Wereld* moet den Lezer niet misleiden, zoodat hij aan eene opzettelijk daartoe uitgeruste onderneming zou denken. Het zijn eenvoudig de lotgevallen van eenen *Engelschen* matroos, te *Canton* van zijn schip gedeserteerd, en door eenen *Amerikaan* in dienst genomen, met wiens bodem hij op een der eilanden van *Russisch-Amerika* schipbreuk lijdt, wel in het eerst op een dier eilanden een vriendelijk onthaal vindt, doch naderhand, te *Alexandrië* op *Kodjak* aangekomen, terugkeert, om de goederen uit het gestrande schip te halen, aldaar andermaal schipbreuk lijdt met de boot, (te midden des winters op 55 gr. Noorderbreedte) en ongehoorde rampen uitstaat, die hem op het verlies zijner beide beenen te staan komen; vervolgens oversteekt naar de *Sandwich*-eilanden, alwaar hij zich eenigen tijd met der woon ophoudt, en daarna over *Brazilië* naar *Engeland* terugkeert, alwaar dit verhaal zijner reizen, door iemand, die, hem bij het kommerlijk beroep van straatmuzikant, of liever vedelaar op

de ſtoombooten der *Clyde*, aantreffende, hem hetzelve afvroeg, met het menschlievend oogmerk werd uitgegeven, om den bekrompen' toeſtand des ongelukkigen mans een weinig te verbeteren. — Men denke echter niet, dat hier niets van belang, dan de lotgevallen des hoofdperſoons, zou voorkomen. Wij vinden er gewigtige bijdragen in tot de kennis der naburige eilanden van *Kodjak* in *Ruſſisch-Amerika*, (de *Voſſen*-eilanden) en vooral eene zeer belangrijke beſchrijving der *Sandwich*-eilanden, de ontdekking en het graf van COOK, en naderhand door den zeer merkwaardigen inlandſchen Vorst TAMAAHMAH tot eene zekere hoogte van beſchaving gebragt, die met den tijd deze eilanden tot het middelpunt van den handel tusſchen *Azië* en *Amerika* kan opvoeren. CAMPBELL heeft namelijk, boven andere Reizigers, (TURNBULL enz.) het voordeel gehad, om den Koning te zien en meermalen te ſpreken. TAMAAHMAH dan, die niet alleen *Owaihi*, (bekend door COOK's dood, den hemelhoogen berg *Mouna-koa* (18,400 voet) en den volkaan *Mouna-roa* (ruim 13,000 voet), maar ook *Mowee* (*Mowi*) en, benevens andere eilanden, ook *Wahoe* beheerscht, — alwaar hij zijn verblijf houdt, en waar ook CAMPBELL vertoefde, — TAMAAHMAH is thans, (1819) zoo hij nog leeft, bijna zestig jaren oud, niet onvriendelijk, en, hoewel een veroveraar, bij zijne onderdanen bemind. Hij heeft zich, even als PETER DE GROOTE, met wien hij wel eenige overeenkomst heeft, doch nog met meer zwarigheden zal hebben te ſtrijden, voornamelijk toegelegd op het zeewezen, en had reeds in 1809 een vlootje van tien of twaalf (zekerlijk kleine) ſchepen bij elkander, door zijne eigene timmerlieden, onder beleid van een' *Engelschman*, gebouwd. Immers er zijn vele timmer- en andere werklieden in zijnen dienst, en hij tracht dezelve, even als PETER DE GROOTE en de tegenwoordige *Pacha* van *Egypte*, gedurig door *Europeſche* aankomelingen te vermeerderen, aan welke hij gewigtige voorregten en eigendommen ſchenkt. Hij heeft echter geens-

geenszins den landbouw verwaarloosd, maar het vee, 't welk te voren slechts in honden en varkens bestond, met horenvee, paarden, schapen en geiten laten vermeerderen. Hij zelf bewerkt, gelijk weleer de Keizer van *China*, zijnen akker, of bed van *Taro*; een wortel, die het voornaamste voedsel der ingezetenen uitmaakt, en met moeite gebouwd wordt. Hij kleedt zich op de *Europesche* wijze (in een' blaauwen rok met een' groenen *pantalon*.) Zijn huis is ook op de *Europesche* wijze van tigchelsteenen gebouwd; van hetzelve waait de *Engelsche* vlag, en het wordt door eene batterij verstrkt; ook is er een kruidmagazijn, en steenen pakhuizen voor *Europesche* goederen. Het Volk zelve heeft, zoo 't schijnt, reeds eenige beginselen van beschaving aangenomen; het is ongemeen handig in de vervaardiging van allerlei gereedschappen, begint zich op den handel toe te leggen, en de vreemdelingen genieten er, sedert TAMAAHMAH'S bestuur, volkomene veiligheid. Des te meer is het te verwonderen, dat naar dezen zoo veelbelovenden oogst geene Zendelingen worden afgevaardigd, daar het voorbeeld van *Otaheite* hen toch moest bemoedigen. Men wil thans, dat er eenige jonge lieden uit deze eilanden zelve in het *Britsche* gebied tot Zendelingen worden opgeleid. De Koning is, bij al zijne beschaving, zoo goed als de minste zijner onderdanen, aan het ergste bijgeloof overgegeven; zelfs offeren zij, bij het uittrekken ten oorloge, menschen aan hunne Godheden op. Zeer merkwaardig is de overeenkomst van gevoelens, en zelfs van namen der Godheden, godsdienstige plegtigheden en begraafplaatsen op de *Sandwich*-eilanden, de *Vrienden*- en *Gezelschaps*-eilanden (*Otaheite*, *Huaheine*, enz.) en *Nieuw-Zeeland*, hoezeer zoo verre van elkander gelegen, als vanhier tot de Kaap *de Goede Hoop*; eene overeenkomst, die reeds COOK in het oog viel. De naam der opperste Godheid, (of liever de Godheden in 't algemeen) *Eatooa* (*Itoee*), die der grafplaatsen, door den Godsdienst ook tot den eerdienst geheiligd, *Morai*, enz. zijn op alle deze ei-

landen in gebruik. De zonderlinge gewoonte, om iets *sacrosanctum* of *taboe* te verklaren, die in de Godsdienstpligten der *Sandwich*-eilanders zulk eene groote rol speelt, is ook niet alleen op *Otahiti*, maar ook op de *Vrienden*-eilanden in gebruik, waarvan het voornaamste, het eiland *Amsterdam*, bij de inlanders *Tonga*, naar die gewoonte *Tonga-Tabae* genaamd wordt. En wat nog zeldzamer is, wanneer wij het woordenboekje van de *Sandwich*-eilanden, achter CAMPBELL's Reis gevoegd, met de kleine woordenlijst van *Nieuw-Zeeland* en *Otahiti* bij COOK vergelijken, ontdekken wij eene treffende overeenkomst. Zoo heet (volgens de *Engelsche* uitspraak) een Opperhoofd in *Nieuw-Zeeland eareete*, op *Otahiti earee*, op de *Sandwich*-eilanden *eree*, (*iriti*, *iri*, *iri*) een man *taata*, *taata*, *tanata*, eene vrouw *whahine*, *iwahine*, *waheine*, het hoofd *eupo*, *eupe*, *pa*, de spreekwijs: *kom hier*, *horomai*, *hanomai*, *here mai*, enz. Dit kan toch alleen uit naauwe stamverwantschap verklaard worden, die men weder bezwaarlijk uit *kolonisatie* kan afleiden, bij de gebrekkige scheepvaart dier volken en den geweldigen afstand; zoodat ons eene overstrooming, die een groot vast land te midden der Zuidzee verzwolgen, en slechts de eilandgroepen, als zoo vele bergtoppen, heeft overgelaten, nog altijd het waarschijnlijkste voorkomt. Deze gissing schijnt zich ook te bevestigen uit de overlevering der inboorlingen, die, volgens CAMPBELL, eene algemeene overstrooming stellen, uitgenomen van den berg *Monna-koa* op *Owaihi*, waardoor alle de bewoners omkwamen, behalve een enkel paar menschen, hetwelk zich op dien berg redde, en de oorsprong van het thans bestaande menschelijke geslacht werd, (bl. 117). Eene dergelijke overlevering vermeldt WILSON, in zijne Zendelingsreis, van de *Otahiters*.

Voor 't overige heeft de Uitgever dezer Reis, in zijn voorberigt, (of liever de door hem aangehaalde *Edinburgher Reviewers*) wel gelijk, dat het verslag der ontdekking van nieuwe volksstammen niet zoo belangrijk

is

is voor den Lezer, als de geſchiedenis van hunne ontwikkeling en trapswijze beſchaving. Natuurlijk kunnen deze eilanders, onder eenen Despoot, die naar willekeur regt van leven en dood op hen heeft, en op wiens gezigt men zich tot den ſchouder ontblooten moet, nimmer die grootſche vertooning aanbieden, als het vrije *Griekenland*, onder volkshoofden of in kleine Republieken, of het *Italië* der Middeleeuwen, toen beide zich aan de barbaarschheid ontworſtelden; maar zij mogen zich nogtans geluk wenſchen, dat deze Despoot en veroveraar tevens zoo zeer het heil zijner onderdanen behartigt, en zoo gemeenzaam in hun midden verkeert, om, op eene aartsvaderlijke wijze, alle hunne belangen te hooren en, zoo veel in hem is, te bevorderen. Hij kon het niet begrijpen, dat CAMPBELL den Koning van *Engeland* nooit gezien had, en vroeg, of deze dan niet even als hij onder zijn volk verkeerde, om deszelfs behoeften te leeren kennen, hetwelk door niemand beter dan door hemzelven gedaan kon worden, (bl. 99.) Er heerscht onder den Koning de geſtrengſte *Oligarchie:* de opperhoofden zijn eigenaars, het volk ſlechts pachters, van den grond.

Bij dit reisverhaal is geene kaart gevoegd. Wij vinden echter in het 2de Stuk des IIden Deels der te *Weimar* uitgekomene *Geographiſche Ephemeriden* een kaartje van CAMPBELL'S vaart van het eiland *Sannak*, waar hij de eerſte reis, naar *Kodjak*, waar hij ter tweede male ſchipbreuk leed, waarſchijnlijk uit het *Engelſche* verhaal overgenomen. — Bijna vermoeden wij, dat de vertaling, die anders zeer vloeijend en zuiver is, naar eene *Hoogduitſche* overzetting gemaakt is, zoo door den titel *Reis* OM *de Wereld*, als om het meer dan eenmaal voorkomende *Duitſche* woord *Kurbis-*, voor *kalebas*-fleſſchen.

Over 't algemeen zal dit verhaal aan alle lezers van reisbeſchrijvingen genoegen geven, zoo wel aan hen, die daarin ſlechts zonderlinge ontmoetingen zoeken, waaromtrent de ongelukken des helds zekerlijk hunne

nieuwsgierigheid zullen voldoen, als hun, die vermeerdering hunner kennis aan landen en volken begeeren, en zich gewis, althans door de beschrijving der *Sandwich*-eilanden, niet te leur gesteld zullen zien.

Levens- en Karakterschets van WILLEM FREDERIK, *Prins van Oranje-Nassau*, (*thans Koning der Nederlanden.*) *Naar het Hoogduitsch van* J. VAN ARNOLDI, *deels vertaald, deels met eenige aanteekeningen en ingevlochten bijvoegselen vermeerderd, door* T. OLIVIER SCHILPEROORT. *Met het Portret van Z. M. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1818. *In gr.* 8*vo.* III *Bl. f* 1-10-:

Leven en Karakterschetsen van WILLEM I, *Koning der Nederlanden, naar het Hoogduitsch van* J. VON ARNOLDI. *Te Rotterdam, bij* J. Hendrikſen. 1818. *In gr.* 8*vo.* 92 *Bl. f* :-15-:

Twee bijna gelijktijdige vertalingen van hetzelfde *Hoogduitsche* werk! De Boekverkooper HENDRIKSEN roept, in een bijgevoegd berigt, de wet in tegen zijnen mededinger THIEME, en beweert, het boek vroeger aangekondigd te hebben; wij kunnen echter daarover niet oordeelen, zonder ook de andere partij te hebben gehoord. Het *mercantiele* des geschils dus daargelaten, zullen wij slechts vragen: welke vertaling, welke uitgave zal den Lezer het beste voldoen? Naar ons oordeel verdient de vertaling van OLIVIER SCHILPEROORT, als vrijer, minder gedwongen, en hier en daar met aanteekeningen verrijkt, de voorkeur boven die van den ongenoemden bij HENDRIKSEN. Ook de uitgave bij THIEME is beter, zoo wel het papier als de letter. Het slot des werks, met een enkel woord de Geschiedenis onzer Omwenteling aanstippende, is door SCHILPEROORT weggelaten, als aan iederen *Hollander* bekend, of toch behoorende bekend te zijn, en buitendien onvoldoende. Dit alles moge waar zijn; maar nu breekt ook de uitgave bij THIEME eensklaps af, en mist het behoorlijke slot. Daarenboven verdienen de uitmuntende mannen, die onze Omwenteling in 1813 bestuurd, en de terugkomst des Prinsen bewerkt hebben, gewis vermel-

melding; en het moet den *Nederlander* ſtreelen, te zien, dat ook *Duitſchers* die kennen. Wij geven den Vertaler bij HENDRIKSEN dus hierin de voorkeur, dat hij zijn ſtuk, volgens het oorſpronkelijke, eene meerdere volledigheid en rondheid heeft bijgezet. Te meer had dit ſlot eene overzetting verdiend, omdat het de hartelijke aandoeningen bevat van eenen *Naſſauer*, aan het Vorſtelijk Huis van jongs af verbonden als deszelfs getrouwe dienaar, en die zich nu in zijnen ouderdom, niet kortſtondig door eenen geweldenaar, maar door een *Congres* der Monarchen, ten gevolge van het *arrondiſſements*-beginſel, met alle zijne landslieden, tot hun innig leedwezen, van den Koning, hunnen geliefden landsheer, ziet afgerukt, en in de groote *Pruiſſiſche* Monarchij verzwolgen. — Deze uitboezeming, thans zoo geheel boven verdenking van vleijerij verheven, is eene der ſchoonſte lofredenen op onzen Koning en zijn beſtuur! —

De eerſte levensjaren van Z. M., toen Erfprins van *Oranje* en *Naſſau*, zijn genoeg bekend. Eerst na den bloedigen veldtogt van 1794, waarin hij zich, even als in dien des jaars te voren, ongemeen onderſcheiden had, behalve over de *Nederlanders* ook over een gedeelte des *Oostenrijkſchen* legers bevel voerde, en in den beſliſſenden ſlag bij *Fleurus* met zijnen vleugel de overwinning behaalde, verloren vele *Nederlanders* hem uit het gezigt. En nogtans was de Vorst ook in dezen tegenſpoed niet minder eerbiedwaardig, dan aan het hoofd van een leger. Na eenig verblijf te *Londen*, begaf hij zich naar *Berlijn*, om aan het *Pruiſſiſche* Hof voor de belangen van zijn Huis te waken. Twee ſchoone trekken uit dezen tijd lezen wij van Vader en Zoon. WILLEM V bon de rijke Bisdommen *Wurtzburg* en *Bamberg*, als ſchavergoeding voor zijne verliezen in *Nederland*, hebben bekomen; hij wees zulks van de hand, om geene inbreuk te doen op de *Duitſche* ſtaatsgeſteldheid, die echter kort daarna voor *Frankrijks* willekeur bezweek. De Erfprins kocht de *Poolſche* heerlijkheden van Vorst JARLONOWSKY, en hief de lijfeigenſchap in die bezittingen dadelijk op. Met den Vrede van *Luneville*, en de daarop gevolgde ſchadeloosſtellingen, bekwam de Erfprins (daar de oude Vorst dezelve van de hand wees) *Fulda*, met andere ver uiteen verſpreide bezittingen. 's Vorſten beſtuur over dezelve wordt door den Heer ARNOLDI, zekerlijk met kennis van zaken, voortreffelijk geſchetst, en le-

levert het ware beeld op eener vaderlijke Regering, welke dan ook ten gevolge had, dat de ingezetenen van *Fulda*, in 1813, van de verbondene Mogendheden den Regent terug verzochten. In 1806 beroofde BUONAPARTE den Vorst van zijne, hem vier jaren vroeger toegewezene, Staten door het Rijnverbond, hetwelk, tot loon der slaafsche onderwerping aan den vreemden Gebieder en de vernietiging der *Duitsche* staatsgesteldheid, aan de deelhebbers eene onbepaalde magt over hunne onderdanen verleende. De Prins wilde in deze ongeregtigheid geen deel hebben, (schoon hem zulks aangeboden werd) maar besloot, „ dat het beter ware met eere te „ vallen, dan den beroemden naam van *Oranje*, door eigene „ slaafsche onderwerping onder een vreemd juk, schande aan „ te doen." Hij viel dan ook: niet alleen werd hem zijn vaderlijk erfgoed in 't *Nassausche*, maar kort daarop ook de landen der schavergoeding, in den Oorlog met *Pruisen*, ontrukt, en hij zelf, na den slag bij *Jena*, te *Erfurt* gevangen genomen. WILLEM FREDERIK zag zich dus tot een ambteloos leven genoodzaakt; maar hij deelde getrouwelijk het overschot zijner middelen, die ook bij het *bombardement* van *Koppenhagen* door de *Engelschen* leden, met die ware vrienden in nood, die zich toen nog bij hem hielden. In den Oorlog van 1809 was de Prins, als vrijwilliger onder den Aartshertog KAREL, in den bloedigen slag bij *Wagram*. Eindelijk sloeg in 1813 het uur der verlossing.

Het zal onnoodig zijn, meer van een boek te zeggen, waarin alle *Nederlandsche* Lezers belang moeten stellen, en welks geringe omvang aan niemand, die leest, het koopen verbiedt. Ten slotte sta hier nog slechts, ter kenschetsing van den stijl des Schrijvers, en van het voorwerp zelve der Levensgeschiedenis, de volgende plaats (over het gedrag der *Fuldaërs* in 1806.)

Vert. bij THIEME, (bl. 92.)

„ Mogten al eenige ondankbaren van de hoogere Geeste„ lijkheid, en juist dezulke, die aan het *Nassausche* hof al„ toos bijzondere onderscheidingen hadden genoten, en, ge„ lijk allen, zeer stiptelijk en ruim betaald waren geworden, „ zich niet schamen om bij den *Franschen* Maarschalk over „ verkorting in hunne regten te (be)klagen, doch van hem „ ten antwoord kregen, dat hij hunne pensioenen maar al te „ hoog vond; mogt al de bisschoppelijke Kappellaan PFAFF,

„ (on-

„ (ongetwijfeld tot ongenoegen zijns Bisschops, die het on-
„ geluk zijns opvolgers zeer betreurde) bij de intrede des nieu-
„ wen Gouverneurs, van den kansel op verdrukking van kerk
„ en staat onder de Protestantsche Regering schimpen, doch
„ zich door zijne toehoorders zelve gelogenstraft moeten
„ zien; zoo beweende daarentegen het meerdergetal het ver-
„ lies van eenen Vorst, die sedert vier jaren voor het wel-
„ zijn zijner onderdanen zoo werkzaam was geweest, en zelfs
„ van de rijke domeinínkomsten van *Weingarten* zoo veel tot
„ verligting van *Fulda* en bevordering van nuttige inrigtingen
„ had opgeofferd. Het klaarste bewijs van deze gevoelens
„ van dankbaarheid gaf het land, toen het, op het einde van
„ 1813, door eene aan de verbondene Mogendheden naar
„ *Frankfort* afgevaardigde bezending, om het herstel van WIL-
„ LEM FREDERIK deed verzoeken."

In de vertaling bij HENDRIKSEN lezen wij van *Bretagne* (voor *Groot-Brittanje*), van *het Continent*, BOSCH voor BOSSCHA (naar eene verkeerde *citatie*) enz.

Lauwerkroon voor de Nederlandsche Zeehelden, bij hunne betoonde moed en dapperheid in den Zeeslag voor Algiers, den 28sten van Oogstmaand 1816. Door A. LOOSJES, PZ. 1817. *In gr. 8vo. VI en 163 Bl. f 3-5-:*

Beter laat, dan nooit! Dit mogen wij wel zeggen bij onze, door overvloed vertraagde, beoordeeling van een der laatste dichtgewrochten onzes verdienstelijken Volksdichters en Volksschrijvers LOOSJES. Warme Vaderlandsliefde bestuurde altijd zijne pen; en waarlijk! zij heeft zich in dit gewrocht niet verloochend. De eerste daad der *Nederlanders* ter zee, na de afwerping van het slavenjuk, bezielde zijne lier en zijne geschiedpen. Immers deze *lauwerkroon* bestaat uit een dichtstuk en een geschiedkundig verslag in proza. Het eerste wordt door een' krachtigen *voorzang* ingeleid, die, bij de nog verafzijnde verschijning der heileeuw, die ons een' algemeenen Vrede moet brengen, lof toezwaait aan die mannen, welke voor de eer der beleedigde menschelijkheid in de breede golven springen, en eene toespeling maakt op een der eerste gewrochten des Dichters, den *slag bij Doggersbank*, eene zegepraal, die hij als jongeling, gelijk nu (na 35 jaren!) als man

van

van jaren eene tweede roemrijke overwinning bezong. Over't algemeen is deze voorzang op een' ſtouteren toon geſtemd, dan LOOSJES doorgaans in zijne gedichten aanheft. Het gedicht zelve is geene bloote *Courant in verzen*, zoo als de *Franſchen* de *Pharſalia* van LUCANUS noemen, maar een ſtuk, hetwelk, bij al de geſchiedkundige waarheid, die de nabijheid der gebeurtenis vereischt, nogtans ook eene vinding, en wel eene aandoenlijke vinding, behelst. Reeds in den eerſten Zang, waar het tooneel het verwatene *Algiers* is, zien wij de jeugdige (te *Algiers* dus genoemde) FATIMA, eene *Hollandſche* Schoone, door eenen *Algerijnſchen* Kaper geroofd, en die vergeefs aan haren barbaarſchen Echtgenoot om de vlugt naar 't gebergte verzocht heeft, op het dak haars huizes, waar zij met hetzelve nederſtort, terwijl zij met angſtige verwachting en deelneming — eene latere, doch onſchuldige HELENA — den ſtrijd harer *Europeſche* broederen aanſchouwt. Voorts zien wij hier den woedenden Dey OMAR alle vredesvoorſtellen verwerpen, en het gevecht beginnen in den tweeden Zang, die ons aan het boord van Lord EXMOUTH verplaatst. Nadat de Dey, door het verbranden zijner vloot en der halve ſtad genoodzaakt, de vredesvoordellen heeft aangenomen, begeeft zich de *Hollandſche* krijgsman EDUARD met den *Engelschman* BRISBANE naar de ſtad, om zijne verlorene zuster MARIA, die hij weet dat zich te *Algiers* bevindt, op te zoeken; en hij hervindt haar, onder het puin der neêrgevallene woning, in de gelukkig behoudene FATIMA. De derde Zang brengt ons, door eene zeer gelukkige wending, in het *Haagſche Bosch* over, waar, op den laatſten dag der feesten, ter eere van den Kroonprins gegeven, de Luitenant ARRIENS tijding brengt van de overwinning van *Algiers*, en van het aandeel, daaraan door de *Nederlanders* genomen, in eene volle vergadering van het Hof verſlag doet.

Schoon hier en daar zwakke regels voorkomen, ſchoon veel enkel verhaal, niet ſchildering is, vindt men echter ook veel ware poëzij, en over 't geheel is de *verſificatie* fiksch en vloeijend. Fraai en krachtig, elk in hare ſoort, zijn de aanſpraak van den Dey in zijnen Divan, niet minder die van den Aga der Janitſaren, zijne bekommering over de *Britsch-Nederlandſche* magt te kennen gevende, de aanſpraak des onderhandelaars, die de eiſchen der Verbondenen doet; aandoenlijk is FATIMA's bekoorlijke *epiſode*; treffend is de beſchrijving der

der leeuwen, die bij den eersten donder des geschuts ook hun gebrul verheffen, maar door de woede der elkander vernielende menschen tot zwijgen worden gebragt, — een wijsgeerig denkbeeld, tevens volkomen passende aan die lucht- en landstreek. Hoe dichterlijk zijn de volgende regels, (van EXMOUTH sprekende, die de halfverbrande schepen der vijanden mijdt) bl. 43.

Hij geeft bedaard bevel, om zijne kiel te wenden,
Ontwikk'lend zich van 't wrak, wiens breede vlam de lenden
Des felbeschoten' romps verzengend, reeds het want
Bedreigde met haar tong, die lekt aan allen kant.

En de volgende, waar het gevecht van daags te voren op het punt is van hervat te worden:

De zon klimt glansrijk op, terwijl van lieverleê
De wakkerende wind de golfjes krult der zee.
't Is, of zijn adem, die de doeken vol doet zwellen,
Den krijgsgloed aanblaast in het hart der bootsgezellen.
Ja, juichend slaan zij reeds, van boegspriet en van ra,
Voor 't halfgeloopt Algiers, het golvend strijdperk gâ,
Wijl in hun starend oog de roode vlaggen schitt'ren,
En aan des vijands kust hun blakend hart verbitt'ren,
Dat nieuwe vloeken stort op Mecca's halve maan,
Die ze op de hoofdmoskee, der zon ten trots, zien staan.

Hoe liefelijk steekt hierbij af de schildering van het Haagsche Bosch, en het feest aldaar gevierd, verhoogd door de zegeboodschap! De invoering van MARIA in dezen kring, en haar uitvoerig verhaal, is eene dichterlijke vrijheid, die, op zichzelve beschouwd, niets tegen zich heeft, en, op eenen meerderen afstand van jaren, zekerlijk veel uitwerking doen zou. Thans is voor vindingen, zoo nabij ons in plaats, misschien ook de tijd nog wat te nabij.

Het geschiedkundig verslag is in eenen levendigen stijl, en leest aangenaam, zelfs na het dichtstuk. Wij begrijpen niet, waartoe de Dichter, bij de redenen, welke hem tot dit verslag noopten, van lieden spreekt, die de gebeurtenis te *Algiers* te *ernstig* achten, om tot een *spel* der dichtkunst te dienen. Zijn dan de ernstigste, de verhevenste, de heiligste

om-

onderwerpen zelfs, niet het meest voor de Dichtkunst geschikt? Ook voor *een' levendiger stijl, dan van een dagblad of eene kronijk*, behoeft men waarlijk geene verontschuldiging te maken. Eenige belangrijke bijzonderheden, ons van elders nog onbekend, vernemen wij uit dit verslag; zoo als, dat de Dey in 1814 de achterstallen der *presenten* geëischt had voor alle de jaren onzer verzwelging in het *Fransche* Rijk! o! Waarom voltooiden de Helden hun werk niet? *Delenda erat Carthago!*

Twee fraaije Portretten van EXMOUTH en CAPELLEN, een Titelvignet van den uithoek der *Algierſche* Vestingwerken, en een Plan der Stad en van het Gevecht, verſieren dit werk, waarbij, als aanhangſel, nog een verhaal gevoegd is van de vele vruchteloozе aanſlagen der *Europeërs* op dit tooſnest, van 1541 tot 1816.

De Man, die zijne wereld verſtaat; of grondſtellingen en regelen van welvoegelijkheid, bevalligheid, goede levensmanieren, beleefdheid en wellevendheid. Naar den zesden Hoogduitſchen druk van den Hoogleeraar G. J. WENZEL. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1818. *In kl. 8vo. XII en* 194 *Bl. f* 1-8-:

Naar den *zesden* Hoogduitſchen druk! en van den *Hoogleeraar* WENZEL! Geen wonder, dat dit Uitgever en Vertaler iets voortreffelijks deed verwachten, en hun het boekje deed ontbieden; maar wonder, dat zij het *volkomen* aan hunne verwachting beantwoordend vonden. Wij kunnen dit zoo onbepaald niet zeggen; en echter was onze verwachting, die door zulke titels, welke dikwijls misleiden, meermalen werd te leur geſteld, en door den naam des Schrijvers juist niet buitengemeen was opgevoerd, vrij gematigd. Het boeksken verklaart de kunst, om zich uiterlijk welvoegelijk, bevallig en aan anderen behagelijk voor te doen, en handelt, na eene inleiding, *eerst* over de hoedanigheden, die den mensch, in elke betrekking des maatſchappelijken levens in het gemeen, en *daarna* in bijzondere betrekkingen, verſieren. Hiernaar ſplitst het zich in *twee afdeelingen*, waarop een *aanhangſel* volgt, waarin 1. de vrouw van goede levensmanier afzonderlijk geſchetst wordt, en 2. eenige bijzondere regelen van beſchaafde le-

levenswijs voor beide sekſen worden opgegeven. Hieruit ziet men, dat de titel, ook ten aanzien van den inhoud, niet wel gesteld is; en dit zal, verder nog nader blijken. — Van de ERSTE AFDEELING hebben de onderdeelen de volgende opschriften: 1. *Schoonheid des ligchaams.* 2. *Beschaving van den blik en van de gelaatstrekken.* 3. *Beschaving van de houding en de bewegingen des ligchaams.* 4. *De deftigheid.* 5. *Beleefdheid en wellevendheid.* 6. *Vorming van de spraak en van den toon.* 7. *Gezang en dans.* 8. *Complimenten.* 9. *Kleeding.* 10. (hetgeen men hier gewis niet wacht) *Inrigting der kamers.* — Onder de TWEEDE AFDEELING komen voor: 1. *Regelen, bij het ontbijt in acht te nemen.* 2. *Hoe zich aan tafel te gedragen.* 3. *Gedrag in gezelschappen.* 4. *Wetten bij het afleggen van bezoeken.* 5. *Voorschriften voor den omgang met voornamen en grooten.* 6. — *voor het verkeer met de schoone sekse, en eenige grondregelen voor de dames zelve.*

In weerwil van al dit schijnbaar regelmatige, heerscht echter, in dit werkje, geenszins volkomene orde, en staat het een en ander al dikwijls niet op zijne regte plaats. Ook is het van hier en daar vervelende langdradigheid en menigvuldige herhalingen niet vrij te spreken. Het behandelt anders de stof vrij volledig, behelst zeer veel goeds, maar ook nu en dan iets, waarop bedenking vallen kan, en loopt al te veel in kleinigheden, die geene aanwijzing behoefden. De uitdrukkingen zijn niet altijd die van den besten stempel, de ware, klare en juiste, zoo als vooral zulk een werkje vereischte; doch dit zal denkelijk, voor een goed deel, den Vertaler te wijten zijn, die gewis zijnen Nederduitschen stijl nog niet volkomen gevormd heeft, en met den rijkdom onzer tale niet genoeg bekend is. — —

Om nu den inhoud nog wat meer bijzonder te doen kennen: In No. 1. van de *eerste afdeeling* ontvangt men regelen tot het bevorderen en bewaren der gezondheid, waardoor de ligchamelijke schoonheid zoo zeer bevorderd wordt, en welke regels zeker zeer behartigenswaardig zijn; en tevens krijgt men er voorschriften van schoonheidsmiddelen, zoo als, bij voorbeeld, van een *tandmiddel*, door den beroemden HUFELAND als het beste aangeprezen, en van eene *haarpomade*, welke wij echter twijfelen, of aan onze schoonen wel behagen zal. — No. 2. geeft onderrigt, hoe men, in oogen en gelaat, zich best bevallig, bescheiden, zacht, gul, deelne-

mend enz. voor zal doen. Doch hier zullen de kunstregels wel niet veel baten; zoo het hart (gelijk de Schrijver te regt aanmerkt) niet welgesteld is. — In No. 3., over *houding en beweging des ligchaams*, wordt, hetgeen hier de welvoegelijkheid eischt, voorgedragen, en het onwelvoegelijke ten toon gesteld. Vooral krijgen hier de stijve jordens zoo wel, als de eenwig in beweging zijnde hansworsten, hunne les, en worden de nagelbijters, de vinger-trekkers en knakkers, de duimenmolenaars, de tafelkloppers, de belagchelijke gebaarmakers enz., ook de oude en jonge drentelaars, de postloopers, de sleepjenden, de platvoeters, de harddravers, de huppelaars en dansers enz. naar verdiensten bespot. — No. 4. schetst niet ongelukkig, maar te wijdloopig, den *deftigen*. Hier staat: (op bladz. 71) „ tegenover *deftigheid* staat de *weekelijkheid*." Dit zal wel moeten zijn: met deftigheid strijdt, of is onbestaanbaar, de weekelijkheid; en op bladz. 73 wordt gezegd: „ de deftige doet er zich veel te goed op, (in plaats van: hij verheugt zich, of iets dergelijks) wanneer hij niet noodig heeft, jaargetij en weder te ontzien." Hier worden de verwijfde heertjes gegispt, die zich blanketten, parfumeren, baard of wenkbraauwen kleuren, reukflesschjes in den zak dragen enz. — No. 5. geeft lessen van beleefdheid en wellevendheid aan de hand, en waarschuwt tegen de houding en het gedrag van den hupchelaar, den vleijer en den lagen kruiper. De voorname maxime is: tracht achting voor uzelven te verwekken, terwijl gij die aan anderen bewijst. — No. 6. beveelt, taalkundig juist, eenvoudig, natuurlijk, en in den beschaafden tongval, met naïviteit te spreken, en inzonderheid zich een' goeden verhaaltoon eigen te maken, — leert, wat daartoe behoort, en belacht zoo wel het radbraken der moedertaal, het bespottelijk gebruik van bastaardwoorden enz., als het kraaijen, mompelen, stamelen enz. — Wat No. 7 en 8. behelzen, blijkt uit de opschriften genoeg. — No. 9., over kleeding, handelt ook over versierssels, armbanden, ringen, doozen, horologiekettingen, degens enz. En hier krijgen onze heeren kropganzen, met hunne worstdassen, onze huzaren te voet met hunne kavallerijlaarzen, kale koppen en zware bakkebaarden, en onze kereltjes met hunne ingebakerde kinnen (en rijglijven?) eene roffel. — Hierop volgt nu No. 10., over het *inrigten der kamers*, waarin de Schrijver zegt, zich slechts te bepalen tot den *middelstand*, die dan evenwel, in de plaats van zijn verblijf, nog al wat schijnt te

te verſchillen van den onzen, indien men er, in de *viſite-kamers*, niet alleen armkroonen, ſpiegels en ſpeeltafels, maar, ook ottomans, divans, ſophaas, kanapees enz. verlangt. — Men krijgt hier opgaaf, wat, in de onderſcheidene vertrekken, zoo al best voegt en behoort, en onderrigt, hoe alles, tot de ſtoelen ingeſloten, te plaatſen. — De Schrijver toont wel te weten, wat ſmaak en orde vorderen.

Wat de *tweede afdeeling* betreft: men treft in dezelve, tot in het kleinſte en geringſte toe, voorſchriften en leſſen aan, hoe men gasten ontvangt en behandelt, en hoe dezen zich te gedragen hebben, bij het ontbijt, aan den maaltijd, in gezelſchappen enz.; hoe de tafel moet zijn ingerigt, wat men bij bezoeken in acht moet nemen, hoe men zich voorzal in den omgang met grooten te houden heeft, hoe in dien met de ſchoone ſekſe, en welk gedrag ook dezer ſekſe voegt, enz. enz.

Het zoogenoemd *aanhangſel* heeft eigenlijk niet veel houding. Hetgeen daarin eerst voorkomt, had onder zoo even gemelde voorſchriften voor de ſchoone ſekſe moeten begrepen worden, en het overige moest, op de bekwaamſte plaatſen, in de vorige rubrieken zijn opgenomen. Het handelt over het gedrag aan de ſpeeltafel, bij het wandelen, op openbare plaatſen en in de kerk, en over het gebruiken van misſelijke ſpreekwijzen, en het vereischte in het briefſchrijven. — Men ziet het het boeksken, met zijn gekleurden omſlag en gegraveerden titel en vignet, duidelijk aan, dat de Uitgever overtuigd geweest is, dat boeken, zoo wel als menſchen, om het publiek in te nemen en te behagen, een uitwendig goed voorkomen dienen te hebben.

Gezelſchap en Eenzaamheid. Naar 't Hoogduitsch, door E. M. OVERDORP, *geb.* POST. *Te Leyden, bij* J. J. Thijsſens en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* 398 *Bl. f* 1-16-:

Nadat ons de beroemde ZIMMERMAN zijn meesterſtuk *over de Eenzaamheid* geſchonken heeft, ſchijnt er inderdaad omtrent dit belangrijk onderwerp weinig meer te zeggen overig, vooral nadat ook de bekende Vrijheer VAN KNIGGE het pendant in zijn boek *over de Verkeering* geleverd heeft.

En echter blijkt uit het alhier aangekondigde werk ten volle, dat de gezegde ſtof nog in lange na niet is uitgeput: en geen wonder; want mensch en maatſchappij komen dikwerf onder zoo veelerlei verwisſelende gedaanten voor, de menſchelijke aanleg, vatbaarheden, gewoonten, zeden en toeſtanden verſchillen zoo aanmerkelijk van elkander, dat er inderdaad folianten zouden vereischt worden, om alle deze tinten en ſchaduwen te ſchetſen, en de uitvoerigſte, offchoon nog altijd gebrekkige, behandeling op eene Jezuitſche pligtverdeeling zoude uitloopen. De Schrijver van dit boek, een geheel ander ſpoor betredende, dan hetgeen door zijne voorgangers gebaand is, verdiept zich alhier in eene mensch- en zedekundige ontvouwing van de voor- en nadeelen, zoo wel van de gezelligé verkeering, als van de eenzaamheid. Hij verdeelt daartoe zijn geſchrift in twee Afdeelingen, waarvan de eerſte, wederom in twee onderdeelen, den invloed van gezelſchap en eenzaamheid behándelt op de verzameling van wetenſchap, en het verſchil derzelven aanwijst ten opzigte der oefening van den geest; terwijl de tweede dien invloed maakt op het zedelijk karakter, op de vorming van zedelijke grondregels en gezindheden, ook dan, voor zoo verre zij de gelegenheid tot zekere daden aanbieden, of tot zekere gewoonten den grond leggen.

Alles is hier inderdaad meesterlijk behandeld. Wat de mensch op zich zelf, met zijne zinnelijkheid, driften en hartstogten, doorgaans is, en wat hij, door werking en wederwerking, meestal in de maatſchappij wordt, wordt en afzonderlijk en bij onderling verband voortreffelijk ontwikkeld. Wat hier opvoeding en beſtemming, rang en ſtand vermogen, beſcheidenheid en minzaamheid, ijdelheid en trotschheid, eergierigheid, welwillendheid en eigenbaat uitwerken, erlangt zijn onderſcheiden oogpunt, waaruit het kan beſchouwd en moet beoordeeld worden. Ook de wijn, het ſpel en de liefde blijven geenszins onaangeroerd. En de gevolgtrekking uit alle deze beſchouwingen komt, bij eene zeer juiſte redenering, hierop neder: dat, offchoon wel de eenzaamheid op zichzelve, wél beſteed, aanleidelijk zijn kan tot verheffing van verſtand en gemoed, die invloed echter doorgaans zeer onzeker en twijfelachtig is door de ontaarding der menſchelijke natuur, welke, volgens de ondervinding, daarvan het gevolg is, en dat de gezellige verkeering, daarentegen, even zoo

naar

naar eene doorgaande ondervinding, oneindig verre verkieslijker is in hare gevolgen, omdat zij en de ware wijsheid, en de regtvaardigheid, en de matigheid, en den echten moed voortbrengt, aankweekt en bevestigt, zonder welker zuivere beoefening het menschelijke leven zelf zijnen waren aard, zijne bestemming, zijne waardij en zijne kracht verliest.

Alle deze bijzonderheden worden door den zeer kundigen Schrijver met al die zorgvuldige waarneming van mensch en maatschappij ontvouwd, welke het voldingend bewijs oplevert van zijne uitgebreide menschenkennis, en tevens van zijne bekendheid met de voortreffelijke geschriften der oudheid, waarvan hij tot vergelijking en opheldering een uitnemend gebruik weet te maken. Dank zij ook alzoo onzer geliefde Nederlandsche Schrijfster, welke dit voortbrengsel van onze naburen, ofschoon al de oorspronkelijke vervaardiger onbekend moge zijn, in een goed Hollandsch gewaad aan ons heeft medegedeeld! Gaarne gaven wij alhier eenige proeve van de meesterlijke behandeling; doch welke wij ook zouden mogen kiezen, dezelve ware gewis voor ons bestek al te uitvoerig. Liever verlangen wij het werk zelf in handen van allen, die gaarne onderrigt willen zijn, welk nuttig gebruik zij van eenzaamheid en gezelschap kunnen en behooren te maken; terwijl wij hun veiliglijk durven verzekeren, dat zij van deszelfs oplettende doorlezing niet dan een edel vermaak tot geestverheffing en gemoedsverbetering zullen oogsten, zonder dat zij voor de gestrenge elschen van eenen dorren of droevigen zedeleeraar behoeven te schromen.

Natuur- en Geschiedkundige Verhandeling over de Reuzen en Dwergen, enz. Door W. GREVE, *Med. Dr. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1818. *Met gekleurde Platen. In gr.* 8*vo.* 64 *Bl. f* 2-8-:

Onder de belangrijkste physiologische beschouwingen behoort gewis dat onderwerp, hetwelk de Delftsche Geneesheer GREVE in het Natuurlievend Gezelschap aldaar voorgelezen en thans door den druk heeft gemeen gemaakt, en de Schrijver heeft ook achteraan eenige aanmerkingen over de meerdere of mindere lengte en kleur van het menschelijk ligchaam me-

degedeeld, welke door hem meestal uit de verschillende luchtgesteldheid worden afgeleid: dan, buiten deze korte aanmerkingen, ontmoeten wij niets tot opheldering van de zonderlinge verschijnselen, die zich in de zoogenoemde Reuzen of Dwergen vertoonen. Het onderwerp is dus voornamelijk geschiedmatig behandeld. Wij vinden hier de opgave van 4 zoogenoemde Reuzen, als: GOLIATH VAN GATH; KLAAS VAN KIJETEN, of de *Sparwouder Reus*; GERRIT BASTIAANSZ van *Lekkerkerk*, en de *Zweedsche* CAJANUS; ook van 2 Reuzinnen: TRIJNTJE CORNELIS DR. KEEVER en TRIJN VAN HAMBURG; voorts van eene kloeke gestalte in de waarschijnlijke grootte van Koning SAUL, en eindelijk van 7 Dwergen, als: een *Poolsch* Edelman, met zijn Broeder; JAKOB DE REUS, eenen *Praagschen* Jood; HANZ WORRENBERG VAN HARTZHAUSEN; SIMON JANZ PAAP van *Zandvoort*; NIKOLAAS DE FERRY, of BÉBÉ, en den Dwerg van Keizer AUGUSTUS. Ten slotte dient de beschrijving van FREDERIKA AHRENS van *Oldenburg*, een Meisje van 20 jaren, lang 6 voeten en 2 duimen, in omtrek 64 duimen, en wegende 435 ponden, welke zich aan vele Europesche Hoven, en ook in het vorige jaar, 1818, te Amsterdam, vertoond heeft.

Hoe zeer wij nu, volgens de eigenaardige aanleiding des onderwerps zelve, eene meer wijsgeerige behandeling gewenscht en verwacht hadden, is echter elke bijdrage een aangenaam geschenk voor het geschiedkundig onderrigt; en wij moeten aan Schrijver en Uitgever den lof toekennen, dat de beschrijvingen en gekleurde afbeeldingen tamelijk uitlokkende zijn, om de aandacht gaande te houden, vooral wanneer hier en daar eenige niet algemeen bekende bijzonderheden voorkomen, welke allerwegen geschikt zijn om de nieuwsgierigheid te bevredigen. Van dezen aard is met name de beschrijving der zonderlinge Bruiloft, door Czaar PETER I in 1710 te *Petersburg* gegeven, bij gelegenheid der echtverbintenis van eenen Dweig met eene Dwergin, waarbij 72 Dwergen van beide sekse tegenwoordig waren, en door de verscheidenheid van gestalten de verlustiging der hooge Gasten bevorderden.

Aan-

Amphion, een Tijdſchrift voor Vrienden en Beoefenaars der Toonkunst. Iſte Jaargang. Iſte, IIde en IIIde Stuk. Te Groningen, bij J. Oomkens. 1818. *In gr.* 8vo. 238 *Bl. f* 2-9-:

Zoo zeer de Stad Groningen en hare Akademie zich allervoordeeligst onderſcheiden door de keur en den lust van letteren en lettervrienden, even zoo kan het ons geenszins bevreemden, dat ook vandaar een nieuw licht opgaat over een kunstvak, dat tot hiertoe in ons vaderland, voor zoo verre althans de theorie betreft, bijkans geheel verwaarloosd is. Een oudvaderlijk vooroordeel, in de eerſte ruwe levenswijze van alle volkplantingen gegrond, van geſlacht tot geſlacht voortgeplant, en door waanwijze vreemdelingen tot walgens toe uitgetrompet, heeft wel het beginſel gevestigd, dat de Nederlanders, meer van nabij door het geloei en gebulk van koeijen en oſſen geſtreeld, onvatbaar waren voor dien fijnen zin en ſmaak, welken de Toonkunst in hare beoefenaren vordert. Die dwazen! Weten zij dan niet, dat deze geheele kunst haren oorſprong van de duizendvoudige klankladder in de taal der dieren ontleent, en dat het getjilp van de musch tot de harmonie van den nachtegaal, het gemaauw der kat tot den bastoon des leeuws, het gemurmel der zachtvlietende beek tot den donderenden ſtroom, die van het gebergte rolt, en de weerklank der valleijen tot dien der ſplijtende rotſen, in het naauwſte verband ſtaan met die regeling van dalende en verheffende toonen, waarin de kunst het fijn gevoel en den ſmaak van den mensch vermeestert? Het klimaat, de tafereelen der natuur zelve, het ſchilderachtige, hetwelk iedere bergachtige landſtreek boven de vlakke velden oplevert: dit alles lokt wel meer den kunstzin, die in het zamenſtel der menſchelijke natuur, en wel in den eenen mensch meer dan in een ander, verholen ligt; maar de vatbaarheid voor gevoel en ſmaak heeft de natuur aan geen land, aan geenen mensch ontzegd, en het is de gelegenheid tot ontwikkeling alleen, welke aan de eene natie boven de andere daarin de voorkeur geeft. De menigerlei voorbeelden onzer landgenooten, wier talenten in de inſtrumentale muzijk erkend zijn, laat geen den minſten twijfel over, of ook de zang zelf zoude hier te lande zijne meesters en meesteresſen

vinden, indien maar de gepaste aanleiding en bemoediging voorhanden zij, om, volgens de zuivere regelen eener eenvoudige en ongekunstelde theorie, elk kunstvermogen en natuurlijken aanleg naar behooren te ontwikkelen.

Uit dit eigenaardig oogpunt beschouwd, is ons de verschijning van dit alhier aangekondigd Tijdschrift hoogst welkom; wij betuigen daarvoor den hartelijksten dank aan deszelfs kunstrijke vervaardigers, verlangen zeer naar deszelfs gelukkigen voortgang, en verzoeken met den meesten ernst alle kunstervarenen, om door de mededeeling hunner gedachten dit ontwerp te bemoedigen, en daardoor de Toonkunst zelve algemeen te bevorderen.

Het oogmerk dezes Tijdschrifts is zeer uitgestrekt. Hetzelve neemt alles op, wat theorie en praktijk betreft, door mededeeling van al het merkwaardige, hetwelk daaromtrent, zoo in als buiten ons land, voorvalt, door opgave en beoordeeling der uitkomende werken, door de voordragt van stukken, die voor de compositie geschikt zijn, en door mengelingen, welke de nieuwsgierigheid en den weetlust bevredigen. De verscheidenheid geldt daarin alzoo tot hoofdregel, ten einde meer algemeen te behagen, en de inhoud van den eersten Jaargang heeft de verwachting geenszins te leur gesteld. Zoo behelst deze eerste bundel de voortreffelijke Verhandelingen van den Heer ROBBERS, over *de vergelijking der oude en hedendaagsche Muzijk, en het onderzoek van de meerdere werking der eerste op het gemoed*; van den Heer GROSHEIM, over *de vereenvoudiging van de leer der toonen en derzelver noodzakelijkheid*, met een paar uitmuntende Tabellen voor de klankladders en de modulatiën; van onbekenden, over den aard der Muzijk, over het Theater, en over het karakter der Fransche Muzijk en den muzikalen aard der Hollanders; voorts, Levensberigten van NICOLO ISOUARD, MOZART, CARL ANDREAS GÖPFERT enz., door den Heer M. W. SCHROEDER STEINMETZ; verder muzikale Berigten uit 's Gravenhage, Groningen, Parijs enz., en Recensiën van uitgegevene of nog uit te geven werken; en eindelijk Mengelingen, door de Heeren LULOFS en HOFFMAN.

De aard van dit Tijdschrift gedoogt niet, dat wij daaruit het een of ander tot proeve overnemen. Bijzonderlijk behaagde ons het medegedeelde omtrent den Kerkhervormer LUTHER, als Toonkunstige en Componist, en van de kunstver-

verdienſten der in 1818 overledene Hertogin van *Mecklenburg Strelitz*. Doch de liefhebber van wetenſchap en kunst leze en oordeele zelf, en bevordere daardoor het goede!

Zama, of de Ontdekking van den Kina-baſt. Gevolgd van de ſchoone Paule, de Weduwe van Luzi, Zénéide, of de deugdbeeldige Volmaaktheid, en Rozeval en Uranía, of de Ridderen van den Tiber. Naar het Fransch van Mevrouw DE GENLIS. *Te Leyden, bij* J. J. Thijsſens en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* 175 *Bl. f* 1-10-:

De naam der Schrijfſter van deze vermaarde Verhalen is te zeer bekend, dan dat het noodig zoude zijn, haar aan het Publiek nog meer bekend te maken. Echtgenoote van den Graaf DE BUFFLERY en Opvoedſter der Kinderen van ORLEANS, bevond zij zich in de gelegenheid, om de ſchuilhoeken van het menſchelijk hart en de heerſchende trouweloosheden van den maatſchappelijken burger van nabij te doorgronden. Door opvoeding en omgang beſchaafd, verkreeg zij dra eenen grooten letterroem, en de bevallige ſtijl, waarin zij hare voorſtellingen wist te kleeden, gaf aan hare menigvuldige geſchriften eenen ongemeenen bijval; hoe zeer de tijd, wanneer, de lotgevallen, waarin zij dikwerf tot haar onderhoud, en de plaats, alwaar zij, uit haar vaderland verwijderd, de pen voerde, eenen onderſcheidenen invloed op haren geest en op hare ſchrijfwijze oefenden.

De hier voor ons liggende Verhalen zijn van latere dagteekening, wanneer de Gravin, moede van alle de wenteling der fortuin, zich, als 't ware, aan de wereld onttrok, om derzelver dwaasheden te bejammeren; en vandaar de ſombere toon, welke in dit geſchrift heerscht, zonder daarom echter door overdrijving te mishagen. Veeleer ſpreidt de verſcheidenheid zulk een' bevalligen tooi over hare voordragt, dat men die met welgevallen leest, en uit hare veelvuldige, juist van pas ingevlochtene, zedekundige aanmerkingen een wezenlijk nut oogſten kan, te meer, daar de grond der Verhalen meestal geſchiedkundig waar is.

Zoo is het eerſte Verhaal uit de ontdekking van den *Kina-* of *Gezondheidsboom* genomen, waarmede de Indianen voormaals hunne meeste ziekten plagten te genezen. Bij de ver-

veroveríng der Spaníaarden, hadden zij gezworen, de kracht van dezen boom nimmer aan dezelven te ontdekken. ZUMA alleen, aangehuwde dochter van het Opperhoofd XIMEO, vriendin der deugdzame Spaanſche Onderkoningin, verbreekt haren eed, toen die boom het éénige middel werd, om de door ziekten gefolterde en bijkans zieltogende Koningin te genezen. Deze eedbreuk dreigt haar den dood, te meer, daar men haar als vergiftigſter beſchuldigde. Dan, het herſtel der Koningin, en het naauwkeurig onderzoek van haar gedrag, ſchonk haar eene volkomene vrijſpraak en eene openbare vereering. Ook van dien tijd af werd de Kina, zelfs onder den naam van het *poeder der Gravin*, naar Europa gezonden.

Het tweede Verhaal is uit den tijd van RAYMOND VII, laatſten Graaf van Toulouſe, genomen. Deszelfs dochter, ORASIA, had door hare ſchoonheid het hart van den Ridder BLACCAS getroffen. Voor haar waagde hij menigen ridderſtrijd, en altijd gelukkig. Dan, zij zelve wraakte alien aanzoek, en gaf aanleiding, om hem, door vermomming, eene andere jeugdige ſchoonheid te doen beminnen, voor welke hij niet minder ſtreed. BLACCAS herkent eindelijk de ſchoone PAULE, verneemt het geheim, en ontvangt hare hand ten huwelijk.

De derde Anekdote dagteekent zich uit de kleine ſtad Luzi in Bourgondië, van het jaar 1814. ALEXIS, de zoon eener rampſpoedige weduwe, werd gelijkelijk opgevoed met EMILIË, de dochter eener andere ongelukkige weduwe. De jonge lieden verloofden zich aan elkander. Dan, EMILIË verwierf eene aanzienlijke fortuin, zoodat hare moeder haar tot eenen aanzienlijkeren echt beſtemde. ALEXIS geraakt in den gedwongenen krijgsdienst, en wordt doodelijk gewond. Bewusteloos wordt hij ten huize zijner eigene moeder gevoerd, welke hem in een ander montuur niet herkent. Van zijne ziekte herſtellende, openbaart hij zich aan zijne moeder en aan EMILIË, die meermalen de weduwe troostte, en de oude liefde lost zich wederom op in een gelukkig huwelijk.

Het vierde Verhaal ſchetst ZÉNÉIDE, *of de denkbeeldige Volmaaktheid.* Deze Prinſes, uitnemend ſchoon en in alle wetenſchap en kunst ervaren, werd door vele naburige Vorſten aangebeden. De weigering van allen aanzoek berokkende den oorlog tegen haren vader. OMASIS, beroemd Prins van Caſimir, zonder de Prinſes gezien te hebben, kiest de zijde

van

van haren vader, en vernietigt alle vijandelijke aanſlagen. Nu komt OMASIS aan het hof van zijnen Bondgenoot, aanſchouwt en bemint ZÉNÉIDE. Deze beſluit, den Prins allerwegen te beproeven. Dit geſchiedt. Zij acht hem eindelijk hare liefde volkomen waardig, en een gelukkige echt verbindt beide perſonen, die onder elkander alleen wedijveren in deugd.

ROZEVAL *en* URANIA, *of de Rieten van den Tiber*, vormen het vijfde of laatſte verhaal. Beide gelieven hadden elkander trouw gezworen. Beide deelden, als beproefde kunſtenaars, in de rampzalige gevolgen der Omwenteling, als vernietigende alle kunst. ROZEVAL, ten onregte verdacht, wordt, ook met overleg zijner geliefde, gedrongen, om zich naar Londen te begeven, werwaarts URANIA hem volgen zoude. Alhier in zijne treurige eenzaamheid verkwijnende, beſluit hij, naar Rome te gaan, ter volmaking zijner kunst. Zich overgevende aan alle de mijmeringen zijner verbeeldinge, zoekt hij de bekoorlijkſte plaatſen op aan den Tiber, alwaar hij zich aan zijne afwezige URANIA geheel toewijdt. Eene jonge ſchoone weduwe, door zijne kunst betooverd, volgt hem overal, tot zelfs in de door den wind kunstmatig bewogene en toongevende ſtruiken, en verraſt hem door eenen bloembak met rieten, die, voor zijn venſter geplaatst, bij deszelfs opening, hetzelfde Tiber-akkoord hernieuwen. In deze ROSAMA, welke hij ziet, zonder zich eenigzins met haar in te laten, meent hij zijne URANIA in eene hemelſche gedaante te herkennen. Hij geeft zich, in de oefening zijner kunst, geheelenal aan zijne mijmeringen over, en bezwijkt door overſpanning. URANIA, van dit ongeval onderrigt, vliegt naar Rome, met oogmerk om haren geliefden te redden; maar hij is reeds overleden, en zij, haar ganſche geluk verloren hebbende, begeeft zich in een klooster, alwaar zij, als eene verlatene, ſpoedig den geest geeft.

Zoodanig is de inhoud dezer Verhalen, waarvan het laatſte ons wel het minst beviel. Ieder bemerkt ligtelijk, dat zij, onder de bevallige verzieringen der beroemde Schrijfſter, zeer geſchikt zijn, om ledige oogenblikken op eene gepaste wijze aan te vullen.

Garrick, of de Zegepraal der Kunst. Dramatisch Tafereel, *in één Bedrijf. Naar het Hoogduitsch van* K. STEIN. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In kl.* 8*vo.* 50 *Bl. f* :-8-:

Sir *Ortley* is een eigenzinnig man, doch bewonderaar van den overledenen *Fielding*. Zeker Geneesheer *Lacy* bemint deszelfs nicht *Fanny*; maar *Ortley* is daar tegen, en heeft haar reeds half en half aan Sir *Harvey* toegewezen. *Lacy* neemt zijne toevlugt tot de beroemde kunstenaars *Hogarth* en *Garrick*. Deze overrompelen Sir *Ortley* met de belofte van *Fielding's* portret, hetwelk niet voorhanden was; en zoo doende geeft de eerstgenoemde zijne toestemming tot het huwelijk van *Lacy*. *Garrick* neemt het gelaat en de houding van *Fielding* aan, en wordt alzoo met de grootste gelijkenis door *Hogarth* geschilderd. Tusschenbeiden verschijnt er, als episode, een vijftal Parijsche Schouwspelers, met oogmerk om *Garrick's* kunst te zien. *Garrick* spreekt met hen over de kunst, en voert een gebarenspel uit van liefde en wanhoop, waarover de Parijzenaars eerst lagchen, doch daarna met ontzetting zich verbazen. Het stukje eindigt even vrolijk, als het geheel gestemd is.

Zoodanig is dit, op zich zelf niet zeer belangrijk, maar door het gebarenspel en de verziering zinrijk en geestig tooneelspel. De ongemeene kunst vooral van onzen beroemden SNOEK, en het onderhoudende van onzen uitmuntenden MAJOFSKI, hebben ons op den Amsterdamschen Schouwburg ten volle overtuigd van hetgeen de verhevene tooneelkunst, door oog en houding en gebaren, in de hand van den bekwamen speler vermag, wanneer deze door ijverige studie zijne kunst vereert. Ieder tooneelliefhebber ziet hetzelve bij herhaling met welgevallen. — Zonderling is ons de aanmerking van den Vertaler voorgekomen, die, het Hoogduitsche woord *Schauspieler* op bl. 35 door *schouwspeler* overzettende, het Hollandsch letterkundig Publiek voor deze *germanisme* vergeving vraagt, daar er in onze taal naauwelijks een tweede woord te vinden is, dat in oorsprong en zamenstelling zoo volkomen zuiver Hollandsch is.

BOEKBESCHOUWING.

Selecta e scholis LUD. CASP. VALCKENARII in libros quosdam N. T. editore discipulo R. V. WASSENBERGH, qui dissertationem præmisit alteram de trajectionibus in N. T. contextu sæpe necessariis. Tom. II. Amstelod. sumtibus *P. den Hengst et filii.* 1817. 8vo. form. maj. pp. 62 et 701: *f* 6-10-:

Daar wij bij de aankondiging van het eerste deel dezes werks, in de *Letteroeff.* van 1816, bl. 233 en volgg., ons eenigzins breedvoerig hebben uitgelaten over deszelfs Schrijver en inrigting, zullen wij, bij de aankondiging van dit tweede of laatste deel, kort kunnen zijn. Trouwens, de verdienstelijke Uitgever heeft denzelfden weg gevolgd, dien hij zich bij het eerste deel had voorgeschreven. Dezen keurden wij in het algemeen goed: dan, hetgeen wij bejammerden, nopens de verkortingen of *abbreviatiën* van vele woorden, uit de *dictata* in den druk overgenomen, moeten wij weder betreuren, en zien met leedwezen, dat onze wensch, betreffende het vermijden derzelve in het tweede deel, niet is vervuld geworden. Met dat al verblijden wij ons zeer, dat wij ook dit deel gekregen hebben, waarin wij overal den grooten VALCKENAER bewonderen en eerbiedigen, en wenschen, dat deze geheele schat van geleerdheid, in 's mans dictaten over Lukas Evangelie en Handelingen der Apostelen, en over den eersten Brief van Paulus aan de Korinthiërs, en den Brief aan de Hebreërs, in veler handen moge zijn, en veel nuts aanbrengen.

Had de geleerde Uitgever het eerste deel met eene eigene verhandeling *de glossis N. T.* verrijkt, bij dit deel heeft hij, als een *pendant* op de vorige, gevoegd eene verhandeling over het omzetten van woorden, als dikwijls noodzakelijk zijnde in den tekst van het N. V. Vooraf poogt hij aan te toonen, dat dergelijke omzet-

tingen van woorden bij ongewijde Schrijvers meer dan eens te pas komen, en brengt bijzonder bij den Griekſchen klaagzang van TYRTÆUS, in welken hij de orde der verzen geheel verandert. Dan volgen verſcheidene plaatſen uit de ſchriften van het N. V., waarin of woorden of geheele volzinnen omgezet worden. Over het geheel genomen, vinden wij die omzettingen vernuftig; dan, of dezelve overal noodzakelijk zijn, zouden wij niet op ons durven nemen te verdedigen. In de eenvoudige en ongekunſtelde ſchrijfwijze der gewijde Schrijvers moet men, dunkt ons, veelal de reden zoeken, waarom in het plaatſen van ſommige woorden en volzinnen niet de juiſte orde is waargenomen.

Achteraan is een uitvoerige en zeer nuttige bladwijzer van de bijbelplaatſen en van Griekſche woorden en uitdrukkingen, loopende over de beide deelen, voor welks bezorging wij den Uitgever danken.

Het Evangelie, of Overdenkingen over de Verzoening, het Geloof en den Heiligen Geest. Door J. L. EWALD, *Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. *In gr.* 8vo. 246 *Bl. f* 2-18 :

Een voortreffelijk boek tot huiſelijke ſtichting, ontleend uit leerredenen, bekort en in den vorm van overdenkingen gegeven, en hetwelk niet alleen werkt op het hart, maar gezond en ſmakelijk voedſel voor het verſtand regtſtreeks tot het hart brengt. Zoodanige geſchriften zijn, bij al den voorhanden zijnde voorraad, nog altijd behoefte, daar men in de beſchaafdere kringen vooral ook voor afwisſeling zorgen moet, en bij het gewoon gebruik, of ook wel in onbruik raken, van ſtichtelijke boeken, door vader en grootvader gebezigd, evenwel nog bij velen, hopen wij voor 't minst, behoefte gevoeld wordt bij ſoortgelijke huisoefeningen en leiddraad tot overdenking en opwekking en regeling van den

den Christelijken zin; terwijl dan ook EWALD juist de man is, die, in den meer beschaafden en helderder indringenden geest van den tegenwoordigen tijd, herinnering, betoog en aanleiding geven kan, zonder dat aan zijn geschrijf die warmte en zalving ontbreekt, over welker gemis men zich wel eens bij sommige nieuwere godsdienstige voorstellingen, te regt, beklaagt; waarom dan de ouderen wel eens terugtasten naar de stichtingsboeken van vroegeren tijd, die echter voor den meer verfijnden en kiescheren smaak van het tegenwoordig geslacht niet meer zoo berekend zijn.

De hier behandelde onderwerpen zijn zeker voor den Christelijken lezer de allergewigtigste; en de 18 overdenkingen over dezelve in dezen kleinen bundel kunnen toch wel niet vervelen door langwijligheid, en boeijen de aandacht door het altijd belangrijke, zoo wel als door het roerende van den toon. Hoezeer ook de eigenlijke Geleerde dit werk niet beschouwen zal, als voor zijne studie ingerigt, zal ook deze het niet alleen lezen met groote stichting, maar er ook verscheidene opmerkingen en wenken in vinden, die hij dankbaar opneemt, en die hem, vooral als hij tot het Christenvolk spreken moet, bijzonder bruikbaar zijn.

De Verzoening, het hoofddoel van Jezus lijden, wordt, met weinige, van verkeerde voorstelling gezuiverd, en dan bijbelsch voorgesteld. („Wij hebben aan Jezus dood „ de bevrijding van onze zonden en derzelver gevol„ gen, en aan den geheelen levensloop van Jezus de „ verhooging van ons wezen te danken.") Voorts worden de bijbelsche bewijzen opgegeven, en eenige gewone bedenkingen opgelost. Die leer is niet schadelijk, maar nuttig voor onze verbetering; bewerkt onze gemoedsrust, daar de verlossing zeker, algemeen en volledig is. Jezus werd tot heil der menschen verhoogd, en is ons alzoo een voorbeeld van lijdzaamheid; en derzelver heerlijke gevolgen. Dit alles wordt in *zes* overdenkingen verhandeld, waarvan wij de lezing en herlezing aanbevelen, als inderdaad vruchtbaar tot verhel-

dering van denkbeelden en meer redelijke overtuiging, zoo wel als tot troost en aanmoediging ten goede.

Geloof, (mede *zes* afdeelingen;) wat het *niet*, wat het *al* is, en dat het alzoo niet tegen de rede overſta, maar welk een onderzoek het vordert; hoe het natuurlijk is, van de jeugd af aan altijd noodig; hoe onze natuur het vordert, en zich wreekt, bijaldien wij het van ons doen; de groote kracht van het geloof, dat en hoe het op de zedelijkheid werkt; dat Jezus lokt en trekt, maar niet dwingt, tot het geloof; eindelijk, dat het geloof in Jezus op goede gronden rust. De gemoedelijke ontwikkeling van dit een en ander zal hier iederen Christen overtuigen en ſtichten.

De Heilige Geest. Eerst, wat de Bijbel door Geest, gaven van den Geest, Goddelijken invloed, verſtaat; dan, dat de mensch dien noodig heeft en verlangt. Die Geest is ook ons beloofd; de geſchiedenis bevestigt dit; — de bedenkingen, dat dit dweeperij voedt, en ook tegen de tegenwoordige ondervinding ſtrijdt, worden opgelost. De middelen, waardoor men dien Geest erlangt, worden aangewezen: geloof, liefde, en alles, wat dezelve kunnen verwekken; en tot het laatstgenoemde worden gebragt: genot der natuur, met oog op God, — bijbellezen, — zien op de lotgevallen van zichzelven en anderen, — en het gebed. Wat de Geest in onze tijden werkt, wordt, na eenige voorafgaande aanmerkingen, aangewezen te zijn: opgeklaarde begrippen, — gevoel van vergeving der zonden, — aandrang tot het goede, — kracht om te kunnen, — en troost. Dan wordt het geluk geſchetst van hen, die zich door den Geest laten leiden; en eindelijk de H. Geest voorgeſteld als een blijvende trooster.

EWALD heeft wel zijne eigene wijze van beſchouwen en uitdrukken, en voor ieder is deze beſchouwing niet evenzeer voldoende; en ſomtijds wordt wel eens iets meer lief en ſchoon gezegd, dan wel bondig bewezen; maar die de waarheid der hoofdzaak gevoelt, dankt hem ook dán voor de godsdienſtige roering; en

is

is er nu en dan iets, dat men niet alzoo beyat, of liever anders zag voorgedragen, kennelijk echter is alles aangewend ter beoefening van iedere deugd en inſpanning van iedere zedelijke kracht. Inderdaad, men moge nu of dan onzen Schrijver nog wat al te oud regtzinnig, voor 't minst gehecht aan zoodanige uitdrukkingen houden, (ſchoon *ons* dit hier weinig hinderde) niemand echter, die niet voelt, dat hij het werkeloos en lijdelijk Christendom overal tegengaat; en die zich met dezen Christenleeraar niet verbroederen kan, heeft wel den meest onverdraagzamen, onchristelijken geest.

Onder hetgeen ons voor misduiding vatbaar voorkwam, en, om nu niet te zeggen wat ruw en onbekookt daar neder geſchreven, voor 't minst liever een weinig anders en meer ontwikkeld door ons zou verlangd worden, is vooral het volgende:

„ Niemand zal onbeſchaamd genoeg zijn om te zeggen, dat PAULUS (Hebr. XI) aan het Geloof geene ongewone kracht toeſchrijft; dat het Geloof geen vermogen heeft over de Natuur, over de lotgevallen der menſchen; dat de mensch, die gelooft, hierom niet méer kan doen, dan een ander. De ganſche Bijbel is, van het begin tot het einde, vol van het bewijs voor de kracht des Geloofs; vol van uitſpraken, zoo ſterk en ſtellig, als zij ergens kunnen gedaan worden; vol van voorbeelden, dat menſchen door het Geloof alles dragen, alles uitvoeren kunnen, dat hun alles gegund wordt, wat zij begeeren. Dit zal ons duidelijker blijken, als wij de perſonen, van welke de Apostel ſpreekt, nader beſchouwen." Nu wordt aan Mozes, Jozua, Gideon, Jefta, David en Daniël herinnerd. „ Kan het duidelijker door voorbeelden gezegd worden!" (zoo vervolgt EWALD) „ *alle dingen zijn mogelijk den genen, die gelooft?* Wie gelooft, die kan dragen, wat geen ander dragen, werken, overwinnen kan. Hem valt te beurt, wat geen ander te beurt valt. Bij het geloof houdt het vuur op, vuur te zijn, en water houdt op, water te zijn. De leeuw is geen leeuw, de tijger geen tijger. Indien ie-

mand gelooft, ik kan dat, dan kan hij het; ik zal het verdragen, dan verdraagt hij het. De ganſche Natuur gehoorzaamt hem, die gelóoft; of liever, de Heer der Natuur wil, dat zij hem gehoorzame. Nog eens: wij verſtaan den Bijbel niet, wij verſtaan geen mensch, geene letter meer, indien dit niet de inhoud en geest des Bijbels is. . . . . .

„ Men ſtemt dit nog al eens toe, omdat er veel onbeſchaamdheid toe behoort, zulks te loochenen; *maar*, zegt men, *dit ziet wel op die oude tijden, maar niet op de onzen;* toen waren zulke buitengewone dingen nog noodig; maar thans niet meer; op ons paſſen dus die beloften van de groote kracht des Geloofs niet. Het moge waar zijn, dat zulke treffende dingen niet meer noodig zijn in onzen tijd, althans moet God wijze redenen hebben, waarom Hij dezelve niet meer toelaat; maar de kracht des Geloofs is hierom niet verzwakt. Nergens, met geen woord, is deze kracht tot zekeren tijd of bepaalde menſchen beperkt. Zoo algemeen als Jezus zegt: *die gelooft, zal zalig worden*, zoo algemeen zegt hij ook: *die gelooft, zal de werken doen, welke ik doe.* Jezus zegt niet: *ik ben honderd, tweehonderd jaren bij u;* maar: *ik ben bij u alle dagen, tot aan de voltooiing der wereld.* Tot den vader des kranken, die waarlijk geen Apostel worden wilde, zegt hij zoo wel, als tot Petrus en Joannes: *alle dingen zijn mogelijk den genen, die gelooft.* Dat er niets meer zoo buitengewoons door het Geloof geſchiedt, komt niet vandaar, dat het Geloof geene kracht meer heeft, maar vandaar, dat het hapert aan een waar kinderlijk geloof. Wie nog thans het geloof van eenen Abraham had, zou kunnen worden, wat Abraham werd; wie het geloof van Mozes had, zou kunnen worden, wat Mozes werd. Het blijft eeuwig waar, en moet waar blijven, wat eens mogelijk was: *alle dingen zijn mogelijk den genen, die gelooft.*".

Hier dachten wij aan de mislukte poging, die men den grooten LAVATER (wij vertrouwen ten onregte) nageeft, om eenen berg te verzetten, en aan den menig-

vul-

vuldigen ſpot. Gelijk bij dien man, vinden wij ook hier bij EWALD waarheid ten grondſlage, maar in de toepaſſing overdreven, en het voorbeding: perſonele roeping, en tot het buitengewone perſonele belofte, over het hoofd gezien; en het komt ons niet voor, dat het goede, 't welk EWALD vervolgens aanvoert: „'t is zeer verkeerd, *te willen beproeven*, of het waarheid is, dat het Geloof inderdaad zulk eene kracht hebbe," genoegzaam tegen iedere misduiding waarborgt.

Verre, echter, is het er van daan, dat EWALD der dweeperije in de hand zou werken; neen, geheel zijn geest is, ook in dit werk, evenzeer tegen bijgeloof als tegen ongeloof gerigt, en zedelijkheid is het doel, waartoe hij Geloof zoo wel, als Verzoening, en werking van den H. Geest, overal rigt. Ziet hier eene proeve:

„ *Er beſtaat geene ware deugd zonder geloof.* Het tegendeel moge in onze dagen beweerd worden, nogtans kunnen wij ons geen denkbeeld van zulk eene deugd maken; althans wij, Christenen, zouden minder deugdzaam zijn, hoe minder wij geloofden, en volſtrekt niet meer deugdzaam zijn, als wij niet geloofden. Wat toch is deugd? De overwinning van het zigtbare, door het oog te vestigen op het onzigtbare. Verlooching van een tegenwoordig gering genoegen, wegens een toekomend grooter vermaak. De vrijwillige onderwerping aan een gering lijden, om zich hoogere vreugde te bezorgen. Overwinning van den geest op het vleesch; zegepraal der rede over de hartstogten: van dien aard is de deugd. Hoe kunnen wij nu het zigtbare, door het onzigtbare, overwinnen, indien wij het onzigtbare niet gelooven? Hoe kunnen wij het tegenwoordige overwinnen door het toekomende, indien wij het laatſte niet gelooven? Welk mensch zal zich het lijden getroosten, indien hij niet hoopt daartegen groote vreugde te zullen genieten? Het zou een tiran zijn, die zulks vorderde. Ja, de mensch zal ook zonder Godsdienst, dat is, zonder geloof aan het onzigtbare, veel goed doen, veel kwaad haten, omdat hij het eene mag en het andere

niet; hij zal uit wijsheid veel goed doen, omdat zulks aanzien en vertrouwen verwekt, en veel kwaad nalaten, omdat het treurige gevolgen heeft. Maar het kwade, dat hij gaarne doet, zal hij wezenlijk bedrijven, zoodra hij dit ſtraffeloos doen kan; het goede, dat hem moeijelijk valt, zal hij verzuimen, wanneer het hem bij de menſchen geen voordeel aanbrengt. Eigenlijke deugd, dat is, verloochening van het zinnelijke, om het bovenzinnelijke, heeft hij nooit.

„ Er zijn wel menſchen, die er veel over ſpreken, dat men deugdzaam moet zijn *om der deugd wil*, dat men regtſchapen en goed moet zijn, om de harmonie in de wereld niet te verſtoren. Maar dit is geeſtdrijverij, zoo groot als er ooit eene beſtond. Ik moet mij mijn huis gewillig laten ontnemen, en op den weg ſlapen, opdat de weg effen worde! Ik moet mijne bezitting weggeven, om het feest van eenen rijken zoo veel te luisterrijker te maken, van wien ik niets te verwachten heb! Waarlijk, het zoude een drievoudige dwaas zijn, die zoo iets deed, die eigen genot, eigen geluk opofferde, om hierdoor de harmonie der wereld te bewaren, welke hem geen druppel geluk geven kan. De deugd heeft ſlechts daarom innerlijke bekoorlijkheid voor den mensch, omdat zij hem gelukkig maakt; zij heeft dit niet meer, zoodra dezelve zijn geluk verwoest. Voor de Heeren der Schepping moge het een genoegen zijn, hare harmonie te behouden; maar voor den armen mensch is het dit niet, als hij daarvoor zijn beter genot opofferen moet. Hij zou niet meer mensch zijn, als zijn geluk niet zijne grootſte poging en bedoeling ware. Het heeft ook geen nood, dat iemand *daarom* iets moeijelijks, zwaars doen zal, daarom iets liefs zal verloochenen; dat om de harmonie der wereld een heerſchende hartstogt zal overwonnen worden. Geloof aan God, aan de onzigtbare wereld, aan de toekomende gevolgen der deugd en ondeugd, dit geloof moet in het hart zijn, indien de ware deugd in hetzelve wonen zal."

Wij herinneren ons hierbij met genoegen aan des Schrijvers *Brieven aan Emma over de Filozofie van* KANT.

Handboek voor het Godsdienstig Onderwijs, overeenkomstig de bepalingen van het (de) Hervormd(e) Synode, gehouden in 's Gravenhage, in den jare 1816. *Door* H. POLMAN AZ., *Onderwijzer in den Godsdienst te Haarlem. Met eenen Brief van den weleerw. zeergel. Heer* W. L. KRIEGER, *Predikant in 's Gravenhage, enz. enz. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1817. *In gr.* 8vo. *XII en* 256 *Bl. f* 1-16-:

Hij, wien het aangekondigd werkje ter recenſie is geworden, zou hetzelve of geene vermelding waardig gekeurd, of het met weinige woorden, ten afſchrik van ſchrijver en lezer, als een prulſchrift aangeduid hebben, indien het opgeſteld ware door eenen pedanten en onverſtandigen Katechizeermeester. Maar verre van dit! De Schrijver is geen der zoodanige Godsdienstonderwijzers, zoo als men er weleer vele, doch, Gode zij dank, thans gedurig minder vindt, die veelal hunnen leerlingen ten ſpot en den Godsdienst tot oneer verſtrekken, die noch genoegzaam oordeel, noch eenige bekwaamheid hebben tot hetgeen zij behooren te doen, en die meenen zich al heel wel te hebben gekweten, wanneer hunne leerlingen de vragen, als papegaaijen, kunnen opzeggen uit den dierbaren *Hellenbroek*, en voorts den tijd doorbrengen met zoo wat heen te praten, het moge raken of niet, zoo dat de leerlingen blijde zijn, wanneer het lastig uurtje voorbij is.

Dan, ter zake! Wij hebben hier een verſtandig en uitmuntend handboek voor het godsdienſtig onderwijs; een boek, naar de tegenwoordige behoefte volkomen geſchikt; een boek, nog eens, hetwelk, hoezeer eigenlijk ten nutte van het Hervormd kerkgenootſchap opgeſteld en uitgegeven, echter volkomen verdient, door Godsdienstleeraars bij de overige Protestantſche gezindheden gelezen en behartigd te worden. Na eene gepaste inleiding,

waarin over het belang en het gebrekkige van het godsdienstig onderwijs, overeenkomstig het doel des werks, gehandeld wordt, volgt het werk zelve, in 5 hoofdstukken verdeeld: het eerste, over de vereischten, kundigheden enz. van den onderwijzer; het tweede, over de inrigting en tijd der katechizatiën, en het uitwendig gedrag des onderwijzers in dezelve; het derde, over den inhoud en vorm van het godsdienstig onderwijs in het algemeen; het vierde, over hetgene de onderwijzer behoort in acht te nemen, ten aanzien van de behandeling der onderscheidene onderwerpen; het vijfde en laatste, over de behandeling der verschillende soorten van leerlingen. — Een klein staaltje uit het derde hoofdstuk zij genoeg! Over de katechizeerboeken handelende, geeft de Schrijver aldaar de hoofdeigenschappen er van op: 1. *De leer moet er in het algemeen in worden voorgesteld, en derhalve geene bijzonderheden.* 2. *De leer van het gehoorde kerkgenootschap moet er in zijn, en dus geene bijzondere gevoelens van den opsteller.* 3. *De vragen moeten niet langwijlig, en de antwoorden niet uitvoerig zijn; en alles verstaanbaar, zonder platheid. Duistere uitdrukkingen, al zijn dezelve bijbelsch, moeten zelfs vermijd worden.* 4. *De* theorie *der leer moet er niet slechts in worden voorgesteld, maar ook op de* praktijk *worden aangedrongen.* 5. *De bijbelsche bewijzen moeten slechts weinige zijn; zij moeten niet geteld, maar gewogen worden.* 6. *Er moet eene geleidelijke orde in gevonden worden; en wel zóó, dat het eene hoofdstuk, zoo veel mogelijk, voorbereiding tot het volgende zij.*

Ter staving van het gunstig denkbeeld, hetwelk wij, in het algemeen, van dit werk gegeven hebben, voegen wij hier nog eenige weinige regels bij uit den brief van den Heer KRIEGER, over wiens bevoegdheid in dezen er maar één gevoelen kan zijn. *Eene stof*, zegt de waardige man, *zoo moeijelijk te behandelen, op zulk eene duidelijke wijze voor te stellen, zal — zoo ik vertrouw — eene algemeene goedkeuring wegdragen. Hartelijk wensch ik, dat uw boek in handen van* beginnende Leeraars, Can-

Candidaten, Studenten en Onderwijzers in den Godsdienst *moge komen! En ik verwacht, dat zulks weldra algemeen zal plaats hebben.*

Ter Gedachtenisse voor mijne Leerlingen, na het afleggen hunner Geloofsbelijdenis, tot Lidmaten in de Hervormde Gemeente, van hunnen Onderwijzer J. T. BERTRAM. *Te Amsterdam, bij* W. van Vliet; *enz. In gr.* 8vo. *XVI en* 214 *Bl. f* 1-4-:

Weder een boek van een' Katechizeermeester, in hetzelfde jaar, schoon op den titel niet gemeld, uitgekomen. In het oogmerk verschilt het geheel van het voorgaande. Wij hebben in hetzelve veel goeds, veel, dat geen gewoon Katechizeermeester aanduidt, gevonden; en twijfelen niet, of velen zullen er nog al behagen in hebben. Het is in eenen nieuwerwetsch-gemoedelijken toon geschreven. De voordragt is, over het geheel genomen, levendig, doch wat te omslagtig en te langdradig. Veel zamenhang, of natuurlijken overgang van het een tot het ander, zal men er bezwaarlijk in kunnen vinden. De verzen, voor zoo verre die van den Auteur zelven zijn, moeten niet dichterlijk, maar uit een godsdienstig oogpunt beoordeeld worden. Op verscheidene plaatsen hebben wij vrij grove taalfouten ontdekt; b. v. bl. 5: *Ik heb, zoo goed alsof ik er de hand op* GELEGEN *had*; voor *gelegd*; en bl. 87: *Gezegend zij Hij* — DIEN EENIGEN *Middelaar* — DEN *mensch Jezus Christus*, voor *die eenige* en *de mensch*.

Beknopt Onderwijs in den Godsdienst, voornamelijk uit de Bijbelsche Geschiedenissen. Door P. KOUMANS BROUWER, *Predikant te Joure. Tweede, vermeerderde Druk. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1818. *In kl.* 8vo. 55 *Bl. f* :-4:

Is

Is het onloochenbaar, dat de Geſchiedenis door hare voorbeelden tot het hart ſpreekt; is de Bijbel het in 't bijzonder, die ons eene geſchiedenis oplevert, rijk aan ſprekende perſonen en tooneelen; en is het daarom zeer te beklagen, dat deze Bijbelſche Geſchiedenis zoo weinig uit dit regte oogpunt beſchouwd en beoefend wordt: zoo veel te meer verdient de man lof, die hare beoefening gemakkelijk en onderhoudend maakt, en zorgt voor boekjes, die de jeugd vroeg met de bijbelſche geſchiedenis en haren geest bekend maken.

Met beſcheidenheid in de voorrede aangekondigd, en juist tot het gezegde doel ingerigt, verſchijnt dit boekje van den Eerw. BROUWER. Het ſpoedig vertier der eerſte uitgave is overvloedig bewijs, dat hetzelve welkom was. Het onderſcheidt zich alzoo daarin van andere, dat de ontwikkeling en de bewijzen der leerſtukken en pligten (bij welke laatſte de orde van BRINK gevolgd is) geheel geſchiedkundig is. De Eerw. VAN DEN BERG nam, vóór omtrent 30 jaren, ſoortgelijke proeve, waardoor hij veel goeds heeft geſticht; van meer gebruik zou dat opſtel geweest zijn, had de eerwaardige man niet velen afgeſchrikt door zijne verklaring in het voorberigt, dat zoodanig onderwijs niet volledig, en alzoo ter voorbereiding tot het afleggen van belijdenis niet toereikend was, alhoewel de ſteller dezer beoordeeling, en menig ambtsbroeder, zich volkomen te vreden hield, zoo hij ſlechts dat onderwijs kon doen verſtaan, gevoelen en onthouden, immers bij een aantal kweekelingen. Dat vermeende ontoereikende is, meenen wij, bij het tegenwoordige boekje volkomen verholpen; alleen zouden wij het werkje nog een weinig, ja, kon het, nog al aanmerkelijk beknopter wenſchen, immers in zoo verre men bij de leerlingen op het van buiten leeren der antwoorden dringen moet. De aangevoerde geſchiedenisſen laten den onderwijzer keuze genoeg, en derzelver aantal maakt dan ook geene zwarigheid. Deze wijze van onderrigt heeft altijd dit vooruit, dat de leerling

met

met den inhoud des Bijbels bekend wordt, ieder aangevoerd bewijs gemakkelijk bevatten en zich even gemakkelijk herinneren kan, en de leeraar van zelve van te langwijlige en afgetrokkene redenering wordt teruggehouden. Voor ſommige leerlingen blijft het wel altijd het meest verkiesſijke; terwijl wij gerustelijk durven aanraden, om, bij ieder ander godsdienſtig onderrigt en betoog, de hier aangevoerde geſchiedkundige bewijzen en opheldéringen nimmer voorbij te zien, waartoe men den leerling genoegzaam vindt voorbereid, indien hij in de bijbelſche geſchiedenis onderrigt werd, alvorens hij, tot het eigenlijk zoogenoemd leeren van belijdenis, den leeraar wordt toegezonden. — Bij vergelijking vonden wij, dat inderdaad de tweede uitgave de eerſte overtreft, zoo door invoeging als verduidelijking.

Aangaande den vorm van het boekje nu het onze gezegd hebbende, voegen wij er nog eene en andere bedenking nevens omtrent den inhoud. Dat Simeon naar den dood verlangde, is uit den tekst niet klaar; ook niet uit Hand. VII: 59, 60 van Stephanus. — De openbaringen van God door droomen zijn bl. 5 niet genoemd. — De zoogenaamde verſchijningen van God onder het O. V. zouden wij liever *zinnelijke vertegenwoordigingen van Gods volmaaktheden* noemen, dan zinnelijke vertooningen, welke Gods aanwezen duidelijk leerden. Volgens onze opvatting ook alleen is er gelijkvormigheid tusſchen die verſchijningen en de vertegenwoordiging Gods in J. C., die ons Gods zedelijke volmaaktheden ook in doen en lijden zinnelijk voor oogen ſtelt. — De ſteile en onbijbelſche leer, dat God zijne regtvaardigheid in het ſtraffen VOORAL *in het ſterven van Christus* betoond heeft, was ons in dezen tijd, bij eenen man als BROUWER, even onverwacht, als zij ons ſtuitte. — Maar, zou God waarlijk zoo gebonden zijn, dat de door Jakob met list verkregen zegen de wezenlijke grond zijner tijdelijke bevoorregting was, en dus Izaäks blindheid moet aangemerkt worden als de kleine oorzaak, waaruit iets groots ontſtond? — Dat de betui-

ruiging van Jezus voor den Hoogepriester met onzen zeer gelijk te ſtellen zij, behoeft zwaar te leveren bewijs; die van Paulus, Rom. IX: 1, gelijkt er, wat inhoud en aanleiding aangaat, nog minder naar. — Naar ons gevoel ſpreekt de Heiland, in de gelijkenis van den rijken man en Lazarus, van geene verkwisting; nog minder is zij hoofdzaak in deze rijke gelijkenis. — Wanneer de kinderen leden van 's Heilands kerk zijn, maar dat eerst door den doop moeten worden, dan moet men ze doopen zoodra zij ter wereld komen, en de aflegging van belijdenis naderhand is overbodig.

Niettegenſtaande deze aanmerkingen, durven wij den Heer BROUWER wel aanmoedigen tot het leveren van het *Leesboek* over dit *Beknopt Onderwijs*, waarvan hij in de voorrede ſpreekt. Strekking en bewerking van zijnen arbeid verklaren wij voor zeer doelmatig.

Beſchrijving van den aard, de kenmerken en genezing der tuſſchenpoozende Moeraskoortſen in het algemeen, en in het bijzonder van diegenen, welke in Holland epidemisch heerſchen. Door F. J. C. SEBASTIAAN, *Doctor en buitengewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde aan de Univerſiteit te Heidelberg. Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. HOUTMAN, *Stads Med. Doctor te Weesp, enz. enz. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* R. J. Berntrop. *In gr.* 8vo. *XII en* 251 *Bl. f* 2-4-:

Met regt prijst de kundige vertaler van dit werk hetzelve, als een der uitmuntendſte voortbrengſelen der Duitſche drukpers, in de laatſte jaren, aan. Hetzelve levert ons, in een' zeer duidelijken en vloeijenden ſtijl, eene allernaauwkeurigſte beſchrijving eener ziekte, welke, in vele gedeelten van ons vaderland, maar al te zeer

zeer bekend is, en, hoewel voor den inlander op zichzelve minder gevaarlijk, evenwel zeer dikwijls, door hare gevolgen, een middel wordt tot een sukkelend leven en vervroegden dood. Dit *eerste* deel behelst, behalve de beschouwing der moeraskoortsen, derzelver oorzaken en geneeswijze in 't algemeen, in het bijzonder, in het zevende hoofdstuk, een zeer belangrijk verhaal van de *epidemiën*, welke de schrijver herhaalde malen, onder het krijgsvolk, heeft waargenomen. Bij welke gelegenheid hij de redenen, waarom vreemdelingen, en vooral soldaten, zoo zeer door deze ziekte geteisterd worden, en waarom dezelve voor hen, zoo zij epidémisch heerscht, zoo verraderlijk is, ongemeen duidelijk ontwikkelt; stellende hij, met regt, dat, behalve de ongewoonte van het klimaat, eene al te groote inspanning des ligchaams, al te schrale voeding en verzorging van hetzelve, en misbruik van sterken drank, bij den soldaat, den aanleg tot deze ziekte vermeerderen, voornamelijk wanneer eene onaangename zielsgesteldheid daarbij komt. Dit althans was het geval bij de krijgsgevangene Pruisen enz. in 1807, waaronder deze koorts verschrikkelijk gewoed heeft. — En, om dit hier in 't voorbijgaan aan te merken, het is ook ons, nu reeds verscheidene malen, bij heerschende ziekten, voorgekomen, dat niets de vatbaarheid voor dezelven zoo zeer vermeerdert, als hevige aandoeningen van het gemoed, ten minste wanneer zij de krachten van den geest neêrdrukken; zij ontstemmen het zenuwgestel, zonder welks krachtdadige medewerking de eenheid in de werkingen van ons ligchaam spoedig verloren gaat.

Wat nu de moeraskoorts zelve betreft, de schrijver beweert, dat dezelve aan eene bijzondere stof, in de moeraslucht aanwezig, doch daarvan echter onderscheiden, te wijten zij. Zoolang het water, hetzij dan zout of zoet, hoog genoeg staat, zoodat de, zich uit de plantaardige en dierlijke verrotting opheffende, dampen zich met hetzelve vermengen, of althans door hetzelve van den dampkring worden afgehouden, zoolang is ook

de

de ziekte min veelvuldig. Doch zoodra het water vermindert, de grond eigenlijk *moerasſig* wordt, en uit denzelven, 's avonds en 's morgens, dikke, ſtinkende nevelen opſtijgen, neemt de kwaal zeer ſpoedig de overhand, tastende wel allerlei menſchen, maar vooral dezulken aan, die er zich meer onmiddellijk aan bloot-ſtellen, die er minder aan gewoon zijn, of die er zich niet genoeg tegen wapenen, door de veerkracht hunnes ligchaams matiglijk aan te zetten. — Warme zomers zijn dan ook gunſtiger voor de ziekte, dan koude. — Voorts zoude de kiem dezer koorts niet zelden lang zitten, en zich eerst ontwikkelen, als de lijder in eene gezonder landſtreek is overgegaan. Ook wil SEBASTIAAN, dat deze kiem zelfs aan andere ziekten een periodiek karakter bijzet. Beide deze ſtellingen vorderen, en de laatſte verdient vooral, eene nadere toetſing.

Wat den aard dezer koortſen betreft, SEBASTIAAN meent, en de door hem en anderen beſchrevene *epidemiën* toonen dit ook ten duidelijkſte aan, dat, in dezelve, in 't voorjaar en den zomer, vooral de lever en galwegen zijn aangedaan, en bij warmer weêr de onderbuiksingewanden in 't algemeen. In de door hem beſchrevene *epidemie* ſchijnt echter de geheele maſſa der ſappen te zijn aangetast geweest, even als in die door GRAINGER, PRINGLE en anderen waargenomen is, zoo als toen zelfs uit de, ten onregte gedane, aderlatingen bleek. 's Winters is de koorts meer zinkingachtig van aard; en SEBASTIAAN zegt, te hebben waargenomen, dat, bij ons, daarmede altijd verzwakking gepaard gaat.

Wat den uiterlijken vorm en meest gewone toevallen betreft, daaromtrent bevestigen de waarnemingen van onzen ſchrijver die van zijne voorgangeren. De kwaadaardige ſlaapzucht, welke in deze koorts ſomwijlen wordt waargenomen, is vooral zeer naauwkeurig door hem beſchreven. Hij ſchijnt haar aan eene aandoening des zenuwgeſtels toe te ſchrijven, (bl. 136;) wij zouden bijna vragen, of de opvulling der eerſte wegen, eene

zoo-

zoogenaamde bedorven gal, vooral de al te groote scherpte en verdierlijking der vochten, daarvan niet dikwijls de oorzaken zijn. Althans weten wij, bij onderviinding, dat opvulling met vleeschspijzen, bij eene gebrekkige spijsvertering, slaperig maakt (*); en dat dit insgelijks veroorzaakt wordt door graveelstoffen, uit eene overmaat van piszuur en *pisstof* ontstaande. Ook namen wij, niet lang geleden, bij eene tusschenpoozende koorts met bedwelming, sterke pijn op het water, met eene zeer sterk gekleurde pis, waar.

Zeer leerzaam en der behartiginge waardig is het geheele laatste hoofdstuk dezes deels, handelende over de geneeswijze, in deze ziekte te volgen. In den aanval is dezelve geheel tegen de toevallen ingerigt. Bl. 167 en volgg. komen de regelen voor, welke daarbij, in onze hospitalen, werden in acht genomen. Wij bevelen dezelve allen, vooral jongere geneeskundigen, ter aandachtige lezing aan. Niet minder lezenswaardig zijn de aanmerkingen over het juist gebruik van het heulsap, in de aanvallen der tusschenpoozende koorts met bedwelming of slaapzucht. — Ter genezing der ziekte zelve, moet men vooral op de aanleidende oorzaken letten; somwijlen de ontstekingwerende geneeswijze aanwenden, bijna altijd de ontlastende, zoo wel door braak- als door buikzuiverende middelen, maar niet door zulke, welke hevig prikkelen. Zeer waarschuwt hij tegen het ontijdig en onmatig gebruik van den kina. Van het *sal ammoniak*, reeds door BOERHAAVE en vele anderen aangeprezen, zag hij meermalen veel nut. — Doch wij willen onzen lezeren het genoegen niet benemen, zelven dit boek, met eene belangstellende aandacht, te lezen; wij hebben genoeg gezegd, om deszelfs waarde eenigzins te doen kennen.

Bl. 190 lezen wij van het poeder van *Wolferley*. Moet dit niet *Wohlverleih* (*arnica montana*, *gemeen val-*

(*) De meeste, van dierlijk voedsel geheel levende, dieren slapen, gedurende hunne spijsvertering, vast.

valkruid bij ons) wezen? — Anders vonden wij, in de nette vertaling, geene, dan misschien enkele druk- of schrijffouten.

De Kinderpokken, welke voornamelijk in de jaren 1817 en 1818 zoo fel te Rotterdam geheerscht hebben, in verband beschouwd met de enting der Koepokstof, en deze in derzelver waarde gehandhaafd, door H. VAN DEN BOSCH, *Stads Med. Doctor te Rotterdam, enz. Te Rotterdam en te Amsterdam, bij* P. van der Meer *en* L. van Es. 1818. *In gr. 8vo. XV en 16. Bl. f* :-8-:

Uit den breeden titel, hier opgegeven, zijn de aard en strekking van dit werkje genoegzaam blijkbaar. Uit het breedvoerig voorberigt blijkt, dat hetzelve is een uittreksel uit zeker *Rapport*, door den Heer VAN DEN BOSCH ingeleverd in de provinciale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, residerende te Dordrecht. Ook was dit uittreksel wel waardig, afzonderlijk gedrukt en uitgegeven te worden. Het is niet alleen zeer geschikt, om aan leeken in de kunst de regte waarde der Koepokinenting te doen bevatten, maar ook kunstoefenaren zullen uit deze weinige bladen veel goeds leeren. Vooral de korte beschrijving van eene nieuwe soort van pokken, door den Schrijver (en ook door anderen in ons vaderland) waargenomen, en van de Kinderziekte vooral door het gebrek aan verettering en etterkoorts verschillende, is zeer lezenswaardig. Voorts toont de Schrijver ook het verschil tusschen deze en andere soorten van valsche of steen- en waterpokken aan. Wij wenschen dit belangrijk stukje in veler handen.

Dag-

Dagboek eener Reize ter Walvisch- en Robben-vangst, gedaan in de jaren 1777 en 1778, door den Kommandeur HIDDE DIRKS KAT; *met eene Kaart van Groenland, en het Portret van den Schrijver. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1818. *In gr. 8vo. f* 1-4-:

Suave mari magno turbantibus æquora ventis,
E terra alterius magnum spectare laborem,

zegt vader LUCRETIUS, omdat het beschouwen van zoodanige rampen de waarde van onze veilige rust verhoogt. Dit gevoel en vele andere gewaarwordingen werden ook bij ons opgewekt onder het lezen van dit Dagboek. Grooten dank hebbe de Schoolopziener van het 3de District in *Friesland*, de Heer MARTENS, waardig Evangeliedienaar bij de Doopsgezinden te *Hollwert*, dat hij ons met dit voortreffelijk geschenk vereerd heeft! Wij bewonderen in deze bladen den moed, de standvastigheid en godsvrucht, met welke KAT bijna ongeloofelijke rampen heeft doorgestaan; maar bewonderen ook de eenvoudigheid, de opregtheid en welsprekendheid, met welke hij die rampen verhaalt. Het is wel mogelijk, of liever zeer waarschijnelijk, dat vele menschen zullen vragen, hoe men dan welsprekendheid kan vinden in een dagboek, van eenen zeeman, over eene reize ter walvisch- en robbevangst! Maar deze menschen voeden andere denkbeelden over de welsprekendheid, dan wij, die voor ons meenen, dat het hart welsprekend maakt, dat het eenvoudige het zegel is van het ware, dat het ware alleen het natuurlijke is. Van deze welsprekendheid vonden wij overal in dit Dagboek zoo vele bewijzen, dat wij, na geëindigde lezing, in verrukking uitriepen: „Zie daar den *Attischen* XENOPHON op de IJsvelden van *Groenland!*" — Die geen vreemdeling is in de oude letterkunde, kent het schoone werk, hetwelk XENOPHON geschreven heeft

over den optogt dier *Grieken*, aan wier hoofd hij geſteld werd, toen dezelve dien bewonderenswaardigen terugtogt uit *Perzië* deden. Had XENOPHON de reis van KAT gedaan, hij had dezelve op geene andere wijze kunnen beſchrijven. Zoo waar is het, dat het gevoel van een blank en ongekunſteld hart zich overal in dezelfde toonen uitſtort. Opvoeding, of volkskarakter, moge die toonen hier of daar eenigzins wijzigen, de goede natuur behoudt toch altijd den boventoon, en deze ſtem bekoort en verrukt ons. Voor hen, die ons verſtaan, hebben wij genoeg gezegd, en willen dat bevestigen door de volgende voorbeelden:

Bl. 10. „ Tegen den morgen hoorden wij door het ſcheepsvolk van Kommandeur PIETER ANDERSEN, beſtaande in 78 man, die zich op eene tweede digt bij ons drijvende ijsſchots bevonden, Gode een gezang toezingen. Maar toen de dageraad aanbrak, waren zij van de ijsſchots vergaan."

Bl. 12. „ Deze nacht vertoonde aan ons oog akelige gedaanten. De zee woedde aan de buitenzijde tegen het ijs. De baren verhieven zich als torens in de lucht, makende in den langen donkeren nacht eene verſchrikkelijke vertooning, terwijl het zoute water vurige ſtralen uitſchoot."

Bl. 17. „ Terwijl wij dezen nacht met een diep neerſlagtig hart doorbragten, lag de een en zat de ander op het ijs, terwijl een derde ſtond. Ik zat in het midden van twee ter regter en linker zijde naast mij liggende mannen, welke des morgens dood gevroren waren."

Bl. 18. „ In dezen toeſtand konden wij ons eenigermate een denkbeeld vormen van het lijden van onzen Heiland JEZUS CHRISTUS, altbans hetzelve behoorlijk waarderen, daar wij nu zelve lijden moesten ondergaan."

Bl. 30, 31. „ Wij gevoelden ons als uit het graf verrezen. De overgroote liefde dier wilde menſchen, welke waarlijk die van vele Christenen te boven gaat, maakte onze harten weemoedig en dankbaar tot God,

Het

Het ſchreijen van kinderen te mogen hooren, bevredigde ons met ons lot. Het ſcheen ons alsof wij in ons eigen huis waren."

Bl. 63, 64. „ Daarna kwam ik den 27 September met een vaartuig op het eiland *Ameland*, en ontmoette vrouw en kind in goede gezondheid. Het is mij onmogelijk, deze zielroerende blijdſchap te beſchrijven. De menſchen op ſtraat hieven een vreugdegejuich aan, en riepen elkander mijne terugkomst toe. — God zij hartgrondig gedankt voor alle onverdiende genade, aan mij HIDDE DIRKS KAT bewezen!"

Van het wetenswaardige, hetwelk verder in dit werkje voorkomt, zeggen wij niets, omdat wij vermoeden, dat velen zich hetzelve zullen aanſchaffen, en niemand willen voorkomen in het ſmaken van een genoegen, hetwelk veel verliest, als er de nieuwheid af is.

Beſchouwing van den tegenwoordigen toeſtand van Drenthe, in geniecnzame Brieven. Te Amſterdam, bij J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8vo. 136 *Bl. f* 1-5-8

Brieven aan eenen Vriend in Holland, over de onlangs uitgegevene Beſchouwing van den tegenwoordigen toeſtand van Drenthe. Door een Inwoner dier Provincie. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1818. *In gr.* 8vo. 40 *Bl. f* -6-:

De ſchrijver van N°. 1, geeft, in zijnen *eerſten* brief, eene topographiſche ſchets van het landſchap *Drenthe*, en in den *tweeden* een berigt wegens den ſtaat van deszelfs landbouw, als voor zeer vele uitbreiding vatbaar, dewijl ſlechts een achtſte van deszelfs grond onder cultuur gebragt is, mitsgaders wegens hetgeen deszelfs uitbreiding bemoeijelijkt. In den *derden* brief ſpreekt hij over de veenen, en hetgeen vereiſcht zou worden, om die algemeener te doen ontginnen, en vervolgens

over de fabrijken, trafijken en den handel. De Drentſche waterſtaat en de publieke wegen maken de onderwerpen van den *vierden* brief uit. De *vijfde* handelt over de godshuizen, het armenwezen en de gevangenisſen. De *zesde* over het ſchoolwezen, dezelfs allerelendigſten ſtaat vóór nog ſlechts twaalf jaren, en de tegenwoordige uitmuntende verbetering. In den *zevenden* geeft de ſchrijver op, wat, naar het oordeel van deskundigen, vereiſcht zou worden, om dit gewest regt tot welvaart en bloei te brengen, en wat er tot hiertoe gebrekkig is; bij welke gelegenheid hij breedvoerig ſpreekt van de hoofdplaats *Aſſen*. De *achtſte* brief onderhoudt ons over het karakter, de zeden en de leefwijze der *Drenthenaren*. De *negende* onderzoekt, welke partij van deze provincie zou te trekken zijn voor de *Maatſchappij van Weldadigheid*, tot het aanleggen van koloniën. De *tiende*, eindelijk, behelst landbouwkundige bijzonderheden, welke wel hier en daar op *Drenthe* worden toegepast, maar, over het geheel, van algemeener aard zijn, dan dat men die juist hier zou verwacht hebben. De ſchrijver heeft, volgens zijn kort *voorberigt*, geoordeeld, met de uitgaaf dezer brieven, het publiek geen ondienſt te zullen doen, daar zij strekken konden, om herzelve met een land bekend te maken, hetwelk, tot nog toe, weinig de aandacht heeft mogen wekken, maar dezelve thans, vooral met betrekking tot de groote bedoelingen der *Maatſchappij van Weldadigheid*, overwaardig is. Hij verklaart, dat hij zich niet heeft voorgeſteld eene beſchrijving van het landſchap te geven, maar alleen waarnemingen mede te deelen, die welligt tot iets bruikbaars kunnen dienen. Voorts behoort hij in *Drenthe* niet te huis, maar heeft, zich eenigen tijd daar ophoudende, de stof voor zijne brieven verzameld, welke hij daarom erkent, dat, niet dan in te vele opzigten, oppervlakkige en gebrekkige narigten zullen behelzen, waarvoor hij verſchooning verzoekt, enz. Een ſchrijver, die zoo beſcheiden ſpreekt, en evenwel geen pruilſchrift levert, maar over

het

het geheel voldoet aan hetgeen hij deed verwachten, wiens goed oogmerk overal doorſtraalt, die zich allerwegen als een man van een geoefend en door gezonde wijsbegeerte verlicht verſtand voordoet, en voor een beſchaafd publiek ongemeen wel de pen voert, — zulk een ſchrijver, die ons daarenboven hoog bekend maakt met veel, hetgeen wij niet weten, en wiens geſchrift aanleidelijk kan worden tot het ſtichten van veel goeds, — zulk een ſchrijver, nog eens, verdient, naar ons oordeel, dank, en mag, wegens de door hem begane misſlagen, zoo zij niet blijken moedwillig en met een kwaad doel begaan te zijn, eene beſcheidene beoordeeling eiſchen.

De ſchrijver van N°. 2. heeft het anders ingezien. Immers, hij behandelt dien van N°. 1. zeer onbeſcheiden. Hij zelf is, zegt hij, een inwoner van *Drenthe*. Geen wonder dan, dat hij omtrent ſommige bijzonderheden beter onderrigt is, dan de man, tegen wien hij de pen heeft opgevat. Geen wonder, dat hij een aantal misſlagen heeft opgemerkt, welke de ander zelf onderſteld had, dat hij zou begaan. Had hij hem die nu beleefd onder het oog gebragt, hij zou, en bij den ſchrijver, en bij het publiek, eere en dank behaald hebben, omdat hij dit deel onzer landbeſchrijving tot meerdere volkomenheid had helpen brengen; thans kunnen hem zijne meesterachtige en verwaande ſchrijfwijze, en zijn onbeſcheid en veelvuldige misduiding van des ſchrijvers gezegden, niet dan tot ſchande verſtrekken. Zijne *chicanes* daarenboven, de beuzelachtigheid van velen zijner aanmerkingen, en de kwaadaardigheid van eene menigte anderen, verwekken, bij elken edelmoedigen, wrevel. Volgens hem, heeft de ſchrijver, onder anderen, veel te laag geſproken van de Drentſche beſchaafdheid en letterkunde (en vermoedelijk *hinc illæ lacrumæ!*) Doch, als men de beſchaafdheid der genen, die in *Drenthe* de letteren beoefenen, naar die van dezen ſchrijver ſchatten moest, zou men ze zeker niet dan naar eene lage ſchaal kunnen berekenen.

Antwoord op de Brieven aan eenen Vriend in Holland, over de onlangs uitgegevene Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe. Te Amsterdam, bij J. van der Hey. 1818. In gr. 8vo. 55 Bl. f -12-½

Wie onze aankondiging, wegens de straks vermelde *Beschouwing van Drenthe*, en de *Brieven* daarover *aan eenen Vriend in Holland*, gelezen heeft, zal zich waarschijnlijk niet zeer verwonderen, dat tegen de laatsten nu weder een *Antwoord*, mede in brieven vervat, in het licht verschijnt; en men vermoedt welligt, dat hier nu weder de schrijver der *Beschouwing* optreedt, om dezelve tegen haren onbescheiden aanrander te verdedigen. Doch dit antwoord doet zich voor, als niet van den bedoelden schrijver zelven, maar van eenen zijner vrienden, die den eersten brievschrijver op den voet volgt, hem, gelijk ons toeschijnt, op alles dient, en wat al te algemeen, hetgeen deze te berispen vond, schijnt te willen goedmaken. Wat zullen wij er van zeggen? De aanvaller had de roede verdiend, welke hem hier kastijdt; en, ware hij nu kort en goed afgestraft, het publiek zou er welligt van gezegd hebben: *fiat justitia, ne pereat mundus!* Men doe regt, opdat onverlaten, door vrees voor straf, worden afgeschrikt van kwaaddoen! Maar, om eenen pedant te tuchtigen, zoo veel meer omslag te maken, dan de kwast verdient, en de zaak waardig is, als hier geschiedt, zal waarschijnlijk bij weinigen goedkeuring vinden. Wij gelooven nog al, dat, zóo de schrijver dezer laatste brieven tijdig kennis gehad had van de correctie, welke wij den misdadiger zoo even hebben doen ondergaan, hij daarin berust, of ten minste mindere moeite genomen zou hebben. Wij verzekeren onze lezers, dat zij zich daarmede, zonder veel te verliezen, te vreden kunnen houden.

De Ilias van HOMERUS, *naar het Grieksch, in Nederduitsche verzen gevolgd, door Mr.* JAN VAN 'S GRAVENWEERT. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr. 8vo. f. 4-10.*

Het is verscheidene jaren geleden, dat ik, hoog zeer jong zijnde, den geheelen HOMERUS grammatikaal doorgelezen heb. Ik was, gelijk het in dien leeftijd gaat, niet weinig met mijzelven ingenomen, dat ik dien arbeid verstonden had. Maar, wanneer ik mij nu afvraag, of ik HOMERUS toen verstond, moet ik opregtelijk antwoorden: neen. Want ik bewonderde hem meer met de uitspraken van groote mannen, dan met mijn eigen gevoel, en bleef veelal op de schors hangen, zonder tot de kern door te dringen. Hetgeen dus eene hardnekkige drift mij onmogelijk konde verschaffen, dat verschafte mij eene van tijd tot tijd herhaalde lezing en overdenking. Het is wel eene gulden les van PLATO: δὶς καὶ τρὶς τὰ καλὰ. Ik heb HOMERUS sedert dien tijd verscheidene malen herlezen, verstond hem al beter en beter, vond hem al schooner en schooner, en na het eindigen der laatste lezing moest ik aan mijzelven deze bekentenis afleggen: „Ja waarlijk! HOMERUS is die natuurlijke, rijke, verhevene en goddelijke Dichter, de eeuwig vloeijende bron van zuiveren en schoonen smaak; hij is een voorbeeld zonder voorbeeld." — Hoe sterk iemand deze verklaring ook moge voorkomen, geloof ik echter, dat dezelve bij voortgang van jaren en oordeel niet zal afnemen. Ik behoef dus niet te zeggen, dat ik, als zoodanig bewonderaar van HOMERUS, alle pogingen van ganscher harte toejuich, welke de strekking hebben, om dien Dichter aan onze het Grieksch niet lezende landgenooten meer en meer bekend te maken. Daarom heb ik, des verzocht zijnde, gaarne op mij genomen, om over de aangekondigde, geheel nieuwe vertaling van 'S GRAVENWEERT iets in het midden te brengen, hetwelk een zoo veel mogelijk naauwkeurig en onpartijdig oordeel mij in de pen zal geven.

De Heer VAN 'S GRAVENWEERT heeft in de voorrede gesproken over den aard, de strekking en behandeling van zijne nu gelukkig volbragte taak. Hij heeft getracht, (bl. XV.)

hem, die HOMERUS *niet in het oorspronkelijke konde kennen, eenig dankbeeld van dien Puikdichter in te boezemen, en daar toe zoo veel doenlijk, getrouw, maar nog meer sierlijk na te volgen.* Deze punten in het oog houdende, ga ik tot de zaak over, in welker behandeling ik mij de volgende manier voorschrijf. Het geheele werk van 's GRAVENWEYT bestaat in vier Deelen; ieder Deel bevat zes boeken. Nu zal ik in ieder Deel een boek met het oorspronkelijke vergelijken, dus in het eerste Deel het zesde boek, in het tweede het zevende, door die treffende aanmoediging van *Hesseln van Andrimaché*, welke de Hollandsche letterkundigen ook reeds ten dien hoofde, door zig zelven *Brienen* [illegible] gegeven.

Bl. 200.

Axylus, braaf van hart, die in Arisbe woonde,
En al wie hijdend was zijn hulp en gunst betoonde;
Want, gastvrij jegens elk, vond elk in hem een vriend.
Al wie hijdend was, behaalde mij niet. Het brengt ons op het denkbeeld van twee zwervende en hedelende lieden. Homerus prijst *Axylus* om zijne goedvrijheid jegens alle menschen. [Hij woonde] aan den weg, [illegible] door VAN'S GRAVENWEYT overgeslagen. Het kan in de vertaling in den verleden tijd vreemd voorkomen, dat *Axylus* gezegd wordt te wonen bij *Arisbe*, en kort daarop, Bl. 201. Het schijnt, dat Mad. DACIER dat gemerkt heeft, want zij vertaalt: *on Arisbe est une ville d'un grand passage*. Maar ik geloof, dat *woonde* dig bij Arisbe woonde, taalkundigen zullen, daar de praepositie *by* dikwijls die beteekenis heeft.

Bl. 201. V. 5. van beneden.

't Paleis mijns vaders is gevuld met kostbaarheden
Van ijzer, goud en staal, om vlug en wijd te kleeden.

Om vlug en wijd te kleeden, is een bijvoegsel van den vertaler. Ik keur zulke bijvoegsels in eene dichterlijke vertaling goed, mits dezelve in den geest van het oorspronkelijke zijn. Nu behandelen de rijkdommen van de Homerische menschen voornamelijk ook in Zuidam goud, koper en ijzer, [illegible] veelvuldig verscheidene gelaaten voorgaan.

Daar lag het meer χειμάῤῥοα κέλευθα. Derom komt het mij voor, dat die χειμάῤῥοα niet gezegd kunnen worden *vloer en grond te kleeden*. Het was in dat geval niet de χειμάῤῥοος, enz. of, gelijk HOMERUS in *Odyss.* IV. het paleis van *Menelaüs* beschrijft.

Bl. 205. v. 5. van beneden.

Die Koning, dien ik reeds voorheen Godinnemagt deed beven,
Had Bacchus voedstrenschaar langs Nysas kruin verdreven
En heel den wijnstok op zijn heuvlen afgemeen.

Het laatste vers is een bijvoegtel van den Vertaler, en schijnt mij hier min passende te zijn. HOMERUS verhaalt eenvoudig de Mythe van *Lycurgus*, en spreekt niets van de verklaring. Als men nu deze Mythe verklaart, zijn volgens HERACLIDES, *Allegor. Homer.* p. 436, de *voedstrenschaar van Bacchus* de wijnstokken zelve. — En dan zoude HOMERUS, volgens onze vertaling, hetzelfde in eenen Allegorischen en niet Allegorischen zin zeggen, hetwelk strijdt met zijne eenvoudigheid. — De geheele fabel van *Lycurgus* wordt verschillende verhaald. De BURMANNEN, in den PETRONIUS, *Anthologia Latina* en PROPERTIUS, hebben genoegzaam alle schrijvers daarover bijgebragt.

Bl. 206. v. 4.

Ik Wil dus uit Godenkamp noch roem noch eer verwerven

HOMERUS zegt hier en boven eenvoudig: *Ik wil er niet meê vechten*. Van een ander gevecht, en in een ander geval, zoude ik de omschrijving van 's GRAVENWEERT laten gelden; maar *Diomedes* had zelfs door het voorbeeld van *Lycurgus* geleerd, dat het vechten tegen de Goden niet anders dan op schade en schande uitliep. Dus kon hij geen roem verwerven.

Bl. 207. v. 6.

Gij zelf, o Pretus! of Bellerofon niet tegenstaat
Wat u alleen behoort; wilahijk aan mij verweerden,

Twee uitmuntende regels, maar de laatste is niet Homerisch. Zoo fijn en kiesch sprak eene vrouw in die tijden niet.

HOMERUS zegt: *Hij heeft mij tot den bijslaap willen brengen.*

Bl. 208. v. 10. Maar ook dat leger viel.

Het *lege* is te sterk, daar het slechts eene bende was, door den Koning in hinderlagen geplaatst. De Vertaler heeft het min of meer vergoed door *list*, v. 7.

Bl. 209. v. 3. — heldenvolk van Solymi.

Het volk zelve werd *Solymi* genaamd.

Bl. 209. v. 6. — tot mijn heil.

Deze invoeging is eenigzins duister.

Bl. 210. v. 13.

Zijn gouden wapens voor nietswaardig koper geven.

Nietswaardig kan wel verklaard worden in tegenoverstelling van het *goud*; het schijnt mij evenwel te sterk te zijn: want meest alle de wapenen der voornaamste helden waren van *koper*.

Bl. 216. v. 1.

Had slechts een wervelwind, toen ik in 't leven trad,
Mij van den moederschoot vernielend opgevat,
En op een klip gestort, of op den grond der golven,
Dan ware ik, voor mijn feit, in 't dondrend schuim bedolven.

Vernielend is te sterk. Het volgende, *op een klip storten*, enz. wordt daardoor krachteloozer. Er is in het Hollandsch minder gradatie. De Ouden waren op dat stuk zeer kiesch. HOMERUS zegt ook slechts προφέρουσα. VIRGILIUS gebruikt dezelfde naauwkeurigheid in *Turbine corripuit scopuloque infidit acuto*. Dat *donderend schuim* is ook niet zeer Homerisch. De sterkste uitdrukking, door hem gebezigd, is ἠίονες βροῦσι. Hoezeer men dan ook *schuim* voor *zee* neemt, kan ik het evenmin verdragen, als indien een Romein *spuma tonat*, of een Griek ἀφρὸς βροντῷ gezegd had. Het doet ons intusschen vermaak, dat de Heer VAN 'S GRAVENWEERT voor 't overige niet veel van die ijdele verhevenheid houdt; maar nog meer verheugen wij ons, dat alle ook in proza blazende *Tritons* met hunne waterbolwerken en donderende SALMO-

NEUS-

RUSSEN met hunne platgeblikſemde wallen ter neergezet zijn. Het was dan ook een geweldige orkaan, en wij waren de eenigſten niet, wier knien als 't ware waggelden, wier blikken ſchemerden.

Bl. 217. v. 9.

En keert; te leur geſteld, bij zijn ſlavinnen weer,
In 't voorportaal van 't hof aan 't weefgetouw gezeten.

Het laatſte vers is van den Vertaler. De ſlavinnen, of een gedeelte van dezelve, waren wel bezig in het ſpinnen met hare meesteresſen, doch niet in het voorportaal.

Bl. 217. v. 5. Hier moest de Vertaler liever dezelfde woorden herhaald hebben, gelijk HOMERUS meest altijd in dergelijke omſtandigheden doet. Dat is dat kenmerk van oude eenvoudigheid.

Bl. 218. v. 8. Vereerd door Hectors gloed.

Eene niet gelukkige uitdrukking.

Bl. 219. v. 3. En 't kermen van uw zoon,

Astyanax was nog te jong, dan dat hij beſef had om te kermen over zijn teêrhoedelijk ongeluk.

Dit weinige heb ik aan te merken op het zesde boek. De Heer VAN 'S GRAVENWEERT beſchouwe dit niet als vitlust. Ik gaf deze aanmerkingen voor hetgeen ze zijn. Het geen mij niet bevalt, kan eenen ander wel bevallen; en waarin ik dacht, dat de Homeriſche geest door den Vertaler niet in acht genomen is, daarin kan ik even goed mistasten, als ik het van 'S GRAVENWEERT vooronderſteld heb. — Voor 't overige betuig ik, dat ik de vertaling van dit boek met uitſtekend genoegen gelezen heb. Er zijn vele zeer ſchoone plaatſen in, en de verſificatie, ook ten aanzien der eigennamen, is doorgaande vloeijend en zuiver. Het zal der moeite waardig zijn, den lezer op eenige weinige trekken te onthalen.

Waarom, o Tydeus zoon! wilt gij mijne afkomst hooren?
Der menſchen wording is der bladren lot gelijk:
Het barre najaar drijft die lovren neêr in 't ſlijk;
Maar jeugdig groen ſchiet op, wanneer de lente nadert;
Zoo bloeit hier d'eene ſtam, en d'andre wordt ontbladerd.

On-

Onze FEITH had het oog ook op HOMERUS, als hij in *Het Graf* zingt:

Het menschelijk geslacht valt toch als bladren af;
Wij worden en vergaan; de wieg grenst aan het graf.

Wij voegen er nog eene uitmuntend fraaije plaats bij:

Hier wendt de vader zich naar 't vriendlijk jongsken af
En reikt hem de armen toe, maar 't kind, door vrees bevangen,
Schuilt bij zijn voedster weg en klemt zich aan haar wangen,
En schreit luidruchtig, voor de paardemaan beducht,
Die van den oorlogshoed zich opheft in de lucht.
Zijn angst omrukt een' lach aan de oudren; en zijn vader,
Die 't kind omhelzen wil, zet pluim en hoed te gader,
Uit goedheid voor zijn kroost, ter aarde naast zich neêr,
En neemt zijn lievling nu, en kust hem keer op keer,
En wiegt hem op zijn hand bij 't storten van zijn beden.

Hulde aan LUTHER, *door* A. LOOSJES PZ., *bij gelegenheid van het derde Eeuwfeest der Hervorming, toegebragt. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1817. *In gr. 8vo. 4½ Bl. f* : 10 :

Onder den vloed der geschriften bij het Hervormingsfeest ware dit stukje bijna verzwolgen geraakt, om deszelfs mindere uitgebreidheid, niet om geringere waarde dan verscheidene andere door ons beoordeelde dichtstukken. Evenwel kunnen wij het niet onder de meesterstukken van LOOSJES rangschikken. De inhoud is LUTHER's moed, betoond in het verwerpen van menschelijk gezag ter breideling van 's menschen denkvermogen; in het opdelven en bekendmaken aan het gros des volks der bijna verketterde Heilige Schrift. LUTHER wordt, op zijne schuilplaats in den *Wartburg*, bij den Apostel JOANNES op *Pathmos* vergeleken. Hoe oud ook deze vergelijking zij, (wij meenen van LUTHER zelven) zoo ongepast is zij toch, en kan bijna eerder voor een *contrast* dienen. De Apostel werd door een' dwingeland, *tot straf*, gebannen; de Hervormer door een' menschenvriend, *te zijner*

be-

behoudenis, geborgen. Aan het slot wordt LUTHER zelf sprekend ingevoerd, (zoo als hij namelijk *thans* zou gesproken hebben) zijne navolgers tot broedermin, ook omtrent andersdenkenden, opwekkende. — Achter het stukje zijn eenige geschiedkundige aanteekeningen; gelijk in een uitvoerig Voorberigt de viering van het Hervormingsfeest, als allezins met de onbepaaldste verdraagzaamheid bestaanbaar, verdedigd wordt.

Ginds en elders stieten wij op harde regelen, zoo als: *Omhels hij het Hervormd geloof*, — *'t Doemvonnis plegtig in het vuur*, — *Trotsch 's Pausen ban*, — *Verkiest voor 's kloosters huwlijksbanden*, enz. Zelfs is een regel te lang: *Deed eens de dwingland Domitiaan*. Anders is er wel gang en verheffing in het dichtstuk, 't welk zich meer door kracht dan door welluidendheid aanbeveelt.

Romancen, Balladen en Legenden. Iste Stukje. Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Jun. 1818. *In gr.* 8*vo.* 100 *Bl. f* 1-16-?

(Vervolg der Recensie bl. 202 env.)

Hoewel op den titel geen bewijs van des Dichters naam staat, zoo is dezelve voornamelijk door de T. onder het Voorberigtje bekend; het is de te regt beroemde en hooggewaardeerde TOLLENS. Stond er geen *initiale* naamletter onder die voorafspraak, ware het niet te *Rotterdam* en bij IMMERZEEL gedrukt, zoo zouden sommige min doorzienden (aan eenen kenner kan geen TOLLENS ligt ontgaan) dit stukje voor het werk van dezen grooten Dichter welligt niet erkend hebben. Deze uitspraak zal verwondering wekken, en wij zelven doen ze met weerzin; dan, der waarheid waren wij dit verpligt, te meer, daar de Dichter, of liever *Overzetter*, gelijk hij zich verklaart, getuigt, *met enkele dezer kleinigheden*, zoo als hij zelf ze noemt, ZEER HOOG *te loopen, en er liever de oorspronkelijke Dichter van te willen zijn, dan van menig beroemd Treurspel en menig boekdeel in verzen*; er bijvoegende: *over den smaak valt niet te twisten*. Dit laatste moeten wij herhalen, en opregt betuigen, dat, hoe vloeijend de vertaling zij, de oorspronkelijke stukjes, ten minste de meeste, niet zijn naar *onzen* smaak, en dat een beroemd Treurspel bij dezelve in geene vergelijking komt. De uitspraak, *dat over den smaak niet te twisten valt*, heeft ook

ha-

hare bepalingen. Immers, wie, die de jeugdige werken van TOLLENS leest, de *Minnezangen* en *Idyllen* van 1800 en 1802, en *Tuiltje van geurige Dichtbloemen, op Fransschen bodem geplukt*, in 1803, zal in dezelve niet oneindig *minder smaak* vinden, dan in de drie Deelen *Gedichten* van TOLLENS, in lateren tijd uitgegeven, en in den *Feestzang bij het Huwelijk van Z. K. H. den Prins van Oranje*, in 1816, aan het licht gebragt? Ja, wij durven gerust er bijvoegen, dat dit nieuwe *Duitsche* tuilje van 1818 in smaak en geur verre beneden de laatstgemelde werken van TOLLENS te stellen is. Sommige edele Vernuften en groote Dichters, verstoken van eene opleiding in de oude letteren, gelijk HELMERS, LOOTS, TOLLENS en anderen, schijnen dien vasten en fijnen smaak wel eens te missen, of althans niet genoegzaam *vast* te bezitten, waartoe de beoefening der oude letteren zoo bijzonder gelukkig leidt. Zoodanigen moeten vóórál voorzigtig zijn, één op den waren weg zich geplaatst en erkend gevoelende, daarop vol te houden, den altijd nog hangenden prijs niet uit het oog te verliezen, voorwaarts te streven, en niet achterwaarts om te zien naar meer jeugdigen arbeid, veel min in het toen betreden spoor terug te treden. HELMERS gevoelde dat onvaste in gevorderde jaren; en, altijd vol vrees van achter te blijven, en ijverig om te leeren en te vorderen, wilde hij in rijperen leeftijd het gebrek van vroegere opleiding vergoeden, en dus den waren grond van nabij en proefondervindelijk leeren kennen, om des te zekerder gang te houden, en den voet op het pad der ware glorie stevig voorwaarts te zetten. Het bleef wel bij de poging; dan, die poging zelve, met vrij wat opoffering van tijd en geld, strekte hem allezins tot eer. Zijne studie en kunde, waarvan zijne werken vol zijn, vereeren hem; en echter miste hij dikwerf den juisten en fijnen smaak in het plaatsen en gebruiken van de schatten zijner kennis. — Wij zouden de stelling, boven vermeld, met vele voorbeelden uit vroegere Dichters kunnen bevestigen; dan, genoeg zij het, kortheidshalve, ons te bepalen bij de aanmerking, dat TOLLENS hieromtrent eenigzins van andere gedachten schijnt. Ware dit zoo niet, hij zou noch onlangs eene bloem- of nalezing van vroegere jeugdige gedichten, noch thans deze *Romancen, Balladen en Legenden*, een nieuw ruikertje, meestal op *Duitschen* bodem geplukt, met zeker welbehagen hebben uitgegeven.

Wij

Wij hooren met verwondering, dat de Heer TOLLENS zoo veel met *Duitsche* poëzij in het gemeen opheeft. Zulks smart ons. Inderdaad, hij heeft zulke meesters niet noodig, maar kan zelf hun eerder tot meester verstrekken. Wij zouden echter onbillijk zijn, zoo wij niet mede opnamen, dat de Dichter, in zijn voorberigt voor dezen nieuwen bundel, meldt, dat *verpligting, om nu en dan in dezen of genen letterkundigen kring eenig dichtstukje uit te spreken, deze verzameling, bij gebrek aan tijd tot het opstellen van iets oorspronkelijks, langzamerhand heeft doen geboren worden*, en dat *de meeste dezer stukjes met eene luchtige pen zijn overgezet. Overgezet*, herhalen wij; men beoordeele ze dan als zoodanig, dat is, als luchtige, en steeds met losheid en naïviteit overgebragte, stukjes, die, omdat *Dichterlijke Handschriften, Gedachtenbeelden* en dergelijke verzamelingen te niet zijn, en misschien Maandwerken min verkieslijk geoordeeld worden, hier voor het algemeen bijeengevoegd zijn.

Wij zouden echter ondankbaar zijn, indien wij *voor ons*, die de werken van voortreffelijke Dichters gaarne *volledig* hebben, hem ook voor deze uitgave niet eenigzins erkentelijk waren. *Voortreffelijke* Dichters, zeiden wij zoo even, en te regt; want zeer zeker, en boven allen twijfel, behoort TOLLENS onder de alleruitmuntendste Dichters, niet alleen van onzen tijd, maar van onzen gansehen Zangberg.

Daar wij in onze schets bevorens eenen BILDERDIJK en deszelfs *Gade*, benevens FEITH, eigenaardig hebben willen doen kennen, kunnen wij, nu het bovenstaande ons van het hart is, met ruimte ons toegeven in de regtmatige hulde, welke wij ook aan eenen TOLLENS verschuldigd zijn.

Men beoordeele dan TOLLENS niet uit deze losse vertalingen, noch uit zijne jeugdige proeven; maar men zie hem in zijne volle grootheid, in zijne te regt tot driemalen herdrukte *Gedichten*, en in zijnen onsterfelijken *Feestzang* bij het huwelijk van 's Konings Zoon.

TOLLENS is een zeer gevoelig Dichter. Losheid, zachtheid, teederheid en bevalligheid schitteren bij hem nog meer dan kracht en verhevenheid, die echter ook niet zelden heerlijk doorblinken. In tegenstellingen, in alles met eigenaardige wendingen en juiste bewoordingen uit te drukken, in duizendvoudige speling van een onuitputtelijk vernuft, zigtbaar in een en hetzelfde onderwerp te keeren, te teekenen, te

kleuren, te ſchilderen naar aard en omſtandigheid, altijd ongedwongen en met ſchitterende kunst, in *deſcriptive* poëzij, (een hoogst moeijelijk, hoogst loffelijk en zeer zeldzaam dichtvermogen) is TOLLENS een Dichter bij uitnemendheid. Geef hem het denkbeeld van een' *wagen*, en het ganſche gedicht ademt niets dan *rijden*. Herinnering aan een *ſchip*, ſchuit of boot brengt hem tot een' rijkdom en ſpeling op *varen*; en alles, daartoe betrekkelijk, met alle kunsttermen, wendingen en overbrengingen, houdt den lezer aan het gedicht verbonden, en doet het vlug en geestig vernuft bewonderen. Hetgeen men van VONDEL vertelt, dat hij op markten en langs ſtraten de eigenaardige kunstwoorden door geſprek uitlokte, gelooven wij, dat TOLLENS ongezocht en als van zelve eigen geworden is. TOLLENS is een Dichter van fijne opmerking. Wanneer hij b. v. iemand van eene hoogte zich doet nederlaten, zien wij de Natuur zelve in al hare werking en wending. Die begluring der Natuur is een der edelſte ſteenen aan eene dichtkroon. Een treffend voorbeeld vindt men daarvan in de Romance *Dirk Willemsz*, geplaatst in den *Muzen-Almanak*; welke Romance, wat dichterlijke waarde aangaat, voor ons meer is dan deze ganſche bundel. Alle die fijne *nuances* der kunst, die haar rijk, bevallig, treffend en ſchilderend maken, zijn der gevoelige en regt dichterlijke ziel van TOLLENS diep ingeprent; zij worden uitſtekend ontwikkeld, en op eene ware en waardige wijze aan het licht gebragt. Uit al wat kleeding, houding, werking en honderd andere zoo gezegde dagelijks gemeenzame zaken betreft, weet hij geestig te kiezen, wat juist voegt; hij ſtoort zich niet angſtig of pijnlijk aan het min gebruikte en ongewone, maar tast met edele ſtoutmoedigheid door naar hetgene hem welgevallig en voor zijn doel paſſende is. Hij is oorſpronkelijk en naïf Dichter. Hij kan en moet gerust op eigene kracht en eigene vleugels ſteunen. Ja, zijn meermalen en nooit genoeg geprezen *Feestzang* toont den verhevenſten, edelſten en hoogſtgeſtemden toon, dien men van den besten en eerſten Dichter verlangen kan. Hoewel zijn roem dan te regt groot is, moet hij dien blijven bewaren en vermeerderen; liever oorſpronkelijke Treurſpelen maken, dan *Legenden* vertalen. Hij kan, hij moet nog grooter worden; ſchoon het nu bereids zeker is, dat ook dán, wanneer een ieder zich zal verwonderen, dat TOLLENS, bij rijper jaren

en

en vaster vernuft, op *Duitsche Balladen* en jeugdige *Minnedeuntjes* kon terugzien, men niet dan met eerbied zal aanschouwen het afbeeldsel van dien Rotterdamschen Hoofddichter, die bijna even goed wegens dichtroem, als ERASMUS wegens taalkennis en kerkgeleerdheid, een standbeeld verdiende.

Na deze getuigenis, en die van harte, te hebben afgelegd, durven ook wij naauwelijks naar de voor ons liggende *Romancen* terugzien. Daar wij echter uit BILDERDIJK met zijne *Gade*, en uit FEITH's aangekondigd dichtwerk, iets ter proeve hebben overgenomen, kiezen wij, als een der kortste stukjes,

DE VISSCHER.

(Naar GÖTHE.)

Het water bruiste, 't water steeg,
Daar trad een visscher toe,
Deed aan zijn' angel aas en deeg,
En lei zijn hengelroê.

Maar wijl hij loert en wijl hij zit,
Daar splijt de vloed in twee,
Daar stijgt een vrouw, met haar als git,
En blank als schuim, uit zee.

Zij sprak tot hem, zij zong tot hem:
„ Wat lokt gij loos en snood
(Als zuiver zilver klonk haar stem)
„ Mijn schepsels in den dood?

„ Och, wist gij hoe de visch in 't meer
„ Gelukkig is en blij,
„ Gij zelf, gij sprongt er bij hem neêr
„ En werdt zoo rijk als hij.

„ Duikt niet de zon in 't ruime sop?
„ Zoekt niet de maan den plas?
„ En stijgt niet elk weêr schooner op
„ Dan zij bij 't zinken was?

„ Gijzelf, verfrischt gij 't aanzigt niet
„ In d'onverdroogden dauw?
„ Schoon hooger hemel buijig ziet,
„ Blijft niet de mijne blaauw?"

Het water ruischte, 't water zwol:
De visscher staart er in;
Zijn boezem werd zoo week en vol
Als bij den kus der min.

Zij sprak alweêr, zij zong alweêr;
Hij bleef van weelde stom.
Half trok zij hem, half zonk hij neêr;
Men zag hem nooit weêrom.

Ten slotte nog het volgende uit *De boodschap naar de IJzersmelterij* van den met regt beroemden SCHILLER:

Daar reed de graaf, de hel in 't hart,
Naar de ijzerhut in 't woud,
Waaruit de koolstoom, dik en zwart,
Het groen verkleurt aan 't hout.
Daar spatten vonken wijd en zijd,
Daar zwoegt men, zweet en stookt altijd,
En laat altijd de balgen blazen,
Als moest men berg en rots verglazen.

Het vuur en 't water, even sterk,
Vereenen hier 't geweld;
De stroom beweegt het molenwerk,
Dat om den asspil snelt;
De raders kleppren nacht en dag;
In maatklank bonst de mokerslag,
En altijd brekend, altijd gloeijend,
Wordt zelfs het ijzer week en vloeijend.

Iets zoo goed, zeker iets beters dan deze laatste proeve, vonden wij niet in dezen bundel; waarom wij ook van denzelven afscheid nemen, met den welmeenenden wensch, dat TOLLENS geen vreemde *Balladen*, *Idyllen* of *Legenden*, maar *zichzelven* bestudere, en zijnen verheven' aanleg steeds gebruike, om uit eigene en onschatbare goudmijn heerlijke proeven te delven van onvergankelijke en overkostbare dichtkunst!

Het

Het edel Karakter en de Kunstverdienſten van GIJSBERTUS JOHANNES VAN DEN BERG. *Geſchetst, ter Nagedachtenis, voor zijne Vrienden en Kunstbeoefenaren, door* G. DE MEIJER, *Kunstſchilder te Rotterdam. Aldaar, bij* Menſing en van Westreenen. *In gr. 8vo. 51 Bl.*

Zeer veel van de kunstverdienſten van G. J. VAN DEN BERG was ons niet ter ooren gekomen; nog minder, opregt gezegd, van den Kunstſchilder G. DE MEIJER, dien wij als Schrijver nooit hadden hooren noemen. Wij ſloegen dan dit boekje op, zoo als men boeken op eene recenſeertafel opſlaat, daar men volſtrekt geen verwachting van heeft. Geen jaartal op den titel, en nergens blijk van dag-, maand- of jaarteeken — dat is ſlordig! dachten wij, en waren; *tegen* de gewoonte van Recenſenten, (dit ſpreekt van zelve) vooringenomen, eer wij begonnen te lezen. De voorrede ſtemde ons reeds tot onpartijdigheid; maar de eerſte bladzijden deden ons het boekje met bewondering nederleggen, het zinrijk begin der inleiding nadenken, en tegen ons-zelven zeggen: Ziet daar hebben wij nu zoo veel geſchreven, zoo dikke boeken uitgegeven, en zoo manhaftig altijd gerecenſeerd; en, zoo waar als wij leden zijn van verſcheidene geleerde Genootſchappen, het is beter dan wij het zelf kunnen, (dit is veel voor een' Recenſent en Schrijver) en bijkans ſchooner, dan wij nog iets in den grooten ſtapel, door ons reeds dit jaar met recenſeren verdiend, (want ander loon hebben wij nooit genoten) gelezen hebben. Oordeelt zelve, Lezers!

„Alle voorwerpen in de zigtbare ſchepping, zonder aanzien van betrekkelijke grootte of voortreffelijkheid, zijn onbeſtendig, aan gedurige verandering en ſchijnbare vernietiging onderworpen. Wording en ſlooping, ſchoonheid en vergankelijkheid, ſchijnen in de ſtoffelijke wereld woorden van eenerlei beteekenis, en de mensch zelf, hoe ſchoon gevormd, hoe uitmuntend in aanleg, hoe ſchitterende in vermogen, brengt reeds de middel-oorzaak bij zijne geboorte mede, welke hem, vroeger of later, naar den grafkuil voert. Hij beſtaat doorgaans eene halve eeuw, en keert daarna in den moederlijken ſchoot der aarde terug. Zijn ſtoffelijk deel is

dan uit de zinnenwereld verdwenen, en heeft al spoedig eene geheel onkenbare en namelooze gedaante aangenomen; maar ook zijne ziel is uit den kring der medebewustheid weggevloden, en niemand der levenden kent haar verblijf. Weldra is zijn grafterp met groenend kruid bedekt, en, als in eene welige weide, dansen de kinderen der nakomelingschap op de graven der vaderen. Kort daarna stuift de asch des verstorvenen door het wijde luchtruim henen, en zijne beenderen liggen verachtelijk over de oppervlakte der aarde verspreid, of, vervormd, dienen zij dikwerf den kinderen tot speeltuig. Eindelijk vermolmt ook dit overschot, en de menschelijke gedaante is te eenemale onkenbaar; en offchoon eene gezonde wijsbegeerte en godsdienstleer de eerste stofkiem van den mensch als aanwezig blijvende predikt, gelijk geen voorwerp in de stoffelijke wereld geheel vernietigd wordt, bezit echter geene menschelijke taal eenig woord, noch ons verstand eenig denkbeeld, om het voortdurend bestaan dier stoffelijkheid uit te drukken.

„ Zoo sterft de mensch, en, na verloop van weinige uren of dagen, is zijn naam met zijnen persoon in den eeuwigen nacht der vergetelheid weggezonken. — Maar neen, zoo verdwijnt *hij* alleen van de aarde, die zonder werkdadigheid in de menschelijke maatschappij leefde; er blijft van den bedrijvigen mensch, van hem, die aan zijn vaderland, aan de wetenschappen en kunsten, aan de menschheid gewigtige diensten heeft bewezen, de indruk zijns bestaans, bij het nageslacht, aanwezig. Zijn goede naam zweeft op de lippen van duizenden zijner nakomelingen, en hij zelf blijft, als 't ware, bij dezelve in zijne werken duurzaam aanwezig."

Maar genoeg; meer mogen, meer willen wij uit dit klein, maar zeer wel geschreven werkje niet overnemen. Alles blijft in den goeden geest naar eisch voorgesteld. Alleen is hier en daar het vernuft van den Schrijver ons wel eens wat al te weelderig voorgekomen. Dit is eene gevaarlijke klip voor een' kunstenaar. De lof van den braven en kundigen VAN DEN BERG is krachtig verkondigd. Over de waarheid of het welverdiende kunnen wij niet oordeelen; maar dit weten wij, dat dit keurig werkje ons overtuigd heeft, dat de Heer DE MEIJER een Schrijver is van uitstekenden aanleg, wiens stijl, door oefening, in *vastheid* toenemende, voor dien van vele leden van vele letterkundige Maatschappijen, die hier te lan-

lande hebben beſtaan en nog beſtaan, niet zal behoeven te wijken; en dat hij eenmaal, bij hooger en meer algemeen belangwekkend onderwerp, iets kan voortbrengen, dat hem een naam zal kunnen maken onder de beste Nederlandſche Schrijvers, inzonderheid wanneer hij ſteeds gedachtig blijft aan de ſchoone gezegden van FENELON: *Gardez-vous bien de chercher la gloire. Il faut meriter et fuir les louanges.*

Die weten wil, wie G. J. VAN DEN BERG was, die koope het boekje. Wij wenſchen hem hetzelfde genoegen, dat wij gesmaakt hebben.

Onpartijdige Beſchouwing van den toeſtand des Koophandels binnen de vereenigde Nederlanden, in Brieven. V en VI. Tweede Druk. Te Amſterdam, bij M. Schooneveld en Zoon. 1819. *In gr, 8vo. f :-8-:*

Onze ſchrijver gaat voort, en ſchijnt zijne taak nog al niet afgewerkt te hebben. Men verbeelde zich daarbij niet, dat het lang nat wordt. Integendeel, zaakrijker en beſlisſender pleidooi is er niet te voeren: dit zeggen wij, zoo lang geene repliek ons anders doen denken, of de ondervinding voor de genomene maatregelen geſproken heeft. De voortgaande aanwijzing der zware regten, der kwalijk gewijzigde tranſito-regten, van het vermeerderd buitenlandsch laſtgeld en andere min belangrijke aanmerkingen, vergeleken met de dadelijke vermindering van den handel ſedert 1816, ſpreekt voor ons onwederlegbaar; en de noten en bijlagen, in welke vreemdelingen ons hetzelfde toeroepen, zijn beſchamend en bedroevend te gelijk. Ten aanzien van den handel langs den Rijn levert de ondervinding ſedert 1816 gelijke uitkomſten. En het verwondert ons niet, dat de auteur, van nature, zoo het ſchijnt, tot eene luimige behandeling geſchikt en genegen, het zwarte, vermoeijende tafereel der billijkſte klagten thans afwiſſelt met een ſtuk in den trant des allereerſten briefs. Wij zeggen meer; deze toon heeft ons thans volſtrekt niet meer gehinderd. De bitterheid onzer ziele vond daarin veelal juiſt, wat zij verlangde. En hadden wij den toeſtand der zaak terſtond zoo ingezien, als deze brieven vooral ons denzelven hebben leeren kennen; hadden wij de overwegingen en beſlui-

ten der Staten-generaal toen reeds gekend, wij zouden misschien geene dier afkeurende reflectiën gemaakt, althans zóó gemaakt hebben, als nu ten aanzien van gemelden eersten brief is geschied. De schrijver neemt kennis van die aanmerkingen; het spreekt van zelve op den toon, die A. doorgaans eigen is, en als beklag, dat wij zijne taal als *ironie* en hekeling hebben opgevat. Nu dan: ieder is de bevoegdste verklaarder van zijne eigene woorden. Wij zullen dus gelooven, dat de schrijver in ernst spreekt, tot dat hij, volgens belofte, boven zijne stukken zet: *satyre*. Doch, het is immers wel meer gebeurd, dat eene verdediging, ja eene lofrede bedoeld werd, en dat het *factt* in de oogen van anderen was ..... eene, wij zullen het ding maar met geene nieuwe, dikwerf nog ergere, Fransche of Hollandsche, namen noemen. Wij derhalve, die geheel op de hand van B. zijn, en A. zoo goed niet kennen als hij, verstaan alles op onze wijze; en, gelijk wij reeds zeiden, ook zoo begint het meer en meer wél te gaan. Hoe meer de zaak toegelicht wordt, hoe beter. Eindelijk zegepraalt misschien nog de waarheid, de regtvaardigheid en het algemeen belang, ten beste van een gewest, dat met de Commercie staat of valt, en welligt het geheele rijk, zoo niet met zich in het verderf sleept, althans schrikkelijk nadeel doet ondervinden. En zegepraalt de goede zaak niet; wel nu, dan verrijke zich de geschiedenis met deze gedenkstukken, en vlechte dezelve als een nederig bloempje in oud Hollands eerekrans!

Wilhelmina Noordkerk, eene Geschiedenis ter aanprijzing van oud-vaderlandsche Zeden, voor Nederlandsche Vrouwen en Meisjes, door FENNA MASTENBROEK. *Met Platen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1818. *In gr. 8vo. IV en 334 Bl. f 3-12-:*

Bij den hoogen bloei der Dichtkunst in ons Vaderland ontbreekt het ons ook geenszins aan goede geschriften in Proza. De vloed, echter, van vertaalde Romans werkt misschien nergens nadeeliger, dan in dat bepaalde vak; en zelfs de werken van eenen LODSJES, en den Schrijver des *Rings van Gyges wedergevonden*, zijn, bij al denzelver verdienste van oorspronkelijkheid en schildering van vaderlandsche zeden, nu en dan

dan toch wat te uitvoerig geteekend. Doch in FENNA MASTENBROEK vinden wij een Model, hetwelk, in eenen anderen vorm, onze beide *klaſſieke* Romanſchrijfſters eenigermate op zijde ſtreeft. *Wilhelmina Noordkerk* is, onzes inziens, tot nu toe haar beſte voortbrengſel, en overtreft hare *Verhalen* in meer dan één opzigt. Het kenmerkt zich voornamelijk door drie eigenſchappen, die in den Romanſchrijver bovenal vereischt worden: *natuurlijke eenvoudigheid, waarſchijnlijkheid, zedelijkheid.*

1. Tegen de eerſte dier eigenſchappen zondigt men vooral in *Duitschland* — de ſtapel van ruwe ſtoffen voor de *Hollandſche* vertaalfabrijk — ſoms geweldig. Wij vertrouwen, dat, van de tien *Hollandſche* meisjes, acht, zelfs bij eene beſchaafde opvoeding, al de tijdig of ontijdig opgedischte geleerdheid niet verſtaan, waarvan de *Duitſche* Romans vol zijn; terwijl de Schrijver of Schrijfſter dikwijls zoo hoog in de wolken en ſtarren vliegt, dat men elk oogenblik vreest, hem of haar den hals te zien breken. Trouwens, in die wolken of ſtarren moet hij ook zijne helden zoeken; want hier op aarde zijn ze niet. Die hooge woorden en fiere daden, en omzwervingen over 't rond der aarde zonder een' duit in den zak, hooren bij *Sylphen* en *Elfen*, en zoo als alle die andere Heeren en Dames uit de lucht mogen heeten, niet bij eenvoudige aardbewoners te huis. En dit willen wij *Nederlanders* toch nog zijn, op het gevaar af van voor *onæsthetiſche, prozaïſche, platte Realisten* te worden uitgeſcholden. (Wij meenen toch ook, dat de lieve *Louize* van *Duitschlands* Puikdichter VOSS en GÖTHE's *Herman en Dorothea* ook zoo wat tot die ſoort behooren.) Deze natuurlijkheid van ſchildering nu, die ons elk oogenblik welbekende, menſchelijke karakters vertoont, niet naar een bovenmenſchelijk *Ideaal*, maar naar de wezenlijke wereld — naar de *Hollandſche* wereld — geteekend; is vooral in *Wilhelmina Noordkerk* te beſpeuren. Vader *Westerveld* en de Advocaat *Noordkerk* zijn *Hollanders* van den echten ouden ſtempel, en het portret van *Wilhelmina* telt gewis, zoo als dat van *Koosje de Wit* en haar broeder, *Geertruida Oostdijk* en der beide *Sanders* (vader en zoon) onder ons nog menig origineel. Mogten de *Louize's*, *Moorberg's* en de *Rensburgen* zeldzamer zijn, dan wij vreezen dat het geval is! Maar ook zóó dienen zij ter waarſchuwing — indien jonge Dames van dat ſlag nog

Hol-

Hollandsch lezen, en niet zeggen, zoo als wij wel eens gehoord hebben, „ dat het haer ſpijt, maer dat zij de taal „ niet genoegzaem verſtaen." Ook de toon is overal die der ongedwongene, maar beſchaafde, gezellige verkeering, vrij van gezochte hoogdravendheid zoo wel, als van gemaakte kinderachtigheid, met *jij* en *jouw* en alle die lieve woordjes meer, die *ultra-familiariteit*, waarmede eenige Romanſchrijvers, alsof het aardigheid ware, hun gebrek aan geest willen bedekken.

2. *Waarſchijnlijkheid.* Deze misſen wij bij onze *Duitſche* naburen al zeer dikwijls, en bij onze *Engelſche* overburen ook nog wel eens. Bij genen moeten het altijd tooneel-coupen, geforceerde herkenningen zijn, die de faus aan den, anders veelal ſmakeloozen, Roman bijzetten; bij dezen deugt het veeltijds niet, zoo geen ſpook of een monnik, dien eindelijk per ſlot de Duivel haalt, ons doet beven. Van dit alles niets bij dezen eenvoudigen, huiſelijken Roman, waarin alle de lotwisſelingen even zoo in de natuur liggen, als de karakters, waarin de geſchiedenis onzer ellenden tijdens de *Franſche* tirannij zeer ongedwongen wordt ingelascht, wier einde ook de ontknooping aan het verhaal geeft. Wij bewonderen ook daarin de menschkundige Schrijffter, dat zij, wel is waar, de twee lieve paartjes gelukkig maakt, (wie? dat moet de Lezer in het boek zelve nalezen; wij willen zijne nieuwsgierigheid niet vooraf bevredigen) maar door zeer natuurlijke, dagelijks voorkomende middelen, en daarentegen het ondeugende paar niet doodarm laat worden — de gewone *poëtiſche* regtvaardigheid onzer Romanſchrijvers, die geen grooter ramp dan eene platte beurs ſchijnen te kennen — maar neen! hen juist diep ongelukkig maakt door eene welgeſlaagde *chicane*, door, volgens de hoogloffelijke *Franſche* wetten, een' vader naar Regten te plunderen, en de gevolgen hunner ondeugd, bij overvloed, in het gemis van inwendigen en huiſelijken vrede doet ondervinden. En dit brengt ons tot het derde punt, waarin *Wilhelmina Noordkerk* uitmunt.

3. *Zedelijkheid.* De zeden worden in dit boek zoo voortreffelijk bewaard, dat iedere moeder — het *motto* van vele *Franſche* Romans, al zijn zij ook nog zoo dubbelzinnig — hier in waarheid de lezing daarvan aan hare dochter kan aanbevelen. Geene uitdrukking komt er in voor, die eeni-

eenigermate tegen reine godsvrucht, deugd en pligtsbetrachting ſtrijdt, of der jeugd denkbeelden in het hoofd zet, die het verwarren en aan 't dwalen helpen. Integendeel: men waarſchuwt tegen het groote nadeel van vele Romans, *die de meisjes zonder medeweten der moeders lezen*; (ach, waren alle moeders MARIA's!) men toont aan, dat de dochters niet altijd gelijk hebben in de keus van een' echtgenoot ten ſpijt der ouders; men wraakt de ligtzinnigheid van vele modepopjes; vooral — en hierdoor treedt *Wilhelmina* in de rij der *Lijnſlagers* en *Buismans* — boezemt men afkeer in van vreemde zeden, en doet ten krachtigſte de eer beſeffen van een echt *Hollandsch* meisje te zijn. (Eene eer, die menige *Dame du ton* zeer *paradox* zal voorkomen.) Den eigenaardigen voortgang van ligtzinnigheid tot bedrog der ouderen ſchildert de edele Schrijfſter voortreffelijk, en voegt er eene treffende waarſchuwing bij, die plaatsgebrek alleen ons verbiedt over te nemen. (Bl. 208.)

Eindelijk bezit dit boek de verdienſte van zeer onderhoudend te zijn; eene verdienſte, waartoe deszelfs kortheid niet weinig bijdraagt. Wij zeiden het reeds in den aanvang dezer beoordeeling: onze *Hollandſche* Romanſchrijvers zondigen doorgaans door het tegenovergeſtelde; een gebrek, waarvan men zelfs onze twee groote Schrijfſters in den *Willem Levend* niet geheel kan vrijpleiten, en 't welk misſchien aan eene verkeerde nabootſing van RICHARDSON te wijten is. Dáárom misſchien worden de verhalen van LAFONTAINE en andere *Duitſche* Schrijvers — aan welke wij echter ook geene andere verdienſten willen betwisten — zoo gretig gelezen, dewijl men een of twee Deelen gereedelijk overzien kan, terwijl men tegen vier, vijf, zes, acht Deelen met reden opziet. Het menſchelijk leven is te kort, er is te veel te leeren en te doen, dan dat men van den kostbaren tijd zulk een aanzienlijk gedeelte, als er ter lecture van zulke eindelooze werken vereischt wordt, zou kunnen afzonderen. En dat men, meer beknopt ſchrijvende, daarom toch de behoorlijke ontwikkeling aan de gebeurtenisſen kan geven, dit blijkt uit dezen Roman, waarvan het beloop wel eenvoudig en waarſchijnlijk, maar geenszins eentoonig, droog of onbelangrijk is.

Na zoo veel goeds gezegd te hebben, willen wij geen' bril opzetten, om naar gebreken te zoeken. Integendeel be-

ve-

velen wij het boek aan alle meisjes, die nog *Nederlandsch* denken en lezen, aan alle moeders, zelfs aan jongelingen, ten sterkste aan: het lezen van hetzelve zal niemand — indien de ondervinding ons niet bedriege — over verlorene oogenblikken doen klagen. Zoo beleeft dan ook deze Roman veelligt, niet in schijn, gelijk wel eens gebeurt, maar inderdaad een' *tweeden druk*, dien hij boven zoo vele andere verdient.

Aanspraak bij het overhandigen der Geschenken aan het Weeskind JAN HELDERENBOSCH, *voor het redden van twee, door het ijs gezakte, Menschen, den* 25 *December.* 1817, *uitgesproken den* 13 *Maart* 1818, *door* CORNELIUS HENRICUS A ROY, *Med. Doct. enz. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1818. *In gr.* 8*vo.* 40 *Bl. f* :-8-:

De alhier opgegeven titel stelt oogmerk en inhoud van het boeksken zoo duidelijk voor, dat de Recensent er niets heeft bij te voegen, dan alleen dit, dat de waardige Spreker, naar gelegenheid van tijd en plaats, en dus in aanmerking genomen zijnde de personen, tot welken hij, met de overhandiging van eene zilveren tabaksdoos, op last van Heeren Burgemeesteren, en van een zilveren horologie met ketting, uit naam van Regenten, zich wenden moest, alhier eenvoudig en gemoedelijk het woord gevoerd heeft. De openbare erkentenis, toch, van ware verdiensten in alle gevallen, maar bovenal in weeskinderen, kan niet anders dan tot bemoediging dienen, om belangelooze goedwilligheid meer en meer uit te lokken en te bevorderen. De heilige aard van dit onderwerp houdt alle andere aanmerkingen terug, welke anderzins welligt zouden te maken zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Geloof, Liefde en Hoop. Een Handboek voor jonge Vrienden en Vriendinnen van Jezus, van JOHANN HEINRICH BERNHARD DRAESEKE, *Leeraar te Bremen. Uit het Hoogduitsch, naar de derde en vermeerderde uitgave vertaald, en met opheldernde en het gebruik bevorderende aanmerkingen vergezeld, door* C. VAN EPEN, *Leeraar der Hervormden te Veendam. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1818. *In gr.* 8vo. *XVI en* 272 *Bl. f* 2-4-i

Wij hebben dit boek uit tweederlei oogpunt te beſchouwen; I. als oorſpronkelijk opſtel des Schrijvers, en II. als verrijkt met de aanteekeningen des Vertalers.

I. Zoo als de Schrijver het uitgaf, was het de leidraad, welken hij zich, vóór nu drieëntwintig jaren, zonder eenig ander leerboek na te volgen, voor zijn katechetisch onderwijs ontwierp, en welks verbetering ſedert de lievelingsarbeid zijnes levens was. „Men noeme het (zegt hij) eenen *Katechismus*, of zoo als men verkiest. Het geeft zich uit voor eene, van alle reeds voorhandene onafhankelijke, proeve, om den geest van het Evangelie van Jezus voor jonge lieden, die men voor den dag van hunne belijdenis wil (toebereiden en) *vormen, op eene waardige wijze* voor te ſtellen. Tevens (vervolgt hij) biedt het zich, als een *hulpboek*, aan die genen aan, die de heilige behoefte gevoelen, (om) de indrukken hunner afgelegde belijdenis dikwijls te vernieuwen en alzoo te vereeuwigen." — Dit toont ons alzoo deszelfs oorſpronkelijke beſtemming aan. Laat ons zien, hoe het daaraan voldoet. — Na eene korte inleiding tot onderrigt aan de jonge lieden, hoe zij er de meeste vrucht van kunnen trekken, komen eerst *voorbereidende beſchouwingen*, waardoor de leerling tot het

beſluit geleid wordt, dat hij een voortreffelijk wezen is. Om hem dit wezen, dat is zichzelven, te leeren kennen, dient de *eerſte* afdeeling, welke tot opſchrift heeft: *Ik ben een mensch.* Hij vindt in zich een verlangen naar den *Oneindigen;* en over Deszelfs beſtaan onderhoudt hem de *tweede* afdeeling, getiteld: *Er is een God.* De *derde* afdeeling kondigt haren inhoud aan door het bovenſchrift: *Ik ken hem;* de *vierde*, door dat van: *Ik moet hem liefhebben.* De *vijfde* tracht hem te overtuigen: *Zonder liefde ware ik dood;* en de *zesde: God wil, dat ik leve.* De *zevende*, eindelijk, verzekert hem: *Ik ben onſterfelijk.* — Wij kunnen den Eerw. Vertaler, *met geringe uitzondering*, nazeggen, dat, onder de bovengemelde afdeelingen, volledig alles gevonden wordt, wat men in een godsdienſtig Handboek zou kunnen verlangen; dewijl er niet alleen de geheele Christelijke Geloofs- en Zedeleer, maar ook de geſchiedenis der Openbaring, de inhoud des Bijbels en de Christelijke beoefeningsleer, op eene treffelijke wijze, vereenigd in voorkomen. *Met geringe uitzondering*, zeiden wij: want wij misten nog wel het een of ander, zoo als, bij voorbeeld, de bijzondere ſtaving van de echtheid en geloofwaardigheid der heilige Schrift, welke te minder ontbreken moest, omdat de Schrijver, te regt, derzelver gezag met nadruk wil doen gelden. Hij zegt wel: *in deze ſchriften voert de geest des Heeren het woord;* maar hij *zegt* het ook alleen, en ontwikkelt niet eens den zin, waarin men dit verſtaan moet. — Opdat blijke, hoe hij, onder zijne bovengemelde opſchriften, alles bevatte, willen wij derzelver meer gebijzonderden hoofdinhoud kortelijk opgeven. Van de *eerſte* behoeven wij niet te ſpreken. De volgende loopen dus: *Tweede afdeeling:* God beſtaat. Hij ging gemeenzaam om met de eerſte menſchen. Hunne nakomelingen vervielen tot afgoderij. God zorgde voor de herſtelling van het oorſpronkelijk licht. Geſchiedenis van de Aartsvaderen, van Mozes en zijne wetgeving, en van het geheele *Oude Verbond.* Die van het *Nieuwe*, en kort begrip der Chris-

Christelijke Kerkgeschiedenis tot op dezen tijd. — *Derde afdeeling:* over Gods wezen, eigenschappen, regering, enz.; over *Jezus Christus* en den *H. Geest.* — *Vierde afdeeling: Ik moet God liefhebben.* Liefde tot God is den Schrijver alles. Daarin smelt bij hem de liefde tot den naasten en zichzelven weg, en daaruit leidt hij alle zedelijke voorschriften af, welke hier volledeger, dan in eenig ander leerboek, voorkomen. — *Vijfde afdeeling:* Zonde is 's menschen dood. Zij is zijn eigen gewrocht. Hare onderscheidene snoodheid en gevolgen. — Ben ik ook een zondaar? Zelfbeproeving. Wat moet deze bij mij werken? Hoe red ik mij? Kan ik op herstel hopen? Ja: want, *zesde afdeeling: God wil, dat ik leve.* Offers van mijne hand eischt Hij niet. Uit genade wil hij mij zaligen door *Jezus Christus*, in wien Hij mij met zichzelven verzoend heeft. Geen zondaar is zoo diep gevallen, of hij kan redding vinden. Hardnekkigen alleen gaan verloren. Ik kan mij verbeteren. Hoe het betere leven in den mensch voortga. Van welke middelen zich God bedient, om dat te bevorderen. (Hier wordt ook van *Doop* en *Avondmaal* gehandeld.) Ik moet tegen de gevaren der verleiding kampen. Doe ik dat wél, dan is mijne overwinning zeker, en ik word eeuwig gelukkig: want, *zevende afdeeling: Ik ben onsterfelijk.* Ik zet mijn leven voort in de eeuwigheid, en daar oogst ik, wat ik hier zaaide. Ik ga in in eeuwige pijn of vreugde. Ik wil mij tot den dood bereiden, zonder dien te vreezen. — Dit is de zeer ruwe, doch voor ons oogmerk voldoende, schets van den inhoud van dit boek. Rijker is ondertusschen die inhoud, dan men zich, in zulk een klein bestek, schier verbeelden kan; daar de Schrijver alles in eenen kern- en spreukachtigen stijl, in korte op zichzelf staande stellingen, of in sterk te zamengedrongene afdeelingen (*paragrafen*, *aphorismen*) voordraagt. Zijne aanteekeningen zijn weinig; maar zeer uitgebreid en menigvuldig zijne aanhalingen uit de heilige Schrift, waarmede hij alles tracht te staven. In dit opzigt heeft hij

zich voor het *ne quid nimis* niet genoegzaam gehoed. Hij haalt dikwijls tekſten aan, die niet bewijzen, hetgeen zij moesten; gelijk door den geleerden Vertaler meermalen is opgemerkt. — Wat nu ons oordeel over dit boek betreft: ten aanzien van zijnen rijkdom, zijne algemeenheid en zijnen liefderijken geest, verdient het inderdaad *uitmuntend* te heeten. Het kan voor alle Christenen dienen: want te vergeefs zou men er (twee of drie uitdrukkingen uitgezonderd, welke den Schrijver ontſlipt ſchijnen) andere geloofsleer in zoeken, dan die der heilige Schrift. Doch deels achten wij den inhoud, maar veel meer den ſtijl, te hoog voor aller onderwijs. Het is voor een goed deel onverſtaanbaar voor zulken, wien geene milde en beſchaafde opvoeding heeft mogen gebeuren, wier verſtandsvermogens zich niet vrij wat hebben ontwikkeld, en wier geest niet reeds aanmerkelijk, zoo wel met andere, als met godsdienſtige kundigheden, verrijkt is: want, of al onderſteld wordt, dat alles, door mondeling onderwijs, wordt opgehelderd, eenvoudige verſtanden zullen, in velen, zelfs de opheldering niet kunnen vatten. De Schrijver verdedigt zich, in zijne Voorrede, wegens dit hooge, daarmede, dat de Godsdienst zelf iets hoogs is, en niet veranderd moet worden in iets, dat lager is geſtemd: maar kan men dan, in minder verheven woorden, toch niet een hoog denkbeeld van zaken inboezemen? Ook vraagt hij, of vele deelen der heilige Schrift mede niet hoog zijn, en of de aanwasſende kweekeling die echter niet moet lezen? Wij antwoorden ja, voor zoo veel hij ze verſtaat, of men ze hem verſtaanbaar maken kan; maar dat daarom nu ook een hoog en voor velen minverſtaanbaar onderwijs verkieslijk zou zijn, zijn wij zoo ver af van toe te ſtemmen, dat wij integendeel meenen, dat zulk een onderwijs nooit te eenvoudig duidelijk kan wezen, indien het maar niet *triviaal* en plat worde. Met één woord: daar het doel van elk onderwijsboek is, om de weten ſchap, waarover het handelt, te verklaren, is het, dunkt ons, altijd

tijd een wezenlijk gebrek, wanneer deszelfs eigen stijl, eer zij voor den leerling verstaanbaar zijn zal, verklaring behoeft. — Ondertusschen heeft de Vertaler hier gepoogd de zwarigheid, voor een gedeelte, weg te nemen, door menige duisterheid des Schrijvers in aanteekeningen op te helderen. Doch dit brengt ons tot beschouwing van dit boek, als

II. Verrijkt met de aanteekeningen des Vertalers. — Deze aanteekeningen maken, als 't ware, eene doorloopende *commentarie* op het boek, waarvan zij een aanmerkelijk deel beslaan. Derzelver doel is, behalve opheldering, niet alleen aanvulling van het nog ontbrekende en teregtwijzing van het min wél gestelde, maar ook en vooral onderrigting voor Leeraren, die dit boek mede tot leiddraad voor godsdienstig onderwijs mogen verkiezen. Men kan niet loochenen, dat deze aanteekeningen over het geheel uitmuntend zijn, den geleerden, schranderen, verlichten, gematigden Schrijver eere aandoen, en inderdaad het nuttig gebruik van dit boek voor Onderwijzers zeer bevorderen kunnen: maar wij moeten er op aanmerken, dat zij het nu ook schier alleen voor Onderwijzers bruikbaar gemaakt hebben. Immers de veelvuldige aanwijzingen van de gapingen en misslagen in het oorspronkelijk opstel maken het, naar ons oordeel, ongeschikt voor leerlingen; dewijl zij wantrouwen in dezen wekken, en hen in verwarring brengen. Beter ware het, dunkt ons, dus geweest, dat de Eerw. VAN EPEN het leerboek van den Heer DRAESEKE eenvoudig zóó gegeven had, als het was, en zijne aanteekeningen, ten dienste van Onderwijzers, afzonderlijk had laten drukken, of, voor 't minst, dezelven achteraan geplaatst had, waardoor hij velen verpligt zou hebben: en nu nog zouden wij oordeelen, dat het boek, zóo als het thans is, enkel voor Onderwijzers bestemd moest blijven, en, ten dienste van leerlingen, zonder de aanteekeningen des Vertalers moest worden uitgegeven, waartoe wij het van harte genoegzaam vertier wenschen. Bij herdruk geven wij in over-

weging, of het woord *vrolijk*, op bl. 49, niet door een gepaster verwisseld kan worden, en of, daar alles een' geest van bescheidenheid en liefde ademt, op bl. 79, dat *met reden veracht* niet behoort weg te blijven. Voorts is op bl. 81 en 82 de aanteekening wegens de *Remonstranten* verre van rigtig. Vóór de scheuring in 1618 en 1619 kan van hen niet dan *individueel* gesproken worden; en is het waar, dat zij met de *Contra-Remonstranten* niet, dan over de vijf Artikelen, openlijk getwist hebben; maar niet, dat zij niet in meer punten van hen verschilden. Na de scheuring moet men hen, als *één ligchaam* uitmakende, beschouwen; en als zoodanig hadden zij geene *algemeene belijdenis*, en konden die niet hebben, dan die van de erkentenis, *dat Jezus is de Christus*; dewijl zij de uitgebreidste verdraagzaamheid oefenden, en elk Remonstrant zijne bijzondere gevoelens vrij had. — Eindelijk heeft Recensent, die zich nog nooit heeft kunnen overreden, dat, den mensch eene *aangeborene zedelijke verdorvenheid* toe te schrijven, niet buiten de heilige Schrift, en voor de Hoogste Majesteit beleedigend is, hetgeen deswege op bl. 187 en 188 voorkomt, niet kunnen goedkeuren.

Redekunde voor Menschen, gelijk zij zijn, of Handleiding om de Waarheid te vinden en te beminnen; van J. M. SAILER, *Hoogleeraar te Dillingen. Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. VAN VOLKOM, *Leeraar der Hervormden te Breda. II Deelen. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. 1816—18. *Te zamen, behalve de Voorrede, 734 Bl. f 5-16-;.*

De Wijze neemt de wereld, gelijk zij is, en niet, gelijk zij zijn moet: deze is de zoo vaak in den mond der zoodanigen geliefkoosde spreuk, die zich gaarne naar elken toestand des menschelijken geslachts en der afzonderlijke maatschappijen schikken, met oogmerk, zo als

als men voorgeeft, om kwanswijze door toegevende nadering zoo veel te voordeeliger te werken op gemoed en zeden. Reeds van oudsher werd dit grondbeginsel aangenomen, en de Staatkunde vooral van vroegere en latere tijden heeft hetzelve te haren nutte gewijzigd, zoodanig zelfs, dat het stelsel der Fransche Regering den tot bedrog overhellenden geest van haren tijd en van hare Natie tot grondslag van alle huishoudelijke inrigtingen gemaakt heeft, en ieder ambtenaar in zijnen ambtgenoot en ieder burger in zijnen medeburger eenen oplettenden, somtijds zelfs listigen toeziener en verklikker duchten moest. Hoe zullen nu de zuivere Zedeleer en juiste Redekunde, welke tot de kennis der waarheid leidt, dezen staatkundigen grondslag immer tot gepasten regel aannemen? Of zijn dan de voorschriften tot het vinden der waarheid, en de bepalingen van het goede, uit eigen aard zoo buigzaam, als de menschen overhoops zijn, en alzoo vatbaar voor alle die duizende verschillende wijzigingen, waaraan men zoo vaak gewoon is de menschelijke bedrijven te toetsen, en waarbij men de balans geenszins naar haar mathematisch punt van evenwigt, maar volgens eene loutere willekeur wenscht te rigten? Neen: hoezeer dan ook afwijkende van het heerschende gevoelen, oordeelen wij, dat de zaak der waarheid en deugd geene inschikkelijke toegevendheid gedoogt, en dat het in beide belangrijke opzigten niet de vraag is: wat de menschen zijn? maar dat het belang en pligt tevens is, om hen door juiste teregtwijzing te doen zijn, wat zij kunnen en behooren te worden. Bedriegen wij ons niet geheel, dan loopen alle pogingen tot onderwijs en opvoeding, alle de voorschriften en eischen van den Godsdienst gezamenlijk uit, op dat groote hoofdpunt, hetwelk in de menschelijke natuur zelve, zoo als God die geschapen heeft, gegrond is.

Het is ook dezelfde verwarring van begrippen, welke aanleiding gegeven heeft, om de Redekunde (*Logica*), van oudsher tot op onzen tijd, zeer verschillend te behan-

delen, al naar gelang men haar in eenen veel uitgestrekter zin opvattede, dan noodig en voegzaam was, of wel met een aantal vreemde woorden en kunsttermen stoffeerde, uit afgetrokkene voorstellingen en andere wetenschappen ontleend, die haar alleenlijk tot den kring der Geleerden bepaalden, zonder tot den algemeenen maatschappelijken kring af te dalen: een gebrek intusschen, dat, bij de geringste aanschouwing, zichzelf handtastelijk wederspreekt, daar het kennen en erkennen der waarheid de hooge bestemming van elken mensch is, welke hij, zichzelven waarderende, niet kan of mag verzaken.

Aan beide gebreken, nu, schijnt het ons toe, dat het alhier aangekondigde werk van den beroemden SAILER inderdaad onderhevig is: want, offchoon hij wel alle de beletselen in het ontdekken der waarheid met een scherpzinnig vernuft ontwikkelt, en het grondbeginsel, om de menschen te nemen, gelijk zij zijn, meer tot zijne hoofdbedoeling stelt, om hen door eene aangename voordragt aan het onderzoek zelf te hoeijen, kan echter deze behandeling even zoo ligt tot geheel verkeerde gevolgtrekkingen voeren, welke met het goedwillig oogmerk van den Schrijver zelven strijden zouden. De opgave van den inhoud des werks zal tot bewijs dienen. Hetzelve verdeelt zich, in beide Deelen, tot vier Hoofdstukken, als 1.) van de menschelijke vermogens, om de waarheid te vinden; 2.) van de beletselen in het ontdekken der waarheid; 3.) van de kennis der waarheid, en 4.) van de aanwending onzer kenvermogens. Ieder Hoofdstuk heeft zijne onderscheidene Afdeelingen, als het Iste drie, handelende over het Ervarings-, Geloofs- en Verstandsvermogen; het IIde vier, over de Hartstogten, de hartstogtelijke Gesteldheden, de Vooroordeelen, en over Ligchaam en Spraak; het IIIde over de Waarheid zelve, en het IVde drie Afdeelingen, over de Uitvinding, de Beproeving en de Mededeeling der Waarheid. Wanneer wij nu opmerken, dat reeds in het Iste Hoofdstuk de Christelijke Zelfbe-

proe-

proeving en Gewetenstrouw, de Bijbelsche Oorkonden, en eene vergelijking tusschen SOCRATES, HERCULES, TITUS, ANTONINUS en JEZUS; dat in het IIde de beschouwing van de vooroordeelen der Kinderkamer, en het vooroordeel (wanbegrip) om tegen die alle ridderlijk te veld te trekken; dat in het IIIde het Afbeeldsel des Wijzen, (NB. die *niet* bestaat) en in het IVde de oogslag op de Anekdoten-jagers en een uitvoerige Recensenten-spiegel voorkomt; dan beseft ligtelijk ieder Lezer, dat hij alhier zaken ontmoet, welke hij in een werk van zuiver redekundigen stempel nimmer had kunnen vermoeden. In eene Redekunde (*Logica*) toch kunnen of mogen wij niets anders vorderen of verlangen, dan de zuivere leer der Begrippen, Oordeelvormingen en Sluitredenen. Al wat buiten deze onderwerpen gaat, moet te regt verdacht worden, als meer geschikt om de aandacht af te leiden, dan op dat éénige doel te bepalen, hetwelk in het vinden, kennen en erkennen der waarheid gelegen is. Nu lijdt het wel geen twijfel, dat de Schrijver ook de zoo even genoemde vereischten behandeld heeft; maar hij doet het op zijne wijze; hij wenscht zoo uitgebreid mogelijk nuttig te zijn, en vervalt daardoor tot honderd uitweidingen; hij snippert zijne voorstellingen in zoo vele karakteristieke bijzonderheden, welke tot Mensch en Maatschappij, tot Wijsgeerte, Godsdienst en Christendom behooren, dat de niet zeer geoefende Lezer zich ter naauwernood in staat bevindt, om zijne denkbeelden wél te ordenen, en zijn oordeel zoodanig te zigten, dat hij zelf het regtmatig besluit vormen kan.

De Schrijver zelf heeft het zeldzame van deze zijne behandeling gevoeld. In zijne Voorrede voor den 2den druk verdedigt hij zich daartegen met de bewering, dat de Rede met den Wil, en beide met het geloof aan God, en dit laatste met dat aan het Goddelijk Christendom; bij hem ten naauwste zamenhangen, en hij daarom van deze onderwerpen, ook in zijne Redekunde, niet heeft kunnen zwijgen. Wij mogen gaarne lij-

den, dat deze aanmerking bij den Lezer tot bewijs gelde; maar wij twijfelen zeer, of de Schrijver in een ander geschrift, hetwelk over de Regtvaardigmaking handelde, en daarin eene breedvoerige uitweiding omtrent de wormen maakte, op grond, dat hij 's menschen dierlijke en zedelijke natuur bij geene mogelijkheid van elkander konde scheiden, — wij twijfelen zeer, zeggen wij, of de Hoogleeraar zulk eenen grond als geldig zoude aannemen.

Zullen wij nu, overeenkomstig de vorige aanmerkingen, en dus op grond, dat de Schrijver alhier een aantal zaken onder elkander gemengd heeft, welke dadelijk tot het gebied der Mensch- en Zedekunde, Wijsgeerte en Godsdienst behooren, ons gevoelen over het onderhavige werk mededeelen, dan schijnt het ons toe, dat de titel den waren inhoud niet volkomen uitdrukt, en dat het werk had behooren geteld te worden: *Mensch- en zedekundige Beschouwing van de gepaste middelen, om de hoogstbelangrijke en onontbeerlijke waarheden voor dit leven en de toekomst te vinden en te kennen, overeenkomstig de behoeften van onzen tijd.* Had de Schrijver dezen of soortgelijken titel gekozen, dan zouden wij geenszins aarzelen, om het werk zelf als ten volle doelmatig aan te prijzen, daar toch in hetzelve eene goede orde en eene reeks van opmerkingen voorkomen, welke zoo wel dienen, om de menschen te houden aan hetgene te weten, te gelooven en te kennen valt, als hen te behoeden tegen alle zoodanige en menigvuldige struikelblokken, die de kennis dier waarheden verhinderen; terwijl de door den Schrijver gekozene vorm juist dan bij uitstekendheid dient, om het anders niet zelden droge onderwerp door de levendigste voorstellingen te veraangenamen, den lust tot lezen en onderzoek op te wekken, en daarmede tevens, *voor de menschen, gelijk zij zijn*, of, in andere woorden, aan den heerschenden smaak en behoefte, te voldoen.

De Schrijver doorloopt immers in het breede datgene, wat den waarheidszin, het gezond verstand en geloof

loof aan gebeurde zaken betreft; hij ſpoort naauwkeurig na, wat de Rede bij het onderzoek vermag, en hoe de geneigdheden en aangenomene dwalingen alhier in den weg ſtaan; hij ontvouwt het hooge begrip dier waarheid, welke voor den mensch belangrijk is; hij gispt te regt de woede der ſtelſelmatige bepalingen; hij deelt, eindelijk, aan Leeraren, aan Twistredenaren, Overtuigers, Schrijvers, Recenſenten, Opvoeders en Hervormers zoodanige leerzame wenken in de behandeling der godsdienſtige waarheid mede, dat zij, wél behartigd, niet kunnen nalaten den allernuttigſten invloed te oefenen; en hij doet zulks, zoo als wij reeds te voren zeiden, op zulk eene, nu eens kunſtvormige en ernſtige, dan weder op zulk eene vernuftige en geestige, zelfs nu en dan vertelſelmatige, kinderlijke en boertig-ſpottende wijze, dat de voordragt meer het kleed van eenen zedekundigen roman, dan een geſtreng betoog verraadt, en deze voordragt echter zich bijzonderlijk aanbevelen moet. Hoezeer wij dan al hier of daar van den Schrijver zouden mogen verſchillen, (bij voorbeeld, in hetgeen hij ſlechts in éénen adem twijfelzucht noemt, en waar hij het ſnipperen der vooroordeelen tot uiterſten drijft) vinden wij daarentegen in het oogmerk zoo veel nuttigs en goeds, in de behandeling zoo veel belangrijks, en in den vorm zoo veel oorſpronkelijks en leerzaams, dat wij niet kunnen of mogen nalaten, het werk zelf aan de lezing en overdenking van jeder vriend der waarheid aan te bevelen. Wij ſtemmen alzoo voor zoo verre gaarne in met het gevoelen des Eerw. Vertalers omtrent de waardij van dit boek, en durven elken Protestant, die van eenen Roomschkatholieken Hoogleeraar wellig eenige ſektenjagt vreezen mogt, in den ſtelligſten zin verzekeren, dat niet één enkel woord van zoodanigen verdachten aard voorkomt, en dat men veeleer een katholiek Christen, dan eenen Roomschkatholieken ontmoeten zal. Gaarne namen wij tot proef van behandeling het een of ander over, al ware het zelfs uit den keurigen Recenſenten-ſpiegel, waarin gewis

wis ieder Recensent zichzelven vooraf bekijken moest, eer hij eene enkele letter op het papier zettede, om te zien, tot welke foort hij onder de twintig opgegevene gerekend moet worden, en alsdan den heiligsten pligt van regter, zonder oogdiening of laster, naauwkeurigijk te leeren vervullen: dan, de zamenhangende aard des werks gedoogt zulks niet, en wij wenschen liever het boek zelf in handen van ieder denkend Lezer, ten einde zelf te zien en te oordeelen. Ook dan vertrouwen wij, dat hij, na het ernstig doorlezen en beoefenen, nimmer behooren zal onder de zoodanigen, zoo als er, helaas! maar te vele zijn, waarvan de Schrijver te regt getuigt, dat zij „altijd met de voornaamste par„tij den mond opendoen — en ook weder toesluiten, „en die daarom eigenlijk weerhanen zijn, die verschrik„kelijk knarsen, wanneer de wind waait."

De Goddelijkheid en Voortreffelijkheid van den Christelijken Godsdienst, betoogd in Gesprekken met eenen Landman, door een Roomsch-katholijk Priester en Pastoor. Te Amsterdam, bij J. H. Duisdeiker. *In gr.* 8vo. *XII*, 123 *Bl. f* 1-:-:

Menigmalen heeft Rec. de moeijelijkheid beklaagd, om den ongeoefenden die bewijzen voor de Goddelijkheid des Bijbels bij te brengen, die uit de geschiedenis van den Godsdienst ontleend zijn. Ten aanzien van het N. V., of het Christendom, voorziet deze Pastoor, door de uitgaaf van dit stukje, in eene wezenlijke behoefte. Zijn landman is wel een man, die zelf mededenkt, en een liefhebber van den Bijbel, echter geen man, voor wien veel geleerd betoog berekend ware. Zoo veel dan, als hij daarvan behoeft en vatten kan, weet de Pastoor hem bij te brengen, die er zich telkens op spitst, den Heer *Twistgraag*, die altijd met tegenwerpingen tegen den Bijbel aankomt, dit of dat nu te kunnen antwoor-

woorden. Zoo worden op eene ongezochte wijze de tegenwerpingen der tegenſtanders van de Openbaring geopperd en wederlegd. Met één woord, dit boekje is een *compendium* der noodzakelijkſte geſchiedkundige bewijzen voor de Goddelijkheid des N. V., geheel ingerigt naar de vatbaarheden van den ongeleerden. Men kan het in 't Godsdienſtige ſtellen te zijn, wat de *Volksnatuur-* en *Volksſcheikunde* in die wetenſchappen zijn.

Het *eerſte Geſprek* levert het *eerſte* bewijs voor de Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst, *uit de voorzeggingen der Profeten.* Het *tweede* wijst aan, *dat deze voorzeggingen waarachtig en in den perſoon van den Meſſias vervuld zijn*, en *dat de Heer Jezus in zijn leven de Goddelijkheid van den Godsdienst bewezen heeft.* Het *derde* handelt over *de bewonderenswaardige wijze, op welke de Christelijke Godsdienst, ſedert 's Heilands hemelvaart, in de wereld is ingeſteld.* Het *vierde* beantwoordt eenige tegenwerpingen, en handelt vervolgens over *de vervolgingen, den Christelijken Godsdienst aangedaan, en den moed der Martelaren in dezelve.* Het *vijfde* over *de uitſtekendheid en heiligheid der leere van den Christelijken Godsdienst.* In het *zesde* wordt bevestigd *de Goddelijkheid van den Christelijken Godsdienst, omdat hij door een groot getal volken aangenomen, en door mannen, die in wetenſchap en heiligheid uitgeblonken hebben, verdedigd is.* Het *zevende* Geſprek betoogt vooral, *dat men in het ſtuk van den Godsdienst niets moet wagen, en, als het op ons waar geluk aankomt, altijd den veiligſten weg moet kiezen.* Het *achtſte* of laatſte loopt over *de oorzaken, die de verderfelijke gevoelens over den Godsdienst doen geboren worden, daarin doen volharden, en beletten om dezelve te verlaten.*

De *liberaliteit* van onzen Pastoor mag beoordeeld worden daaruit, dat hij niet alleen de lezing van den Bijbel ten hoogſte aanbeveelt, maar ook niet ontkent, dat dezelve in zekere tijdvakken aan de leeken zij verboden geweest: — dat hij de dwalenden niet vervolgen, maar

maar door gebed en liefde wil te regt gebragt hebben. Zijne kennis van den Godsdienst en van het menschelijk hart kan men opmaken uit de juiste opgaaf der, in hetzelve huisvestende, oorzaken van het ongeloof. Ook dan moet men hem niet misverstaan, wanneer hij zijnen landman met den grondregel der katholijke kerk laat optreden: „men moet datgeen gelooven, wat altijd geloofd is," die ten aanzien van duidelijk in den Bijbel aangewezene grondwaarheden toch doorgaat, omdat men, behoudens den eerbied voor den Bijbel, daar niet kan afgaan. Omtrent zoo vele bijzaken, die mede op rekening van oud kerkgeloof gesteld worden, twijfelen wij niet, of onze Pastoor denkt er ook het zijne over.

Aardig in zijne soort, schoon op den zelfkant van het betamelijke, is de zet van KRELIS — wij geven dien aan onze eeuw. ter behartiging — bij gelegenheid dat er gesproken wordt over de tweede prediking van Petrus, waardoor, in verband met een verrigt wonder, 5000 bekeerd werden: „*dat was* (met de 3000 op den eersten Pinksterdag) 8000 *in* 2 *preken. Zouden er zich nu in* 8000 *preken wel* 2 *bekeeren?*"

Wij kunnen dit boekje, dat in den welmeenendsten, onderhoudendsten stijl is opgesteld, niet genoeg aanprijzen aan *alle* standen. Ja, aan alle! want, waarlijk, de gesprekken mogen met eenen landman zijn, de meesten uit de — zich noemende — hoogere standen hebben, om toch een beetje rekenschap van hun geloof aan de echtheid des Bijbels te leeren geven, dit onderwijs zoo goed noodig als die, welken zij „den grooten hoop" noemen. Menigeen, die, met de wijsheid onzer eeuwe, al het Bijbelgeloof veracht, kan door dit boekje tot nadenken worden gebragt. En is 't kort en eenvoudig, wel nu! dat is dan immers zoo veel te beter; wie toch heeft tijd en lust, om zoo *lang* te lezen of zoo *diep* na te denken? Mogten de Leeraars van den Godsdienst het hunner Gemeenten en hunnen Leerlingen ernstig ter lezing aanbevelen!

Bl. 110 leze men PLUTUS, voor PLUTO.

1. Specimen chirurgico-medicum &c. quod &c. publico et ſolemni examini ſubmittit J. C. BROERS. D. i. *Heel-geneeskundige Proeve, over de oorzaken, waarom bij beleedigingen van het Hoofd, welke in 't begin niet gevaarlijk ſchenen, dikwijls, lang daarna, zware en, ſomtijds, doodelijke toevallen komen.* 8vo. 70. pp.

2. Specimen pathologico-therapeuticum inaugurale &c. quod &c. publ. et ſol. exam. ſubm. J. VAN REES. D. i. *Ziekte- en geneeskundige Proeve, over de Stuipziekten.* 8vo. 100 pp.

3. Specimen medicum inaugurale &c. quod &c. publ. et ſol. exam. ſubm. D. G. VAN LEEUWEN. D. i. *Geneeskundige Proeve, over het Buikvlies en deszelfs ontſteking.* 8vo. 78 pp.

4. Specimen chirurgico-medicum inaugurale &c. quod &c. publ. et ſol. exam. ſubm. C. B. TILANUS. D. i. *Heel-geneeskundige Proeve, over een ſponsachtig Uitwas van het harde herſenvlies.* 8vo. 71 pp.

Wij voegen deze vier Akademie-verhandelingen bij elkander, omdat dezelve allen, in de maand October des vorigen jaars, op vier achter elkander volgende dagen, aan de Utrechtſche Akademie, in 't openbaar, verdedigd zijn, en allen ook bewijzen dragen van welbeſteden tijd en niet gewone vorderingen.

No. 1 en vooral No. 4 zijn echter, uit haren aard, belangrijker voor het publiek.

Het is zeker een opmerkelijk verſchijnſel, dat ſchijnbaar onbeduidende hoofdwonden na een lang tijdsverloop nog zoo dikwijls gevaarlijke en zelfs doodelijke toevallen na zich ſlepen. In de eerſte twee Hoofddeelen geeft de geleerde Schrijver daar vele voorbeelden van,

zoo wel uit geneeskundige waarnemingen, als lijkopeningen. Het derde treedt in het onderzoek der vermoedelijke oorzaken van dit verſchijnſel. De Schrijver geeft er vele op, in 't bijzonder de ontſteking der herſenen en derzelver vliezen, en de groote zamenſtemming van die organen met het overige ligchaam. De eerſte en derzelver gevolgen ontſtaan onmerkbaar en langzamerhand, als gevolgen der ſchudding, kneuzing of ophooping van bloed, bij de uitwendige beleediging ontſtaan, enz. In het vierde Hoofdſt. worden eenige gevolgtrekkingen, de geneeswijze van hoofdwonden betreffende, voorgedragen.

No. 2., over de ſtuipziekten handelende, geeft eerst eene ontleed- en natuurkundige, en vervolgens eene ziektekundige beſchouwing der ſpieren, de zitplaats dezer ziekte, en eindigt met de opgave van derzelver beste behandeling, geſtaafd door het verhaal van eenige in het Akademisch Gasthuis waargenomene gevallen, waardoor wij tevens eene proeve van de oordeelkundige behandeling der zieken bekomen, daar, onder 't geleide van den ervaren leerling en waardigen opvolger des grooten VAN GEUNS, WOLTERBEEK, plaats hebbende.

No. 3. geeft eerst eene korte, maar zeer ordelijke beſchrijving van het buikvlies en deszelfs aanhangſels, en handelt vervolgens over de ontſteking van dit vlies; eene dikwijls miskende ziekte, waarvan de onderſcheidingsteekenen zeer duidelijk worden opgegeven en met een enkel voorbeeld geſtaafd. Tevens voert de Schrijver de vraag aan; of die ontſteking bij de kraamvrouwen-koorts het oorſpronkelijk of een bijkomend gebrek is? en beantwoordt die vraag, volgens thans vrij algemeen aangenomene beginſelen.

No. 4. levert ons een opmerkingwaardig voorbeeld van een ſponsachtig uitwas van het harde herſenvlies, door welgeſlaagde afbeeldingen opgehelderd, en treedt, bij die gelegenheid, in een nader onderzoek over die uitwaasſen in 't algemeen, derzelver oorſprong naauwkeu-

rig

rig naſporende, den verwoestenden voortgang eigenaardig ontwikkelende, en tevens duidelijk aantoonende, welke hulp men hier nog van de kunst te wachten heeft. Deze welgeſchrevene en, in allen deele, belangrijke verhandeling zal, hopen wij, meer verſpreid worden, dan dit wel anders met dergelijke gelegenheidsſtukjes het geval is.

Wij mogen dit kort verſlag niet eindigen, zonder de geneeskundige Faculteit der Utrechtſche Hoogeſchole met deze uitmuntende Kweekelingen geluk te wenſchen, welke wij tevens hopen, dat, in eene gelukkige uitoefening onzer edele kunst, ruime belooning zullen vinden van hunnen arbeid.

Zeemans Handleiding voor zijne berekeningen op zee, bevattende een aantal korte, doch naauwkeurige, regelen, bijzonderlijk voor den zeeman geſchikt, om praktisch de voornaamſte en meest voorkomende problema's op te losſen. Door J. G. ARBON, *Examinator der Stuurlieden in dienst van Z. M. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1819. *In gr.* 8vo. *XVI en* 150 *Bl.*

Dit boekje bevat een zamenſtel van regels voor het dagelijkſche gebruik van den zeeman, vergezeld van voorbeelden tot opheldering, en van voorbeelden tot oefening; voorts de tafels van kimduiking, dampheffing, en zonsdeclinatie; met nog eenige kleine tafeltjes, waarvan het gebruik door den Heer ARBON wordt aangewezen.

De Heer ARBON vangt zijn werk aan met het verbeteren van de zonshoogte, wegens kimduiking, dampheffing, en halve middellijn. Hierop laat hij volgen het verbeteren van de zonsdeclinatie, voor de lengte ten oosten of ten westen van den eerſten meridiaan, en van wege den tijd vóór of na den middag; voorts het bepa-

len van de breedte door de middaghoogte van de zon; het berekenen van den zons- waren en ſchijnbaren op- of ondergang buiten het oost of west; het bepalen van de miswijzing door eene kimpeiling; en het verbeteren van het horologie door den zons- ſchijnbaren op- of ondergang. Dit beſlaat met elkander 38 bladzijden, en kan voor menig zeeman tot een nuttig gebruik verſtrekken.

Van bladz. 39 tot 65 leert de Heer ARBON de breedte buiten den middag, en de verbetering van het horologie volgens dien, door den regel van DOUWES bewerken; en hierin meent hij zijne voorgangers en tijdgenooten ver overtroffen te hebben (voorr. bladz. 7 en 8), door bij dezelve alle mogelijke verbeteringen in het werk te ſtellen. Vooreerst zegt de Heer ARBON (bladz. 41 en 42), dat het van belang is, de waarnemingen op de geſchiktſte tijden te doen; doch dat men, met den middag tusſchen beiden, alleen behoeft te letten, dat de zon in geen geval te ver van den middag af ſtaat, zonder er evenwel bij te voegen, wanneer de zon al of niet te ver van den middag af is. DOUWES geeft deze limieten naauwkeurig op; en wij zijn overtuigd, dat dezelve ſtrikt in acht genomen moeten worden, wanneer men goede uitkomſten verkrijgen wil. Met den middag niet tusſchen beiden, zegt ARBON, moet de eene waarneming ruim tweemaal zoo veel tijds van den middag af zijn als de andere. Dit gaat in vele gevallen niet door, en wordt door DOUWES veel naauwkeuriger opgegeven.

Op bladz. 48 leert de Heer ARBON de waargenomene hoogten van de zon herleiden tot die, welke men waargenomen zoude hebben, als de zon op het oogenblik van de waarneming de middagsdeclinatie gehad hadde. Dit komt ons voor, meer beuzelarij, dan wel van wezenlijk nut te zijn, omdat het eene onbeduidende verbetering is, waarmede welligt niemand zich ophouden zal; maar het kan aan de zaak geen nadeel doen.

Op

Op bladz. 52 leert hij de hoogten van de zon, die met een zeilend ſchip vóór of na den middag genomen zijn, herleiden tot die, welke men gelijktijdig zoude waargenomen hebben op de middagplaats van het ſchip. Dit wordt op zichzelve goed behandeld, en kan bij de breedte buiten den middag met voordeel aangewend worden, als men er het regte gebruik van weet te maken; maar hieraan heeft het den Heer ARBON gehaperd, zoo als ſtraks nader blijken zal.

Op bladz. 55 leert ARBON, gelijk DOUWES en zijne navolgers, den verloopen horologietijd tusſchen de waarnemingen herleiden tot dien, welken men in de berekening van de breedte gebruiken moet, als men tusſchen de waarnemingen van meridiaan veranderd is. Dit is insgelijks goed op zichzelve; maar de Heer ARBON weet er het regte gebruik niet van, omdat hij het wezen der zake niet inziet; want nu brengt hij, op bladz. 57, alle de aangevoerde verbeteringen te gelijk in het ſpel, zonder te beſeffen, dat de eene in de andere, ten minſte voor een groot gedeelte, ligt opgeſloten. Het verbeteren van den verloopen horologietijd door de veranderde lengte was een vernuftige trek van DOUWES, om daardoor het herleiden van de hoogten te ontgaan, zonder veel in naauwkeurigheid te misſen; en hierin is hij door de Engelſchen en Amerikanen gevolgd; terwijl verſcheidene andere natiën, de Franſchen, Duitſchers, Deenen en Zweden bij v., zich veelal blijven hechten aan het herleiden van de hoogten, hetwelk een weinig naauwkeuriger, maar minder eenvoudig is. De Heer ARBON beſchouwt deze verſchillende manieren van verbeteren als gedeeltelijke verbeteringen (voorr. bladz. 8), en vermeent nu regt naauwkeurig te zijn, door dezelve te gelijk in het werk te ſtellen; waarom hij dan ook zijne uitkomſten de *ware* breedte noemt, ſchoon het *nare* breedten zijn. — Om te zien, hoe veel de *ware* breedte in de voorbeelden van ARBON (bladz. 57) van de *ware* breedte zelve afwijkt, hebben wij er eenige door onze regelen van nagerekend; wij vonden alzoo

voor No. 1 zes minuten, voor No. 3 elf minuten, en voor No. 5 acht minuten meer.

Hierop laat de Heer ARBON (bladz. 63) een' regel volgen, om door den rijzingtijd, in de breedte buiten den middag, de verbetering van het horologie op den middag te vinden. Dit geheele ſtuk is een *hors d'oeuvre*; want als de hoogten herleid zijn tot den horizon van de middagplaats, is alles vereffend, wat er ten aanzien van den voortgang van het ſchip in acht genomen moet worden; de rijzingtijd is dan de ware tijd der hoogſte obſervatie van den middag, en het verſchil tuſſchen dezen tijd en den horologietijd is de verbetering van het horologie met betrekking tot den meridiaan van de middagplaats. Maar de Heer ARBON heeft, door het bederven van zijnen verloopen tijd, den rijzingtijd reeds bedorven, en tot het verbeteren van het horologie, zoo wel als voor het berekenen van de breedte, ongeſchikt gemaakt; en hierbij laat hij het nog niet: hij gaat daarenboven ook nog den horologietijd van de hoogſte obſervatie bederven, door er de veranderde lengte, tuſſchen deze waarneming en den middag, bij te tellen of af te trekken, om er alzoo eene dubbel bedorvene horologie-correctie uit af te leiden. Wij hebben het vijfde voorbeeld van ARBON (bladz. 65) nagerekend, en bevonden, dat het horologie op den middag vóór geweest is $6^m.\ 36^s.$; als wij hetzelve op zijn ARBONS behandelen, vinden wij $8^m.\ 35^s.$, ſchoon ARBON zelf er $3^m.\ 8^s.$ heeft uitgebragt.

Van bladz. 66 tot 101 leert ARBON de verbetering van het horologie vinden door eene enkele zonshoogte; het berekenen van de zons-azimuth, en van de miswijzing volgens dien; alsmede het behandelen van de koppelkoerſen. Dit is alles goed, en overeenkomſtig hetgeen in andere boeken over de ſtuurmanskunst gevonden wordt.

Van bladz. 102 tot 115 handelt de Heer ARBON over het vinden van den koers en verheid tuſſchen twee plaatſen, waarvan breedte en lengte gegeven zijn, wanneer

na-

namelijk het verſchil in breedte te aanmerkelijk is, om volgens de manier van DOUWES door de middelbreedte bewerkt te worden; hij gebruikt hiertoe, behalve de middelbreedte-tafel van DOUWES, nog vier andere tafels van zijn eigen maakſel, doch waarvan ons de gronden onbekend zijn; maar dit weten wij, dat de afſtand van de beide plaatſen, in het 3de voorb. (bladz. 112) *acht* mijlen, en in het 4de voorb. (bladz. 113) *tweehonderd zeven-en-twintig* mijlen meer is, dan de Heer ARBON, door op zijne manier alle mogelijke verbeteringen in het werk te ſtellen, verkregen heeft.

Van bladz. 116 tot 121 vinden wij nog iets over den gebeterden koers en verheid, en de ſtroomkaveling, overeenkomſtig het boek van DOUWES.

Dit is nu het hoofdzakelijke van den inhoud. Voor het overige ſchijnt dit werkje met zoo veel overhaasting opgeſteld en afgedrukt te zijn, alsof elke vertraging met levensgevaar ware vergezeld geweest. Wij zouden bezwaarlijk kunnen gelooven, dat de man er ooit, gelijk men zegt, bij gezeten heeft, zoo in het zamenſtellen, als in het nazien van de proeven. Onnaauwkeurigheden, taalfouten, drukfouten, rekenfouten, misſtellingen *in legio*. Tot een ſtaaltje van dit een en ander verſtrekke nog het volgende: In de voorrede (bladz. 7) lezen wij, dat „eene tafel, die de correctie alleen *tot* (in) minuten geeft, eene *geheele* (halve) minuut verſchil opleveren kan;" en eenige regels lager, dat „het maken en overwegen van figuren den zeeman, in zijne praktijk, *alleen* tot last verſtrekken." Wat er verder over de breedte buiten den middag gezegd wordt, is geheel buiten den haak. Op bladz. 16 van het werk zelve lezen wij: „*Zet*, (Tel) in dit geval, den zonsafſtand van (het) top(punt) bij de zonsdeclinatie, de ſom *in* (is) de breedte;" en zes regels lager: „zider (zuider) declinatie." Op bladz. 42. „Indien *beide waarnemingen* (de waarnemingen beide) voor, of beide na den middag *genomen* (gedaan) worden, dan moet men de (grootſte) hoogte zoo na bij den middag nemen als mogelijk is, en *althans* letten,

dat de eene waarneming ruim *dubbel zoo veel tijd* (tweemaal zoo veel in azimuth) van den middag af is als de andere." Wat op bladz. 64, in het uitgewerkte voorbeeld, dat tot opheldering van den voorafgaanden regel dienen moet, door *herleiden horologietijd tot de middagplaats* $12^u.\ 0^m.\ 0^s.$, verſtaan moet worden, begrijpen wij niet; evenmin, als waar de rijzingtijd $0^u.\ 47^m.\ 4^s.$ van daan komt; volgens onze meening, zou de rijzingtijd in dit voorbeeld moeten zijn: $0^u.\ 50^m.\ 2^s.$; dit wordt er althans op bladz. 59 door ARBON zelven voor gevonden. De onvervalschte rijzingtijd is anders $0^u.\ 48^m.\ 10^s.$ Op bladz. 71 ſtaat: „Verbeter de waargenomene zonshoogte, en de declinatie voor de lengte, waarop gij u bevindt, benevens den tijd der waarneming, volgens het onverbeterde horologie." Dit moet beteekenen: verbeter de waargenomene zonshoogte, en zoek de declinatie voor het tijdſtip van de waarneming. Op bladz. 81 ſtaat, dat men de mijlen tot minuten moet maken, en deze minuten naast de *minuten* (mijlen) moet ſchrijven. Op bladz. 111 wordt een voorſtel opgegeven, om den koers en verheid tusſchen twee plaatſen te vinden, met de oplosſing van hetzelve; deze oplosſing heeft tot het opgegevene voorſtel geene andere betrekking, dan dat het de oplosſing is van een gelijkſoortig voorſtel, met andere *data*; nogtans worden de gevondene uitkomſten tot antwoord onder het opgegevene voorſtel geplaatst, waarvan het de oplosſing niet is. Op bladz. 113, in het antwoord op het 4de voorſtel, ſtaat: „N. O. t. O. $\frac{1}{4}$ op 1826 mijl afſtand." Dit moet zijn: N. O. t. O. $\frac{1}{4}$ O. op 2053 mijl afſtand. In alle uit- en onuitgewerkte voorbeelden, die tot opheldering en oefening moeten dienen van den regel, om lengte in afwijking te veranderen, worden de antwoorden in *lengte*, in plaats van in *afwijking*, gegeven (bladz. 115). „De koers valt o *ſtr. van het noorden of noorden*," zegt ARBON, om te kennen te geven, dat de koers *regt noorden* is (bladz. 120). In het uitgewerkte voorbeeld op bladz.

58 ſtaat, tot opheldering van den regel, op twee plaatſen, *afwijking*, in plaats van *breedte*. Enz. enz. enz.

Eindelijk moeten wij onze zeelieden nog waarſchuwen, dat zij dit boekje van ARBON van bladz. 1 tot 39 zonder gevaar kunnen raadplegen, alsmede van bladz. 66 tot 101, en van bladz. 116 tot het einde. In zoo verre is het overeenkomſtig met hetgeen in andere boeken over de ſtuurmanskunst, inzonderheid het boek van DOUWES, gevonden wordt. Maar zij moeten zich vooral wachten voor zijne manier, om de breedte buiten den middag te berekenen, en het horologie door dezelve te verbeteren, als welke voor een ſnelzeilend ſchip verderfelijke gevolgen hebben kan. Zij moeten ook omzigtig zijn met zijne berekening van den koers en verheid tusſchen twee plaatſen. Offchoon wij de gronden van die rekenwijze niet verſtaan, vermeenen wij deze waarſchuwing met grond te mogen doen, omdat wij fouten van 8 tot 227 mijlen in ARBON's berekende afſtanden gevonden hebben. Voorts raden wij zijn Ed., wanneer hij andermaal lust mogt krijgen om een boek te ſchrijven, wel ernſtig te bedenken, dat boeken, die warm naar de pers gezonden worden, zelden goed voor den dag komen. — Het moeit ons, dat dit boekje pronkt met eene opdragt aan den Schout-bij-nacht MAY.

Nederlandſche Bezittingen in Azië, Amerika en Afrika, in derzelver toeſtand en aangelegenheid voor dit Rijk, wijsgeerig, ſtaatshuishoudkundig en geographisch beſchouwd, met bijvoeging der noodige Tabellen, en eenen Atlas nwe Kaarten, door J. VAN DEN BOSCH, *Generaal-Majoor, Ridder van de 3de klaſſe der Militaire Willems-Orde. II Deelen. 's Gravenhage en Amſterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1818. *In gr. 8vo. Te zamen XXIV, 647 Bl. f 36-:-:*

Zie hier, te midden van den vloed van vertalingen en beuzelingen, een werk, hetwelk de vaderlandſche pers en de

vaderlandſche kunst eer aandoet; het werk van eenen Man, reeds voordeelig bekend door zijne Verhandeling over landbouwende Koloniën, door zijnen ijver en kunde, als een der werkzaamſte leden van de Maatſchappij van Weldadigheid, in het daarſtellen der Volkplanting *Frederiksoord* aan den dag gelegd, en die nu zijn Vaderland nuttig wil zijn, door eene nadere bekendmaking met die oudere Volkplantingen, weleer de ſteun van *Nederlands* welvaart en magt! Uitgerust met de noodige kundigheden, doordrongen met gevoel voor de eer zijner Natie, in de jongſte tijden door eenen al te vermaarden *Engelſchen* ambtenaar, tot verſchooning van eigene misſtappen, baldadig aangerand, bemoedigd door de hoop om, bij de nieuwe inrigting der O. I. Volkplantingen, door zijnen raad eenig nut te ſtichten, heeft de edele VAN DEN BOSCH hier geene moeite geſpaard, om ons een *klasſiek* werk te leveren, 't welk die van gelijken aard, waarop de buitenlander mag bogen, althans wat de uitvoering der Kaarten betreft, evenaart. Wezenlijk is de *gravure* van den geplaatdrukten titel, zoo van het werk, als van den *Atlas* (op zeer groot formaat), voortreffelijk; en ook de Kaarten zijn uitſtekend. De Platen nogtans, bij wijze van *vignetten* een gedeelte der Kaarten beſlaande, zijn van mindere waarde; maar over 't geheel vereert dit werk de ondernemers, gelijk den Schrijver; en wij hopen, dat een rijkelijk vertier ten bewijze zal ſtrekken, dat *ſolide* ondernemingen in ons land nog gewild en — mogelijk zijn.

Het geheel ſplitst zich in twee Hoofddeelen. Het eerſte behelst een algemeen wijsgeerig en ſtaatkundig, alsmede een ſtaatshuishoudkundig (*ſtatistisch*) overzigt der *Oostindiſche* bezittingen, vooral van *Java*, en eenige aanmerkingen over het vooruitzigt in de toekomst, hetwelk onze O. I. Bezittingen ons aanbieden. De Schrijver is in de hoofdzaak een gematigd voorſtander van het oude ſtelſel, zoo als het Eeuwen lang door de O. I. Maatſchappij is gehandhaafd, met erkentenis echter der *thans* veranderde omſtandigheden, en dus der nuttigheid van den vrijen handel. Slechts dezulken berispt hij, die het oude ſtelſel, zonder het behoorlijk te kennen, of de voordeelige vruchten daarvan, zoo voor onzen Staat, als voor den Inlander, en langen tijd voor de O. I. Maatſchappij zelve, te waardéren, op den voorgang van in- en buitenlandſche (vooral *Engelſche*) nieuwigheidzoekers, voor

licht

licht- en welvaart-belemmerend hebben uitgekreten. Dit geſchil heeft in de laatſte jaren, telkens na de heropening der *Oostindiſche* vaart, de gemoederen verdeeld. Bekend zijn (ten minſte bij belanghebbenden, daar dezelve nooit in den boekhandel gekomen zijn) de geſchriften van den onvergelijkelijken *Hollandſchen* Patriot en voorſtander van den vrijen handel, G. K. VAN HOGENDORP, op dit ſtuk, in 1801, 1802 en 1804, uitgegeven; nog bekender het omſlagtige werk van den onlangs overleden' Oud-Gouverneur Generaal H. W. DAENDELS, wiens ſtelſel door velen beſtreden, door H. D. CAMPAGNE verdedigd is; men kent uit het laatst der vorige Eeuw de *Rapporten* van den Heer NEDERBURGH en anderen. Zoo veel is daaruit, in verband beſchouwd met het tegenwoordige werk, ten minſte op te maken, dat velen het oude ſtelſel afkeurden, (zelfs STAVORINUS reeds in zeer harde bewoordingen, IIde D. bl. 266.); dat het ſtelſel van DAENDELS, door geweldige middelen ingevoerd, den Inlander, wiens lot men ſchijnbaar verbeteren wilde, nog dieper ongelukkig maakte, en alom niet alleen misnoegen, maar zelfs oproer verwekte, tot dat de *Engelſchen* kwamen, voordeel met dezen belemmerden ſtaat van zaken deden, en het Eiland, waar de *Compagnie* zich, vóór het beſtuur van DAENDELS, in binnenlandſche rust en zonder ſchulden — hoezeer geheel afgeſcheiden van het Moederland — had gehandhaafd, in bezit namen. Daar zij geen belang hadden in de aankweeking van *koloniale* voortbrengſelen, ſchaften zij alle gedwongene koffijteelt af, maar leiden nu eene zware belasting op den landbouw in 't algemeen, (van goede landen de helft, van de minſte een vierde der jaarlijkſche opbrengst) vernietigden het gezag der *inlandſche* Regenten, werden veroveraars, gelijk op den vasten wal van *Indië*, en, ten ſlotte, gaven zij, door de pen van RAFFLES, — toen zij het *zwaard* moesten in de ſcheede ſteken, — een *boek* in het licht, vol van hatelijke aantijgingen tegen de *Hollandſche* geaardheid in 't algemeen, en tegen het beſtuur der Maatſchappij tot op 1808, hetwelk met de zwartſte kleuren wordt geſchilderd, doch voor het overige met kennis van zaken, met geleerdheid, en met die *typographiſche* weelde gedrukt, welke vele oppervlakkige Lezers aan het werk, zonder meer, reeds waarde doet hechten. Tegen dit werk, nu, is hoofdzakelijk dat van den Heer VAN DEN BOSCH, 't welk wij thans beoor-

deelen, gerigt; zoodat hij de voortreffelijkheid des ouden ſtelſels in vele opzigten tracht te handhaven, en RAFFLES voet bij ſtuk te doen zetten; zelfs wederlegt hij hem te meermalen volgens deszelfs eigene woorden. Bezien wij kortelijk de hoofd-*reſultaten*. Vooreerst doet de Heer VAN DEN BOSCH overal zien, dat de zoogenaamde *dwangculture* eigenlijk eene belasting was, die de Staat (door de verovering van *Java's* Noordoostkust en daarop volgenden afſtand Heer des lands geworden) niet in geld, maar in arbeid van den bewoner afeischte; en hij tracht te betoogen, dat deze wijze van belasting niet alleen bij uitſtek voordeelig was aan den Staat, maar ook in het belang van den Inlander. Immers, dezelve moest in de rijstlanden $\frac{1}{5}$ of $\frac{1}{4}$ van zijnen oogst aan belastingen opbrengen: in verſcheidene plaatſen zou dit, voor-al bij misgewas, te veel voor den *Javaan* geweest zijn, om te kunnen beſtaan; daarom liet men dan ook dezen het noodige, mits hij, in plaatſe van rijst op te brengen, koffijbomen kweekte. Dit ging door middel van zijne eigene Regenten, aan welke hij gewoon, en met diepen eerbied onderworpen was; maar deze Regenten hebben de *Engelſchen*, — nadat reeds DAENDELS hen met eene ongehoorde hardheid behandeld, en hun lot veel verergerd had, — als nuttelooze tusſchenbeſturen tusſchen hen en den Inlander, afgeſchaft, en deze ſtaat thans onmiddellijk met genen in aanraking. De Inlander is thans op de Noordoostkust van *Java*, tegen betaling der lasten, Heer van zijn land, en vrij van de knevelarijen der *Javaanſche* Grooten. Maar — zegt de Generaal VAN DEN BOSCH — aan het beſtuur dier Opperhoofden was hij verkleefd; hij was te vreden; de oude inrigtingen ſtrekten altijd, door verzekering van ieders wettig eigendom, daarheen, dat de Grooten hunne magt zoo min ten aanzien hunner Regenten, als de laatſten hun gezag omtrent hunne onderhoorigen, misbruikten. Geſtrenge of dwangmiddelen worden bij dezen arbeid volſtrekt niet gebezigd, en zouden ook niets, dan verloop van volk, uitwerken. In dit punt nu — de noodzakelijkheid van gedwongene leverantiën — is DAENDELS met onzen Schrijver, gelijk met alle de voorſtanders van het oude ſtelſel, volkomen eens. *Hij houdt zich* (bl. 104 van zijnen *Staat der Nederlandſche Oostindiſche Bezittingen*) *overtuigd, dat, na de bevrijding der* Javanen, *hun belang de affchaffing* (der heerendienſten) *niet verderde. Het*

is

is eene dwaling, zégt hij, *den* Javanen *eenigen afkeer van de verpligte leverantiën toe te schrijven, daar landeigendom onder de* Javanen *nimmer bekend geweest, en zij van aloude tijden af gewoon waren, voor hunne Regenten en Hoofden te arbeiden. Nimmer heb ik bij dezelve een verlangen, om landeigenaars te worden, opgemerkt.* Eene zoo gewigtige getuigenis eens Mans, die er *belang* bij had, om alle verrigtingen en inſtellingen der vernietigde Maatſchappij in een ongunſtig licht te ſtellen, verdient gewis behartigd te worden. Terwijl hier overal, ook met de woorden van den Heer NEDERBURGH, bl. 331—333, de weldadigheid van het oude ſtelſel, voor de rust des Eilands, de welvaart en de bevolking, hoogelijk geroemd wordt, lezen wij in andere berigten, zoo als die van STAVORINUS, dat *Java* van 1738 tot 1777 meer dan de helft in bevolking verminderd is, ten gevolge van eenen vijfentwintigjarigen oorlog; dat op het laatst der vorige Eeuw de *retouren* meer af- dan toenamen; dat de koffij*boomen* ſedert 1797 wel vermeerderd, maar de *pluk* verminderd is. Doch, wanneer men alles in dit gewigtig geding onpartijdiglijk voor en tegen weegt, zoo komt het ons voor, dat de *uiterlijke ſchijn*, vooral door den geest der Eeuwe en *declamatiën* fraai voorgedaan, meest voor het nieuwe ſtelſel, of de onbepaalde vrijheid, aan den Inlander gelaten, om des verkiezende ook *niet* te werken, maar dat *daadzaken* en *ondervinding* voor het oude, of de gedwongene leverantiën, pleiten. Zeer verſtandig toch zijn de aanmerkingen onzes verdienſtelijken Schrijvers in het vierde Hoofdſtuk, — waar hij tot de eigenlijke wederlegging van RAFFLES overgaat, — over het gevaarlijke, om lang gevestigde, oude inſtellingen aan nieuwe *theoriën* op te offeren; een kwaad, waaraan ook wij nog zoo vreesſelijk lijden! Te regt zeide SOLON: *Ik gaf aan* Athene *niet de bestmogelijke, maar de beste wetten, waarvoor het vatbaar was;* en de jammerlijke verwoesting van *St. Domingo*, de noodzakelijke inſtandhouding der ſlavernij bij den afgeſchaften ſlavenhandel, dit en meer nog toont aan, dat men ook in de koloniale ſtaatshuishoudkunde die gulden ſpreuk van den *Atheenſchen* Wetgever moet in het oog houden. Men werpe ons hier de *Spaanſche* wreedheden en den gedwongen' mijnarbeid der inboorlingen van *Amerika* niet tegen. Koffijcultuur en mijnarbeid zijn, *en* wat de gezondheid, *en* wat de gemakkelijkheid betreft, hemelsbreed onderſchei-

ſcheiden, en tot de eerſte wordt, volgens DAENDELS zelven t. a. pl., geen zesde des jaars vereischt. De *Javaan* is traag uit zichzelven; hem moet, even als een kind, eene taak gegeven worden, die hij *moet* afdoen; doch men heeft tevens te zorgen, dat die taak niet te zwaar zij. Uit de *officiële* tabellen, achter het werk van RAFFLES gevoegd, blijkt, dat de gemiddelde bevolking in de Gouvernements-diſtrikten 3259 hoofden op iedere geographiſche mijl, d. i. zelfs nog meer dan in *Nederland*, zou hebben bedragen, — en ook meer dan in de landen der *Javaanſche* Vorſten; hetwelk zekerlijk naar geene ontvolking zweemt, maar ons ook overdreven, en denkelijk op verkeerde rekeningen berustende, voorkomt. Dan, het is niet deze daadzaak alleen, die VAN DEN BOSCH van RAFFLES zelv' ontleent, om hem te wederleggen. De uitwerkſelen van het ſlechte beſtuur der Maatſchappij zouden voornamelijk op *Cheribon* hebben gedrukt, zoodat het bijna verwoest daar neder lag. En toch bevat *Cheribon*, volgens hemzelven, 3449 inwoners op eene geographiſche mijl! Ondertusſchen zouden er nog *zeven achtſten* van den grond onbebouwd liggen; zoodat *Java*, onderſteld zelfs dat het door elkander ſlechts 2000 menſchen op elke vierkante mijl had, 16,000 menſchen op die ruimte van grond zou moeten kunnen voeden, d. i. *viermaal* zoo veel als de Provincie *Holland!* Bij de vergelijkende berekening der voor- en nadeelen onder het *Hollandsch* en *Engelsch* beſtuur, heeft RAFFLES de koffij bij het eerſte ſlechts *pro memorie* gezet, als *naar Europa gezonden*, bij het tweede wel degelijk in rekening gebragt; en naar *zulke* opgaven maakt hij de rekening op! De belastingen, tegen wier drukkend bezwaar onder de Compagnie RAFFLES zoo uitvaart, bedroegen, volgens zijne eigene opgaven, *onder die Compagnie*, ruim een *vijfde* te haren behoeve; onder het hoogverlichte, menschlievende, wijze *Engelſche* Gouvernement, en den Vriend der *Javanen*, RAFFLES, de *helft*. Ook moesten de menſchen hunne velden uitputten, door ze tweemaal in 't jaar te bebouwen.

Hoe jammer is het, dat een werk als dat van RAFFLES, waarin omtrent den ouden toeſtand der *Javanen*, derzelver kunſten, letterkunde, enz. zoo vele keurige berigten voorkomen, door zoo vele grove, men zou bijna moeten zeggen opzettelijke, onwaarheden en verdraaijingen van daadzaken — die wij nog op verre na niet alle hebben opgenoemd — wordt

wordt ontluisterd! hoe beklagelijk, dat juist de grootere letterkundige verdienste des werks, gevoegd bij den naam des Schrijvers, wien men als der zake kundig *moet* beschouwen, onze Natie niet slechts in *Engeland*, maar ook in *Duitschland* en *Frankrijk* in een ongunstig daglicht moet plaatsen! Reeds dragen daarvan de *Recensiën* in de *Duitsche* tijdschriften en in de *Bibliotheque universel'e* getuigenis, welke RAFFLES zonder onderzoek naschrijven. Hoe wenschelijk ware het dus, dat een werk gelijk het tegenwoordige, door eene bekwame hand, in het *Hoogduitsch* of *Fransch* wierd overgebragt! Anders is het mogelijk, dat de *Duitschers*, hoe onderzoeklievend ook, wanneer het Aardrijks- en Volkenkunde geldt, bij hunne schandelijke onwetendheid van onze taal, van deze wederlegging van RAFFLES uit zijn eigen werk onkundig blijven.

Onder de menigte gewigtige zaken, welke dit boekdeel bevat, trof ons vooral het uitzigt op een' vermeerderden uitvoer uit de *Oostindische* bezittingen, ten gevolge der afschaffing van den slavenhandel. Het is niet te ontkennen, dat de *Westindische* bezittingen, bij de jaarlijksche vermindering van 5 ten honderd door meerdere sterfte der Negers, zonder invoer eindelijk geheel zouden te niet gaan, wanneer niet de planter, door eene zachtere behandeling, de huwelijken en vruchtbaarheid der Negers bevorderde. Maar ook in dat geval zal men veel door de vingeren moeten zien, en er zal niet meer zoo veel gebouwd worden; 't welk de koloniale waren in 't algemeen, en dus ook de *Oostindische* koffij en suiker, (thans weinig vandaar ingevoerd) in waarde zal doen rijzen. Zie bl. 233 en verv. Deze afschaffing dus, zoo gebiedend door de menschelijkheid gevorderd, en waaruit sommigen zoo veel onheils voorspelden, zal, gelijk alles wat goed is, voor ons ook op den duur nuttig zijn; want het lijdt toch wel geen' twijfel, dat onze *Oosterſche* bezittingen (om nu niet eens van de meerdere *concurrentie* in de *Westindiën* te spreken) voor ons van veel grooter belang dan de *Westerſche* zijn.

Wij moeten den Lezer op het werk zelve verwijzen, nopens de andere gewigtige *resultaten*, tot den handel en de geldmiddelen onzer *Oostindische* bezittingen betrekkelijk. Het blijkt daaruit, dat de *Engelschen* hun batig slot van de jaren 1814—15 slechts te danken hebben aan de veroveringen, gemaakt op den Sultan en Keizer van *Java*, en buiten dezelve

ve niet veel meer dan een half millioen guldens ($\frac{1}{2}$ millioen *ropijen*) bedragen heeft; terwijl het, onder het *Nederlandſche* beſtuur, op *een millioen* guldens kon worden geſchat. De uitgaven worden, volgens de bevinding der jaren 1809 en 1810, geraamd op *f* 11,665,500, de inkomſten (met die der laatſt veroverde Provinciën, en de winst op de *producten* medegerekend) op *f* 14,850,217-19 10, gevende dus over 't geheel een batig ſlot van *f* 3,184,717-19-10, hetwelk echter, om *Java* niet te zeer van klinkende munt te ontblooten, niet naar *Europa* kan worden overgemaakt, maar dienen moet, om den landbouw op *Java* (die graanſchuur van *Indië*) te verbeteren, en eene tamelijke zeemagt te onderhouden. De voordeelen van den algemeenen handel uit *Europa* op *Nederlandsch Indië* worden op *f* 3,421,463-1, en met dien van *Indië* in *Indië*, op *China*, op *Indostan* medegerekend, op *f* 5,378,028-6 geraamd.

Doch genoeg. Wilden wij onzen lust involgen, wij zouden te veel uit dit ſchoone werk overſchrijven. Wij hopen van harte, dat de uitſlag aan de welmeenende bedoelingen des Schrijvers, om dezen hoofdtak onzes handels te doen bloeijen, zal beantwoorden; maar durven ons, in de tegenwoordige omſtandigheden, daarmede naauwelijks vleijen.

(*Het vervolg hierna.*)

Mengel- en Tooneelpoëzij van Mr. SAMUEL IPERUSZOON WISELIUS, *Ridder der Orde van den Nederlandſchen Leeuw, Lid van het Koninklijk Inſtituut en Secretaris van deszelfs tweede klaſſe, Lid van het Zeeuwsch Genootſchap van Wetenſchappen, enz. III Deelen. Te Amſterdam, bij* Gartman *en* van der Hey. 1818, 1819. *In gr.* 8vo. *f* 11-14-;

(Vervolg der Recenſie bl. 299 env.)

Wie zou, met of tenſond na BILDERDIJK, FEITH en TOLLENS, durven optreden? ten zij de van vrouw Natuur zoo bijzonder beweldadigde LOOTS, door haar, tot ſpijt der Kunst en derzelver zoo hoog geroemde beſchaving, opgevoed, gekweekt, en in den vrijen en openen bloemhof der hemelſche Poëzij geplaatst. De al te kieſche minnaar en kunst-

kunstmatige kweeker van bloemen moge in dien Zoon der Natuur hier en daar iets wilds, iets onregelmatigs, iets wanſtaltigs opmerken; de bewonderaar der vrije en verſcheidene gaven der altijd milddadige Natuur verlustigt zich, ook ondanks deze kenmerken van eenen eenigzins veronachtzaamden groei, in den hoogstaantrekkelijken, hoogstliefelijken geur, ſtal en kleur van die bloem, die, met andere hoofdbloemen, den hof liefelijk bewierookt en uitſtekend verſiert. Veelvuldig zijn de twisten over Natuur en Kunst; maar het is hiermede, gelijk bijna met alle dergelijke oneenigheden: meestal ligt de waarheid in het midden, of in de overeenſtemming, die de voorſtanders, verhit door eigen waan, veelal voorbijzien. Te veel kennis, te veel kunst, te veel vertoon van geleerdheid, kunnen zoo wel hinderen als te weinig oefening, te weinig inachtneming van de altijd te regt geprezene wetenſchap. De zaak behoort bij de form, de formen bij de zaken. Schoon zamenſtemming van al wat edel en goed is den hoogſten lof wegdraagt, laat ons billijk en dankbaar zijn voor hetgeen wij aantreffen. Allen kunnen wij niet volmaakt zijn; maar laat ons allen trachten de volmaaktheid te naderen, en erkentelijk zijn voor hetgeen wij van anderen genieten. Wat LOOTS te weinig bezit, heeft, of ten minſte ontbloot, WISELIUS te veel. — „WISELIUS?" — Ja, Lezers! Deze voorheen minder bekende Dichter treedt thans in het licht, en wel in ééns met drie Deelen *Mengel- en Tooneelpoëzij*. — Dan, vervolgen wij onze aanmerking; de toepaſſing op dezen Dichter zal als van zelve in het oog vallen. Wij kennen zijnen vrijheid- en waarheidlievenden aard, eerbiedigen denzelven, en zullen den onzen niet verbergen, maar, zoo wij meenen, hem zoo wel, als zijnen groote voorgangers, zonder vleijerij, regt doen wedervaren. Dat drooge regenſeren van Schrijvers, zonder wat dieper door te dringen, is toch ook vervelend. Nu dan! — Zij, die de fraaije Letteren, als eene wetenſchap, hooggeleerd behandelen en beoordeelen, (en die zijn er tegenwoordig zeer velen) dwalen inderdaad, onzes oordeels, van haar grondgebied, en doen haar en haren beoefenaars dikwerf onregt. In wijsgeerige, meetkundige en natuurkundige beſchouwingen zijn onderzoekingen geoorloofd, die in het rijk der Letteren niet gelden. Ja, daar zoeke, daar vrage men bepaaldelijk naar het ware, naar eeuwig vaste gronden, naar oplosſing van bewijsbare *problemata*: hier, bij de

de Letteren, vrage men naar *harmonie*, het echte kenmerk der kunst; welke kunst ten minſte niet minder *formen* dan *zaken* behoeft, het ware zonder het behagelijke ſchuwt, en gaarne het ware als omkleed met iets denkbeeldigs duldt, ja de waarheid dikwerf wil en moet omhangen met eene ſmaakvolle verdichting. Alle filozoferen in de kunst is daarom meestal derzelve nadeelig. De veelomvattende kunst neemt alles op, alles aan; wetenſchap, kennis, wijsgeerte, waarheid behooren ook natuurlijk bij haar te huis. Even min als die verhevene eigenſchappen van iets Goddelijks of menſchelijks eigenlijk zijn uitgeſloten, zijn zij het ook niet van kunst in het gemeen of van poëzij in het bijzonder, ja zij zijn er evenzeer als van alles de ziel en de grondſlag van; maar de bevalligheden omkleeden de naakte waarheid; zij voeren de koude wijsgeerte rond in hare danſen met guirlandes van bloemen; de droge kennis en ſtijve wetenſchap moeten zich kunstmatig verſieren, om in de ſpelen der kunst te deelen; en daar, waar deze haren eigenen boventoon in den hof der kunst halsſtarrig ſlaan, waar de wijsgeerte bewijzen en oplosſing van vraagſtukken eischt, waar de waarheid hare naaktheid, hare *puræ naturalia* vertoont, daar vlugt de kunst. — Wij zullen geene voorbeelden aanhalen; men zal ons genoeg verſtaan. *Hollie ſatis*, *Auditores!* — *tranſeamus ad* WISELIUM.

Hij is inderdaad een zeer geleerd man, doorzult met een rijken ſchat van kennis, vol Griekſche belezenheid, daarenboven zeer gevoelig, vol vuur en kunstkitteling, hoog opgewonden van geest en ſtoutmoedigheid; alle inderdaad zeer loffelijke eigenſchappen in eenen Dichter, en bovenal in eenen hooggeſaarsden Treurſpeldichter, hoedanig de Heer WISELIUS te regt mag genoemd worden, ja als hoedanig hij zich met reden veel lof en roem verworven heeft en nog dagelijks meer verwerven zal, zoo hij gedurig beſeft, dat wij in Nederland en niet in Griekenland zijn. Ja, het tooneel moge in Attika of op het Trojaanſche ſtrand zijn, de hoorders blijven toch altijd in den Amſterdamſchen of Haagſchen bak, loges of balkons; en 't is het publiek niet te vergen, zoo diep geleerd, zoo gemeenzaam met al die vreemde namen en zaken te zijn; ook is het van den ſpeler al te veel gevergd, zoo goed te leezen en zoo goed alles uit te brengen. Het is den Franſchen nagegeven, en te regt, dat hunne Griekſche en Romeinſche tooneelhelden en heldinnen niet zelden *gefranciſeerd* zijn;

even

even min mogen de onzen iets van ons nationaal Hollandsch hebben; zij moeten Grieksch en Romeinsch zijn en blijven, maar toch zóó, dat een niet kwalijk opgevoed en onderrigt Nederlandsch publiek met de woorden, tolken der denkbeelden, zonder veel pijn en ſtudie van vreemde namen en zaken, dadelijk gemeenzaam is, en zich alzoo kunstmatig kan diverteren; want daarom gaat zoodanig publiek naar den Schouwburg, wel te weten als het behagen vindt in deze inſpannende uitſpanning; anderen verkiezen eene geheel losſe uitſpanning, en die zien nooit een Treurſpel, ten minſte niet met genoegen. Voor ons, wij zouden ieder zijnen vrijen weg laten gaan, zoo der zedelijke en burgerlijke beginſelen maar geen overlast worde aangedaan. Dat geleerde, die ſchat van letterkunde, die rijke kennis mag wel in Treurſpelen, en in het bijzonder in alle ſpel van dichten in het gemeen wonen; het mag wel medevloeijen, doorblinken; maar als ongemerkt, ongezocht, bevallig en harmonieus. Wij weten wel, waar het grootendeels van daan komt. De Heer WISELIUS heeft, behalve eene ſolide ſtudie der Ouden, veel moderne Latijnſche Dichters van den besten ſtempel gelezen; maar de Latijnſche taal geeft hieromtrent meer eigenaardige vrijheid. Die Latijnſche verzen leest, *ab eo viro docto*, *ſaltem ſemidocto* mag men vooronderſtellen, dat hij de oude literatuur, historie en antiquiteiten beoefend heeft, niet van ons, *homunculis*, *Belgicis*, *ineruditis*.

Na deze algemeene aanmerking, nemen wij de drie Deelen nu kortelijk tot nadere beſchouwing in handen.

Voor het eerſte Deel heeft men eene voor ons te geleerde Voorrede, voornamelijk over de taal, geſlachten der naamwoorden, ſpelling enz. Dezelve is, herhalen wij, ons te hoog en te moeijelijk. Wij zijn niet berekend voor zoo fijne onderſcheidingen. Wij behelpen ons met SIEGENBEEK dusverre gaarne, en ſtuderen nog in BILDERDIJK. Dit moeten wij den Heere WISELIUS met roem nageven, hij is vast in zijne ſpelling en taal, en houdt zich zeer naauwkeurig aan het eens aangenomene, hetgeen in zich altijd prijsſelijk is.

De dichtſtukjes, die ons in dit Deel meest bevielen, om van den voorheen reeds uitgegevenen roemwaardigen *Roem* (*) niet te gewagen, zijn: *De Rijkdom*, *De eenzame Grot*, (de laat-

(*) *Letteroeff.* 1815. bl. 71.

laatſte evenwel ligt op de uiterſte grenzen der decentie.) *De Toonkunst*, *Chloë en de Zanggodinnen*, *Chloë mij alles*, *Mijn kennismaken met Chloë*, *De Zomermiddag*, (zeer na grenzende aan het Latijn.) *Vervulde Wenſchen*, *Aan mijne dierbare Echtgenoote bij het afſterven van ons derde Dochtertje*, *Aan mijne tederbeminde Echtgenoote bij de twaalfde Verjaring van ons Huwelijk*, *Trazybulus te Athenen*, *Deidamia aan Achilles*, *Bij Napoleon Bonapartes Intogt binnen Amſterdam*, *Aan mijne tedergeliefde Egade op den 3 Mei 1811*, *Aan dezelfde in den aanvang van 1812*, *Aan G. Dorn Seiffen*, *Aan Kornelis Loots*.

Hoe meer en naauwkeuriger wij deze Gedichten lazen, hoe meer dezelve ons gevielen, door rijkdom van kennis, juistheid van gevoel en kracht van verbeelding. De verſificatie van den Heer WISELIUS, hoe prijzenswaardig over het geheel genomen, komt in losheid en gemakkelijkheid niet bij die van LOOTS of TOLLENS. Dat zangerige, dat ter juister tijd geklemde en ongeklemde, zoo uitſtekend aangewezen in de niet genoeg gekende en geprezene Verhandeling van den edelen Hoogleeraar G. HESSELINK *over de Nederduitſche Proſodie*, is niet altijd in acht genomen; b. v. de woorden *Cyprustempeldienst*, bl. 34. *doodsangst*, *Hektors heldenkling*, bl. 145, en vervolgens, bl. 146 en 147, de regels:

Ach! werd dan 't *echtaltaar*, toen 't op ons feest mogt rooken,
Bezoedeld door een *kraai* of *onheilſpellende* uil?
Is onze *huwlijkstoorts* aan *lijkpraalvuur* ontſtoken,
En hield zich de *echtendſtar* in *donderwolken* ſchuil?
Of heeft *Tiziſone* een *treurgalm* aangeheven,
Toen gij *me uw liefdedrift* voor *Junoos oog* beleedt?

Dan, genoeg, om te toonen, dat regt gemakkelijke vloeijing van woorden en verzen niet altijd in deze Gedichten gevonden wordt.

Het is moeijelijk, om het ieder van pas te maken, en elk woordje en gedichtje te leggen op een goudſchaaltje. Is er hier en daar in het eerſte Deel een versje, dat eenen zeer kieſchen of kuiſchen Lezer wat al te weelderig ſchijnt; in het tweede Deel zal een ander, van losſer aard, den toon der droefgeestigheid al te doorloopend vinden. Wat ons betreft, wij hebben vrede met beide, zoo wel met het vurig

lied

lied des in minnebrand ontſtoken *Jongelings*, als met den natuurlijken en gevoeligen klaagzang van eenen *Weduwenaar* met *tien* Kinderen; waarom de Voorrede voor het tweede Deel voor ons overbodig was. Vele gedichten in dit tweede Deel zijn vol van dat overkropt harteleed, hetwelk, natuurlijk uitgeſtort, niet misſen kan te treffen. Hier is dan zoo wel als in het vorig Deel, ja welligt nog meer voortreffelijks. De *Hulde aan mijne voor eeuwig geliefde Echtgenoote Suzanna le Poole*, dat *Aan mijn' Behuwdbroeder Mr. S. le Poole in andwoord op een' Brief ter vertroosting*, hebben onder anderen veel loffelijks. De berijmde vertalingen uit JESAIA; NAHUM en HABAKUK zijn, zoo wel als dat uit PINDARUS, los en krachtig. Het *Gezang*, *Bede en Gezang*, *Jezus de Verlosſer*, *Gods Goedheid*, het *Lentefeest*, en bijzonder de *Delfiſche Tempelzang* en *Offerzang aan Proſerpina*, zijn verdienſtelijk. De gedichtjes op *Mr. Johan Valckenaer* en *Theodorus van Kooten* zijn gepast, hartelijk en vol warme vriendſchap. 's *Werelds Onbeſtendigheid* is eene zeer goede vertaling van het beroemde *De inconſtantia rerum humanarum* van VAN KOOTEN. De *voorzang* is ons ook wat lang, en te kunſtig; hetgeen zich echter door de plaats der voorlezing, de tweede Klasſe van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut, welligt laat verdedigen. Deze voorzang heeft ook weder te veel vreemde en duistere namen, blijkbaar daaruit, dat dezelve door aanwijzende nota's opgehelderd moesten worden. De *ſlotzang*, hoewel in hetzelfde gebrek eenigzins deelende, is regt meesterlijk. Zie hier denzelven:

't Was vruchtloos naar den prijs gedongen,
Om hem, die bij de Auzoonſche Lier
Dit treffend Leerdicht heeft gezongen,
Te volgen met gelijken zwier.
Verſtond ik zelfs de taal te kneden
En haar in nieuwen tooi te kleden,
Als Vondel, Hooft, en Bilderdijk,
Nog mogt mijn ſpeelſtift nimmer toonen
De Nederlandſche Luit onttronen,
Van Kootens Zang in kracht gelijk.

Damaskus roos, aan Singaat boorden
Geliefkoosd om haar waas en kleur;

Verliest, in 't bar en buldrend Noorden,
En purperglans en balsemgeur.
Geen santolijn uit Tiburs dreven
Behoudt haar vastheid, kracht, of leven,
Waar haar Kallistoos tand verknaagt.
Wie zag Meoonsche hyacinthen
Hier bloeien met die gloênde tinten,
Waar Hellas Lusthof roem op draagt?

Hoe schooner kelk een bloem mag dragen,
Hoe teêrder verf haar zoomtjes boordt,
Te minder zal 't verplanten slagen
Uit zagter lucht in ruwer oord.
Vergeefs den grond naar eisch te mengen;
Vergeefsch het stutten, snoeien, sprenglen;
Vergeefsch en glas en kolengloed;
Een enkel tochtje schroeit haar bladren
En stremt haar 't levensvocht in de aadren;
Geen kunst, die haar voor 't kwijnen hoedt.

En ik, ik heb uit Tyber-aarde,
Uit Romes weelge lustwarand,
Een bloemenreeks van hooge waarde
Hier, in een drasige aard, verplant!
Gewis, de glansen, die haar sierden,
Toen ze in haar moedergrond nog tierden,
Die heldre luister ging te niet;
En 'k zal mij hoogst gelukkig noemen,
Zoo slechts van de oude fleur dier bloemen
Mijn zorg nog sporen overliet.

Bijzonder geviel ons ook het vers, *Uitboezeming*, inzonderheid daarom, dat het, in veel zachter, stiller en eenvoudiger trant gedicht zijnde, toont, dat de Heer WISELIUS de behandeling van zijn speeltuig volkomen meester is. In een' anderen trant is het daaraanvolgende *Aan B. A. Fallee*, dat ons daarom wat te sterk, te forsch voorkomt. — Het tweede Deel eindigt met eenige *Sneldichten* en *Iets over de Liefdesgeschiedenis van Achilles en Deidamia; behoorende tot den Brief en Klaagzang, geplaatst in het eerste Deel.*

Om

Om iets van onderſcheiden aard aan te halen, en alzoo te toonen, dat de Heer WISELIUS met teederheid en kracht de dichtpen voeren kan, kiezen wij: *Aan mijne Echtgenoote, in den aanvang des jaars* 1812.

't Zegt weinig, als de voorſpoedszon
Haar ſtralen om ons heen blijft ſchieten;
Als welvaart uit haar rijke bron,
En hof en akker blijft begieten,
En van haar zilverblanke ſchaal,
Met gulle hand, bij ieder maal,
Ons brood met vreugdenat bedruppelt;
Als, ruim gevoed, naar eisch gereed,
Een kroost, nog onbekend met leed,
Gezond om onze kniën huppelt;
Om dan, te vrede met zijn ſtaat,
Het moedig hoofd om hoog te dragen,
En nimmer, met gefroust gelaat,
Van boezempijn of angst te klagen.
Maar als de ſtorm van tegenſpoed
Op onze paden buldrend woedt;
Als 't licht verdrongen wordt door 't duister;
Als 't regt vertrapt en 't vaderland,
Door een medogenlooze hand,
Gekneld wordt in een ſlavenkluister;
Als elke bron van welvaart droogt,
Of zich door euvelmoed voelt ſtremmen;
En waar men op zijn teigen oogt,
Een zorgenreeks de ziel komt klemmen;
Om dan bij echtgenoote en kroost
Te vinden zulk een ruime troost,
Die 't hart behoedt voor hooploos beven:
Dit, dit, voorzeker, is een ſchat,
Die eindloos hooger heil bevat,
Dan goud- of zilvermijnen geven.

Die kostbre ſchat viel mij ten deel;
Die troost mag in mijn boezem vloeien.
Al poogt een Dwingland mij de keel
Te nijpen, neen! haar toeteſchroeien;

Al laat hij door een beulenſtoet,
Zoo dorſtig, als hij zelf, naar bloed,
Het tergend trapplen op de lenden;
Al voert hij Neêrlands wee ten top;
Al eischt hij zelfs mijn zonen op,
Ter meerdring van zijn rooverbenden;
Toch blijft mijn moed onwrikbaar ſtaan,
En ſpot met 's wreedaarts folteringen:
Hij kan mijn ziel in banden ſlaan,
Noch tot zijn dienst mijn handen dwingen....
Maar wien, wien ben ik dit verpligt?
Wie heeft mijn gangen dus gerigt?
Wie doet mij zulk een moed behouwen?
Gij, dierbre gade, gij alleen!
Gij ſpreidt die ſtralen om mij heen;
Gij leerdet mij op God betrouwen.
En laat ik ſoms, vermand door ſmart,
Het hoofd een wijl te magtloos hangen,
Gij troetelt me al de pijn van 't hart
En doet de vreugde 't wee vervangen.
Gij voert de kindren aan mijn zij;
Uw ſtem maakt elk vernoegd en blij....
Hoe zou ik ooit uw waarde melden?
Hoe ooit mijn dank u toegebragt?
Neen! dit gaat boven mijne magt:
God zelf moge u voor mij vergelden!

en het gedicht *Bij Napoleon Bonapartes Intogt binnen Amſterdam.*

Waartoe dat loof, die bloemenkranſen,
Dat luid gejoel, die jubeldanſen,
Dat luchtdoorgalmend vreugdgejuich,
Daar ſlavenketens om ons klinken,
Daar zwaard en priem en moorddolk blinken,
Bij 't aaklig ſchor geknars van 't ſchriklijkst foltertuig?

Wie is hij, die, met lauwerblaadren
Om 't hoofd geſlingerd, fier komt naadren?
Een Arengzeb? Een Attila?
Wat Oceaan van ſtrijdigheden!
Het menschdom wordt in 't ſlijk vertreden,
En galmt den voet, die 't trapt, een ſchaatrend loflied na!

Hoe

Hoe laat ge, ó mensch, uw waarde krenken!
Wat kromt ge u op eens Dwinglands wenken,
Als waar 't een God in menſchenſchijn?
Ga, ga dan ook voor tijgers knielen,
Waar ze al, wat hen genaakt, ontzielen,
En brieſchen, klam van bloed, in Zaraas rampwoestijn!

Of wijdt ge ook Koryneet uw galmen?
Siert ge ook Prokrustes 't hoofd met palmen?
„ Neen!" ſchreeuwt ge, „neen! hem treff' de dood!"
Doch zie: hij is ten troon geſtegen:
Reeds walmt de wierookgeur hem tegen;
Nu is 't gedrocht een held en vleizucht noemt hem GROOT.

Zoo kwist gij, met onzinde handen,
Aan 't ſchuim des menschdoms offeranden,
En klatergoud bekoort uw ziel.
Is dit uw Zeedlijkheid? Uw Orde?
Dat dan 't Heelal weêr baiert worde,
Of 't aardrijk voor den Staf eens wreevlen Noodlots kniel!

Gij duldt dit, Gij, ó Opperst Wezen!
Of is uw beeld uit waan gerezen?
Hebt gij in waarheid geen beſtaan?
Is 't dwaas, een Albeſtuur te roemen?
Is hij alleen een God te noemen,
Die 't hoogst gezeteld is en 't al in boei mag ſlaan?

Neen, God regeert!... Zijn Alvermogen
Heeft hem, hoe hooger opgetogen,
Tot dies te zwaarder val geſpaard.
Al bieden hem miljoenen ſlaven,
In 't ſtof gewenteld, offergaven,
Eens zwelgt hem de afgrond in, tot heil en ſchrik der aard.

Ja, blijf uw medemensch vertreden,
Geweldnaar!... Nog maar weinig ſchreden,
En 't graf verſlindt uw overſchot.
Wat dan, wat wordt er van uw luister?
't Zinkt alles met u neêr in 't duister,
En 't erfdeel van uw naam is 's werelds vloek en ſpot.

Dan, genoeg, om hetgeen wij gezegd hebben te bewijzen.

De ijver van den Heer WISELIUS is bijzonder groot. Na de aankondiging van de beide eerſte Deelen, bevorens door ons gedaan, (want men moet deze onze beoordeeling der werken van BILDERDIJK, deszelfs *Gade*, FEITH, TOLLENS, WISELIUS en VAN HALL, die volgen zal, als één geheel beſchouwen) werd ons een derde Deel gebragt. Wij herlazen daarin alles, wat wij te voren met genoegen gelezen hadden of vertoond zagen. Wij oordeelen den *Walwais en Adelheid*(*) hier eigenlijk wel niet te behooren, als hebbende met *tooneelpoëzij* weinig gemeen; echter waren wij, met dit ſtuk nagenoeg onbekend zijnde, zeer verheugd, het hier gevonden te hebben; want dit ſpel is, wat houding en uitvoering betreft, zoo gelukkig, dat het ons en anderen niet alleen bijzonder behaagd en getroffen heeft, maar ook bij de vertooning zeer zeker uitnemende werking moet doen. Meer bekend waren ons de *Hektor*, uit het Fransch vertaald naar LUCE DE LANCIVAL, en *Polydorus* (†), beide Treurſpelen, het laatſte oorſpronkelijk. Wij misſen tijd en plaats, dezelve, vooral het laatſte, dat zeer veel voortreffelijks bevat, gelijk alle Treurſpelen van onzen Dichter, op nieuw met verdiende aandacht gade te ſlaan, en hadden ook geen oogmerk om over dezelve uit te weiden. Genoeg is het, dat wij den Heer WISELIUS houden en vereeren voor een' onzer kundigſte Dichters, die, bij de uitſtekendſte gaven van genie op den duur oefening en fijnen ſmaak voegende, en ſteeds een open oor leenende aan welgemeende raadgevingen, onder de beſte Dichters zal gerekend worden. Hij gewenne zich vooral aan zachtheid, duidelijkheid en vloeibaarheid; kracht ontbreekt hem niet. Wij wenſchen hem hiertoe overwinst van uitgeſpaarden tijd. Één raad houde hij ons ten beſte. Zijne op zich genomene bezigheden zijn vele en van de allergewigtigſte. Hij, vurig in lettermin en werkzaam van aard, offere niet te veel, niet te ſchielijk, op het altaar der Zanggodinnen. Hij toch heeft nimmer nood te zullen gerekend worden onder de zeer groote Luiaards, dat is *zeer luije Grooten*, die het korte des levens lang maken, niet door een werkzaam genot van het ware zout des levens, jagende naar eenen inderdaad welverdienden roem, maar door ondragelijke vadzigheid en verveling. Uit het voorbeeld van WISELIUS ziet men, wat fonds

(*) *Letteroeff.* 1813. bl. 321.
(†) ——— 1814. bl. 435.

fonds van kennis eene welgeoefende jeugd aanbrengt. Gegoede Kooplieden, en bovenal de Aanzienlijkſten des Lands, gaven voorheen, meestal, zoo niet eene geleerde, ten minſte eene geletterde opvoeding aan hunne kinderen. Thans wordt dit bij velen al te zeer verwaarloosd, en daardoor de jeugd onttrokken aan dien band van werkzaamheid, die daarna echtgenoot en vader aan het huisgezin behagelijk en nuttig verbindt. De letteroefeningen zijn voor alle hare beoefenaars, gelijk zij voor WISELIUS geweest en nog zijn, de geliefdſte, de edelſte uitſpanningen, die in alle omſtandigheden ons bijblijven, tot de beste brieven van aanbeveling verſtrekken, den ouderdom en tegenſpoed verkwikken, en aan een volgend geſlacht (zoo wij hopen nog iets beter verlicht) iets meerder en edeler kunnen overbrengen, dan een' welklinkenden familienaam, of een', het zij dan ouden of wel nieuwen, altijd aan worm en weder onderhevigen, kostbaren brief van adeldom. Wij zijn nog zoo onnoozel, de ondeugd altijd laag, en den regtvaardigſten en besten tevens den edelſten te vinden, en kunnen maar niet vergeten het gezegde van THOMAS:

Le vice ſeul est bas; la vertu fait le rang,
Et l'homme le plus juste est auſſi le plus grand.

De Regtvaardigheid van Karel den Stouten, Treurſpel, door M. WESTERMAN. *Te Amſterdam, bij* M. Westerman. 1818. *In kl.* 8*vo.* 72 *Bl. f*:-10-:

De Heer WESTERMAN waagt zich met dit ſtuk voor het eerst als Treurſpeldichter op *Neêrlands* Zangberg. De bekende *Anecdote* van KAREL van *Bourgondië*, — de ſtraf van REINOUD, zijn' Stadhouder in *Zeeland*, ten zoen voor de misdaad, aan DANVELD gepleegd, dien hij had doen ter dood brengen, en zijne Gade, die hare eer voor zijn leven had opgeofferd, dus allerſchandelijkst misleidde, — was zekerlijk een *tragisch* onderwerp. De Heer WESTERMAN heeft verkozen, van REINOUD een' berouwhebbend' zondaar te maken; en dit komt ons voor, het belang zeer te verminderen. Immers — wanneer wij naar *ons* gevoel mogen oordeelen — verlangen wij nu niet meer naar de ſtraf des weifelenden, jammerenden en in allen deele zwakken mans, die door eenen RUDOLF moet opgewonden en in de misdaad gehand

worden. Ons medelijden wekt hij, meer dan onzen haat; maar een medelijden, 't welk geheel niet met achting gepaard gaat. REINOUD is dus geen *tragisch* karakter. Ware de Heer WESTERMAN hier met den geest van SHAKESPEARE doordrongen geweest, hij had gevoeld, dat *zijn* REINOUD, zoo als die hier voorkomt, niet tot de duivelsche boosheid in staat was, die hij moet verrigt hebben; — hij had dus REINOUD misschien ook wel wroegingen gegeven, maar zoo als MACBETH ze had; vóór de daad. *Na* het schelmstuk had hij ze verstikt, en zich verhard in de boosheid. Dan hadden wij met afgrijzen op hem nedergezien, en de komst des wreekenden Hertogs toegejuicht. Het karakter van dezen ware dan — juist door het afstekende van gestrenge pligtsbetrachting bij baldadige schending der wetten — verhoogd geworden, en ook ELIZABETH's ongeluk had ons meer deelneming en jammer afgeperst. Nu, daarentegen, zien wij terstond, (want de daad is bij het begin des stuks reeds gepleegd) dat KAREL slechts komt om te wreken. De woorden:

'T Zij dan zoo, hij worde DANVELD's wreker!
Gewikkeld in een' drang van gruwzame euveldaân,
Klaagt mij, sinds maanden reeds, 't ontrust geweten aan.

Deze woorden, terstond in 't begin door REINOUD uitgesproken, doen ons niet meer twijfelen aan den uitslag, en onze karige nieuwsgierigheid vraagt alleen: *Hoe* zal KAREL straffen? (*) — Wij zien het *aanstootelijke* niet, wanneer de Heer WESTERMAN ook DANVELD ten tooneele gevoerd, de worstelingen van ELIZABETH tusschen huwelijkstrouw en huwelijksliefde geschilderd, haar daardoor, zelfs bezwijkende, oneindig in ons belang had doen rijzen boven 't geen thans het enkele verhaal kan doen, en, door de personaadje van DANVELD zelv' in te voeren, REINOUD's misdrijf als 't ware vergroot had. Voor de kieschheid kon daarom toch zeer wel gezorgd zijn. Nu vinden wij er bijna eene hardheid in, dat *die* REINOUD, die zijn misdrijf zoo beklaagt, die op het punt staat zichzelven aan te geven, nu door den Hertog gedwon-

(*) De alleenspraak van KAREL, bl. 64, neemt zelfs het laatste sprankje van twijfel weg, omtrent dit *hoe*.

dwongen wordt, eerst zijne hand met zijn geheel vermogen (*) aan ELIZABETH te geven, (dit doet hij gaarne, in hope van eenige vergoeding daarmede te ſchenken) maar dan ook terſtond wordt ter dood gebragt. Met dat al moet het zesde Tooneel des derden Bedrijfs, waarin ELIZABETH, voor den vergaderden ſtoet van 's Hertogs Raden en Ridders, om ſcheiding van den gehaten echt ſmeekt, en door het onverwachte doodvonnis van REINOUD verrast (†) wordt, eene goede uitwerking op het tooneel doen; eene betere althans, dan het eerſte Tooneel van dat Bedrijf, waarin de kinderen van ELIZABETH opzettelijk ingevoerd ſchijnen, om haren zelfmoord te beletten. Het éénige, wat zij in 't geheele ſtuk zeggen, is: *Ach! moeder, moeder!* En de moeder *wil* zich ook daarvan laten aftrekken. Op het oogenblik, dat zij zich gaat doorſteken, roept zij hare kinderen tot zich, om haar, als 't ware, in haar opzet te ſtijven; en het is toch onvermijdelijk, dat deze haar nu in de armen vliegen: ook hoort zij naauwelijks hunne ſtem, of zij laat den dolk vallen. Dit ſtrookt niet te wel met elkander: het laatſte is gewis natuurlijk, doch minder het eerſte.

Voor 't overige is een oorſpronkelijk Treurſpel eene zoo hagchelijke en moeijelijke onderneming, blijkens de tien, door het *Inſtituut* wel geprezene, maar toch afgekeurde, (waaronder toch ſtukken van Mevrouw BILDERDIJK en DA COSTA waren) dat het *in magnis voluiſſe ſat est* hier voornamelijk te paſſe komt. Zekerlijk heeft *De Regtvaardigheid van Karel den Stouten* ook zijne verdienſten: het karakter van den Hertog is zeer goed volgehouden, en geſchiedkundig waar; ELIZABETH is eene aandoening wekkende, belangrijke perſonadje; het vijfde Tooneel des eerſten Bedrijfs, waarin zij DANVELD's dood verneemt, is zeer treffend, en doet de ware taal van den hartstogt hooren; en het komt ons voor, als heerschte hier ook eene betere *verſificatie*, dan wel elders in het ſtuk.

Blijf, wilt gij naast zijn graf *het uw' niet op zien delven.*

Beter: *het uwe niet zien delven.*

Dat naar een' aâmtogt hijgt, *al te* overkropt door ſmart.

Me-

(*) De kinderen erfgenamen van den moordenaar des vaders! — Een terugſtootend denkbeeld.

(†) Onverwacht en verraſſend, namelijk, voor haar alleen.

Mevrouw! ik ſmeek u, ſpaar me. — Door jammer overladen,
Dat alles wat ons beangst voor onze boosheid bukt.
De ſtedehouder kome. — Wat vreugde zou 't mij baren.

Deze drie regels zijn elk een voet te lang. Daartegen mogen wij ook andere, tréffelijke verzen ſtellen, zoo als:

Hoor 't gruwzaam wanbedrijf, en wil uw deernis wijden
Aan een rampzaalge vrouw, die, ſmeltende in geween,
Haar huwlijkstrouw verbrak, uit huwlijksliefde alleen.

Wij wenſchen, ondanks de gemaakte bedenkingen, dat de Heer WESTERMAN volharde, om in deze verhevene, doch moeijelijke loopbaan ſteeds meer naar volmaking te ſtreven.

Redevoeringen over Onderwerpen uit de Natuurlijke Historie, voorgelezen in het Tweede Amſterdamſche Departement der Maatſchappij Tot Nut van 't Algemeen. Door A. H. VAN GELDER, *Leeraar bij de vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amſterdam. Iſte Stuk, handelende over de Roofdieren; IIde Stuk, over de Planten- en Granen-etende Dieren. Te Amſterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1816—18. *In gr. 8vo. Te zamen* 266 *Bl. f* 2-4-:

Het groote nut van zoodanige voorlezingen, en alzoo van bijeenkomſten, die tot dezelve aanleiding geven, en de bekwaamheid van den waardigen VAN GELDER om regt onderhoudend en leerzaam te ſpreken, zal wel niemand bij het lezen dezer opſtellen betwijfelen, al vond hij dan, wegens den aard der onderwerpen, grootendeels den titel van *voorlezingen* voor dezelve meer gepast dan dien van *redevoeringen*, als bij welke men misſchien meerdere ſieraden der kunst verwachten kon. En hoe gaarne wij voor ons zoodanige vergaderingen zouden bijwonen, en dezen ſpreker niet dan ongaarne verzuimen, zoo geeft ons toch de bedaarde lezing nog meer genoegen en nut, en wij verblijden ons, dat deze opſtellen nu beſtemd werden, *en* tot nadere herinnering en na-

den-

denken, *en* voor grooter publiek. Wij gelooven den redenaar gaarne, en de redevoeringen dragen er bewijs van, dat hij aan verzameling en zamenstelling nog al wat tijd en moeite besteed heeft; maar nu geeft hij dan ook zoodanige stukken, welke niemand vragen zal, waarom zij gedrukt werden, met aanwijzing der geraadpleegde schrijvers, en waar men verder te regt kan; terwijl verscheidene aanteekeningen, aan den voet der bladzijden, het een en ander uitbreiden, ophelderen en bevestigen. Beide de stukken beschouwen de *dieren*, in derzelver *geaardheid*, *huishouding*, *dienst* en *nut* voor den mensch, ten betooge van *Gods wijsheid*, *magt* en *goedheid*; en deze bevoogde strekking houdt de redenaar onafgebroken vol, zoodat hij in het boek der natuur regt godsdienstig lezen doet.

Uit het tweede stuk, dat ons de werk- of wapentuigen der roofdieren doet kennen, hun ter voedselbejaging, of ook, omgekeerd, ter afwering of ontkoming van bedreigden moord, noodig, en hieraan de opmerking verbindt op de listen en kunstgrepen, door verscheidene derzelven te dien einde gebezigd, bepalen wij ons bij het opgeven van een paar bijzonderheden:

„ Wie zou vermoeden, dat een waterdruppel bij eenig levend schepsel een middel of werktuig van roofbejaging zou kunnen zijn? En evenwel zulk een is dat van zekeren visch. In de Oostindische binnenwateren, zoo als b. v. die bij Batavia, wordt een visch gevonden, (*chaetodon rostratus*, langsnuitige klipvisch) die door een' waterdruppel zijne prooi bemagtigt. Hij onthoudt zich gemeenlijk aan de oevers; en nu, eene vlieg of ander insekt op eene waterplant ziende zitten, spuit hij uit zijnen pijpaardigen, beenigen snuit een' enkelen waterdruppel, welke nimmer mist het insekt te raken en in het water te doen tuimelen, wanneer het straks den belager ten buit verstrekt."

„ Het kunstige maaksel van de *oogen* der meeste insekten dient aan dezelve zoo wel tot hulpmiddel ter betere prooibejaging, voor zoo verre zij roovers zijn, als om het geduchte noodlot te ontgaan, van door verslindende vervolgers ter prooije gegrepen te worden. En ook hier moeten wij verbaasd staan van verwondering over zoo veel kunst en wijsheid, als door de hand des onbegrijpelijken Scheppers, in het zamenstel derzelven, is gewrocht. Immers de oogappels derzer

zer ſchepſelen beſtaan uit eene menigte van kleine ruitjes (*facetten*), in eene nette orde geplaatst, ieder voorzien van eene bijzondere gezigtzenuw, en derwijze, als ik het zoo noemen mag, geſlepen, dat zij, bij hunne verſchillende rigtingen, de lichtſtralen, welke er op vallen, met de beelden der voorwerpen, welke er voor komen, inlaten. Verwonderlijk maakſel, zeker! Maar ook, verbazend getal! Verbazend, al ware ſlechts in zoo een' oogappel het honderdſte gedeelte van het getal, dat oplettende waarneming verzekert geteld te hebben, aanwezig. Waarheen, toch, voert ons de verwondering, als ons de waarneming, door de pen van eenen LEEUWENHOEK, van eenen LYONET en anderen, verklaart, in de twee oogen van eenen hommel veertienduizend zulke ruitjes te hebben geteld — zesduizend tweehonderd-en-zesendertig in de oogappels van het kapelletje des zijdeworms — achtduizend tweehonderd in die van eene gemeene vlieg; en, om geene andere meer op te noemen, vijfentwintigduizend acht-en-tachtig in die van den rombout, of zoogenoemden puistebijter. Voorzeker; indien het ſcherpziende gezigt der waarnemers hier niet is misleid of bedrogen geworden, moeten wij verſtomd ſtaan van verbazing; terwijl wij geene woorden weten te vinden, om ons gevoel uit te drukken, noch weten, hoe wij best den lof des Scheppers zouden vermelden."

De derde beſchouwing van deze dierſoort verdedigt het beſtaan dezer ſchepſelen, of liever de wijsheid en goedheid des Scheppers daarin; zijnde eene aanwijzing van het *nut* en den *dienst*, ja de *noodzakelijkheid* der roofdieren voor den mensch en geheel de geſchapene natuur hier beneden. En na de overweging van het hier aangevoerde, over hetgeen ons de roofdieren zijn, *in hun leven*, door het bewaren van het evenwigt in het dierrijk, en van zuiverheid en welvaart in de groote huishouding der natuur, en, *na hunnen dood*, door hun vleesch als voedſel, en hunne huid, vacht en andere ligchaamsdeelen tot het een en ander gebruik, twijfelen wij geenszins, of de ſchrijver vindt algemeene toeſtemming, als hij dus beſluit: „ Beſpiegelen wij de natuur ſlechts onbevooroordeeld, wij bevinden ſtraks, dat, in hetgene wij eerst voor lakenswaardig hielden, en waarop wij meenden wel iets te zeggen te vinden, niets in het minſte te berispen valt. Alles is vol wijsheid en goedheid. In alles en overal blin-

blinken grootheid en heerlijkheid uit, en eene onverbeterlijke inrigting kenmerkt alles als het voortbrengsel van de, in niets falende, krachtige hand der eeuwige Godheid."

Op dezelfde onderhoudende wijze, in dezelfde orde, en vooral niet minder belangrijk, worden in het tweede ſtuk de planten- en granen-etende dieren in overweging genomen, en niet minder hier alles geleid tot het groote godsdienſtige doel. Ruimer en rijker is hier het vak, maar daardoor dan ook de behandeling meer ineengedrongen. Wij houden het onnoodig, ook hier in bijzonderheden te treden, en meenen genoeg gezegd te hebben, om den lezer te verzekeren, dat deze opſtellen zijnen weetlust in meer dan één opzigt zullen voldoen, maar verder ook uitlokken, om zich meerdere kennis te verzorgen van geheel de dierwereld, voor hem van zoo veel belang, en aan welke hij zoo naauw verbonden is. De mensch toch behoort tot beide de behandelde hoofdſoorten; hij is een roof- en een planten- en granen-etend, en alzoo een *alles etend* dier, en daartoe zijn zijne maag, zijn gebit en zijne ingewanden volmaaktelijk geſchikt. Dan, (dit heeft men reeds gevoeld, en het ſprak ook van zelve) bij deze voorlezingen was het doel niet, den mensch zichzelven als zoodanig te doen opmerken en kennen, maar bepaaldelijk hem te doen opmerken en kennen de dieren buiten en beneden hem, die ſchepſelen, over welke de Schepper hem met meerderheid en heerſchappij heeft begiftigd. — Hoezeer is deze ſoort van onderhoudende lezing te verkiezen boven menige andere, met zooveel drift door jonge lieden niet zelden gezocht, en dan gedurig al wederom afgewisſeld met ſoortgelijke, waardoor men in niets toch wijzer wordt, en waarbij tijdverlies en verwrongene verbeelding bij velen nog niet eens het éénige nadeel zijn! Mogt men deze en dergelijke opſtellen boven zoo menigen, ook nog al goeden, roman kiezen! *Pia vota*, vreezen wij.

Het Ontwerp der Maatſchappij van Weldadigheid toegepast op de Provincie Noord-Braband, bijzonder op de Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch. Aldaar, bij H. Palier en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* 14 *Bl. f* :-4-:

De Landbouw, thans bij de *Maatſchappij van Weldadigheid* zoo juist tot grondſlag gelegd ter wering der armoede en bedelarij, en reeds aanvankelijk met den besten uitſlag bekroond, geeft den ongenoemden Schrijver aanleiding, om ook dezen grondſlag toepaſſelijk te maken op de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, alwaar uitgebreide landſtreken nog onbebouwd liggen en de landbouw weinig bloeit. De grond zelf is, bij goede behandeling en voorraad van mest, vruchtbaar; maar de toevoer van den laatſten met de kar is te kostbaar, vooral daar men ook onbebouwde heigronden tot beſlaan daarbij behoeft.

hoeft. Het graven alzoo van kanalen, zoo als zulks meermalen bij de tijdelijke Gouvernementen te regt begrepen en ondernomen is, zoude, te gelijk met de afleiding van het dikwerf overſtroomend Maaswater, volſtrekt noodzakelijk zijn. De Schrijver draagt daartoe een Ontwerp voor, hetgeen zich door zijne eenvoudigheid en mindere kostbaarheid allerwegen aanprijst, en tot welks overweging en uitvoering wij met hem wenſchen, dat ook de zorg der genoemde Maatſchappij zich bij de eerſte gelegenheid bepalen zal.

Il Discernitore giornale Letterario Italiano. Utrecht, 1818. Fascicolo primo e ſecundo. 8vo. 36 & 32 pag.

Met bijzonder genoegen vernemen wij dit nieuw verſchijnſel der uitgave van een Italiaansch letterkundig Dagblad, onder den naam van *Onderzoeker*, waarvan twee ſtukjes in elke maand zullen uitgegeven worden, en waarvan de jaarlijkſche kosten 12 of 13 gulden zullen bedragen. Het oogmerk is de berigtgeving wegens de voornaamſte Italiaanſche werken, die zoo in *Italië* als in andere landen worden uitgegeven, met betrekking tot wetenſchap, kunst, handel en andere maatſchappelijke belangen; terwijl de aandacht zich ook bijzonderlijk tot de muzijk bepaalt. Zoo vinden wij in deze eerſte twee ſtukken een verſlag wegens de uitgave der *Reis langs de Barbarijſche Kusten*, door F. PANANTI; wegens de nieuwe uitgave der *Luſiade* van CAMOENS te *Parijs* 1817; wegens de Standbeelden van KAREL III en NELSON te *Napels* en *Londen*, door CANOVA en FLUXMAN; wegens het op muzijk gebragte Melodrama: *Torvaldo en Dorliska*, door ROSSINI; wegens de *Gewoonten en Zeden van Italië*, door J. BARETTI, en andere bijzonderheden meer, de fraaije kunſten betreffende, en tevens dienende tot ſmaakverlustiging; worden de ten ſlotte eenige handelberigten wegens *Genua*, *Livorno* enz. medegedeeld. Daar wij tot hiertoe van zulke mededeelingen verſtoken waren, verheugen wij ons over dit letterkundig verſchijnſel, welk allezins geſchikt is om den ſmaak voor de Italiaanſche taal en kunstvoortbrengſelen te bevorderen, en wenſchen den Uitgever zulk een gunſtig vertier, dat hij zijne begonnene taak behoorlijk kan voortzetten. Welligt vindt dit Tijdſchrift ook goeden bijval in *Italië* zelve, en zal daaruit de gelegenheid ontſtaan, om wederkeerig een en ander verſlag wegens de Nederlandſche letterkunde, ten behoeve der *Italianen*, mede te deelen.

BOEKBESCHOUWING.

Achtſte zestal Leerredenen, door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* 216 *Bl. f* 1-12-:

Naar Jo. XVII: 1b. ſchetst de eerſte Leerrede in dezen bundel: *Jezus lijden zijne verheerlijking.* Is het in 't oog loopend, dat voor den natuurlijken mensch de bede des Zaligmakers, om door zijn lijden verheerlijkt te worden, ten einde door datzelve wederkeerig zijnen Vader te kunnen verheerlijken, toelichting van belang van noode heeft, zij wordt in deze Leerrede op eene voldoende wijze gevonden. Het is niet genoeg, de onſchuld haar lijden te zien tegentreden zonder geklag, getroost en moedig; de bede beteekent ook niet: Vader, ſterk uwen Zoon in die ure, opdat hij zich waardiglijk daarin gedrage, en aldus, hetgeen hem tot ſchande werd aangerekend, hem tot heerlijkheid gedije! In Jezus mond is alles geest en leven; het is dus zijn lijden zelf, hetgeen Hij zijne verheerlijking noemt. En het was dat, gelijk VAN DER PALM ons ook, door tegenſtellende vergelijking met het lijden van aardſche onſchuldigen, treffend aantoont, in eenen geheel anderen zin en hoogere mate, dan het zulks bij dezen immer zijn kan. Maar het was ook verheerlijking in eenen zin, waarin dit nooit van het lijden der onſchuldige menſchen kan gezegd worden, namelijk voor zoo ver het, ſchuldvergeving en verzoening met God aanbrengende, de verbastering der menſchelijke natuur ſtuitte. En zoo verliest zich de verheerlijking des Zoons in de heerlijkheid des Vaders; want dat is verheerlijking des Vaders, wanneer zijne redelijke ſchepſelen door kennis en deugd gelukkig worden, wanneer zij hunne eindelooze verpligting aan Hem gevoelen, wanneer het geloof hunne harten reinigt tot geheiligden wandel. „Waar

goeds verrigt wordt, hier beneden," dus vaart VAN DER PALM voort, „ waar daden van trouw, van deugd of grootmoedigheid gepleegd worden, waar de lijdende menschheid broederlijk wordt te hulp gekomen; het zijn alle vruchten van dat eenig offer, zonder 't welk de aarde, van God verstooten, reeds lang door de pest der zonde in eene hel zoude veranderd zijn!" — In werken van VAN DER PALM hindert ook de *minste* in 't oog loopende onvolkomenheid; daarom houden wij het niet voor vitterije, aan te merken, dat, bl. 5, „ Hij sprak het (gebed) uit in die eerbiedige houding en met die uitdrukking des gelaats, die eenen biddenden betamen," ons van Jezus te veel of te weinig gezegd voorkomt; terwijl „ de traan der heiligste ontroering," die Joannes *misschien* bij het schijnsel der volle maan in de oogen van Jezus zag glinsteren, voor ons gevoel iets van alledaagsch schilderwerk had.

De tweede Preek is *over de liefde tot Jezus*, naar 1 Pet. I: 8a. Zeer gegrond begint VAN DER PALM dezelve met aan te merken, dat nimmer eenig Leeraar datgene van zijne volgelingen heeft durven *eischen*, wat Jezus vorderde, namelijk *liefde*, *liefde voor zich*, en dat Jezus dus ook voor veel meer dan eenig ander Leeraar moet gehouden worden. Is de *beschrijving* van eene *aandoening* ten uiterste moeijelijk, VAN DER PALM heeft dit wel gevoeld, maar toch gegeven, wat ten aanzien der hooge aandoening: *liefde tot Jezus*, den onzigtbaren, mogelijk was. Al is die liefde gelijk aan eenen blikseminstraal, die de ziel opent voor kennis en genietingen, waar geen aardsch verstand of wereldlievend hart denkbeeld van heeft; al is zij, even als de liefde tot God, eene zucht; al is dus elke ontledende schildering van haar, hoe meesterlijk ook, te koud, en niet in staat haar regte wezen te vertegenwoordigen, — wij achten zoodanige schets, vooral zóó ontworpen als hier geschiedt, toch goed ter afwering van dweeperije, en ten einde hij, die liefde tot Jezus meent te bezitten, handleiding hebbe, om de natuur zijner aandoening te kun-

kunnen onderzoeken. Der liefde tot Jezus behoort, naar VAN DER PALM's opgave, het geloof ten grondslag te liggen, dat Hij leeft, niet alleen gelijk alle onze dooden leven, maar dat Hij leeft voor ons, en in eene voortdurende betrekking tot ons; en dan ontstaat zij door Hem te kennen in alle die betrekkingen, waarin Hij ons dierbaar is. Hij is ons vleesch en bloed deelachtig geworden, mensch, in wien zich de menschelijke waarde op het verhevenst vertoont. Ware het niet zoo, wij zouden die liefde niet voor Hem *kunnen* koesteren, die wij Hem nu mogen toedragen. (Welk eene juiste en vruchtbare gedachte!) Als het beeld des onzienlijken Gods, als eene zigtbare Godheid wandelde Hij onder de menschen rond, en wekt als zoodanig in ons op die eerbiedenis, welke het hoogste toppunt is van dat, wat menschen *achting* noemen, en zonder welke geene liefde kan bestaan. Maar die verhevenheid en Goddelijkheid is niet hinderlijk aan de uitstorting des harte voor Hem; want al de glans der heerlijkheid openbaarde zich in Hem, vol van genade en waarheid. Hij is onze allergrootste weldoener. In de opgaaf van de wijze, waarop die liefde zich openbaart, erkent VAN DER PALM, dat de innerlijke gewaarwordingen, welke uit dezelve voortvloeijen, onbeschrijfbaar zijn, en dat zij in daden zich moet openbaren. — Deze liefde tot Jezus is van veel belang, omdat zij in haar wezen dezelfde is als de liefde tot God. Bijzonder schoon vonden wij: „Onheil over dien, die den oneindigen Schepper en Verzorger aller dingen zou kunnen vergeten en verbannen uit zijn hart, om eenen ander boven Hem zijne genegenheid en trouwe op te dragen! Hem zal de verheerlijkte Jezus, in den dag zijner toekomst, niet voor den zijnen erkennen; Hij, die alles, wat Hij sprak en deed, sprak en deed in de gehoorzaamheid aan zijnen Vader. Maar in Hem zien wij den Vader, 's Vaders wijsheid, magt en liefde. Zijn leven is de helderste spiegel van Gods deugden, en er is geene verlichting der kennis der heerlijkheid Gods, dan in het aangezigt van Je-

zus Christus. Wilt gij weten, wat God het meest behaagt van alles, wat wij tot zijne eer verrigten kunnen; waaraan Hij zijn grootst en genadigst welgevallen verbonden heeft? het is, dat wij Jezus liefhebben! In geene andere betrekking, dan als vrienden van zijnen Zoon, kan Hij ons alles vergeven, en zijn vaderlijk hart en vaderlijk huis daar boven voor ons ontsluiten. Zoo onthouden wij dan aan den Vader niet de liefde, die wij schenken aan zijnen Zoon; maar wij schenken ze aan Hem, zoo, gelijk Hij ze meest van ons aannemen wil, gelijk Hij ze alleen van zondaren aannemen kan, en vervullen op de Gode betamendste, Gode behagelijkste wijze het eerste en grootste gebod: *den Heere, uwen God, zult gij liefhebben, en Hem alleen dienen!*" De liefde tot Jezus stelt de gehoorzaamheid aan God, en de beantwoording aan onze bestemming en verpligting, in haar schoonst en beminnelijkst licht; zij moet de bron van onze heiligmaking wezen, en is onwankelbare hope op de zaligheid.

De derde Preek schetst *Mozes grootheid als Volksbestuurder en Volksleeraar*, naar Deut. VI: 20—25. In de opgaaf van den zin en belangrijken inhoud der tekstwoorden proeven wij wederom geheel den vertrouweling des Oosterschen stijls, zoo geheel worden wij verplaatst op het tooneel, waarop Mozes dezelve heeft uitgesproken, en ingeleid in den zin der uitdrukkingen. De grootheid van Mozes, als Volksbestuurder en als Volksleeraar, wordt ons, als onmiskenbaar daarin doorstralende, door VAN DER PALM aangewezen. Er heerscht in, een uitstekende toon van belangstelling in de eer van JEHOVAH en in het heil des volks, en zulks zonder eenig eigenbelang; want Mozes zou immers in persoon Kanaän niet binnentreden. Wijsheid en liefde zijn, zacht en bekoorlijk, in die grootheid van Mozes gemengd, die den aard van zijn volk kende, en het nu nog eens vermaant, gelijk een vader zijne kinderen, om zijn sterfbed heen verzameld, doet. Op vele en onderscheidene wijzen worden de leeringen herhaald en ingescherpt,

ſcherpt, of het gebeuren mogt, zoo de eene haar doel gemist had, dat de andere nog ingang vond, en ſommigen door deze, anderen door andere voorſtellingen mogten getroffen worden. De form des voorſtels is eene zamenſpraak tusſchen eenen vader en zijnen zoon, kinderlijk eenvoudig, vaderlijk hartelijk; en in den ſtijl zelf, waarin dit huisſelijk geſprek is opgeſteld, heerscht die natuurlijkheid, die gemeenzaamheid, die eenvoudigheid, dat het is, alsof Mozes zulk een geſprek had afgeluisterd.

De vierde Leerrede handelt, naar Gen. XLVIII: 7, *over het aandenken aan dierbare afgeſtorvenen.* „Een oud, ſtervend man gedenkt met zeer aandoenlijke uitdrukking aan eene dierbare huisvrouw, veertig jaren geleden hem door den dood ontrukt, maar in dien langen tijd door hem nog niet vergeten; en ſpreekt van haar tot een' geliefden zoon, een kind dier zelfde moeder; ſpreekt van haar ſterven, en van de plaats, waar zij begraven ligt; en wordt onder het ſpreken zoo door zijne aandoeningen overmeesterd, dat hij zijne rede niet ten einde kan brengen!" — Na dezen korten en ſchoonen overgang, wordt er een geſchiedkundig oog op Jakob, het treurig voorval, door hem vermeld, en op de gewaarwordingen zijner ziele gevestigd; de beſchouwing van het aandenken aan dierbare afgeſtorvenen volgt dan natuurlijk, en wordt voorgeſteld als betamelijk: wij mogen het niet doen verflaauwen; de menſchelijkheid vordert het; het is eene bron van dankbaarheid en onderwerping aan, en van vereeniging met God: maar onze natuurlijke gevoeligheid moet gematigd, beſtuurd en geheiligd worden.

Paulus bekeering is de inhoud der vijfde Leerrede, naar Hand. IX: 1—9. Terwijl aan het belangrijk voorval het noodige licht wordt bijgezet, onthoudt zich de Hoogleeraar van beſliſſing ten aanzien van het twijfelachtige, b. v. de natuur van het licht, dat Paulus omſcheen, en of hij *in letterlijken zin* den Heer gezien heeft. De gebeurtenis zelve, ondertusſchen, wordt in

verband beſchouwd met alle de wegen der Goddelijke Voorzienigheid, tot vestiging van het Rijk zijns Zoons op aarde, en daarin aangewezen, dat het Christendom waarlijk uit God, en het werk van God is. — Toen de Apostelen door het lot hun twaalftal hadden aangevuld, wisten zij niet, welk een Apostel er nog ontbrak; God wist het, en wist hem te vinden. Toen de gemeente van Jezus toenam, ſcheen het Christendóm zoo diep geworteld, dat het aan zijne eigene krachten konde worden overgelaten; Gods gedachten waren anders. Eene ontzettende vervolging ſtaat er op, Paulus ſchijnt de man, geſchikt om deze geestdrift des volks zich ten nutte te maken — een licht, eene ſtem van den hemel, en die ſteun is den vervolgeren ontrukt, dat zwaard is tegen henzelven gekeerd. Dat Paulus niet vroeger bekeerd werd, was, om zijne bekeering te treffender, te overtuigender, en voor de eer des Evangelies te luisterrijker te maken. — De bijzonderheden, uit het verhaal nog wat breeder opgehaald, zijn van eenen ongemeen leerrijken aard.

Paulus vorming en wijding tot het Apostelſchap, is het onderwerp der zesde Leerrede. Tekst Hand. IX: 10—22. Deze Preek is het vervolg der voorafgaande. De Hoogleeraar vond de ſtof te rijk, om er eenige hoofdſtelling uit af te leiden, en voorts in te deelen, gelijk gewoonlijk in leerredenen geſchiedt. Hij plaatst dus zijne hoorders ſlechts op een zeker ſtandpunt, om vandaar met hen het geheel te overzien, onder de natuurlijke leiding van den tekst, in welken hij vindt: de roeping, vorming en wijding van Paulus tot het Apostelſchap, op eene voor hem vertroostende en heugelijke, voor den dienst des Evangelies heilzame, en Gode betamende wijze.

Ook dit zestal (en wij hebben noch behoeven eene hoogere loſſpraak) is VAN DER PALM volkomen waardig.

E.

E. A. BORGERI Disputatio de historia pragmatica. Editio altera. Accedit Oratio de historiae doctore, Providentiae Divinae administro. Hagae comitum, apud *Viduam J. Allart et Soc.* 1818. 8vo. maj. VIII et 120 pagg. *f* 2-:-:

Met de vereenigde uitgave der twee in den titel opgegevene ſtukken heeft de Heer BORGER aan velen eenen aangenamen dienst bewezen. Het eerſte is zijne, door de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen te Haarlem in den jare 1815 bekroonde Prijsverhandeling; het andere zijne Intreêrede, bij gelegenheid van den overgang uit de theologiſche tot de litterariſche Faculteit te Leiden den 27 Sept. 1817 gehouden, *over den Leeraar der Geſchiedenis, beſchouwd als een Dienaar der Goddelijke Voorzienigheid.* De Verhandeling was reeds in het eerſte Deel der Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen van de bovengenoemde Maatſchappij gedrukt. De Redevoering heeft hare natuurlijke plaats in de Jaarboeken der Leidſche Hoogeſchool, over 1817—18. Dan, behalve dat niet ieder, die beide zou begeeren te hebben, in de gelegenheid is, om beide die groote werken te krijgen of zich aan te ſchaffen, zullen ook zij, die zich in die gelegenheid bevinden, gaarne die twee ſtukken bijeen hebben, welke uit hoofde van hun onderwerp in eene belangrijke betrekking tot elkander ſtaan, en wier afzonderlijke uitgaaf zich, zelfs door den ongemeen fraaijen druk, op de uitlokkendſte wijze aanbeveelt.

Van de Verhandeling, welke de eerſte plaats beſlaat, behoeven wij niets te zeggen, dewijl er in ons Maandſchrift over 1817 alreeds verſlag van gedaan is. Ook zullen wij ons niet ophouden met de lezenswaardige Voorrede, welke gedeeltelijk, en voor zoo verre de Verhandeling betreft, nieuw is; zijnde overigens eene herhaling van de Voorrede bij de uitgaaf der Redevoering in

de Akademiſche Jaarboeken. Wij bepalen ons derhalve alleen tot de Redevoering zelve. Derzelver titel heeft iets oorſpronkelijks en iets vreemds en zonderlings, hetwelk de nieuwsgierigheid uitlokt. Wij hebben dien, letterlijk vertaald, boven opgegeven, en meenen denzelven juist uitgedrukt te hebben. De Redenaar heeft willen zeggen: dat er eene Goddelijke Voorzienigheid is; en dat, hoe dezelve zij, wat zij bedoele, en naar welke wetten en verordeningen zij het menschdom beſture, dit alles het best en duidelijkst door den Leeraar der Geſchiedenis verklaard wordt. De Redenaar had ook het woord *prediker*, *verkondiger* tot den titel kunnen gebruiken; en dit ware gewoner en algemeen duidelijker geweest; maar hij verkoos het woord *dienaar*, omdat DIODORUS SICULUS het in 't begin zijner Historiën gebezigd heeft. Het komt aldaar in dezen zin voor: dat de Geſchiedſchrijvers al hun best gedaan hebben, om de menſchen, die, hoe zeer door de banden der natuur aan elkander verbonden, door tijden en plaatſen van elkander afgeſcheiden zijn, tot eene en dezelfde gelijkvormigheid van natuur terug te brengen, even alsof zij *zekere dienaars der Goddelijke Voorzienigheid*, dat is, hare *medehelpers* of *plaatsbekleeders* waren. Deze verhevene en ſchoonklinkende benaming gebruikt nu onze Redenaar op zijne wijze. — Wat de keus der ſtof zelve, door dezen titel aangeduid, betreft; wij kunnen niet anders, dan dezelve volkomen billijken in iemand, die, tot de Godgeleerde Faculteit behoord hebbende, het behandelen van een der hoofdvakken van het Letterkundig onderwijs, hetwelk hij openlijk aanvaardde, uit een godsdienſtig oogpunt heeft willen beſchouwen, en dus zijne oude ſtandplaats, bij die gelegenheid, openlijk, als 't ware, vereerd heeft. Intusſchen hebben wij in deze Redevoering, die van het begin tot het einde getuigt, hoe uitmuntend de man ook tot zijnen nieuwen leerſtoel geſchikt is, ſlechts een gedeelte van hetgeen de titel belooft; namelijk, dat er een Goddelijk beſtuur is over de menſchelijke zaken; en ſchoon hij deze al-

ge-

gemeen erkende en dikwerf behandelde waarheid op eene nieuwe en treffende wijze beſchouwt, als gegrond op den natuurlijken aanleg der menſchen, is het echter zeer te bejammeren, dat hij het voornaamſte gedeelte, over de pligten van een' Leeraar der Geſchiedenis, om dat Goddelijk beſtuur op te merken en aan te toonen, niet tevens opzettelijk behandeld hebbe. Waarom heeft zijn Hooggel. dan niet liever wat korter van zichzelven geſproken in zijne inleiding, hoe ſchoon en gepast die uitweiding ook zijn moge? Waarom niet liever vele denkbeelden wat minder uitvoerig ontwikkeld, of in het tweede gedeelte met de noodige veranderingen ingevlochten? In het eerst was het, blijkens de Voorrede, bl. VII, 's mans voornemen, de Redevoering bij de uitgave volledig te maken: dan, de werkzaamheden van zijnen nieuwen post lieten hem hiertoe geen' tijd over, en zoo ook zou de Redevoering te groot geworden zijn. Wij wenſchen, dat hij, op zijne beurt de Rectorale waardigheid bekleedende, bij het nederleggen derzelve zijne taak volvoere. Moeijelijk, zeer moeijelijk is dezelve voorzeker; daar het beſtuur der Goddelijke Voorzienigheid over volken en menſchen veel duisters en raadſelachtigs heeft, en het geenen ſterveling vergund is, alle derzelver wegen en oogmerken te doorgronden en te beoordeelen. Dan, wat hierin de pligt zij van eenen Leeraar der Geſchiedenis, en in hoe verre hij denzelven kunne en moge uitoefenen; deze gewigtige vraag zouden wij gaarne behandeld zien van iemand, die tevens een opgeklaard Godgeleerde en een wijsgeerig Letterkundige is, — van eenen man, met één woord, als BORGER.

Wijsgeerige Gronden, door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. *In gr.* 8*vo.* *IV en* 275 *Bl. f* 2-4-:

Telkens, wanneer ons eene nieuwe lettervrucht van den voortreffelijken DE PERPONCHER onder het oog

komt, blinkt ons het beeld van den ouden CATO voor den geest, niet van den ſtuggen, hatelijken ſchreeuwer om *Carthago's* verwoesting, maar van dien *idealen* CATO, dien ons CICERO, in zijn gouden boekje van dezen naam, affchetst. Ook van den Heer DE PERPONCHER mogen wij vragen: *Num hunc coëgit in ſuis ſtudiis obtumescere ſenectus? ac non ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit?* Dit laatſte mogen wij althans hopen, en, in zoo verre wij de frischheid zijner voortbrengſelen bij zijne hooge jaren beſchouwen, ook verwachten (*). Ook het volgende, wegens CATO's ongemeene werkzaamheid, (hetgeen men in het 8ſte Hoofdſtuk van den *Cato Major* kan nalezen) past zoo uitnemend op onzen grijzen Letterheld, alsof het opzettelijk van hem gezegd ware. Dat ook *zijn* „ ouderdom niet traag en „ kwijnend, maar werkzaam en onophoudelijk bezig en „ vruchtbaar is in iets voort te brengen, namelijk van „ 't geen in vroegeren leeftijd altijd zijn lust was," daarvan getuigen zoo vele zijner geſchriften, in de laatſte jaren uitgegeven; daarvan getuigen ook nu weder deze *Wijsgeerige Gronden.* Men verwachte hier geen dor en moeijelijk betoog, alleen door ingewijden te verſtaan: het zijn duidelijke grondſtellingen, tot welker bevatting ieder eenigzins beſchaafd verſtand den toegang heeft, beginnende van de allereenvoudigſte denkbeelden, en opklimmende tot de groote waarheden van het beſtaan van God en de onſterfelijkheid der ziele; terwijl de beſchouwing der begrippen (of denkvormen) van Natuur, Ruimte en Tijd het werkje beſluiten.

Wij moeten dus hier geen wijsgeerig leerſtelſel zoeken: het boek heeft eenige overeenkomst met PLATTNER's *philoſophiſche Aphorismen;* doch is minder uitvoerig, en op geene zoo ruime ſchaal aangelegd. Overal blinkt de godsdienſtige geest van den man uit, die in

(*) Het zal den Lezer bekend zijn, dat wij, door den dood des godvruchtigen Mans, ſedert voorgevallen, waarſchijnlijk niets meer van zijne hand te wachten hebben. *Red.*

in de Natuur zoo wel als in zijnen eigen' Geest ſteeds de eerſte Oorzaak, den Vader van alles, ziet. Het begin, uit bovennatuurkundige bepalingen beſtaande, heeft natuurlijk die bevalligheid, ja welſprekendheid niet, en kan ze niet hebben, welke wij in den Heer DE PERPONCHER, waar zulks te pasſe komt, zoo menigmaal opmerken. Maar zoodra hij de gronden gelegd, en *denkbeelden*, *hoedanigheden*, *geſlachten*, *ſoorten*, *zinbepalingen*, *verdeelingen*, *voorſtellen*, *redeneringen* omſchreven heeft, (de orde zou, naar ons inzien, eenigzins beter hebben kunnen zijn) neemt hij de eerſte gelegenheid waar, om het *Heelal* in een gedrongen, maar keurig en krachtig tafereel voor te ſtellen, hetwelk wij gaarne zouden mededeelen, zoo het voor ons beſtek niet te groot ware. Van dit groote Geheel, nu, moeten onze denkbeelden het getrouwe afbeeldſel zijn, en mede, gelijk de Wereld, in een *harmonisch* verband ſtaan. Dit baant den overgang tot de *ſluitredenen;* de onderſcheidene beteekenisſen van het woord *waarheid*, (*metaphyſisch*, *zedelijk*, en *logisch;*) waarop dan ook de *dwaling*, de *drogreden* onderzocht worden, alsmede de bronnen der kennis, de *axioma's* of grondwaarheden, en 't geen men door het gezond verſtand daaruit afleiden kan, en de *ondervinding*, (aanſchouwing en vergelijkende beoefening.) Onderſcheiden is ook de zekerheid, die ons de Redeneerkunde, de Geſchiedenis, de Natuur- en Uitlegkunde bieden, en in dit alles moet men meer of min op waarſchijnlijkheden afgaan. — Nu gaat de Schrijver over van, zoo als hij zegt, *bijzondere zaken*, *denkbeelden en waarheden*, (het komt ons echter voor, dat het boven opgenoemde tot de *algemeene* begrippen behoort) om tot *afgetrokkene* en *algemeene* over te gaan. En thans volgt, als voorbeeld, eene zeer levendige beſchouwing van eenen, over het venſter des Schrijvers ſtaanden, wilden kastanjeboom, (die ons de ſchoone beſchrijving van den aardbezieſtruik bij BERNARDIN DE ST. PIERRE herinnert) om een denkbeeld te geven van *individu* en *ſoort;* ver-

vol-

volgens ook van het *geſlacht* der boomen, en het *Rijk* der gewasſen. Dan, nog hooger, tot alle voortbrengſelen der aarde, de aarde met haren dampkring, de heren des Hemels, het Heelal, en deszelfs grooten Formeerder. Hier vinden wij die zelfde bekoorlijke voordragt weder, welke vooral bij voorwerpen van dezen aard onzen Schrijver zoo eigen is. Hooren wij hem. „ Deezen (de keten der waarheden) tot zijnen leidraad neemende, klimt hij beurtlings op van 't mos der heiden, tot de cederen des libanons; van den wurm die voor zijne voeten kruipt, tot den arend, die zijne vlugt, tot boven de wolken naar de etheriſche gewesten ſtuurt; van den mensch, die zijne verwondering ſtamelt, tot den Aarts Engel die den lof des Allerhoogſten in hemelſche melodien aanheft. Dan aanſchouwt hij van verre den Troon der Oppermajeſteit, met alle de Heiren der Engelen, Seraphijnen, Aarts-Engelen en andere verheevene Natuuren, omringd. Vervolgens zijn oog neerwaards ſlaande, doorloopt hij de Melkwegen, de Nevelvlakken, naauwlijks zigtbaar voor ons oog, ſchoon uit millioenen van zonnen- en waereldſtelzels beſtaande, en onder dewelken onze aardbol als een ſtofje aan de weegſchale verdwijnt; en evenwel voor ons het groot Toneel der wonderen is. Daar tog blinkt met zagten lieflijken glans dat azuur gewelf, dat over onze hoofden uitgeſpannen ſtaat, als eene tent, wier beurtlings open en toeſchuivende gordijnen, de vrolijk geſchakeerde wolken zijn. Onder dezelven breiden zig de ſchoone velden uit, met bloemen, gras en wouden overdekt; de valeien door beeken gedrenkt, door dauw en regen bevrugt, in wier beluwden ſchoot, de boomgaard bloeit, de kudden in de weligſte beemden grazen; terwijl op de akkers het golvend graan, onder de koesterende zonneſtraalen, rijpt. — Ondertusſchen verheffen zig aan de kimmen die hooge Rotſen en Bergkeetenen, uit wier gekloofde wanden en kruinen, de ſchitterende waterval en bruiſchende bergſtroom neer ſtorten, tot drenking der geheele landſtreek; in dewelke

de

de vogelen ons vervrolijken door hun lieflijk kwinkeleerend gezang; daar wij, onder de viervoetige dieren, de metgezellen van onzen arbeid en onze vermaaken vinden; terwijl de visschen zoo meenigvuldig weemelende in zeeën, meeren en rivieren, onze tafels met eene vermeerdering van afwisselende spijzen dekken; en eindelijk de microscopische diertjes, in hunne steeds zig verkleinende waereld, ons even zoo veele wonderen aanbieden; als de Heiren des Hemels in die wijduitgestrekte ruimten, voor dewelken de stoutste verbeeldingskragt verbijsterd staat." — Hoe schoon, echter, deze beschrijving ook zij, wij kunnen niet ontveinzen, dat hetzelfde reeds grootendeels op bl. 21—23 gezegd was. Op de natuurbeschouwing moet de beschouwing van onzen eigen' geest volgen, daar in dezen toch eigenlijk de voorwerpen der buitenwereld zich spiegelen. Nu worden ons eenige *axioma's* voorgesteld, zoo als de onmogelijkheid van bestaan en niet bestaan te gelijk, de oorzakelijkheid, en, vandaar afgeleid, de oorzaak der Wereld uit een verstandelijk Wezen. Zeer fraai betoogt de Schrijver uit de *eenheid* van het Heelal ook de noodzakelijkheid der eenheid van hare Oorzaak, en treedt hier in eenige natuurkundige bijzonderheden. Van het *physicotheologisch* betoog worden wij tot het bovennatuurkundige (de noodzakelijkheid van het Opperwezen) opgeleid; vandaar ontleent de Schrijver bewijzen voor Gods eigenschappen, en vindt, bij het vermelden zijner goedheid, ongezochte gelegenheid tot aandrang van zijn lievelingsstelsel, de eindelijke herstelling aller dingen, als de eenig mogelijke oplossing van het raadsel des zedelijken kwaads onder eenen God, die de Liefde zelve is. — Na deze verrukkende beschouwing des Algemeenen Vaders gaan wij over tot die van ons zelve, dat is, van ons eigenlijk *Ik*, van onze ziel. Hare eenheid en onstoffelijkheid worden aardig met het voorbeeld van eenen Concertmeester opgehelderd, (wij kunnen niet zeggen betoogd;) en ten bewijze dient eene andere redenering, uit de oogenblikkelijke werking van verstand en wil ont-

ontleend, door den Schrijver ten jare 1761—63 uit zijnen Leermeester CASTILLON verſtaan. Op de onſtoffelijkheid wordt, volgens de gewone manier, de onſterfelijkheid gegrond; doch eene onſterfelijkheid, die afhangt van den wil des Hoogſten Wezens: een wil, die hier wel met hooge waarſchijnlijkheid gegist, doch nimmer ſtellig geweten kan worden, zonder eene Openbaring van dat Wezen zelve. De Heer DE PERPONCHER ziet zich dus genoodzaakt, om hier voor een oogenblik den Bijbel de taal der Rede te doen vervangen. (Voor 't overige is de optelling der waarſchijnlijkheden voor de onſterfelijkheid uit de Rede, bl. 169—176, weder zeer welſprekend, met kracht en gevoel geſchreven.) Uitvoerig worden nu de aandoeningen en hartstogten der ziele geſchilderd. Het moeijelijk te bepalen verſchil tusſchen *Verſtand* en *Rede* vinden wij ook hier niet voldoende opgegeven. „De *Reede*," zegt de Schrijver, bl. 183, „ gaat eenen ſtap verder. Wijs, „ gemaatigd, bedagtſaam, in alles den vorm der ſluit„ redenen volgende, zoekt zij, uit bekende waarheden, „ anderen nog onbekende waarheden afteleiden; of de „ reeds ontdekte en betoogde, door nader bewijs, tot vol„ le baarblijklijkheid, te brengen." Maar is dit niet ook het werk des verſtands? Op de bepaling van *vernuft* (bl. 182) zouden wij ook nog al iets aan te merken hebben. Het komt ons voor, in onze taal, zeer na met *geestigheid* verwant te zijn, en de *overeenkomst*, gelijk ſcherpzinnigheid het *onderſcheid*, der dingen te doen zien. Maar zeer fraai zijn de *definitiën* van *ſmaak*, *genie* en *wijsheid*. Nog meer beviel ons echter de echt zielskundige afleiding van de *zedelijke* eigenſchappen der ziel uit elkander. De Schrijver neemt de ſtelling van ARISTOTELES aan, dat iedere deugd het midden is tusſchen twee ondeugden, hetwelk wel bij zeer vele, doch niet in alle gevallen doorgaat, zoo als die Wijsgeer zelf erkende. Veel goeds en menschkundigs wordt hier omtrent die ſtoffe gezegd, en de godsdienſtige Schrijver

ver maakt op nieuw zijne redeneringen dienstbaar aan het Evangelie der Genade en der Liefde.

Hier was, naar ons inzien, het flot des werks. Maar de Schrijver heeft goedgevonden, nog eens op zijne treden terug te keeren, om het laatſte gedeelte van zijn boek te wijden aan eene beſchouwing van het woord *Natuur*, (waaronder hij „ het ſamenſtel van alle de aardſche weezens, zoo als die beſtonden, in hunnen oorſpronklijken ſtaat, komende, uit hunnes Scheppers „ hand," of, in een' anderen zin, de hoedanigheden en krachten van ieder bijzonder wezen verſtaat) der *Ruimte*, (bij hem ſlechts opene plaats, ontbering, gaping of afſtand, geen denkvorm, zoo als bij KANT) van den *Tijd*, (of achtereenvolgende voortduring, misſchien alleen voor het tegenwoordige beſtaan der menſchen geſchikt) *Tegenwoordigheid* (op de ziel alleen toepaſſelijk) en *Toeval* (een onding), eindelijk *Natuurkunde* en *Overnatuurkunde*.

Uit het gezegde zal de echte waarde van dit kleine, maar zaakrijke geſchrift genoegzaam blijken. Het is jammer, dat de orde daarin niet een weinig geleidelijker is.

Beroeping op de onderzoekende Geleerden der Negentiende Eeuw van het vonnis, door hunne voorgangers tegen het Dierlijk Magnetismus geveld; en Verhaal van het laatſte gedeelte der geneeskundige behandeling van den jongen HEBERT, *door* A. M. J. CHASSINET DE PUYSÉGUR, *gewezen Generaal-Officier der Artillerie. Uit het Fransch vertaald, door Jonkheer W. Baron van G..... In's Hertogenbosch, bij* D. Noman en Zoon. 1818. *In gr. 8vo. XXIV*, 314 *Bl. f* 2-8-:

Over

Over en tegen het Dierlijk Magnetismus, in deszelfs thans heerschende gestalte. Naar het Hoogduitsch van Dr. C. H. PFAFF, *gewoon Hoogleeraar in de Genees- en Scheikunde op de Universiteit te Kiel. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1818. *In gr.* 8*vo.* *f* 1-10-:

Wij vereenigen de beschouwing dezer beide werkjes, niet alleen omdat zij beide loopen over een onderwerp, waarvan men hoe langer hoe minder weet, wat te maken; niet alleen omdat zij dit onderwerp uit een zeer verschillend oogpunt beschouwen, en derzelver vergelijking dus niet dan voordeelig kan zijn voor de juiste kennis en waardering der zaak; maar vooral, omdat het eerste eene niet ongewigtige bijdrage is tot het laatste, eene menigte bewijzen opleverende tot de hoofdstelling van den Heer PFAFF, dat de manier, waarop het Dierlijk Magnetismus wordt uitgeoefend, niet zeer geschikt is, om op de waarnemingen, die er gedaan, en de proeven, die er genomen worden, een groot vertrouwen te doen stellen; dat de wonderbaarlijke verschijnselen, welke men ziet gebeuren, meer wantrouwen in het onderzoeken, meer omzigtigheid in het beoordeelen van derzelver *waarheid* hadden moeten inboezemen; waartoe intusschen het geloof, dat hoofdvereischte in den magnetiseerder, een bijna onverwinnelijke hinderpaal is (*).

Het werkje van DE PUYSÉGUR, een der voornaamste Apostels van het Dierlijk Magnetismus, is in stukjes uitgekomen, en tot het laatste stukje de titel vooral betrekkelijk, welken men nu aan het geheele boek gegeven heeft: immers bevat hetzelve niet een verhaal van het

(*) Lezenswaardig is hetgeen onze verdienstelijke Natuuronderzoeker, de Heer BUYS, daaromtrent onlangs (*Letteroeff.* 1819. No. VII.) heeft aangemerkt.

het *laatſte gedeelte* der behandeling van den jongen HEBERT, maar van de geheele behandeling, van den aanvang tot het einde. Het dagverhaal dier behandeling wordt voorafgegaan, telkens afgebroken en beſloten met meer algemeene aanmerkingen over de waarheid en den aard van het Dierlijk Magnetismus, zoo wel van den Schrijver, als van anderen. Op die aanmerkingen zal waarſchijnlijk zien dat gedeelte van den titel: *beroeping op de onderzoekende Geleerden der XIXde Eeuw enz.*, waardoor dit boek natuurlijk eene meer algemeene belangſtelling moest winnen. Wij hadden dan ook in hetzelve voor 't minst eene wederlegging verwacht van de bedenkingen, in 't laatst der vorige eeuw tegen het Magnetismus te berde gebragt, of een nader betoog van deszelfs wezenlijkheid. Wij vinden evenwel niets dan de geſchiedenis van een jongetje van 12½ jaar; dat, ten gevolge, zoo men meende, van eene heelkundige kunstbewerking aan het hoofd, zeer leed aan gebrek van geheugen, aanvallen van waanzinnigheid, in welke hij allerlei baldadigheden bedreef, en aan hevige zenuwtoevallen. Dit kind werd, een' geruimen tijd, door de inſpanning van den wil alleen, zonder eigenlijke betasting, behalve nu en dan eene enkele aanraking, gemagnetiſeerd, met dit gevolg, dat het in den ſtaat van magnetisch ſlaapwandelen kwam, de oorzaak zijner kwaal opgaf, als in verlies van herſenen beſtaande, verzekerende, dat hij nooit in ſtaat zou zijn iets te doen, waartoe ſterke inſpanning van het hoofd noodig was, ſteeds aan gebrek van geheugen zoude blijven lijden, maar daarentegen genezen worden van zijne toevallen en waanzinnigheid, waartoe hij dan ook de handelwijze, die men met hem volgen moest, en de geneesmiddelen, die hij moest gebruiken, opgaf, leerende onder anderen, dat het *ſcammoneum* geen purgeermiddel is, maar de jalap wel, enz. In 't bijzonder moet hij ten bewijze ſtrekken der ſterkte van het magnetisch rapport, waarvan vele voorbeelden worden opgegeven, en onder anderen de nadeelige invloed, dien

hij had op de magnetiſche behandeling eener andere, aan hevige zenuwtoevallen en beginſelen van verſtandsverbijstering lijdende, perſoon. Anders vinden wij zoo zeer geene verhalen van zulk een bijzonder ſterk rapport, of verzien in ruimte en tijd, als wij bij andere, vooral Duitſche, magnetiſeerders aantreffen.

Zeker bevat dit boek het verhaal van belangrijke daadzaken, ten minſte belangrijk voor dezulken, welke met het Dierlijk Magnetismus zijn vooringenomen. Maar zij, die hun oordeel nog eenigzins vrij hebben, al zijn zij dan ook vrienden en voorſtanders van hetzelve, zullen voorzeker met deze beroeping weinig gediend zijn, en 't ons toegeven, dat hunne zaak in DE PUYSÉGUR een' ſlechten advocaat getroffen heeft. Zeer duidelijke begrippen ſchijnen dezen man niet te beurt gevallen te zijn. Hij begrijpt, b. v., bl. 188, dat de oorzaak van het Magnetismus hem bekend moet zijn, *wijl zij in hem is en wijl hij haar gebruikt en in werking brengt;* een weinig lager beweert hij, dat die hem bekende oorzaak is *de vrijwillige daad zijner gedachten;* en daaruit trekt hij, nog een weinig lager, het beſluit, *dat eene groote, eeuwige en oppermagtige gedachte, in één woord* God, *de oorzaak van alle magnetiſche verſchijnſelen in den mensch is.* Dit vastgeſteld hebbende, vindt hij, bl. 213—219, de grootſte overeenkomst tusſchen het dierlijk en *mineralisch* Magnetismus, zoodat hij zelfs *eenheid der ſtoffelijke oorzaak, die dezelve voortbrengt*, aanneemt, (bl. 218.) en op vele plaatſen ſpreekt van den *magneet in den mensch.* Hiermede nog niet te vreden, deelt hij ons nog de verklaring van zekeren Heer DE BARBANÇOIS (buiten twijfel van Duitſche Schrijvers ontleend) mede, volgens welke de oorzaak van het Dierlijk Magnetismus gelegen zoude zijn in een *fluide organique*, en waarbij dan alle de verſchijnſelen van het ſlaapwaken geheel uit de leer van de zenuwvloeiſtof en zenuwdampkring, de twee zenuwſtelſels in den mensch, het vermogen van den wil op die ſtelſels, enz. verklaard worden. Zeker had

had hij, bij de opgave, de ontwikkeling en het betoog dier verſchillende theoriën, welke hij, waar hij er over ſpreekt, allen als waar ſchijnt aan te nemen, vergeten, dat hij, bl. XIII der Inleiding, verklaard had, dat het Magnetismus niets anders is, dan de *aantrekkingskracht* van NEWTON, en zoo doende zijne ontdekking, zoo als hij 't noemt, onder de ſchutshoede ſtelt van dien beroemden naam. Zoo worden dan de aantrekkingskracht van NEWTON, onze eigen gedachte en wil, God, en het levensbeginſel, beurtelings, als de hoofdoorzaak van het Magnetismus begroet. Valt ons dit wat moeijelijk om te begrijpen, het is, volgens de verklaring van DE PUYSÉGUR, waarmede hij op zijn werk de kroon zet, omdat wij *Ideologen* zijn en geen *Natuurkundigen;* dat is, (hebben wij den Schrijver wél gevat) omdat wij niet alles voor goede munt opnemen, wat men ons onder den neus duwt.

Kunnen wij nu een hoofd, waarin zulke voorſtellingen huizen, bekwaam achten, om dubbelzinnige verſchijnſelen behoorlijk waar te nemen en te beoordeelen? Kunnen wij hem vertrouwen, wanneer wij telkens blijken van onoplettendheid en van vooringenomenheid ontdekken? Hij geloòft, b. v., zeker, dat alles evangelie is, wat de gemagnetiſeerde omtrent zijne eigene ziekte en genezing voorſpelt; en het menigvuldig verkeerd uitkomen der voorſpellingen zijner gemagnetiſeerden doet hem echter niet eens twijfelen; òf zij wel waarlijk in den magnetiſchen toeſtand zijn; hij doet er althans niet het minſte onderzoek naar. Hij verhaalt eene, in zijn oog, gewigtige ontdekking en *ſchoone proefneming;* en hij weet zelf niet regt, wanneer die ſchoone proefneming plaats had, (bl. 212). Hij verzekert ſtout weg, dat eene door hem gemagnetiſeerde zieke genezen zal, *omdat hij het* WIL, (bl. 232) en, om zijn geliefd Magnetismus in ééns te redden, beſluit hij alle zijne waarnemingen en aanmerkingen met te beweren, „ dat er geene meetkundigen zijn, die *deszelfs beſtaan* kunnen

loochenen, omdat zij er de *onmogelijkheid* niet van kunnen bewijzen."

Het is niet te ontkennen, dat dergelijke ſtellingen, ook in andere, zelfs Duitſche, ſchriften over het Magnetismus voorkomende, de *geloofwaardigheid* der ons daarin verhaalde daadzaken zeer verminderen. Dit is, wat de Schrijver van het tweede werkje, in het hoofd dezes gemeld, in 't bijzonder nader tracht aan te dringen. Na eene korte inleiding, waarin hij, op het voetſpoor van een' voornamen voorſtander van het Dierlijk Magnetismus, ESCHENMAIJER, aantoont, dat men, voor het tegenwoordige, meer eene beoordeeling der daadzaken van het Magnetismus zelve, dan eene kritiek van de verſchillende theoriën, tot derzelver verklaring uitgedacht, behoeft, maakt hij ons, in de eerſte plaats, uit de geſchiedenis van het Dierlijk Magnetismus, opmerkzaam op de trapswijze toeneming der wonderen in hetzelve. Deze toeneming maakt de grootſte omzigtigheid noodig, ten einde zich door die wonderen niet te laten wegſlepen; en dit geeft den Schrijver aanleiding, om, in de tweede plaats, *eenige waarſchuwingen* te geven, welke men bij het waarnemen der magnetiſche verſchijnſelen heeft in acht te nemen. Deze waarſchuwingen hebben zoo wel betrekking op het gemagnetiſeerde voorwerp, als op den magnetiſeerder of andere waarnemers. De laatſte wil PFAFF, dat eene aanzienlijke mate van menſchenkennis bezitte, en geſchiktheid om zielsverſchijnſelen te beoordeelen; hij doet tevens opmerken, hoe nadeelig hier *geestdrift*, of liever eene zekere vooringenomene dweepzucht, zij, vooral ook, omdat zij het zuivere gevoel voor waarheid vermindert; merkende tevens, in 't voorbijgaan, aan, dat, de gave van het magnetiſeren als 'eene zekere *voortreffelijkheid* te beſchouwen, menigeen', die niet vast in zijne ſchoenen ſtaat, begoochelt, doet wenſchen, die gave te bezitten, doet gelooven, dat hij ze bezit, en een onbepaald geloof hechten aan die verſchijnſelen, welke er hem van verzekeren. Wij kunnen niet anders, dan hem hier-

hierin bijvallen. Wat hij ten aanzien van het gemagnetiſeerde voorwerp zegt, behoeft eene nadere toetſing. Zucht tot veinzerij, ijdelheid, listigheid, en een zekere lust om den ſterkeren man bij den neus te leiden, benevens eene groote drift en kunst om na te bootſen, en niet minder groote ſtandvastigheid, om eene opgevatte rol, in weerwil van, en juist *om* zich voordoende zwarigheden, vol te houden, — dit alles vinden wij zeker veel bij de meeste van Eva's dochteren vereenigd; en men kan niet ontkennen, dat zij het vooral zijn, die vatbaarheid voor het ſlaapwandelen en de helderziendheid hebben. Om evenwel daaraan bijna geheel de wondertooneelen van het Magnetismus toe te ſchrijven, komt ons wat gewaagd voor. Dit is evenwel de ſleutel, waarmede PFAFF, in een derde gedeelte, de wondergaven van het helder en ver vooruitzien enz., in één woord, het ganſche geheimzinnige van het Magnetismus, poogt te ontraadſelen en als zeer natuurlijk voor te ſtellen. Dit doet hij, door 13 verhalen van magnetiſche behandelingen, vooral in de werken van GMELIN, in het *Archiv f. d. Phyſiologie* van REIL, en dat *f. d. Thier. Magnet.* van ESCHENMAIJER, KIESER en NASSE voorkomende, een weinig ſcherp toe te lichten; en van welk onderzoek de ſlotſom is, dat die verhalen, waarin weinig wonders voorkomt, ook het best het bijgebragte licht kunnen velen. Jammer is het ondertuſſchen, dat dit en het vierde gedeelte, waarin eenige verſchijnſelen, welke den graad van ſlaapwandelen of droomleven vergezellen, beſchouwd worden, voor de meeste Nederduitſche Lezers bijna alle waarde verliezen. PFAFF, namelijk, volgt de waarnemers, wier verhalen hij beſchouwt, op den voet, en wijst telkens op het door hen geſchrevene terug. Hierdoor, intuſſchen, is men genoodzaakt, wil men hem verſtaan, en vooral wil men zijne aanmerkingen wikken en wegen, zijn werkje met die ſchriften te vergelijken; en daartoe zijn de minſten in de gelegenheid. Zoo veel wij den Schrijver hebben kunnen vergelijken met de

ons, uit de ſtraks genoemde *Archiven*, SCHELLING's *Jahrbücher*, het *Journal* van HUFELAND, de Verhandeling van F. HUFELAND, en de in ons Vaderland uitgekomene geſchriften, bekende geſchiedenisſen van magnetiſche behandelingen, geven wij PFAFF gelijk, dat de meeste gedane proeven en waarnemingen naauwkeuriger en veelvuldiger moeten gedaan en herhaald worden; dat zeer veel zich vooral ziel- of menschkundig natuurlijk laat verklaren; dat het een en ander ook wel wantrouwen verwekt tegen de gemagnetiſeerden, of duidelijke bewijzen geeft van onoplettendheid en dweepzucht van den kant des magnetiſeerders. Maar hij heeft ons nog niet overtuigd, dat alles, wat over de verplaatſing der zinnen en het magnetisch rapport gezegd wordt, fabeltjes zijn. Volmondig ſtemmen wij hem toe, wat hij, ten vijfde, beweert, dat *alle* de magnetiſche verſchijnſelen nog een nader, meer omzigtig en op allerlei wijze *gevarieerd* onderzoek behoeven; dat men hier moet *twijfelen*, in plaats van *gelooven*. Niet minder ſtemmen wij met hem in, ten aanzien van de dwaasheid der *ſympathetiſche* genezingen, met welker regtmatige beſpotting dit werkje beſloten wordt.

Mijne Herfstreis naar Venetië, in het jaar 1815. *Naar het Hoogduitsch van* F. VON RAUMER. *II Deelen. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. *In gr.* 8*vo*. *Te zamen* 541 *Bl. f* 5-12-:

Een zonderling mengelmoes van reisverhalen en ſtaatkundige, godsdienſtige, wijsgeerige, akademiſche, tooneelkundige en vele andere opmerkingen, uitweidingen, grappen (wel en kwalijk gelukte) en leeringen. In het eerſte deel waren die ſomtijds zoo gezocht, dat ons de moed begaf, om verder te lezen, en wij hier bijna onder de moeijelijkſte (niet genoeg door den lezer van tijdſchriften gekende en gewaardeerde) taak van eenen

Re-

Recenſent — het *lezen* van rijp en groen — bezweken waren. Dan, gewapend met eene dubbele *doſis* geduld, worſtelden wij het grootſte gedeelte des eerſten deels door; en ziedaar! naauwelijks hebben wij den reiziger naar de overzijde der *Alpen* verzeld, of er ſchijnt hem eene andere lucht te hebben aangewaaid. Zijn ſtijl wordt bezadigder; hij verliest minder zijn hoofddoel — ons met zich rond te leiden — uit het oog; en, volgens eene vreemde gedaanteverwisſeling — die doorgaans in de natuur anders plaats heeft — is de ſnapachtige, gedurig van zijn ſtuk afrakende, *Duitſche Antiquarius* in eenen, wel is waar, ook alles behalve ſtijven, nog al tamelijk praatzieken, maar toch nuttigen, *Italiaanſchen Cicerone* veranderd. Vooral trof ons dit in het begin des tweeden deels, hetwelk eene uitmuntende geſchiedenis van den val der *Venetiaanſche* Republiek — vooral der *oorzaken* van dien val — mededeelt. Naderhand geraakt hij wel weder op zijn' praatſtoel, maar ſlaat nu niet meer zoo veel duistere raadſels uit, waarmede de lezer — althans zeker de *Hollandſche* lezer, en die moet toch dit boek koopen en betalen — weinig gediend zal zijn. Zijne aanmerkingen (wanneer men een gedeelte der brieven van den broeder der *Venetiaanſche Donna*, welker geſchiedenis anders belangrijk en aandoenlijk is, uitzondert) zijn wel eens degelijk raak, en ſlaan den ſpijker der *Politiek* en *Theologie* op den kop.

Na dit vooraf berigt te hebben, zal de lezer ons, hopen wij, geen doorgaand verſlag van dit boek vergen, hetwelk daarvoor ook volſtrekt onvatbaar is. De reis loopt door *Boheme* naar *Weenen*; verder door *Saltzburg* en *Tyrol* naar *Venetië*; vandaar worden wij al ſpoedig weder naar *Weenen* verplaatst, om er verder te blijven. — Men zou zich zeer bedriegen, wanneer men — buiten *Italië*, waar de reiziger ons met de jongſte veranderingen zeer goed bekend maakt, en hier en daar te *Saltzburg*, of berigten wegens het tooneel, waarvan de ſchrijver een groot liefhebber ſchijnt — iets zeer belangrijks wegens den toeſtand der *Oostenrijkſche* Mo-

narchij, en der landen, door welke de reiziger getrokken is, verwachtte. Hij zou veeleer — wanneer hij onzen MERRMAN gekend had — ſchijnen kunnen, om diens gebreken te mijden, in een ander uiterſte te vervallen. Deze geleerde reiziger diſcht ons veel, ja alles wat hij gezien en gehoord heeft, en daaronder ook zeer veel goeds en wetenswaardigs, getrouwelijk op; maar zijn ſtevige huismanskost, regt en ſlecht toebereid, verzadigt wel eens wat al te ſpoedig. De Heer RAUMER, daarentegen, wil onzen eetlust *pikéren*, en brengt dus eene menigte *ragoûts*, *blanc-mangers* — en tusſchenbeiden geheele ſchotels ijs — op tafel, waarin eene gezonde maag vergeefs verzadiging zoekt. (Wij ſpreken hier nog van de eerſte aanregting.) En wisten wij dan nog maar, wat hij ons voorzet! Maar de man, die hier de *honneurs* van de tafel ophoudt, laat ons al te dikwerf onkundig van de vreemde liflafjes, die wij, van jongs af aan *Hollandſchen* kost gewoon, niet weten te onderſcheiden. Wat is b. v. RUBEZAHL's burg van rotſen? Een buurman, dien wij om opheldering vroegen, zeide ons, dat RUBEZAHL in *Duitschland* eene ſoort van bullebak was. — Bij gelegenheid van *Inſpruck* moet het een grapje heeten, (of is hier ſlechts de inkleeding boert?) dat SESOSTRIS, HOMERUS, MOZES, NUMA *enz. nimmer beſtaan hebben*, bewezen, omdat hunne beelden niet ſpraken op deze verloochening des ſchrijvers. *Il n'y a pas le petit mot pour rire*, zou hier de *Franschman* zeggen. Wanneer onzen ſchrijver *geitenworst* in plaats van *forellen* wordt voorgezet, moeten wij deze teleurſtelling boeten door eene jammerlijke ſaus, die ons daarbij wordt opgedischt. Doch hooren wij den ſchrijver zelven: „Die vervloekte „ geiten! eerst heb ik er mij op den weg over geërgerd, dewijl in elke derzelve buiten twijfel de wan„ delende ziel van eenen *invalid:* woont, die tot houtvester verheven werd, zijne oude zonden boet, en zo „ toch niet kan laten; en nu zet de houtvester op den „ *Brenner* ons gewetenloos zijns gelijken voor: wie

„ kan

„ kan dan eten? Word niet zoo toornig, antwoordde ik: het „ was toch een ſchilderachtig gezigt, een tooneel uit de „ gouden eeuw, toen de voerman het been van die eene geit „ in de hoogte hield, en hare gezondheid dronk. Anders „ heeft uwe vooronderſtelling veel waarſchijnlijks; want dat „ de geiten meer den bast, en de invalide houtvesters meer „ het hout beminnen, kan als geene tegenwerping aangemerkt „ worden, maar bewijst veeleer, hoe het eene het *comple-* „ *mentum* van het andere is. Daarentegen verdient het een „ ernſtig onderzoek, of deze zielsverhuizing door verſcheidene „ gedaanten voortgaat, dan of elke invalidenziel in eenen bok, „ en de boksziel terſtond weder in zulk eenen houtvester „ vaart." Doch *ohe! jam ſatis est!* Is dit *à la Sterne?* of *à la Fielding?* Een van beiden zal het *moeten* zijn. Over ſlepen, fraaije voeten, morſige en geſtopte kouſen wordt op bl. 226 zeer ſcherpzinnig geredetwist. Het antwoord van eenen Minister aan eenen Profeſſor, op een verzoek om vermeerdering van bezolding, (bl. 271) klinkt zeer *æsthetisch: Ik kan het u niet toeſtaan, dewijl ik geene dukaten kan kakken.* (Dat was eerst een naauwgezet Minister! De onzen weten ze buiten dat wel te krijgen.) Doch nu wij op het *chapitre* van Ministers zijn, moeten wij, tot hulde der waarheid, zeggen, dat de Heer RAUMER ook veel gezegd heeft, dubbel waardig, om door Ministers, van welk land dan ook, te worden behartigd; waarheden, die tegen al de zoo even aangehaalde fraaijigheden de weegſchaal bijna ten goede doen overſlaan, vooral zoo wij er het voortreffelijke verhaal der laatſte dagen van *Venetië* bijvoegen. Zoo wordt, Iſte D. bl. 70, bij gelegenheid van een geſchil over het nuttelooze der monniken, gevraagd, of die monniken van eene nieuwe ſoort, die in de 18de eeuw zoo ontelbaar vermeerderd zijn, of de *ſtaande legers* inderdaad eenen hoogeren graad van beſchaving en eene nieuwe vorming der menschheid kunnen te weeg brengen? „ De oude „ monniken kozen hunnen ſtand vrijwillig; *de nieuwen wor-* „ *den tot vrijwilligheid gedwongen, en de wetten der Conſcrip-* „ *tie in* Frankrijk *worden in verſcheidene andere ſtaten uitge-* „ *breid op eene wijze, die voor derzelver duurzaamheid aller-* „ *ſchadelijkst is.* De oude monniken leefden van hun eigen- „ dom; *om de nieuwen te voeden, gaan alle ſtaten te gron-* „ *de;*" en nog menig ander waar woord omtrent dien kanker onzer tijden. Zie ook bl. 87 over het verband tuſſchen

ſtaande legers en tolliniën, en op bl. 186 en verv. over de geſtrengheid der *Conſcriptie*, vooral in *Pruisſen*, welke den 17 jarigen jongeling, te midden des vredes, reeds uit zijne loopbaan ſcheurt, om een nuttelooze last, een doodëter der maatſchappij te worden, die hij kwanswijs verdedigen moet, als niemand haar bedreigt; zoodat zelfs *geeſtelijken* (zoo ver dreven het zelfs de *Franſchen* niet) tot ſoldaten worden gepreſt. Hoe waar is niet het volgende! bl. 180. „Een *Sineſche* „ muur, of *een geſloten koopſtaat*, of een ſtelſel van het vaste „ land, is en blijft dom, onuitvoerlijk, onwijsgeerig en on„ godsdienſtig. De echte wereldburgerlijke geest wordt, „ wel is waar, niet in de grensplaatſen geboren en verder „ verſpreid; maar de veel omvattende koophandel, die zoo „ geheelenal van de kleine kramerij verſchilt, draagt er zeer „ veel toe bij." Zoo ook over de ſtem des volks: (IIde D. bl. 135.) „ Allen ſchreeuwen wel niet *uniſono*, alsof de „ zweep nog over hen gezwaaid wierde, en de veelſtemmige „ *hymnus* van het volk klinkt niet als de muzijk eens kun„ ſtigen draaiorgels; maar welke onzinnigheid ware het, le„ vende menſchen in looden pijpen te willen veranderen, ten „ einde zij bij hunne zangoefeningen geenen valſchen toon, „ gelijk ſomwijlen plaats vindt, laten hooren!" Zeer ter ſnede komt, op bl. 243, de aanhaling uit MONTESQUIEU: *La grandeur du génie ne conſisterait-elle pas mieux à ſavoir, dans quel cas il faut des différences, au lieu de l'uniformité?*; en dan wordt er van eene vergadering geſproken, waarbij men volksvertegenwoordigers, die elkander vreemd, en met de betrekkingen van het geheel onbekend zijn, in een vertrek opſluit, om over het algemeene welzijn te raadplegen. Bl. 248. „ De tevredenheid of ontevredenheid van een geheel „ volk is nooit iets enkel zonderlings, noch een ijdel toe„ val, noch eene algemeene verkeerdheid, noch eene gron„ delooze dwaling. Doorgaans openbaart zich daardoor dat„ gene, wat regt en natuurlijk is; en het is de grootſte aan„ matiging, indien zoogenoemde ſtaatkundigen zulks ter zijde „ ſchuiven, en met onbekwame handen den aard en de ge„ zindheid van ganſche volken willen veranderen." Ook omtrent den Godsdienst buiten de zondagen, de zoogenoemde meer *æſthetiſche* Godsvereering der Roomschgezinden, (waarvan hier ſtichtelijke ſtaaltjes voorkomen) de manier van onderwijs op de middelbare en hooge ſcholen, (wel meest

meest voor *Duitschland*, maar ook niet geheel zonder toepassing voor ons vaderland) de tooneelvertooningen voor het volk, (waaromtrent wij het echter met den schrijver niet eens zijn) enz. wordt menige goede opmerking gemaakt. Men ziet dus, dat er wel degelijk ook heilzame geregten op deze tafel staan, vooral voor zekere zieke gestellen, wier gevaar te grooter is, omdat de lijders zich volkomen gezond wanen. Dat zij nog in tijds de hier voorgediende artsenijen gebruiken, en leven!

Niet alleen omtrent de geschiedenis, maar ook omtrent de plaatsbeschrijving van *Venetië* komt hier veel wetenswaardigs voor, b. v. de vrij algemeene zucht voor de oude Republiek, de fraaije wandeltuin, door de *Franschen* in deze anders boomlooze stad aangelegd, de tegenwoordige toestand der Edelen, het reuzenwerk der *muraazo*, of *groote muren*, een bewijs, wat *republikeinsche* kracht en volharding vermag, enz.

De lezer beschuldige ons, na wij hem onpartijdig ons oördeel over dit boek gezegd hebben, niet van onbestaanbaarheid met ons zelve. Het zou, tot de helft verminderd, eene wezenlijk nuttige, aangename en onderhoudende *lectuur* opleveren. — De vertaler, dien wij uit andere werken van dien aard niet onvoordeelig kennen, heeft zich eene enkele keer aan grove *Germanismen* schuldig gemaakt, b. v. Iste D. bl. 211. laatste reg. *waarom zou men zich aan eene stelling keeren?* (lees *storen*.) Nog erger bl. 212 reg. 6 van ond. *de olijfboomen hebben bijna minder voorkomen, dan graauwe weilanden.* Hier heeft zekerlijk gestaan *graue Weiden*, d. i. *wilgenboomen.*

Mnemosyne. IVde Stuk. Te Dordrecht, bij A. Blusse en Zoon. 1818. *In gr.* 8*vo.* *f* 3-10-:

(Vervolg en slot van bl. 408 des vorigen jaars.)

Het is een' vrij langen tijd geleden, dat wij, in eene eerste Recensie van dit deel der *Mnemosyne*, verslag deden van de schoone Verhandelingen der Heeren KLEYN en CARP. Een zamenloop van onvoorziene omstandigheden heeft ons belet, on-

onze taak eerder te voltooijen. Intusschen hebben de Uitgevers der *Mnemosyne* niet stil gezeten, en wij moeten trachten hen bij te houden, of zij zullen ons in korten tijd zoo ver vooruit zijn, dat wij ze niet meer kunnen naoogen.

Wij vinden hier dan, na de Verhandelingen van den Heer CARP over GESSNER, het tweede deel van BILDERDIJK's Verslag, betreffende de *Heldendaden van den Cid*, door DE CASTRO; met welk oorspronkelijk stuk het beroemde Treurspel van CORNEILLE, *De Cid*, vergeleken wordt. Het spreekt van zelf, dat deze vergelijking voor geen uittrekstel vatbaar is: weshalve wij ons hier moeten vergenoegen met de herhaling van den lof, reeds bij de beoordeeling van den derden bundel der *Mnemosyne* aan deze vergelijking toegezwaaid; bedankende onzen beroemden Hoofddichter voor de gelegenheid, waarin hij ons gesteld heeft, om het min bekende werk van den Spanjaard DE CASTRO nader te kunnen leeren kennen en beoordeelen.

Hierop volgt eene Voorlezing door den geleerden P. VAN BRAAM: *Ter nagedachtenis van wijlen* GERARDUS KUIPERS, *den Vader*. Wij hebben dit stuk met belangstelling gelezen. In eenen zeer levendigen en tevens ongekunstelden stijl worden hier des jongelings zeetogten en gevaren beschreven. Vervolgens legde hij zich toe op de sterrekunde en de overige takken der proefondervindelijke wijsgeerte, (waarvan hij reeds de grondslagen gelegd had bij eenen bekwamen stuurman, op een' zijner Indische togten) en bragt het daarin door vlijt en inspanning zoo ver, dat hij eerlang bekwaam was, den schat zijner verkregene kennis in geregelde lessen aan anderen mede te deelen. Eerbied voor God en de gewijde Schriften, en eene onbegrensde hulpvaardigheid, waren de sieraden van zijn leven, dat in rust en vrede eindigde op den 14 Maart des jaars 1784. Merkwaardig op zichzelven, zou zijn naam reeds daarom verdiend hebben der vergetelheid ontrukt te worden, omdat hij de vader was van den geleerden Dordschen Predikant GERARDUS KUIPERS, aan wiens nagedachtenis de volgende Verhandeling door een ongenoemd Lid van het Zeeuwsch Genootschap is toegewijd.

Geboren in het jaar 1748, gaf hij reeds in zijne kindsche jaren, onder de leiding van zijnen arbeidzamen vader, doorslaande blijken van die schranderheid, die, gedurende zijn geheel leven, in alle zijne verrigtingen doorstraalde. Met groo-

groote kundigheden toegerust, verliet hij de Utrechtsche Hoogeschool, en stond in verschillende gemeenten zijnen post met roem te roer. In zijne Disertatie, onder voorzitting van den Hoogl. s. RAU verdedigd, had hij reeds rekenschap gegeven van zijne werkzaamheden aan de Akademie. (Wij merken hierbij aan, dat de inhoud van dit geschrift, naar het oordeel van J. D. MICHAËLIS, zoo ver boven het gewone peil van een jong geleerde verheven was, dat deze inderdaad aan de beteekenis van het woord *Auctor* twijfelde.) In het jaar 1780 zag zijne vertaling van D'ARVIEUX, *Reis naar de Legerplaats van den grooten Emir*, het licht. In de aanmerkingen op deze reis deed KUIPERS zich kennen, als een man van eene verbazende belezenheid; schoon men, onzes bedunkens, de uitvoering van dit werk niet van eene al te groote omslagtigheid kan vrijpleiten. Plaatsgebrek gebiedt ons, zijne mindere, meestal zonder zijnen naam uitgekomene, geschriften, alsmede zijne verrigtingen als Secretaris van het Zeeuwsch Genootschap, met stilzwijgen voorbij te gaan.

Hierop volgen *Eenige schoone Gezegden van* DEMOSTHENES, vertaald door Mr. C. J. V. A. Het zoude gemakkelijk zijn, deze gezegden met nog vele anderen, uit DEMOSTHENES ontleend, te vermeerderen. Maar de Heer V. A. schijnt slechts eenige proeven van vertaling te hebben willen leveren, en is daarin uitmuntend geslaagd.

De twee volgende stukken zijn: *Redevoeringen van den Hertog van* ALVA *en den Biechtvader* BERNARD DE FRESNEDE *tot* FILIPS DEN II, *te vinden bij* HOOFT, *en in dichtmaat gebragt door* H. G. OOSTERDIJK, 1779. De Redevoeringen zijn bekend, en de naam van OOSTERDIJK is een genoegzame waarborg, dat deze dichtmatige overbrenging derzelve niet middelmatig zal zijn. Fiksch en rollend is de versificatie, en vele plaatsen uit het gedicht zouden een VONDEL waardig zijn. Wij spreken evenwel over het stuk als stuk. HOOFT moge het verantwoorden, of hij Redevoeringen, die nimmer zóó gehouden zijn, in zijne *Historiën* mogt invlechten; en OOSTERDIJK moge het verantwoorden, of hij zijn heerlijk talent niet beter had kunnen besteden, dan aan deze verdichtselen.

Een vers uit BELLAMI's vroege jeugd *aan zijne Geboortestad Vlissingen* volgt nu in de rij. Het is een vers van een jongeling, ja, maar van een jongeling als BELLAMI zelden,

den, of liever nooit, door eenig vaderlandsch Dichter overtroffen, maar overtreffende eene ganſche ſchaar, die nu..... Zie hier den aanvang van dit jeugdig gedicht:

Mijn dierbre moederſtad! van ouds alom beroemd!
Gij ſtrijdbaar Vliſſingen, geſchokt door 't woên der baren!
Gij zult, zoo lang men moed en vrijheidliefde noemt,
Den friſſchen lauwerkrans op uwe kruin bewaren.
Op uw geducht rondeel ontbrandde dat kanon,
Dat Spanjes heldenſtoet den ijver deed ontzinken,
En van den Zeeuwſchen trans de gouden vrijheidzon
In 't oog van Nederland op 't luisterrijkst deed blinken.

Hierop volgt eene heerlijke Cantate op den dood van BELLAMI, door J. H. VAN SONSBEECK, even als het voorwerp van zijnen zang, te vroeg aan onzen vaderlandſchen dichtroem ontrukt. Het is inderdaad met moeite, dat wij ons onthouden, van dit ſchoone ſtuk eene proef mede te deelen. Diep gevoelen wij den zwaren ſlag, dien de vaderlandſche dichtkunst in den dood van dezen jeugdigen Dichter geleden heeft.

Het vers van I. DA COSTA ſtelt ons voor *het natuurlijk verband tusſchen Wijsgeerte en Dichtkunst.* Wij behoeven tot lof van dit vers niets te zeggen. De Heer DA COSTA, een kweekeling van onzen, als Dichter, onbereikbaren BILDERDIJK, is voor de fout der middelmatigheid beveiligd; en zeker zal hij een Dichter van den eerſten rang worden, zoodra hij met zijne eigene vlerken vliegt en zich vrij gevoelt. De leer, intusſchen, die hij in dit vers predikt, is op verre na niet de onze. Dichtkunst en Wijsgeerte hebben, zegt hij, eene gemeenſchappelijke bron, *het gevoel;* en zie daar derzelver onderling verband. Omtrent de dichtkunst willen wij niet met hem twisten; ſchoon wij hem zouden kunnen vragen, of de *verbeelding* niet met hetzelfde regt, als het gevoel, zou mogen beſchouwd worden als de bron der poëzij? Maar dat ook de wijsgeerte op het gevoel, en niet op de rede, zou moeten gegrond zijn; dat is eene leer, waaraan wij ons zegel onmogelijk kunnen hechten, wie dan ook den Heere DA COSTA die leer moge verkondigd hebben. Het is hier de plaats niet, eene zaak van zoo groot een' omvang te behandelen. Maar de Heer DA COSTA beoefene de geſchie-

ſchiedenis der wijsgeerte: hij merke op, hoe onzeker de grootſte vernuften van alle tijden geweest zijn omtrent den waren grond der menſchelijke kennis; met welk eene afwisſelende fortuin dit geſchil gevoerd is, van den oorſprong der Eleatiſche ſchool af, tot aan SCHELLING toe; en hij vrage zichzelven, of het *hem* paſſe, deze groote controvers in een gedicht te decideren? En als men hem dan, ten bewijze zijner ſtelling, argumenten ziet bijbrengen, als b. v. dat alle onheilen der Franſche revolutie ontſproten zijn uit het meerder gezag, dat men aan de rede, boven het gevoel, toekende, dan kunnen wij niet anders, dan de ſchouders op te halen, en den jongen Wijsgeer bedachtzaamheid aan te raden. Waarlijk, men kan een goed, een voortreffelijk Dichter zijn, en tevens als Wijsgeer den bal jammerlijk mis ſlaan. *Non omnia poſſumus omnes.* De eerbied voor eenen grooten, en in het vak der *dichtkunst* éénigen, leermeester behoeft niet te beſtaan in de verdediging zijner *wijsgeerige* of *hiſtoriſche* ſtellingen. Verkiest hij b. v. de *vrijheid van den menſchelijken wil* te ontkennen (met welk regt? dit hangt alleen af van de definitie van vrijheid), hij doe dat, hij mag dat doen; ook zijne dwalingen zijn intereſſant, omdat het *zijne* dwalingen zijn. Maar geen jong mensch kan, het zij in *theſes* of bij andere gelegenheden, zulk eene leer prediken, zonder zich onder eene hevige verdenking van napraterij te brengen, en onwil te verwekken. Dertig jaren lang had IMMANUEL KANT zijn ſystema van alle zijden bekeken, toen hij eindelijk op het reſultaat kwam, dat de vrijheid niet bewezen kon worden, maar *gepostuleerd* moest worden, als onwrikbaar verknocht aan onze *moraliteit*. Ziet daar den waren, zedigen Wijsgeer! Hij *ontkent* de vrijheid niet, maar verklaart ze niet te *begrijpen*, en *gelooft* ze! Ziet daar uw voorbeeld, jonge lieden! — Maar keeren wij tot den Heer DA COSTA terug. Niemand kan hem hooger achten, dan wij. Hij is een ſieraad van onzen zangberg, en zal het nog meer worden. Maar in de keuze zijner ſtoffen denke hij toch aan eene zekere plaats in de *Ars Poëtica* van HORATIUS.

Het volgende vers heeft ten opſchrift: *Celeste, of de Hemellingen*, naar het Hoogduitsch van KOSEGARTEN, door Mevr. BILDERDIJK. Onze hulde aan de begaafde Gade van onzen Pulkdichter! In de uitdeeling harer talenten aan BILDERDIJK en zijne Echtgenoote is Vrouw Natura toch

regt

regt kwistig geweest. DE DEKKER zegt ergens, dat de Vrouw de maan is van den Man. BILDERDIJK en zijne Vrouw zijn beide zonnen, waarvan de eerste meer *verlicht*, de laatste meer *verwarmt*.

Hierop volgen twee verzen van den Heer A. BOXMAN. Het eerste, *De Reis* getiteld, is niet zeer bemoedigend voor menschen, die de wereld willen zien, en het in hun vaderland niet langer kunnen houden. BOXMAN is in het geheel maar geen Kosmopoliet. Nu, dat is tot daaraan toe. Hij heeft *bon* op zijn vers. Wij wenschten evenwel wat meer *variatie* in de *cæsuur*. — Het tweede vers heeft ten opschrift: *Bij het zien der puinhoopen van De Plesse*, weleer een Ridderkasteel, nabij Gottingen. Het schildert ons, in fikschen, doch niet ongewone, trekken, de vergankelijkheid van het ondermaansche. De regel: *En wat uit stof bestaat, verkeert zich weer in asch*, zou, in ons oog, beter zijn, zoo er tweemaal *stof*, of tweemaal *asch* gelezen werd. — De Heer BOXMAN ga moedig zijnen gang.

Verder treffen wij hier aan drie gedichten van den Heer B. F. TIJDEMAN op de verjaring van zijnen Vader, den grijzen Hoogleeraar M. TIJDEMAN. Indien het al iemand in den eersten opslag twijfelachtig mogt voorkomen, of *drie* gedichten van één onderwerp hier hadden moeten geplaatst worden, die bedenke, dat een der Verzamelaars van *Mnemosyne* ook een Zoon is van den Heer M. TIJDEMAN: en wie berekent angstvallig, of kinderlijke liefde en eerbied misschien ook te veel doe, vooral wanneer de hulde van het hart gebragt wordt aan *zulk* een Vader, als de Heer TIJDEMAN is? In eene dubbele, tiendubbele mate verdient gij die hulde, brave Man, tachtigjarige Grijsaard! Niet alleen uwe kinderen, maar ook allen, die in uwe vriendschap deelen, zijn u ten duurste verpligt, u, wiens hulpvaardigheid aan den onmetelijken schat uwer wetenschap geëvenredigd is. Ook wij denken aan u met eerbied en dankbaarheid, en voegen gaarne onze bede en onzen dank voor de verlenging uwer dagen bij de gebeden en dankzeggingen van uwe gade en kroost.

Bij de twee laatste verzen in dezen bundel, het eene door H. M. V. *aan den Hoogleeraar* VAN SWINDEREN, het andere door wijlen Ds. J. VAN DER ROEST, ten opschrift hebbende: *Gedachten in eenen Lusthof*: bij deze twee verzen dachten wij, of het niet raadzaam ware, dat de kundige Ver-

za-

zamelaars der *Mnemosyne*, vooral wat het poëtisch gedeelte hunner verzameling betreft, somtijds met eenen derden te rade gingen, eer zij tot de opneming van deze en gene stukken in hunne bundels besloten. Het is echter niet alleen bij de twee genoemde verzen, maar ook bij andere poëtische voortbrengsels in de *Mnemosyne*, dat deze gedachten bij ons oprezen.

Gedichten van Mr. M. C. VAN HALL, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Instituut. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey *en* ten Brink en de Vries. 1818. *In gr.* 8*vo.* *XVI*, 211 *Bl. f* 3-12-:

(Vervolg en slot der Recensie bl. 342 env.)

Ja waarlijk, VAN HALL! wij gelooven u, als Gij, in uw bescheiden, gepast en zakelijk berigt voor dezen bundel, verzekert, dat uwe lier aan de gezellige deugd, maatschappelijke verdiensten en zuivere vriendschap gewijd is. o! De Poëzij is zoo eene kostelijke zaak! Als kinderen maakt zij ons het leeren gemakkelijk en genoegelijk; de sluiderende jeugd verbindt zij broederlijk aan elkander, aan het ganschs menschdom, aan vaderland en deugd; bij een familiefeest, op een vriendenmaal is zij het ware zout der gezellige bijeenkomst; zij verfijnt den smaak; zij verheft den geest, verheldert het hart, en is eene milde bron van troost en zegen; zonder haar is de Schouwburg zoo wel, als de Kerk, ondragelijk; bij het sterfbed en de wieg, in het huis der vreugde en der smarte, bij het vol genot van huisselijk geluk, bij het wreed geknel van overkropte smart, bij het gloeijen der min, bij het koude grafgesteente, overal is zij voor het gevoelig hart onmisbaar; ja zij doet den boezem ruimer ademhalen, opent het gemoed voor het schoone en goede, stemt de ziel tot het hooge en edele; zij heeft met den Godsdienst dit gemeen, dat zij ons onzen aanleg doet gevoelen, en ons ontvoert aan het stoffelijke, aan deze lage wereld; dat zij onze harmonie met het hemelsche herstelt, in het rijk der geesten doordringt, en ons het Paradijs der vreugde doet zien met ongedekt gezigt. Geen wonder! de bron van Godsvrucht en Poëzij is beide in een getroffen hart.

Men moet in beiden niet uitpluizen, niet koud redeneren; men moet *voelen*, men moet *warm* gevoelen; want dat gevoel is waarheid, en waarheid is van den Hemel. Wie eens ondervonden heeft, wat het zeggen wil, bij harteleed of hartevreugd zich ontſlagen te gevoelen van de banden van het aardſche ſtof, op nieuw lucht en adem te krijgen, te mogen en te moeten ſtorten, ja los te breken in hartverkwikkende zangen; hij, maar ook hij alleen, kent de zaligheid der Godgewijde Poëzij. Zonder haar, halve troost, halve ſtichting, halve pret, weinig ſmaak, en meestal luttel liefde. Gelukkige Priesters dezer Godes, die wij bereids gegroet hebben! Gelukkig ook Gij, VAN HALL! die op haar outer het edele dichtvuur doet ontbranden, en bij ondervinding weet, dat het verkwikt, koestert, en het hart van benaauwde dampen zuivert! Ook U zullen wij noch vleijen, noch hekelen; maar opregt belijden, waar wij u als Dichter voor houden, wat wij bij uwen bundel gevoeld hebben.

Geen Oosterſche pracht en majesteit moge Gij bezitten als BILDERDIJK, geen volheid van ſpel en wending als TOLLENS, geen zoo regt natuurlijke kracht als LOOTS, geen zoo rijke kennis als WISELIUS, geen zoo regt lyriſche verheffing als FEITH in zijne beste ſtukken; en echter zijt Gij een zeer verdienſtelijk, gevoelig, los, ongedwongen en niet zelden zeer krachtig Dichter. Geldt het vaderland, verlichting, bloedverwanten of vriendſchap, uwe ſnaren zijn uitnemend welgeſtemd tot den goeden toon. Met den gevoeligen en niet zelden verhevenen dichttrant van FEITH hebt Gij de meeste gemeenſchap; Gij voldoet, als hij, op den duur. Door het hooren, lezen, reciteren en maken van uitſtekende verzen is uw gehoor verfijnd, uwe verſificatie meestal glad en gemakkelijk. Wij twijfelen niet, of de meeste der hier bijeengevoegde gedichten zullen, bij de gelegenheid, waarbij, en met de genegenheid, waarmede zij gemaakt zijn, hun doel getroffen, goede werking gedaan, en veel genoegen gegeven hebben.

Onder de beste gedichten rekenen wij dat *Aan Mr.* R. FEITH; *op het zevende Verjaarfeest van het Genootſchap: tot Nut en Beſchaving; Mijn Geboortegrond; Aan* C. LOOTS; *Lofzang op* J. F. HELMERS; *Ter Gedachtenisſe van* C. WERTZ; *Aan* C. G. C. REINWARDT; *De Graftombe van* C. *en* J. EVERTSZOON *herſteld*; en *Bij het naderen der Len-*

Lente. Regt geestig en los is *Het vijf-en-twintigjarig Huwelijkstogtje van Jakob en Kootje.* Voor dien trant schijnt de Heer VAN HALL zeer geschikt. Niet ten onregte rekent de Dichter, blijkens het voorberigt, ook de *Zangstukken, ter gelegenheid van de Algemeene Vergaderingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, onder zijne beste stukjes; vooral van het eerste willen wij dit getuigenis gaarne onderteekenen. Ook in *Het Haagsche Bosch*, *De Orkaan*, *Ter Gedachtenisse van* E. WOLFF, *geb.* BEKKER, *en* A. DEKEN, *Aan* G. RIJK, *Aan* C. M. KLINKHAMER, *Aan* N. W. RAUWENHOFF, *Aan* A. P. BONDT *bij hare Echtvereeniging met mijnen Zoon* F. A. VAN HALL, is veel verdienstelijks.

Niet gelukkig komen ons de gedichten *Aan Mr.* J. BONDT voor. Dat *Bij den dood van zijnen Zoon, die tot zoogenaamden Guarde d'honneur bestemd was geweest*, vinden wij onnatuurlijk. Men oordeele zelf!

Hij weene, die een' zoon, zijn' vaderarm ontscheurd,
Ziet dwingen, om het zwaard voor een tiran te dragen!
Hij krimp' van weedom weg, wanneer een moeder treurt,
Omdat haar zoon, om goud, voor hem zijn lijf zal wagen!

Maar hij, wiens kroost den nacht eens bangen tijds verliet,
Om in het zalig licht der eeuwigheid te deelen;
Die storte op 't kinder-lijk zijn vadertranen niet!....
En zou mijn luit dan u een' droeven rouwzang kwelen?....

Die vader is, als gij, gevoelt, wat gij thans lijdt:
Ik weet het, wat het is, en gade en kind te derven;
En toch ik klage niet: waartoe hun dood beschreid?
Als 't leven jammer teelt, is 't zaliger te sterven!

Ontvang voor, weegeklag, mijn BONDT! deez' troostzang toon;
Uw hart kan met dien troost zich nu nog niet vereenen;
Nog staart gij, bleek van smart, op de asschen van uw' zoon;
Maar haast zult ge op zijn graf een' traan van blijdschap weenen!

De derde en vierde regels zijn niet duidelijk; en het onderhart vraagt niet, in wat tijd zijn kroost sterft. Geen vader, ten minste, vindt het sterven van brave kinderen zaliger dan hun leven, en een traan van blijdschap zal BONDT zeker

ker op het graf zijns zoons nooit geweend hebben. — Doch men bedenke tevens, dat het in 1813 gemaakt is.

Op de Vinkebaan van denzelven zouden wij ook vrij wat hebben aan te merken; en hoe een gevoelig Dichter, als VAN HALL, bij eene *vinkebaan* kan aanheffen: „ Hier woont de *gastvrijheid*".... is ons onbegrijpelijk; wij roepen de lieve vinkjes tot getuigen! Ook het woord *gastvrijheid* is door de beide eerste zwaar geklemde lettergrepen hier te stootend, gelijk daarna *levenswijsheid* in den regel: „ Want *levenswijsheid* voert hier, lagchende, 't gebied." *Quod negamus* bijeene vinkebaan.

Wij zijn, bij onze algemeene tevredenheid, verlegen, wat ter proeve aan te halen. Een enkel woord kan somwijlen treffen. Bij de aanvraag aan R. FEITH, waarom hij in zoo lang niet dichtte, bekoorde ons:

Waarom dan nu in 't zwijgend duister
Verborgen 't *digt omlauwerd* hoofd?

De Heer VAN HALL heeft ook dit met zijnen Vriend FEITH gemeen, dat de voorraad van beelden en gelijkenissen niet zeer overvloedig bij hem is; echter zijn de comparatiën zeer juist, weluitgewerkt en treffend, bijzonder die van den Eik in het gedicht *Ter Gedachtenisse van* WOLFF *en* DEKEN, waarop telkens zeer juist wordt teruggekeerd.

Zinrijk en leerzaam is de roem, den waren verlichten man gegeven in het gedicht op het Genootschap *tot Nut en Beschaving*, waar, ver van de denkbeelden van eenen *Ouden*, die, in *Amstels* vest, een *algemeen nut* wil *bepalen*, vragende, wat men *gelooft*, en niet voelende, dat *licht* en *nut* te verspreiden bij *allen* en *altijd* pligt is, de Heer VAN HALL hem prijst,

... die en hart en geest aan deugd en wijsheid heiligt;
Aan 't schoon zijn wierook brandt, en 't goede regt waardeert;
Zijne eigen waarde kent, en die der menschheid eert;
Alom een vaderland bezit, waar menschen wonen;
Den vromen, 't zij hij blinke in hutten of op troonen,
In elken hoek der aard', wat kleur of naam hij heeft,
Aan Rijn, of Chebars vloed, den naam van broeder geeft;
Die zoo zich zelf beschaaft, versiert, verheft, veredelt,
En, op zijn roemvol pad, om 's dwazen lof niet bedelt,
Maar 't beuzelspel der eer, dat zoo veel kinderen streelt,
Als de ondeugd onder hen zijn nietig speeltuig deelt,

Zelf-

Zelfſtandig door zijn waarde, en ſterk door eigen krachten,
Wat hem ook vleije of dreig', durft ſmaden en verachten.

Over de losheid en bevalligheid van het gedicht: *Mijn Geboortegrond*, kan men oordeelen uit den volgenden aanhef:

Zalig oord, waar 'k werd geboren!
Lekſtroom, dochter van den Rijn!
Boſchen! velden, rijk van koren!
Mogt bij u mijn rustplaats zijn!
'k Adem nog uw friſſche luchten;
'k Smaak nog uw gezonde vruchten,
Vette zuivel, kunstloos brood,
't Geen me in hut, op veld of akker
Vaak een boerſche ſpelemakker,
In opregte gulheid, bood!

Dat *kunstloos brood* ſmaakt ons echter niet.

Om een uitſtekend geheel tot proeve bij te brengen, kiezen wij nog de eerſte helft van *De Graftombe van* CORNELIS *en* JAN EVERTSZOON *herſteld*, met het opſchrift, dat wel herlezen mag worden:

„ —Zoo dat alle Nederlandtſche Bevelhebbers en Kapiteinen, „ die daarontrent zijn geweest, eenparighlijk getuigden, dat „ zich de gemelde Schoutbijnacht HARMANS met een zon„ derlinge ſtandtvastigheit als een eerlijk ſoldaat hadt gequee„ ten. Hij liep met den donker, zich poogende te bergen, „ oostwaart op. Doch met den lesten ſchoot dien hij deedt „ ſneuvelde de L. Admiraal KORNELIS EVERTSZOON, „ wiens goedt beleit en manlijke dapperheit in veele voor„ gaande gelegentheden, en ook in deezen ſlagh, dikwils „ was gebleeken.

„ De L. Admiraal KORNELIS EVERTSZOON werdt den „ vijfden van Julius te Middelburg met groote lijkſtaatie be„ graven. ——

„ D'oude L. Admiraal JAN EVERTSZOON heeft, naa 't „ ſneuvelen van zijn broeder KORNELIS EVERTSZOON, „ den Heeren Staaten van Zeelandt zijnen dienst bij geſchrif„ te weêr aangebooden: zeggende in zijn verzoekſchrift, „ *dat hij ten uiterſte begeerigh was, als L. Admiraal van die „ provincie, in deezen tijdt het vaderland weêr te dienen, en „ wenſchende zijn leeven, den beſtemden tijdt daartoe geko„ men zijnde, voor het gemeene beste te mogen opofferen, ge-*

„ *lijk zijn* VADER, VIER VAN ZIJN BROEDERS, *en* EEN VAN
„ ZIJN ZOONEN, *alle het geluk hadden gehadt, in verſcheide*
„ *zeegevechten tegens de vijanden van den Staat, op het bed-*
„ *de van eere te mogen ſterven.* De Heeren Staaten van Zee-
„ landt, overweegende en aanmerkende zijn bequaamheit,
„ zijn lange ervaarenheit, grondige kennisſe in zaaken van 't
„ oorlog te water, zijn goedt beleidt en beweeze kloekmoe-
„ digheit in veele vermaarde zeeſlagen, zelfs in 't ongelukki-
„ ge gevecht van 't verleden jaar, volgens het eenparig ge-
„ tuigenisſe van alle de Hooftofficieren van 's Landts vloot,
„ die daar tegenwoordig waren, hebben geoordeelt dat de
„ Staat van zoodanige Bevelhebbers in deeze tijdsgelegent-
„ heit goede dienſten zou konnen ontfangen, en dienvolgens
„ goedtgevonden, dat hij zijn ampt van L. Admiraal van
„ Zeelandt in d' aanſtaande tocht van 's Landts vloote en
„ voortaan zou gaan bekleeden. Dit beſluit werdt ter vergaa-
„ dering der Heeren Staaten Generaal bekent gemaakt, en
„ van hunne Hoog Moog. toegeſtemt. — —
„ Hier trof het ongeluk de voornaamſte hoofden. Naa dat
„ de twee L. Admiralen JOHAN EVERTSZOON en TJERK
„ HIDDES DE VRIES, met hun onderhebbende Scheepen,
„ het Engelsch esquadre der witte vlagge, dat de voortocht
„ hadt, van twee zijden kloekmoedelijk aanvielen, werden
„ ze met ongelukkige ſchooten getroffen. JAN EVERTS-
„ ZOON werdt zijn been afgeſchooten, daar hij aan overleedt."
G. BRANDT, *Leven van den L. Admiraal* DE RUITER,
bl. 483, 500, 501, 515.

Toont, Zeeuwen! mij der helden asch,
Wier wieg het bruiſchend zeenat was;
Die, zegevierende op de baren,
Met lauwren, van hun bloed nog rood,
Omkranst, ten hemel zijn gevaren;
Onſterflijk in hun dood!

O Negental! roemruchte teelt!
Die, met DE RUITERS geest bedeeld,
Als hij, 's lands eer hebt duur gewroken:
Waar, EVERTSZONEN! rust uw ſtof,
Of zijn de zuilen al verbroken,
Die ſpraken van uw' lof?

'k Heb,

'k Heb, Helden! uwe tombe aanſchouwd,
Maar 't marmer, u ter eer gebouwd,
Stond, wagglend, voor mijn vonklende oogen;
Uw zeekroon hing met zwaard en ſtaf,
Verteerd door roest, met ſtof omtogen,
Onkenbaar aan uw graf.

De Zeeuwſche landmaagd, diep ontroerd,
Schreide op uwe asch; haar vlecht, ontſhoerd,
Golfde op haar wreed geboeide handen:
Wanhopig zag zij 't laatſte licht
Der uitgeteerde lijklamp branden,
In 't godgewijd geſticht.

Tirannen! ſchriklijk was uw woên;
Maar ſchriklijk ook, hun ſchim ten zoen,
Klonk u der vaadren roem in de ooren:
Ontheiligd was hunne achtbre zerk,
Maar nooit ging hunne faam verloren:
Zij was uw magt te ſterk.

Triomf! bij bruiſchend golfgeklots,
Ontworſtelt zich uw erf weêr trotsch,
O Fiere Zeenw! uit ſtroom en plasſen:
Het noodlot rukte uw' ſtandaard neêr:
Triomf! zijn ſmet is afgewasſchen:
Hij ſiert uw kielen weêr.

Waak op dan met uw heldendrom!
Voer NASSAU's vlag den aardbol om,
En EVERTS namen langs de zeeën!
Maar heilig eerst hun koud gebeent
Met verſche lauwren en tropheën:
Herbouw hun lijkgeſteent!

Hun grafzuil rijst: de marmren boog
Heft zich, met nieuwen glans, omhoog:
De landzaat rept de ontboeide handen:
De ſchaamle zelf brengt offers aan:
De wierook ſtijgt: de toortſen branden:
De vonk was niet vergaan.

Zeer veel, en vooral het medegedeelde vierde couplet, is in dit gedicht regt meesterlijk.

Nog eens: wij houden den Heer VAN HALL voor een zeer bekwaam Dichter, los, bevallig en krachtig tevens; hij is zijn ſpeeltuig wel meester, en heeft zeer zeker van zijn gelukkig dichtvermogen bij vrienden en verwanten rijken dank te regt ingeoogst; ook zijn eigen vaderlandsch en gevoelig hart heeft hij daardoor lucht kunnen geven. Zijne vrienden, kinderen en magen, voor wie de Heer VAN HALL zegt inzonderheid den bundel te hebben uitgegeven, mogen dezen dan ook met regt houden voor een hoogst dierbaar lettergeſchenk; terwijl een erkentelijk publiek, hetwelk VAN HALL met raad en verdediging zoo wél en zoo dikwerf heeft bijgeſtaan, het hem gansch niet kwalijk zou afnemen, dat hij het genomen afſcheid, op zijn BILDERDIJKS, meer dan eens herhaalde.

Wij hebben alzoo onze taak afgewerkt, ons verlustigd in de zeldzame gaven van dichtvermogen, ons Vaderland zoo bij onderſcheiding nog te beurt gevallen. Ja voorzeker! het is verbazend, hoe een Land als het onze, zoo klein van omtrek, welks taal niet buiten deszelfs grenzen gelezen wordt, waar Dichters geene aanmoediging van hooger hand, gelijk weleer en nog in het ſlaafſche *Frankrijk*, genieten, zoo vele, zoo groote, zoo voortreffelijke Dichters, in zoo korten tijd; voortbrengt. En hoe vele namen hebben wij bij de reeds in den beginne genoemde nog vergeten! SIMONS, ARNTZENIUS, SIEGENBEEK en anderen, te veel ſchier om op te tellen. Telkens komen onze oudſte Dichters met zeer goede bundels te voorſchijn, en het getal van nieuwe Dichters vermeerdert nog bij den dag. Wij ſluiten dus met de vraag, waarmede wij begonnen: Vanwaar komt ons zulk een rijkdom en vermogen? — Zou J. DE BRUNE het ook geraden hebben, zeggende voor zijne *Zinnebeelden*: „ 't „ Is zeker, dat onze taal bequaem is, om op hoge ſchoe„ nen te treden, en allerley verciersſel aen te nemen; ja dat „ meer is, om te dragen het gewichte van de grootſte inbeel„ dinge, die in een menſchelicke ziele vallen kan." Maar neen! dit is ons niet genoeg, ſchoon wij het in't geheel niet tegenſpreken; wij voegen er dus bij SENECA, — zie, dat was toch een wijs man! — als hij zegt (*): „ *Animus est qui divites fa-*

(*) *Conſol. ad Helv.* Cap. XI.

facit!" — Laat ons dan taal en hart zuiver houden, en niet te veel kritiséren, of het zou met onze Poëzij nog kunnen afloopen als met den Handel, waarvan FENELON zegt (*): „ *Le Commerce est comme certaines sources; si vous voulez de-* „ *tourner leurs cours, vous les faites tarir.*" Maar vinger op den mond, — om niet *al te geleerd* te worden!

(*) *Telem.* Liv. III.

De Ilias van HOMERUS, *naar het Grieksch, in Nederduitsche verzen gevolgd, door Mr.* JAN VAN 'S GRAVENWEERT. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8*vo. f* 4-10-:

Wij hebben uit het IIde Deel dezer vertaling het Xde Boek gekozen, en hetzelve met het oorspronkelijke vergeleken. Dit doende, kwamen ons de volgende aanmerkingen voor:

Bl. 105. v. 1.

Geheel de heldenkeur had op de zachte sponden
In ongestoorden slaap de kalme rust gevonden.

Wij zijn bevreesd, dat die *zachte sponden*, gelijk bl. 107. v. 5. de *slaapkoets*, den Hollandschen lezer een denkbeeld zullen geven van eene gemakkelijke ligplaats voor alle die oorlogshelden, gelijk zij het te huis in diepe rust en vrede zouden kunnen wenschen. En velen sliepen in de open lucht, op eene osfenhuid, met eene soort van tapijt onder het hoofd; de gemeeneren ook met het hoofd op hun schild.

Bl. 109. v. 17.

Ik dwaal zoo, wijl geen slaap mijne oogen heeft gestreeld,
En 't onheil van den Griek mij in de zinnen speelt;
'k Ben hoogst beducht voor 't heir; 'k word door mijn' angst gedreven;
De wanhoop zweept mij voort; ik voel mijn leden beven;
Het gansche ligchaam trilt, en 't hart is toegeprangd.

Fraaije regels, welke de kracht van het Grieksch zeer wel uitdrukken, uitgezonderd *het hart is toegeprangd*. Het is

ons niet onbekend, dat men in een dichtſtuk geene prozaiſche naauwkeurigheid kan in acht nemen: maar de Grieken hebben in het beſchrijven hunner aandoeningen iets eigens, natuurlijks en naauwkeurigs, hetwelk men in eene dichterlijke overbrenging toch behouden kan. HOMERUS zegt hier: *Het hart ſpringt mij buiten de borst.*

Bl. III. v. 3.

Vaak weigert hij zijn' dienst en zuimt in veldheersplicht;
Niet, dat zijn moed voor waan of vadzigheden zwicht,
Maar ſlechts opdat ik hem in 't handlen voor zou treden.

Wij twijfelen, of de Hollandſche lezer daaruit deze meening van HOMERUS zal vatten: Menelaus toeft dikwijls om zich in den ſtrijd te begeven, niet uit laſhartigheid of onkunde, maar (uit eene zekere ſoort van eerbied) op mij ziende, en mijn bevel, wat hij doen moet, afwachtende.

Bl. 112. v. 11.

Zij nadren Diomeed, met heel zijn heldenſchaar
Gelegerd voor zijn tent: de drom der legerknapen,
Op ſchilden uitgerekt, lag om den Vorst te ſlapen;
De ſpeer ſtond nevens hen genageld in den grond,
En 't glinſtrend wapentuig ſchoot ſtralen uit in 't rond,
Als Jovis blikſemvuur: de held, in ſlaap verzonken,
Had op een runderhuid zijn ligchaam rust geſchonken,
En 't matte hoofd geſchraagd door kostbaar vloertapijt.
Doch Nestor grijpt zijn hiel en treft hem door verwijt.

Hoe meer men HOMERUS leest en beſtudeert, hoe meer men zich verwondert over zijne naauwkeurigheid in het beſchrijven van verſchillende zaken. Hij ſchildert, gelijk CICERO ergens zegt, zoo, dat wij het als met eigene oogen zien. Een in den eerſten opſlag gering ſchijnend woordje, een klein bijvoegſel, heeft groote waarde, om het geheel meer te doen uitkomen en te volmaken. De vertalers kunnen deze waarheid nooit genoeg voor hunne aandacht houden. Wij zijn ook in dit opzigt, over 't algemeen, over 's GRAVENWEERT voldaan. Hier houde hij ons de volgende aanmerkingen ten goede. — *Op ſchilden uitgerekt.* HOMERUS zegt: *zij hadden de ſchilden onder hunne hoofden.* Het *op ſchilden uitgerekt*

rekt is vatbaar voor eene dubbelzinnige verklaring. Ook waren de ſperen *met de benedenſte ijzeren punten in den grond gehecht*, zoodat de bovenſte ſcherpte (door de terugkaatſing der wachtvuren, of flikkering van maan of ſtarren) een' weerglans gaf. Eindelijk raakte Nestor met zijne teenen aan den voet van Diomedes, ſchudde denzelven, en maakte hem zoo wakker.

Bl. 117. v. 4.

— ſtandvastig in zijn lijden.

De meening van HOMERUS is: *in het doorſtaan van oorlogsgevaren en vermoeijenisſen.*

Bl. 117. v. 6.

Verzelt die ſchrandre Vorst mijn ſchreden naar den muur,
Gij zult ons wederzien uit nederlaag en vuur.

De kracht van eene ſoort van ſpreekwoord: *ik zal met hem zelfs uit het vuur terugkeeren*, is niet genoeg in 't oog gehouden.

Bl. 127. v. 8.

Hij zegt; de ſpieder grijpt hem ſmeekend naar den baard,
En bidt zijn leven af; maar 't blinkend oorlogszwaard
Stort neder op zijn hals, doorſnijdt de beide ſpieren,
En 't afgeſlagen hoofd gaat dwars door 't luchtruim gieren,
En ploft in 't bloedig ſlijk met opgeſperden mond.

Schoone vertaling. Evenwel bevalt ons het *nederſtorten van het zwaard* niet. Want Diomedes ſloeg Dolon het hoofd af; hij onthoofdde hem. HOMERUS zegt: *hij joeg het hem midden door den hals.*

Bl. 128. v. 4.

Nu treedt men onverwijld door bloed en wapens voort,
En nadert in den kring van Rheſus legerknechten.
De ſlaap beving dat heir, reeds afgemat van 't vechten;
Hun prachtig wapentuig lag nevens hen geſchaard
Drievoudig op een rij met kar en legerpaard.

De ſoldaten van Rheſus waren niet afgemat van 't vechten,

ten, maar door *vermoeidheid*; want zij waren den vorigen dag eerst den Trojanen tot hulp gekomen.

Wij geven deze aanmerkingen in denzelfden zin en met hetzelfde oogmerk als de vorige, en zijn door het lezen van dit Boek verſterkt geworden in de goede gedachte, welke wij van 'S GRAVENWEERT'S bekwaamheid in dit vak hebben opgevat.

Hulde aan mijne kunstoefenende Stadgenooten, bij de beſchouwing hunner tentoongeſtelde Kunstwerken te Dordrecht in den jare 1819. *Door* JAN SCHOUTEN. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. *In gr. 8vo. f* :-4-:

De Amſterdamſche Tentoonſtellingen zelve hadden lang doen zien, dat Dordrecht vooral uitmunt door eene bloeijende Schilderkunst. De gelegenheid, bij welke deze *Hulde* is toegebragt, levert nog volledigere bewijs; hoewel het zeker niet te hopen is, dat de Hoofdſtad daarom, bij tijd en wijle, zal verſtoken blijven van het gezigt dezer meesterſtukken, en dat, als door eene ſoort van Veelgoderij, iedere ſtad voortaan zijne eigene PICTURA binnen hare muren opſluiten, en alzoo het groote nut der Tentoonſtellingen doorgaans verijdelen zal.

Het vers, ons hier geleverd, is des onderwerps waardig. Het is waarlijk fraai. Men zou hier of daar eene aanmerking kunnen maken, b. v. dat in couplet 4. reg. 3. voor *terwijl* beter *hoewel* ſtond, zoo al deze twee regels niet beter weggelaten waren; dat coup. 7. reg. 6. *uwen tempelmuur omvatten*, eigenlijk mis is, en misſchien kon zijn, *uwe muren hier omvatten*, want de ſchilderſtukken zullen zeker binnen gehangen, en dus die ſchatten niet den muur, maar deze de ſchatten omvat hebben. Doch dit zijn kleinigheden, die ten hoogſte ſtrekken, om ook den Dichter toe te roepen, zoo als bij den verdienſtelijken kunſtenaren, in het ſlot, doet:

Vaart voort, Picturaas lievelingen!
Nog hooger op! — den blik vooruit!
Gij moet naar ſchooner kruns nog dingen,
Dan u den ſchedel reeds omſluit.
Gij moogt niet op de lauwren ſlapen,
Die ge in het perk der kunst mogt rapen:

Ver-

Verbreidt uw glorie meer en meer!
De kunst eischt eindloos opwaartszweven —
Gij moet haar toppunt nader ſtreven, —
Want hooger Kunst geeft hooger Eer!

Ode à Monſieur A. L. C. COQUEREL, Ministre du St. Evangile. Par G. C. DUBOIS, née SAVARY. à Amſterdam, chez *A. Vink.* 8vo. *f* :-4-:

Wij zijn maar Hollanders, en men doet ons bijna te veel eere met de toezending van zulke fraaije verzen, in de taal der nieuwe Muzen en Gratiën. Doch zij komen van eene Dame, en al zijn, ongelukkig, hare namen, DUBOIS en SAVARY, voor ons gevoel ook niet zeer aanprijsſelijk, wij willen ons door deze klanken even min, als door eenigerlei klinkklank, van het ſpoor der waarheid en betamelijkheid laten afbrengen. Zoo als gezeid, wij weten er niet veel van; maar het komt ons evenwel voor, dat wij een aantal ſchoonere verzen in het Fransch gelezen hebben. De taal is wel niet rijk, en leent zich dus niet zoo goed tot die menigvuldige afwisſelingen en wijzigingen, welke de poëzij van andere volken, naar vorm en inhoud, hoog verheft. Maar derzelver uitſtekende beſchaafdheid vergoedt dit weer eenigermate; en de Hebreeuwſche Dichters bewijzen ons, dat eene zekere armoede aan woorden het ware genie niet alleen niet bindt, maar dikwijls zelfs des te ſchooner vlugt doet nemen. Wij durven niet zeggen, dat deze Ode een dergelijk bewijs voor *la langue Françaiſe* oplevert. Zij ſchijnt ons eer toe onder het kippengeſlacht te behooren, dat ook wel vleugels heeft, maar evenwel niet dan moeijelijk en ſtooterig vliegt. Enfin, als men het niet minder dan met eene Ode doen kan, dan moet dat rondſtaan; en wanneer de form hier en de ſtof daar wat toegeeft, dan komt men er evenwel zoo tamelijk. Misſchien ware alles ook nog beter gegaan, indien de Schrijfſter niet een weinig boos geweest ware, en zich daardoor ſomtijds wat ſterk en driftig had uitgelaten. Het wordt dan zoo dubbel moeijelijk, om niet uit den toon te geraken, ja zichzelve niet tegen te ſpreken. Nu, het doet ons vermaak, dat de Heer COQUEREL niet naar den *Ganges* behoeft te gaan, maar, volgens nader advies, hier kan blijven, *pour*

Ver-

Verſer des flots de lumière
Sur tous ſes admirateurs.

Alleen hopen wij, dat hij de *imitatie* van den H. ATHANASIUS niet te ver zal drijven. En wordt de voorſpelling der Dichteres vervuld:

Tu verras un vain murmure
De lui-même ſe calmer —

gelijk wij wenſchen, dan zullen al de kwade namen, die ook hier voorkomen, wel vergeten worden, en zij zal niet meer noodig hebben te bidden:

Muſe, ſoutiens mon courage,
Et viens redoubler ma voix,
Je veux célébrer d'un ſage
Les héroïques exploits!

ANTWOORD OP DE EPICRISIS VAN DEN HEER E. EPKEMA, VOORKOMENDE IN DEN RECENSENT OOK DER RECENSENTEN, XIIDE DEEL, NO. V. BL. 177. ANTIKRITIEK.

De Heer EPKEMA *heeft er geweldig tegen, dat door ons critiques gemaakt worden, waar dezelve volſtrekt niet paſſen.* En wij hadden gedacht, dat de critiques van EPKEMA op twee plaatſen van OVIDIUS zeer ongelukkig waren. — Dat de der zake kundigen oordeelen! —

OVID. III. *Am.* 9. zegt:

Quum rapiant mala fata bonos, (ignoscite faſto)
Sollicitor nullos eſſe putare Deos.
Vive pius; moriere pius. Cole ſacra; colentem
Mors tamen a templis in cava buſta trahet.
Carminibus confide bonis. Jacet ecce Tibullus.
Vix manet e tanto parva quod urna capit.

Het blijkt uit den zamenhang van alles, uit den geest der Romeinſche taal en die der poëzij, dat de meening deze is: *Vive pius; tu, homo pius, cum pietate tua, tamen moriere Pius* wordt bij *moriere* herhaald in eene ironisch-medelijdende beteekenis. Het zijn twee ſtellingen: *vive pius*, en *cole ſacra* — twee tegenſtellingen: *moriere pius*, en *mors colentem trahet.*

EPKEMA zegt, dat deze plaats, zoo als zij daar ſtaat, zeer veel van den monnikendeun heeft: *Leef vroom, en gij zult vroom ſlegven.*

Beſtaat nu die monnikendeun in het mechanismus van het vers? Dan heeft de Heer EPKEMA weinig poëtisch gehoor. Beſtaat die deun in den zin van het vers? Dan ligt de ſchuld hiervan in de verkeerde vertaling van EPKEMA. En hoe *pius cole ſacra* eene tegenſtelling zijn kan van *vive pius*, en

co-

volentem mors trahet van *meriere*, gelijk EPKEMA beweert, begrijpen wij niet.

Maar, zegt EPKEMA, de groote VALCKENAER heeft, *ad Eurip. Hippol.* p. 311, de plaats van OVIDIUS reeds zoo geïnterpungeerd; en hij wil liever met VALCKENAER dwalen, dan met eenig Recenſent harrewarren en twisten.

Wij zouden liever met ieder mensch, Recenſent of geen Recenſent, de waarheid willen ſpreken, dan met VALCKENAER dwalen. Het was ons ontgaan, en EPKEMA te voren zeker ook, dat VALCKENAER ook gelezen had *pius cole ſacra*, (ſchoon wij de *Acta Lit. Ultr.* niet bij de hand hebben;) maar als EPKEMA zich door het gezag van VALCKENAER wil dekken, ſtellen wij daar tegen over het gezag van N. HEINSIUS; en dan geldt HEINSIUS in het vak van Latijnſche Kritiek even zoo veel meer, als VALCKENAER meer geldt dan HEINSIUS in het vak der Griekſche Kritiek. Indien nu dit vers, met de door ons verdedigde interpunctie, een *monnikendeun* was, konde het onmogelijk het fijn gehoor en gevoel van N. HEINSIUS ontgaan zijn, om nu nog niet van BURMAN te ſpreken. Wij ontkennen niet, en hebben dat ook niet ontkend, dat *pius cole ſacra* goed Latijn is; maar *pius* ſtaat dan in dit geval zonder kracht, en de ironie, welke vermeerderd wordt door de herhaling van *pius* bij *moriere*, wordt zwak.

Wij komen tot de andere plaats, in de *Metam.* II. 823. Aglauros, op den drempel zittende, wordt door Mercurius in een ſteenen beeld veranderd.

— *illi*
Surgere conanti partes, quascumque ſedendo
Flectimus, ignavæ nequeunt gravitate moveri.
Illa quidem recto pugnat ſe attollere trunco:
Sed genuum junctura riget, frigusque per ungues
Labitur; et pallent amiſſo ſanguine venae.
Utque malum late ſolet immedicabile cancer
Serpere, et illæſas vitiatis addere partes;
Sic letalis hyems paullatim in pectora venit,
Vitalesque vias et reſpiramina clauſit.

Aglauros wilde opſtaan, maar gevoelde zulk eene zware loomheid in die leden, welke wij dan buigen moeten, dat ze dezelve niet konde bewegen. Toen trachtte zij met alle magt zich regt op te heffen; maar de knien zijn verſtijfd, en de koude komt haar door de nagels aan; de aderen zijn bleek, door het verliezen van het bloed. En gelijk de kanker voortkruipt, zoo gaat die zelfde doodelijke koude allengskens voort tot de borst enz. — Wij zien hier niets onnatuurlijks in. De koude, welke het bloed en de eêlſte deelen van het ligchaam moest aantasten, komt natuurlijk door de nagelen het eerst aan, gelijk wij door voorbeelden uit de Ouden getoond hebben. N. HEINSIUS verwerpt de lezing van een Handſchrift *per artus*, en haalt LUCRET. III. 527. aan:

In

In pedibus primum digitos livescere et ungues,
Inde pedes et crura mori: post inde per artus
Ire alios tractim gelidi vestigia leti.

Alwaar LUCRETIUS zegt, dat de ziekte aan de nagels van de teenen begon. Welke plaats voor 't overige niets gemeens heeft met die van OVIDIUS, dan in zoo verre de *uiterſte deelen*, de *ungues pedum* in dit geval, eerst aangetast werden. Gelijk ook de plaats van OVID. II. *Metam.* 353. niets bewijst, dan dat het gaan van den bast om het lijf van eene der zusters van Phaëton *daar* zeer natuurlijk te pas komt.

Maar laten wij nu zien, welke verklaring EPKEMA aan OVIDIUS geeft, lezende namelijk *inguen* voor *ungues*: „ Aglauros, die op den drempel zat, kon, toen zij wilde „ opſtaan, de onderſte deelen des ligchaams, wegens de ver„ ſteening, die van beneden af was begonnen, niet meer be„ wegen. Zij poogde zich wel op te beuren, maar de knie„ſchijf was reeds koud (verſteend), en de koude (de ver„ ſteening) daalde af langs de dijen, liezen en het onderlijf „ (die lager waren dan de knie), en verſpreidde zich, gelijk „ de kanker, vervolgens naar de borst, keel en ſpraakdee„ len. — Voor *ungues* was hier geene plaats." En boven: „ Ongelukkiger en gebrekkelijker verklaring, dan Recenſent „ geeft, kon er zeker nooit gegeven worden." Nu, zoo denken wij tot nog toe ook over de emendatie en de verklaring van EPKEMA. Om van andere daarin voorkomende ſprongen niet te ſpreken, wordt het *pallent amiſſo ſanguine venae* vergeten, welke *venae* hier, volgens onze verklaring, in nadere en betere betrekking tot de *ungues* ſtaan.

Dat wij in de *Letteroeff.* eenige voorbeelden hebben aangehaald over *de uiterſte ligchaamsdeelen*, bijzonder de *nagels*, welke het eerst door de koude bevangen worden, noemt EPKEMA een zweem van geleerdheid. Maar met dien zweem kan een onbekend Recenſent immers niets bedoelen. Doch wanneer men kritiſche aanmerkingen in een Schoolboek plaatst, gelijk EPKEMA in zijne uitgave van den Griekſchen GEDIKE gedaan heeft, en wel zulke aanmerkingen, welke getuigen van het geringe oordeel des Schrijvers, dan heeft dat den zweem, om bij oppervlakkige geleerden voor een Criticus te willen doorgaan.

Voor 't overige ſtellen wij den Heere EPKEMA het volgende voor: Laat zijn Ed. het oordeel van zes bekwame Letterkundigen over de twee plaatſen in kwestie inwinnen, en den uitſlag daarvan bekend maken. Indien drie van de zes voor het gevoelen van EPKEMA zijn, en hun gevoelen met hunne namen onderteekenen, zal ik openlijk belijden, dat ik gedwaald heb.

De Schrijver van de Recenſie over SCHELLER'S *Aanleiding enz. in No.* III. *voor* 1819. *der Vaderl. Letteroeff. bladz.* 133—136.

BOEKBESCHOUWING.

Tijdmeter, of beknopte Tijdlijst der gewijde Geſchiedenis van Abraham's geboorte tot aan het einde der eerſte Christen-eeuw, met de Bijlagen daartoe betrekkelijk. Opgeſteld door P. BOSVELD, *in leven Predikant te Dordrecht. Iſte en IIde Deel. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1818. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 709 *Bl. Buiten Inteekening f* 9-12-:

Nog twee Deelen zullen volgen, waarmede alsdan dit werk compleet zal zijn, van hetwelk wij de uitgave verſchuldigd zijn aan den *Dordrechtſchen* Kerkleeraar VAN KOOTEN, die het handſchrift van den overleden' Schrijver ter geſchenke ontving, maar, eerst door den onſpoed der tijden, en naderhand door eene ongelukkige verzwakking van zijn gezigt, in de uitgave verhinderd werd; nu, echter, leende hem zijn Ambtgenoot TYDEMAN gaarne hulp, en alzoo ontvangt het Publiek nu eindelijk dezen *kostbaren* ſchat, gelijk de waardige Uitgevers dit werk te regt noemen, en wij verblijden ons daarom zeer, dat een genoegzaam aantal Inteekenaren den Drukker heeft gerustgeſteld, hoezeer dit nagenoeg, bij een werk van zoo blijvende waarde, geene behoefte was. Aan de bearbeiding heeft de geleerde BOSVELD onbegrijpelijk veel moeite te koste gelegd; hij vervaardigde het wel niet opzettelijk voor de drukpers, maar eerst en voornamelijk tot eigen gebruik, hoezeer het allezins de houding neemt, alsof het tot de uitgave beſtemd was, en van eene Voorrede voorzien werd, door 's mans eigene hand; het blijkt, dat hij zijn leven lang wenschte te arbeiden aan deszelfs aanvulling en verbetering, en dan de uitgave nog overliet aan het oordeel van den vriend, voor wien hij het na zijnen dood mogt beſtemmen. „ Zoo iemand nader-

„ hand van dit ſtuk eigenaar wordt," zegt hij, „ dat „ waarſchijnlijk ſtaat te gebeuren, die zij verzekerd, „ dat ik hierin" (het van tijd tot tijd aanvullen en bijkomende aanteekeningen namelijk) „ ter goeder trouwe „ ben te werk gegaan, als die geen belang ſtelde in „ zichzelven te misleiden, maar te verlichten. Vindt „ hij dit opſtel goed voor zijn gebruik? Hij bediene er „ zich van! Behaagt het hem niet? Hij kan het op 't „ vuur werpen, en als onnoodig uit de wereld helpen, „ zoo als aan vele andere boeken en ſchriften gebeurt, „ die onnoodig geoordeeld worden." Gelukkig kwam het werk in waardige handen; en zoo ontvangen wij eenen arbeid van wijden omvang, waaraan een beroemd Geleerde van ons vaderland jaren lang de grootſte vlijt heeft te koste gelegd.

De *Tijdmeter* wijst de gebeurtenisſen aan, beginnende met de geboorte van Abraham, geſteld in het jaar vóór Christus geboorte 2317, welke jaren met 1 Jan. beginnen, zijnde van de *Periodus Juliana* het 3051ſte. Hooger vond de Schrijver het ongeraden op te klimmen. Alle tijdrekening, zegt hij, is eigenlijk eene terugrekening van het tegenwoordig oogenblik; en bij neemt de proef, hoe hoog men in eene geſchakelde telling kan opklimmen. 747 jaren vóór Christus geboorte begint de jaartelling van Nabonasſar, te Babijlon; 259 jaar te voren bouwde Salomo den Tempel te Jeruzalem; 592 jaar vroeger trok Israël, onder Mozes, uit Egypte; 430 jaren vóór dien tijd was Israël, onder Jakob, in Egypte gekomen; en 289 jaar vroeger begint de geboorte en de geſchiedenis van Abraham. 2317 jaren vóór onze thans gewone jaartelling is iets groots, en bij geene Natie kan men hooger gaan, ten zij men zich door grootſpreken en pogchen op grooten ouderdom wil laten bedriegen. Vroeger vindt men ook in de H. boeken der Hebreërs geene zekerheid, van wege de hier verſchillende opgave in het Hebreeuwſche en Samaritaanſche Vijfboek, de vertaling der LXX, en de geſchiedboeken van Joſephus. Dan, hoezeer nu het tijdvak

van

van Adam tot den zondvloed, en van dien vloed tot Abraham, onbepaald blijft, is het eerſte gedeelte daarvan voor den tijdrekenaar zonder *conſequentie*, wijl daarvan geene gebeurtenisſen afhangen; het menschdom is vermenigvuldigd, is tot eene verbazende verbastering van zeden vervallen, en daarop is de zondvloed gevolgd; het is onverſchillig, of dit 13, 16 of 22 eeuwen bevat. Het tweede gedeelte is wel belangrijker; maar het bovengenoemde verſchil der *Codices* belet echter hier eenen vasten voet te zetten; waarom BOSVELD dan ook (daar hij zich niet gaarne ophoudt met onzekerheden en nuttelooze gisſingen) met Abraham zijnen Tijdmeter begint. Zeer lezenswaardig is inmiddels hetgeen hij te dezen aanzien in zijne Voorrede aanvoert omtrent Mozes Tijdrekening vóór en na den vloed, waaruit blijkt, dat hij niet maar gemakshalve en zonder zaakkennis het jaar van Abrahams geboorte voor het *non plus ultra* der ons mogelijke zekere tijdrekening houdt, en eindelijk zegt: „*Abraham was „uit de linie van Sem, Noach's zoon*, — dit is alles, „wat wij weten."

Hoewel er Tijdlijsten genoeg voorhanden zijn, waarvan men zich tot zijn gemak bedienen kan, vond BOSVELD bij dezelve echter twee ongemakken, die hij aldus opgeeft: „Het *eerſte* is, dat dezelve doorgaans „gemaakt zijn naar eene zekere onderſtelling, of uit „liefde tot een zeker Systema, hetwelk men zich of „in de Theologie, of in de Historie gemaakt heeft, en „waarnaar men dan alles, niet alleen openlijk, maar „ook heimelijk en zonder waarſchuwing, heeft ge„plooid en gedraaid; waardoor de eene Tijdlijst van „de andere aanmerkelijk verſchilt, en men nooit op „eene derzelve gerust kan afgaan. En zulks te min„der, omdat, hetwelk mijne *tweede* zwarigheid was, „die Tijdlijsten meestal zonder eenig, althans zonder „genoegzaam bewijs zijn opgeſteld; immers niet zoo, „dat men kort en zonder veel omſlags zien kan, welke „eigenlijk de gronden zijn, waarop de voorname

„ punten der Tijdrekening, van welke de nadere bere-
„ kening der bijzondere gevallen moet afhangen, we-
„ zenlijk rusten. Om dan deze ongemakken voor mij
„ weg te nemen, en een handboek te hebben, dat mij,
„ ieder oogenblik, tot een rigtſnoer of leiddraad ſtrek-
„ ken kan, heb ik dit opſtel gemaakt, om mij te dienen
„ tot eenen *Tijdmeter*, waarmede ik alle voorkomende
„ gevallen der oude Historie, en alle bijzondere rekenin-
„ gen en opgaven, kan vergelijken. En opdat ik daarop,
„ voor mijzelven, volkomen ſtaat zou kunnen maken, heb
„ ik, zoo veel en zoo naauwkeurig als mij mogelijk
„ was, de getuigenisſen der oude en oorſpronkelijke
„ Schrijvers, op welken wij ons verlaten moeten, zoo
„ wij niet alle geſchiedkundige geloofwaardigheid ver-
„ werpen willen, niet alleen aangehaald, maar ook,
„ om het gemak en de aangenaamheid te vergrooten,
„ woordelijk daarbij geſchreven. En daar het ondoen-
„ baar was, hieraan, van den eerſten aanleg af, alle
„ mogelijke volledigheid te geven, heb ik het geſchre-
„ ven op eene wijze, die voor verdere aanvulling, of
„ bijkomende Aanteekeningen, geſchikt is."

Deze Tijdmeter bevat alzoo de ſlotſom der tijdreken-kundige onderzoekingen van den geleerden man, met alle naauwkeurigheid gedaan, en menigmalen herzien en getoetst; maar dezelve is echter veel meer dan eene enkel tijdrekenkundige Kronijk, en over de meest voor-name en belangrijke geſchiedkundige daadzaken vinden wij hier tevens, met aanwijzing der bronnen, en dik-wijls met de eigene woorden uit dezelve, de meest vol-doende berigten, en kunnen duidelijk opmerken, met hoeveel oordeel zoo wel, als naauwkeurigheid, de Schrijver den arbeid van vroegere Geleerden heeft ge-raadpleegd; terwijl hier en daar meer of min uitvoerige aanteekeningen nog aanvullen, hetgeen in den tekst geene voegzame plaats vinden kon.

Hoezeer de aard des werks voor geen uittrekſel vat-baar is, en ook naauwelijks eene proeve gedoogt, willen wij, om toch iets te geven, het volgende af-ſchrij-

ſchrijven; het is aangeteekend bij het 4 jaar vóór Christus (dat zegt: vóór onze gewone Tijdrekening) — 27 van Keizer Augustus — Aer. Nabonas., beginnende 24 Aug. 745 — Herodes 34 — Christus ouderdom 3.

Joſeph. Oudh. B. 17. *H.* 8. „ Terwijl de gezanten „ van Herodes op weg waren, om met de bevelen, die „ hij hun gegeven had," (behelzende kennisgave van Antipater's misdaad, vroeger verhaald) „ naar Rome te „ gaan, werd hij van eene ziekte aangetast, maakte „ zijn' uiterſten wil, en benoemde tot zijnen nazaat „ in de regering *Antipas*, den jongſten zijner zonen, „ omdat Antipater hem door zijne lasteringen tegen „ Archelaus en Philippus verbitterd had. — En naar„ demaal hij geene hoop had; dat hij uit die ziekte op„ komen zoude, vermits hij bijkans 70 jaren oud was, „ werd hij zoo grijnig en korzel, dat hij zichzelven „ niet dulden kon." (Den aanvang dezer ziekte kan men ſtellen *in* of *omtrent half* Januarij dezes jaars.)

Joſeph. Joodſche Oorl. B. 1. *H.* 21. „ Middelerwijl „ nam de ziekte van Herodes, die toen 70 jaren oud „ was, toe; zijn ouderdom verzwakte zijne krachten. — „ Maar niets kwelde hem meer, dan dat Antipater nog „ leefde, invoege, dat hij niet langer in overleg was, „ of hij Antipater zou doen ſterven, maar hij wachtte „ alleenlijk, tot dat hij weder gezond zoude zijn, om „ hem dan, na goed overleg, met den dood te ſtraffen."

Hier kwam een nieuw hartzeer bij. „ Want (*Oudh.* „ 17. 8.) *Judas*, zoon van Sarifeus, en *Matthias*, zoon „ van Margolothus, — verſtaande dat des Konings „ kwaal ongeneeslijk was," moedigden hunne leerlingen aan, om den gouden arend, dien Herodes boven de groote poort des Tempels had doen zetten, af te werpen, gelijk zij deden. De bevelhebber van 's Konings bende nam veertig dier jongelingen gevangen, en bragt hen bij den Koning, nevens Judas en Matthias.

„ Herodes zond hen dan geboeid naar Jericho, deed „ aldaar de voornaamſte Joden zamenkomen, en liet

„ zich, wegens zijne zwakheid, op een draagbed der-
„ waarts voeren."

Hierbij ſtelt BOSVELD aan den voet der bladzijde deze aanteekening:

„ *Herodes zond hen dan geboeid*, enz. *Joſephus* eigen woorden zijn: (*Edit. Haverc.* c. 6. § 3.) βασιλεὺς δὲ ἀυτοὺς καταδήσας, ἐξέπεμπεν εἰς ἱεριχοῦντα, καλέσας Ἰουδαίων τοὺς ἐν τέλει. Καὶ παραγενομένων, ἐξεκλησιάσας εἰς τὸ ἀυτὸ θέατρον ἐπὶ κλινιδίου κέιμενος ἀδυναμία τοῦ ςῆναι; 't welk, zoo als de *commata* ſtaan, letterlijk beteekent: *De Koning dan hen geboeid hebbende, zond naar Jericho, om de Joden die in het magiſtraatsgezag waren te roepen. En die gekomen zijnde, de vergadering t' zamen geroepen hebbende in dezelve ſchouwburg liggende op een beddeke uit onvermogen om te ſtaan, ſtelde hij op* enz. — Doch wijl de Joodſche Overheid niet uit Jericho naar Jeruzalem, maar uit Jeruzalem naar Jericho moest geroepen worden, en wijl het ook in het vervolg blijkt, dat de zieke Herodes reeds te Jericho was, ſchijnt de comma, die achter ἱεριχοῦντα ſtaat, weggenomen en achter ἐξέπεμπεν geplaatst te moeten worden; en dan is de zin: *de Koning dan, hen geboeid hebbende, zond, om naar Jericho te roepen de Joden, die* enz. En Herodes werd niet in een beddeke naar Jericho gedragen, maar ſprak van een beddeke tot de vergadering."

Joſeph. Oudh. B. 17. *H.* 8. „ De Koning ontnam
„ *Matthias*, dien hij geloofde eenig deel aan dien toeleg
„ gehad te hebben, het Hoogepriesterambt, en gaf het
„ zijnen ſchoonbroeder *Joäzar*, — en deed dien an-
„ deren Matthias, ſticht er van de muiterij, nevens al-
„ len, die met hem gevangen genomen waren, levend
„ verbranden: „ *En dien nacht was er eene verduiste-*
„ *ring in de Maan.*" Καὶ ἡ σελήνη δὲ τῇ ἀυτῇ νυκτὶ ἐξέλιπεν:
„ d. i. *En de Maan eclipſeerde nog dienzelfden nacht.*"

Deze Maan-eclips is door deskundigen berekend dit jaar voorgevallen te zijn op den 13n Maart, zijnde $5\frac{1}{2}$ duim verduisterd. Den 27n Maart daaraanvolgende, drie dagen na de nachtevening, is de maan nieuw, en den

den 11n April vol geweest, op welken dag het Paſcha inviel. KLUIT, *Vindic. P. 2. p. 609.* En LARDNER, *Geloofw. der Evang. Geſch. D. 2. p. 557 en 561.*

Hierbij is nog deze aanteekening:

„ Een kundig vriend heeft mij berigt, dat er in de jaren vóór C. 7 tot 1, en dus in *zeven* jaren, zijn geweest *elf* Maan-eclipſen, waarvan alleen 5 te Jeruzalem zigtbaar; als:

In het jaar 5, den 23 *Maart*, Donderdag, een half uur na zon; wanneer het ook Paſcha zou kunnen geweest zijn, wijl de zon toen al door het *aequinoctium* was, zijnde de maan geheel verduisterd.

Den 15n *September* in datzelfde jaar, zijnde Vrijdag, van even over 9 tot over 1 uur; ook geheel verduisterd.

In het jaar 4, den 13 *Maart*, Dingsdag, en dus vrij zeker vóór Paſcha. Het begin 1 uur 22 min. 20 ſec., het einde 3 uur 51 min. 24 ſec., zijnde even 5 duim verduisterd.

In het jaar 1, den 10 *Januarij*, 's nachts tusſchen den 9n en 10n op *Zaturdag*.

29 *December*, Dingsdags.

Voorts waren de onzigtbare *Eclipſen*, A°. 6, 4 *April* en 27 *Sept.*; A°. 4, 5 *Sept.*; A°. 2, 19 *Jan.* en 16 *Julij*; A°. 1, 4 *Julij*."

Dit brokſtuk oordeelen wij genoegzaam ter proeve van de oordeelkundige naauwkeurigheid en vlijt des geleerden Schrijvers, van welke geheel de *Tijdmeter* blijken draagt. De *Bijlagen*, betreffende de overgeblevene gedenkſtukken van andere volken, in zoo verre die bij den Tijdmeter moesten nagegaan en beoordeeld worden, zijn uitvoerig en grondig bearbeid, en dienen allezins, om den bevoegden beoordeelaar in ſtaat te ſtellen, het gevoelen van BOSVELD te beoordeelen en hoog te doen waarderen; zij zijn een onderwerp van gezette ſtudie, welke door dezen geleerden en moeijelijken arbeid inmiddels zeer wordt verligt. De Schrijver gaat alles ſtuk voor ſtuk afzonderlijk na; en komt hem vervolgens het een en ander voor, waardoor het vroeger gevondene óf bevestigd óf anders gewijzigd wordt, zoo neemt hij

dit overal dadelijk en dankbaar op; het blijkt allezins, dat het hem bij zijn onderzoek om niets anders te doen was, dan om waarheid en de meestmogelijke zekerheid. Te regt oordeelden de Uitgevers, dat zoodanig eene Bijlage al dadelijk bij het ontvangen van den Tijdmeter welkom zou zijn, en ter regte waardering van den *labor Herculeus* des geleerden Schrijvers vereischt werd; zij geven daarom nu die *over de Tijdrekening der Egyptenaren*, als tot eene voorproef, waarvan wij eenigelijk den Inhoud, in XIV Hoofdſtukken beſtaande, kunnen opgeven: I. Koningen van Egypte, die in de H. Schrift bekend zijn, of genoemd worden na den dood van Mozes. II. De Koningen van Egypte, naar het verhaal van Herodotus. III. Vergelijking van Herodotus verhaal met dat der H. Schrift, ten aanzien der genoemde Koningen. IV. Dezelfde vergelijking, ten aanzien van den tijd der regering der Koningen door beiden genoemd, van Rehabeam en Sèſostris tot aan het einde der beide Koningrijken, zoo van Juda als van Egypte. V. Van hetgeen de Profeet Jeſaja van de Egyptiſche zaken meldt en voorzegt Hoofdſt. XIV: 28—32. en XX. VI. Hoofdſt. XVII: 12—14. en XVIII. VII. Hoofdſt. XIX. VIII. Geſchiedenis van Egypte en derzelver Tijdsbepaling uit de Voorzeggingen en Predikatiën van Jeremia. IX. Hetzelfde uit Ezechiël. X. Overweging van hetgeen Diodorus Siculus aangaande de Egyptiſche Tijdrekening verhaalt. XI. Tijdrekening van Egypte volgens Manetho, zoo als die bij Joſephus wordt aangehaald; alsmede hetgeen die Schrijver uit Cheremon en Lyſimachus verhaalt. XII. Tijdrekening van Egypte volgens Manetho, zoo als Euſebius hem heeft aangehaald en uitgetrokken, vergeleken met de Kronijk van Afrikanus; — het een en ander naar de opgave van Syncellus. XIII. Tijdrekening van Egypte, zoo als die voorkomt in de Kronijk van Euſebius. XIV. Tijdrekenkundige Lijst van de Koningen van Egypte, naar de opgave van Syncellus zelven.

De Lezer gelooft wel, zonder onze verzekering, dat hij hier menige plaats uit de Profetiſche ſchriften tref-

fe-

felijk vertaald, en in een helder licht zal aantreffen; en, het doel en de aard van het werk mogen overigens niet onder de beoordeeling en in den ſmaak vallen van iederen Christenleeraar, niemand onder dezen zal het echter zonder vrucht, bij zijne behandeling der H. Schriften, raadplegen; terwijl de man van ſtudie in dit vak zich den geleerden BOSVELD telkens op nieuw verpligt zal rekenen, de verdere Bijlagen met verlangen te gemoet ziende. Wij zijn de bekwame Uitgevers voor hunne oplettendheid bij de moeijelijke correctie der drukproeven allezins dank verſchuldigd.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen, met de Bladwijzers. Te Amſterdam, bij* J. Allart, 1801—1819. *In gr.* 8*vo.* *f* 39-6-:

Geſchiedenis der Menschheid, naar den Bijbel, is geheel iets anders dan Bijbelſche Geſchiedenis. Deze laatſte kan volſtaan met de vermelding van hetgeen er, volgens het verhaal in den Bijbel, gebeurd is; maar kan niet verpligt worden zich in te laten op den invloed, welken die loop der zaken had op de menschheid, dat is, in deze betrekking, op de ontwikkeling, godsdienſtige ontwikkeling des menſchelijken geſlachts. Dit laatſte na te gaan en op te geven, is wel degelijk de taak van den Schrijver eener *Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel.* Hij heeft te doen met hare zedelijke vermogens en al wat met dezelve in verband ſtaat, en moet aantoonen, welken weg de zedelijke beſchaving des menſchelijken geſlachts genomen heeft: maar ook dit nog niet alleen; hij is verpligt, oplettend te maken op de wijsheid Gods in het kiezen van dezen weg. Dit laatſte inzonderheid is iets, dat van bijzondere nuttigheid is met opzigt tot het ongeloof. Dit, namelijk, vindt in den Bijbel niet anders dan een zamenraapſel van onderſcheidene ſtukken, die in geenen zamenhang onderling ſtaan. Als Goddelijk onderwijsboek voor de menschheid hem te beſchouwen, merkt de ongeloovige als on-

zin aan. Het ontbreekt hem aan tijd, aan gelegenheid of aan goeden wil, om de behoeften der menschheid in hare verſchillende leeftijden te onderſcheiden, en de wijsheid Gods te erkennen, die zich telkens naar dezelve ſchikte. Miskent hij dus de eerſte openbaringen en leidingen des Allerhoogſten, hij kan onmogelijk gebragt worden tot waardering van het volmaaktſte onderwijs, hetgeen uit de eerſte beginſelen alleen kan voortvloeijen. Zoo mist hij dat overzigt des geheels, zoo onmisbaar tot eene regte ſchatting van het bijbelsch onderwijs in de verſchillende tijdvakken, en dus van den Bijbel in 't geheel, als een doeltreffend onderwijsboek voor de menschheid. Door de daarſtelling eener *Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel* kan dit doel bereikt worden bij eenen ieder, die niet, door vooringenomenheid bezet, zijne partij eens voor altijd gekozen heeft.

Een werk van die natuur heeft ons de Hooggel. MUNTINGHE geleverd door eenen arbeid van vele jaren. Onze Letterkunde mag zich op hetzelve beroemen, omdat het een werk is, tot nog toe eenig in deszelfs ſoort; en de godsdienſtige wereld moet er zich over verblijden, om redenen, die wij reeds ontvouwden. Niet dan ſtukswijze en van eenige Deelen in der tijd verſlag gedaan hebbende van dit belangrijk werk, beſchouwen wij het thans als onze taak, om er kortelijk verſlag van te geven, daar het zichzelve genoeg aanprijst.

Eene korte Inleiding plaatst den Lezer op het ſtandpunt, waarop hij ſtaan moet, om de nuttigheid en het aangename van dit werk te erkennen. Hierop wordt het eerſte Tijdperk der Geſchiedenis, van de Wereldſchepping tot op den Zondvloed, behandeld in twee Hoofddeelen, waarvan het eerſte tot op de eerſte zonde gaat.

In den beginne ſchiep God het gansch heelal; maar later, door eene geweldige omkeering verwoest, werd de aarde door de Almagt weder trapswijze, gedurende onderſcheidene tijdkringen, waaronder juist niet dagen, naar den zin, dien wij aan dit woord hechten, te verſtaan

ſtaan zijn, bewoonbaar gemaakt voor mensch en vee. In de zinnelijke voorſtelling van de vorming des menſchen ligt reeds de aanduiding van zijn Goddelijk kindſchap. Volwasſen naar het ligchaam, reeds terſtond na zijne ſchepping, was hij echter der onderwijzinge hoogst behoeftig, ontving die ook naar zijne vatbaarheid, en men moet zich wachten zoo wel te hoog als te laag te denken over zijnen toeſtand. In het zedelijke was die niet ſlechts onſchuldig, maar heilig, ſchoon vatbaar voor veel volmaking. Zijn ligchaam mag veilig voorondersteld worden, gelijk alles, wat in vollen bloei ſtaat, ſterker en ſchooner, dan dat zijner nakomelingen, geweest te zijn; en hooger ouderdom was ook voor hem noodig. Zijne eerſte verblijfplaats, in de open lucht, gaf hem aangename indrukken, en leverde hem het weinige noodige op. Door Goddelijk onderrigt ontvingen de eerſte menſchen eene, ſchoon zeer onvolkomene, taal, die zeer leenſpreukig zijn moest. Hierdoor ontſtonden de fabelen. Het zedelijk en godsdienſtig onderwijs der eerſte menſchen was meest zinnelijk en van weinig omvang. Tot dit onderwijs was reeds hunne eerſte woonplaats, zeer geſchikt. Reeds in dit eerſte onderwijs ontdekt men Gods plan, den mensch op te leiden tot de hoofdwaarheid der godsdienstleer — *God is liefde.* Ook de arbeid, den eerſte menſchen opgelegd, was berekend ter ontwikkeling hunner denkbeelden; maar bij dit alles ontvingen zij toch ook *ſtellige* bevelen, ondersteund door gemeenzaam nader onderwijs, waarvan de wijze niet wel te bepalen is; van welke onderrigtingen de goede uitwerkſelen in het verhaal te zien zijn.

God ſtelde ten laatſte bij de eerſte menſchen het huwelijk in, als eene heilige zaak, en grondſlag der zamenleving.

[Het tweede Hoofddeel wordt begonnen met het verhaal van den zondenval, in welks voorſtel die helderheid en die wijsgeerige geest, welke in het overige dezes werks heerſchen, naar ons gevoel, niet gevonden wor-

worden. Naar 's Hoogleeraars gevoelen, in de aanmerkingen ontvouwd, is de verleider de Duivel of Satan geweest, waarſchijnlijk in de gedaante van eenig goed wezen, 't geen God gewoon was, bij het mededeelen zijner onderwijzingen aan de menſchen, te gebruiken. Ten laatſte, echter, hecht toch de Hoogleeraar in de aanmerkingen, als op de hoofdzaak, op de zedelijke uitkomst, die door elke opvatting des verhaals geleerd wordt, en noemt zijn gevoelen, met beſcheidenheid, eene gisſing.]

In den eerſten zondenval vertoont zich de natuur der menſchen zoo, gelijk zij ſedert altijd gedaan heeft; en de beſchouwing des verhaals daarvan is daarom belangrijk, ten aanzien van de geſchiedenis der menschheid. In de menſchelijke natuur werd de zinnelijkheid het heerſchende beginſel, en de wanorde der driften nam toe. Hoe moeijelijk het zij, den ſtaat der beſchaving des menschdoms in dit tijdvak te bepalen; genoeg, het is niet vervallen tot volſlagene wildheid. De verſtandelijke beſchaving ging langzaam. Behoefte legde den grond tot de uitvinding van de noodzakelijkſte kunſten, gelijk vervolgens de overhelling tot vermaak de eerſte beginſelen van de ſchoone kunſten voortbragt. Nieuwsgierigheid, winzucht enz., benevens het Goddelijk onderwijs, door het geven van *aanleiding*, werkten hiertoe ook mede. Door den langeren leeftijd der eerſte menſchen konden de kunſten ook aan volmaking winnen; en opmerkelijk is de uitmuntendheid van Kaïn's nakomelingen in dezelve, boven die van Seth.

Akkerbouw en veefokkerij komen als de oudſte kunſten voor, en getuigen van eene Goddelijke leiding. De woningen waren zeer eenvoudig; Jabal vond de beweegbare uit. De metalen werden ligt gevonden; Tubal is de uitvinder van derzelver eerſte bewerking. *Ijzer* is eene benaming van eenig metaal, die hare bepaalde beduidenis eerst later heeft ontvangen. Zang en dans zijn reeds aan kinderen natuurlijk; vandaar ook de dichtkunst, als levendige, gevoelvolle, zinnelijke en beeld-

rij-

rijke voorſtelling, zeer oud, gelijk Lamech's aanſpraak aan zijne vrouwen bewijst. Later kwam men op de inſtrumentale toonkunst. Toevallig, welligt, ontdekte Jabal, dat holle rieten zekere welluidende toonen gaven; welke uitvinding, bij het langduriger leven der menſchen, ligt in volkomenheid konde toenemen. Deze uitvinding was zeer verdienſtelijk. De kunst van tellen en getallen zamenrekenen ligt in de oude geſlachtregisters ten gronde, hetgeen tot het aanwezen van eenige mathematiſche kundigheden laat beſluiten, gelijk de opteekening dezer geſlachtregisters eenige kennis aan letterſchrift doet vermoeden. In dit alles is de hand der leidende Voorzienigheid onmiskenbaar.

In de geſlachten van Kaïn en van Seth werden de eerſte maatſchappijen, die elk afzonderlijk leefden; en deze oudſte maatſchappijen werden waarſchijnlijk door de huisvaders beſtuurd. Zij waren het gevolg van het huwelijk. Natuurlijk werd het oppergezag over verſcheidene huisgezinnen toevertrouwd aan den ſtamvader, die door den oudſten zijner zonen werd opgevolgd. Het menschdom ſtond op eenen trap van natuurlijke beſchaving, die, ja, kinderlijk, echter genoegzaam was tot menſchelijke vorming.

In Kaïn wordt een ſprekend bewijs gezien van den voortgang van het zedelijk bederf. Tot ſtuiting van dezen al voortetenden kanker, verkoos God, zich ſomwijlen zigtbaar aan het menschdom te vertoonen. [Hier hadden wij wel gewenscht iets te lezen aangaande de *betrekking* der zigtbare gedaanten tot den onzigtbaren God.] Het ontvangt nu onderwijs aangaande Gods oplettendheid op der menſchen *innerlijk* gemoedsbeſtaan, en van zijne regtvaardigheid, die het kwaad moet ſtraffen, maar ook van zijne vergevensgezindheid, en troostend vooruitzigt in de toekomst; hetgeen, echter, niet dan zeer algemeen zijn kon. Het denkbeeld van uitwendige eerbetuigingen en offeranden ontſtond bij kinderlijke menſchen zeer natuurlijk, en werd door Goddelijk onderrigt gewijzigd en onderſteund. Zoo leerde God

God aan de menſchen, dat de gezindheid, waarmede het offer gebragt werd, aan hetzelve waarde gaf of ontnam; als ook, dat, gelijk dit offer ſtierf, de mensch eigenlijk ook verdiend had te ſterven: zoo ontſtonden de zoenoffers. Wijders onderwees God door daadzaken en lotgevallen, b. v. de wegneming van Henoch. Gods liefderijke gezindheid blijft dus voldurend zich bewijzen.

Het geſlacht van Seth muntte zeker boven dat van Kaïn uit in godsvrucht; maar daaruit volgt niet, dat in Kaïn's in 't geheel geene deugd, en in Seth's in 't geheel geene ondeugd zij gevonden. — Over 't algemeen erkende men in dit tijdvak, ſchoon alles zoo zinnelijk en onvolmaakt als zich verwachten laat, eenen God, Schepper en Onderhouder van alles, onbeſefbaar goed, inzonderheid omtrent de menſchen, wien men, ook uitwendig, liefde en eerbied, gelijk kinderen aan hunne ouders, moest bewijzen. Men begreep echter ook, dat dit uitwendige niet genoeg was. Inzonderheid had men geleerd, zich, tegenover God, als misdadigen te beſchouwen, en zijne genade te meer te erkennen, die des berouwhebbenden deel zoude zijn. Door Abel's *vroegen* dood en Henoch's wegneming werd het denkbeeld aangaande het toekomend leven opgewekt. — Voorts kan men veilig een aangeboren gevoel van zedelijk goed en kwaad vooronderſtellen; maar zedelijke deugd was van eigenlijke godsvrucht niet onderſcheiden, maar daarmede ten naauwſte vereenigd, of op den godsdienst gegrond.

Het zedebederf nam echter toe, en bewees zich in zekere woestheid, verzeld met wrevelmoedigheid, onbarmhartigheid en wreedaardigheid. Heerschzucht maakte inbreuk op de gelijkheid der ſtanden; geweld legde den grondſlag tot de ſlavernij. Natuurlijk ontſtonden toomelooze wellust en dartelheid. Dit verderf had eerst voornamelijk in het geſlacht van Kaïn plaats; maar door de vermenging erfde 't ook in dat van Seth over, en ſchijnt verzeld geweest te zijn met ſtoutmoedige verachting van de Godheid. God dreigde en gaf uitſtel;

vruch-

vruchteloos. De zondvloed verdelgde allen, behalve Noach en deszelfs gezin.

Wie den Bijbel zonder vooroordeel leest, zal al het daarin tot dus verre vermelde niet anders dan natuurlijk kunnen vinden.

(*Het vervolg hierna.*)

Het ongunſtig onthaal des Heilands in de wereld, van deszelfs aandoenlijke zijde beſchouwd; met beſtrijding van eenige voorname oorzaken daarvan in den tegenwoordigen tijd. In eenige Leerredenen, door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* A. Blusſé en Zoon. *In gr. 8vo. XVI en 302 Bl. f 2-4-:*

Door een ongelukkig toeval is de aankondiging dezer ſchoone en nuttige Leerredenen bij ons vertraagd. Dan, daar dezelve zoo wel te pas komen, willen wij ze liever laat, dan in 't geheel niet aanprijzen. — Het ongunſtig onthaal, hetwelk de Heiland in de wereld vindt, is allezins, gelijk de eerſte Leerrede, naar *Joh. I*: 10, 11, betoogt, zeer aandoenlijk, en de vergelijking, onder andere, met eenen vader, die na lange afwezigheid tot de zijnen wederkeert, en, tegen zijne verwachting aan, door hen niet wordt aangenomen, inderdaad treffend. Wij vroegen echter onder 't lezen dezer Leerrede: hoe konden de Joden weten, dat het deze Jezus, dien zij verwierpen, was, die voormaals aan de vaderen was verſchenen; dat *zijne* ſtem Sinaï bewogen had, en *hij* het volk gedurende eeuwen had geleid? Ons dacht het wat ſterk, te vooronderſtellen, dat de Joden aan deze leer eener latere dogmatiek kennis gehad konden hebben.

De volgende vijf Leerredenen zetten nu de oorzaken van het ongunſtig onthaal des Heilands in de wereld uiteen. De tweede in den bundel noemt, als zoodanige

nige oorzaak, de ligtzinnigheid, naar *Gen. XIX:* 14b; de derde, de aardsgezindheid, naar *Luc. XIV:* 18, 19, 20; de vierde, het gebrek aan kennis onzer zonden, of eene hooge inbeelding van onze eigene deugd, naar *Spr. XX:* 9; de vijfde, het gebrek aan levendige indrukken en bekommerend gevoel van het groote kwaad der zonde en hare rampzalige gevolgen, naar *Rom. VI:* 21; de zesde, het gebrek aan kennis van Jezus Christus. — Bij deze zes Leerredenen heeft de Heer KIST nog vier andere gevoegd, betrekkelijk hetzelfde onderwerp; te weten, de zevende handelt, naar *Matth. XIII:* 58, over het toenemend ongeloof omtrent den persoon van Jezus Christus, als oorzaak van de mindere kracht tot zedelijke verbetering, die het Christendom en de Christusregering in onze dagen doen; de achtste bevat eene plegtige opwekking van de Dordrechtsche Gemeente tot vorige godsdienstigheid, naar *Luc. IV:* 16; de negende leert, naar 1 *Kon. XIX:* 14b. vergeleken met vs. 18, dat er doorgaans, naar het oordeel van God, meer godsvrucht op aarde is, dan menschelijk oordeel vermoedt; en de tiende is eene Leerrede bij het einde des jaars, over 1 *Petr. IV:* 7, 8.

Bij een, ook slechts oppervlakkig, overzigt van deze Leerredenen gevoelt men weldra derzelver gepastheid, inzonderheid in onzen tijd, derzelver onderlingen zamenhang, derzelver waarheid, op menschen- en wereldkennis gegrond, en derzelver praktikaal nut. Wij prijzen den ernst, waarmede de Eerw. KIST over de hoogste belangen der menschheid tot hare leden spreekt; maar wij kunnen niet ontveinzen, dat ons stuit een zekere veroordeelende toon omtrent zulken, die *zijner* dogmatiek niet zijn toegedaan, en die in de godsdienstige voortbrengselen van dezen geachten Kerkleeraar nog al hier en daar doorstraalt. Zoo, b. v., wekt het altijd een onaangenaam gevoel in ons op, wanneer de eerdienst der Roomsche kerk *op den predikstoel* wordt veroordeeld; deze is immers daartoe de plaats niet, en het komt ons, wanneer wij zoo iets hoo-

hooren of lezen, altijd voor, alsof wij daarbij om iets anders moesten denken, dan om de nederige, christelijke liefde, die zich niet vermeet eens anderen huisknecht te oordeelen. *Met aandoening*, toch; aan dezulken te denken, (zie bl. 19) die eener andere meeninge zijn toegedaan, is iets meer nog, dan hunne meening zelve op goede gronden afkeuren; het heeft wel zoo iets van zware gedachten over denzelver zaligheid, en er ſtaat toch onbepaald: *verdoemt niet!*

Verhandelingen, Redevoeringen en losſe Geſchriften. Door J. H. VAN DER PALM. *IIde Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8*vo. VIII en* 342 *Bl. f* 3-:-:

Na acht jaren tusſchenpoozing, geeft de Heer VAN DER PALM, als daartoe ſedert een' geruimen tijd aangezocht, een' vervolg op zijne Redevoeringen en Verhandelingen in het licht. Daar het getal der ſtukken, hiertoe geſchikt, te gering was, om een boekdeel, eenigzins evenredig aan het eerſte, uit te maken, zijn er vier losſe ſtukjes, die te voren elk afzonderlijk uitgegeven waren, op voorſtel van den Boekhandelaar en tot genoegen van den Auteur, bijgekomen. Indien, echter, iemand, die ſtukjes reeds hebbende, en zich aan de gemelde onevenredigheid niet ſtorende, de Verhandelingen en Redevoeringen afzonderlijk verkiest te hebben, hij kan zijne begeerte voldaan zien. Gemelde losſe ſtukjes zijn: 1. *Vaderlandſche Uitboezeming.* 2. *Nederlands blijde vooruitzigten, godsdienſtig gevierd in eene Leerrede over* 2 *Kon. XIX:* 30. 3. *De Vrede van Europa.* 4. *Chriſtelijke opwekking tot Heldenmoed, in eene Leerrede over Lukas IX:* 24a.

De Verhandelingen en Redevoeringen, waarbij wij ons nu voorts alleen bepalen willen, zijn insgelijks vier in getal.

I. *Verhandeling over de Welſprekendheid van Cicero.* Deze ſtaat eenigermate in verband met de *Redevoering*

over den waren aard der Welſprekendheid, in het eerſte Deel uitgegeven. In dezelve had de Schrijver het onderſcheid tusſchen Dichtkunst en Welſprekendheid aangewezen. In de onderhavige Verhandeling neemt hij zijn begin uit de meerdere zeldzaamheid van goede Redenaars boven goede Dichters, en voegt er bij eene korte opgave der voornaamſte redenen daarvan. Daarna gaat hij over tot het hoofdoogmerk zijner Verhandeling, om eene dadelijke proeve te leveren van Cicero's toon en trant en kracht van zeggen. Om dit des te beter te doen, ſpreekt hij, vooraf, kortelijk over Cicero, over zijn Redenaarsambt en kunst, gelijk ook over den inhoud en het belang der Redevoering, welke hij tot bereiking van zijn doel geſchikt oordeelde. Hoezeer ook de Heer VAN DER PALM in dit gedeelte de kortheid betrachtte, heeft hij evenwel al het hoofdzakelijke zoo duidelijk en zoo ſchoon voorgeſteld, dat wij daarin terſtond den meester erkennen, die overwaardig is, den welſprekendſten der Romeinſche Redenaren te kenſchetſen. Na opgemerkt te hebben, hoe deze door ſmaak en neiging en natuurlijken aanleg tot Redenaar beſtemd was, de uitmuntende gaven, hem door de natuur geſchonken, verſterkte en te hulp kwam door verſtandige en edele werkzaamheid, en van den beginne af, dat hij op het openbaar tooneel verſcheen, met uitbundige en welverdiende toejuiching ontvangen werd, brengt hij eenige weinige en voldoende aanmerkingen voor, om van de welſprekendheid diens beroemden Redenaars een juist denkbeeld te geven. De ſterkſte zijde dier welſprekendheid is, zegt hij met grond, zijn ſtijl; en deze is het alleen, waaraan men eene onbegrensde goedkeuring geven kan. In denzelven verſpreidt hij een onnavolgbaar kunstvermogen, de vrucht van jaren ingeſpannen arbeids, en van den gelukkigſten natuurlijken aanleg. Hoezeer nu onze VAN DER PALM, zoo bijzonder geſchikt om Cicero's welſprekendheid te waarderen, aan dezelve den verſchuldigden lof toezwaait, toont hij toch verre af te zijn, om als zijn ver-

verblinde lofredenaar op te treden. Zeer onpartijdig en oordeelkundig merkt hij eene zwakke zijde op van Cicero's welsprekendheid; en deze beſtaat, zijns oordeels, daarin, dat die Redenaar haar te veel hield voor de kunst van te overreden: eene kunst, om den wil des Regters of der menigte te buigen, door het opwekken der hartstogten. De kunſtenarijen, daartoe in het werk geſteld, werden, wel is waar, in zijnen tijd en daarna, als de ware geheimen der welſprekendheid opgevijzeld; maar hij ging ſomtijds daarin zoo ver, dat men hem niet de kracht zijner welſprekendheid ziet doen uitblinken, maar haren glans bezoedelen, en dat men gevoelt, hoe gepast de Ouden boven alles in eenen Redenaar vorderden, dat hij, ook als Redenaar, een braaf en regtſchapen man zij.

Na deze voorloopige aanmerkingen, gaat de Heer VAN DER PALM over tot de proeve, welke hij geven wilde, van Cicero's welſprekendheid. Hij koos hiertoe zijne Redevoering voor *Ligarius*, welke voor eene zijner ſchoonſte gehouden wordt. Van dit ſtuk, nu, wordt geen dorre ſchets gegeven, maar de Lezer genoegzaam omtrent de zaak ingelicht en van het geheele beloop der verdediging onderrigt, zoo wel als van derzelver verwonderlijke uitwerking. Geheele ſtukken derzelve worden, vertaald, in de geregeldſte orde ingevoegd, en, waar het dienſtig was, met aanmerkingen opgehelderd. Van dit grootſte gedeelte kunnen wij geen uittrekſel geven, zonder al te uitvoerig te worden; maar willen, ten ſlotte, mededeelen, welke de uitwerking van dit meesterſtuk der Romeinſche welſprekendheid geweest zij. Volgens Plutarchus, namelijk, aan wien VAN DER PALM met regt oordeelt, dat men geen geloof hierin kan weigeren, had Ceſar, vóór den aanvang van het geding, tot ſommige zijner vrienden gezegd: „Na zoo lang een tijdsverloop wil ik Cicero wel eens weder hooren; maar nooit zal hij mij anders diets maken, dan dat Ligarius een ſlecht mensch en bitter vijand van mij is." Doch naauwelijks

had Cicero aangevangen, of de beſchaafdheid en ſierlijkheid zijner redenen deed eene zigtbare uitwerking op Ceſar. Bij den voortgang derzelve zag men hem beurtelings blozen en verbleeken, en de afwisſeling zijner aandoeningen geteekend op zijn gelaat. Maar, toen de Redenaar van den Farſaliſchen ſlag gewaagde, begon zijn ganſche ligchaam te beven, en de rol der beſchuldiging ontviel zijne hand. Ceſar's gramſchap werd, zijns ondanks, geheel ontwapend, en alle ſtraf aan Ligarius kwijtgeſcholden.

(*Het vervolg hierna.*)

De Leer der Indicatiën, door A. G. BROCX, *M. D., naar het Latijn van* F. J. VOLTELEN, *in leven M. D. en Hoogleeraar in de Genees- en Scheikunde te Leiden. Te Gorinchem, bij* J. van der Wal. *In gr. 8vo. IV en* 119 *Bl. f* 1-4-:

Dat de *leer der aanwijzingen*, de grondſlag van alle gezonde Geneeskunst, ook voor hen, die de praktijk te platten lande uitoefenen, van de grootſte nuttigheid is, lijdt geen twijfel. De Vertaler van dit boekje heeft dus geen onnuttig werk gedaan, door de beknopte en over het geheel duidelijke *handleiding* van den beroemden Hoogleeraar VOLTELEN meer algemeen te maken, daar wij in 't Nederduitsch niets van dien aard hadden. Men zoude wel kunnen vragen, of hij niet eene gelukkiger keus had kunnen doen onder de Hoogduitſche handboeken in dat vak van HUFELAND, HECKER, CONRADI, enz. Hij had dit zeker, indien hij voor den behoorlijk voorbereiden Arts, naar de behoefte van onzen tijd, had willen ſpreken. Maar voor het publiek, hetwelk hij zich gekozen heeft, is dit werkje allezins voldoende: want het is zeer praktikaal. De vertaling is ook, over het geheel genomen, wél geſlaagd. Het ware echter niet kwaad geweest, dat

dat de Vertaler zich wat meer had toegelegd op het overbrengen, of althans het verklaren, van verſcheidene kunstwoorden, hetwelk voor *zijne* lezers althans zeer noodzakelijk is.

De Electrieke Vloeiſtof, of welke zijn de beſtanddeelen van de electrieke vloeiſtof, afgeleid uit de zekerheid, dat dezelve in het glas en niet in de bekleedſels van de Leidſche of Cunaeus-fleſch zich ophoudt, door Jonkheer Mr. J. C. BARON DU TOUR, *Lid van het Natuur- en Letterkundig Genootſchap te Alkmaar. Voorafgegaan van nadere Gedachten over het werktuig, om ſtraten en groote gebouwen te verlichten door middel van vlamvatbaar Gaz uit ſteenkolen. In 's Gravenhage en te Amſterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1819. *In gr.* 8vo. 80 *Bl.* *f* : - 12 - ;

De *nadere Gedachten* loopen, voor zoo verre zij van den Schrijver zijn, voornamelijk, over het wegnemen van eenige zwarigheden; b. v. *hoe wij, op den duur, aan de noodige ſteenkolen zullen komen.* Grootendeels zijn wij ze echter verſchuldigd aan 's Schrijvers *correſpondentie*, als zijnde vervat in een' brief van een' vriend te *Antwerpen.* Dezelve geeft ons de beſchrijving van een' toeſtel ter gazverlichting, aldaar uitgedacht en ook gebruikt, doch waaraan nog ontbreekt een *geprojecteerde* gazometer, *volkomen gelijk aan eenen grooten blaasbalg van een kerkorgel, doch wat meer proportie in de hoogte hebbende.* Ter afwering van den ſtank, ſlaat de brieffchrijver voor, de ſteenkolen, *vóór het gazſtoken, door middel van potasch, van hun ammoniak te zuiveren*, en heeft almede ten oogmerk, eenige proeven te nemen, *om de teer af te zonderen, zonder het gaz te verliezen*, naar welke proeven wij zeer verlangend zijn.

Het tweede gedeelte van dit werkje, op den titel het

eerst geſteld, leert ons, *dat de electrieke vloeiſtof in het glas zit; dat de hoofdbeſtanddeelen van het glas zijn* glasachtig *en* zoutſtof; *dat de zoutdeelen de vloeiſtof gretig naar zich ſtorpen; dat de vereeniging der beſtanddeelen van het glas en van den atmospheer eene* oxydering (*) *veroorzaakt, en dat, door dezelve, de electrieke vloeiſtof geboren wordt*, enz.

(*) Wie zoo vele gewigtige waarheden ontdekt, mag ook wel eene *x* in *cc* ontbinden!

Hiſtoriſche Gedenkwaardigheden van mijnen tijd, van Sir R. WILLIAM WRAXALL, *Baronet. Te Utrecht, bij* N. M. Stramrood. 1818. *In gr.* 8*vo.* 360 *Bl. f* 3-10-:

Het tijdvak, waarover deze Gedenkwaardigheden eigenlijk gaan, is niet zeer uitgebreid. Het omvat voornamelijk ſlechts twaalf of veertien jaren, en wel van 1772 tot 1784; doch de Schrijver doet menigen terugblik in den vroegeren tijd, en ſpreekt nu en dan ook van den lateren. Hij doet ons veel minder gebeurtenisſen, dan perſonen, kennen, en meestal perſonen, die, zoo als hij zich uitdrukt, van het tooneel zijn getreden. Dit ſtelde hem zeker in ſtaat, om hen te vrijmoediger te kunnen beoordeelen, en, nooit in Ministerieelen dienst geweest zijnde, verzekert hij ons van zijne onzijdigheid. Ondertuſschen hij heeft het doorgaand karakter zijner natie niet verzaakt. Engelands gedrag en ſtaatkunde met betrekking tot andere Mogendheden was, naar zijne uitſpraak, doorgaans billijk; die van dezen met betrekking tot Engeland te veroordeelen. Inzonderheid heeft hij het geladen tegen de Nederlanders, omtrent welken hij zich uitdrukkingen heeft veroorloofd, welke de beſcheiden Nederduitſche Vertaler, in navolging des Hoogduitſchen, gemeend heeft niet te moeten overnemen. Overigens is dit zijn boek onderhou-

houdend, vol van minbekende, en deels (ten minſte aan Recenſent) tot hiertoe geheel onbekende, bijzonderheden; doch het vordert een' lezer, wien de geſchiedenis van dit tijdvak niet geheel vreemd is. — Hetgeen men hier ontvangt, is vertaling van vertaling, (namelijk uit het Hoogduitsch) en van eene hand, die kennelijk nog weinig geoefend is. Ten aanzien van taal, ſtijl en orthographie laat het veel te verlangen over; doch wij willen, voor ditmaal, hier niet meer van zeggen, omdat wij het boek vele lezers gunnen.

Des Schrijvers narigten gaan, behalve over *Engeland* en inzonderheid *Londen*, (welke te zamen de helft van het boek innemen) over de landen, welke hij in de jaren 1772 tot 1779 bezocht heeft, en in dezelfde orde, als zijne reizen. — Eerst onderhoudt hij ons over *Portugal*. Hier zat, in 1772, JOSEPH, zoon en opvolger van JOHAN V, op den troon; terwijl de Marquis DE POMBAL eigenlijk regeerde. Beiden worden geſchetst, en voornal JOSEPH, die zijnen tijd ſleet op de jagt, in de Opera, bij de ſtiergevechten en aan de ſpeeltafel, en die ſterk dronk en zijne geheime minnarijen had, breed beſchreven. Vervolgens krijgt de ijverzuchtige Koningin, eene tweede DIANA, maar niet in ſchoonheid, nevens hare drie dochters, de oudſte met haars vaders broeder, den nietsbeteekenenden *Don* PEDRO, de jongſte met den zoon van dezen en hare zuster gehuwd, eene beurt; en eindelijk ontvangt men berigt wegens vroegere Vorſten en Vorstinnen uit het huis BRAGANZA, waaruit JOSEPH afſtamde, en wegens zijne zuster BARBARA, Koningin van Spanje, en haren gemaal FERDINAND VI. De Schrijver prijst echter JOSEPH, als niet bijgelooyig, verdrijver der Jezuiten, beſchermer van geleerden en bevorderaar van burgerlijke beſchaving; hoewel een goed deel van dien lof aan POMBAL toekomt. Tweemalen leide men op des Konings leven toe. Van den eerſten aanſlag wordt hier breed geſproken, en de Vertaler deelt, in eene uitvoerige aanteekening, wegens de ontdekking diens

aanslag, bijzonderheden mede, welke ontleend zijn uit een verhaal van wijlen den Heer GILDEMEESTER, voormaals Nederlandsch Consul te Lisabon. Voor het overige zijn hier de beschrijving der Opera te *Belem*, van welke elk vrouwelijk wezen volstrekt was uitgesloten, en der hofhouding en equipagien van zijne Majesteit, benevens de berigten omtrent de begraafplaatsen van CERVANTES, CAMOENS en FIELDING. en de te dier gelegenheid gemaakte aanmerkingen, de opmerkelijkste bijzonderheden.

Nu volgen berigten over *Frankrijk* in 1775 en 1776. Uit het niet lang te voren voorgevallen overlijden van LODEWIJK XV neemt de Schrijver aanleiding, om voornamelijk van dezen, in zijnen vroegeren tijd, lofwaardigen Vorst, van zijne gemalin MARIA LECZINSKA, dochter van STANISLAUS, verdreven Koning van Polen, van den Kardinaal DE FLEURY, die, in hoogen ouderdom, nog op de deugd der Koningin durfde toeleggen, en van STANISLAUS zelven, en zijn zonderling uiteinde, te spreken. Vervolgens leest men eene schandelijke anecdote van den *Maarschalk van Saksen*, en eindelijk aanmerkingen over LODEWIJK XVI, MARIA ANTOINETTA, des Konings Broeders en den afschuwelijken ORLEANS.

Uit Frankrijk steekt de Schrijver over naar zijn Vaderland, in 1776, en maakt ons bekend met Lord TEMPLE en Lord NUGENT, van welken hij ons kluchtige anecdoten vertelt. Voorts leidt hij ons in de gezelschappen van voorname Britsche mannen en vrouwen, bij Mrs. MONTAGUE en Mrs. VESEY, beschrijft zoo wel deze dames, als hare gasten, en vergelijkt deze kringen van beschaafde en geletterde lieden met dergelijken in de Fransche hoofdstad.

In 1777 trekken wij spoedig met hem door de *Nederlanden*, waar hij ons alleen onderhoudt over onzen laatsten Stadhouder en de vijf vroegeren uit het huis van *Oranje-Nassau*, over den Hertog LODEWIJK *van Bruns-*

Brunswijk, *Wolfenbuttel* en zijnen broeder FERDINAND, en over den Engelschen Minister YORKE.

Eensklaps bevinden wij ons hierop met hem in *Polen*. Evenwel zijn wij nu reeds in 1778. Hier houdt hij zich op met *Sir* THOMAS WROUGTHON, eerst Britsch Consul te Petersburg, daarna Minister bij AUGUSTUS III, Koning van Polen en Keurvorst van Saksen, en verhaalt ons, hoe *Sir* THOMAS, uit hoofde zijner gemeenzaamheid met de Grootvorstin, naderhand Keizerin, CATHARINA, de oplettendheid van PETER III wekte, en het hieraan te danken had, dat hij eene andere zending kreeg. Verder ontvangen wij berigt omtrent ALEXIS ORLOF, de zoogenoemde Prinses TARRAKANOFF, (zoo men wilde dochter van Keizerin ELIZABETH) derzelver opligting, gevangenis en dood, en het deel, hetwelk de Engelsche Consul te Livorno, DICK, in hare opligting zoude gehad hebben, — eindelijk omtrent den Grootvorst PAUL, zijn bezoek bij FREDRIK DEN GROOTEN, het gevaar, dat hij daar liep, zijn tweede huwelijk, en zijne gemalin, de tegenwoordige Keizerin Weduwe van Rusland. — De Schrijver brengt ons nu naar *Dresden*, doch voornamelijk slechts, om er het verhaal eener zeer zonderlinge Geestverschijning te hooren; en, in het jaar 1779, bezoeken wij met hem *Napels*. Aldaar zijn de Engelsche Minister WILLIAM HAMILTON en zijne gade, en de Koning FERDINAND IV en zijne gemalin CAROLINA *van Oostenrijk*, de voornaame voorwerpen onzer kennisneming. Wij ontmoeten in *Sir* HAMILTON hier meer den liefhebber van de jagt en den vrolijken en gezelligen man, dan den Staatkundigen en Natuuronderzoeker, wanneer hij ons met vrolijke anecdoten vermaakt, of met zijne vrouw den *Tarantella-dans* aanvangt. In FERDINAND zien wij den goedhartigen Vorst van verwaarloosde opvoeding, die zich weinig in het kabinet, maar veel in de bosschen ophoudt, om er het wild te vellen, dat hij vervolgens zelf ontweidt, aan stukken hakt, en aan zijne hovelingen en anderen uitdeelt. De gevoelige Koningin is niet boven de vrouwelijke zwakheden verheven. Voorts vinden wij hier stof tot lagchen, zoo wel als om ons over de straffeloosheid, waarmede de Adel allerlei gruwelen bedrijft, te bedroeven. Trouwens ook elders heeft dit niet zelden plaats. De Schrijver brengt er een en ander staal van te berde, en verhaalt ons ook een aandoenlijk voorbeeld van

Reize naar de bronnen van den Misſouri, en door het vaste land van Amerika naar de Zuidzee. Gedaan op last der Vereenigde Staten van Amerika, in de jaren 1804, 1805 *en* 1806, *door de Kapiteins* LEWIS *en* CLARKE. *Met eene Kaart. Uit het Engelsch vertaald &c. door* N. G. VAN KAMPEN. *In III Deelen. Te Dordrecht, bij* A. Blusſé en Zoon. 1816 — 1818. *In gr.* 8*vo. f* 12-:-:

Er zal ſlechts een opſlag van het oog op den titel van dit werk toe noodig zijn, om deszelfs belangrijkheid te bevroeden. Die titel noemt, onder anderen, den kundigen en werkzamen VAN KAMPEN, van wien wij geene andere dan belangrijke bijdragen gewoon zijn, als Vertaler van dit werk. Ten anderen leert hij ons, dat deze Reis gedaan is op last van de Regering der Vereenigde Staten van Amerika; eene omſtandigheid, die de uiterſte naauwkeurigheid laat verwachten. Eindelijk wekt het doel der Reize zelve, „naar de bronnen van den *Misſouri*, en door het vaste land van *Amerika* naar de Zuidzee," de uiterſte belangſtelling op, daar deze togt nog niet gedaan is. In 't algemeen merkt de Heer VAN KAMPEN aan, dat, hoewel de Aardrijkskunde, vooral ſedert de groote ontdekkingen der vijftiende en zestiende, en daarna van de tweede helft der achttiende eeuw, zeer aanmerkelijk is uitgebreid, wij echter nog verre van eene genoegzame kennis onzes Aardbols zijn verwijderd, en de kennis, inzonderheid der binnenlanden, misſen. Uit dezen hoofde, dan, is elke bijdrage tot deze kennis een geſchenk van groote waarde. Hier komt bij, dat, juist in dit tijdsgewricht, Amerika de algemeene aandacht trekt. Strijdt het zuidelijk gedeelte van dit wereldeel om de vrijheid, in het noordelijke zien wij den vrijen ſtaat alreeds gevestigd, en gereed om met kracht zich uit te breiden. Gretig volgen wij, derhalve, den loop der onderzoekingen van die landen, in welke hij zich zoude kunnen uitbreiden; vragen, waar en hoe dit kan geſchieden? — want de mensch heeft eene natuurlijke overhelling tot ſtaatkundige beſpiegelingen — of welke handelsbetrekkingen hij aldaar zoude kunnen tot ſtand brengen?

Uit dit oogpunt beſchouwde ook VAN KAMPEN deze Reize als eene der belangrijkſte (en zulks met het grootſte regt) e

regt), als eenen geheel *nieuwen* ontdekkingstogt, door landen, nooit door den voet van eenen *Europeaan*, ja nooit misschien door eenig menschelijk wezen betreden. Al verder is zij het sprekend beeld van menschelijke standvastigheid, en van het onverstoorbaar vermogen van den menschelijken wil, tegen alle moeijelijkheden en rampen, alsmede van de uitstekende mate van physieke kracht, waarmede de Schepper den mensch boven andere schepselen heeft voorzien.

Volbrengen wij den togt met onze Reizigers, wij komen met hen in landstreken, die, gelijk VAN KAMPEN zegt, om andere bewoners roepen, dan de jagervolken zijn, die haar slechts afloopen in stede van ze te bebouwen, en leeren de gesteldheid des lands langs den geheelen *Missouri* met de uiterste naauwkeurigheid kennen; ons verheugende, dat de Schepper ook aldaar zich niet onbetuigd liet; maar tevens erkennende, dat de door sommigen zoo hoog geprezen natuurstaat niet die is, waarin de mensch past, daar slechts godsdienstige beschaving, zonder welke geene burgerlijke denkbaar is, hem brengen kan tot kennis en gebruik van dat geen, wat de Voorzienigheid tot onderhoud en tot veraangenaming van het leven in zijne hand gesteld heeft. — De menschen, toch, verschijnen ons hier weinig beter dan de dieren. Terwijl deugden hier en daar als instinct werken, leeren wij echter ook in deze wilden den doorstralenden adel der menschelijke natuur kennen; maar zien tevens in baatzuchtige geslepenheid, diefachtigheid, en ongevoeligheid waar het op winst aankomt, hare rampzalige overhelling tot egoïsmus. Immers, terwijl de *Osage*-Indianen eene overlevering bezitten, volgens welke zij met den bever zijn vermaagschapt, dus altijd eenen godsdienstigen eerbied voor deze hunne oude bloedverwanten bewaarden, en zich van de jagt op dezelve, als van eenen broedermoord, zorgvuldig onthielden; welke, Engelsche, Hollandsche of Hamburgsche? kooplieden hebben hun geleerd, sinds de gemeenschap met de blanken den prijs der bevervellen heeft verhoogd, de stem des bloeds voor die des belangs alzoo te doen zwichten, dat zij hunne arme en vreedzame neven schaars meer ontzien? — Een gelijke, welgecivilifeerde, koopmansgeest openbaart zich in 't overvragen bij de Indianen aan de Zuidzee. Zelfs bij deze, geheel van alle beschaving vervreemde, stammen zijn sporen van godsdienstige denkbeelden en van geloof

aan

aan onsterfelijkheid. Onzigtbare *geneeskrachten* en de *groote Geest* worden erkend, de dooden geëerbiedigd, en bij de stammen, die den hulpeloozen grijsaard, wanneer hij hen niet meer volgen kan, aan zijn lot overlaten, zeggen de kinderen of naaste bloedverwanten, vóór hun vertrek voor het laatst een stuk vleesch en eenig water voor hem neêrzettende, dat hij nu lang genoeg geleefd heeft, dat het tijd voor hem is „ tot zijne nabestaanden *naar huis* te gaan, die beter zorge voor hem kunnen dragen dan zijne vrienden op aarde." Dit is een merkwaardig zeggen in den mond van wilden; en wanneer de Amerikaansche Uitgever niet wil toestaan, dat de offeranden, aan de dooden toegebragt, een geloof aan onsterfelijkheid, maar in allen gevalle niet meer dan eerbied voor de afgestorvenen, bewijzen, wordt hij door deze uitdrukking, op welke ook de Heer VAN KAMPEN, bij zijne beantwoording van gezegden Uitgever, had kunnen heenwijzen, wederlegd. — Aangaande de behandeling der vrouwen, kunnen wij de Reizigers niet toestemmen, dat dezelve bij die stammen, waar de vrouwen het hare tot onderhoud bijdragen, het beste behandeld worden. Het moge waar zijn, „ dat bij de *Clatsops* en *Chinnecks* de vrouwen eenen rang en invloed hebben, die zeer zeldzaam is onder de Indianen; dat zij vrijelijk tot de mannen durven spreken, en dit wel eens doen op eenen toon van gezag; dat men op verscheidene stukken naar haren raad en oordeel luistert, doch wel vooral in den handel, en de noodige huiselijke werkzaamheden aldaar omtrent gelijkelijk verdeeld worden, en de mannen spijs bereiden en bij een groot feest de tafel bedienen," wij houden het voor nog onbewezen, dat dit daarvan daan komt, „ dat deze stammen van visch en wortelen leven, welke de vrouwen even zoo goed kunnen vangen en uitdelven als de mannen." Daar bestaan toch wel wilde stammen, waar de vrouwen alleen voor alles moeten zorgen, en evenwel niet beter dan lastdieren geacht worden.

De lotgevallen, ontmoetingen en waarnemingen der Reizigers zijn zoo menigvuldig, de reis is zoo lang en het werk zoo volumineus, dat wij verder geene uittrekfels kunnen leveren. Bij alle menigvuldigheid kunnen wij, echter niet ontveinzen, dat de lezing van een groot gedeelte des werks, lang achtereen voortgezet, eenigzins vermoeijende is. De reden daarvan is, dat het verhaal een reisjournaal is, waarin, in-

inzonderheid door Reizigers, die op hooge order reizen, de bijzonderheden van elken dag ſtipt worden opgeteekend. Nu, konde het niet wel anders, of daar moesten zaken inkomen, die den Lezer minder belang inboezemen, als daar is de beſchrijving van elke kleine kreek, ieder eilandje, loop des ſtrooms, kleur van den grond dès waters, metingen van afſtanden, onderſcheidene zamenkomſten met Indianen, en dergelijke meer. Zulk een reisjournaal moest, met één woord, eene zekere eentoonigheid aanneemen. De Heer VAN KAMPEN heeft ook gevoeld, dat het dagboek der Reizigers meermalen tot herhalingen en uitweidingen verviel, die eigenlijk niets merkwaardigs behelzen. Hij heeft daarom dergelijke berigten wat ingekort, en vreest echter het ſnoeimes nog niet genoeg gebezigd te hebben. — Nu, dit was het juist, wat wij ook zeggen wilden. De Vertaler, zoo bekend als man van ſtijl, had misſchien hier en daar wel nog wat kunnen ineentrekken. Evenwel, wanneer hij zegt, dit niet gedaan te hebben, uit naauwgezette zorg, om toch niets van eenig belang, vooral hetgeen tot de natuurkennis behoort, weg te laten, dan moet men hem, uit dit oogpunt, alweder dankweten, aldus te hebben gehandeld. Ondertusſchen houdt dit eentoonige met de laatſte Hoofdſtukken van het tweede Deel ook op; want daar zijn de Reizigers aan de kust der ſtille Zuidzee gekomen, en heeft men vervolgens minder vermelding van kleinigheden. Het vierentwintigſte Hoofdſtuk, het eerſte van het derde Deel, behelst eene algemeene beſchrijving der planten, der dieren en der vogelen, door de Reizigers aan de kust van de Zuidzee waargenomen, en in de volgende Hoofdſtukken wordt de belangrijke terugreis beſchreven.

Wij hadden hier en daar wel eenige aanmerking; maar de ſchrandere Vertaler is ons, in 't maken van dezelve aan den voet der bladzijden, meestal vóór geweest.

Zietdaar ons dan, door de vlijt van eenen Landgenoot, in 't bezit van een werk, hetwelk ons in het binnenſte van een belangrijk gewest brengt! De vertaling van zulk een werk, uit eene taal als de Engelſche, is uit den aard niet gemakkelijk. Evenwel is nergens duisterheid, en ſtraalt overal des Vertalers naauwgezetheid door.

Ge-

Geſchiedenis der Vaderlandſche Schilderkunst, ſedert de helft der XVIIIde Eeuw; *door* R. VAN EYNDEN *en* A. VAN DER WILLIGEN, *Leden en Correspondenten van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut, enz. Met Portretten. IIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. f 6-10-:*

Dit Deel handelt vooreerst over de Schilders, die door VAN GOOL begonnen en niet voleindigd zijn, en ten andere over de latere, thans overledene Schilders. Eene laatſte afdeeling zal de nog levende Schilders behelzen.

Ook hier worden de bekwame Schilders, Teekenaars en Graveurs op dezelfde naauwkeurige, oordeelkundige wijze behandeld, als in het vorige Deel: men ziet overal de bekwame Kunstkenners; men verneemt meer van de eigenlijke waarde der vermelde perſonen, als kunſtenaars, dan *Anecdoten*, die den algemeenen Lezer ongetwijfeld meer vermaken, maar veel minder doelmatig zijn in eene Geſchiedenis der Schilder*kunst*, en ook die perſonen, voor welke eigenlijk dit boek geſchreven is, niet kunnen voldoen. Men gevoelt de onmogelijkheid, om van een werk van dezen aard een doorloopend verſlag te geven; en dus zullen wij ons met eenige algemeene aanmerkingen vergenoegen.

De Schrijvers geven doorgaans een gunſtiger oordeel over de door hen behandelde perſonen, dan VAN GOOL (zie b. v. bl. 11, 18, 33.) Over 't geheel is de toon, waarop zij van dezelve ſpreken, gematigd, en vrij van alle ſcherpte, hetwelk hun vooral ook in het volgende Deel, bij de levende Schilders, zal te pas komen.

Het is zonderling, dat wij in de eerſte helft der achttiende Eeuw zoo vele Schilders ontmoeten, die een' hoogen ouderdom, van 70, 80, ja 90 jaren, bereikten; b. v. VAN LIMBORCH, BALEN, QUINKHARD, VAN MIERIS *de Jonge*, DE BEYER, DUBOURG, HOUBRAKEN, DE GRIENT, JOHANNES DE BOSCH, P. JELGERHUIS, enz. enz. Zou men niet mogen ſtellen, dat zulks een gevolg was der meer geregelde en gezette levenswijze, toen onder de kunſtenaars, boven die der anders meer uitſtekende vernuften der zeventiende Eeuw, heerſchende? want de meerderheid van dezen valt toch niet te ontkennen. De kunst was in de achtien-

tiende Eeuw *doorgaans* middelmatig: een nieuw bewijs, dat een lange Vrede, en het genot van ongeſtoorde welvaart, voor de kunſten niet altijd voordeelig is. Wij verwijzen hieromtrent onze Lezers op de voortreffelijke aanmerkingen van den, ook als Kunstkenner, zoo uitſtekenden JERONIMO DE VRIES, in het tweede Deel zijner *Geſchiedenis der Nederduitſche Dichtkunde*, waarin hij den geest der achttiende Eeuwe zoo wél ontwikkeld heeft. Het behangen der kamers met ſchilderijen, in de zeventiende Eeuw in gebruik, maakte nu plaats voor geſchilderde behangſels zelve, eerst nog der beste Meesters, daarna, toen ook mindere ſtanden zulks lieten verrigten, in niet meer dan gewoon fabrijkwerk ontaardende; en ook dit ging daarna over in papieren behangſels, waardoor de kunst geheel verviel. Het ſchijnt, dat de ongelukkige ſtormen van het einde der achttiende Eeuw, gelijk op de Dichtkunde, ook op de Schilderkunst geen' nadeeligen invloed hadden; waarvan wij reeds tegen het einde dier onlusten, en nu vooral, daar de vernuften, in die woelige tijden door nieuwe veerkracht geprikkeld, zich door aanmoediging beter ontwikkelen kunnen, de gewenschte vruchten zien. Voorts was het hier geſchetſte tijdperk de Eeuw der Graveurs en Etſers, meer dan die der Schilders. Men denke ſlechts aan J. PUNT, J. HOUBRAKEN, P. TANJÉ, S. FOKKE, R. VINKELES, enz. Ook dezen zijn hier met behoorlijke naauwkeurigheid, en, naar mate hunner grootere verdienſten, ook meer uitvoerig, vermeld. De verdienſten van uitſtekende liefhebbers of bij-beoefenaars, welke de fraaije kunſten niet tot hun hoofdwerk maakten, zijn mede niet onvermeld gebleven; zoo als de wereldberoemde P. CAMPER, de Wijsgeer F. HEMSTERHUIS, de Toonkunſtenaar J. CHALON, de Dichter en Natuurkenner J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. Met dat alles is, na aftrek zoo wel van dezen, als van de Graveurs en Teekenaars, het aantal eigenlijk gezegde Schilders gedurende deze Eeuw nog groot genoeg, om tot het voor ons liggende uitgebreide boekdeel, hetwelk niet minder dan 262 perſonen bevat, verreweg de meeste ſtof op te leveren. Men kan echter niet ontkennen, dat hieronder ook veel middelmatigs is.

Aan het ſlot van dit Deel vindt men drie vrij uitvoerige levensſchetſen van onlangs (ſedert 1810) overledene jeugdige Kunstſchilders, W. J. VAN TROOSTWIJK, P. J. KLEYN en

J. P. VISSER BENDER, wier uitſtekende verdienſten, in zulke jonge jaren, eenen waardigen overgang maken tot de nog levende Schilders.

Tafereelen uit de Geſchiedenis der ſchuldig en onſchuldig lijdende Menschheid, uit Criminéele Acten getrokken door C. F. BUCHHOLZ. *Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1818. *In gr.* 8*vo.* 269 *Bl. f* 2-10-:

Deze verzameling is belangrijk, omdat zij, bij al het onderhoudende van den Roman, toch waarlijk gebeurde daadzaken ſchijnt te behelzen, die geene kleine bijdrage tot de menſchenkennis opleveren. Wij zien hier verſcheidene brave menſchen, door valſche beſchuldigingen in lijden gebragt; anderen, door ſchijnbaar onweêrſtaanbare booze neigingen tot de misdaad vervoerd, of, van ſtap tot ſtap; van onſchuld tot drift, van drift tot wanhoop, van wanhoop tot moord overſlaan; de gevolgen van een gedwongen huwelijk, en dien dwang zelf in de hoogſte mate uitgeoefend; een nog in het duister liggend, maar waarſchijnlijk door een' doofſtommen gepleegd, bedrog; een' braven Officier, om een' verloren' zeeſlag tot den dood veroordeeld, ten einde volksvooroordeelen te vleijen; eindelijk, de kracht eener blijkbare beſchikking der Voorzienigheid, zelfs op het gemoed van gewetenlooze menſchen.

Frankrijk is het tooneel van de meeste dier gevallen, welke uit lijſtraffelijke *acten* ſchijnen getrokken te zijn. In het eerſte, *De Kluizenaar van St. Michiel*, zien wij eene brave familie in rouw gedompeld, en een harer leden op het ſchavot ſterven, door eene *dwaling:* de kluizenaar, des nachts beroofd, meent een lid diens huisgezins, waarmede hij gemeenzamen omgang had, aan zijne ſtem te herkennen, en de verdwaasde Regters ſpreken daarop, in weerwil van al wat ten tegendeele pleit, het vonnis. Eerst toen het te laat is, komt de doling aan 't licht. — *Het Meisje in de Pyreneen* doet ons eene ſtiefmoeder zien, die hare dochter bijna, wegens vadermoord, op den brandſtapel zou gebragt hebben. Ook hier verſchijnen de oude *Franſche* Regtspleging en Regters in een zeer ongunſtig licht. Het is niet te ontkennen, dat,

dat, bij *zulk* eene geſteldheid van het Regt, de *Jury* eene weldaad was; doch geenszins in *Nederland*, waar de Regters altijd met huiverende naauwgezetheid over het leven eens menſchen uitſpraak deden. Nogtans werd hier, nog even bij tijds, de ongelukkige van den dood verlost, doch eerst na een lang en moeijelijk Regtsgeding in vrijheid geſteld. — De *Geneesheer* BORS heeft veel van een' *gepredestineerden dief*; althans moet het dievenörgaan van GALL bij hem geweldig uitgepuild hebben. Hij wierp te meermalen zijne geheele fortuin weg, om — te ſtelen. Reeds was hij daardoor in de haven zijner fortuin; reeds bezat hij een groot huis, een goed kapitaal, en uitzigt op een rijk huwelijk; dan nog kon hij het ſtelen niet laten, en kwam aldus aan de galg. — In POILLY zien wij — niet eene ſtiefmoeder, maar eene *eigene* moeder, een' *eigen*' broeder, zamengezworen tegen een' ongelukkigen, die vijfendertig jaren lang in kerkers of kloosters, geheel onſchuldig, tegen deze vijandſchap te worſtelen heeft. Wij kunnen ons van zulke broeders, vooral van zulke moeders, geen denkbeeld maken; maar — het tooneel is in *Frankrijk*, vanwaar ons dikwijls vadermoorden en dergelijke onnatuurlijke gruwelen vermeld worden. — JOZEF, *de Doofſtomme*, is de ware Geſchiedenis van dien doofſtommen jongeling, wiens lot, zoo als men er toen over dacht, aan de meesten onzer Lezeren wel uit het Tooneelſtuk, *De Abt de l'Epée*, zal bekend zijn. Dan, het is naderhand, uit geregtelijke ſtukken, gebleken, dat hij *geen* Gravenzoon van het huis SOLAR was; dat het kind, hetwelk men toen dacht vermist te zijn, *later* op eene andere plaats gezien, en aldaar overleden is, dan de doofſtomme kweekeling van den Abt in de omſtreken van *Parijs* was opgenomen. Doch de herkenning van zijne zuster en andere leden der familie, de bijzondere omſtandigheden van dat geſlacht, welke hij naauwkeurig ſchijnt gekend te hebben, dit alles werpt nog een' digten ſluijer om de eigenlijke toedragt dezer netelige zaak. Uit zekere navragen zou men JOZEF voor een arm kind uit de ſtreken van *Luik* (de Schrijver zegt *Luttich*) en *Namen* (*Namur*) houden. — MICHIEL ALENZER was een arm en onkundig, maar toch godvruchtig opgevoed jongeling; verſmade liefde bragt hem in 't ongeluk, en eindelijk, toen zijne geliefde den hoon zoo verre dreef, van zelfs de geſchenken, waaraan hij een groot gedeelte zijner kleine bezitting had te koste gelegd, te willen

behouden, werd hij tot razernij vervoerd, vermoordde den vader zijner ongetrouwe, maar gaf zichzelven aan 't geregt over, zonder echter in zijn feit iets misdadigs te vinden. Een zonderling zielkundig verschijnsel! Hij werd ook door de menschelijke Regters niet tot den dood, maar tot het tuchthuis veroordeeld. — De *Admiraal* BYNG was een slagtoffer der Staatkunde, die het *Britsche* Volk den waan zijner onverwinnelijkheid niet wilde ontrooven, en daarom den Admiraal liever, als schuldig aan pligtverzuim, de gevolgen zijner nederlaag met den dood deed bekoopen. *Manliana imperia!* maar die met dat al den *Engelschen* zeeman, bij eene nederlaag, de vaderlandsche havens als de meest geduchte wijkplaats doen aanzien, en dus tot zijne wezenlijke onverwinnelijkheid wel iets bijdragen. — *Het gedwongene Huwelijk* is wel degelijk gedwongen: bruid en bruidegom hebben een' afkeer van elkander, en toch sleurt men hen naar het altaar, waar de tegenwoordigheid van een' Koning (STANISLAUS, naderhand Hertog van *Lotharingen*) en van een' Aartsbisschop allen tegenstand onmogelijk maakt. Doch ras scheiden zij van zamenwoning: de bruid bemint een' ander' jongeling; reeds zijn zij op het punt, een kind uit dien geheimen omgang, door de verbreking van den gedwongen' echt en een huwelijk der beide ouders, te wettigen, toen dit plan door de zonderlingste, bij uitstek doortrapte, kuiperij wordt verijdeld. Men gaf voor, het kind voordeel toe te brengen, door het niet als onecht, maar in een' nog bestaanden *echt* geboren, te doen aanmerken, hetwelk de wettige scheiding (om niet-voltrekking des huwelijks) moest beletten. Dit gelukte in zoo verre, dat de kluisters der echtgenooten, wier slaking beiden verlangden, op nieuws vastgeklonken werden, en het kind voor het hunne verklaard. — In *Het dubbele Huwelijk* weet eene vrouw uit de heffe des volks eenen Graaf te belezen, om haar, bij het leven en met de toestemming haars wettigen mans, te huwen, en deszelfs kind voor het zijne te doen verklaren; waartoe zij geene schijngronden van deugd en Godsdienst spaart. Doch eindelijk werd de *bigamie* ontdekt, en de vrouw, als bewerkster, gestraft. — In FREDRIK DILLINGER zien wij het hoofd eener rooverbende, die een' onschuldigen in lijden brengt, om eens te zien, of er eene Voorzienigheid zij, die voor de deugd waakt; de

reeds

reeds veroordeelde bekomt *pardon*, en DILLINGER wordt verbrijzeld.

De vertaling van dit boekje is vrij goed: enkele *Germanismen* van eigennamen hebben wij boven opgegeven. Het is ons onbekend, of de Heer BUCHHOLZ uit den ruimen voorraad van *cauſes célèbres* nog meer tot zijn oogmerk gebruikt heeft.

Aen de Belgen. Aux Belges. Par J. F. WILLEMS. Cette ſainte antiphatie pour les mœurs, les coutumes et les langues étrangères fortifie dans tous les pays le lien national. Mad. DE STAEL, de l'Allemagne. *Antwerpen*, J. S. Schoeſetters. 1818. *In gr.* 8*vo.* 60 *Bl. f* : -15-:

Antwerpſchen' Almanach van Nut en Vermaek voor het Jaer 1819; *doór het Antwerpsch Tael- en Dicht-Kundig Genoótſchap, onder de Zin-Spreuk:* Tot Nut der Jeugd. *Vijfde Jaer.* Utile Dulci. HORI *T' Antwerpen, by* L. P. Delacroix. *In kl.* 8*vo.* 90 *Bl. f*: 16-:

Deze twee boekjes, hoe veel in onderſcheidene opzigten ook verſchillende, zijn ons even aangename geſchenken. Even als de vereeniging aller Nederlandſche provinciën eene heugelijke gebeurtenis bleef, ſchoon eene menigte van zwarigheden zich tegen de genezing eener zoo oude ſcheur verzettede, zoo hielden wij in het bijzonder altijd de hope vast, dat onze Nederlandſche letterkunde hierbij een nieuw veld zou aanwinnen, dat misſchien alleen toereikend was, om haar, bij veel veranderde omſtandigheden, op den duur te doen ſtaande houden. Weinig ſchenen wel de vroegſte verſchijnſelen, zoo in dit als in andere opzigten, te beloven; geweldig vertoonde zich de afkeer, om Frankrijks taal, als die der beſchaafde en geletterde wereld, tegen die van Holland te verwisſelen; doch ſpoedig bleek het ook, dat dit luid geſchreeuw noch de volksſtem, noch een geruste triumfkreet, noch zelfs die van ware, geborene Brabanders en Vlamingen was. Van tijd tot tijd zijn ons bewijzen ter hand gekomen, dat men in het zuidelijk Nederland de oude volksſprake, den ouden roem van vaderlandſche dichters en

ſchrijvers nog geenszins vergeten heeft en vergt. En vooral datgene, wat wij hiermede aankondigen, ſtelt ons volkomen gerust, daar Brabanders hier teffens optreden als moedige beſtrijders van even genoemde bedilzieke kampvechters, als dadelijke bevorderaars van een geregeld onderwijs, ſpelling en ſchrijftrant in de moedertaal, en eindelijk als mannen, die reeds geurige vruchten op dezen, hunnen eigen grond mogen telen. Wij kunnen meer zeggen: de man, die zich hier boven allen, onderſcheidt, de ſchrijver van het eene, maar tevens de medeärbeider aan het andere boekje, ſchat de Hollanders en hunne meerdere beſchaving en vordering op den regten prijs; hij kent, roemt en volgt dezelven; ja eenig verſchil in de ſpelling alleen doet hem eer als een Zuid- dan Noord-Nederlander kennen. Meer dan eens hebben wij, bij deze opmerking, gedacht, of het niet jammer zij, dat wij nu juist eene bepaalde, als op hoog gezag ingevoerde, ſpelling hebben, zonder welke toch onze letterkunde lang genoeg gebloeid heeft, om ons te verzekeren, dat het ook deze laatſte jaren daarbuiten goed had kunnen gaan; en dat, in het bijzonder, juist deze ſpelling van de Vlaamſche en Brabandſche verder afwijkt, dan bijna eenige andere? Wie ſtiet er zich vóór veertien of vijftien jaar aan, de *a* met de *e*, de *e* of *o* met de *i* te zien verlengen, *agt*, *zig* en honderd dergelijke, in plaats van *acht*, *zich*, te zien ſchrijven, en vele malen de *a* te zien verdubbelen, ja onderſcheidene klinkers, door ſtippen en ſtreepjes daarboven, ten opzigte van derzelver uitſpraak, nader te bepalen? Nu is dat alles een gruwel! Wie den moed heeft, om niet te ſpellen als SIEGENBEEK, is, hoe geleerd, hoe welgegrond in zijne overtuiging, hoe zeer misſchien in ſtaat zijn gevoelen tegen iedereen te verdedigen, een ketter, een domoor of een waanwijze, wien menig Recenſent, die het woordenboek wel vast in zijn hoofd geprent heeft, als een andere PROCRUSTES of Groot-Inquiſiteur, ten allerminſte zijne ( ) als ſcheenſchroeven dapper doet gevoelen! Zou hier niet even zeer als in den godsdienst (hoe onvergelijkbaar anders ook) onderſcheid tusſchen vrijheid en losbandigheid te maken zijn? Althans wij hopen, dat men onzen broederen van het Zuiden hunne manier van ſchrijven niet als een doorgaand gebrek toerekenen, noch hun de onze met geweld zal willen opdringen. Hun *den* voor den eerſten naamval hindert ons, in den begin-

ginne, wel; maar al ſpoedig raakt men er aan gewoon, en daar wij hun vooruit zijn, wij meer hunne dan zij onze leermeesters ſtaan te worden, zal dit het geval bij hen nog meer zijn, en ligt volgen ze ons dan al ſpoedig van zelve.

Het is tijd, dat wij ons nader bepalen, en wel vooreerst tot het ſtuk van den Heer WILLEMS, zijnde als een voorlooper te beſchouwen van een uitvoeriger werk: *Verhandeling over de Nederduytſche Taal- en Letterkunde, opzigtelyk de zuydelyke Provintien der Nederlanden*; op welk werk bij onderſcheidene boekverkoopers ingeteekend is en misſchien nog kan worden. De inhoud van dit ſtukje is een vers in het Nederduitsch, met eene Franſche vertaling in ongebonden ſtijl daarnaast, en gevolgd van een goed deel opheldere nde en nader bevestigende noten, in laatstgenoemde taal. Het eene en andere wekt de Belgen op tot achting en beoefening hunner eigene letterkunde, met wederlegging en tentoonſtelling der ſmaadredenen, door vreemden of ontaarde landgenooten tegen dezelve uitgeſtooten. Wij kunnen niet zeggen, welk van beiden ons het meest behaagde. Het vers bezit waarlijk de wezenlijkſte verdienſte; het bezit ſchoonheden... van den eerſten rang, mogen wij beweren. De gloed van echte vaderlandsliefde ligt over hetzelve verſpreid; eigenaardige beelden luisteren het op; bedaardheid bewaart den dichter tevens, om buiten het ſpoor der waarheid en billijkheid te rennen. En zoo volgen wij hem met het uiterſte genoegen na.

Ziehier eenige ſtalen, die best van allen de waarheid zullen doen kennen. Dus begint hij:

Ik ook, ik ben een Belg en mag tot Belgen ſpreéken.
'K mag d'eer van 't Vaderland op 't geén haer vreémd is vreéken,
Myn Citer ſtemmen op een vaderlandſchen toon,
En wapens zoeken voór een onverdienden hoón.
Ik zing de vrye taal die d'oude Belgen ſpraken.
Wie zou myn iver voór die dierbre kunnen laeken?
Ik zoóg ze uyt moeders borst, 'k laszе op myns broeders graf,
Myn Vader ſprak ze toen hy my zyn zegen gaf.

Verder ſpoort hij zijne landgenooten aldus aan, geheel weer Belgen te zijn:

Wanneer een Moeder van den afgeſmeekten zegen
Des Hemels wederom een zoóntje heeft verkreégen,
Een kind, met pyn gebaerd en toch haer liefde en lust,
En dat zy 't op haer ſchoot met vreugdetraenen kust:
Dan zoekt haer hoópend oog of, in des lievlings trekken,
Het minnelyk gelaet des vaders is te ontdekken;
Of ze in het oog, den mond, het lachje van het kind
Haer Ega afgemaeld — haer Ega wedervind.

Zoo als die moeder doet, myn waerde landgenoóten!
Zoo doet het vaderland met u, die, voordgeſproóten
Uyt edel belgenbloed ſints kort herboóren zyt.

Na tegen Franſche en Franschgezinde verachters zijner taal een hartig woord te hebben geſproken, gaat hij voort:

Men waene niet dat ik, doór bitſen haet ontſtoóken,
De letterbloemen wraeke op franſchen grond ontloóken;
Dat ik een tael verſmaê die gantsch Europa eert,
Die, waer beſchaeving huyst, geägt word en geleerd;
Waer ik Racines geest zoo dikwerf in bewonderde,
Waer Fenelon in preékte en Bosſuet in donderde!

Doch wijders zegt hij van zijne taal:

Gelyk men eenen ſtroom, neérſtortend van de rotſen
In 't laege, ſteenig wond, hoort bulderen en klotſen;
Zoo klinkt ze in oórlogstyd den vyand te gemoet.
Maer, even als dien ſtroom, meer landwaerts in geſpoed,
Zagt, lieflyk murmelt in de ſchaéuw van jonge loóvren:
Zoo kan die tael ook met de zoetſte klanken toovren.

Om niet al te uitvoerig te worden, nog ſlechts dit eenige, ter algemeene aanprijzing van eigen taalgebruik:

Den nyvren landman die zyn eygen erf beploegt
Oogst altyd voórdeel in; maer hy die zweet en zwoegt
Op een gehuerden grond, vind zich op 't laetst bedroógen,
Of maeyt ſlegts kleyne winst, na onophoudlyk poógen:
Zoo is het ook met ons.

Wat

Wat de achteraan gevoegde noten betreft, het ſchijnt ons minder gepast, uit dezelve ſtalen bij te brengen. Doch zij verdienen inzonderheid gelezen te worden, om de voortreffelijke wijze, op welke reeds genoemde aanvallen tegen de Nederduitſche taal en derzelver gebruik door het ganſche rijk, als de taal van het bewind, afgeſlagen, en de onkunde en onbevoegdheid der aanvallers wordt ten toon geſteld. Verbeeldt u menſchen, die het Vlaamsch zelve noch lezen noch ſpreken kunnen, en in de geſchiedenis des lands weinig hooger opklimmen dan de omwenteling, en die echter uitſpraak over de waarde en gepastheid van deze taal in dit land willen doen!

In de tweede plaats van den *Almanach* zullende gewagen, treft ons terſtond op den titel de vermelding van een Genootſchap *Tot Nut der Jeugd*, waarvan wij daarna eenig nader verſlag krijgen, en dat ons doet zien, hoe men in Braband nog in het jaar 1803 op de bevordering van Nederlandſche letterkunde bedacht was, en ſedert voor de ſcholen als anderzins is werkzaam geweest. Voor genoemde verſlag gaat, behalve hetgeen tot den kalender behoort, nog: *Eenige tydſtippen voor het jaer* 1819, (vervolg van 1817 en 1818), zoo als wij in onze gewone Almanakken ook plagten, of misſchien nog wel te vinden, beginnende doorgaans met: *Na de ſchepping der wereld....* 5809, of zoo veel als het dan wezen mag. Doch deze opſomming van merkwaardige gebeurtenisſen tot op onzen tijd ziet er nog al vrij bont uit, en zou zeker, indien alles, wat ſlechts niet minder merkwaardig is dan eenige hier genoemde zaken, moest worden ingevuld, nog wel voor eenige jaren voorraad hebben kunnen opleveren.

Eindelijk volgen *Mengel-Werken in rym en onrym*, makende een bundeltje van 90 bladzijden in klein 8vo. van niet minder dan een twintigtal auteuren. Hier zijn deels dichtſtukjes, die over het geheel zeker lang niet ſtaan op de hoogte van het boven aangekondigde, maar waaronder toch verſcheidene zeer aardige zijn; deels verhalen, anekdoten en dergelijke, ook al van vrij verſchillende waarde; meest in het Nederduitsch, doch ſommige, zoo proza als dichtſtukken, ook in het Fransch opgeſteld, of uit Hoogduitsch, Engelsch of Latijn vertaald. De zedelijke ſtrekking verdient overal lof. Iets, dat den goeden ſmaak eigenlijk kwetst, herinneren wij ons niet. De ſpelling is, even als die van het ſtuk aan de Belgen, die van het Genoot-

nootſchap, welke van de onze, behalve in enkele gevallen, juist niet verre afwijkt. Zoodat wij onzen lezeren, om althans hunne nieuwsgierigheid te voldoen en hunne belangſtelling te toonen, zoo niet voor dit, dan voor een volgend jaar, wel dnrven raden, zich dit jaarboekje aan te ſchaffen. De Heeren WILLEMS, VANDER MAESEN, TERBRUGGEN, J. B. STIPS, KLINCKO en VANDE GAER hebben wel het meest geleverd. Ziehier een klein proefje:

Op een Roosje.

Edel Roosje, hoe lieftallig
Spreyd gy uwen glans ten toon!
Ach! hoe aerdig en bevallig
Gloórt en geurt uw lieflyk ſchoon!
O, 't is jammer! dat gy heden
Zoo veél luyster zet te pryk;
Daer gy morgen word vertreéden
Of verworpen ligt in 't ſlyk:
Sterv'lings deugd heéft ed'ler gaeven —
Heéft een glans, een' heerlykheyd,
Die het ſtof nooyt zal begraeven,
Wyl z'aen d'eeuwen is gewyd.

Vruchten der Eenzaamheid, door H. POTTER. *Met Platen. Iſten Deels 1ſte Stuk. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. *In gr.* 8*vo.* 212 *Bl. f* 2-8-:

Onze Lezers zijn reeds tamelijk met de ſchrijfwijze van den Eerw. POTTER bekend. Aangemoedigd, zekerlijk, door het gunſtig onthaal zijner vorige geſchriften, van welke wij de *Mislukte Reis naar de Kaap de Goede Hoop* met onderſcheiding hebben opgemerkt, heeft dit hem uitgelokt, ons uit alle oorden der wereld, waarheen zijn lot hem voert, op zulke *ſentimenteel-moreel-theologisch-æsthetisch-topographiſche* vertoogen (want van dat alles is er iets in, en voor het geheel weten wij geen' naam) te toeven. Maar hij bedenkt niet, dat zijne eerſtelingen ruim zoo zeer door de bekoorlijkheid of verhevenheid der ſtreken, die hij bezocht en niet ongelukkig beſchreef, als wel door zijne wijze van behandeling,

lag, gunſtig bij het publiek ontvangen werden, en dat de ſchildering van *St. Helena*, of de ſchoone natuur in het zuidwestelijk *Engeland*, ons meer behagen moet, dan een boekdeeltje, beſteed aan een paar dorpen rondom *Hanau*, die niets bij uitſtek merkwaardigs hebben. Wij vinden ons dus verpligt, hem ronduit te zeggen, dat minder het *ſubjective*, dan het *objective* zijner vroegere werken ons getroffen heeft; en, daar nu de *objective* voorraad hier bij ongeluk zeer ſchraal was, heeft hij dit in het werkje voorhanden moeten aanvullen met handen vol dier *loci communes*, die zeer goed, nuttig en zelfs ſtichtelijk zijn, maar niet altijd even zeer te pas komen. Alles geeft den Heere POTTER ſtof tot beſpiegelingen; en gelijk de *Oude van den Binnen-Amſtel* onlangs, op het ſlot van een Vertoog, (let wel, van één Vertoog) zeide, dat men wel zou kunnen zien, dat hij het prediken gewoon was, zoo beſpeurt men bij den Eerw. POTTER den Predikant bijna op elke bladzijde. Hij heeft, namelijk, de eenzaamheid buiten *Hanau* op het dorpje *Steinheim* gekozen, en komt maar eens nu en dan (zoo 't ſchijnt) in de ſtad, om te prediken. Den overigen tijd brengt hij met lezen, denken, tuinwerk en wandelen door. Hij verſchoont, om zich te verpoozen, den Lezer van geene zijner aandoeningen; en voelt zich zeer gelukkig, onder anderen, dat geen *ſchelſchreeuwende nachtwachter, geſchreeuw of trom* hem uit den ſlaap houden (bl. 13). Slaapt de man zoo los? Dat hij maar niet te zeer op de ſlapeloosheid zijner Lezers rekene! — Maar er worden toch ook nog andere genoegens en nuttigheden der eenzaamheid opgenoemd; terwijl die des gezelligen levens zoo veel mogelijk op den achtergrond geſteld worden. Zijn vriend, misſchien een *Amſterdammer*, en die denkelijk meer *converſatie* heeft dan POTTER in *Hanau*, ſchijnt er anders over te denken: dit verſchil, benevens de antwoorden op de klagten des vriends over ongunſtig weder, vult nog al eenige bladzijden, en de regtvaardiging der Voorzienigheid tegen de rampen der Natuur wordt hier in *vier* bladzijden afgedaan. Nog bekomen wij, als opzettelijke beſchouwingen: *De lente, een afbeeldſel des levens en des doods*, in 9 bladzijden, *over het nut der bergen, over het Pinkſterfeest, over het onweder*; geheel nieuwe onderwerpen, gelijk men ziet! Een andermaal geeft ons de Schrijver eene door hem uit het *Engelsch* vertaalde *Anecdote* van GUSTAAF ADOLF, of oorſpronkelijke *Anecdoten* van zijne of zijner naburen huisdieren, één van welke daarom van eenig gewigt is, omdat zij moet bewijzen, dat het varken, in ſpijt van wijlen CHRYSIPPUS, nog iets meer dan een ſtuk wandelend pekelvleesch is; hoewel wij er vergeefs zoo veel ſlimheid in gezocht hebben. Aan versjes, bekend en onbekend, Hoog- en Nederduitsch, uit Gezangboeken en elders, ontbreekt het ook niet.

Dit alles, echter, is ſlechts bijwerk; de hoofdzaak moet de

de plaatsbeschrijving van eenige dorpen en stoedjes om *Hanau* zijn. In het tweede Stuk hopen wij, dat die oogst rijkelijker zal uitvallen; want in het tegenwoordige is hij vrij schraal. Met den vriend van den Heer POTTER hadden wij gaarne eene beschrijving van het *oude* en *nieuwe Frankfort* (thans in zijne buurt) gelezen, en hem daarvoor een half dozijn afgesletene bespiegelingen geschonken. (Men verste ons wél. Niets is ons heiliger dan zedelijke en godsdienstige waarheden, niets aangenamer dan dergelijke bespiegelingen, waar het pas geeft, en op een' hartverheffenden toon voorgedragen, in den toon b. v. van VAN DER ROEST's *Genoegens van den Godsdienst*; doch hier is niets nieuws, niets dan 't geen *reeds honderdmaal en beter is gezegd*, in zulk een wonderlijk gezelschap (gelijk wij zagen) van rein en onrein, dat wij althans er niets bij gevoelden, gelijk dit wel met onze meeste Lezers het geval zal zijn.) De voornaamste plaatsjes, die wij ontmoeten, zijn: *Klein* en *Groot-Steinheim*, en de geschiedenis van een zoogenaamd wonderdadig Mariabeeld bij het laatste (wij hebben, helaas! in ons vaderland dergelijke afgodsbeelden genoeg); *Seligenstadt*, (de wandeling hierheen wordt fraai beschreven, en hier kwamen de uitboezemingen te pas) de plaats, waar men wil, dat KAREL *de Groote* zijne gevlugte dochter EMMA met haren EGINHARD zou hebben gevonden, en waar laatstgemelde de Abdij van *Muhlenheim*, een prachtig gesticht, zou hebben gebouwd. Als zoodanig bestaat *Muhlenheim* thans niet meer. *Of de door* Frankrijk *opgehevene Kloosters*, zegt POTTER zeer te regt, *meer kwaads onder het menschdom hebben gesticht, dan de door* NAPOLEON *ingevoerde, ziel en ligchaam bedervende, Militaire Conscriptie, dit betuig ik niet te doorgronden.* Hij had de vraag ontkennend kunnen beantwoorden: de monniks- en nonnengeest woedde slechts bij sommige standen; de gemeene man bleef er doorgaans van bevrijd, en de Conscriptie drukt juist het meest op den arbeidsman, die zelfs in vredestijd verhinderd wordt, zich aan eenig beroep en de Maatschappij geheel toe te wijden, en veelal een ledigganger en dronkaard wordt. — Het slot te *Babenhausen* heeft verscheidene merkwaardigheden, als woonplaats der oude *Hanausche* Graven in de Middeleeuwen; men geeft er voor, dat LUTHER in een ledekant, dat nog te zien is, zou geslapen hebben; het uitzigt is er zeer schoon; en er is een zonderlinge eikenboom, eene speling der natuur, in de nabijheid.

Ziedaar, waarde Lezer! op ons gemoed af, alle de aardrijkskundige merkwaardigheden, (enkele fraaije gezigten op den berg *Faunus* enz. niet medegerekend) die wij hier gevonden hebben. Is het tweede Stuk niet beter dan dit eerste, zoo moeten wij besluiten, en ook wenschen, dat de schrijfader van Do. POTTER weldra zal uitgeput zijn.

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen.*

(*Vervolg van bl.* 423.)

In het tweede Tijdperk vinden wij in Noach met de zijnen weder op nieuw bewoners en bevolkers der aarde, en in den pas verleden zondvloed lag rijke leering; gelijk God ook wederom terſtond de noodige verzekeringen en aanwijzingen gaf. De ware Godsdienst bleef in het huisgezin van Noach bewaard; en de nieuwe maatſchappij werd wederom geregeld gelijk die in het eerſte tijdvak. Wetten werden er gegeven ter bewaring van goede en menschlievende gevoelens, en de verordening der bloedwraak was, juist tot dit einde, in die tijden, zeer doeltreffend.

Noach's ark doet reeds eenige, voor die tijden aanmerkelijke, kennis van meetkunst en evenredigheid vooronderſtellen, welke nu wel verder konde toegepast worden. Ook was Noach in de gelegenheid geweest, te vorderen in kundigheden rakende het rijk der dieren. Eindelijk was 't voornamelijk de akkerbouw, waarop Noach zich toelegde, en waarin hij boven't vorige tijdperk veel vooruit had. Het vermenigvuldigend geſlacht wilde bij elkander blijven. Het bouwde (en had dus reeds eenige kennis aan het bouwen bij wijze van metſeling) eene hooge piramide, ten middelpunt van vereeniging. God gaf door een vreesſelijk onweder zijn mishagen aan dit werk te kennen. Het werd geſtaakt; de menſchen verwijderden zich van elkander, en nu ontſtonden, zeer natuurlijk, de onderſcheidene talen. — Die in de vlakke, vruchtbare velden van Babel bleven wonen, hadden iets vooruit, dat hen tot eenige ſterre-

kundige opmerkingen bragt. Maar zij, die zich afzonderden, gingen meer achteruit dan voorwaarts.

Eerst na de verſtrooijing van het menſchelijk geſlacht vinden wij den grondſlag gelegd van een, eigenlijk gezegd, Koningrijk. Nimrod maakte zich verdienſtelijk bij zijne tijdgenooten, en won door zijne dapperheid hunnen eerbied en hunne erkentelijkheid, waarvan het nog niet bewezen is, dat hij misbruik gemaakt hebbe. — Wijders gewaagt de H. oorkonde van de eerſte beginſelen des Aſſyriſchen rijks. Aangaande Aſſur is alles onzeker; en de Griekſche ſchrijvers zijn, met hunne verzieringen aangaande de pracht van het Aſſyrisch rijk, de ontrouwſte gidſen.

Het menschdom had velerlei kundigheden uit de oude wereld overgehouden; echter hebben wij in allen opzigte ſlechts aan kleine beginſels te denken. Hoe meer van 't middelpunt echter verwijderd, hoe meer achteruitgegaan in beſchaving; ſchoon klimaat enz. onderſcheid veroorzaakte. De volken deelden elkander ook kundigheden en ondeugden mede.

De Godsdienst bleef nog zinnelijk, gelijk de taal des verhaals genoegzaam aanwijst, en ontaardde in dit tijdvak reeds bij ſommigen in afgoderij. Bij eenigen werd het voorouderlijk onderwijs vergeten. Anderen bemoeiden zich met zulke dingen 't meest, die wel het verſtand oefenden, maar niet het hart vormden. Bij eenigen nam ruwheid en wellust de overhand; dan, met dat al, bleef er nog ſchaduw van den ouden Godsdienst over. Maar voor hen, die achteruit gingen in beſchaving, was, bij 't aanſchouwen van het groote en ontzettende, waarvan de oorzaak onbekend was, de overgang tot het geloof aan hoogere wezens, ſchoon minder dan de opperſte God, natuurlijk. Men vergoodde verdienſtelijke menſchen, en eerde de afgeſtorvenen ook uit vrees. De ſchoonheid der ſterren leidde tot derzelver aanbidding. De taal dier eeuwen bragt misvatting voort; te meer, daar zij met perſoonsverbeeldingen vervuld was. Eindelijk werden, bij gebrek van let-

letteren, Goddelijke zaken *afgebeeld*. Dit alles, gepaard met het vrij algemeene denkbeeld aangaande het beſtaan van menigerlei, op de wereld invloed hebbende, wezens, kon hen, die eenmaal van de zuivere denkbeelden waren afgeweken, ligt tot afgoderij brengen; en deze is gepaard met onwaardige denkbeelden en gezindheden, die zich dus met haar uitbreiden, weshalve God haar bovenal moest tegengaan. [Hiermede eindigt het eerſte Deel.]

[Het tweede Deel behelst het eerſte Hoofddeel van het derde Tijdperk, van Abraham tot op Mozes.]

Dit Tijdperk is in de geſchiedenis der menschheid zeer belangrijk, uit hoofde dat Abraham en zijn geſlacht in hetzelve valt.

Naar mate de menſchen meer in geregelde maatſchappijen begonnen te leven, werd de akkerbouw volmaakt, en had ook nu voordeeligen invloed op de beſchaving der volken, bij welke zij eenigzins in bloei was. Alle verordeningen ſtrekten te zijner bevordering. Ook de veehoederij vinden wij in dit tijdperk veel verder uitgeſtrekt. Men vindt rijke herdersvorſten. Schapen, kemels en geitenbokken werden 't meest geteeld. Oſſen en ezels waren noodig tot den akkerbouw. Men verbouwde boomen en tuinvruchten. De jagt, noodzakelijk toen de aarde nog minder bewoond was, was echter ook nu nog eene beminde bezigheid, ten gevalle van den keuriger' ſmaak. In Mozes wetten omtrent de jagt ſtraalt de hoogſte menſchelijkheid door. Ook vindt men in dit tijdvak eenige ſporen van de visſcherij. In de toebereiding der ſpijzen waren eenige aanmerkelijke vorderingen gemaakt; aangaande die van den wijn is weinig opgeteekend, en die van de olie was zeer eenvoudig. Men verſtond het ſpinnen, weven, naaijen, verwen en wasſchen der kleedingſtukken, en legde voorraad van levensmiddelen voor de toekomst op. Met dit alles ging de ſtaat der uitwendige beſchaving den trap der kindschheid nog niet te boven. Overeenkomſtig dezen, waren ook de vorderingen in andere,

meer tot veraangenaming des levens behoorende, kunſten. Nog was het bewonen van tenten en bergſpelonken, zelfs onder voorname mannen, niet ongewoon; echter vindt men, reeds in het eerſte gedeelte van dit tijdperk, van ſteden, die echter weinig beteekenden, gewag. In Egypte, daarentegen, was men verder in de bouwkunde gevorderd. De kunstbearbeiding der metalen had hare voortgangen gemaakt; en ten tijde van Job en Mozes vindt men, voor het eerst, melding van de edele geſteenten en derzelver kunstbewerking. De ontdekkingen aangaande de mijnen en derzelver bearbeiding waren uitgebreid. De kunst, om afbeeldſels te vervaardigen, was ruw en ſmakeloos, en werd bij de Israëlieten, door hunnen Godsdienst, niet begunſtigd. De handel werd reeds door middel van toegewogen zilver gedreven. De waarde van het glas ſtond met die van het goud gelijk. Zang- en dicht- en toon-kunst waren bij de Egyptenaren niet in aanzien; maar in Abraham's geſlacht vindt men ſporen van vordering in dezelve. De dichtkunst werd zelfs reeds eene afzonderlijke kunst, en was bij de Hebreërs in eenen goeden ſtaat, gelijk uit vele bijgebragte voorbeelden blijkt: de Arabiſche van dien tijd kan alleen uit het boek van Job beoordeeld worden, [hetgeen wij dus hier ook naar deszelfs inhoud ontleed vinden, gelijk te voren de ſtalen uit de Hebreeuwſche dichtkunst.] De geſchiedenis van Bileam is een overblijfſel der Syriſche poëzij. [Ook deze wordt beſchouwd; maar de Hoogleeraar wil zich niet tot eenige verklaring van haar, als geſchiedenis, inlaten.] De ſchrijfkunst — waarvan de juiste ſtaat niet met zekerheid kan worden opgegeven — was althans niet zeer algemeen onder de Hebreërs, zoo min als onder andere volken. Maten en gewigten beſtonden reeds: derzelver verhouding tot de onze is niet te bepalen; maar de naauwkeurigheid der wetgeving van Mozes daaromtrent duidt eenen aanmerkelijken graad van beſchaving aan.

Daar tot de beoefening der wetenſchappen rijper oor-

oordeelskracht, beproefder ondervinding enz. wordt vereischt, dan men bij de oudste volken verwachten kan, zoo is daarvan ook in eene Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel slechts weinig te zeggen.

De grondslagen, echter, van meer dan één voortreffelijke wetenschap worden, in dit tijdperk reeds, bij de Egyptenaren gevonden.

In het boek van Job vindt men blijken van vordering in de sterrekunde. De tijdrekenkunde was in deze vroegste tijden ten uiterste gebrekkig en onzeker. In de rekenkunde had men het ten minste zoo ver gebragt, als in het dagelijksche leven te pas kwam. In de meetkunde verschijnen de Israëlieten als vrij bedreven, en de Egyptenaren waren er waarschijnlijk ver in gevorderd. Om de aardrijkskunde bekommerde men zich niet veel, noch had men het ook noodig. Van de natuurkunde schijnen de Egyptenaars iets, schoon toch niet veel, geweten te hebben. Naderbij ligt den mensch de natuurlijke geschiedenis; waarom ook meerder vordering in deze wetenschap wordt aangetroffen. Aangaande kennis in de scheikunde is niets bewezen; maar in Arabië had men, ten tijde van Job reeds, menschen, die zich op de genezing, denkelijk van uitwendige kwalen, toelegden. Ook bij de Egyptenaren had men artsen; maar bij hen, gelijk bij de Israëlieten, legden zich vooral de Priesters op de geneeskunde toe. Voorts hielden de Israëlieten inwendige ziekten voor Goddelijke straffen. Over verscheidene onreine ziekten moesten echter de Priesters als geneeskundigen oordeelen. [Hiermede eindigt het tweede Deel.]

(*Het vervolg hierna.*)

Leerrede, over het heil eener gelukkige vereeniging van Gemeente en Leeraar. Door MARTINUS STUART, *ter viering van zijnen vijf-en-twintigjarigen Dienst, als Leeraar in de Remonſtrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amſterdam. Te Amſterdam, bij* Ten Brink en De Vries. 1819. *In gr.* 8*vo.* 56 *Bl. f* :-11-:

Het was wel te verwachten, dat de Heer STUART den vijf-en-twintigſten verjaardag van zijnen predikdienst in zijne tegenwoordige Gemeente tot eenen feestdag verheffen, en een duurzaam gedenkteeken zou ſtichten van het zeldzaam geluk, dat hem mogt gebeuren. Aan deze verwachting heeft zijn Eerw. ook voldaan door het uitſpreken en uitgeven van deze Leerrede. Wij verheugen ons hierover met zijne Gemeente en met allen, die belang ſtellen in zijn dienstwerk; want wij gevoelen en erkennen volmondig de taal van den diepgetroffen en dankbaar verrukten man, wanneer hij zegt: „ Alles, inderdaad, moest medewerken, om dit tijdperk hoogstbelangrijk te maken voor den nadenkenden geest en het gevoelige hart, een tijdvak ſluitende, hetwelk een zoo aanzienlijk deel van het menſchelijk leven, dat voorzeker mijner volkomene levenskracht, mag heeten; hetwelk tevens meer, dan een achtſte gedeelte van het beſtaan dezer Kerke uitmaakt, en in hare geſchiedenis belangrijker, dan haar geheel vorig aanzijn, moet genoemd worden."

Als gedenkſtuk voor de Gemeente, voldoet deze Leerrede, onzes oordeels, volkomen aan haar oogmerk: want zij is eene levendige teekening van den grooten zegen, gedurende zoo veel jaren in voor- en in tegenſpoed geſmaakt; zij ſpreekt de taal van het erkentelijk gemoed voor betoonde liefde, en behelst de hartelijkſte opwekkingen ter bevestiging van het geſloten verbond. Voor dit bepaald oogmerk heeft de Heer STUART dezel-

zelve opgefteld; doch het algemeene van het onderwerp, daarin behandeld, en de wijze, waarop dit is geſchied, maken haar, in ons oog, tot een modèl voor zulke feestredenen. Gemeenlijk, toch, behelzen zulke ſtukken niet veel meer, dan een beknopt verhaal van het merkwaardige, in zulk een tijdsverloop voorgevallen, alleen belangrijk voor de genen, die in onmiddellijke betrekking ſtaan tôt den ſpreker. Hier, echter, vinden wij een onderwerp behandeld, dat op zichzelve reeds belang moet wekken; „ het heil eener gelukkige vereeniging van Gemeente en Leeraar."

De tekst kon uit den aard der zake niet veel meer, dan motto, zijn. De loſſpraak van Paulus tot zijne geliefde Theſſalonicenſen: (1. II: 20.) *Gij zijt mijne blijdſchap en kroone!* geeft den Leeraar aanleiding, om met een enkel woord te gewagen van „de Apostelzaligheid met eene Gemeente, vol geloof en liefde en hope," en vervolgens den geest „onverdeeld te vestigen op dat heil eener gelukkige Gemeente- en Leeraar-vereeniging in het algemeen." Dit wederzijdsch genot voor de Gemeente en den Leeraar wordt onderſcheidenlijk beſchouwd, 1°. in derzelver algemeene betrekking ter plaatſe der openbare ſtichting, 2°. in derzelver bijzondere betrekking van godsdienſtig onderwijs en huiſelijken troost, 3°. in derzelver allernaauwſte betrekking van perſoonlijke vriendſchap. Deze punten worden vervolgens, in den bekenden trant van den welſprekenden STUART, duidelijk ontwikkeld en met kracht en nadruk voorgeſteld; terwijl de gloed der zuiverſte verrukking over alles is verſpreid, — van eene verrukking, welke alleen het deel kan worden van het hart, dat den geſchetſten zegen uit eigene ondervinding heeft leeren kennen. Hierop volgt eene korte, maar zaakrijke en hartelijke vermelding van alle de merkwaardige bijzonderheden, welke in het afgeloopen tijdvak, zoo ten aanzien der Gemeente, als in den kring van den Leeraar, zijn voorgevallen, benevens korte toeſpraken tot deszelfs Ambtgenooten en Kerkeraad.

Achter de Leerrede is gevoegd: „ Openbare hulde aan de wederliefde, bij deze gelegenheid mij betoond;" behelzende een verslag van hetgene deze feestviering nog meer heeft opgeluisterd. Hier vinden wij de beschrijving van een' broederlijken maaltijd, door de Opzieners der Gemeente bij die gelegenheid gegeven, de vermelding der liefdeblijken, door den Kerkeraad en andere hoogschatters van den feestvierenden Leeraar aangeboden, en de verzen, door zijne Vrienden hem toegezongen. Dit verslag is uit den aard der zake een weinig bontkleurig; maar het onderscheidt zich insgelijks door denzelfden warmen toon van dankbare erkentenis, die in de geheele Leerrede spreekt. Welligt zullen sommigen vinden, dat de Heer STUART in dezen zijn eigen Lofredenaar wordt; doch deze bedenking verdwijnt, naar ons gevoel, dadelijk, wanneer men zich maar eenigzins in de verrukte stemming van het dankbaar gemoed weet te verplaatsen, waarvoor elke kleinigheid dierbaar, en waarvoor het vermelden van dezelve behoefte is, terwijl daarenboven een STUART voor zichzelven de loftrompet niet behoeft te steken.

Sermon, prononcé pour l'ouverture de la réunion des Députés des Eglises Wallonnes à Zwol, le 3 Sept. 1818; par D. T. HUËT, *Pasteur à Breda.* Rotterdam, chez *A. May van Vollenhoven.* 1818. 8vo. IV et 50 pag. *f* :-12-;

Het was voorheen een bestendig gebruik bij de Walsche kerken in ons land, dat hare Synodale vergaderingen, die gewoonlijk tweemaal 's jaars plaats hadden, geopend werden door eene plegtige leerrede, in het openbaar en in het heiligdom der Gemeente, die op hare beurt zoodanige vergadering had, gehouden. Tot het doen dier leerrede werd op iedere vergadering, voor de volgende reize, een Predikant benoemd, en hem daar-

daartoe een tekst opgegeven uit de Brieven van Paulus aan Timotheus en aan Titus, die daartoe alleen, en gedurig bij wijze van vervolg, beſtemd waren. Dit ſtichtelijk gebruik is bij die kerken gebleven, wanneer zij eenmaal in 't jaar, volgens Koninklijke vergunning, de bijeenkomst hebben van hare afgevaardigden, om over hare huishoudelijke belangen te handelen. Het is dus overeenkomſtig dit gebruik, dat de Eerw. HUËT, Predikant bij de Walſche Gemeente te Breda, de kerkelijke bijeenkomst, in September des vorigen jaars, te Zwol geopend heeft met de onderhavige Leerrede over den hem opgegeven' tekst uit 1 Tim. IV: 13. *Houd aan in het lezen, in het vermanen, in het leeren, tot dat ik kome.* — Zijn Eerw. begint met eene korte ſchets van het karakter des Apostels Paulus, zoo als hetzelve zich in 't algemeen, en bijzonder met opzigt tot zijn' leerling en vriend Timotheus, openbaarde. Hierdoor krijgt hij natuurlijk gelegenheid tot de verklaring der vermaning, in den tekst vervat, aan welke hij het noodige licht bijzet, zoo wel uit den toeſtand der Efeziſche kerk, als uit hetgeen Timotheus aldaar te verrigten had. Volgens dezelve, moest deze zich gedurig toeleggen op het voorlezen der H. Schrift in de godsdienſtige vergaderingen, en daaruit ſtof nemen tot gepaste vermaningen en leeringen. Deze taak was moeijelijk, vooral te Efeze; maar hetgeen Timotheus moest bemoedigen, was, dat zijn vriend Paulus weldra bij hem komen zou, aan wien hij dus zou kunnen doen zien alwat hij volgens zijne voorſchriften verrigt had.

Hieruit neemt de Eerw. HUËT eene zeer gepaste aanleiding, om in 't algemeen den pligt van eenen Dienaar des Evangelies voor te dragen, voor zoo ver hij zijne prediking op Gods woord gronden moet, en om hem daartoe de noodige bemoedigingen te geven. De pligt wordt aangedrongen door de beſchouwing van Gods zigtbare zorg in het beſtaan en bewaren onzer H. Schriften, — van de leerzame en heilvolle ſtrekking dier Schriften, — van het gewigt, hetwelk de prediking

van eenen Leeraar ontvangt uit het Goddelijk gezag des Bijbels, — eindelijk van den aard zelven van het eerwaardig ambt eenes Evangeliedienaars. De aanmoedigingen tot het ijverig volbrengen van dien pligt worden genomen uit de ſterke begeerte in onze dagen tot het bezitten en verbreiden onzer Heilige Schriften, uit de menigvuldige hulpmiddelen, die er zijn tot derzelver regt verſtand, uit de gelukkige uitwerkſelen van derzelver gezuiverde kennis, eindelijk uit de hoop, welke in onze dagen eene juiste en gezuiverde kennis derzelve oplevert tot eene vereeniging der verſchillende Christengemeenten. Alle deze ſtukken worden duidelijk, oordeelkundig en in eenen deftigen ſtijl voorgedragen, en de geheele Redevoering is, in onze dagen, een woord op zijn pas.

Verhandelingen, Redevoeringen en losſe Geſchriften. Door J. H. VAN DER PALM. *IIde Deel.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 428.)

II. *Verhandeling over de Arabiſche Poëzij.* In dit tweede ſtuk wordt ons met eene losſe hand de Arabiſche dichtkunst afgeteekend in eene ſoort van ſchilderij, waarin hare voornaamſte trekken zeer natuurlijk in verſchillende kleinere beelden worden voorgeſteld; terwijl daarenboven een groot beeld zich vertoont, hetwelk de meeste trekken dier poëzij op geene onbevallige wijze vereenigt; en naast hetzelve beſchouwt men een ander, eenigzins gelijkend, doch veel bevalliger beeld. In de eerſte plaats, namelijk, wordt in het algemeen over den aard der Arabiſche, bijzonder der oudere, poëzij geſproken, en deze uit den aard der Arabieren zelve opgehelderd. De oordeelkundige, en in het vak der dichtkunst niet minder, dan in dat der welſprekendheid bedrevene, VAN DER PALM betreedt hier den middelweg tusſchen hen, die de waarde der Arabiſche dichtkunst te veel verheffen, en hen, die dezelve te veel verlagen.

Zie

Zie hier, met zijne eigene woorden, de ſlotſom zijner denkbeelden daarover: „ Voortreffelijkheden bezit deze „ poëzij ongetwijfeld, en wel van een' hoogen, verhe„ ven' ſtempel. Hare beelden zijn onnavolgbaar in „ gloed en uitdrukking; hare natuurbeſchrijvingen krach„ tig en verraſſende; en hare leenſpreuken hebben eene „ vlugt van gevoel en verbeelding, dat men ze niet an„ ders dan met bedwelming kan aanſtaren. Maar deze „ ſchoonheden ſtaan elk op zichzelve; zij zijn niet door „ den band der Gratiën aáneengehecht; er is geen voort„ gang, geene opvolging, geene opklimming, geene „ eenheid in dezelve; en van een ſchoon geheel, waar„ in niets misplaatst, niets overtollig, niets ongelijk„ ſoortig is, hiervan hebben zij geen denkbeeld." — Van de ſchoonheden en gebreken der Arabiſche dichtkunst vindt onze Schrijver voorbeelden in het beroemd dichtſtuk van TOGRAI, die op het einde der elfde eeuw geboren werd. Dit dichtſtuk wordt, derhalve, in de tweede plaats, met eene genoegzame uitvoerigheid behandeld. — Eindelijk wordt nog een oogenblik de aandacht op de oude Hebreeuwſche Zanggodin gevestigd, bij welke men dezelfde warmte des gevoels en dezelfde vlugt der verbeelding vindt, maar niet zoo woest noch buitenſporig, gematigd door den invloed van gezelligheid en beſchaving, en overal bezield door beginſelen van godsdienst en gezuiverde zedekunde; en de Verhandeling wordt beſloten met eene allerbevalligſte voordragt van een lied uit de verzameling van SALOMO's liefdezangen, te vinden in het tweede Hoofdſtuk van het *Hooglied*.

III. *Verhandeling over den aanleg en de voortreffelijkheid van het Boek Job.* Dat de Heer VAN DER PALM in dit onderwerp regt te huis is, beſeft iedereen, die hem eenigzins kent, en wordt door hemzelven bij het begin der Verhandeling niet onduidelijk te kennen gegeven. „ Wat Spreker," zegt hij, „ of Schrijver is „ er, die niet zekere geliefkoosde onderwerpen heeft, „ waarover hij bij voorkeur ſpreekt of ſchrijft? — Zoo-

„ da-

„ danig een onderwerp is voor mij, ik ontveins het niet,
„ het Boek, Job genaamd. Beoefenaar der Hebreeuw-
„ ſche Letterkunde, beminnaar der edele Poëzij, uit-
„ legger der waarheden van den geopenbaarden Gods-
„ dienst, niet vreemd van wijsgeerige beſpiegeling: in
„ alle deze betrekkingen ſchijnt dit Boek mij eene goud-
„ mijn, of liever eene voorraadkamer te zijn van ſchat-
„ ten en kostbaarheden, waarin men zijne oogen niet
„ te veel kan laten weiden, en die men nimmer weg-
„ bergt, dan om ze alweder met nieuwen wellust te
„ voorſchijn te brengen." — In dit ſtuk heeft ons voor-al de voordragt getroffen, die meestal zeer ſierlijk en oratorisch is, en meer eene *redevoering*, dan wel eene *verhandeling* kenſchetst. Men ziet er den bijna dichterlijken Redenaar in, die den voortreffelijken, heerlijken aanleg van Job's dichtſtuk zóó ontvouwt, dat hij zijne groote ervarenheid, zoo wel in de dichtkunst als in de welſprekendheid, aan den dag legt. Intusſchen is het ſtuk in zoo verre onvolledig, dat de ontwikkeling van het verheven plan des Boeks en de gang van het werk in al deszelfs deelen niet wordt voorgeſteld. Dan, mogelijk hebben wij dat bij eene nadere gelegenheid te wachten; en in het ſtuk, zoo als het is, vindt men een genoegzaam overzigt. Geenszins het minst heeft ons bevallen 's Hoogleeraars verdediging van het historisch gedeelte, of de inleiding van het dichtſtuk; welk gedeelte door velen wordt beſchouwd als een bijvoegſel van later' tijd. Met dat al heeft ons eenigzins bevreemd zijne verontſchuldiging van H. A. SCHULTENS, die van dat gevoelen was, en zijne ſpijt, dat men voor deszelfs vertaling van Job eene inleiding gevoegd heeft, welke hij waarſchijnlijk nooit aan de wereld zou hebben medegedeeld; een werk zijner vroegere jeugd, lang door hem ter zijde gelegd, en nu uit zijne oude papieren te voorſchijn getogen. Bezwaarlijk kunnen wij dit overeenbrengen met hetgeen in de voorrede voor die vertaling door den Heer MUNTINGHE is opgeteekend bl. VI, waaruit wij met geene geringe waarſchijnlijkheid kunnen

nen opmaken, dat H. A. SCHULTENS altijd in het gevoelen geweest is, in de inleiding voorgedragen. Althans, hoezeer wij insgelijks dit gevoelen afkeuren, kunnen wij evenwel niet zien, waarom deze beroemde man zich ooit over hetzelve zou hebben behoeven te schamen; daar reeds zijn Grootvader, A. SCHULTENS, hetzelve voorstond bij het einde zijner voorrede op zijne Latijnsche Commentarie over Job, en het bekend is, hoe deze met eenen naauwgezetten eerbied bezield was voor alles, wat in de H. Schrift vervat is.

IV. *Redevoering over het oordeel der Nakomelingschap.* Deze Redevoering, uitgesproken bij het uitdeelen der prijzen in het Departement Teekenkunde van de Maatschappij *Felix Meritis*, heeft twee Hoofddeelen. In het eerste wordt het oordeel der nakomelingschap beschouwd als een beslissende toets der waardij van alle werken van kunst en smaak. In het tweede wordt de prijs van dat oordeel voor den levenden kunstenaar, en de invloed van hetzelve op de veredeling zijner kunstgewrochten, in het licht gesteld. Beide deelen worden op eene overtuigende en treffende wijze behandeld; zoodat dit stuk, hoe verschillend in onderwerp van de drie voorgaande, in geenen deele bij dezelve afsteekt, en den welsprekenden VAN DER PALM niet minder eer aandoet.

Lotgevallen van een' Zwitser, op zijne Reize naar Jeruzalem en den Libanon. Met Platen. IIde en laatste Deel. Te Haarlem, bij F. Bohn. *In gr.* 8vo. *X en* 358 *Bl. f* 3-:-:

Met dit Deel eindigt het onderhoudende reisverhaal van den *Zwitser*, dien wij met zoo veel genoegen door *Europisch Turkije* verzeld hadden. Hier beschrijft hij ons verder *Egypte*, het *Joodsche* land, den *Libanon*, *Balbeck*, *Scio*, *Salonichi* en andere landen, waarop zich,

zich, wel is waar, honderde pennen ſtomp geſchreven hebben; maar het is hier ook geen POCOCKE, die meer oudheidkennis dan gave van onderhouding medebrengt; het is, zoo als wij reeds vroeger aanmerkten, een *Reiziger*, die ons met zich neemt, ons belang in zich en zijne lotgevallen doet ſtellen, die wel in een' eenvoudigen ſtijl verhaald worden, en niet tot de avontuurlijkſte behooren, maar nog altijd merkwaardig genoeg zijn, om, vereenigd met het *klaſſieke*, aandachtwekkende der oorden, waarheen de Schrijver ons brengt, eene zeer onderhoudende *lectuur* te verſchaffen. Door *Neder-Egypte*, of het beroemde *Delta*, — thans grootendeels eene treurige, akelige en gevaarlijke zandwoestijn, — had hij eene alleronaangenaamſte reis. Een *Albanees*, die nu eens voor Christen, dan voor *Turk* ſpeelde, (HASSAN) was daarin zijn reisgenoot. Weinig goeds zegt hij van dezen knaap, die hem nogtans zeer nuttig was. Te *Damiate* ſchoot hij op honden, die zijn leven bedreigden, werd daarop door de *Turken* aangevallen, op den grond geworpen, en zwaar gekwetst op de borst. Dit ongeluk benadeelde een tijdlang zijne anders vaste gezondheid; echter ging hij ſcheep naar *Jaffa* (*Joppe*), en vandaar te lande naar *Jeruzalem*. Daar hij onder de nieuweren, benevens CHATAUBRIANT, de éénige is, die deze belangrijke Stad beſchreven heeft, en minder met vooroordeelen omzet is dan deze, zoo verwachtten wij hier iets van belang; doch kunnen niet zeggen, onze nieuwsgierigheid voldaan te zien. In 25 bladzijden wordt alles afgehandeld, en de zoogenaamde *ſtatiën*, of rustpunten der pelgrims ter beſchouwing der lijdensgeſchiedenis, eenvoudig opgenoemd, meer niet; (trouwens, *kritiek* daarover was van den Heer MAYR niet te wachten.) Dat *Jeruzalem* ten tijde van CHRISTUS drie millioenen inwoners zou gehad hebben, dat is, zoo veel als *Rome* onder AUGUSTUS, en bijkans driemaal zoo veel als thans *Londen*, betwijfelen wij ten ſterkſte. Ten tijde van het beleg, toen alle *Joden* uit *Palestina*, die den overwin-

naar

naar ontſnappen konden, daarheen vloden, zal anderhalf millioen wel het hoogſte getal geweest zijn. De verwondering van onzen Schrijver, wegens de keus eener *Reſidentie* door DAVID in *dit* rotsachtig oord, (naar 't welk men echter geheel *Judea* volſtrekt niet moet beoordeelen) is niet onnatuurlijk, en reeds door HERDER geuit: men denke echter tevens aan de meerdere veiligheid en ſterkte der Stad. Hoe lang hadden het daardoor de *Jebuſiten* hier uitgehouden, na de geheele verovering des lands door de *Israëlieten!* — Nog ſtaan er acht olijfboomen ter plaatſe, die men voor den hof *Gethſémané* houdt. — 's Mans gezond verſtand en onbedorven gevoel is met regt zeer geërgerd over de ſchandelijke verdeeldheid en twisten tuſſchen de Christengezindten ter (vooronderſtelde) plaatſe van het H. Graf, van het middelpunt der menschlievendſte daad, die immer op Aarde geſchiedde, (eene verdeeldheid, die ſedert in dadelijkheden is uitgebroken) alsmede over de ongerijmde plegtigheden aldaar. De beelden der *Grieken* en *Armeniërs* zijn meer *carricaturen*, dan die der *Roomſchen*. — Van *Jeruzalem* keerde MAYR terug naar *Jaffa*, waar hij een' zonderlingen reisgenoot vond, LOUSTENAU, naar zijn zeggen een *Franschman*, die in *Indië* eene groote rol had geſpeeld, zelfs eene rol zoo groot, dat wij de vrijheid nemen, aan vele bijzonderheden in zijn verhaal te twijfelen. Overal door de pest vervolgd, kwam onze Reiziger over *Aore*, (wiens bekenden *Pacha* ACHMET DJEZZAR, of *den ſlager*, hij verkiest ACHMET CESAR te noemen: 't is waar, CESAR was ook van dat gilde, maar toch nog al een groote, fatſoenlijke baas, die niet zelf werkte!) over *Beyrout* naar het *Maroniten*-klooſter *Clariſſe* op den *Libanon*. Door den *Pater Gardiaan* van dat klooſter werd hij, omdat hij niet *Roomſch* wilde worden, (de *Maroniten* zijn met die kerk vereenigd, ſchoon hunne Priesters trouwen) daaruit verjaagd, doch vond in den Biſchop een' minder dweepzieken, vredelievenden beſchermer; hij woonde nu geheel op zichzelv' in

een

een klein huisje, en het is waarlijk belangrijk, 's mans levenswijs op deze hooge bergtoppen, die hij zeer bevallig en *con amore* beſchrijft, te beſchouwen. Hij bezocht intusſchen niet alleen de puinhoopen van *Balbeck*, welke hij met al het vuur van een' *Zwitſer* beſchrijft, die meer aan *ruinen* der natuur, dan aan die der kunst gewoon is, maar ook het *Cederenbosch* van den *Libanon*. Het geheele woud is nog ſlechts een kwartier uurs in den omtrek, en bevat 8 of 900 ſtammen, waaronder negen hoofdcederen, (een der grootſten had, vier voeten boven den grond, 21 voet in den omtrek.) Met leedwezen ſcheidde hij van den *Libanon*, deed *Cyprus* aan, proefde deszelfs beroemden, maar hoofdigen en naar teer riekenden wijn, had veel tegenſpoed op de vaart vandaar naar *Scio* (*Chios*) langs de *Klein-Aziatiſche* kust door tegenwind en diepe onkunde van den *Griekſchen* ſchipper. Te *Scio* vond hij veel welvaart, maar ook veel bijgeloof. Hij zag er de *School van* HOMERUS, een vlak ſtuk rots. — Van *Scio* ging de reis op *Salonichi* (*Theſſalonica*), hetwelk den Reiziger ſlecht beviel, zoo wel door de ongezonde lucht als de morſigheid, vooral bij de *Joden*. Hier zag hij eenen *Dervisch*-dans, dien hij regt aardig beſchrijft. In het teekenen van karakters, b. v. van de *Portugeſche* weduwe en hare dochter, bij welke hij inwoonde, kan hij ſomtijds regt luimig zijn. Naar *Athene* wilde hij niet reizen, ſchoon zich daartoe gelegenheid opdeed: hij was de vele ongemakken moede, en verlangde naar huis. Echter waren die ongemakken nog op verre na niet ten einde. Tot buiten de grenzen van het *Turkſche* gebied door de pest, of, 't geen voor hem bijna even zoo erg was, door behoedmiddelen tegen de pest, de *quarantaine*, vervolgd, eerst in *Wallachije*, waar de voerman hem niet beviel, geheel op zichzelven ſtaande, daarna nog als eene gunst moetende aanzien, dat hij op een naauw, ſlecht rijtuig met hollende paarden bijna geradbraakt werd, vervolgens, omdat men hem voor beſmet hield, in een onderaardsch hol gewezen, waar hij tien dagen moest doorbrengen,

ná-

naderhand te *Orſowa*, in eene nog ellendiger *quarantaine*, door vochtigheid, ſlecht voedſel en water, ernſtig ziek geworden, — was zijn uittogt uit *Turkije* noodlottiger dan zijne intrede, en hij was geheel los van die begoocheling, welke hem, gelijk zoo menigen vriend der letteren, den blik met verrukking naar die oorden had doen wenden, door Dichters en Redenaars zoo hoog vermaard, en zoo grootsch in de oogen van elk, die ze niet bereisd heeft. „ Wij zijn gewoon, „ ons, ten aanzien van andere en vreemde gewesten, „ aangenaamheden voor te ſtellen, welke ſlechts denkbeeldig zijn en in de Romanwereld beſtaan, en op „ de plaats zelve, zoodra het bekoorlijke der nieuwheid over is, zoo al niet geheel verdwijnen, althans „ van den hoogſten trap der *poëzij* tot den laagſten van „ het *proza* afdalen." Het ſchijnt ons echter bijna toe, dat de goede MAYR, met zijnen helderen kop, zijn goed oordeel en gave van opmerking, toch geene zeer *poëtiſche* ziel heeft, ten minſte geene, die zelfs door de heerlijke, weergalooze ligging van *Conſtantinopel*, of het dichterlijk lommer der *Turkſche* begraafplaatſen, getroost kan worden over de onaangename lucht of den hobbeligen grond van die grafheuvels. Vanhier, dat MURHARD, b. v., geheel anders geſtemd, de dingen uit een geheel ander oogpunt moet beſchouwen dan MAYR, en dat deze wel eens den neus ophaalt, waar gene zijne bewondering uitroept. Het is er echter verre af, dat onze Reiziger geheel van gevoel, zelfs van kunstgevoel, zou ontbloot zijn. Ook in dit Deel worden wij daarvan overtuigd door zijne beſchrijving van *Balbeck*, in den toon der verrukking geſchreven, en waarvan hij het *majeſtueuze* in den aanleg, vereenigd met de teedere, nette bewerking, bewondert, — hoewel weder met de treurige opmerking, dat ook deze ſchoone vlakte, door tirannij en dwang ontvolkt, eene volkomene woestenij is. — Zijne vooringenomenheid voor de *Turken* tegen de *Grieken* (reeds daaruit blijkbaar, dat hij iets van de taal der eerſte en van het *Ara-*

Turksch, en geen woord *Grieksch* leert) blijft dezelfde; doch het verwondert ons, dat hem, bij de *Turken*, de korte, wreede Regtspleging treft, die ligt gewigt met het vastspijkeren aan de huisdeur in de zon, het bestrijken met honig, om vliegen te lokken, terwijl de handen gebonden zijn, straft; daar toch alle *Pacha's*, ja ook de mindere *Turken*, in éénen dag den onderdaan meer afpersen, dan hij in een jaar door ligt gewigt zou hebben kunnen winnen. Op bl. 283. is eene korte kenschets van beide Natiën, in zijnen geest, welke weder van dien van GUYS b. v. geweldig verschilt.

Geschied- en Letterkundig Mengelwerk van Mr. JACOBUS SCHELTEMA. *IIden Deels Iste Stuk. Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1818. *In gr.* 8vo. 252 *Bl. f.* 2-:-:

Wij ontvangen — volgens de gewoonte van sommige nieuwere Schrijvers — hier weder de voorheen afzonderlijk gedrukte Redevoering van den Heer SCHELTEMA over de Brieven van P. CZ. HOOFT, in welks Voorberigt eene drukfout of iets dergelijks moet zijn ingeslopen; immers de Heer SCHELTEMA zegt, in éénen adem: „*dat de aftrek geenszins overeenkomstig is geweest aan de goedkeuring der verstandigen*, (!) *en dat er slechts een gering getal exemplaren in de wereld is.*" Hoe rijmen wij dat? Is misschien de oplaag te klein genomen? Of is het woord *gering* slechts betrekkelijk? Wij hebben in der tijd deze Redevoering, met bewondering voor het voorwerp derzelve, gelezen; en voelden ons geheel verplaatst in de zalige dagen van FREDERIK HENDRIK, en op den *Parnassus* van *Nederland*, *Muiden's* kasteel. Zoo dit, in die mate, bij al de Lezers van SCHELTEMA het geval is geweest, heeft deze Redevoering gewis haar doel volkomen bereikt. — Het tweede stuk is een Brief van MARIA VAN REIGERSBERG

BERG aan haren H. DE GROOT, wel niet bijzonder merkwaardig voor de Geſchiedenis, maar ons toch dierbaar, als eene hartelijke mededeeling van eene der edelſte *Nederlandſche* Vrouwen aan een' der grootſte *Nederlandſche* Mannen. De Weduwe van BARNEVELD, VOSSIUS, ERPENIUS, HEINSIUS, UITENBOGAARD, EPISCOPIUS enz. komen daarin voor. De brief werd in 1624, op de eerſte reis van MARIA naar het Vaderland, (toen nog de hette der vervolging duurde) geſchreven. — Van een' geheel anderen aard zijn de zoogenaamde *burlesque Notulen der Staten van Zeeland* door M. MICHIELSZON, die de Heer SCHELTEMA, naar het ons voorkomt, ſlechts uit overdrevene zucht voor onbekende vaderlandſche ſtukken heeft doen kennen. De verzen zijn lam en zwak, de boert is flaauw, de taal gemeen en plat proza, zoo als thans geen ambachtsman zou ſchrijven, de meeste perſonen zijn onbekend, en het gebeurde zelve beteekent waarlijk niet veel, ten minſte in de medegedeelde proeven. (Door eene drukfout ſtaat op bl. 117. 13 Junij 1696, in plaats van 1676; gelijk uit het daarop volgende dadelijk blijkt.) De toepaſſing van onzen Verzamelaar is nog het beste aan dit ſtuk: dat het in den ouden tijd toch ook al zoo heilig en gelukkig niet toeging, als men wel denkt. — Het *kort Berigt aangaande de thans beſtaande Ridderorden in Europa* kan misſchien zijne waarde hebben voor leden van het Hoog Heraldiek Collegie; wij *roturiers*, die geene Ridders zijn, en er geene pijp tabak voor zouden geven, ſtellen er geen gewigt in. — Van veel meer belang is het berigt aangaande het werk van L. J. VAN DER VYNCKT, Lid van den Raad van *Vlaanderen*, getiteld: *Troubles des Pays-Bas*. Van dit werk, op last van den Graaf VAN COBENTZL ontworpen, hebben wij de *Hoogduitſche* vertaling gezien: dezelve bevat, gelijk de Heer SCHELTEMA te regt aanmerkt, een' ſchat van *Anecdoten* en kleine, doch gewigtige trekken, tot de Geſchiedenis van den *Spaanſchen* Oorlog betrekkelijk; maar het is er verre af, dat, gelijk SCHLOSSER

(SCHLÖZER?) beweert, de Historie der *Vereenigde Nederlanden* daardoor eene groote verandering, ja *omsmelting* ondergaan zou. Veelmeer behoort VAN DER VYNCKT tot de gematigde *Spaanschgezinde* Schrijvers, waarvan ons BENTIVOGLIO een modél oplevert, gelijk STRADA (die echter ook zijne groote, door de onzen wel eens te weinig geschatte, waarde bezit) onder de gestrengere Schrijvers dier partije de eerste plaats bekleedt, en ook aan VAN DER VYNCKT vele bouwstoffen heeft geleverd. — Het berigt aangaande de laatste levensjaren van LUMEY vult eene gaping aan in de Geschiedenis, ten aanzien van het hoofd der Watergeuzen, die, bij al zijne ruwheid, toch, met DE RIJK en anderen, door het innemen van *den Briel*, den grond tot onzen Staat heeft gelegd. — Nu volgen eenige kleine stukjes, tot 's lands staat- en letterkundige Geschiedenis betrekkelijk; als: Resolutie der Staten van *Holland* en *Westvriesland*, bij het gedane aanbod der werken van J. CATS; Aanschrijving der Gedeputeerde Staten van *Holland*, wegens de Omwenteling van 1640 in *Portugal;* Opdragt der Bijbelsche Gezangen van L. BAKE aan K. VAN BEUNINGEN, (die niet alleen een groot Staatkundige, maar ook Letterminnaar, en in zijnen suffenden ouderdom *Theologant* was) een zwierig, misschien voor proza wat al te zwierig stuk; gelijk het volgende: PIETER DE GROOT aan JAKOB WESTERBAAN, (reeds vóór het dichtstuk *Ockenburg* gedrukt) veelligt wat al te laag bij den grond blijft, om waarlijk *poëzij* te heeten. — Aardig is de *Anecdote* van Burgemeester HASSELAAR, *het onverwachte Huwelijk;* geestig moeten de Schetsen van POTTER zijn, waarin een jager door de dieren, die hij belaagt, gevonnisd en ter dood gebragt wordt. — Wij denken, dat alle jonge Lezers, op hunne vrolijke partijen, wel gaarne zoo een' goeden JUPITER bij zich hadden, als die, waarvan wij op bl. 248 gewaagd vinden. — De vergissing van het *Leidsche* gemeen, dat den Uil van PALLAS voor den Valk van Prins WILLEM hield, is koddig. —

KOR-

KORTENAAR moet ook al niet veel van Ridderorden gehouden hebben, toen hij het *groote dier* (de Olifantsorde) niet zonder eene lijfrente voor hetzelve wilde aannemen.

Ziedaar den aangenaam verscheidenen inhoud van dit Stuk. Eerlang zullen wij van het tweede Stuk dezes Deels verslag doen.

Nachtgedachten, gevolgd naar het Engelsch van EDUARD YOUNG, *door* ADRIANUS CORNELIS SCHENK. *VI — VIIIste Zang. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1819. *In gr.* 8*vo.* 320 *Bl. f* 4-15-:

Bij de aankondiging van het voortzetten dezer dichterlijke vertaling van YOUNG's *Nachtgedachten*, treft ons het verloop van ruim een tiental jaren na de uitgave van den *vijfden* Zang. Menigte dus van onze Lezers herinnert zich naauwelijks iets wegens onze vroegere beoordeelingen van dit aangelegen werk, geplaatst in onze *Letteroefeningen* voor de jaren 1806. bl. 222, 1807. bl. 577 en 1809. bl. 204 env. Aantal Volwassenen en Grijsaards, die ook ons laatste verslag nog in handen kregen, hebben den huidigen dag gewis niet mogen bereiken; en het smart ons, dat onder dezen de hoogbejaarde LUBLINK te tellen is. Gaarne, intusschen, vereeren wij met eene dankbare hulde de nagedachtenis en verdiensten des zaligen Mans, uit wiens ervaren penne onze Vaderen (dat wij dit woord, in eenen meer bepaalden zin, hier bezigen) de keurige Proza-vertaling van YOUNG ontvangen hebben, en wiens aanmoedigend oordeel den Heere SCHENK inzonderheid sterkte, om, tot eere van den Nederlandschen Zangberg, de hoogstbezwaarlijke taak te ondernemen en voort te zetten eener dichterlijke Navolging der *Nachtgedachten* van gezegden Engelschen Wijsgeer. Voor het nieuw

geſlacht onzer letterminnende Jeugd, aangekomen gedurende het laatſte *tiental* jaren, vonden wij goed, deze herinnering en, zoo men wil, herhaling uit onze vroegere, hun welligt geheel onbekende, Recenſiën vooruit te zenden, en zóó eenen wenk te geven nopens de waardij van dit werk, dat tragelijk, maar ook onder de gunſtigſte voorteekenen, in het licht verſchijnt.

Wij ontveinzen intuſſchen niet, de hoop, die wij bevorens hadden opgevat en betuigd, wegens het vervolgen van dezen dichterlijken arbeid door den Heer SCHENK, was aan het verflaauwen, ja bijkans uitgeblusscht. Zeer zeldzaam, toch, ondergaan de beste voortbrengſelen van onze Nederlandſche Barden eene *negenjarige* beſchaving, volgens de bekende les van HORATIUS; en wie zoude het ook noodig achten, in dezen de letter te drukken van den Romeinſchen Leermeester? Echter, vertegenwoordigen wij ons het nu voleindigd tijdvak, inzonderheid deszelfs eerſte deel, zoo ongunſtig voor kalme letteroefening; bedenken wij tevens de moeijelijkheid, om, bij tuſſchenpoozing van meer dringende werkzaamheden des levens, deze *drie* keurige en verheven wijsgeerige Zangen van YOUNG naar eisch over te brengen en te volgen in Nederlandſche taal en *dicht;* dan leggen wij de hand op onzen mond, gereed zich te beklagen, en haasten wij met blijdſchap tot onzen toets, nagenoeg op gelijken voet, als dezelve in de reeds genoemde jaren door ons begonnen werd.

De Ongeloovige teruggeroepen, is het aangelegen onderwerp van dezen *zesden* en *zevenden* Zang der *Nachtgedachten;* terwijl de *achtſte* de *verdediging der Deugd* behelst en ook ten opſchrift draagt. Het bepleiten en volledig betoogen der *Onſterfelijkheid*, alleen te verhopen bij den mensch, die zich aan God en zijnen dienst heiligt, was alzoo het hoofddoel, dat YOUNG zich voorſtelde te treffen in dit uitnemend en keurig bewerkt

werkt gedeelte van zijn werk. De mensch hecht zich aan zinnelijkheid, verslingert zich op roem, en jaagt naar rijkdom; maar noch het eene, noch het andere brengt hem noemenswaardig of wel bestendig geluk aan: hij moet het hoogste goed van God, aan gene zijde van het graf, verwachten. Dit is meer bepaald de inhoud van het eerste deel zijns onderwerps, in den *zesden* Zang verhandeld, in welken het lang voorziene en ten laatste treffende afsterven zijner dierbare Vrouwe, reeds gezaligd, hem tot eene gepaste inleiding dient. De *zevende* Zang, of het tweede deel zijner wederlegging van ongeloof en aardsgezindheid, ontvouwt de natuur, het bewijs en groot gewigt der Onsterfelijkheid. Terwijl, eindelijk, in den *achtsten* Zang, op de tegenwerpingen van den man van de wereld, en menigerlei uitvlugten der valsche wijsgeerte, geantwoord, en het vernuft van dwaasheid overtuigd wordt. — Dit oppervlakkige zij genoeg wegens den inhoud, meer in het breede en naauwkeurig door YOUNG zelven geschetst, en vooruitgezonden als den leiddraad, door hem gevolgd in deze zijne met ongemeene vlijt bewerkte Zangen. Wij bepalen ons verslag tot de Navolging van dit belangrijk deel der *Nachtgedachten*, welk voor ons ter tafel ligt, en onzen Landgenoot, den Heer SCHENK, wederom bij uitnemendheid vereert.

In zijn Voorberigt, en op meer dan éene plaats in zijne Aanteekeningen, erkent hij met zedigheid, buiten staat geweest te zijn, om het krachtvolle en bondige, het beeldrijke en verheven schoone des Engelschen Dichters altoos te hebben kunnen overbrengen in onze moedertaal. Trouwens, welk onzijdig en eenigzins ervaren Beoordeelaar zou dit ooit mogen vergen, alware niet zijne gestrengheid ontwapend door zulk eene rondborstige belijdenis en aanwijzing? En zijn ons, bij eene naauwkeurige vergelijking met het oorspronkelijke, eenige, laat het zijn geringere, misslagen voorgekomen, waarvan wij de vrijheid nemen zullen in eene

noot (*) te gewagen, inzonderheid om daarop des Dichters oog te vestigen bij eene tweede uitgave, welke

(*) Afkeerig van vitterije, ruimen wij hier slechts plaatse in voor weinige bedenkingen, onder het lezen ons voorgekomen, met onderwerping derzelve aan beter oordeel.

Op bl. 24. reg. 2. v. ond. stieten wij aan de uitdrukking „ purperen zetel*trappen*," blijkbaar dank te weten aan het rijm.

Bl. 49. laatste reg. konden wij: „ *hoe min* de sterfling weet," voor *hoe weinig*, gelijk er in den volgenden regel gelezen wordt, niet billijken. *Weinig*, toch, is stellig; *min*, daarentegen, of *minder*, vergelijkend.

Bl. 63. reg. 5. *De rede wankelt*, *deinst*, drukt, zoo wij althans vermeenen, het Engelsch van YOUNG: *check'd reason halts*, niet uit. LUBLINK heeft: „ de gestuite rede wankelt." Ook vordert hier de zamenhang het denkbeeld van eenen *gestuiten* voortgang en *stilstaan*, niet *deinzen*.

Bl. 98. reg. 8.

Wat *vroeger* voorschrift wij in 's Hemels wetboek lezen,
Dit: „ Mensch, bemin uzelv'!" dit is zijn eerst gebod.

Vroeger dunkt ons hier ongepast, daar het *eerst gebod* volgt. YOUNG heeft *subsequent*, of *volgende*, *later*. Wij zouden het woord *ander* kiezen.

Bl. 134. reg. 7.

Waartoe zoo verre een togt *dan om gewis* te falen?

Het aandringend voegwoord *dan* is hier, ten beste genomen, overtollig; en de zin zoude, zoo wij meenen, beter vloeijen, wanneer men las: Waartoe zoo ver een togt, *een togt om wis* te falen? of: *alleen om wis* te falen?

Bl. 136. reg. 15 en 16.

Neen, blijf uzelve ontwikklen;
Ons hart bleef ongekwetst, verstompte uw scherpe prikklen.

Niet *verstompte*, maar *verstompten* vordert hier de taal. Waarom niet: *verstompten uwe prikklen*?

Eene

ke wij, om de waardij des werks en de eer onzer Natie, gelijkelijk wenſchen. Maar, wat ook de Nederlander verlie-

Eene gelijke fout hebben wij aangetroffen op bl. 206. reg. 14, waar wij *have*, in plaats van *haven*, geſchreven vonden. Dan, welligt zal menig Hollandsch oor, verrukt door eene der ſchoonſte ſchilderijen van YOUNG, zich niet ſtooten aan het misſen der letter *n* aan gezegde woord.

Bl. 208. reg. 3—6.

Een wereld af te ſtaan, *nog naauw zichzelv' geſchonken;*
Dat nest zoo hoog gebouwd, *zoo grondloos diep gezonken!*
Wat onbeſefbre ſmart! — wat heil ge.op aarde aanſchouwt,
De ſterfling bouwt te laag die hier zijn' hemel bouwt.

Zichzelv' geſchonken, voor *toegeëigend*, durven wij niet goed noemen. Maar de uitdrukking, *zoo grondloos diep gezonken*, die alleen om het rijm te vinden achteraan ſtaat, hoezeer zij het *hoog bouwen* behoorde vooraf te gaan, geviel ons nog minder. Bij LUBLINK heeft men, bl. 210. „de „ wereld, hun nest, *zoo rijk met dons gevuld*, zoo hoog „ geſticht." Dit toont, dat de Heer SCHENK het *deeply dow'nd* bij YOUNG anders, dan deszelfs kundige Vertaler, ſchijnt verſtaan te hebben.

Bl. 266. reg. 13—15.

Uw vernuft, dat alles kan weerleggen,
Dat altoos 't meeste ſpreekt *en* 't minſte heeft te zeggen,
Waar niet de koele rede in 't hachlijk pleit beſlist.

Voor *en* zouden wij in vs. 2 liever *doch* geplaatst zien, en voorts het 3de vers dus veranderd wenſchen:

Als 't klem van rede voelt, die ſchrander 't pleit beſlist.

Men vergelijke LUBLINK, bl. 310, en zal daarna, vertrouwen wij, den zin ruim zoo goed uitgedrukt bevinden.

Bl. 268. laatſte reg.

— vraag van de Almagt nooit wat ze *ons* in gunst onthield.

lieze, en altoos zou moeten verliezen, bij het overgieten van YOUNG in onze moedertaal, groot is onze verpligting aan den vaderlandſchen Dichter, die, werkende met een gezond oordeel en goeden ſmaak, op zijne beurt deze en gene klippen, waarop de geleerde en ſchrandere YOUNG, misſchien door een al te weelderig vernuft, verzeild was, door kleene veranderingen van koers te vermijden wist; ja die ook enkele ſieraden aan zijnen arbeid toevoegde, welke in het Engelsch werk niet gevonden worden. Zoo had het kwalijk houding, in een Gedicht geheel van Christelijken inhoud, als de *Nachtgedachten*, gewaagd te vinden van Heidenſche Godheden, wier *namen* hierom de Heer SCHENK beter keurde weg te laten. Zoo veroorloofde hij, die ons eene *navolging* en geene *vertaling* van den *Young* levert, zichzelven te regt, om, buiten krenking van den zin, enkele regels van het oorſpronkelijke over te ſlaan, en ook te veranderen, waarin hij of eenige duisterheid van bedoeling, of wel zoodanige toeſpeling aantrof, als voorzeker bij den Nederlandſchen Lezer de deftigheid des Gezangs ontſieren zoude, en voor het minst overbodig te noemen is. Wie de Aanteekeningen achter elken Zang oplettend nagaat, zal verbeteringen van eene en andere ſoort ontwaren; meerdere nog, wanneer hij het oorſpronkelijke, of wel de vertaling van LUBLINK, bij des Dichters navolging opzettelijk raadpleegt. — Eene enkele proeve, waaraan wij uit vele de voorkeur geven, dewijl zij door SCHENK niet werd aangehaald, zij ons genoeg omtrent gezegde vrijheden:

Tegen het einde van den VIIIſten Zang (bl. 277) beklaagt zich

---

Liever *u*, met toepaſſing op de zoodanigen, als met de gave van vernuft niet, of in zeer geringe mate, bedeeld zijn. Aan anderen toch, daarmede milder begaafd, ſchonk de Hemel in zijne gunst dat voorregt: en het misbruik van dien zegen, gelijk van andere vermogens, is aan den mensch, niet aan den Gever, te wijten.

Enkele drukfouten zijn ons voorgekomen, die wij, als zinſtorende, aanwijzen: Bl. 45. reg. 9. mist *een* achter *weet ge*. Bl. 244. reg. 9. *met*, lees *niet*.

zich de Dichter wegens het vruchtelooze van zijnen arbeid, om de wereld te hervormen; dus zijne rede vervolgende, tot zijn boek gerigt:

Ja, 'k durf u zelfs geen rust in 't stille graf beloven;
Ligt dat de vorst der hel, in 's afgronds duistre hloven,
Als vijand van zijn' troon u voor zijn vierschaar daagt,
Of als een' lastraar van die wereld u verklaagt,
Die, trouwe bondgenoot, haar legioenen slaven
Belang- en dwangloos leent om zijn gezag te staven.

Maar letterlijk luidt deze, de laatste zin, volgens LUBLINK: „ van die wereld, wier legioenen hem (Lucifer) „ voor geringe soldij ten dienste staan, en *wier vrijwilligen*, „ *voorzigtiglijk, gelijk Pruisfen in zijn' ijver voor Gallië*, „ rondom zijne banieren zwermen." Tastbaar is hier het verschil: de weglating van eenen regt vaderlandschen trek, welken zich YOUNG veroorloofde, en die wel in zijnen tijd en aan den smaak zijner Landgenooten uitnemend gevallen zoude, maar tevens voor een volgend geslacht, en na verloop van de helft eener eeuwe, duister worden, en opheldering door eene noot vereischen moest. Beter, derhalve, keuren wij, dat de Heer SCHENK, met voorbijgang van die toespeling op den stap van Pruisfen, weleer in Engeland gegispt, door invoeging alleen van het woord *dwangloos*, het hoofddenkbeeld van den Dichter uitdrukte in zijne Navolging, juist hierdoor duidelijker geworden, dan het oorspronkelijke, voor elken Lezer, wanneer en waar hij leve.

Intusschen, hoezeer wij ook bevorens, uit de vijf eerste Zangen, keurige plaatsen aanvoerden, die beide, het schoone des Engelschen Dichters, en de bekwaamheid van onzen Landgenoot getuigden, om denzen waardiglijk na te volgen in onze rijke moedersprak; het lang verloop van tijd, sedert ons laatste verslag, vordert, bijkans verpligtend, van ons, dat wij een boek, zoo rijk in dichterlijke sieraden, niet ter zijde leggen, zonder ten minste één bewijs op nieuw te leveren; hoe moeijelijk het voor ons zij, uit vele slechts één te kiezen. Wij hebben gezegd, dat de Heer SCHENK het onvermijdelijk verlies van kracht en geur bij het overbrengen van eenen YOUNG eenigzins vergoed heeft door gepaste bij-

sie-

ſieraden van eigen vernuft: en nu gelust het ons, dit tevens door eene proeve te ſtaven, en de meesterlijke hand van onzen Landgenoot, die, het eerst in Europa, beſtond, de *Nachtgedachten* in zijne moedertaal dichterlijk na te volgen, voor onze Lezers te kenſchetſen. Wij nemen daartoe de aanroeping van God, waar de ſombere klaagtoon over de teleurſtellingen en rampen des levens zich dus verheft tot den Schepper: (Zang VIII. bl. 202.)

o Gij, wiens liefde alleen deze overmaat van ſmart
Tot heerlijke einden duldt, en zelf ons teeder hart
Voor 't lijden vatbaar maakte; o Gij, wiens alvermogen
Dit maatloos zamenſtel van lucht en ſtarrenbogen,
Dit aantal zonnen wrocht aan 't eeuwig firmament,
En, bouwheer van 't heelal, 't volmaaktſte uw werken kent;
En wilde, toen Gij 't ſchiept in zulk een pracht en orden,
Dat ook uw godlijk werk door ons gekend zou worden!
Wat toch, wat is deze aarde? een damp, een ijdle damp;
Een damp, zoo nietig zelfs als al haar vreugde en ramp.
Ja, God! een enkle ſtraal van uw' verheven luister
Toog ze als een' morgendamp van uit het ſcheemrend duister,
Van uit den nevelſchoot des woesten baijerts op;
En, glinstrende in uw zon, dreef ze als een waterdrop
De onmeetbre heemlen door; en ook na weinig ſtonden
Verdwijnt de dauwdrop weer, in d'eigen damp ontbonden:
Ja, de aarde gaat voorbij; haar dagen zijn geteld;
Ik zie hoe reeds de laatſte ontzaglijk nader ſnelt.
Zij zelve, al wordt zij 't graf van al wie haar bewonen,
Sterft even nietig weg als haar verdwaasde zonen,
Die in zich zelv' en haar het eenigst wenschlijk lot,
Het eeuwig zeekre zien, en ſlechts een' droom in God.

Verg. YOUNG's *Works*, Vol. III. p. 234. LUBLINK 's Vert. D. III. bl. 203.

Verwonderlijk ineengedrongen, bondig, en duidelijk tevens, is, wij erkennen zulks, deze plaats bij YOUNG, niet meer dan *dertien* regels beſlaande. Wie, echter, beklaagt zich over de uitbreiding van onzen Dichter in reg. 4—6? Wie rangſchikt het ingelaschte en fraai uitgewerkte beeld van de *waterbel* of *dauwdrop*, in reg. 12—16, niet onder de bijſieraden, hoedanige wij in eene *Navolging* met volle goedkeuring le-

lezen? — Wij ſtonden op het punt om te vervolgen, daar wij ons nabij het uitmuntend tafereel bevonden, waarin YOUNG het menſchelijk leven vergelijkt bij een zeilend, en, met al zijnen last en bootsgezellen, in den hollen oceaan der eeuwigheid verongelukkend, ſchip; terwijl ſlechts eene vlag, als het eereteeken, dat zich een CESAR verwierf, korte oogenblikken nadrijft op de ongeſtuime baren. Intusſchen wenkte ons de ſtuurman van dit Maandwerk, de *Redacteur*, met terugwijzing op de lengte van onzen reeds afgelegden loop, om zeil te bergen, en van den Heer SCHENK te ſcheiden, tot zoo lange wij hem, na den voleindigden zwaren togt, nu welras geluk zullen kunnen wenſchen met de bereikte haven. Reeds mogen wij niet af zijn, aan onze Lezers, aan elk, wie in Nederland op vroomheid en deugd prijs ſtelt, en voornamelijk aan onze Jeugd aan te raden, om dit, voor den opbouw in goede zeden onſchatbare, werk met allen gezetten ernst te beoefenen; ja voegen er, ten ſlotte, met eene ſtille overtuiging van waarheid, bij: *Elk, die regten ſmaak vindt in* YOUNG, *is op den weg der onſterfelijkheid en des heils.*

Zeereis van het Engelſche Oorlogsfregat de Alceste, langs de Stranden van Corea, naar het Eiland Loo Choo; benevens een Verhaal, betreffende de Schipbreuk van het genoemde Fregat. Uit het Engelsch van JOHN M'LEOD, *Wondheeler op de Alceste. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1818. *In gr.* 8*vo.* 215 *Bl. f* 2-:-:

Verhaal eener Ontdekkingsreis, langs de Westkust van Corea en het groot Loo Choo Eiland, in de Japanſche Zee; door Kapitein BASIL HALL. *Uit het Engelsch. Te Rotterdam, bij* Arbon en Krap. 1818. *In gr.* 8*vo.* 286 *Bl. f* 2-16-:

De zending van Lord ARMHERST naar *China*, door het *Engelsch* Gouvernement, en de uitkomst van dezelve, heeft geenszins nagelaten de opmerking bezig te houden. No. 1 geeft aangaande deze zending berigt, en beſchrijft dezelve. De *Alceste*, namelijk, was het fregat, waarmede gezegde Lord naar *China* werd overgebragt en terug zoude reizen; het

hetgeen echter, door het verlies van hetzelve op de terug-reis, gedeeltelijk verviel. De brik, de *Lyra*, gevoerd door Kapitein BASIL HALL, verzelde de *Alceste*. Deze schepen, na den Gezant te hebben aan wal gezet, om deszelfs reis naar *Pekin* verder te lande te doen, hadden geene bezigheden; en dus werd er besloten tot eene ontdekkingsreize langs het schiereiland *Corea* in den tusschentijd, tot dat de Gezant wederom zoude aan boord komen. Deze ontdekkingsreis, nu, maakt den hoofdinhoud uit der beide bovengenoemde geschriften, waarvan No. 1 de geheele reize, van het vertrek uit *Engeland* af tot aan de tehuiskomst aldaar, vermeldt, terwijl No. 2 zich enkel tot den ontdekkingstogt bepaalt. De vrees, dat men in deze twee werken tweemaal hetzelfde zoude te lezen krijgen, schijnt, bij den eersten opslag, wel eenigen grond te hebben; dan, dit is, inderdaad, het geval niet, vermits No. 2 in vele opzigten kan worden aangemerkt als een supplement van No. 1, met opzigt tot de beschrijving der ontdekkingsreis en van het *Loo Choo* eiland, bij hetwelk beide zich hoofdzakelijk bepalen, omdat zij te zamen aldaar den langsten tijd vertoefd hebben; iets, hetwelk veel waard is, daar dit eiland, wat aangaat de gesteldheid en het welbevinden der bewoneren, eene verblijdende afwijking is van het overige, slaafsche, smerige, schelmsche, ongelukkige *China*, maar, door gebrek aan handelsbetrekkingen, niet ligt weder bezocht zal worden. No. 2 is een dagboek, hetwelk dus veel wijdloopiger de bijzonderheden opgeeft dan No. 1. Somtijds, zoude men zeggen, wijken beide wel eens van elkander af; dan, behalve dat deze afwijking nimmer hoofdzaken raakt, zoo moet men toch ook bekennen, dat, bij twee schrijvers, die volstrekt niet met elkander werken, die schijn van verschil meermalen onvermijdelijk wordt; terwijl het, al verder, den lezer niet mogelijk is, volstrekt te beslissen, of die punten, waarin wederkeerige afwijking mogt kunnen gegist worden, bij beiden wel dezelfden zijn. De een vat de eene zijde eener zaak op, de ander eene andere; de een vermeldt omstandigheden, die de ander met stilzwijgen voorbijgaat, enz. Wij kunnen, daarenboven, zeggen, dat wij toch telkens hoofdpunten hebben aangetroffen, de overeenstemming in welke ons van de naauwkeurigheid der beide verhalers overtuigde.

De *Alceste* deed, op hare heenreis, *Brazilië* aan; en wij ont-

ontvangen dus, bij deze gelegenheid, berigten aangaande dat land en deszelfs bewoners, dergelijke de schrijver van No. 1 doorgaans mededeelt, aangaande de oorden, op de reize aangedaan. — De Gezant gaat, aan den oever der witte of noord-rivier, aan wal, en de schepen vertrekken naar *Chineesch Tartarije*, de landschappen *Petschéli* en *Schantong*, en onderzoeken de kusten van *Corea*. Bij deze gelegenheid zagen zij van verre den grooten *Chineschen* muur, en vonden te *Kinsanfeu*, of *Sirtau*, de ineengeknepene voeten der vrouwen alleen een voorregt der hoogere standen, of der uitstekende schoonheid van het meisje, waardoor het voor de markt der Mandarins eene gragere waar wordt. De meisjes, die dit uitstekend voorregt genieten, waggelen daarheen, als iemand, die enkel op zijne hielen voorthuppelt, vallen ligt, maar worden door niemand in 't opstaan geholpen. — Den eersten Sept. krijgen de schepen de oostelijke kust van *Corea* in 't gezigt; en vandaar af hebben wij nu de beschrijvingen, en wel, gelijk gezegd is, de wijdloopigere, ook van No. 2., waardoor wij degelijk bekend worden met de landen, die het onderwerp uitmaken, en derzelver bewoners. — Het eiland *Loo Choo* wordt in No. 1. aldus beschreven: „Een uitgestrekt en zeer schoon bebouwd landschap, zoo als wij „aan de naakte kusten der *Tartarij* en *Sina* nimmer gezien „hadden. Zeer bevallig van de zee opstijgende, zou men „deze velden eerder voor de schoonste buitenverblijven van „*Engeland* gehouden hebben, dan voor de vloeren eens eilands, dat der beschaafde wereld zoo afgelegen is, — het „stille, vreedzame en verkwikkende gezigt van al deze omringende voorwerpen maakte eene aangename tegenstelling „met het stormende en het groote gevaar van den vorigen „dag." Overeenkomstig de stemming, welke deze eerste beschrijving in ons opwekt, blijven wij ook gesteld, gedurende den tijd des vertoevens van de schepen aan dit gelukkig eiland. Heerscht het *Chineesch* staatkundig stelsel, en verbiedt den kusten het houden van gemeenschap met de vreemdelingen, op dit eiland komt het zeer gematigd voor; want de verkeering tusschen onze schepelingen en de eilanders is gul en ongedwongen, schoon de eersten in de stad *Napakiang* niet mogen komen, en nimmer antwoord krijgen op eenige vraag, die betrekking heeft op de vrouwen of op de koninklijke familie van *Loo Choo*. Beschrijvingen van personen, zeden

den en gewoonten, — voor zoo verre die in dezen kring van verkeering konden nagefpoord worden — van gulle dienstbetooningen, van bezoeken over en weder, volgen elkander afwisfelend op. No. 1. deelt eene (de duidelijkfte en welligt de eenigfte) befchrijving van de gefchiedenis der *Loo Chooërs*, door eenen geleerde of wijsgeer van *China* ter neder gefteld, mede, die allezins belangrijk is, en twaalf bladzijden inneemt. No. 2. geeft, aangaande den godsdienst, de zeden enz. der *Loo Chooërs*, een aanhangfel van tweeëntwintig bladzijden.

Eindigt No. 2 met het vertrek der fchepen van *Loo Choo*, welk affcheid wezenlijk aandoenlijk was, en aan dezen en genen van de eilanders tranen kostte, No. 1 brengt ons naar *Engeland* terug, en geeft ons, nog eer *China* achter den rug is, gelegenheid, menigmaal te glimlagchen over den — *Engelschman*. Het gezantfchap had geen gewenscht gevolg, dewijl de *Engelfche* trotschheid zich tegen eene louter ftaatkundige vernedering (eene zekere cerimonie, de *kotow* genaamd) verzettede. (Mogt zij dit ook altijd gedaan hebben en doen tegen zedelijke: de pleging van geweld en overheerfching tegen andere volken!) De toon, waarin het verhaal voortgaat, is wel van de hoogften; en ons wordt beduid, dat de *Chinezen* voor de gevolgen der wegzending beducht zijn: zoodat de *Engelfchen* dus, door het weigeren van de *kotow*, eer gewonnen dan verloren zouden hebben. Ook blijft de *Engelschman* niet in gebreke, in eene noot te herinneren, dat het *Hollandfche* gezantfchap, hetwelk de *Chinezen* in eenen ftal huisvestten, in 1795 deze cerimonie (naar het eigen verhaal van VAN BRAAM) verrigt had, voor eenige half afgekaauwde beenen, zonder iets daarbij te winnen. — Volgens den fchrijver, zoude „ de ftaking van den *Engelfchen* koophandel voor een enkel jaar, en eenige weinige van de ligtfte kruifers dezes volks op de kusten van *China*, het geheele rijk in verwarring kunnen brengen." Wanneer dus de *Engelfche* edelmoedigheid niet in 't midden treedt, arm *China!*

De fchepen doen *Manilla* aan, van welke ftad wij befchrijving ontvangen. Belangrijk is het verhaal van het verblijf der equipage der *Alceste*, benevens den Gezant, op het eiland *Pulo Leat*, na geledene fchipbreuk. Aan alle kanten door de *Maleijers* lastig gevallen en bedreigd, en verftoken van de noodwendigheden des levens, zijn zij aldaar van den 14den April

April tot den 6den Maart; behalve de Gezant, die den 19den April met de sloep en den kotter naar *Batavia*, waaromstreeks de schipbreuk was voorgevallen, was overgebragt, om hulp van het *Hollandsch* bestuur te vragen, hetwelk ook met het wachtschip der Compagnie, de *Ternate*, de schipbreukelingen laat afhalen.

Het „ iets over *Java*," in het laatste Hoofdstuk, begint aldus: „ Niets kon den jammerlijken toestand van „ *Java*, bij deszelfs verovering door de *Britsche* magt, over„ treffen. De inboorlingen hadden altoos onder de slavernij „ en de onderdrukking der *Hollandsche* kolonisten gezucht; „ en, door de strenge insluiting van kruisers, konden zij des „ lands voortbrengselen niet vervoeren, die, derhalve, in „ hunne pakhuizen aan de verrotting overgeleverd, de laat„ sten in eenen toestand van bankeroet bragt." De vertaler merkt hierop in eene noot aan: „ Dat hier een *Engelschman* „ spreekt, behoeven wij onzen lezeren toch wel niet te her„ inneren; en tot wederlegging vinden wij zoo weinig roe„ ping, als tot bevestiging." De vraag blijft hier, of wederlegging mogelijk zij? Zoo ja: dan was de vertaler, als *Hollander*, er toe verpligt; zoo neen: dan ware het beter geweest stil te zwijgen, dan door zulk eene nietsbeteekenende aanmerking schijn te geven, dat men, niets kunnende bewijzen, toch iets zeggen wilde. Van DAENDELS wordt gezegd, dat hij menige verstandige inrigting, door de krachtdadigheid van zijne maatregelen, zou hebben bewerkstelligd, ware hij slechts naauwgezetter in de manier ter verkrijging zijner bedoelingen geweest. Maar zijne eigene uitdrukking wordt aangehaald, „ dat hij het noodzakelijk vond, zich boven „ de gewone wijs van regtspleging te verheffen, en iedere wet „ over 't hoofd te zien, uitgezonderd die, welke het behoud „ van de, aan zijne zorg toevertrouwde, volkplanting aan„ beval." — „ Men verhaalt," dus vaart de schrijver voort, „ dat hij, bij zekere gelegenheid, de overheidspersonen ver„ zocht, om de groote kerk van *Batavia* te laten afbreken, „ die niet alleen een geliefkoosd plan van hem in den weg „ stond, maar wier hoog topgewelf ook het eenigste teeken „ voor het inloopen in de baai was, en dus zeer de vijan„ delijke kruisers begunstigde. De burgemeesters waagden „ het, zich tegen dit ontwerp aan te kanten. Kort daarna „ stond de kerk in den brand; en, daar het gebouw hierdoor

„grootelijks verteerd en beſchadigd werd, zoo verdween „het overige ras tot op de grondvesten. (De brandſtichters „kwamen nooit aan den dag.) De militaire wegen, die, op „zijn bevel, eenige honderd mijlen ver in het eiland aange„legd werden, hebben het leven aan duizende *Javanen*, „die men aan dezen gedwongenen dienst opofferde, gekost. „Met de blanken handelde hij niet minder willekeurig." — Voorts leeren wij uit de beſchrijving *Java* en *Batavia* zeer goed kennen.

Het ſlot dezes werks beſchrijft den verderen overtogt naar *Engeland*, in het liefelijk gezelſchap eener ſlang, *Boa conſtrictor* genaamd, de beſchrijving van wier vraatachtigheid, uit dit verhaal, in een ander *Nederlandsch* Maandwerk is overgenomen, en eenen *Ourang-Outang*. De ſlang ſtierf onderweg. — Lord ARMHERST legt in 't voorbijgaan een bezoek bij BUONAPARTE af, en de reizigers komen behouden in *Engeland* aan, met dat gevoel van trotschheid en zelfvoldoening, waarmede de *Brit* alles, wat het zijne is, dus ook zijn land, beſchouwt, en alles, wat niet het zijne is, dus ook andere landen, veracht.

De voorſtelling is in beide werken levendig en belang inboezemende, de taal vrij zuiver, en de ſtijl vloeijend.

De Gevangene in Rusland, eene Geſchiedenis uit de merkwaardige Jaren 1812, 1813 *en* 1814; *zijnde een Tegenhanger van* KOTZEBUE's *Krijgsgevangenſchap in Frankrijk. Uit het Hoogduitsch. Te Amſterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 208 *Bl. f* 2-8-:

Alweder eene Vertaling van eene Vertaling! Het oorſpronkelijke is in't *Fransch* geſchreven: *Le Priſonnier en Ruſſie*, daaruit, blijkens den titel, in 't *Hoogduitsch* overgezet, en nu weder uit, deze laatſte taal (is dan het *Fransch* nog niet gemeenzaam genoeg, ook aan onze Vertalers?) in de *Hollandſche* vertaalfabrijk gekomen. Zoo veel eer (indien het eere mag heeten) was dit Romannetje naauwelijks waardig; want men maakt den jongen KOTZEBUE tot een' verdichter, wanneer men dit boeksken als eenen *tegenhanger* tot zijne Geſchiedenis wil uitventen. Het draagt (ook door geene namen

te

te noemen) alle blijken van een' Roman, en is als zoodanig geen van de minſten. Een braaf *Fransch* Officier, die tot zijnen eerſten veldtogt juist dien in *Rusland* treft, redt in het brandende *Moskou* een paveljoen, waarin zich eene zieke Dame en hare dochter bevinden. De eerſte is eene *Franſche*, eene vriendin der moeder van ALFRED, den jongen Officier, ſedert met een' *Ruſſiſch*' Generaal gehuwd; deze is met zijn' zoon in den ſlag bij de *Moskowa* geſneuveld, en heeft nu weduwe en wees hulpeloos achtergelaten. De jonge *Franſchman* betoont aan moeder en dochter alle oplettendheden, verlieft (dat ſpreekt van zelve) op de dochter, en wil haar met zich nemen gedurende den aftogt des legers. Men kent dien voor *Frankrijk* heilloozen, voor *Europa* zoo zegenrijken aftogt. Voor eene vrouw was die reis niet aangenaam; echter bleef het minnende paar bijeen tot aan de *Berezina*, bij wier overtogt ALFRED van zijne geliefde ANGELA wordt afgeſcheiden; hij brengt het echter nog tot en door *Wilna* heen, waar hij, genoegzaam in 't gezigt van de haven der redding, wordt gevangen genomen, terug naar *Rusland* geſleurd, naar *Siberië*, doch krijgt onderweg de vergunning om te *Kaſan* te blijven, ontmoet daar de weduwe des broeders van ANGELA, wordt door haar in zijne vlugt begunſtigd, verliest onderweg, te midden eener menigte van gevaren en tegenſpoeden, zijn' vriend EUGENIUS, wordt eindelijk door een *Poolsch* huisgezin onderſteund om *Frankrijk* te bereiken, waar zijne moeder, tot welke zich ANGELA reeds voorlang begeven had, hem met opene armen ontvangt, verblijd over de terugkomst des Konings.

Aanmerkingen van belang hebben wij op dezen Roman zoo min, als uitſtekende plaatſen daarin gevonden: ſlecht is hij niet, maar ook niet verheven boven den drom zijner medebroeders: het is ook hier: *aurea mediocritas*.

Kerkklokstoonen, enz. Door F. STRAUSS. *IIde Stuk. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8*vo.* 153 *Bl.* *f* 1-16-:

Bij de aankondiging van het eerſte Stuk van dit belangrijk werkje beloofden wij, wanneer het tweede zoude verſchijnen, daaruit eene proeve te leveren. Wij doen dit uit de afdeeling, getiteld:

„ DE MIDDERNACHT.

Den ganſchen dag was ik in al de bezigheden van mijn ambt werkzaam geweest. Ik had in eene volle vergadering tot de ganſche gemeente geſproken; ik had gedoopt, getrouwd, kranken getroost, en kinderen onderwezen. Wanneer het tegenwoordige zich met zulk eene volheid aan ons opdoet, dan overmeestert het ons gemoed. Hoe verlangt men dan aan den avond naar beelden uit eene andere wereld! Zoo als ik gewoon ben, had ik ook ditmaal, toen ik in den ſtillen avond op mijne boekenkamer gekomen was, mijne verademing in den ouden tijd der eerſte Christenkerk gezocht.—

De middernacht verſcheen. Immer brengt deze zijne eigendommelijke ſtemming mede. Die rustige ſtilte op aarde, dat verbleeken der kleuren, dat ſtoute en reusachtige der voorwerpen, dat verhevene en wonderbare, dat de hemel vol ſtarrelicht is, terwijl de aarde in donkerheid ligt, — dat alles verplaatst ons in eene ſtemming des gemoeds, waarin men meer dan anders zich geneigd gevoelt, om de grootſte voorwerpen, het verledene en het tegenwoordige, leven en dood, hemel en aarde te omvatten. — Ik mogt wel [is in dit verband geen Hollandsch] beweren, dat het tot het leven van eenen Christenleeraar behoort, ſoms met de eerſte vaders der kerk eenen middernacht te vieren, om zoo uit de natuur en de geſchiedenis die groote en verhevene gezindheden te leeren, welke hij ieder uur behoeft; daardoor bevindt hij zich te gelijk in eene hoogere gemeenſchap. — De dag bragt hem onder de menſchen, en de nacht voert hem op tot de verhevener geesten. Bij den dag heeft hij zijne broeders naar boven gewezen, en in den nacht willen zijne verhemelde broeders hem van boven verſterken. Dat is ook regt prieſterlijk, en verwekt in zijn hart den overgang van de zigtbare tot de onzigtbare wereld, terwijl het te gelijk in zijn leven de vrije openhartigheid met de beſlisſendſte ingetogenheid vereenigt.

Iets daarvan ondervond ik in dit uur. —

Ik verliet mijne kamer, en ging naar het kerkhof. —

Het was een zoele zomernacht. De ſtarren flonkerden heder. De maan ſcheen op de graffteenen, die eene lange, zwarte ſchaduw achter zich wierpen. Doodſche ſtilte heerschte op het lijkenveld. Uit de ſlapende ſtad ſteeg geen enkel ge-

geluid, dan alleen dat van den eerſten ſlag van het middernachtelijk uur, dat van den verwijderden kerktoren galmde.

De graven der leeraars zijn bij die der kinderen, aan den muur, waar de populieren ſtaan. —

Hoe verblijdde het mij, dat juist hier de herders der gemeente ſliepen! [In *Duitschland* — zegt eene noot — is de verplaatſing der leeraars eene zeldzaamheid.] —

Gelijk in het leven, zoo ook in den dood, is de gemeente rondom hen. —

Mijne overdenkingen werden ſteeds levendiger en ernſtiger. Ik gevoelde behoefte om te bidden; op den grafheuvel eens voorvaders boog ik mijne knien en bad.

Het ſloeg één uur. Ik ſtond op. De voetſtap van den nachtwaker klonk door de ſtille ſtraten der ſtad. *Wachter — wachter! is de nacht haast voorbij?* had ik hem wel willen toeroepen. —

Toen ik op mijne ſtudeerkamer, bij de beeldtenisſen mijner voorgangers, en bij de opengeſlagen gedenkſchriften van de eerſte Christenkerk terugkwam, en op alle de gedachten en gevoelens [aandoeningen] terugzag, die dezen nacht mijn binnenſte vervuld hadden, ondervond ik eenen zegen, die mijne ganſche ziel verhief, — nieuwen moed, verſche vreugde en een verſterkt geloof."

De kleine Emigrant en andere Verhalen uit de Geſchiedenis van onzen Tijd, door den Schrijver der drie Jaren van Rampſpoed. Niet vertaald. Te Amſterdam, bij J. van der Hey. 1818. *In gr.* 8*vo.* 310 *Bl. f* 3-12-:

Wij zien op het titelvignet den KLEINEN EMIGRANT in zijn ſchommelend wiegje, zoo als hij daar op het ijs van een onzer vaderlandſche meren, in den winter van 1794 en 1795, door een paar arme maar brave lieden, gevonden wordt, die, zelve kinderloos, hem als hun eigen kind opvoeden; en nooit ware hij voor iets anders, dan het kind van hunne overledene bloedverwante, gehouden, ware hij niet, door de neuswijsheid van den ſchoolmeester, (die er een woord van vernomen moet hebben) aan het uitvragen zijner pleegmoeder, en met zekere portefeuille bekend geraakt, die met eenige

onbekende, welligt toover-papiertjes, gevuld was, en ware hij niet door kinderlijke nieuwsgierigheid gedrongen, om eens behendig zoodanig papiertje te ontfutfelen, en door een fpeelkameraadje uit te vorfchen, of daardoor ook iets van zijne ouders blijken kon. Ongelukkig was daarvan het gevolg; want de vader van het meisje, eene Engelfche banknoot herkennende, gaf de zaak aan bij den Regter, waardoor de goede ouden in verdenking vielen van kinderroof, diefftal, en misfchien wat ergers nog. Zij geraakten echter op vrije voeten; en, 't geen wederom gelukkig was, de kleine Emigrant kwam nu, met den bij hem gevondenen rijkdom, onder voogdij, en in het gezin van eenen braven en verftandigen opvoeder, wiens pogingen ook volkomen gelukten; zoodat hij, niettegenftaande de tierfering der Hollandfche fondfen, tot welker aankoop men de banknoten fchijnt befteed te hebben, naar de Hoogefchool bevorderd werd, met het uitzigt op een huwelijk met 's mans regt beminnelijke dochter. Hier, echter, was hij bijna door eene Franfche Sirene verftrikt, aan welke hij wel ontfnapte, maar, helaas! niet dan nadat hij zijn geheim had verklapt; waarvan 't gevolg was, dat hij weldra onder de Franfche Douaniers door eenen gewaanden vader, met zijn goedje, werd opgeëischt. Deze fchurkerij werd echter ontdekt; dan, ten gevolge der wraak van dien deugniet, moest onze held als *guarde d'honneur* voor NAPOLEON optrekken. Nu ontmoette hem allerlei, en zijn voor het vrouwelijk fchoon wat al te gevoelig hart bleef juist zijner Hollandfche liefffte niet al te getrouw. Deze vernam het, en het had haar bijna den dood gedaan. Daarna had een rijke neef uit de Oost welligt ook hare eerfte liefde doen wankelen, bijaldien onze held niet juist nog in tijds ware teruggekomen. Hoewel hij nu op zijn omzwerven zijnen wezenlijken vader gevonden en herkend had, en ontdekt, dat moeder en bediende, met hem in zijn wiegje, den vooruitgereisden vader, een groot en genadig Fransch Heer, in diens vlugt naar Engeland bij den inval der Franfchen in Holland, hadden moeten volgen, en waarfchijnlijk waren verongelukt; hoewel hij dit, zeggen wij, had ontdekt, nam hij echter het verftandig befluit, deze ontdekking voor zich te houden, en terug te keeren naar zijne waardige Hollandfche vrienden en weldoeners; en hij geniet nu in de armen zijner hem getrouw gebleevene geliefde

het

het gelukkige leven van den werkzamen en gerusten middelstand. En deze zijne welberadene keuze zij dan ook voor iederen Lezer, al is hij niet in zoodanig een zonderling geval, eene heilzame les; terwijl men overigens ook, door geheel dezen kleinen Roman, vele nuttige, waarschuwende en aanwijzende wenken, van allerlei aard, zal aantreffen, die der behartiginge overwaardig zijn.

De *andere* Verhalen zijn korter, en drie in getal. — JAKOB BIJ LABAN; namelijk een hedendaagsche Jakob en Laban en Rachel, waarbij echter geene Lea komt. De Laban is een rijke boer in het *Oldambt*; en de jonge, aanzienlijke Heer, die zich als boerenknecht vermomde, en, zonder dat Laban het wist, om zijne Rachel diende, leeft nu met zijne Rachel gelukkig, als beschaafd en aanzienlijk landman. Het stukje is niet onaardig, en zal de aanwijzing ten doel hebben, dat wezenlijke beschaving, ook in wijze van leven en genot, niet onmogelijk is, noch ook al te zeer behoeft af te steken bij het vereischte tot den akkerbouw, onder den rijken boerenstand. — DE IJSGANG. Een vondeling, bij eene overstrooming liefderijk door eenen kinderloozen Dorppredikant opgenomen, en door diens nalatenschap in staat tot de studie, ontdekt; bij toeval, zijne wezenlijke, geringe en arme ouders, die, omdat zij den dood van dit hun kind niet konden bewijzen, en tot het verzorgen van eenen plaatsvervanger onvermogend zijn, vervolgd werden van wege de Conscriptie, onder den Franschen dwang. Zich wijselijk niet ontdekkende, om zelve niet nutteloos wederom te moeten afdalen tot den geringeren stand, redt hij hen heimelijk uit dit ongeval, met opoffering van geheel zijn vermogen en uitzigt. Zijne plotselinge armoede bragt hem in verdenking; en nu ontviel hem ook de hoop op zijne geliefde. Deze, echter, kwam, door een gelukkig toeval, der waarheid op 't spoor, en door hare ouders werd hij nu in staat gesteld tot studie en huwelijk. — DE NIEUWE ARIADNE. Mejufvrouw Lize, eene Predikantsdochter, op een der kleine eilanden onzer vaderlandsche zeekusten, redde eenen knappen Engelschman, bij toeval daar achtergebleven, van de Fransche naspoering, huwde hem eindelijk, en het paartje leefde als herder en herderin, op een nog kleiner eilandje, eenzaam en vergeten. Gelukkig ook; tot dat het den jongen Lord toch wat te eenzelvig en vervelend werd, waarom hij zijne kans

eens waarnam, om met een Engelsch ſchip, dat het toeval daar bragt, te ontſnappen. De verlatene ontdekte het ſpoedig, en zwierf wanhopend met haar bootje op zee, (en daarom zal zij *Ariadne* heeten;) gelukkig echter, want het ſchip was verbrijzeld, en zij redt nu haren man, die daar in de Noordzee zwom; en de verzoening was, bij zulk eene redding, ſpoedig getroffen. Gelukkig al verder werden de gelieven naar de Schotſche kusten gedreeven; en de edelmoedige ouders van den man, het meisje regt doende, bevestigden het huwelijk.

De *Letteroefenaars* maken ditmaal geene aanmerking; en meenen, dat onze jonge lieden den *kleinen Emigrant*, met zijnen *appendix*, in een uur van uitſpanning, met leerrijk genoegen zullen lezen.

De Hervatting van den Predikdienst, door den Wel-eerw. Heer A. L. C. COQUEREL. (*Eene Cantate.*) *Door* G. C. DUBOIS, née SAVARY. *Te Amſterdam, bij* A. Vink. *In gr.* 8*vo.* 4 *Bl. f* :-4-:

Het ſpijt ons, dat de Jufvrouw Hollandsch is gaan ſpreken. Men verſtaat dat hier zoo algemeen volkomen, dat elk foutje voor den dag komt, en geen enkele *gulden klank*, gelijk haar Ed. zich ergens zeer naïf uitdrukt, behoorlijke werking doet, zoo er geen gulden, of zelfs wel gouden, zin in opgeſloten ligt. Zij zegt wel, dat *gansch Nederland het moet weten* — welk een man, namelijk, COQUEREL is, en hoe hij, met de ondeugd in een regelmatig gevecht, en dan nog links en regts door nijd en wangunst beſprongen, zoo maar alles, ſamt ongeloof en bijgeloof, heeft verjaagd —, maar dit komt ons nog zoo noodzakelijk niet voor: want die arme menſchen, welke geen Fransch verſtaan of al te ver af wonen, hebben er immers maar hartzeer van, en zouden ſlechts gevaar loopen minder te vreden te zijn met hunne eenvoudige vaderlandſche prekers, gelijk men zegt dat vele dames betuigen ná COQUEREL niemand meer te kunnen hooren; (het zou hier dus gaan, zoo als die geleerde Rabbi zeide: „Adam heeft van den appel gebeten, en hij is blind geworden; maar wij, och arm! hebben niet eens geproefd,

proefd, en wij zijn toch blind") — maar is het, bovendien, wel ſtichtelijk en christelijk en liefderijk voor de herſtelde eendragt en vrede in de gemeente zelve, door COQUEREL bediend, om zoo luide van *kabalen* te ſpreken, die *verſtomd* zijn, benevens al die andere ſcheldnamen en verguizingen, welke, over het algemeen, in eene Cantate zoo jammerlijk valsch klinken? — Wat is er dan toch eigenlijk gebeurd? Is de zaak in proces geweest, en is gebleken, dat de wet geen examen van COQUEREL vorderde? Of is der Commisſie, die hierop aandrong, van hoogerhand het zwijgen opgelegd? (*quod Deus avertat omen!*) Neen, naar men ons verzekerd heeft, is eene minnelijke ſchikking getroffen, waarbij beider eer bewaard en niemand geheel in het ongelijk geſteld werd. Wie verheugt zich daarover niet? Wie is niet blijde met deze uitkomst, al meende hij ook, dat wij er niet bij zouden verloren hebben, zoo de jongman in Frankrijk gebleven was, en daar aan het bouwvallig geſticht van geloof en goede zeden wat blijven werken? Maar wie moet zich dan ook niet ergeren, wanneer het gekras eener ontſtelde lier al de voorgevallene onaangenaamheden op de onaangenaamſte wijze herinnert? Wie moet zich niet ergeren over het ſmakeloos geſnork en geblaas, dat zeker den man zelven, die er het voorwerp van is, een' gloed van ſchaamte, verontwaardiging en toorn zou op de kaken jagen? Immers des mans werk is openbaar — de proeven zijner bekwaamheid zijn in openbaren druk uitgegeven — ganſch Nederland, voor zoo ver het Fransch leest, kan met eigene oogen zien. Wat behoeft eene vrouw..... Doch wij willen er geen woord meer van zeggen. Het ſtuk is, van welken kant ook beſchouwd, beneden de kritiek.

Zou men niet, zonder den tuſſchengevoegden naam, aan den Heiland zelven denken, (die hier trouwens overal op den achtergrond ſtaat, en *zijne* kerk zelve aan COQUEREL hoort toekennen) bij de lezing dezer twee voorlaatſte regels?

Triomf! hij blijft ons bij! wat heil ſtaat ons te wachten!
Triomf! want COQUEREL begeeft ons nimmermeer.

Ma-

Magazijn voor Kinderen, van Mevr. LE PRINCE DE BEAUMONT. *Omgewerkt en veranderd naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd. Door* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *II Deelen. Met Platen. In 's Gravenhage, bij* de Erve J. Thierrij en C. Menſing en Zoon. 1819. *In kl.* 8*vo. Te zamen* 1091 *Bl. f* 4-16-:

Het werkje, dat bij het tegenwoordige ten grondſlag, en meer dan ten grondſlag ligt, is genoegzaam bekend en in hooge achting; het hield toch natuurlijk zijne plaats in de boekverzameling van menige nu reeds bejaarde Dame, en toen het, in onze taal ook, in het licht kwam, was het het nuttig en aangenaam leesboek voor onze aankomende meisjes in den hoogeren en beſchaafden burgerſtand, en bleef dit jaren aaneen. Het is ſinds door een aantal andere, en daaronder misſchien zelfs betere, geſchriften voor de jeugd verdrongen; evenwel treffen wij bij menige brave huismoeder niet zelden de herinnering aan, dat zij hetzelfde, waarmede hare meisjes nu werden onderrigt, beſchaafd en gevormd, *even goed* en met onuitſprekelijk genoegen in hare BONNE gelezen had; en geheel het werkje heeft veel onderhoudends, is geſchreven in eenen dikwijls naïven, indrukmakenden toon, en geeft niet enkel oppervlakkige, vrij algemeene kennis, maar prikkelt den leerlust tot iedere nuttige wetenſchap; terwijl het overal het hart der kinderen vormt, en tevens voor moeders en opvoederesſen, in de wijze, hoe men kinderen leiden, beſchaven en veredelen kan, een meesterlijk voorbeeld is. Het verblijdt ons daarom, dat de bekwame Mevr. VAN MEERTEN het wederom uit den vergeten hoek te voorſchijn bragt, en er de hand aan ſloeg, om het in een meer bevallig gewaad, naar den *tegenwoordigen* ſmaak, en voor de *tegenwoordige* jeugd opzettelijk ingerigt, te herſtellen in deszelfs vroegere, welverdiende regten. Zij had het bij hare eigene kinderen en kweekelingen opgemerkt, hoe de kleederen den man maken, gelijk men zegt, en dat zich beter voordoende boeken en boekjes voor de jeugd, hoewel dikwijls van vrij minder innerlijk gehalte, MA BONNE deden minachten en ongelezen ter zijde leggen, waardoor het goede, dat aan nieuwere geſchriften ontbrak, nu ook verloren bleef. Overigens erkent zij gaarne, dat wij ſinds de eerſte uitgave van MA BONNE nog

nog al het een en ander hebben aangeleerd, en niet meer, als toen, door toovergeſchiedenisſen enz. de kinderen alzoo leeren en ſtichten. — Haar arbeid was intusſchen niet gering. Zij volgde Mevr. DE BEAUMONT, evenwel niet ſlaafsch, maar met oordeël, en volgde vooral de Natuur. Zij behield van hare voorgangſter alles, wat zij kon, en dat was niet gering; maar zij heeft verſchikt, weggelaten, bijgevoegd, omgewerkt, waar zij dit noodig vond. Voor de ingevlochtene vertellingen, koos zij uit den ruimen, beteren voorraad, dien zij bij de nieuweren vond, het beste; zij zocht op dezelfde wijze onderſcheidene dichtſtukjes, die zij hier invlecht. Bij de Bijbelſche geſchiedenis deed haar de *Bijbel voor de Jeugd* van VAN DER PALM voortreffelijke dienſten. De Natuurlijke Historie heeft zij meer ſysthematisch behandeld, en de plaatſelijke Aardrijkskunde, ſlechts een dor geraamte in het oorſpronkelijke, en moeijelijk te verlevendigen, geheel weggelaten; maar daarentegen dit door beſchouwing van eenige fabrijken en werkplaatſen, en het geven van eenen Technologiſchen *curſus*, eenigermate vergoed.

Vindt deze haar arbeid bijval, en herneemt alzoo het *Magazijn voor Kinderen*, in dit nieuw gewaad nu, deszelfs eervolle plaats bij Moeders, Opvoederesſen en Kinderen, dan zal zij ook het *Magazijn voor jonge Jufvrouwen* en *voor volwaſſene Meisjes* op dezelfde wijze bewerken; en wij houden deze, hoewel zwaardere, arbeid haar zeer wel toevertrouwd. Voor 't minst dit werkje levert overvloedig bewijs van bijzondere naarſtigheid, oordeel en goeden ſmaak; en Mevr. VAN MEERTEN heeft de kunst, om tot kinderen, en uit den mond van kinderen, te ſpreken, deels en in eene groote mate oorſpronkelijk, deels zeer juist van hare voorgangſter afgezien. Wij twijfelen niet, of zij legt eere in bij menig kind en bij menige moeder.

Ieder Deel heeft twee keurige en bevallige Plaatjes, alleruitmuntendst door W. VAN SENUS gegraveerd.

A ſeries of Commercial Letters, intended to give a general knowledge of buſineſs to thoſe young perſons, whoſe views are directed to commerce. Zutphen, bij *H. C. A. Thieme*. 1818. 8vo. 205 pag. *f* :-18-:

Bouw-

Bouwſtoffen ter oefening in het vertalen uit het Nederduitsch in het Fransch. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1819. *In kl.* 8vo. 86 *Bl. f* :-6-:

Almanak voor het lager Onderwijs en de Opvoeding, uitgegeven door Leden van de Commisſie van Onderwijs in Vriesland, voor het Jaar 1819. *IV. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In* 12mo. 112 *Bl. f* :-8-:

De zeer verdienſtelijke Boekhandelaar THIEME levert ons alhier wederom eenige geenszins onbelangrijke ſtukjes, waardoor hij het vak van Schoolwezen en Opvoeding bijzonderlijk aan zich verpligt.

No. 1 behelst vrij volkomen alles, wat dagelijks in den handel voorkomt, tot zelfs met het voorbeeld eener loopende rekening, gerigt naar de behandeling van een Engelsch kantoor. Overal zijn onder de brieven eenige gepaste Hollandſche aanmerkingen gevoegd, welke betrekking hebben tot den onderſcheidenen ſtijl, zoo in de Engelſche als Nederduitſche taal. Voor zoo ver ons bekend is, overtreft dit werkje alles, wat te dezen opzigte het licht ziet.

No. 2 behelst, in drie afdeelingen van geſprek, verhaal en brieven, zeer wel datgene, wat de titel uitdrukt, en ſtelt onderaan, bij mangel van woordenboek, de Franſche bewoordingen en ſpreekwijzen. Bij de nalezing vinden wij wel de algemeene bedoeling op het gebruik der Franſche ſpraakregelen; doch zouden echter nog altijd de voorkeur geven aan eene geleidelijke ontwikkeling dier regelen, waarbij eene geſtadige opklimming van het eenvoudige en gemakkelijke tot het zamengeſtelde en moeijelijke in acht genomen wierd.

No. 3 handhaaft volkomen de waardij der drie vorige uitgaven. Na den kalender vindt men het verſlag wegens het lagere Schoolwezen in Vriesland; en het is niet dan met bijzonder genoegen, dat wij, in de 9 Schooldiſtrikten, 24 Onderwijzersgezelſchappen ontmoeten. Voorts beveelt zich deze Almanak door de uitgezochte keur van aangename, onderhoudende, nuttige en belangrijke aanmerkingen, verhalen, dichterlijke uittrekſels, mengelingen, anekdoten, en geſchied-, aardrijks- en natuurkundige bijzonderheden van Vriesland, welke wij alhier bij name niet kunnen opgeven. Deze Almanak verdient in ieders handen te zijn, wien het lager Onderwijs ter harte gaat; en wij verlangen zeer, dat het voorbeeld dezer bewerking en uitgave in alle overige Provinciën naauwkeuriglijk gevolgd worde.

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen.*

(*Vervolg van bl.* 457.)

In het derde Deel wordt de ſtaat van het maatſchappelijk leven in dit (derde) Tijdperk (namelijk van Abraham tot op Mozes) nagegaan: men vindt de nomadiſche levenswijs nog veel in gebruik; ſchoon trapswijze toenemende beſchaving thans reeds een groot gedeelte des menschdoms in grootere, meer geregelde, en aan vaste woonplaatſen verknochte, maatſchappijen te zamen verbonden, en daardoor onderſcheidene volken, die in bijzondere landſtreken hunne vastbepaalde woonplaats hadden, had gevormd. De Vorſtendommen bleven, ondertusſchen, nog verre van dien luister, welken de oude Griekſche Schrijvers b. v. aan de rijken van Asſyrië en Babylon toeſchrijven, en waren hoogstwaarſchijnlijk binnen elks Vorſten vaderland bepaald. Aangaande Babel is in dit tijdperk alles onzeker. Het Koningrijk Asſyrië, hedendaags *Kurdistan*, was een land van niet zeer groote uitgeſtrektheid en van kleine magt; dit tijdperk levert ook weinig berigt aangaande hetzelve. Een der oudſte landen is dat der *Casdim* of *Chaldeën;* maar deze en de Babyloniërs zijn niet hetzelfde volk. Wijders worden in de geſchiedenis van Abraham verſcheidene kleine Vorſtendommen gemeld.

Een, reeds in dit tijdperk, zeer magtig Koningrijk was Egypte. Het was reeds lang een, door eene regering welgeordende, ſtaat; een Koningrijk, welks Koning den eernaam droeg van Pharaö, zijne *vorſten* of hovelingen had, en het getal zijner vrouwen willekeurig kon vermeerderen; en dit alles reeds ten tijde van Abraham. Later leeren wij het, in den Bijbel, nog

aanzienlijker kennen, en het muntte zeker boven andere volken uit in ouderdom en vroege beſchaving. — De aarde, ziet men, was al vrij bevolkt; en de nakomelingen der Nomaden, na de uitvinding van den akkerbouw, zich nederzettende, waar de landſtreek voor die hantering niet ongelegen ſcheen, werden de vaders dier landen.

Het was echter voor de vorming der menschheid niet genoeg, dat er afzonderlijke maatſchappijen beſtonden; deze moesten zich ook onderling verbinden, en wij vinden de middelen daartoe reeds in dit tijdperk gebezigd, als: onderlinge verdragen en verbonden, eerst wel alleen tusſchen bijzondere perſonen, maar naderhand ook tusſchen volken. Zij werden geſloten door zinnelijke teekenen, ook door den eed. Vervolgens was eene der plegtigſte verbindtenisſen het huwelijk, waarin God vooral nog veel moest toelaten, dat eigenlijk niet met zijnen heiligen wil ſtrookte, om grooter kwaad voor te komen, waartoe onder de onbeſchaafde menſchen van dezen tijd veel overhelling was. Zulk een ingeſlopen, maar niet wel nog uit te delgen, kwaad was de veelwijverij; en hiervan was het gevolg despotiek gezag over de vrouwen, ſchoon bij de, door den waren Godsdienst bewerkte, eerstvaders minder. De beginſelen, echter, van opſluiting, van ſlavernij, van het koopen der vrouwen zijn hier reeds te ontdekken. De ſchande der kinderloosheid en de begeerte naar *vele* kinderen hadden ook derzelver eigenaardige uitwerkſelen. De huwelijkstrouw werd, met dat al, heilig geacht, en de echteſtaat was algemeen. Het Goddelijk onderwijs had kennelijken invloed op den ſtaat der huwelijksverbindtenisſen; ſchoon deze nog ver van volmaakt waren.

Een middel ter vereeniging, tusſchen verder van elkander verwijderde volken, is de koophandel, en de daarmede zeer naauw verbondene ſcheepvaart. — In den ſtaat der natuur kon het menschdom wel buiten den koophandel; maar het is in zulk eenen ſtaat nooit geweest.

weest. Verwisseling van het overbodige tegen datgene, wat anderen overhadden, daarin bestond de eerste koophandel, die zich niet zeer ver kon uitstrekken. Met verfijning en beschaving des menschdoms nam hij echter toe, en hiermede al wat hem bevorderen kon, als: veiligheid der wegen, kunst om de goederen te vervoeren, kennis aan andere volken, middelen om groote wateren over te komen. De trapswijze vordering hierin wijst de Bijbel juist aan. Reeds bij Abraham vinden wij zekere *luxe*, melding van reistogten, beginselen van gemunt geld. Ten tijde van Jakob reeds meer Ook het boek van Job toont meer dan één spoor van vorderingen in den handel, die dus in dit tijdperk reeds aanmerkelijk waren, schoon zij zich alleen bepaalden tot den handel te lande.

De alleroudste oorsprong van den scheepsbouw kan niet aangewezen worden. Eene soort van vlotten was er, buiten twijfel, het eerste beginsel van. Ook van de zeevaart kunnen de eerste proeven niet aangewezen worden; maar zij moet in dit tijdperk reeds, bij sommige handeldrijvende volken, vrij aanmerkelijke vorderingen gemaakt hebben. Jakob sprak reeds van het scheeprijk strand der zee.

Er was in dit tijdperk reeds geene grootere of kleinere maatschappij meer, welke niet haar hoofd, bestierder, vorst of koning — het onderscheid tusschen deze namen was niet naauwkeurig bepaald — erkende. Onder de herdersvolken waren zij *Emirs* of *gezagvoerders* betiteld. Zij waren rijk, hadden eene soort van krijgsmagt, waren vrij onafhankelijk, en werden ook wel in naburige oorden als vorsten en regters geëerbiedigd. Ondertusschen was het hun niet te gering, hun eigen paard te zadelen, enz. Zij droegen den naam van Koningen niet.

Bij gevestigde volken was de eenhoofdige regering de oudste, en rustte doorgaans op het regt der eerstgeboorte. De Koningen hadden het regt der vaders, en hunne werkzaamheden waren eenvoudig. Zij waren te-

tegelijk Opperpriesters des volks, maar ook aanvoerders in den oorlog. De vorſtelijke regering nam, volgens de kindſche denkbeelden der menſchen, zeer ras iets van *Godsregering* (*Theokratie*) aan. En met dit al was de magt der Koningen zeer bepaald. Oudſten werden voor de beste raadgevers van den Vorst gehouden, en verdienſtelijke mannen matigden zich ook gezag aan. Langzaam en natuurlijk ſloop het *despotismus* in. De Vorſten, inzonderheid de Herdersvorſten, hadden eene zeer eenvoudige huishouding, maar genoten groot ontzag, naar den aard der mindere beſchaving, door ſterkſprekende uiterlijke teekenen aan den dag gelegd. Hiertoe behoort inzonderheid de aanbieding van geſchenken. De uiterlijke teekenen van gezag en eerbiedwekkende majeſteit namen algaandeweg toe, en gaven wijziging ook aan het Godsdienſtig eerbewijs.

De eerſte kleine maatſchappijen vereischten weinige wetten; uitgebreidere, naderhand, meer. Men vindt dus in de eerstvaderlijke tijden ook geene geſchrevene. De wetten waren oude gewoonten. Veehoederij en akkerbouw, die veel bevorderden, zijn ook de grondſlagen der wetten geweest. De Egyptenaren ſchijnen het eerst geſchrevene wetten gehad te hebben.

Wetten maken ſtraffen noodzakelijk. Die der wederwraak is zeer oud. Bij de eerstvaders beſtonden geene andere ſtraffen, dan op moord, dieverij, en overſpel der vrouw. De Egyptenaars hadden ook nog andere. Al wat de Bijbel te dezen aanzien berigt, komt juist met den ſtaat der beſchaving telkens overeen.

In de vermelding van de regtsplegingen is de Bijbel ook zeer eenvoudig, en teekent met eene duidelijkheid, die het eenvoudige waarheidsgevoel zeer helder in de oogen ſchittert, de kindschheid van dien tijd des menschdoms, waarvan thans gehandeld wordt. De huisvaders ſpraken regt; hierop volgden de ſtamhoofden, en deze werden naderhand vervangen door de Vorſten, welke voorzitters van het gerigt waren. Nog was de regtspleging de zaak van het geheele volk.

On-

Onder de menſchen, gelijk zij zijn, is geene zamenleving in maatſchappijen denkbaar zonder twisten. De eerſte oorlogen waren voldoening der wraakzucht, zonder meer. Zoo vinden wij ze ook in den Bijbel. Naderhand werden zij voor de Vorſten aanleidingen en middelen ter uitbreiding hunner magt. In de eerstvaderlijke tijden was de kunst van oorlogen zeer eenvoudig; niet zoo, echter, in Egypte. De zwervende herders kozen de ſterkſten uit hunne onderhoorigen, en oefenden hen in eene eenvoudige krijgskunde. Egypte levert onzer kennisſe het eerſte zekere voorbeeld eener ſtaande legermagt. Bij tijdsvervolg bediende men zich in den krijg ook van dieren, inzonderheid van paarden, en vond de kwetſende wapenen uit. Geregelde manier van krijgvoeren wordt in dit tijdperk nog niet aangetroffen; maar dezelve ging met veel woede en wreedheid verzeld.

Eene der krenkingen van de regten der maatſchappij lag te allen tijde in de overheerſching van den kant der aanzienlijken. Het Oosten leverde aan het despotismus veel voedſel, en de Bijbel levert er ons ook ſtalen van inzonderheid in dit tijdperk in Egypte; en wat dezelve ons daarvan vertoont, is geheel overeenkomſtig met de natuur der zake.

Dit despotismus, gevoegd bij den oorlog, heeft den eigenlijken, onderdrukten ſlavenſtand — wél te onderſcheiden van den oorſpronkelijken ſtaat van ondergeſchiktheid — doen ontſtaan. Daarom vinden wij, ook reeds in dit tijdvak, zoo vele ſlaven; hoewel men zich aan eenen Abraham, Jakob, Job *gewillig* onderwierp. — Vermeerdering der weelde en verzachting van krijgsregt maakte den ſlavenhandel noodzakelijk. Toch ſchijnt de toeſtand der ſlaven nog vrij dragelijk geweest te zijn.

Wat aangaat de zeden en gewoonten van dit tijdperk, zoo leeren zij ons, als hoofdkaraktertrekken des menschdoms in hetzelve, kennen: kinderlijke eenvoudigheid, heerſchende zinnelijkheid, gebrek aan kieschheid

heid en fijnheid van ſmaak en gevoel, overmatige levendigheid van hartstogten, gastvrijheid.

Bij een menschdom, dat in vele opzigten nog zoo kinderlijk eenvoudig was, hadden echter, zelfs niettegenſtaande meerdere verſtandelijke opklaring, Godsdienſtige en zedelijke verlichting en verbetering nog weinig veld gewonnen. De kennis van den éénen waren God bleef nog wel zeer lang bij verſcheidene Oosterſche volken bewaard; maar de afgoderij vermengde er zich mede, en wischte alle ſporen van den waren eerdienst eindelijk uit. Daarom moest God de zedelijke verbetering des menschdoms met de uitroeijing der afgoderij beginnen. De zeden hebben zich ook altijd naar de meerdere of mindere zuiverheid der Godsdienſtige denkbeelden gerigt. — De meeste volken, veelligt, hadden nu éénen zamengeſtelden, *half* afgodiſchen Godsdienst. Men had Huisgoden; men eerde de Hemellichten; en dit alles met eenvoudige en ſprekende plegtigheden, gelijk de Vorſten.

In de roeping van Abraham legde God den grond tot zuivering van den Godsdienst; en juist de verkiezing van dezen *éénen* man doet ons Gods voorzienig beſtuur aanbidden, zoowel als, voor zoo ver wij daaromtrent onderzoeken mogen en kunnen, de roeping van juist *dezen* man.

Het onderwijs, nu, dat Abraham ontving, was meer ontwikkeld, dan dat in vroegere tijdperken; en wij merken hier reeds opklimming van openbaringen op. De dienst van God zou niets dan zegen voor Abrahams nageſlacht zijn; maar ook de geheele aarde zou door dit gezegend worden.

De kundigheden der meest verlichten in dit tijdperk gingen wel, aan den eenen kant, gepaard met uitgebreidere en volkomenere begrippen, dan die in vroegere; echter was alles nog hoogst eenvoudig. De leer van den éénen waren God was algemeene grondſlag; zij hadden eenen diepen eerbied voor Hem, en gevoel van zijne volmaaktheden, gelijk ook eenen krachtigen indruk

druk van zijne, over alles zich uitbreidende en in bijzonderheden gaande, *hoogst magtige* en *liefderijke* Voorzienigheid; en dit geloof is geenszins aan te merken als gewrocht van kindsche denkwijze, die de middeloorzaken voorbijziet, gelijk nieuwere wijsgeeren het gaarne zouden doen voorkomen.

Op eene bijzondere wijze onderwees God de eerstvaders omtrent de zorg, die Hij voor hen droeg, en oefende hun vertrouwen door beproeving. — Niet minder door daden dan door woorden drukte God zijn genoegen of ongenoegen over zedelijk goed en zedelijk kwaad uit; terwijl niet ver vooruitziende, zinnelijke menschen door aanwijzingen van straf of loon *na* dit leven niet zoo zouden getroffen geweest zijn, ja de ontwikkelde leer daaromtrent ligt misbruikt had kunnen worden. Een algemeen onderwijs hieromtrent had God in Henoch gegeven, en zorgde, dat dit bewaard bleve; maar Hij was in de ontdekking des toekomenden levens zeer spaarzaam.

Het werd dus weldra geloofsartikel, dat uiterlijk geluk en ongeluk bewijs van Gods welgevallen en misnoegen was. Dit denkbeeld heerscht ook in het Boek Job. Het geloof aan een toekomend leven is, met dat al, den mensch eigen, en zeer oud. De zwervende eerstvaders beschouwden hun leven als eene vreemdelingschap, hunnen dood als een verzameld worden tot de vaderen. Volksmeening was, dat het ligchaam tot aarde werd, en de ziel aan eene afzonderlijke plaats kwam in het rijk der schimmen, of het doodenrijk.

De uitdrukkingen der Godsdienstigheid waren zeer zinnelijk: offer, gebeden, geloften, reiniging; maar de zedekunde der eerstvaders overtrof toch verre die van alle andere volken, omdat zij op ware Godskennis rustte. Ook het Boek Job is rijk aan heerlijke beginselen.

Men moet echter van de zedelijkheid en Godskennis der eerstvaders ook niet te hoog denken. Ook zij oordeelden zinnelijk; daarom kon Abraham zijnen zoon

Gode willen offeren. Zij hadden ook, onder anderen, ligchamelijke en menſchelijke denkbeelden aangaande de Godheid; en ingevolge daarvan ging God ook met hen om, door middel van verſchijningen. Zoo had ook hunne deugd niet de hoogſte volkomenheid. — Men moet niet vergeten, dat toenadering tot het *despotismus* aan denkbeelden van Gods vrije magt, meer dan van zijne goedheid, ingang verſchafte.

In Egypte liet het despotismus geene groote vorderingen in kunſten, enz. toe. De priesters beeldden de eigenſchap hunner Goden in *hieroglyphen* af, de verborgenheid van welker beteekenis de afgoderij bevorderde. De zeden der Egyptenaren hadden veel goeds. De Babyloniërs bezaten een mengſel van beſchaafdheid en onbeſchaafdheid. De Aſſyriërs beteekenden nog niet veel. De Kanaänieten hadden reeds verſcheidene ſteden, waren oorlogzuchtig, en tamelijk ver in kunſten, die in de onderlinge zamenleving te pas komen. Bij ſommigen hunner heerschte nog de dienst van den éénen waren God. Na de tijden der eerstvaderen geraakten zij zeer bedorven. Ook bij ſommige bewoners van Arabië was nog de dienst van den éénen waren God.

(*Het vervolg hierna.*)

Eere-zuil, ter gedachtenis van de voor twee honderd jaren te Dordrecht gehoudene Nationale Synode, opgeregt door NICOLAAS SCHOTSMAN, *Predikant te Leiden. Te Leiden, bij* J. van Thoir. 1819. *In gr.* 8vo. 104 *Bl.* f :-15-:

Zietdaar, Lezers! een boekje, hetwelk geen Christen, wien de echt Evangeliſche geest, een geest van liefde en nederigheid, bezielt, en wien de vrede der Christenkerk ter harte gaat, zonder ergernis, zonder droefheid en ontevredenheid kan lezen. Elk zoodanige heeft in ſtilte de wijsheid en voorzigtigheid toegejuicht, waar-

waarmede het Hoog Beſtuur der Hervormde Kerk in Nederland (zeker met goedkeuring van het Gouvernement) het tweede eeuwgetijde der Nationale Synode, in de jaren 1618 en 1619 gehouden, onopgemerkt heeft laten voorbijgaan. De Hervormde Leeraar SCHOTSMAN heeft op nieuws willen toonen, hetgene men al voorlang wist, dat zijn *nomen* ook een *omen* is, en voor de Leydſche gemeente, in de maand Mei laatſtleden, twee Leerredenen willen houden, die te zamen een geheel zullen uitmaken, om plegtige gedachtenis van de Nationale Synode te houden; en deze Leerredenen, in dit boekje uitgegeven, zullen nu, zoo als het heet, voor deze Synode eene *eere-zuil*, voor hem zelven gewis eene altoosdurende *ſchand-zuil* zijn. — In de vooraffpraak der *eerſte*, over HANDEL. XX: 30 en 31*a*, (*Uit u zelve zullen mannen opſtaan, ſprekende verkeerde dingen, om de discipelen af te trekken achter hen. Daarom waakt!*) oppert hij de vraag, waarom, daar men voor anderhalf jaar het derde Eeuwfeest der Hervorming heeft gevierd, de Hervormde gemeente in Nederland zich thans niet vereenigt (dit kan niet anders beteekenen, dan, waarom de Algemeene Synode der Hervormde Kerk geene order geſteld heeft) tot eene feestvierende nagedachtenis der Dordſche Synode, tot welker lof vóór honderd jaren hier en daar (hij weet er ſlechts twee te vermelden) redevoeringen werden gehouden? Hij laat antwoorden: „ de tijden veranderen, „ en wij met de tijden." „ Maar (vraagt hij) verandert „ dan ook de waarheid?" Dit is reeds een monnikenſtreek. Neen, de waarheid verandert niet, maar wel de inzage der waarheid, en, hetgene men vóór twee honderd jaren voor waarheid hield, zou thans, bij meerdere verlichting en betere opmerking, wel anders begrepen kunnen worden. — Hij laat verder zeggen: „ja „ maar het oordeel over de Dordſche Synode is nu ge„ heel anders gewijzigd, dan vóór twee eeuwen. Toen „ prees men al, wat zij verrigt had. Nu de driften „ bekoeld zijn, oordeelt men anders." En hoe dan?

Men oordeelt, „ dat deze Kerkvergadering meer uit „ ſtaatkunde, dan uit zucht tot het behoud der waar„ heid zamengeroepen is; — dat de daar behandelde ge„ ſchillen niet zakelijk waren, maar ſlechts op woor„ denſtrijd nederkwamen; — dat er redenen zijn, om „ de vereischte bekwaamheid en het wettig gezag der „ Dordſche Vaderen te betwijfelen; — dat zij zich in „ het beoordeelen der geſchillen meer door menſchelijke „ drift en partijzucht, dan door liefde tot de waarheid, „ hebben laten leiden; — dat hun verrigte arbeid „ niet bekroond is geworden met heilzame vruchten; „ en — eindelijk: dat het in onze dagen, waarin men „ de broederliefde en vereeniging der Protestanten be„ hartigt, niet te pas komt, die oude twisten op te „ halen, en aan de Kerkvergadering, die dezelve zoo „ geſtreng beoordeeld heeft, met lof te gedenken. — „ Deze bedenkingen (laat hij volgen) zijn niet nieuwe„ lings uitgevonden, zij zijn duizendmalen geopperd „ en telkens wederlegd:" (dit is, ten minſte ten aan„zien der laatſte, eene klare onwaarheid) „ maar (ver„volgt hij) nu men het hoofd vol heeft van ſchikking „ en verbroedering, ſchijnt het ſmaak en zaak te zijn, „ dezelve weder op te halen," enz. SCHOTSMAN wil zich, „ door zulke kunstgrepen, niet laten verlei„ den, om de reine asch der Vaderen te onteeren," en, „ opdat zulke verleidende redenen geenen ingang „ vinden in onbevooroordeelde gemoederen," wil hij de opgemelde bedenkingen (voor de duizend en eerſte maal) nog eens kort en bondig wederleggen. Evenwel heeft hij de laatſte, (dat het thans niet te pas kwam, de oude twisten op te halen) zeker omdat hij derzelver wederlegging noch durfde noch konde ondernemen, ſtilletjes laten liggen, en er niet één woord van gerept. — Na de tekstverklaring wordt aangemerkt, dat de vermaning, om te *waken*, als er *mannen opſtaan*, *die verkeerde dingen ſpreken*, te allen tijde geldt, en gezegd, dat hiertoe dan ook de Nationale Synode te Dordrecht belegd en vergaderd geweest is, *niet uit ſtaatkunde*, *maar*

om

om te waken voor het behoud der waarheid; en hier zal dan de wederlegging der *eerſte* bedenking volgen. Zij beſtaat vooreerst in eene opnoeming der mannen, die reeds vóór den tijd der ſtaatsverſchillen in de Hervormde Kerk van Nederland verkeerde dingen ſpraken, en van welke, in korte aanteekeningen, eenig berigt gegeven wordt, hetwelk wegens UITENBOGAARD en VENATOR allerkwaadaardigst is. Daar op volgt het verhaal der latere twisten, tot op den tijd der Dordſche Synode, en hoe het, na veel tegenſtands, tot die Synode gekomen is. Dan komt de Redenaar tot beſtrijding der *tweede* bedenking, dat de geſchillen geen woordenſtrijd, maar hoogstgewigtig waren, waartoe de bron wordt aangewezen, waaruit de verkeerde dingen, die men ſprak, voortvloeiden, en die alleen te vinden was in de trotſche vooringenomenheid met de zedelijke vermogens van den gevallen' en bedorven' mensch, die ſtoutelijk de eere der zaligheid aan Gods vrijmagtige en overwinnende genade ontrooft en zich zelven aanmatigt; en wordt dit inzonderheid in het breede beweerd omtrent de Remonſtrantſche vijf Artikelen. Hierop betoogt hij, op zijne wijze, *ten derde*, de bekwaamheid en het bevoegd gezag der Dordſche Vaderen, om de betwiste leerſtukken te onderzoeken, over de geſchillen te beſliſſen, en zoodanige beſluiten te nemen, als zij werkelijk genomen en der Kerke voorgeſchreven hebben; en beweert dan, *ten vierde*, dat zij zich, in de behandeling van zaken, niet door drift en partijſchap hebben laten vervoeren, hetgene hij meent, dat uit een breed verhaal wegens den aanvang, de werkzaamheden en den afloop der Synode, hetwelk hij hier geeft, blijken moet. Daarna poogt hij, *ten vijfde*, te toonen, dat de Synode in hare gevolgen ten uitgebreiden zegen is geweest voor ons Gemeenebest, voor de Hervormde Kerk, en vóór 's Lands Hoogeſcholen. „ De fakkel, (zegt hij) die binnenslands het vuur van twist en tweedragt had ontſtoken, en de vlam hoe langs zoo hooger ſtijgen deed, is door haar uitgedoofd." (!) Voorts

ſpreekt

ſpreekt hij van het treurige. „ Van harte (zegt hij) „ beklagen wij het lot der veroordeelden, van welke „ ſommigen, door hunne wijdere afdwalingen en woe„ lingen, langs zoo verder verdoold zijn, en hunnen „ toeſtand verergerd hebben: ook willen wij niet ont„ veinzen, dat men hen eenigen tijd met geſtrengheid „ bewaakt en bedwongen heeft: maar deze onaange„ naamheden hebben zij zich zelven, door hunne ver„ bitterde wraakzucht en onoverwinnelijke wederſpan„ nigheid, op den hals gehaald. Het lust ons niet, „ hunne lasteringen en woelingen te verhalen. Die de„ zelve lezen wil, bediene zich van — BAUDART, „ LEYDEKKER en FRUITIER, (juist drie Schrijvers, om hunne kwade trouw en hatelijke partijdigheid alom gebrandmerkt) welke boeken (zegt hij) in alle „ gereformeerde huisgezinnen behooren voorhanden te „ zijn en gelezen te worden." — „ De Remonſtranten „ echter (vervolgt hij) hadden nimmer over gewetens„ dwang te klagen: die zich als ſtille burgers gedroe„ gen, hadden en behielden de vrijheid, om God in „ hunne woningen, naar hunne overtuiging, te eeren „ en te dienen. Ja, zoo ras men, behoudens de ruste, „ konde, heeft men de vorige geſtrengheid laten va„ ren, *enz.* en in het genot van deze voorregten zijn zij „ ſinds onafgebroken tot op dezen dag door de Rege„ ring beſchermd en bewaakt. En wat hebben zij nu „ te klagen, daar, onder de zachte regering van on„ zen goeden Koning, van 's Lands wege, (zeker tot ſmartelijke ſpijt van SCHOTSMAN en zijns gelijken) „ in de bezolding hunner Leeraren, en in het onder„ houd van derzelver weduwen en kinderen, gunſtig „ wordt voorzien?" *enz.* Na dit alles komt hij nu tot zijn *laatſte* hoofdpunt, waaronder hij zou moeten bewijzen, dat het thans, nu men de broederliefde en vereeniging der Protestanten behartigt, niet ongepast is, de oude twisten op te halen. En wat doet hij nu? Hij vraagt: *waartoe* thans *de nagedachtenis der* Dordſche *Synode gevierd met eene plegtige kerkrede?* En,

na

na in dien geest gesproken te hebben, als men nu, uit de boven aangehaalde stalen, gedeeltelijk gezien heeft, antwoordt hij onbeschaamd: „Ik vier de nagedachtenis der Dordrechtsche Synode niet, om de oude „wonden, die men meent door den tijd genoegzaam geheeld te zijn, weder open te rijten, — dat „zij verre; ook niet, om de verlangde vereeniging „tegen te werken, of eene nieuwe scheuring te verwekken, maar ik doe zulks, omdat ik om verscheidene redenen dit betamelijk, billijk, noodzakelijk, „nuttig en stichtelijk oordeel." En nu ontwikkelt hij die redenen in het breede. Zij zijn: 1. om tot betamelijke dankbaarheid aan God op te wekken voor al de weldaden, die uit de gehoudene Synode zijn voortgevloeid; 2. om openlijk hulde te doen aan de waakzaamheid, den ijver, de gematigdheid en getrouwheid der Vaderen; 3. om tot navolging van hun voorbeeld en tot ijverig waken op te wekken; 4. om nuttig te zijn voor zulken, die op waarheid en regtzinnigheid gezet zijn, maar veelal in de beschouwing gebrekkelijk en in de beoefening onregtzinnig verkeeren; en 5. om de nagedachtenis der Synode tot stichting te doen strekken; dewijl derzelver „Godvruchtige leden niet alleen, maar „ook de duizenden, die na hen, op dezelfde gronden „des geloofs, de eeuwigheid zijn ingegaan, als uit „den hemel roepen: *Waakt, staat in het geloof*," enz., waartoe dan, ten besluite, vermaand wordt.

Deze vermaning konde echter de Prediker, om de kortheid des tijds, in dit slot, niet naar genoegen aardringen; en daarom heet hij daaraan nu de *tweede* Preek te wijden, over OPENB. XVI: 15. *Ziet ik kom, als een dief: zalig is hij, die waakt, en zijne kleederen bewaart, opdat hij niet naakt en wandele, en men zijne schaamte* [*niet en*] *zie.* Doch het is blijkbaar, dat dit stuk slechts dient, om het publiek met des Schrijvers bekwaamheid in het tekstverklaren, met zijne heldere inzage in het boek der Openbaringe, en met zijne gaaf der voorzeggingen bekend te maken: want hieraan spilt

hij

hij drie vierde deelen van de geheele Rede. Wij leeren er uit, dat hier de komst van den Heer JEZUS CHRISTUS wordt aangekondigd, als die van *een' dief*, niet ſlechts omdat Hij *onverwacht* zal komen, zoo als dat beeld LUK. XII voorkomt, maar ook (dewijl JEZUS zelf JOAN. X: 10*a* zegt, dat *een dief niet komt, dan opdat hij ſtele, en ſlagte en verderve*) *heimelijk en ſteelswijze*, om de Kerk van hare voorregten te berooven; — dat die komst zijn zal, als *de zesde fiool zal uitgegoten worden over de groote rivier den Euphraat*, dat is over het Ottomanniſche of Turkſche rijk, *opdat de weg der Koningen, die van den opgang der zon* [KOMEN ZULLEN], (SCHOTSMAN leest OORSPRONKELIJK ZIJN) *bereid zal worden;* dat is, opdat DEN JODEN de weg gebaand worde tot het weder in bezit nemen van Palestina, — en dat dit aanſtaande is; dat wij de vierde fiool hebben zien uitgieten, de vijfde nu uitgegoten wordt, en daarop de zesde zal volgen; dat de Heer JEZUS reeds komt, en den Turkſchen bodem omringt met het Evangelie, enz., en dat men derhalve *waken* moet, waartoe dan op nieuws wordt opgewekt.

Zietdaar, Lezers! het beloop en den algemeenen inhoud van dit ſtukje. In meerdere bijzonderheden hebben wij ons, om der ongemeene hatelijkheid wille, niet mogen inlaten. Maar vuilaardiger is over de oude geſchillen nooit geſchreven, bitterder zijn de door de Dordſche Synode veroordeelde gevoelens nooit doorgeſtreken, partijdiger werd het op die Synode voorgevallene nooit herhaald, en ſtouter werd, onder dat alles, hier en daar, nooit gelogen, dan hier geſchied is. Dat voorheen, in het barnen der twisten, drift de gemoederen tot buitensporigheid vervoerde, en geſchriften in de wereld deed ſtooten, welke men, in bedaarder tijden, veroordeelen moest, laat zich ligtelijk begrijpen, ſchoon nimmer verontſchuldigen. Maar wat zal men dan inbrengen tot verſchooning der uitgave van zulk een geſchrift, als het tegenwoordige, in eenen tijd, waarin geen hamerſlag van twist gehoord wordt, al-

alle driftſtorm zwijgt, diepe vrede heerscht, de Protestanten alomme elkander naderen, de *Algemeene Christelijke Synode der Hervormde Kerk in Nederland* (*) aan alle Protestanten, als *Geliefde broeders in den Heere* JEZUS CHRISTUS, betuiging doet van *broederlijke gezindheid, welke, bij alle verſchil van begrippen, kan en moet beſtaan*, en verklaart, zich, *tot aankweeking daarvan, ſteeds* OP HET DUURST VERPLIGT *te achten*, — eenen tijd, waarin de overige Protestanten dergelijke betuigingen met verrukking ontvangen, zich beijveren, om ze liefderijk te beantwoorden, en hier en ginds, aan de voor hen opengeſtelde tafel des HEREN, blijmoedig den maaltijd der liefde met de Hervormden vieren, — eenen tijd, eindelijk, waarin 's Lands geëerbiedigde en eerbiedwaardige Koning, door openbaar gedrag en eene gelijke behandeling van alle Protestanten, het ſchitterendst voorbeeld geeft van achting, van goedwilligheid en van liefde jegens allen, en daardoor allen wekt tot zijne navolging? — Voorwaar elk, die, in zulk een' tijd, de vrijheid der drukpers misbruikende, den vrede komt verſtoren, ongetergd, uit louteren moedwil, zijne broederen op het lijf valt, kwaadaardig den publieken geest wederſtreeft, en zich tegen den openlijk verklaarden goeden wil der hoogſte Autoriteiten aankant, — neen! er is geen voorwendſel, waarmede zulk een van ſchuld kan worden vrijgepleit. En dan zulk een, die door het publiek bezoldigd wordt, om het Evangelie der liefde en des vredes te verkondigen!.... De algemeene verontwaardiging behoort hem te blijken; de kerkelijke tuchtroede behoorde hem te kastijden. Zij vervolgt zedeloozen, ontuchtigen, enz. behoort zij, in den dienaar der Kerke, die anderen ten voorbeelde ſtrekken moet, de ſchandelijkſte overtreding van

(*) In derzelver Circulairen tot uitnoodiging, om mede het derde Eeuwfeest der Hervorming te vieren, van 16 Julij 1817.

van het *groot gebod*, welks betrachting de Heer CHRISTUS met die der *liefde Gods* gelijk ſtelde, te dulden?— Maar wat vragen wij? Dit hatelijk ſtuk pronkt nog met eene *kerkelijke goedkeuring*, en deze nog wel (verbaast u, Lezers!) geteekend door den *Preſident van het Provinciaal Kerkbeſtuur van Zuid-Holland*, die dezelfde man is, als de *Preſident van de Algemeene Chriſtelijke Synode der Hervormde Kerk*, en die, als zoodanig, mede de Circulairen aan de Protestanten geteekend heeft, waaruit wij hiervoor de ſchoone betuiging en verklaring van *broederlijke gezindheid* bijbragten. — Welk een contrast! — Men zegt: zulke kerkelijke goedkeurlngen waarborgen niets meer, dan de Dordſche regtzinnigheid. Maar, als men dan aan de *viſitatores librorum* een boekje aanbood, waarin, onder vele Dordſche regtzinnigheid, openlijk zedeloosheid werd aangeprezen, zou men dat dan ook goedkeuren? Zoo neen: waarom dan een, dat openlijk liegt en lastert, oproer binnen de muren van het eigen Hervormd kerkgebouw, en oorlog daarbuiten tracht te ſtichten? Het is onbegrijpelijk.

Remonſtranten! Ja, gij zijt zwaar gehoond, verongelijkt, getergd. Wat zult gij? Den lasteraar antwoorden? Dan zoudt gij juist doen, wat hij verlangt, den oorlog daarſtellen, al de gezegende vruchten van eendragt en liefde, welke gij, met alle Protestanten, in de laatſte jaren geſmaakt hebt, zien verloren gaan, de ergernis en droefheid der braven vermeerderen, liefdeloozen doen juichen, de belangen van waarheid en deugd benadeelen, en ook u zelve in gevaar brengen van u aan overtreding van het gebod der liefde, die *alles verdraagt*, ſchuldig te maken. Dat geen SCHOTSMAN u daartoe vervoere! Beantwoordt hem met een verachtend ſtilzwijgen, dat hij eeniglijk verdient, en logenſtraft hem alzoo, als hij vroegere lasteraars nazegt, dat zij, die het ſterkst in zaken des geloofs de verdraagzaamheid aanprijzen, altijd de onverdraagzaamſte zijn. Wij willen u niet aanprijzen, om *altijd* lijdelijk te zijn, en, bij aanvallen van meer gewigt, uwe eer niet

niet met beſcheidenheid te handhaven; maar wij durven u verzekeren, geene, dan zulke *ſchotſe mannen*, die uwe oplettendheid onwaardig zijn, zullen u voortaan grieven en uwe rust ſtoren. Zijt derhalve tevreden, dat al, wat achting heeft in de Protestantſche Kerk, ook u achting toedraagt, en uwe regten eerbiedigt; en treedt niet eerder in het ſtrijdperk, voordat gij onze verzekering en voorzegging valsch bevindt. Dan eerst zal de ſtrijd uwer waardig zijn; en dan eerst worde, wat men uit nijd en twistgierigheid tegen u inbrengt, weêrlegd, en worde eens SCHOTSMAN'S algeheele geſchrift gezift, en hij nader aan de kaak gezet. *Tantum!*

Geſchied- en aardrijkskundige Beſchrijving des Joodſchen Lands, ten tijde van Jezus. Een Handboek, ter bevordering eener aanſchouwelijke kennis der Evangeliſche Geſchiedenis, inzonderheid voor Onderwijzers. Naar het Hoogduitsch van J. F. RÖHR, *Predikant in Ostrau bij Zeitz. Met eene Landkaart. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1818. *In gr.* 8vo. *XII en* 288 *Bl. f* 2-10-:

Met een gunſtig vooroordeel, uit den titel ontſtaan, en door het voorberigt verſterkt, namen wij het werkje, hetwelk wij thans aankondigen, voor ons, om het opzettelijk te doorlezen: en nu moeten wij openhartig bekennen, dat wij er ons al te gunſtige gedachten van gevormd hadden, en ſtellen het in waarde eenigzins gelijk met de *Joodſche Oudheden* van WARNEKROS; welk boek, even gelijk dit, meer *ſchijnt* te zijn dan het inderdaad *is*, en op hetwelk zeer vele gegronde aanmerkingen te maken zijn, hoezeer ook ſommigen er, zoo als men ſpreekt, mede wegloopen. Mogelijk zal ditzelfde ook het geval zijn met het onderhavige werkje, hetwelk zich, daarenboven, over het geheel genomen, met genoegen laat lezen: dan, wij voor ons

althans, hebben het niet gevonden, zoo als wij wel gewenscht hadden, en zoo als wij ons verbeeld hadden, dat het zoude zijn. Op ſommige plaatſen komt het ons voor wat te uitvoerig in minder belangrijke bijzonderheden, naar gelange van de lezers, voor welke het ingerigt is; op andere weder zeer oppervlakkig en onnaauwkeurig; en ſomtijds hebben wij verkeerde voorſtellingen ontmoet, die uit onkunde of overhaasting geſproten zijn. — Vrij geregeld is, intusſchen, de orde in de behandeling der onderwerpen. In de Inleiding wordt, behalve over het plan des werks, gehandeld over de aangelegenheid des Joodſchen lands. Het werk beſtaat uit vier Hoofdſtukken. Het eerſte behelst geſchied- en aardrijkskundige aanmerkingen over het Joodſche land, van de vroegſte tijden aan, tot op die van Jezus. Het tweede ſchetst de algemeene geſteldheid des Joodſchen lands ten tijde van Jezus. Het derde beſchrijft meer bijzonder het Joodſche land, naar deszelfs afzonderlijke deelen en landſchappen; en bij hetzelve is gevoegd, als aanhangſel, een tijdrekenkundig overzigt der reizen van Jezus door het Joodſche land. Het vierde Hoofdſtuk geeft aanmerkingen over de lotgevallen des Joodſchen lands ſedert de tijden van Jezus, en over deszelfs hedendaagſche geſteldheid. De drie eerſte Hoofdſtukken worden zeer gevoegelijk in verſcheidene onderdeelingen geſplitst. Achteraan is, behalve het Landkaartje, eene Geſlachtlijst der Herodesſen gevoegd. Schoon nu, volgens het hoofdoogmerk des werks, er eene geſchied- en aardrijkskundige beſchrijving gegeven wordt, was, echter, hiervan onaffcheidelijk en doelmatig, zoowel eene opgave van de luchtgeſteldheid en vruchtbaarheid des lands, als een overzigt over de Godsdienſtige en burgerlijke inrigtingen, en den ſtaat der beſchaving van het volk; en dit heeft de Schrijver ook niet uit het oog verloren; dan in het eigenlijk geſchied- en aardrijkskundige gedeelte, vooral in het laatſte, had veel, zeer veel kunnen afgeſneden worden, hetwelk minder te pas kwam; en in de belangrijke gedeel-

deelten, daarmede op het naauwst verknocht, en zoo noodzakelijk tot regt verſtand der Evangeliſche geſchiedenis, ware veel bij te voegen geweest, om den lezer op het juiste ſtandpunt te plaatſen, waarop hij die geſchiedenis het best zou kunnen beſchouwen en leeren verſtaan. — Voorts, behalve hetgene de Vertaler hier en daar veranderd en verbeterd heeft, hebben wij nog al eenige misſtellingen en onnaauwkeurigheden ontmoet. Bl. 6. ſtaat: *maar ſlechts eenmaal liet het Joodſche volk zich door de verordeningen van Salomo opwekken, om aan den algemeenen handel deel te nemen, ſchepen te bouwen, en zich op de ruime zee te wagen.* Onder Koning Joſafat, echter, is een dergelijke togt op nieuws beproefd, ſchoon met geen gelukkig gevolg, 1 Kon. XXII: 49, 50 en 2 Kron. XX: 36, 37. — Bl. 88. worden er zes jaarſaizoenen geteld, en daarbij, ten onregte, Gen. VIII: 22 vergeleken. Deze Joodſche verdeeling is niet juist: eigenlijk zijn er maar twee ſaizoenen, het droogе en het regenachtige, in het midden van welks laatſte men winterkoude heeft. — Bl. 132. worden de *Sadduceën* gezegd, *dus genoemd te zijn naar hun hoofd en voorganger, den priester Saddok.* Dit lezende, zal men natuurlijk denken aan den Hoogepriester van dien naam, uit David's geſchiedenis bekend; dan de man, naar wien de Sadduceën genoemd zijn, heeft kort na Alexander den Grooten geleefd, en wordt, zoo ver wij hebben kunnen naſporen, niet als priester voorgeſteld, maar als leerling van eenen *Antigonus* van *Socho*. — Bl. 142—146, worden de Galileërs voorgeſteld als *het meest verlichte en het denkendſte gedeelte der geheele natie*, bij welke *de bloei van kunſten en wetenſchappen het licht eener heilzame verſtandsbeſchaving verſpreidde, tot op de geringſte klaſſen en ſtanden.* Dit is, zoo veel wij weten, nieuw, doch wordt door den Schrijver niet bewezen, en heeft geen' grond van waarſchijnlijkheid. In tegendeel waren de Galileërs minder beſchaafd, en bij hen heerschte de meeste onkunde; (ſchoon de verachting der inwoners van Judea omtrent hen voorzeker

te ver ging) vergel. HAMELSVELD, *Aardrijksk. des Bijb.* IVde D. bl. 398. — Eindelijk, om geene bijzondere aanmerkingen meer te maken, is in de gebrekkige beſchrijving van den Tempel, bl. 204—209, niets van hetgene in het *Heilige* en in het *Allerheiligſte* was; maar daarentegen ſtaat er iets vreemds: *in de bovenſte verdieping werden de oude verbondsark en andere gewijde gereedſchappen bewaard.* Eilieve! vanwaar heeft de Schrijver dit? Er was in den tweeden Tempel noch oude noch nieuwe verbondskist. De Joden zelve bekennen, dat dezelve in den tweeden Tempel ontbrak; doch, volgens hunne overleveringen, heeft Salomo, na de Mozaïſche verbondskist in het Heilige der Heiligen geplaatst te hebben, den Tabernakel op de verdieping, die boven in den Tempel was, doen brengen, om aldaar bewaard te worden. De Schrijver ſchijnt het een met het ander verward te hebben. — Met één woord: indien zoodanig werkje in ons Land, met de gewone Hollandſche zorgvuldigheid en naauwkeurigheid, geſchreven werd, zou het er, voorzeker, veel beter uitzien. Ondertusſchen ontkennen wij niet, dat in dit werkje, zoo als wij het dan gekregen hebben, veel goeds is. Jammer is het, dat er, bij de vertaling, niet meer gebreken in verholpen zijn.

Diſputatio Inauguralis de Pauli ad Titum Epistola cum ejusdem ad Timotheum Epistolis duabus compoſita. Quam — publico et ſolenni examini ſubmittit H. G. VAN DEN ES. Lugd. Bat. apud *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 1819. 8vo. pp. 99. *f* 1-4-:

Deze Verhandeling, met welker openlijke verdediging de Heer VAN DEN ES de waardigheid van Doctor in de Godgeleerdheid verwierf, ſtrekt tot een nieuw bewijs van den ijver, waarmede tegenwoordig in het openbaar onderwijs de Uitlegkunde van het O. en N. Verbond

bond beoefend, en deze tot grondslag gelegd wordt van alle theologische kennis. Dezelve bevat eene vergelijking en verklaring van de Brieven, door den Apostel Paulus aan Titus en Timotheus geschreven. Zulk eene verklaring, op eene opzettelijke vergelijking der schriften van denzelfden Schrijver gebouwd, is, wegens den invloed, welken de persoonlijke denk- en spreekwijze op de schriften ook bij de H. Schrijvers had, ten hoogste aan te prijzen. Te regt namen daarom vele jonge Geleerden zulk eene vergelijking tot onderwerp van hunne Akademische verhandelingen. En onder de voortreffelijke van dezelve moet men deze doorwrochte Dissertatie van den Eerw. VAN DEN ES rangschikken, in welke taalkennis, belezenheid in de Heilige en ongewijde Schrijvers, en oudheidkennis, met gezond oordeel, om den voorrang dingen.

In twee deelen is dezelve gesplitst. In het eerste gedeelte handelt de Schrijver in het algemeen over den Schrijver, den tijd, den inhoud, de behandeling en den vorm dezer Zendbrieven; terwijl het tweede en uitvoerigste deel de leer en den stijl, in dezelve bevat, in twee afzonderlijke hoofdstukken, ontwikkelt. De onderscheidene leerstellingen, vermaningen en waarschuwingen behandelt de Eerw. Schrijver in zoo vele verschillende paragraphen, welke elkander in gereedelijke orde opvolgen, maar welker bloote optelling wij noch aangenaam noch noodzakelijk rekenen; terwijl de onderscheidene onderwerpen een algemeen verslag onmogelijk maken.

Wij wenschen van harte, dat de Heer VAN DEN ES, waardig het onderwijs, door hem aan het Athenæum te Amsterdam, en, ter voltooijing van zijne theologische studiën, aan de Hoogeschool te Leyden genoten, en waarvoor zijn Eerw. zijnen oprechten dank op de zedigste wijze in de fraai geschrevene Voorrede betuigt, op den ingeslagenen weg, waarop hij reeds zoo verre gevorderd is, moedig zal voortgaan; en dat hij, wanneer ambts- en beroepsbezigheden, tot welker ver-

vulling reeds eene Gemeente in Zuid-Holland hem, naar wij vernemen, geroepen heeft, hem zulks zullen veroorloven, in rijperen leeftijd meer vruchten van zijnen geest, ter vermeerdering en uitbreiding der Godgeleerde wetenſchappen, der geleerde wereld zal aanbieden.

Disputatio Historico-Critica de SARDANAPALO. Quam.... ad publicam disceptationem proponit WOPKO CNOOP KOOPMANS. Amſt. 1819. 8vo. *f* 1-16-:

Het opſchrift en het oogmerk van deze Verhandeling namen ons, dit ontkennen wij niet, dadelijk voor den Schrijver in. Eene verdedigende geſchiedenis van eenen Koning, wiens naam zelfs tot een ſpreekwoord van eene meer dan verwijfde weelde geworden is, ſchijnt min of meer een blijk te dragen van een goed hart. Wij ten minſte vinden oneindig meer genoegen in de pogingen van hen, die de menſchen van de oudheid uit goede, dan die ze uit ſlechte oogpunten willen beſchouwen. Indien men zich er toe zet, kan men, niet zonder ſchijn van waarheid, veel inbrengen, b. v. tegen het karakter van Socrates, Theramenes, Regulus, Cicero, Seneca en anderen. Maar die de Abderiten van de hun aangewrevene ſmet van onnoozelheid, Xantippe van boosheid, en Sardanapalus van verwijfdheid zoeken vrij te pleiten, behalen grooter eer door de verdediging, dan anderen door de beſchuldiging; te meer, indien de verdedigende bewijzen gegrond zijn op geſchiedkundige zekerheid, of, waar die ons begeeft, de gisſingen overeenſtemmen met den aard en geest van tijden, zaken en perſonen. Ook in dit opzigt is de jeugdige KOOPMANS gelukkig geweest; en wij kunnen over het algemeen niet anders zeggen, dan dat beleezenheid, oordeel en ſchranderheid hem, op dezen don-

ke-

keren en moeijelijken weg, getrouw vergezeld en geholpen hebben. Dat hij wel eens eenige uitſtappen doet, welke wat verre van het onderwerp verwijderd ſchijnen te zijn, konde wel niet anders gebeuren. Hij moest veel betoogen. — Om den Lezer eenig denkbeeld van deze Verhandeling te doen verkrijgen, geven wij er kortelijk dezen inhoud van: Na de getuigenisſen der Ouden over Sardanapalus naar orde van tijd te hebben bijgebragt, beweert KOOPMANS, dat de geſchiedenis van dien Koning niet verdicht is, en men daarin ſlechts aan eenen Sardanapalus te denken hebbe; hoezeer Cteſias anders het beste geloof niet verdient; — dat Sardanapalus geboren is, toen Pul, Koning der Asſyriërs, bloeide (in welk betoog zeer veel bijeenverzameld is over het Asſyriſche rijk); — eindelijk, dat de levenswijze van Sardanapalus niet veel verſchilde van die der overige Oosterſche vorſten, noch hij zoo een ſlecht vorst geweest is. — Wij wenſchen het Amſterdamsch Athenæum geluk met dezen Leerling, die, blijft hij lust, ijver en zedigheid bewaren, eens een zeer geleerd man en allernuttigst lid der maatſchappij kan worden.

Gezondheidsboek; behelzende: wat er al, tot behoud van ligchaamswelvaart en ſterkte, reeds bij de opvoeding en verder tot op den ouden dag, ten aanzien van lucht en weder, reinheid, kleeding, ſpijs en drank, oefening, rust, ſlaap; gemoedsgeſteldheid, zintuigen, vooral oogen, tanden enz., moet worden in acht genomen. Onder vergelijking van menigerlei waarnemingen van in- en uitlandſche Geleerden. Naar het Engelsch van A. F. M. WILLICH, *M. D. II Deelen. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1818. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 774 *Bl. f* 5-12-:

Ook na het vrij algemeen verſpreide werk van den beroemden HUFELAND, kan men dit *Gezondheidsboek*

geenszins als overtollig beſchouwen. Het behelst eene reeks van op ondervinding gegronde en door wetenſchappelijke kennis opgehelderde leefregelen, welke duidelijk en in eenen levendigen ſtijl worden voorgedragen. Daarenboven treedt het minder in geneeskundige bijzonderheden dan HUFELAND, waardoor diens werk wel eens gevaarlijk wordt in de handen van menſchen, welker ontſtemde zenuwen en levendige verbeelding hun alle kwalen en ongemakken, waarvan zij hooren of lezen, doen gevoelen; en het geeft ook minder aanleiding tot het verkeerd behandelen van wezenlijke ongeſteldheden, door zoogenaamde huismiddeltjes. Daarentegen mist het de geleidelijke orde en de beknoptheid van het werk des Duitſchen Hoogleeraars, is niet vrij van noodelooze uitweidingen, b. v. over de zedelijke opvoeding der kinderen, in het eerſte, de verſchillende theoriën aangaande de voortteling, in het tweede Deel, en gaat wederom belangrijker onderwerpen onaangeroerd voorbij, b. v. de *vergiften*. In de wetenſchappelijke beſchouwing van ſommige ſtukken, is de Schrijver, wiens werk in 1799 uitkwam, ook wel eens wat ten achteren, en wordt dit door den Vertaler niet altijd even gelukkig aangevuld; b. v. de ſcheikundige beſchouwing des dampkrings, Iſte D. bl. 145; die van de melk, IIde D. bl. 10; de beſchouwing der waterſtoflucht, als geſchikt ter verlichting, Iſte D. bl. 150, in de noot; der zoutzure magneſia, als de rotting bevorderende, IIde D. bl. 15, in de noot, enz. In enkele dingen meenen wij ook van den Schrijver te moeten verſchillen. Roggebrood b. v. achten wij zoo ligtverteerbaar niet. Onze ondervinding heeft ons altijd het tegendeel geleerd. — Wij ſtemmen ook niet in met zijnen uitbundigen lof van de aardappelen. Zij mogen in Engeland beter zijn; maar bij ons zijn zij, als hoofdvoedſel, niet gezond. Men moet er dan *te veel* van eten, om gevoed te worden; dit verſlapt de maag en ingewanden, onder anderen door de groote hoeveelheid van dreksſtoffen, en geeft aanleiding tot allerlei verſtop-

pin-

pingen. — Vreemd vinden wij het ook, als eenen algemeenen regel geſteld te zien, dat men meer moet drinken, dan eten. Dit verſchilt zoo zeer, naar de verſchillende geſtellen, dat er zich niet wel een algemeene regel op laat vinden. Menſchen, die weinig drinken, weinig behoefte tot drank hebben, vonden wij veelal ſterker en gezonder. Veel drinken wordt nog veel eerder eene behoefte, dan veel eten; en dan maakt het de ſpijsvertering altijd moeijelijk. — De manier, waarop de Schrijver, IIde D. bl. 225, de haperende ontlasting wil bevorderd hebben, zal, althans in ons Land, weinig uitrigten. Bij ons hindert dezelve meest óf zeer phlegmatieke geſtellen, óf zulke, die, door eene zittende levenswijze en veel werken met het hoofd, trage ingewanden hebben. In beide gevallen is het beter, de ingewanden door zachtprikkelende en de veerkracht vermeerderende middelen te helpen. Best is het, echter, al de geneesmiddelen daar te laten, en door vermeerdering van beweging, herhaalde wrijving van den onderbuik, enz. te zien de zaak te bevorderen, en inmiddels weinig voedſel te nemen.

Deze weinige aanmerkingen zullen zeker in het oog van onze Lezers de waarde van dit werk even min verminderen, als de gedeelten van het werk, welke er ons aanleiding toe gaven, zulks in onze oogen doen. Wij twijfelen geenszins, of men zal zich op dit Gezondheidsboek, als op een' veiligen gids, kunnen verlaten.

In de inleiding en de twee eerſte afdeelingen leert ons de Schrijver de nuttigheid eener gezondheidsleer, uit de behoefte van den mensch, in zijnen tegenwoordigen, verzwakten toeſtand, en uit de menigvuldige verkeerd uitgevallene pogingen tot behoud van den dierbaren ſchat der gezondheid, kennen en waarderen. De ſtotſom van dit onderzoek is niet bemoedigend; en het ſpijt ons, dat wij den Schrijver geen ongelijk kunnen geven in de donkere ſchets van de hier plaats hebbende verkeerdheden. Te ver gaat hij, echter, met het *menschdom* te beſchouwen als in eenen ſtaat van toenemende verzwakking. Dit moge het geval zijn met enkele volken, of liever enkele volksklaſſen, met het menschdom, als een geheel beſchouwd, is dit zeker het geval niet. Daarenboven beſtaat de kracht van den *mensch* niet alleen in ſpierkracht, in gehardheid tegen het weêr, enz. Dit verlieſt men

men wel eens uit het oog, bij de vergelijking van het tegenwoordige geſlacht met dat der vaderen.

In de derde afdeeling vinden wij zeer vele even zoo eenvoudige als belangrijke grondregelen, bij de phyſieke opvoeding van kinderen; hoewel wij daaraan, bij ons, in de belangrijke werkjes van HUFELAND, van BAKKER, van VITRINGA COULON en van SCHRANT, minder behoefte hebben.

In de overige zeventien afdeelingen beſchouwt WILLICH den volwaſſen' mensch, in de verſchillende omſtandigheden, welke betrekking hebben tot zijne gezondheid. Hier dringt hij, onder anderen, aan op de meestmogelijke zuivering en ververſching der lucht binnenshuis; op de verharding des ligchaams tegen de veranderingen van het weêr; op de grootſte zindelijkheid, vooral ten aanzien van de tanden; op de groote nuttigheid van het laauwe bad, boven het koude, en van het luchtbad. Ten aanzien der kleeding treedt hij in vele bijzonderheden, niet alleen wat de ſtof, maar ook wat den vorm betreft. Hoezeer het dragen van wol aanprijzende, raadt hij het toch zeer af aan jonge gezonde menſchen. De laarzen keurt hij af, zoo ook alle banden, als ſtremmende de ongevoelige uitwaſeming, wier groote noodzakelijkheid, en niet genoeg in acht genomen onderſcheid van het zweeten, hij elders doet opmerken. — Even belangrijk als uitvoerig is zijne beſchouwing van het voedſel, niet alleen de hoedanigheid en hoeveelheid, maar ook de manier van toebereiding, de wijze en tijd van het gebruik nagaande. Strengelijk keurt WILLICH onder anderen af het haastig eten, het drinken tusſchen het eten, het laat eten, enz. De afdeelingen over de *zorg voor de zintuigen*, over *ligchaamsoefening en rust*, over *ſlapen en waken*, zijn met geene mindere vlijt bewerkt. Bijzonder geeft hij eenige middelen aan de hand ter voorkoming van de thans zoo algemeene kortzigtigheid. De nadeelen van het veelal zoo zeer aangeprezen ſtaan bij letterarbeid zijn hem niet ontſnapt; die van het lang ſlapen, zoo ſchadelijk vooral voor veel zittende en weinig werkende menſchen, even min. Hij geeft vele gewigtige leſſen over de *huwelijksgemeenſchap*. — In de afdeeling over de *ſchijndooden*, enz. deelt hij eenige zwarigheden mede, betrekkelijk de, in Duitschland ingevoerde, lijkenhuizen, welke het onvoldoende van dien maatregel aantoonen.

De

De kundige Vertaler heeft, vooral in de negentiende en twintigſte afdeeling, veel van het zijne bijgevoegd, waarvoor wij hem dank verſchuldigd zijn, in het bijzonder voor het medegedeelde nopens de koepokinenting, het koude bad, dat ſlechts onder zekere bepalingen wordt aangeprezen, het zwemmen en het ſchaatſenrijden, hetwelk voor de gezondheid dikwijls zeker zeer nadeelig kan worden, enz. De bijzonderheden aangaande het dierlijk magnetismus, van elders genoeg bekend, komen ons voor, hier minder op hare plaats te ſtaan; zoo ook eenige hier en daar bijgebragte aanmerkingen, de uitlegging der H. Schriften betreffende. Wij laten dezelven in hare waarde; maar zij treffen hier zeker geen doel, en kunnen velen, die dit werk anders met nut zouden gebruiken, een vooroordeel tegen hetzelve doen opvatten.

Geſchied- en Letterkundig Mengelwerk van Mr. J. SCHELTEMA. *IIIde Stuk. Te Amſterdam, bij* H. Gartman. 1818. *In gr.* 8*vo.* 260 *Bl. f* 2-:-:

Dit derde Stuk (het laatſte des eerſten Deels) van onzen verdienſtelijken SCHELTEMA bevat twee Redevoeringen, die wij beide meesterlijk mogen noemen; de eene, bij het openbaar verſlag der Stads-Armenſcholen te *Amſterdam*, in het noodlottige jaar 1811, de andere, drie jaren vroeger, in het Departement Teekenkunde van *Felix Meritis*, bij eene prijsuitdeeling gehouden. Het onderwerp der eerſte, zoo gepast in de toenmalige omſtandigheden, is *de volharding der Amſterdammers in weldadigheid, in ſpijt van de ongunst der tijden.* De ſlotſom is deze: er werd voorheen meer, doch minder doelmatig; er wordt thans minder, doch met meer overleg, gegeven; — voorheen *werkte* men daarbij minder, dan thans. De gezangen, bij die gelegenheid opgeheven, en hier ook medegedeeld, waren van Mevrouw BILDERDIJK. De tweede Feestrede doet *hulde aan de Teekenkunst voor de Vaderlandſche Geſchiedenis*; een voorwerp, waar de Redenaar zoo bijzonder te huis was, en hetgene dan ook *con amore* bewerkt is. Er wordt gehandeld, 1.) over afbeeldingen van beroemde mannen, 2.) over de voorſtelling van kleedingen en gebruiken, 3.) over gebeurteniſſen, en wel drieledig, in

zoo

zoo verre die *of* uit de herinnering, *of* uit de verbeelding des Dichters ontſproten, *of* zinnebeeldig zijn. Aan overrijken ſchat van voorbeelden mangelt het onzen Schrijver niet. Eene derde Redevoering, ook in *Felix Meritis* uitgeſproken, is van een' geheel anderen aard. Zij loopt grootendeels over een boekje zonder naam des Schrijvers, genoemd: *Minnekunst*, *Minnebaet*, *Minnedichten*, *Mengeldichten*; navolgingen, grootendeels van OVIDIUS, doch bij al die navolging tevens zoo oorſpronkelijk in denkbeelden, zoo keurig en zoetvloeijend van taal, dat SCHELTEMA reeds, eer hij den Dichter wist, het plan had om over zijn werk eene ſpreekbeurt te houden. Een toeval bragt hem aan de kennis, dat de bevallige Schrijver der *Bataviſche Arcadia* ook de maker was van dit boeksken, door hem als ſtudent te *Leyden* (van 1617 tot 1621) vervaardigd, en door losheid en liefelijkheid, op ſommige plaatſen zwier en kracht van uitdrukking, onder de allerbeste van dat vroegere tijdperk onzer Gouden Eeuwe te rangſchikken. SCHELTEMA veranderde dus zijn plan, en ſprak, in plaats van *over den onbekenden Dichter*, *over de verdienſten van Mr.* JOHAN VAN HEEMSKERK, *voornamelijk als Dichter*. Deze werd in 1597 geboren, te *Bayonne* opgevoed, te *Leyden* gemeenzaam met de letteren, nam (gelijk CATS en anderen, bij de toenmalige vermaardheid der *Franſche* Regtsgeleerde Scholen) den dokterhoed te *Bourges*, vertoefde te *Parijs* eenigen tijd bij DE GROOT, en vervolgens in *'s Hage* en te *Amſterdam*, huwde met de oudere zuster van KORNRAAD VAN BEUNINGEN, en overleed in 1656, als vader van vier zijns waardige zonen, waarvan er een den titel van rijksgraaf bekwam, en — verſmaadde. Onder 's mans werken wordt nu eerst de *Bataviſche Arcadia*, als een uit proza en poëzij gemengd bevallig voortbrengſel, vermeld. In de Noten ziet men, dat de bekende *Aſtrée* van D'URFÉ, door HEEMSKERK hooggeſchat en gedeeltelijk vertaald, benevens de *Engelſche Arcadia* van SIDNEY, en andere *Spaanſche* en *Franſche* Gedichten van dien aard, den taalkundigen, minzieken, dichtlievenden jongeling tot het zamenſtellen der *Arcadia* aanleiding gaven, die echter ſlechts eene fraaije lijst is, waarin eene kostbare ſchilderij van oude *Nederlandſche* geſchiedenisſen en gebruiken is gezet. Als Regtsgeleerde verdient HEEMSKERK, als vijand der pijnbank en hekſenprocesſen, onze achting. Als Dichter zagen wij reeds, dat hij uit-

uitmunt onder zijne tijdgenooten. Zijne *Mengeldichten* zijn gedeeltelijk vertalingen uit HORATIUS, gedeeltelijk oorspronkelijk. Onder zijne ernstige stukken munt eene *Heldenzelfspraak* van den in 1607 gesneuvelden Admiraal HEEMSKERK uit, waarin het echter vreemd is, dat wij den reeds gesneuvelden man hier hooren spreken, verzen opzeggen, en vertellen, dat hij dood is. Anders is het stuk vol echten heldengloed. — Minder nieuws vonden wij in eenige bijzonderheden aangaande PIET HEYN, hoewel uit een H. S. van ALKEMADE, die bijzondere vlijt op 's mans levensbeschrijving gewend had, overgenomen. Een der meest *karakteristieke* trekken, is de ijverzucht der *Engelschen* op het zien van die rijke prooi, die in hunne havens viel, en hunne pogingen, om die meester te worden, tegen welke het HEYN meer moeite kostte te waken, dan den geheelen buit meester te worden.

De tweede vaderlandsche Schrijver, dien SCHELTEMA in dit Stuk, nog meer dan HEEMSKERK, der vergetelheid ontrukt, is WILLEM SWINNAS, wiens naam wij wel bekennen willen, nooit voorheen gehoord te hebben, daar hij slechts in het werk van WITSEN *over den Scheepsbouw* en in de *Naamrol* van PARS wordt aangehaald. En toch heeft deze gelijktijdige Geschiedschrijver der bloedige, maar roemrijke jaren 1665, 1666 en 1667 die vergetelheid volstrekt niet verdiend: hij is krachtig, vurig, zijn stijl verraadt den jongeling in deszelfs deugden en gebreken; nogtans doen de eerste de schaal overhellen, en zelfs BRANDT heeft niet geaarzeld, enkele zinsneden daaruit bijna woordelijk over te nemen, b. v. de aanspraak van DE RUITER aan de zijnen, op den vierden dag van den reuzenstrijd des jaars 1666. De beschrijving van dezen zeestag wordt hier geheel medegedeeld, en herinnerde ons te meermalen het dichterlijke tafereel van denzelven door onzen grooten TOLLENS. Deze beschrijving, die van den togt naar *Chatham* in 1667, en nog meer de opdragt aan de Staten van *Holland*, ademen de reinste en vurigste vaderlandsliefde, en fierheid op het edele Gemeenebest, dat *Britsmijes* dubbele kroon niet ontzag, die weleer, toen zij nog enkel was, *Frankrijk* voor zich had doen bukken. Maar de gebreken van 's mans tijd en jaren, al te drukke aanhalingen van oude heiden en schrijvers, en

al te weelderige uitdrukkingen voor den Geſchiedſtijl, doet zich daarin beſpeuren.

Het ſlot van dit Deel maakt, behalve eene korte *bijlage* en *bijvoegſel*, een luimige brief van BARLÆUS aan HUIJGENS, uit het *Latijn* vertaald, en *Bruilofts-lesjes* uit het Liedeboekje, eertijds in de wandeling *het Hoornſche Mopſje* genaamd, hetwelk toch zoo zedeloos niet moet geweest zijn, als velen wel uit eene plaats in den *Maurits Lijnſlager* van LOOSJES zouden opmaken. Men was echter toen niet zeer kiesch op het rijm: ook hier rijmt, gelijk bij Vader CATS, *pot* en *ſlot* op *God* en zijn *gebod*.

Onze Vaderlandſche Letterkunde heeft ware verpligtingen aan den Heer SCHELTEMA, voor de vele minbekende bijzonderheden, die hij ons uit de ſchoonſte tijden onzer Republiek mededeelt. Hij ga daarmede voort, en vinde zich door een goed vertier en mededeelingen van deskundigen aangemoedigd!

Reize naar Indië, Ceylon, de Roode Zee, Abyſſinië en Egypte, in de jaren 1802 tot 1806, *naar het Engelsch van den Burggraaf* GEORGE VALENTIA. *Met Platen. IIIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8vo. 372 *Bl. f* 3-15-:

Het derde Deel dezer gewigtige Reize verplaatst ons uit *Indië* naar *Arabië*, (waar de Schrijver reeds eenmaal geweest was) naar *Abyſſinië* en *Egypte*, en doet ons de tot nu min bekende Roode Zee, tot zelfs in kleine *nautiſche* bijzonderheden, kennen, die voor den Zeevaarder van groot, voor het Algemeen van minder belang zijn. Van *Abyſſinië*, daarentegen, leeren wij met den Reiziger ſlechts den uiterſten noordoostelijken zoom kennen; het vierde Deel (hetwelk wij den Lezer in een volgend No. zullen doen kennen) is aan een uitſtap van den Heer SALT in hetzelve, en aan de beſchrijving van dat land, bijna uitſluitend toegewijd. Wij hebben, bij dit Deel vooral, het gemis eener Kaart zeer gevoeld; te meer, daar er zoo vele nieuw ontdekte eilanden, havens en reeden in vermeld worden.

Zie hier den voornaamſten inhoud. Lord VALENTIA bekwam onverwacht bevel, in plaats van naar *Basſora*, naar de Roode Zee te vertrekken. Na een kort bezoek bij den *Dola*

of

of Gouverneur van *Mocha*, begaf hij zich, over het groote eiland *Dhalac*, naar het kleinere *Masfouah*, waarvan de *Nayb*, of *Muzelmanfche* bevelhebber, zich, niet zonder reden, *de poort van Abyssinië* noemt. Ook BRUCE kwam door *Masfouah* in dat land, en het zou gewis voor de gemeenfchap, die de *Britten* thans met *Abyssinië* zoeken, ongemeen voordeelig zijn, wanneer die kleine tirannen aan de *Abyssinifche* kust, waarover de Lord zich ten ſterkſte beklaagt, door de Chriſtelijke inwoners van dat land verdreven werden. Zelfs de *Engelfchen* waren te *Masfouah* niet vrij van onaangenaamheden. De vrees, nogtans, voor den *Britfchen* naam, hier vooral ten toon geſpreid bij de uitrusting, die in 1800 uit *Indië* naar *Egypte* ſtevende, en zoo krachtdadig tot verdrijving der *Franfchen* medewerkte, het bevel des Grooten Heers, om alle havens, die eenigen weêrſtand aan de *Engelfchen* zouden durven bieden, te vernielen, hadden voor Lord VALENTIA, die met al den luister en het aanzien eens Vertegenwoordigers der *Oostindifche* Maatſchappij verſcheen, eene zeer gunſtige uitwerking; hij werd overal met blijken van ontzag ontvangen, hoewel misſchien met verkropte ſpijt, zoo als men uit andere ſtalen van de denkwijze der *Arabieren* ten aanzien der *Engelfchen* bijna zoude moeten beſluiten. Wanneer er eenige kans was, *Britſche* matrozen tot afval van het Christendom en aanneming van den tulband te lokken, verzuimde de *Dola* van *Mocha* zulks nooit. Het zou ons niet verwonderen, indien deze, ſlechts gedwongene, toegeefelijkheid van den Bevelhebber en van de *Arabieren*, omtrent de *Engelfchen* in het algemeen en Lord VALENTIA in het bijzonder, eenigen invloed had gehad op zijne beoordeeling van het karakter diens volks, welke veel ongunſtiger is dan die van NIEBUHR. Doch keeren wij tot onzen Reiziger zelven terug.

De armoede der bewoners van de eilanden in de Roode Zee tusſchen *Abyssinië* en *Arabië* is inderdaad treurig, door de menigvuldige droogte bij de brandende zon. Dan ververſpreiden de neêrgevallene geiten — het voornaamſte voedſel des volks — eene peſtlucht, die de ramp nog vermeerdert. *Despotismus*, het ergſte van allen, voegt zich bij deze onheilen der natuur, om dezelve te verzwaren en bijkans te vereeuwigen. Het gedrag der Reizigers op deze eilanden was geenszins voorbeeldig, en de landgenooten van eenen

COOK

COOK onwaardig: zij roofden de graftteenen, het dierbaarfte der weinige eigendommen van deze ongelukkigen, in weêrwil van derzelver gemor en tegenftand. Van *Masfouah* ging de reis langs de kust noordwaarts op door de reeks van klippen en eilanden, die de eenzame kust van *Nubië* zoomen: de moeijelijke fcheepvaart werd beloond door de ontdekking van eene prachtige haven, waarin de ganfche *Europefche* vloot zou kunnen liggen, (door den Schrijver *Port Mornington* genaamd) niet verre van *Ptolemaïs Theron*, waar de *Alexandrijnfche* Koningen olifanten jaagden, en bij de *Wellesley*-eilanden, (volgens den Lord de *Latomiaanfche* eilanden van STRABO.) Verder kwam men te *Souakin*, weleer eene zeer groote handelftad, die onder de eerfte *Portugefche* Reizigers in drukte flechts voor *Lisfabon* onderdeed, thans diep vervallen, fchoon de haven nog even goed is als toen. Meer noordelijk, waar eenige berigten der *Alexandrijnfche* Schrijvers en der vroegere *Portugezen* de éénige gidfen onzer Reizigers waren, ontmoetten zij de *Vasten*- en *Muizenvallen*-baai; namen, die van hunne kwade luim over tegenwind getuigden. Het was hun zelfs onmogelijk, door den aanhoudenden wind uit den noordhoek, (de *eteftæ* der Ouden, die de wolken naar de *Abyffinifche* bergen bijeendrijven, en dus de regens veroorzaken, waardoor de *Nijl* overvloeit) de haven *Macouar* te bereiken, die men op tien Eng. mijlen afftands reeds in het gezigt had. De fpijt hierover was te grooter, omdat, volgens de *Portugefche* berigten, *Macouar* (*Saleka*) niet flechts eene voortreffelijke haven, maar zelfs waarfchijnlijk het *Berenice Panchryfon* der *Egyptenaren*, en dus eene goudmijn is. — Het verblijf van BRUCE alhier wordt door Lord VALENTIA regtftreeks een *verdichtfel* genoemd, daar de afftanden, door denzelven opgegeven, geheel en al valfch zijn. (Over het algemeen oordeelt Lord VALENTIA geheel niet gunftig over zijnen voorganger in deze weinig bereisde ftreken, en befchuldigt hem ook elders (bl. 278) van leugenachtige berigten omtrent ALI-BEY, en van het verdichten der teekeningen, door hem in *Egypte* en *Abyffinië* vervaardigd.) — Men moest dus terug naar *Mocha*, hetwelk alleen door den koffijhandel beftaat, niet fraai, flecht bebouwd is, en niet meer dan 5000 zielen bevat. Wij zagen reeds, dat de Lord den *Arabieren* niet gunftig is; maar wanneer hij op de eene bladzijde (bl. 112 reg. 5 v. ond.) zegt, *dat zij weinig werk*

van

van hunnen Godsdienst maken, en op de andere, (bl. 113 reg. 1 v. ond.) *dat zij dweepende aanhangers van* MAHOMED *zijn*, zoo weten wij zulks niet te rijmen, daar onverſchilligheid en dweeperij lijnregt tegen elkander overſtaan. Het is vreemd, dat, ſchoon zij op gezette tijden de Godheid aanroepen, *zij zich echter aan veel meer Heiligen wenden, dan er in den Roomſchen Kalender* (Almanak) *gevonden worden.* Een zonderling verſchijnſel is deze zucht tot Veelgodendienst, bij het menschdom reeds ontſtaan in de kindschheid der wereld, en door de *Mozaïſche* zoowel, als door de *Christelijke* leer en *Mahomedaanſche* wetgeving, hoe ſtreng ook alle drie tegen den dienst van eenig ſchepſel gekant zijn, zelfs bij hare belijders niet geheel geſtuit. De *Wechabiten* of *Wehabiten* trachten thans in *Arabië* dit bederf van het *Islamismus* te ſtuiten, maar (volgens den kenſchetſenden aard van alle valſche Godsdienſten) door geweld en het zwaard. Zie hier hunne geloofsbelijdenis: *Er is ſlechts één* GOD. GOD *beſtaat, en* MAHOMED *is zijn Profeet. Handel naar den Koran en naar de woorden van* MAHOMED. *Het is noodeloos, den Profeet om den zegen* GODS *meer dan eenmaal in uw ganſche leven te bidden. Men moet den Profeet niet aanroepen, om bij* GOD *onze voorſpraak te zijn: want zijne bemiddeling zou zonder vrucht blijven. Maar op den dag des oordeels kan hij u helpen. Roep niet den Profeet, roep* GOD *alleen aan.* (Bl. 141.) Op het oogenblik, dat onze Reiziger zich in *Arabië* bevond, waren de *beide* Heilige Steden *Mecca* en *Medina* achtervolgens in de magt dier bekeerders gevallen: zij gedroegen zich aldaar, ten minſte te *Mecca*, ongemeen vreedzaam, en zelfs zoo ſtaatkundig, dat zij al de ingaande en uitgaande Regten boven de 2½ pCt. afſchaften, om de kooplieden niet af te ſchrikken. De dood van den vader des veroveraars, SEHOUD, deed hen deze verovering ontruimen; en de voorſpelling, dat het trotſche gebouw van den *Islam* ſedert de verovering van *Mecca* in 1803 zijne verdwijning kan dagteekenen, is niet vervuld; veelmeer zijn de *Wehabiten* nog in dit loopende, of het vorige jaar, door den *Pacha* van *Egypte* geheel en al verſlagen, en hunne magt is voor langen tijd geknot, — het gevolg hunner onverdraagzame, onſtaatkundige wreedheid tegen andersdenkenden! — Onder de andere, veelal belangrijke, berigten nopens de kusten der Roode Zee, teekenen wij dit aan, dat de *Tehame*,

of het vlakke land langs de *Arabiſche* kust, gewis eenmaal oever der zee is geweest, zoo als uit de ſtukken van verongelukte ſchepen, ſchelp-lagen, enz. blijkt, die men op 6 voet diepte vindt, en die zich dan nog 17 voet diep uitſtrekken; — dat de *Samauliërs*, een volk, ten zuiden der ſtraat *Bab-el Mandab*, tegenover *Arabië*, die noch Negers noch *Arabieren* zijn, veel handel op het *Arabiſche* ſchiereiland zoowel, als met de binnenlanden drijven, eene ſoort van ſcheepvaartsäkte hebben, en misſchien eenmaal de beste leidsleiden der *Europeërs* naar het zoo lang vergeefs gezochte hart van *Afrika* kunnen worden, in weêrwil der verzekering van BRUCE, die hen als woest afſchildert; — dat de *Amerikanen* reeds in 1804 ſterk op *Arabië* handelden, en toen 200 pCt. gewonnen hadden, waardoor de uitvoer van koffij over *Egypte* dadelijk tot op de helft verminderde; — eindelijk, dat de *Mahomedanen* de daadzaak, door BRUCE ten voordeele der veelwijverij aangevoerd, dat er in het Oosten twee meisjes tegen éénen jongen geboren worden, bevestigen; terwijl geachte Christen-reizigers die nogtans ontkennen.

Van *Mocha* vertrok Lord VALENTIA, andermaal over *Maſſouah* en langs de *Abyſſiniſche* kust, naar *Djedda*, de haven van *Mecca*, van welks *Sherif* hij geheel geene gunſtige getuigenis aflegt, en waar de handel geweldig lijdt door de ſchraapzucht van dien bevelhebber. Vanhier ging de reis op *Suez*, en vervolgens over land met eene *Arabiſche* karavaan, met welke men vriendſchap gemaakt had, naar *Cairo*. Hier werd het kasteel, en in den omtrek werden de *Piramides* bezocht, en vervolgens zakte men den *Nijl* af tot *Roſette*, zag *Alexandrië*, deed een' uitſtap naar *Damiate*, keerde dwars door de *Delta* weder naar *Alexandrië*, en vandaar over *Malta* en *Gibraltar* naar *Engeland* terug. Zeer veel nieuws hebben wij hier niet aangetroffen; maar wie kan zulks ook verwachten van een Land, dat, ſedert meer dan eene eeuw, door zoo vele, en daaronder zoo voortreffelijke, Reizigers is bezocht? Geenen dier Reizigers beſpot VALENTIA, dan (zoo als gewoonlijk) BRUCE, en nevens hem SAVARY, wiens beſchrijvingen als opgeſmukt en romanesk worden voorgedragen; deszelfs betooverende ſchilderij van *Damiate* komt althans geheel niet meer te pas, daar de rivier haren loop heeft veranderd, zoodat de arm, die naar *Damiate* gaat, thans zeer ver-

verbrakt is, en zelfs voor de stad zout water heeft, waardoor dan ook al de lusthoven aldaar verdwenen zijn. Het groote meer *Menzaleh*, vóór de komst der *Fransschen* in *Egypte* bijna onbekend, wordt vervolgens beschreven. De toestand van *Egypte* komt hier als zeer rampzalig voor; de verdrukkingen der kleine tirannen moeten alle geloof overtreffen; de landbouw wordt verdrukt; zelfs *Muzelmannen* worden door de *Turken* goedsmoeds doodgeschoten, om hunne behendigheid in het mikken te toonen: doch, hetgene men niet vermoeden zou, de ingezetenen verwachten, volgens Lord VALENTIA, al hun heil van de *Engelschen*, aan welke de *Bey's* zouden hebben aangeboden het Land over te leveren, om hen van de verdrukking der *Albanezen* (de lijfwacht van den *Pacha*) te bevrijden, (bl. 323, 353;) terwijl nogtans die zelfde menschen, thans zoo verdrukt, den *Engelschen vreeselijke vervloekingen hebben nagezonden*, omdat zij hen, bij de ontruiming des Lands, aan die zelfde *Albanezen* ter prooije hebben gelaten. (Bl. 354.) Zouden dan de lessen der ondervinding voor deze menschen niets afdoen? De Vertaler had voorts wel in eene Noot mogen aanteekenen, dat, na de uitgave van dit werk, de magt der *Bey's* geheel vernietigd is, en zij selve door den *Pacha* verraderlijk vermoord zijn, die daarentegen thans, zoo het schijnt, fabrijken, koophandel, en meer of min beschaving, in de aloude wieg van kunsten, wetenschappen en wetgeving zoekt in te voeren. Het zal dan ook wel eens gebeuren, dat hij, op het voorbeeld der *Fransschen*, die welgemeste *Egyptische* Priesters van hunne rijkdommen ontlast, welke misschien nog 100,000 P. St. jaarlijksch inkomen hebben, gelijk SULEIMAN EL PASCHUME, diemaar der Moskee te *Cairo*, die vóór den togt der *Fransschen* naar *Egypte* bezat. — Nog ééne bijzonderheid van belang kunnen wij niet voorbijgaan. Het genoegzaam algemeene gevoelen, (reeds bij HERODOTUS te vinden) dat *Egypte* een geschenk van den *Nijl* is, komt onzen Reiziger niet waarschijnlijk voor, om de zeer eenvoudige reden, dat *Egypte* dan nog dagelijks zou moeten aangroeijen, omdat de afvloeijende *massa* water zoo groot als voorheen is, en omdat de ondiepten bij den mond der rivier uit zand, en niet uit vruchtbare aarde, gelijk in de *Delta*, bestaan. Het woord *Zondvloed* (bl. 338) moet eene schrijf- of drukfout zijn: de

Egyptische Priesters bewezen niet, dat daardoor de *Delta* ontstaan was.

De Vertaling is, over het algemeen, vloeijend: enkele *Germanismen*, zoo als: *atlasfen* voor *satynen*, en *noodigde* voor *dwong*, (bl. 215) doen vermoeden, dat de *Hoogduitsche* Overzetting wat sterk is gerasdpleegd. Dit blijkt ook daaruit, dat men, op derzelver voorbeeld, eenige aanmerkingen van den Schrijver over den doortogt der *Israëlieten* door de Roode Zee heeft weggelaten, (aan het slot des 19den Hoofdstuks.) Waarom dit? Er is wel veel minder belangrijks. De Lezer moest hier beslissen.

Lettres inédites de Mme MANZON, publiées par elle-même, contenant sa Correspondance depuis le 20 Mars 1817 jusqu'au 3 Février 1819. A Paris, chez Mme *Manzon*, &c. Mai 1819. Gr. 8vo. 108 pag.

Eenmaal aan onze Lezers verslag gedaan hebbende van de *Gedenkschriften van Mevrouw* MANZON, (zie *Letteroef.* voor Julij 1818, bl. 352, 353,) willen wij hun ook berigt geven wegens den inhoud haarer opgemelde *Brieven*. — Men kan daarvan (niet veel meer regt, dan van hare *Gedenkschriften*, bij derzelver uitgave, zelfs op den titel, gezegd werd) zeggen, dat zij *tot opheldering* strekken *van haar gehouden gedrag in het Proces, betrekkelijk den moord van den Heer* FUALDÈS. Men herinnert zich uit ons verslag, dat zij, zich zelve verdacht gemaakt hebbende van, ten tijde van dien moord, in het huis geweest te zijn, waarin dezelve gepleegd werd, en daarover geregtelijk ondervraagd, dit eerst ontkende, vervolgens erkende, daarna weder loochende, om het straks op nieuws te bekennen, enz.; dat over dit alles een duister zweefde, dat men niet ontraadselen kon. Deze Brieven helderen dit op. Zij erkent in derzelver Voorberigt, dat hare *Gedenkschriften* een zamenweefsel zijn van tegenstrijdigheden, ongerijmdheden en buitensporigheden, en schreef, terwijl zij ze opstelde, aan hare vriendin, dat zij *een menschelijk net van leugen* zouden zijn. Geen wonder derhalve, dat wij het geheel niet wisten te ontcijferen. — Doch haasten wij ons nu, om de duisternis op te klaren. De Brieven heeten

een geſchreven, zoo als op den titel gezegd wordt, *na 26 Maart 1817 tot 3 Febr. 1819*, of juister, de eerſte heeft de eerstgemelde, de laatſte de laatstgenoemde dagteekening. Nu hernere men zich, dat de moord des nachts *tusſchen den 19den en 20ſten Maart* gepleegd werd. De eerſte brief zal dan ſlechts ettelijke uren na den moord geſchreven zijn. Dit zou een gunſtig vermoeden verwekken voor de waarheid van deszelfs inhoud, waarvan de Schrijffter ons bovendien nu verzekert. Maar, dat zij toen reeds waagde, die waarheid aan een' brief te vertrouwen, dat zij toen in ſtaat was, zulk eenen, en zoo langen, brief te ſchrijven! (hij is negen geheele bladzijden lang) *Madame* MANZON vergeve ons, dat wij, nadat zij zoo veel gelogen heeft, nog niet zoo aanſtonds allen twijfel, wegens hetgene zij ons nu zegt, onderdrukken kunnen. — Maar wij zouden ons haasten! — Zij verhaalt dan nu hetgene volgt: Zij wilde de gangen van zeker iemand, dien zij niet noemt, (vermoedelijk haren man, met wien zij niet te zamen woonde) nagaan, verkleedde zich daartoe, om niet gekend te worden, in managewaad, en ging, op den gemelden 19den Maart, des avonds, kwart vóór achten, uit. Een eindwegs gegaan hebbende, ging zij iemand voorbij, dien zij herkende, en die tegen een' muur leunde. Zij ontſtelde, hoorde kort daarop achter zich ſtappen, dacht dat zij gevolgd werd, zette het op een loopen, en vloog, om zich te zoek te maken, een huis in, waarvan de deur openſtond. Dit was het huis van BANCAL, een koerhuis, daar men nu op het punt was van FUALDÈS te vermoorden. Hier werd zij terſtond gegrepen door iemand, die haar, in den donker, tegen het lijf liep. Verſchrikt riep zij: *ik ben eene vrouw!* en werd voortgeſleept en opgeſloten, met gebod, om te *zwijgen*. Terſtond hoorde zij een verward geſchreeuw, hetwelk uit een belend vertrek ſcheen te komen; doch weldra vernam zij angſtige kreten, en, zich aan de deur van het vertrek vervoegd hebbende, verſtond zij al, wat daar, bij het vermoorden van FUALDÈS, omging, hoorde hem ſmeeken, kermen, kortom alles, wat bij een' moord afgrijſelijk is, tot het loopen van het bloed in een bekken, en de laatſte ſtuiptrekkingen des ſtervenden toe. Konde *eene vrouw* dit alles hooren, zich daartoe tot aan de deur van het tooneel, waarop dit alles voorviel, vervoegen, enz. en het niet veeleer van ſchrik beſterven? Konde zij het zich, weinig uren

daarna, alles zoo wél herinneren, en het op zulk eene wijze, als zij doet, beſchrijven? Nu, zij was dan ook nabij de bezwijming, terwijl zij het alles hoorde; doch zij herſtelde zich, en zag om naar middel, om vanhier te ontkomen. Zij ontdekte een laag venſter, wilde het openen, doch het maakte gerucht. Men overviel haar uit de moordſpelonk; een reusachtige kerel, met een mes in de hand, en met bloed bemorſte kleederen, greep haar aan, wilde haar doorſtooten, en bragt haar eene wonde toe, die zij echter eerst daarna ontdekte! Zij werd een' tweeden gewaar, dien zij kende, wierp zich in zijne armen, (de eerſte had haar dan gewis losgelaten!) en ſchreeuwde: *ik ben Mevrouw* MANZON, *behoed mij!* Deze bekende, een der moordenaren, en (zoo als zij zegt) hun hoofd, JAUSION geheeten, die daarna, als ſchuldig, is te regt geſteld, zeide: *ik ken deze vrouw en ſta voor haar in.* Nu ſtond zij in het moordvertrek zelf, waar de omgebragte op eene tafel lag. (Hoe kwam zij daar? Wilden de ſchurken dan, dat zij, te eenigen tijde, ook zou kunnen getuigen, den vermoorden gezien, zoowel als zijn noodgeſchrei gehoord te hebben? Welken ſchijn heeft dat?) Het was den overigen niet genoeg, dat JAUSION voor haar borg wilde blijven; zij beraadſlaagden over haren dood of haar leven. Zij nam ondertusſchen de booswichten op, herkende er nog eenen, dien zij nevens anderen beſchrijft!! Men beſloot tot haar leven; maar zij moest, met de hand op het ligchaam des vermoorden, wiens hart haar toeſcheen nog te kloppen, een der monſters den volgenden eed nazeggen: *ik zweer geheim te zullen houden al wat hier is omgegaan, en wijde mij met mijn kind aan den dood, zoo ik denzen eed ſchende!* En echter zij verhaalt dit nu (wij moeten het nog eens opmerken) na weinig uren, aan hare vriendin, *in eenen brief!* — Zij verlaat eindelijk het helsch verblijf, door JAUSION gevolgd, die haar vervolgens ſchijnbaar verlaat, maar haar van verre nagaat. Het was nu tien ure, en zij kon thans in het huis, waarin zij woonde, niet meer komen; zij trachtte zich dan bij eene vriendin te bergen, maar kreeg geen gehoor. Zij herinnerde zich nu een ledigſtaand klooster, en nam voor, daar den nacht te gaan doorbrengen. (Het ſtond dan gewis open!) JAUSION voegt zich weêr bij haar, en geleidt haar derwaarts. Hij vertrekt, nadat zij hem haren eed hernieuwd had, die van zijnen kant van eeni-

ge bedreigingen gevolgd werd. Een oogenblik daarna bedacht zij, in welk gevaar zij zich daar bevond, zoo de moordenaars eens berouw kregen haar gespaard te hebben. Maar JAUSION alleen wist, dat zij hier was, en had haar verzekerd, dat zij niets te vreezen had; en op het woord van dien medemoordenaar vertrouwde zij! — Met het krieken van den dag begaf zij zich naar huis, en kwam er ongemerkt binnen. Des morgens ten zeven ure verspreidde zich het gerucht, dat het lijk van FUALDÈS in den *Aveyron* gevonden was. Zou het dat zijn van den ongelukkigen, dien zij gisteren avond *had* ZIEN, (let wel op, Lezers!) *had* ZIEN *vermoorden? (que j'ai vu assassiner*, staat er in het Fransch.) Zij moet dan den vermoorden niet gekend hebben. Zij wilde zich wegens haren twijfel onderrigten, ging te dien einde naar de rivier, zag er het lijk, en herkende het volmaakt voor dat van het slagtoffer des vorigen avonds. Dit kon zij gaan zien, en zich daarbij zoo wél houden, dat de meisjes, die haar hierbij verzelden, hare ontroering niet bemerkten! Welk eene vrouw! welke meisjes! — Nu ging zij vernemen, wat men, zoo hier, zoo daar, van den moord te vertellen wist, hetgene zij aan hare vriendin weder vertelt, en nu zal zij den avond wel gehaald hebben met dezen langen en gewis wel *zeer vertrouwelijken* brief te schrijven, waarin zij nog berigt, dat men reeds vermoedens uit omtrent éénen der waarachtige moordenaars, en de vraag oppert: waarom zij ze niet aangeeft? Maar (roept zij uit) mijn eed! mijn kind! JAUSION! Ben ik hem mijn leven niet schuldig? Maar (roepen *wij* uit) gedoogde dan dit alles het schrijven van dezen brief? Ondertusschen, gesteld, dat het hoofdzakelijke van het thans verhaalde overeenkomstig zij met de waarheid, verstaan wij nu, waarom zij in hare getuigenis zoo weifelde, — dan ontkende, dan bekende, dat zij, ten tijde van den moord, aan het huis van BANCAL geweest was, enz. Haar eed, hare vrees, haar vriend persten haar, om te ontkennen; en daarbij kwam nog, dat het huis van BANCAL een bordeel was, en dat zij het denkbeeld niet verdragen kon, dat men haar voor eene gemeene hoer zou houden, die in zulk een huis gemeenzaam was; dewijl men niet gelooven zou, dat het toeval haar daar gebragt had. Om die reden had zij dan ook hare *Gedenkschriften*, ten gevalle van hare

moeder geſchreven, om deze, zoo het mogelijk ware, te overreden, dat zij in zoodanig ſlecht huis niet geweest was, — ook wilde zij voorkomen, dat men haren zoon, in der tijd, geen verwijt, wegens zijner moeders ſlechtheid, zoude kunnen doen. — Voor het overige behelzen nu deze Brieven, drie en dertig in getale, een berigt wegens het naſporen en gedeeltelijk ontdekken der ſchuldigen, derzelver teregtſtelling, veroordeeling en ſtraf, het beloop der verhooring, gevangenſchap en vrijſpraak van de Schrijffter zelve, en eindelijk het proces tegen andere verdachten en beſchuldigden, die door de Schrijffter mede bezwaard, doch door de Jury onſchuldig verklaard werden. En hier doet zich Mme MANZON in een zeer ongunſtig licht voor. Het behaagt haar maar in het geheel niet, dat deze beſchuldigden niet mede veroordeeld zijn. Allen, die te hunnen voordeele zich beijverd hebben, worden geweldig door haar gehekeld: zelfs de Jury gaat niet vrij. Eindelijk meldt zij hier ook aan hare vriendin, dat haar 120,000 francs (wij zeggen 120,000! wij herinneren ons niet, dat de Franſche nieuwsbladen het zoo hoog geſteld hebben) geboden zijn, zoo zij vijf maanden te *Tivoli* (eene plaats van vermaak te *Parijs*, waar zij aan het buffet zou moeten zitten, om van elk gezien te kunnen worden) wilde komen doorbrengen. Zij had het (ſchrijft zij) met verachting verworpen; maar in het ſlot van den brief volgt: „Door „ mij aanhoudend van de reis naar *Parijs* te ſpreken, heeft „ men er mij het verlangen naar ingeboezemd. Dit is, geloof „ ik, hetgene men heet, een' geest van tegenſtrijdigheid te „ hebben." Nu, daaraan hapert het haar dan in het geheel niet. Het is met hare ziel, zoo als met haar gelaat, gelijk zij zelve ſchertſend vertelt. Zij was geportretteerd. Toen de afbeelding voltooid was, vond de Schilder zelf het gelaat niet gelijkend. „ Maar," riep hij, „ gisteren geleek het." — „ Dat geloof ik wel," zeide zij; „ gisteren had ik het gelaat „ van zondag. Nu is het maandag. Ik bedank u wel, om „ er alle dagen eveneens uit te zien!" — Wat zullen wij van deze Mme MANZON zeggen? Bij Recenſent ſtaat zij zeer laag te boek. Hij laat de Franſche dames haren ſmaak. Maar eene Hollandſche, die in haar behagen vond, zou hem in het geheel niet behagen. En zijne vermoedens omtrent haar! Hij zal er van zwijgen.

Bi-

Bibliographiſche Zeldzaamheden. 's Hertogenbosch, bij Paliet en Zoon. 1818. *In gr. 8vo.* 43 *Bl. f* :-10-:

Zoo ooit eenige ſtudie in onze Nederlanden aanmoediging verdient, dan is het die, welke de gemeenmaking betreft van oude oorſpronkelijke en zeldzame boeken, waarvan er gewis hier en daar nog onbekende ſchatten voorhanden zijn, gemerkt de uitvinding der Drukkunst, op welke ons Vaderland zich te regt beroemen mag. De ongenoemde Schrijver geeft alhier in dit kleine werk een viertal dier zeldzaamheden op, als: *Dat Dieren Palleys en die vgaedering van den beesten d'aerden enz., gheprent Thantwerpen, int jaer ons heeren* 1520. — Het *Aureum reminiſcendi* &c. (over de verſterking van het geheugen), waarſchijnlijk van HERMAN BUSCH, gedrukt te *Keulen* 1503. — *Socci Sermones* &c. (Predikatiën over de Heiligen), vermoedelijk gedrukt te *Deventer* omtrent den jare 1488. — *Die tafel van deſen boeck, dat men hiet dat ſcaecſpel, ghemaect ter Goude* 1479. Over ieder dezer ſtukken deelt hij eenige bijzonderheden en aanmerkingen mede, welke tot opheldering dienen, en lokt daarbij tevens alle oudheidminnaars in dit vak uit, om het hunne tot nadere kennis bij te dragen. Ons beſtek laat niet toe, den Schrijver in de ontwikkeling zijner voorſtellingen te volgen. Zijn ijver, om een zoo zeer verwaarloosd vak van letterkunde op nieuws ter beoefening aan te prijzen, verdient alleen lof; en wij wenſchen hem zeer gaarne zulk eene belangſtelling bij het letterminnend Publiek en medewerking van deskundigen, dat hij daardoor tot de voortzetting van dezen arbeid en de gemeenmaking van drukkunſtige zeldzaamheden en boekenkennis bemoedigd worde. De druk zelf beveelt zich door eene keurige uitvoering aan.

De Melaatſche van Aosta. Door den Schrijver van de Reize rondom mijne Kamer. Uit het Fransch. Te 's Hertogenbosch, bij H. Paliet en Zoon. 1818. *In kl. 8vo.* 136 *Bl. f* :-12-:

Nadat wij de inderdaad voortreffelijke beoordeeling van dit uit-

uitmuntend geschrift, uit de *Archives politiques, philosophiques et littéraires, No. VII, Janv.* 1818, hier mede vertaald gegeven, gelezen hebben, zullen wij ons wel wachten eene recensie te stellen van een, misschien romantisch, verhaal, hetzij dan al of niet op eene ware gebeurtenis gegrond; te meer, daar een vrij uitvoerig *naschrift*, een gesprek tusschen twee vrienden behelzende, iederé bedenking tegen het waarschijnlijke oplost, en alzoo de eer van het opstel, beschouwd als kunstgewrocht, volkomen handhaaft. Het verhaal zelf beslaat slechts 84 bladzijden, met eene groote letter en zeer ruim gedrukt, maar bevat alles, wat aanprijzen kan, en moet niet vlugtig gelezen, maar herlezen en overdacht worden, alswanneer het bijna in iederen regel den uitmuntenden steller vergeten doet, belangstelling in den ongelukkigen lijder opwekt, eigen leed doet wegzinken, en al de kracht gevoelen van opregte Godsvrucht. Het is de geschiedenis van eenen melaatschen, sinds vijftien jaren reeds, wegens zijne ongelukkige kwaal, tot volstrekte eenzaamheid gedoemd; eenen man met het gevoeligst hart, en een echt Christelijk lijder, die zijn ongeluk voelt in geheel deszelfs gewigt, en hetzelve draagt onder het ontzettend gevoel: „ik moet geen ander gezelschap hebben, dan mij zelven, en geenen anderen vriend, dan God;" maar zijne namelooze ellende draagt met onderwerping, en zijne liefde tot de menschen en God onder dat alles volkomen bewaart.

„Hoe stemt de inhoud van dit boeksken (dit willen wij uit het Naschrift overnemen) met den inhoud overeen van „de *Beeldengalerij der Heimwee-kranken* van ULYSSES „VAN SALIS, die over het lijden voorbeeldeloos fraai heeft „geschreven, niet slechts, maar, onder de zwairste rampen, ook een voorbeeld van lijdzaamheid heeft gegeven, „hetwelk ten bewijze kan verstrekken, dat een gedrag, hoedanig men Melaatschen doet houden, niet hersenschimmig, „en geen bloot ideaal is, dat niet zou kunnen verwezenlijkt „worden. Welk een genoegen, ook, te Parijs, in den Autheur van dit boeksken, eene wederga te vinden van den „genoemden zaligen Zwitserschen Edelman! Zijn deze bladeren een voorteeken, dat de Heere gave! dan gaan Franschen ons stichten, (!!!) en zal zich nog het een en ander openbaren, als heugelijk gevolg van bedroevende tijden."

Is deze vertaling regtſtreeks uit het *Fransch*? De Vertaler bevond zich, naar het ſchijnt, bl. 94, te *Gottingen*, waar men, bl. 106, berigt had, dat het ſtukje in het *Nederduitsch* werd overgebragt. Misſchien, echter, is dit hier of daar eene ſchrijffout.

Alcune Poeſie Olandeſe in verſi Italiani, recate per uſo dei dilettanti delle due lingue, da F. L. BIANCHI. Groningen, presſo *W. van Boekeren*. 1818. 8vo. 48 fol. *f* :-10-:

Juichten wij onlangs hartelijk toe de Hollandſche uitgave van een Italiaansch Tijdſchrift, thans verheugen wij ons nog te meer in de verſchijning van het tegenwoordig werkje, hetwelk ons enkele ſchoone ſtukken onzer Vaderlandſche Dichters in de ſchoone taal der Muzen levert. Zij zijn het Heldendicht *de Ruiter* en de Romance *Alrico en Aspaſia*, door FEITH; *het bedrogene Meisje*, door TOLLENS; *het misbruik der Vrijheid* en de Romance *Roſina*, door BELLAMIJ; *de Taal der Oogen*, door SPANDAW, en de *verjaring eener Vriendin*, door LOOTS. De keuze is niet ongelukkig. Ook de bewerking is, over het geheel genomen, naauwkeurig. De opdragt vooral aan de Hollandſche Dichters is vrij zoetvloeijende. Hier en daar, echter, zijn, behalve de reeds aangewezene drukfeilen, nog vele andere overgebleven. Wij wenſchen Schrijver en Uitgever een goed vertier, waartoe het zuiver Italiaansch en het zacht ſmeltende in de versmaat zeer veel zal kunnen bijdragen.

Korte Geſchiedenis van den Ridder MARTINUS BEHEM, *eerſten Ontdekker van Amerika. Een Leesboek voor de Jeugd, door* J. A. OOSTKAMP. *Te Zwolle, bij* J. L. Zeehuiſen, 1818. *In kl.* 8*vo.* 58 *Bl.* *f* :-4-:

Op nieuws vergast ons de zeer verdienſtelijke Onderwijzer J. A. OOSTKAMP op eene belangrijke lettervrucht. Wie toch van vroegeren en lateren tijd heeft niet den roem van Amerika's ontdekking aan den onverſaagden COLOMBO toegekend? Waar is deze uitſpraak niet als onbetwistbaar geheiligd

ligd geworden? En echter hebben latere naſporingen, zoo als het dikwerf gaat, dezen roem op goede gronden betwist. De beroemde Schrijvers CELLARIUS, RICCIOLI, DE SOLIS, MUNOZ en ROBERTSON hebben hieromtrent de gewigtigſte twijfelingen geopperd; en wij juichen allerwegen het opzet van den kundigen Onderwijzer toe, dat hij zich verledigd heeft, om, met zijne hulde aan de waarheid, den eerſten Ontdekker in den perſoon van MARTINUS BEHEM, van *Neurenberg*, aan de leerlingen bekend te maken. Dank hebbe deze zijn arbeid, welke treffelijk uitgevoerd is, en, bij zijne gewone uitlokkende behandeling, tevens uitſtekend dient, om de kennis van het uitgeſtrekte vierde wereldddeel, met de kaart in de hand, te bevorderen, zonder daarom de verdienſten van COLOMBO zelven te verkleinen! Wij wenſchen dit boekje in handen van vele lezers, vooral van vele Onderwijzers, voor welke welligt deze naſporing nog geheel nieuw is.

Tafel, behelzende korte Aanwijzingen over de manier, op welke men het Onderwijs, in eene School, met vrucht zoude kunnen behandelen. In plano. Zonder naam van Uitgever.

Deze Tafel, ten dienſte der Scholen, vooronderſtelt drie klaſſen, namelijk, voor eerstbeginnenden, meergevorderden, en voor de zoodanige, die hunne oefening voleinden. Voor de eerſte dient de opnoeming van zinnelijke voorwerpen, de opſporing van kenteekenen, eigenſchappen, oorſprong en het nut der dingen, de kennis der letteren, en het aanvankelijk lezen en rekenen. Voor de tweede het lezen, vergelijken, oordeelen en beſluiten, kennis van oorzaak en uitwerkſel, doel en middel, het voortzetten van ſchrijven en rekenen, oefening van het geheugen, en onderwijs in den Godsdienst. Voor de laatſte het kunstmatig lezen, ſchrijven en rekenen, taalkunde, briefſchrijven, aardrijkskunde en geſchiedenis, Godsdienst en zedekunde, en het zingen. Elke afdeeling en onderafdeeling wordt hier zeer gepast ontwikkeld; zoodat deze Tafel een keurig overzigt oplevert voor elken Schoolonderwijzer, die zich voorneemt, zijn onderrigt in eene juiste verdeeling ten behoeve zijner leerlingen ordelijk en weteńſchappelijk in te rigten.

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen.*

(*Vervolg van bl.* 504.)

In het vierde Deel bepaalt zich de geſchiedenis al naauwer tot het geſlacht van Abraham, of het volk van Israël. Dit in het oog houdende, treden wij in het *vierde* Tijdperk, *van Mozes tot op Jezus Christus.*

God openbaart zich nu aan een geheel volk, door hetwelk Hij de andere wilde gelukkig maken; en het onderwijs, hetgene dit volk behoefde, ging best in den vorm van wetgeving. Om hetzelve te kunnen behartigen, moesten zij eerst van zwervende ſtammen een gevestigd volk worden, afgeſcheiden van andere; maar ook die beſchaving ontvangen, waardoor zij voor zulk eenen gevestigden ſtaat geſchikt werden. Noodzakelijk was het, dat dit onderwijs van denzelfden inhoud zijn moest als dat, wat de eerstvaders ontvangen hadden; dat de grondſlag aller opvoeding moest wezen: dienst van den éénen waren God; dat de voorgeſchrevene eerdienst zijns waardig moest zijn, geheel berekend ter bevordering der zedelijkheid, evenredig aan de vatbaarheid des volks; en dat God de leiding van de lotgevallen des volks ook tot onderwijzing bezigde.

De geſchiktheid van Israël, om tot zulk een belangrijk doel gebruikt te worden, lag in deszelfs, boven die van andere volken uitmuntende, nog overgebleve ne kennis aan den éénen waren God, die door de hoogachting voor de voorvaders werd levendig gehouden, en door geſchiedenisſen, liederen enz., juist bij hen, voortgeplant.

Schoon God de leidsman van Israël was, werd er toch veel overgelaten aan de eigene geſchiktheid van

Mozes, die onderwezen was in al de wijsheid der Egyptenaren, bedreven in de oude geſchiedenis van het menschdom, inzonderheid van de Israëlieten, verhevene denkbeelden van Godsdienst en zedekunde, een edel karakter, vurigheid van geest, ſtandvastigheid en kloekmoedigheid bezat, en dus, te meer daar de Voorzienigheid hem door de leiding zijner lotgevallen ook bewerkte, buitengewoon geſchikt was ten wetgever en legerhoofd van Israël. Deze geſchiktheid werd ten laatſte nog ondersteund door Mozes kennelijke gemeenſchap met Jehovah en wondervermogen; terwijl ook alles, van de roeping van Mozes aan, zóó was ingerigt, dat en Pharaö, en de Israëlieten, en Mozes zelf, zijne Goddelijke zending en roeping konden erkennen.

De eerſte gebeurtenisſen, bij den uittogt van Israël uit Egypte, waren berekend, om aan de wereld en aan Israël diepen indruk te geven van Jehovah's magt; en daarom is die uittogt zulk eene belangrijke zaak. De omweg, welken het volk nemen moest, gaf gelegenheid ter oefening van deszelfs vertrouwen, en tijd aan God, om zijn plan hetzelve al meer en meer te doen merken; en de veelheid der wonderen was voor een volk, als de Israëlieten waren, zeer noodzakelijk.

Na zoo vele voorbereidingen en opleidingen tot vertrouwen, was dan eindelijk de tijd daar, dat Jehovah zich bijzonder aan Israël als Wetgever en Koning kon openbaren. Dit gebeurde door de mededeeling eener grondwet, welker inhoud en afkondiging geheel naar de behoeften des volks berekend was. De wet der tien geboden was, naar den toenmaligen zedelijken en burgerlijken toeſtand van Israël, voor hetzelve allernoodzakelijkst.

Het volk wist dan nu, door tien eenvoudig en duidelijk voorgeſtelde geboden, dat Jehovah de Schepper, Heer en Regeerder was van hemel en aarde, en dat volkomene gehoorzaamheid aan Hem de bron was van al het waar geluk, en omgekeerd. Het geheel gebouw, nu, der Mozaïſche inrigtingen, op dezen grondſlag opge-

gerigt, ſtemde, in de hoofdzaak der Godsdienst- en zedeleer, volmaakt overeen met die der eerstvaderen; en, ſchoon, bij de algemeen heerſchende zinnelijke denkwijze over de Godheid, ook Mozes inzigt in de *geheel geestelijke* natuur van God nog vrij beneveld was, moet men zich toch verwonderen over de verhevene en waardige denkbeelden, die de, aan een afgodisch hof opgevoede, man aan den dag legt. Kennis aan den toeſtand na den dood had Mozes, bewezen, ook; maar de toeſtand des volks liet niet toe, zulks naar eisch te ontwikkelen. — Ook de Godsdienstplegtigheden, den Israëlieten door Mozes voorgeſchreven, waren niet geheel nieuw. Maar geheel aan de Mozaïſche inrigting eigendommelijk was het, dat Jehovah, in den ſterksten zin van het woord, als de *eenige* God werd voorgeſteld, en tevens als bezittende ook zulke eigenſchappen, die Hem alleen voor het ideaal der hoogstmogelijke volkomenheid deden erkennen — dat Jehovah het menschdom tot erkentenis van die volmaaktheden opleidde, welke met deszelfs omſtandigheden te dien tijde het best ſtrookten — dat de wijze, waarop men van de Godheid dacht en ſprak, nog zeer menſchelijk en zinnelijk was — dat Gods onvergelijkelijke kracht tevens, als verzeld met verbazende wijsheid en kundigheid, wordt voorgeſteld, zoodat Hij daardoor de bron en werkmeester zij van alles, wat wij óok te dien opzigte groot en buitengemeen bij de menſchen vinden, b. v. van buitengemeene wijsheid, van bijzondere bedrevenheid in ſchoone kunſten, enz. En dit vermogen in God wordt in Mozes ſchriften met den bijzonderen naam van *den geest van God* betiteld; welk denkbeeld zeer oud is, en natuurlijk bij de menſchen ontſtaan is; maar men moet de latere, meer ontwikkelde openbaring hier niet inſchuiven — dat Jehovah zich aan Mozes openbaarde door eenen bovenmenſchelijken Gezant, eenigzins anders echter dan voormaals bij de eerstvaders. Was dit Jezus Christus? Genoeg, het was voorbereiding tot de latere zinnelijke openbaring van God in Je-

zus Christus — dat de betrekking, welke God tot Israël aannam, Godsregering of *Theokratie* genaamd wordt, en op deze betrekking een geheel nieuw ſtelſel van Godsdienſtige en ſtaatkundige orde werd opgerigt.

Mozes ontleende zijne wetten ten deele uit de natuur, ten deele uit de gewoonten der voorvaderen, ten deele ook zijn die gevormd naar de zeden en wetten der Egyptenaren, en een groot gedeelte, eindelijk, is herkomſtig uit den toenmaligen toeſtand en de toenmalige behoeften van het Israëlietiſche volk. — Mozes zocht door zijne wetten de Israëlieten eerst tot goede menſchen, en daardoor tot goede burgers te vormen; tot dat einde verbond hij ten allernaauwſte menſchendeugd en menſchengeluk met Israëlietiſche burgerdeugd en burgergeluk; beiderlei ſoort van geluk en deugd grondvestte hij op gezuiverde Godsdienſtige denkbeelden en gevoelens; hij zocht alles te weren, wat niet alleen aan de deugd, maar tevens ook aan de gezuiverde Godsdienſtige denkbeelden en gevoelens van het volk kon ſchadelijk zijn; hij maakte zelfs de burgerlijke inrigtingen, zoo veel mogelijk, dienstbaar aan de bevordering van deugd en Godsdienst, en in dit alles ſchikte hij zich wijsſelijk naar de denkbeelden en vatbaarheden van het Israëlietiſche volk.

De Mozaïſche wetgeving had betrekking op de volmaaktere opvoeding van het menschdom door het Evangelie, doordien zij *voorereerst* diepen indruk gaf van de verfoeijelijkheid der zonde, *maar ook* van Gods bereidvaardigheid, om een offer voor dezelve aan te nemen. Hieromtrent konden, ten minſte zeer algemeene, verwachtingen voor de toekomst bij den denkenden Israëliet ontſtaan. Het is ook duidelijk, dat de Mozaïſche wetgeving eenen zeer voordeeligen invloed op de zedelijk-Godsdienſtige beſchaving van het Israëlietiſche volk (welke wijsheid en beſchaafdheid ook andere volken boven hetzelve mogen bezeten hebben) heeft gehad; en zij was *voor dien tijd* zekerlijk de beste.

Daar de Israëlietiſche ſtaat in menig opzigt met ande-

dere ſtaten der oudheid gelijk ſtond, kwam derzelver betrekkelijke wetgeving ook in menig punt overeen, b. v. in de vermenging van ſtaatkunde met zedekunde; echter was die van Mozes veel voortreffelijker. Hij alléén kon naar waarheid zeggen, zijne wetten van God ontvangen te hebben; in haar waren de denkbeelden aangaande God veel zuiverder; zij vormden de menſchen meer tot zachtaardigheid, en werkten meer den lediggang tegen, dan die van Lykurgus; zij ſtraften menſchelijker, dan die van Drako; gingen het bijgeloof te keer, hetgene die van Solon niet deden. Met één woord, Mozes wetten zorgden voor Godsdienst en zedelijkheid; die van andere wetgevers niet.

De indrukſelen, door de wetgeving op Sinaï veroorzaakt, duurden bij het zinnelijke volk niet lang. Het maakte zich aan vele oproeren ſchuldig. Het bleef onbeſchaafd en zinnelijk; in den Godsdienst prachtlievend, onkiesch. De gewijde Geſchiedenis ſchetst het ons volkomen, gelijk menschkunde het verwachten zou. Deszelfs lotgevallen zijn overeenkomſtig met de bedoelingen, die God met hetzelve had. Ook ongewijde Schrijvers ſtaven de echtheid der gewijde geſchiedenis van Israël. Beſchouwing van andere volken in dit tijdvak leert, dat Israël toch in zedelijkheid boven alle uitmuntte.

(*Het vervolg hierna.*)

Leerredenen over de Christelijke Openbaring, in verband beſchouwd met de hedendaagſche Starrekunde. Door THOMAS CHALMERS, *Predikant te Glasgow. Naar den zevenden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1819. *In gr.* 8vo. *Met het Voorwerk,* 260 *Bl: f.* 2-2-:

Bovenſtaande duistere titel kondigt ons het doel dezer Leerredenen aan, als dienende ter wederlegging

van de bedenkingen, welke door het ongeloof tegen de Christelijke Openbaring ontleend worden uit het denkbeeld der onbefefbare grootheid van het heelal, zoo als die door de hedendaagfche ftarrekunde geleerd wordt. Aan dit aangelegen onderwerp heeft de Eerw. CHALMERS, naar ons oordeel, met een' uitftekenden uitflag, zijne krachten beproefd. Of ondertusfchen zulk eene breede behandeling van hetzelve, als hier voorkomt, voor den predikftoel wel zeer gefchikt zij, — of het gevoerd betoog wel die uitgebreidheid behoefde, welke er aan gegeven is, — of alles daarin wel even gewigtig zij, en er even noodzakelijk toe behoorde, — of deze opftellen wel modellen van goede *Leerredenen* zijn, en de ftijl, hoe fchoon anders over het geheel, wel de regte kanfelftijl zij, — deze allen zijn vragen, welke wij zwarigheid moeten maken met *ja* te beantwoorden. — Indien zich de Leeraar zijn *auditorium* heeft mogen kiezen, of verzekerd heeft kunnen zijn, dat hij geene anderen onder zijn gehoor zoude hebben, dan zulke geoefenden en befchaafden, als hem in zijne *theorie* van de onmetelijkheid des heelals volgen konden, ja dan zouden wij toeftaan, hij heeft uitmuntend, hij heeft over het geheel verwonderlijk fchoon, misfchien echter wat te breed, gefproken; hoewel wij nog niet zeggen zouden, hij heeft eigenlijk gepredikt. Maar heeft hij deze Redevoeringen gehouden voor eene gemengde fchare, zoo als die eener kerkgemeente doorgaans is, dan gelooven wij, dat hij voor diegene zijner hoorders, welke ons dunkt, dat de Leeraar altijd voornamelijk moet trachten te onderwijzen en te ftichten, niet zoo nuttig heeft kunnen zijn, als behoorde. Dezulke hebben dan gewis voor een goed deel zoo min zijne taal verftaan, als zijn voorgeftelde begrepen; en dan mogen beide zoo fchoon zijn, als zij willen, zij hebben aan het eerst en voornaamst einde eener Leerrede, algemeen te ftichten, niet kunnen voldoen. Wij zeggen dit niet, omdat wij van begrip zijn, dat de beantwoording van zulke bedenkingen en het voeren van zulke re-

redenen, als wij hier ontmoeten, geheel van den ſtoel behooren te blijven; neen: men mag ook wel eens iets voordragen, dat voornamelijk voor den beſchaafden ſtand dient. Dit kan niet alleen ſomtijds nuttig, maar zelfs noodig zijn. Doch *opzettelijk* moeten, dunkt ons, op den kanſel, geene ſtoffen behandeld, en vooral zóó niet, en in zoo vele achtereenvolgende Leerredenen, behandeld worden, als hier geſchiedt, waarvan het grootſte deel der toehoorderen geene vrucht kan wegdragen, en waardoor het gewis niet tot het naarſtig bijwonen der openbare Godsdienſtoefeningen kan worden opgewekt. — Het was misſchien niet overtollig, dit hier nog eens te herinneren. — Doch wij hebben thans geen' redenaar, maar een boek, voor ons. Wij behoeven niet te hooren; wij kunnen lezen. In zoo verre vallen eenige onzer bedenkingen hier weg. Wien nu onderwerp of ſtijl te hoog is, laat het boek liggen: wie in een of ander geene zwarigheid vindt, vat het op, en zal er, over het geheel, eene zeer belangrijke en gevallige lectuur in vinden. — Ziet hier nader de tegenwerping, welke de Heer CHALMERS beſtrijdt. — De hedendaagſche Starrekunde opent ons, ten aanzien der uitgebreidheid van het heelal, een tooneel, hetwelk alles, waarvan wij ons een begrip kunnen maken, oneindig overtreft, en waarbij onze aardbol, hoe veel beteekenend hij ons ook ſchijne, als ware het in het niet verdwijnt. Zij leert ons, dat die aardbol ſlechts ééne, en geenszins de aanzienlijkſte is van ettelijke *planeten* en een tot hier toe onberekenbaar getal van *kometen*, welke allen om onze zon wentelen, en met haar ons *zonneſtel* uitmaken; — dat die zon ſlechts ééne is van die ontelbare menigte van vaste ſtarren, welke wij aan een' helderen hemel zien ſchitteren, en die, even als zij, ſlechts het middelpunt uitmaken van even vele *zonneſtelſels*, die evenzeer hunne *planeten* en *kometen* hebben, welke om elke derzelve omgieren; — dat al die, met het bloote oog zigtbare, vaste ſtarren naauwelijks noemenswaardig zijn bij dat verbijſterend

heir van met zulk een oog onzigtbare, hetwelk zich door onze verrekijkers of teloskopen ontdekt; en dat er alle reden is, om te onderſtellen, dat ook dat heir nog in geene vergelijking kan komen met dat, hetwelk zich, in weêrwil van onze verrekijkers en teloskopen, nog aan ons oog onttrekt; — dat, gelijk de ruimte oneindig is, en wij, in dezelve, overal vaste ſtarren, of zonnen, en zonneſtelſels, aan het onze gelijk, kunnen denken, de hoogſte vlugt zelfs van onze verbeelding niet in ſtaat is, zich eenig bepaald begrip van de grenzenlooze uitgebreidheid van Gods ſcheppingsrijk te maken; en dat, daar nu niet ſlechts de rede, maar ook de overeenkomst, welke wij, in de ons best bekende planeten van ons zonneſtel, met onzen aardbol opmerken, ons gebieden aan te nemen, dat al die *myriaden* van *planeten* en *kometen*, die, in het geheelal, om al de millioenen van vaste ſtarren, of zonnen, door het mateloos ruim zwieren, evenzeer, als onze aardbol, woonſteden zijn van redemagtige zoowel, als redelooze, voor geluk en ongeluk vatbare ſchepſelen, het eene dwaasheid is te gelooven, hetgene de Openbaring ons leert, dat de redelijke bewoners van deze aarde, van dit ondeel der ſchepping, zoo bijzonder zouden deelen in de oplettendheid des oneindigen Scheppers, dat Hij, alleen om hun geluk te bewerken, zijnen eeniggeboren' Zoon, uit de gewesten der heerlijkheid, tot hen gezonden zou hebben, om hun, nietigen aardwormen, gelijk te worden, als zoodanig onder hen te wonen, te lijden en te ſterven. — Deze is dan de tegenwerping, welke de Heer CHALMERS hier wederleggen wil.

Allerkrachtigst ſtelt hij zelf die tegenwerping voor, in de eerſte Leerrede, getiteld *Schets der hedendaagſche Starrekunde*, over PSALM VIII: 4, 5. *Als ik uwen hemel aanzie*, enz., *wat is de mensch, dat Gij zijns gedenkt?* enz., waarin hij de kleinheid en geringheid der aarde, in vergelijking van de onbeſefbare grootte van het heelal, op de treffendſte wijze in het licht ſtelt.

Hij

Hij vangt de wederlegging derzelve aan in de tweede Leerrede, die tot opschrift draagt: *de zedigheid der echte kennis.* Zij heeft tot tekst I CORINTH. VIII: 2. *Zoo iemand meent iets te weten, die heeft nog niets gekend, gelijk men behoort te kennen.* Die Leerrede behelst NEWTONS lof, als die alles aannam, wat blijkbaarheid bezat, alles verwierp, wat die miste. Hieruit wordt afgeleid, dat het een der grondregelen van ware wijsbegeerte is, nooit terug te beven voor eene leer, die de blijkbaarheid voor zich heeft, nooit eene leer aan te nemen, welke daarvan verstoken is. Bij de eerste heeft een echt wijsgeer volkomen *zelfvertrouwen;* bij de laatste is hij *zedig* en huiverig, om iets te beslissen. Geheel anders velen, die zich, in onzen tijd, wijsgeeren heeten, — die ook, waar hun blijkbaarheid ontbreekt, stellige uitspraken doen. Dat deed NEWTON nooit. De tegenwoordige wijsgeeren nu, die uit de uitgebreidheid van het heelal besluiten, dat God op onze geringe aarde niet zoo veel oplettendheid kan vestigen, als uit de onderstelling der waarheid van het Christendom zou volgen, treden buiten NEWTONS spoor. Zij nemen aan, dat het Christendom *alleen* ten behoeve van ons menschen dient, waarvoor zij niet de minste blijkbaarheid hebben, en besluiten daaruit tot deszelfs valschheid. Dit is buitensporig. Wie zegt ons, dat de zonde niet tot andere werelden is doorgedrongen? Kunnen ook hare bewoners zich de gemeenschap met God niet onwaardig hebben gemaakt? Kan God ook aan deze geene onmiddellijke Gezanten hebben gezonden, en hun het woord der verzoening hebben laten verkondigen? Kan aan JEZUS niet het bestuur over vele zondige werelden zijn opgedragen? Dit alles loochent de verwaandheid des ongeloofs zonder eenige blijkbaarheid, en verwerpt de leer des Bijbels, die op blijkbaarheid rust, om eene andere aan te nemen, waarvoor niets, dan verbeelding, hun instaat, lijnregt strijdig met NEWTON, die aan den Bijbel vasthield. Trouwens deze is de kracht van zijn beginsel, dat tot be-

ſtrijding van alle ongeloof kan dienen, en ons, als kinderen, bij het onderwijs des Bijbels doet nederzitten.

De tekst der derde Leerrede, *over de uitgebreidheid der Goddelijke genade*, is PSALM CXIII: 5, 6. *Wie is gelijk de Heer onze God, die zeer hoog woont, die zeer laag nederziet, in den hemel en op de aarde?* Hierin wordt voornamelijk opgemerkt, dat de beſtredene tegenwerping God berooft van de eigenſchap van op alles tegelijk, op het kleine zoowel, als op het groote, oplettend te zijn. Die eigenſchap komt Hem onbetwistbaar toe: want met dezelve is Hij oneindig grooter, dan Hij zonder dezelve zijn zou; en het volkomenſte moet Hem ontegenſprekelijk worden toegekend. De tegenwerping loochent dit. Zij bouwt op de onderſtelling, dat, daar God voor zoo vele millioenen werelden te zorgen heeft, zijne zorg voor elke derzelve niet volledig zijn kan. Zij ſchrijft Hem dus zwakheid toe. Maar zij wordt beſchaamd door de ondervinding van elken mensch, die, hoe vele millioenen menſchen er ook beſtaan, toch Gods vaderzorg voor zich in het bijzonder overal gewaar wordt. Zij wordt beſchaamd door onze opmerking van volledigheid in de zorg voor het algemeen wereldbeſtuur, waarin nergens gaping of gebrek, nergens verwaarloozing van eenig groot of klein gewrocht van Gods almagt beſpeurd wordt. Zij wordt beſchaamd door de beſchouwing van die onzigtbare voorwerpen, welke wij niet dan door het *mikroskoop* kennen, hetwelk ons, in elk ſtofdeeltje, in elken waterdrop, eene wereld doet zien, bevolkt door tallooze ſchepſelen, die allen, hoe klein, ſchepſelen des Almagtigen zijn, die, gelijk Hij zich verwaardigd heeft ze in het aanzijn te roepen, het niet beneden zich kan achten ze te verzorgen. Die derhalve met het *teloskoop* zoo veel ophebben, behoorden het *mikroskoop* niet te vergeten, hunne ziel niet zoo geheel te laten innemen door de denkbeelden van het groote, dat zij voor die van het kleine onvatbaar wordt, en te erkennen, dat hetgene de Openbaring ons verzekert, wegens het belang,

lang, hetwelk God geſteld heeft, en aanhoudend blijft ſtellen, in het geluk der bewoneren van één zijner talrijke werelden, ſlechts overeenkomt met die belangſtelling en zorg, met welke wij overal zien, dat Hij ten aanzien van al zijne ſchepſelen ſteeds werkzaam is.

Na op deze wijze de tegenwerping beſtreden te hebben, op de onderſtelling zelve, dat de leer der verzoening zich niet verder uitſtrekt, dan tot deze aarde, gaat de Heer CHALMERS, in de vierde Leerrede, verder, en handelt *over de kennis aan 's menſchen zedelijke lotgevallen in afgelegene plaatſen der ſchepping*, waarbij hij ten tekst heeft genomen I PETR. I: 12. *In welke dingen de Engelen begeerig zijn in te zien.* Hier wordt beweerd, 1. dat de Bijbel ons met zekerheid leert, dat de verloſſing van ons geſlacht in andere afgelegene oorden der ſchepping bekend is, en 2. dat hij ook eenige aanleiding geeft tot het vermoeden, dat ook de *werking* der verzoening zich buiten de grenzen van onzen wereldbol uitſtrekt. Wij kunnen hier het beloop van des Redenaars betoog niet breed opgeven. Na aangemerkt te hebben, dat, omdat wij niet veel weten van de zedelijke en Godsdienſtige geſteldheid der bewoneren van andere planeten, niet volgt, dat derzelver bewoners ook weinig van ons zouden weten, en dat er in de verloſſing zelve iets is, bij uitſtek geſchikt, om het oog van een verbaasd heelal tot zich te trekken, redekavelt hij vervolgens uit de Heilige Schrift, en inzonderheid uit den tekst, uit EPHES. I: 10. III: 9, 10. PHILIPP. II: 10. COLOSS. I: 20. OPENB. V: 11—13.

Nu volgt de vijfde Leerrede, *over het medegevoel voor den mensch in afgelegene gewesten der ſchepping*, volgens LUC. XV: 7. *Ik zeg u, dat er blijdſchap zal zijn in den hemel*, enz. Hoe veel verſchilt dit van de ongevoeligheid des trotſchen wijsgeerigen ongeloovigen, die, met ſomberen verachtenden blik, op de aarde ziet, als de oplettendheid des hemels onwaardig! Aan welke gezindheid geeft het menſchelijk hart de voorkeur? — Over algemeene menſchenliefde. — Lof van HOWARD,

WIL-

WILBERFORCE, CLARKSON, CAREY. Indien menſchen zoo uitſtekend konden zijn in het beoefenen dezer deugd, hoe moet zij dan in de bewoners des hemels niet ſchitteren!

Over den twist om invloed over den mensch onder de hoogere rangen der Geesten wordt nu, in eene zesde Leerrede, die tot tekst heeft COLOSS. II: 15. *De overheden en magten uitgetogen hebbende, heeft hij — over hen getriomfeerd*, gehandeld. Hierin wordt de Heiland voorgeſteld als in ſtrijd met den boozen Geest, waardoor het menschdom van de gehoorzaamheid aan God is afgetrokken, en onder den invloed gebragt van den God dezer eeuwe. Dit is een ſtrijdperk, dat al de belangſtelling en veerkracht van het heelal bezig houdt, — en hier geldt het de oppermagt van God, en moet ontwikkeld worden, op welke wijze Hij zijne vijanden beſchaamt en ſtraft. Dit was iets meer, dan zelfs het lot van de bevolking der aarde, en meest de vraag beſliſſen, wie haar regeren zou, de eeuwige Monarch der ſchepping, de heilige Vorst des lichts en des levens, of het Hoofd eens grooten, wijdverſpreiden opſtands, enz.; en dit verklaart ons op nieuws, waarom, ter behoudenis van deze ééne afzonderlijke wereld, zoo vele zorgen beſteed zijn, en zoo veel kracht ſchijnbaar verſpild is, enz.

De laatſte Leerrede, over EZECH. XXXIII: 32. *Gij zijt hun als een lied der minne* enz., handelt *over den geringen invloed van ſmaak en voorbijgaand gevoel in zaken van Godsdienst*; doch deze ſtaat juist niet in zulk een naauw verband met het voorname betoog des Schrijvers, en wij zullen daarom, zonder deszelfs inhoud op te geven, dit breed verſlag eindigen met te zeggen, dat ons de drie eerſte Leerredenen verreweg het best bevallen hebben, en dat het daarin geredekavelde, hoezeer wij op dat der derde nog wel wat zouden hebben aan te merken, ons veel meer afdoend is voorgekomen, dan veel van het in de volgenden beweerde, ſchoon er veel waars en ſchoons in voorkomt. — De Schrijver is

hier

hier en daar ſcherp genoeg, en ſommige zijner uitdrukkingen, in de eerſte Leerrede, zijn beneden de grootte van het onderwerp; bij voorbeeld op bl. 9, waar hij zegt, dat eenige der ſtarren *veel grooter* zijn, dan de bol, dien wij betreden. Hij had mogen zeggen, en heeft het elders gezegd, *millioenen malen grooter*. Zoo ook op bl. 15, waar wij lezen, dat de zon licht en warmte ſchenkt aan *eene ruimte*, *vele honderd*, *ja duizend malen grooter*, dan die onzer aarde; daar hij zelf, op bl. 8, reeds gemeld had, dat *het ligchaam zelf der zon* VEEL *duizendmalen grooter*, dan de aarde, is. En nog eens, op bl. 31, heet het: „ Het heelal zou „ in luister en verſcheidenheid, door de vernieling on„ zer planeet, even weinig verliezen, als het groen en „ de pracht van een woud, door het vallen van één „ blad." Dit is, op zich zelf, ſtout en grootsch; maar het is het niet meer, nadat, op bl. 29 en 30, reeds gezegd was: „ Al verdween ook *de geheele zigtbare* „ *ſchepping*, zij zou eene ledige plek achterlaten; maar „ wat zou die zijn voor den oneindigen Geest, die het „ geheele ſtelſel der natuur in zich kan opnemen? *Een* „ *klein onbezet puntje* in de oneindige ruimte. — Het „ zou niets meer zijn, dan of wij van een prachtig ge„ bouw met de hand een klein ſtuksken afbrokkelden. „ Het zou, uit het *heelal van God*, niets van deszelfs „ grootheid en majeſteit wegnemen." — Wie eens het meerdere gezegd heeft, moet daarna het mindere niet zeggen: want het wordt dan *zwak*, hoe *ſterk* het zijn moge op zich zelf.

Achter het boek is een *Aanhangſel* gevoegd van dertig bladzijden, behelzende eene lijst van Bijbelplaatſen, die tot ſtaving en opheldering der voornaamſte zaken zullen dienen; doch wij moeten openhartig bekennen, van een aantal derzelve niet te zien, tot welke bijzonderheden in het boek zelf zij kunnen betrokken worden.

Raad-

Raadgever voor den Burger en Landman; bevattende een aantal voorſchriften, op de ondervinding gegrond, zoo voor het huishoudelijk gebruik in het algemeen, als ook voor kunſten, handwerken en landbouw in het bijzonder. Door S. F. HERMBSTÄDT, *Koninklijk Pruisſisch Geheimraad, enz. Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1818. *In gr.* 8vo. 178 *Bl. f* 1-10-:

Een zeer nuttig werkje, welks ſtrekking genoegzaam uit den titel blijkt. Wij hebben er niets bij te zeggen, dan dat de voorſchriften, over het geheel, op natuur- en ſcheikundige gronden ſteunen, welke echter niet worden opgegeven. Men moet dus hier geene wetenſchappelijke beſchouwingen of redengevingen, maar ſlechts praktiſche regels verwachten. Het is niet alleen ingerigt voor het huishoudelijk gebruik, maar ook voor zulke, die zich, door het bereiden of zuiveren van ſommige kunstvoortbrengſelen, geheel of gedeeltelijk een beſtaan willen verſchaffen. De vertaling is met veel zorg behandeld, en de aanmerkingen des Vertalers zijn ook zeer doelmatig, ſtrekkende ter opheldering en nadere bepaling van de gezegden des Schrijvers, ook wel eens ter toetſing van de waarde zijner voorſchriften. Zoo toont de Vertaler b. v. zeer duidelijk aan, dat het vervaardigen van ſiroop uit aardappelſtijffel, bij ons, geen doel zoude treffen; en daarin zal elk Lezer het met hem eens zijn. Het komt ons echter, juist daarom, wat vreemd voor, dit ondoelmatig voorſchrift met eene plaat te zien opgehelderd, welke het werkje, onnoodigerwijze, duurder maakt.

Ne-

Nederlandſche Bezittingen in Azië, Amerika en Afrika, in derzelver toeſtand en aangelegenheid voor dit Rijk, wijsgeerig, ſtaatshuishoudkundig en geographiſch beſchouwd. Door J. VAN DEN BOSCH. *II Deelen.*

(Vervolg en ſlot van bl. 342.)

Het tweede hoofdgedeelte dezes kostbaren werks, waartoe wij thans overgaan, is eene minder algemeene, meer tot bijzonderheden afdalende beſchrijving der onderſcheidene bezittingen van den Staat in de drie uitheemſche werelddeelen. *Java* bekleedt natuurlijk den eerſten rang. Veel was reeds in het eerſte Deel daarvan gezegd; thans leeren wij de verdeeling kennen in het weſtelijk gedeelte (*Bantam*, *Jakatra* en *Cheribon*), het midden (de noordoostkust, en de Keizers- en Sultanslanden), en den oosthoek, benevens het eiland *Madura*. Dit alles wordt kortelijk, doch genoegzaam, beſchreven. Het weſtelijk gedeelte, welks hoofdplaats *Batavia* is, behoort thans, ſedert de verovering van *Bantam* door DAENDELS, genoegzaam geheel aan ons Rijk; en van het middelgedeelte bezitten wij ook reeds ſedert lang de noordoostkust, met de gewigtige ſtad *Samarang* (30,000 inwoners). De landen van den Keizer en Sultan (welke laatſte zich in 1755 van den Keizer of *Mataram* heeft onafhankelijk gemaakt) zijn in 1811, door eenen ongelukkigen oorlog dier Vorſten met de *Nederlandſche* en *Britſche* Regeringen, aanmerkelijk ingekrompen, de Sultan gevankelijk naar *Poulo-Pinang* gebragt, en, volgens de *Europeſche* Staatkunde in het Oosten: *Divide et impera!* door de *Engelſchen* nog een *derde* Vorst over de *Javaanſche* hooge landen aangeſteld. In de hoofdſtad des Sultans, *Djodjokarta*, vindt men ſtrijdbare vrouwen, even als bij de Negerkoningen. Het gebied der twee Vorſten bedraagt thans 1,600,000 zielen. — De oosthoek, die mede onzen Staat toe-

toebehoort, heeft de aanzienlijke ſtad en haven van *Sourabaya*, tegenover het eiland *Madura*, tuſſchen twee Vorſten en onze Regering verdeeld. — Het eiland *Sumatra* is tuſſchen de *Nederlandſche* en *Engelſche* Regeringen en eenige inlandſche Vorſten verdeeld, tot welke laatſte wel hoofdzakelijk de Sultans van *Atjeh* (*Achem*) en van *Palembang* behooren: ſchoon deze aan de *Nederlandſche* Regering onderhoorig is, weet men echter, dat hij thans, door de kunſtgrepen van RAFFLES, die onze Natie zeer haat, zijne onafhankelijkheid tracht te bewaren, die de *Engelſchen* hem verkocht hebben tegen *Banca*, hetwelk zij ons voor *Cochin* hebben afgeſtaan. Daar wij nu onze oude regten op *Palembang* laten gelden, die ons bij het Vredesverdrag met *Engeland* zijn gelaten, weigert RAFFLES ons de teruggave van *Padang*, aan de westkust. Hier bezitten de *Engelſchen* nog *Benkoelen*, gelijk de *Nederlanders* aan de oostzijde de *Lamponſche* Provinciën, tegenover *Java*. Aan den overkant van *Sumatra* op den vasten wal bezitten wij *Malacca*, door den handel van het naburige *Engelſche* eiland *Poulo-Pinang* diep vervallen. *Borneo*, grootendeels onbekend, bijna geheel wild, heeft eigene Vorſten, waarvan die van *Banjermaſſing* in 1747 met onze O. I. Compagnie een voor haar voordeelig handelsverdrag heeft geſloten. De ſtrijdbare inwoners van *Celebes* toonen een meer onafhankelijken, *republikeinſchen* geest, dan de meeste tot hier toe beſchouwde eilanders, en tevens, hetgene opmerkelijk is, meer arbeidzaamheid en nijverheid. Hier kan dus de dwang-*kultuur* niet, gelijk op *Java*, worden ingevoerd. Doch deze geestgeſteldheid bepaalt zich tot het zuidwesten: het noordoosten is ſlaafſch aan den Koning van *Ternate* onderworpen. Er wordt hier veel handel door *Chinezen* gedreven. *Macaſſar*, welker voornaamſte Rijk, is thans een der zwakſte: het magtigſte is *Bony*. Sedert 1667 hebben wij eene zekere *ſupreматie*, of oppertoezigt, over dit eiland, met genot van alleenhandel. Ook het groote eiland *Timor* is gedeeltelijk eene

Ne-

Nederlandſche, gedeeltelijk eene *Portugeſche* bezitting, gedeeltelijk het erve van inlandſche Vorſten. Op de tuſſchen *Java* en *Timor* gelegene eilanden, *Baly*, *Lombock*, *Sumbauwa*, *Floris* (*Ende*) en *Sandelhout-eiland*, bezat de O. I. Maatſchappij regten, die thans op ons Koningrijk zijn overgegaan. *Baly* heeft eene goede en werkzame bevolking; *Lombock* een' hoogen berg (7880 voet boven de zee), en bij de inwoners vele zeden der *Hindoes*, zoo als het levend verbranden der weduwen, enz. (Over het algemeen vindt men op deze eilanden, vooral op *Java*, zeer vele ſporen van gemeenſchap met *Hindoſtan*, zoowel door taal als ouden Godsdienſt en gebruiken; en de talen dier eilanders zijn, behalve uit de oorſpronkelijke tongvallen van elken wilden ſtam, en de algemeene eilandstaal van zuidoostelijk *Azië* (door MARSDEN ontdekt), ook grootendeels uit het *Sanskritsch* zamengeſteld. Het *Arabisch* is ſlechts de taal van den Godsdienst, en heeft anders weinig invloed gehad.) *Sumbauwa* geeft ſappanhout en paarden; *Floris*, of *Ende*, wilde kaneel. Tot de landvoogdij van *Amboina* (al het vorige werd onder *Java* gerekend) behooren de eilanden *Amboina* zelve, zoo rijk aan kruidnagelen (de éénige, waar die teelt gewettigd is), aan ſago, het merg van een' boom, dat men tot voedſel gebruikt, en aan ananasſen, doch arm door werkeloosheid; *Boera*, het groote *Ceram*, en vele kleinere. De inwoners zijn gedeeltelijk van den *Maleiſchen* volksſtam, gedeeltelijk naakte, wilde en moordzieke *Alfoerazen*. Ten zuidoosten der *Amboinſche* ligt de veel kleinere groep der *Banda*-eilanden, waar de muskaatboom noten en foelie geeft; overal elders wordt die boom uitgeroeid. Behalve de ſpecerijen, worden de inkomſten zeer verre door de uitgaven overtroffen (2,165. 10 — tegen 129,643. 10). De landvoogdij van *Ternate* is, hoewel dit eiland eenen afzonderlijken, te voren zeer magtigen Koning heeft, die weleer 80,000 man op de been kon brengen, eijnsbaar aan de *Nederlanders*. Zij brengt genoegzame levensmiddelen voor haar eigen onderhoud

voort, die in de beide andere landvoogdijen van *Java* moeten aangebragt worden. *Ternate*, *Tidor*, *Gilolo*, rijk aan broodvrucht, *Sangir*, waar veel kokosnoten groeijen, zijn de voornaamſte eilanden. In de verſte onzer bezittingen naar het oosten vindt men het negergeſlacht, de *Papoes*. De geheele bevolking onzer bezittingen in *Azië* kan op 10,000 Blanken, 8 millioenen inboorlingen en 10,000 ſlaven geſchat worden. Hierop volgt een aanhangſel, omtrent de beſchrevene eilanden, uit de *Géographie univerſelle* van MALTE-BRUN overgenomen, zeer fraai geſchreven, doch, zoo het ſchijnt, wel eens, zonder onderzoek, vreemde en *romaneske* bijzonderheden, vooral uit oude reizigers, ontleenende.

De tweede afdeeling bevat de *Weſtindiſche* Volkplantingen. Ook hier volgt de Schrijver MALTE-BRUN van nabij, wien hij bijzonder veel gezag ſchijnt toe te kennen. Doch wij kunnen geenszins met denzelven overeenſtemmen, wanneer hij zegt, dat *Amerika*, even als *Europa* en *Azië*, zijn *eigen oorſpronkelijk menſchenras ſchijnt te bezitten*. Wat zijn dit? *Autochthonen*, uit de aarde gegroeid? En waar is het bewijs, dat *Amerika* met het groote vaste land van *Europa* is verbonden geweest? Als eene gisſing kan men van de verzonkene *Atlantis* ſpreken; maar men mag het niet zoo ſtellig als bewezene daadzaak aannemen. Indien *Amerika*, boven en behalve zijne eigene oorſpronkelijke bewoners, nog uit alle drie werelddeelen *talrijke volkplantingen* had bekomen, zou het, tijdens de ontdekking in 1492, niet zoo ſlecht bevolkt geweest zijn. — Na eenige verdere aanmerkingen over de inwoners van dit groote vaste land, gaat onze Schrijver tot de *Nederlandſche* bezittingen aldaar en op de eilanden over. De eerſte beſtaan thans alleen in *Suriname*: op *Demerary*, *Eſſequebo* en *Berbice* hebben wij ſlechts eenige voorregten in den handel bedongen. De luchtſtreek is, ſedert de bedijking en droogmaking van de meeste landſtreken, niet meer zoo ongezond als eertijds. De grond is in de eerſt-

eerstgemelde plantaadje bij uitstek vruchtbaar. (Nadat de gronden langs de rivier grootelijks uitgeput zijn, begint men die langs een' anderen kant, en wel, zoo wij meenen, langs de zeekust, te bebouwen.) De afschaffing van den Slavenhandel schijnt echter onzen Schrijver toe, een hinderpaal van belang voor de bebouwing te zijn. Suiker, koffij, kakao en katoen zijn de stapelgoederen; veel minder is de opbrengst van indigo, letterhout, was, verwhout, *copalsche* gom, en den bast van *Simamba*. Oudtijds behoorde deze Volkplanting aan de *Engelschen*, doch werd door de onzen in 1666 veroverd, en bleef aan ons bij den *Bredaschen* Vrede, (in ruiling tegen *Nieuw-Nederland*.) Vele onaangename lotgevallen onderging de Volkplanting naderhand, vooral door de lastige oorlogen met de ontvlugte Negèrs (*Maarons*), ten gevolge van den vijandelijken inval der *Franschen* in 1712. Ook deed schaarschheid aan geld tot beleeningen de toevlugt nemen, die thans tot 60 millioenen gerezen zijn. Onze Schrijver is het gansch niet eens met den Heer BOUCHENRÖDER, die de beleeningen op de plantaadjen hoogelijk verheft, daarin eene magtige bijdrage vindt tot den bloei en de welvaart der Koloniën, ja dit beleeningsstelsel zelfs *de fijnste uitvinding* noemt, *die de* Hollanders *in den handel hebben gehad, en alle middelen, in andere landen beproefd, in werking overtreffende.* (*Verhand. over den Handel en Scheepvaart op de Koloniën*, bl. 23—25, 26.) Daarentegen zegt de Heer VAN DEN BOSCH, bl. 201, dat deze geldleeningen *geene* geëvenredigde uitbreiding van den landbouw hebben ten gevolge gehad, maar de weelde in de Kolonie tot eene verbazende hoogte opgevoerd, waardoor vele planters hunne plantaadjen hebben zien verkoopen. Wij achten ons niet bevoegd, dit geschil te beslissen; dit is echter zeker, dat, zonder die beleeningen, de drie Koloniën *Demerary*, *Essequebo* en *Berbice* thans voor ons genoegzaam geheel weg zouden zijn, en al haren overvloed in den onverzadelijken schoot onzer overzeesche naburen storten. Twee

grooté gebeurtenisſen hadden op *Nederlandsch Guyana* ſedert 1795 eenen beſliſſenden, doch tegenſtrijdigen invloed: de omwenteling in het Vaderland, die den Oorlog met *Engeland* ten gevolge had, waaruit de handelsſtremming der Koloniën met het Moederland ontſtond, en dus de welvaart zeer deed verachteren; en de duurte der voortbrengſelen, door de vernieling van het bloeijende *St. Domingo* veroorzaakt. Beide wogen elkander tamelijk op. De eerſte bezetting door de *Engelſchen* in 1799 deed zelfs eene zeer gunſtige werking op de welvaart van *Suriname*, daar nu het vertier verzekerd was. Dat de tweede bezetting (ſedert 1804 tot 1814) min voordeelig geweest is, moet men, volgens onzen Schrijver, aan het *Continentaal Systema*, en de afſchaffing des Slavenhandels, toeſchrijven. Van Mei 1804—1805 werden 21,308 okshoofden ſuiker, 6,602,028 ℔ koffij, en 9,918 balen katoen, en in hetzelfde tijdsbeſtek, 1812—1813, ſlechts 13,984 okshoofden ſuiker, 4,361,070 ℔ koffij, en 4,239 balen katoen uitgevoerd. Het getal der ſchepen, zoo naar *Engeland* en elders, uit *Suriname* vertrokken, bedroeg in eerstgemelde tijdsbeſtek 236, in het tweede ſlechts 94. Schoon nu wel de eerſte dier oorzaken, het *Continentale Stelſel*, (hoezeer de handel nog vreesſelijk gedrukt blijft) weg is, beſtaat echter de tweede, de afſchaffing des Slavenhandels, nog in volle kracht. Hiertegen ſlaat onze Schrijver zelf eenige behoedmiddelen voor, waarvan het natuurlijkſte, en zekerlijk het werkzaamſte, in eene verzachting van het lot des Negers beſtaat, die hem den arbeid minder tot eene plaag, en hem zelven door uitputting tot de voortteling niet ongeſchikt make: deze middelen vereiſchen echter de uiterſte omzigtigheid, om de Negers niet te zeer met hunne krachten bekend te maken, en tot eenen opſtand aan te zetten, die de tooneelen van *St. Domingo* kon vernieuwen. Wij voor ons gelooven, dat juist door zachtheid in de behandeling (niet door onvoorzigtige vrijlating) deze tooneelen best zullen worden voorkomen. Hoogstbelangrijk is nog altijd eene

Volk-

Volkplanting voor ons, die jaarlijks voor ruim 9 millioenen aan produkten, en den handel (indien deze opgave in de derde tabèl achter het werk niet overdreven is) eene jaarlijkſche winst van *ruim* 10 *millioenen* oplevert, (met de opbrengst der *gehypothekeerde* en eigene plantaadjen in de drie andere *Guyaanſche* Volkplantingen) hetwelk dus, volgens dezelfde tabèl, de winst van den handel naar de *Oostindiſche* bezittingen *bijkans voor de helft overtreft* (deze toch is ſlechts 5,378,028); iets, dat zekerlijk uit den minderen afſtand van *Suriname*, de mindere *aſſurantie* daaruit ontſtaan, en de mogelijkheid van herhaalde reizen in één jaar moet worden verklaard; hoewel wij niet ontveinzen, dat dit *reſultaat* ons bevreemdt. De *Engelſchen*, in *Guyana* gevestigd, (en grootſtendeels uit de bijkans uitgeputte *Westindiſche* eilanden verhuisd) zouden nog wel vijfmaal meer uit onze voormalige Koloniën trekken. —— Op de gemelde belangrijke bijzonderheden volgt weder een algemeen overzigt van *Guyana*, uit MALTE-BRUN vertaald, hetwelk zeer aangenaam leest.

De mindere bezittingen zijn *Curaçao* (door onzen Schrijver *Kurakao* genoemd) met 2,781 Blanken, 2,850 lieden van de kleur, en 7,208 Negers bevolkt; een dor en rotſig eiland, hetwelk op verre na de kosten van beſtuur niet opbrengt, en bijkans niet dan door den ſmokkelhandel met den tegenoverliggenden (eertijds *Spaanſchen*) vasten wal kan beſtaan; welke handel thans, zoowel door den Oorlog tuſſchen de Vaderlanders en *Spanjaarden*, als door de mededinging der *Engelſchen* en *Amerikanen*, genoegzaam in duigen ligt. Nog kleiner zijn de eilanden *St. Euſtatius*, *Saba* en *St. Martin*, het eerſte ſlechts uit twee, door eene landtong vereenigde, bergen beſtaande, en met 1620 menſchen (waaronder 1200 Negers) in het geheel bevolkt, het tweede niet meer dan eene kleine rots, het derde mede zeer ſteenachtig en voor ruim de helft door *Frankrijk* bezeten. Ten ſlotte dezer berigten komt de Schrijver nog eens op het gewigtige vraagſtuk terug:

Vanwaar zullen, na de afſchaffing van den Slavenhandel, de arbeiders in de Koloniën komen, in de onderſtelling, dat het getal der ſlaven jaarlijks blijft afnemen? De Heer VAN DEN BOSCH helt over, hiertoe de ſtraf der misdaden, aan de inboorlingen in de *Oostindiſche* bezittingen opgelegd, van kettingſtraf, in *deportatie* naar en dwangarbeid in de *Westindiën* te veranderen. Hoe gewigtig ook de gronden zijn, hiervoor door den Schrijver te berde gebragt, huiveren wij echter op het denkbeeld, van een derde menſchenras aan onze verſlindende hebzucht in den vernielenden grond der Nieuwe Wereld op te offeren. Men weet, uit welke menschlievende gronden LAS CASAS de geheele vernietiging der oorſpronkelijke *Amerikanen* trachtte voor te komen, door de aanrading van — het halen van Negers uit *Afrika*; en men kent de ijsſelijke gevolgen. Zou de Heer VAN DEN BOSCH hier, met het beste hart, niet, even als LAS CASAS, kunnen dwalen? Hoe! zou het voordeel onzer *Westindiſche* bezittingen geenen invloed kunnen hebben op de vonnisſen, in de *Oostindiën* uitgeſproken? En zoo het dit hadde — welk eene nieuwe mijn ter ontginning ware er dan voor den Slavenhandelaar niet in den oostelijken *Archipel* geopend! Wij doen echter volkomen regt aan de bepalingen, door den Schrijver ter wering van misbruik gemaakt; maar hopen, dat die onnoodig zullen blijven, daar het ons toeſchijnt, dat de bloei van *Demerary* en andere *Engelſche* Volkplantingen in de *West* een *proefondervindelijk* bewijs oplevert, dat betere behandeling der Negers genoegzaam is, om het gebrek daaraan voor te komen.

Het laatſte gedeelte des werks bevat de beſchrijving der *Nederlandſche* bezittingen op de kust van *Guinea*, (ook gedeeltelijk naar MALTE-BRUN, met deszelfs zeer oordeelkundige ontwikkeling der *ſtaatkundige* voordeelen van de afſchaffing des Slavenhandels.) Het getal der *Nederlandſche* kantoren (zonder eenig grondgebied) op die kust is 15, en dus meer dan van eenige

Na-

Natie: de *Engelſchen* zelve hebben niet meer dan 14. Echter zijn de meesten, na de afſchaffing van den Slavenhandel, vernield of verlaten; want Slaven was het voornaamſte, hetgene men hier kwam halen, hoewel het land de *Goudkust* heet, en ook in BOSMAN's tijd werkelijk 23 tonnen gouds opleverde. Maar thans heeft de heillooze menſchendieverij, door Slavenhalers veroorzaakt, en de Oorlogen der kleine Koningen, om Slaven te winnen, het land bijna geheel ontvolkt. Het zal te bezien ſtaan, of de proeven van *Kolonizatie* op deze vruchtbare kust, door onze Regering genomen, na den dood van den harden, maar ondernemenden DAENDELS, van eenige uitwerking zullen zijn.

Ziet daar den hoofdinhoud van dit belangrijk werk aan onze Lezers medegedeeld. Allen, die gewigt ſtellen in den toeſtand onzer overzeeſche bezittingen, zullen in dit boek zeer vele belangrijke beſcheiden vinden. Enkele feilen, b. v. het thans zoo zeer veld winnende *Ultra-Siegenbeeklaanſche* gebruik der *k* en *w*, zoo als *konquest*, (waarom dan maar niet liever *konkwest*, gelijk *rekwest* enz. ?) de ſchrijf- of drukfout *Noordwesten* voor *Noordoosten* op bl. 219, en 1441—1445 in plaats van 1541—1545 op bl. 224, verdienen naauwelijks melding.

Mijne Lotgevallen in mijne Gevangenſchap bij de Japanners, enz. Door W. GOLOWNIN, *IIde of laatſte Deel. Te Dordrecht, bij* Blusſé en van Braam. 1818. *In gr.* 8vo. 372 *Bl. f* 3-12-;

Aan het ſlot des eerſten Deels van dit belangrijk werk vonden wij GOLOWNIN en zijne medegevangenen bezig met het ſmeden van ontwerpen ter ontkoming uit hunnen gevangen' ſtaat. Dit tweede Deel begint (in het zesde Hoofdſtuk) met de aanvankelijke uitvoering dezer ontwerpen, en met de, in alle bijzonderheden

gaande, vermelding van de toebereidſelen tot, en beredeneringen van dezelve. —Nadat de gevangenen hunnen kerker (echter niet zeer gelukkig, want de Heer GOLOWNIN bezeerde zich op eene wijze, die hem naderhand op de vlugt zeer hinderde) ontkomen waren, volgen wij hen in het zevende Hoofdſtuk op hunne vlugt, waarop wij hen met de grootſte moeijelijkheden en gevaren worſtelen, en aan het einde van welk Hoofdſtuk wij hen in de gevangenis teruggebragt zien. Nu beginnen wederom, in het achtſte Hoofdſtuk, de verhooren, in gelijken ſmaak als in het eerſte Deel. De Heer MOOR, ondertusſchen, een der medegevangenen, was zijnen vrienden ontrouw geworden, had ook geen deel aan de ontvlugting genomen, maar werkte hen nu in alle opzigten tegen. Dewijl uit de verhooren gebleken was, dat de gevangenen, enkel om hunne vrijheid te bekomen, hadden willen ontvlugten, maar niet om den *Japanneren* nadeel te doen, zoo werd de toeſtand van gene merkelijk verbeterd, en zij niet wederom in de gevangenis teruggebragt, maar in de woning, die hun reeds te voren was gegeven. In deze nemen zij hunnen intrek met het negende Hoofdſtuk, in hetwelk ook de terugkomst van de *Diana* wordt gemeld, waarop GOLOWNIN Kapitein was, toen hij door de *Japanners* gevangen genomen werd. De Heer RIKORD kommandeerde haar voor het tegenwoordige. De Rusſiſche regering was in het geheel niet voornemens om geweldige maatregelen te nemen, maar wenschte alleen door vriendelijke middelen de *Japanners* van hunnen misſtap te overtuigen. De weifelende toeſtand der gevangenen, en het heen en weder vragen, duurt voort; terwijl ook de Heer MOOR volhoudt met zijn verraderlijk gedrag. Het tiende Hoofdſtuk meldt veel van hem, en geeft zijn voornemen te kennen, om geloof en vaderland af te zweren. Hij vervalt tot zwaarmoedige krankzinnigheid, waarin hij herhaaldelijk poogt zich het leven te benemen. De gevangenen zenden een klein briefje, waarin met weinige woorden gemeld werd, dat zij nog leef-

leefden, en hetgene eerst ter goedkeuring naar de Hoofdstad had moeten gezonden worden, naar de *Diana*, en ontvangen berigten aangaande de staatkundige gebeurtenissen in *Europa*, (de nederlaag van BUONAPARTE in *Rusland*) welke zij ongeloofelijk vinden. Op het einde van dit Hoofdstuk wordt den gevangenen hunne aanstaande loslating aangekondigd, en in het elfde zien wij hen op de *Diana* aankomen. Daar de Schrijver in zijn geheele verhaal zeer in bijzonderheden gaat, heeft hij nog zoo veel te melden, dat hij er nog een twaalfde Hoofdstuk meent te moeten bijvoegen. — Het werk wordt besloten met een verhaal van Kapitein RIKORD, inhoudende het gebeurde sedert de gevangenneming van GOLOWNIN.

Ook dit tweede Deel is niet minder dan het eerste belangrijk, juist in de bijzonderheden, waardoor men tot eene vrij naauwkeurige kennis van de zeden en denkwijze der *Japanneren* komt, ja naauwkeuriger welligt, dan men tot dus verre in de gelegenheid geweest is te verkrijgen. De gebrekkige en eenzijdige berigten, waarmede men zich heeft moeten behelpen, zijn daarom ook oorzaak geweest der verkeerde beoordeeling van een volk, hetwelk wij in dit werk, en in het tweede Deel nog meer dan in het eerste, achtenswaardige zijden zien vertoonen, die ons op nieuws bewijzen, wat de ondervinding, helaas! al te menigvuldig leert, dat de Heiden menigwerf den zoogenaamden Christen beschaamt. Ook de *Japanners* betuigden te weten, „ dat er in elk land en in elken Godsdienst goede en slechte menschen zijn: de eerstgenoemde hadden, welk geloof zij ook mogten aanhangen, een onbetwistbaar regt op hunne liefde en hoogachting, welke zij hun ook gaarne en opregt bewezen; de laatstgenoemde haatten en verachtten zij. Dat echter het Christelijk geloof zoo streng door hunne wetten verboden was, dit had men aan de zware rampen te wijten, welke de *Japanners* in de binnenlandsche oorlogen, die, na het invoeren van dezen Godsdienst, ontstaan waren, hadden moeten lijden."

Gedenkſchriften en Anekdotes, betrekkelijk het Hof van NAPOLEON BUONAPARTE. *Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In gr.* 8*vo.* 176 *Bl. f* 1-8-:

Honderde geſchriften zijn reeds vervaardigd en verſpreid omtrent den Man, die zulk eene geduchte rol in *Europa* geſpeeld heeft, waarvan het eene zich, boven het andere, oorſpronkelijkheid en echtheid toeëigende, het eene al meer uitvoerig was dan het andere, en alle waanden, den Man zelven in zijn ware karakter te doen voorkomen; terwijl het, echter, bij nader onderzoek, bleek, dat het meestal een zamenvoegſel was van duizende trekken, van mond tot mond overgeleverd, zonder dat de Geſchiedenis, als getrouwe mededeeling van gebeurde zaken, daarbij iets het minſte gewonnen had. Dit heeft vooral plaats omtrent de zoogenoemde geheimen van het *Franſche* Hof te zijnen tijde, waarvan zoo ontzettend veel verdicht, vervalscht, opgeſierd en verſpreid is geworden, dat het gezamenlijk eenige boekdeelen zoude kunnen vullen. Geheel anders is het met het alhier aangekondigde werk gelegen. De Verzamelaar heeft het ſtellige oogmerk, om NAPOLEON voor te ſtellen, zoodanig als hij zich in den kring zijns huisſelijken levens vertoonde. En voor zoo ver wij uit berigten en vergelijkingen hebben kunnen opſporen, mag deze ſchets vrij naauwkeurig genoemd worden. Intusſchen was het ons zeer aangenaam, te zien, dat de Vertaler, uit kieschheid, eenige vertellingen heeft achtergelaten, die of te algemeen bekend, of wel te onwaarſchijnlijk, of te dweepachtig van aard, of ook in enkele uitdrukkingen te onzedelijk waren; waardoor nu het werk zich gaarne laat lezen door ieder, die den Man, in het voorgeſtelde opzigt, van nader bij wenscht te kennen.

Hetzelve begint met het jaar 1810, en dus met de echtſcheiding der Keizerin JOSEPHINE, waarvan de reden in kinderloosheid ſchijnt gezocht te moeten worden. Het levert een vrij goed overzigt van 's Keizers tweede huwelijk met MARIA LOUIZA, met al de omſtandigheden en den invloed, dien hetzelve op zijnen ſtand en ſtaatzuchtige onderne-

heningen gemaakt heeft, als de voortzetting van den oorlog, de verheffing zijner Broeders, de verovering van *Holland*, de vestiging van het *Rijn*-verbond, en eindelijk den togt naar *Rusland*, met deszelfs gevolgen, te midden der partijen, die te *Parijs* beſtonden en werkten; want het zijn ook deze, die bij een naauwkeurig overzigt niet behooren vergeten te worden. Eindelijk komen alhier eenige Staatsperſonen voor in hunne onderſcheidene betrekkingen, waaronder de jonge Keizerin, die, ondanks alle pogingen daartoe, nimmer van haren Gemaal wilde geſcheiden worden, des Keizers Broeders en Zusters, zijne voormalige Ambtgenooten CAMBACÈRÈS en LE BRUN, ook SIEYES, en de Ministers TALLEYRAND, SAVARY, FOUCHÉ, GAUDIN, CHAPTAL, MARET, COCHON, DUBOIS DE CRANCÉ, BIGOT DE PRÉAMENEU, DE SEGUR, BOULAY DE LA MEURTHE en REGNAULT DE ST. JEAN-D'ANGELY, en ten laatſte eenige Hofdames, Mevrouw DE MONTESQUIOU, Opvoedſter van den jongen NAPOLEON, Mevr. SOULT, Mejuffer BOURGOIN en andere meer. Van de eerstgenoemde Dame lezen wij de volgende merkwaardige bijzonderheid. Haren kweekeling vroegtijdig Godvruchtige beginſelen inboezemende, had zij denzelven gewend, 's morgens en 's avonds te bidden; doch, ſedert de rampen des *Franſchen* legers in *Rusland*, bij het gebed deze woorden gevoegd: „ o Mijn „ God, boezem Papa de neiging in, om, tot heil van *Frank-* „ *rijk* en tot dat van ons allen, den vrede te ſluiten!" NAPOLEON bevond zich op zekeren avond in de *appartementen* van zijn' Zoon, op het uur, dat deze gewoon was te bidden. Mevrouw DE MONTESQUIOU veranderde niets in het gebed, en de Keizer hoorde het kind de hier boven aangehaalde woorden opzeggen. Hij grimlachte, zonder deswege eenige aanmerking te maken. Zij herhaalde hare bekende gevoelens, en NAPOLEON, haar met bedaardheid aanhoorende, verzekerde haar, vrede te zullen maken. — Nog eene andere bijzonderheid omtrent dezelfde Dame is deze, dat zij, op zekeren tijd, wanneer het kind op den grond lag en luid ſchreeuwde, zonder naar zijne Gouvernante te willen luisteren, alle venſters en luiken digtſloot. Het kind, hierover verbaasd, ſtond op, en vroeg haar, waarom zij zoodanig handelde? „ Ik doe dit, (antwoordde zij) opdat men u „ niet hooren zou. Verbeeldt gij u, dat de *Franſchen* zulk

„ een'

„ een' Prins zouden begeeren, wanneer zij wisten, dat gij „ zoo kwaadaardig waart?" — „ Denkt gij, (riep hij toen) „ dat men mij gehoord heeft? Dat zou mij ſpijten. Vergeef „ het mij, *Maman quiou*, (dus noemde hij haar;) ik zal het „ nooit weêr doen."

Het werkje is in eenen onderhoudenden ſtijl geſchreven, en beveelt zich door zijne groote eenvoudigheid, welke den ſchijn van waarheid vermeerdert.

Verhandelingen over de beste Leerwijze op de Latijnſche Scholen. Uitgegeven door de Hollandſche Maatſchappij der Wetenſchappen. Te Haarlem, bij de Wed. A. Loosjes, Pz. 1818. *In gr. 8vo.* 190 *Bl. f* 1-16-:

Niemand, der zake maar eenigzins kundig, zal deze prijsſtoffe onbelangrijk vinden. De Latijnſche ſcholen toch moeten den grondſlag leggen van alle geleerdheid, wetenſchap, ſmaak en oordeel, bij diegene, welke beſtemd zijn, om hunnen medeburgeren tot onderwijzers, voorſpraken en beſtuurders te verſtrekken; en men erkent vrij algemeen, dat dezelve hier te lande niet ſtaan op gelijke hoogte van volkomenheid, als het lagere ſchoolwezen. Des te meer verblijden wij ons, dat niet minder dan drie verhandelingen, ter beantwoording, waardig bevonden werden bekroond en gedrukt te worden. Elk kan nu ook naar zijne zinnelijkheid kiezen, en, wanneer de voorſlagen van den een' hem toeſchijnen al te ver te liggen buiten den weg, tot hier toe door hem bewandeld, zich aan den anderen houden.

Dit zal misſchien met velen het geval zijn, ten aanzien van het eerſte ſtuk, met goud vereerd. Hetzelve toch is geheel iets anders dan de kaart van de gewone hoofd- en zijpaden, welke men de jeugd pleegt langs te voeren tot ... de Akademie en het verſtaan der profeſſorale voorlezingen. Het is eene levendige en uitlokkende ſchilderij — eener denkbeeldige wandeling door de heerlijke dreven van Latium en Hellas, waarbij men al loopende leert loopen, en met de kennis der taal tevens die der geſchiedenis, der zeden, der gebruiken, der denkbeelden, en al wat Griekſche of Latijnſche oudheid heet, opzamelt en zich eigen maakt. Inderdaad,

land; men behoeft deze verhandeling flechts te lezen, om warm te worden, om te wenfchen: o, ware ik zoo opgeleid! of kon het nog worden! en dus inzonderheid voor zijne kinderen iets dergelijks te verlangen. Voorzeker, het zou niet kunnen misfen, dat zij, indien maar eenigzins welgeaard, terftond liefde voor het onderwijs, liefde voor de oude letteren, en voor al het fchoone en goede, daar zoo rijkelijk verfpreid, opvatteden en als indronken. De vraag is flechts, of het gefchetfte in allen deele uitvoerlijk zij — of de Schrijver, niet praktikaal bekend met het fchoolonderrigt en van tamelijk jeugdigen ouderdom, zich niet hebbe laten wegfleepen door denkbeeldige ontwerpen — of het aantal, het verfchil en vooral de traagheid van verftand en hart bij fommige der leerlingen de zaak niet onmogelijk make. Wij matigen ons hieromtrent geene beflisfing aan. Zeker is het, dat er in den onderwijzer zelven veel vereifcht wordt, om volkomen zoo te onderwijzen, als men hier verlangt. Maar is het niet de taak zijns levens? eene aangename, vereerende, nuttige taak, zich aldus te bewegen in dien oceaan van kundigheden, door de oudheid opgeleverd, ten einde anderen als met dit geurig vocht geheel te doortrekken? Dan, laat de fchilderij van den voortreffelijken Schrijver ook onder de idealen behooren, wij verheugen ons niet te minder in derzelver beftaan; opdat men poge hetzelve althans te naderen, en zoo menigen heerlijken trek uit hetzelve te ontleenen. Wij vertrouwen, dat de ware liefhebber der ouden dit te eer doen zal, omdat 's mans ganfche leergebouw, (indien wij zoo eens met onze Duitfche broeders mogen fpreken) ten aanzien der ftoffe zoowel als vorm, zoo veel antieks doet kennen. Ja, VAN ASSEN moge al geen Rector, noch zelfs Profesfor zijn, gekweekt in de fchool — neen, in de lusthoven van Plato en Cicero, is hij, naar ons oordeel, volkomen bevoegd, om over alles, wat het onderwerp betreft, ook aan meesters lesfen te geven.

De verhandeling van den geleerden TERPSTRA deelt wellig in het lot, van zoo geheel gaaf niet gevolgd te kunnen worden. De reden is, dat hij het onderwijs in de Griekfche taal aan dat in de Latijnfche taal laat voorafgaan. Dit gefchiedt toch tot hier toe, zoo veel wij weten, op geene enkele fchool. En zekerlijk moeten hiervoor goede redenen beftaan, daar men het anders over het meer natuurlijke en ge-

gepaste van deze orde genoegzaam ſchijnt eens te zijn, en het zeker krachtig zou medewerken, om grondige kennis in de eene zoowel als de andere taal te bevorderen, daar het Latijn volſtrekt niet mag verwaarloosd worden, wil men de Akademie bezoeken, en met vrucht op dezelve verkeeren. Misſchien hapert het aan de lagere onderwijzers, of liever aan den ouden vorm, die zoo gemakkelijk niet om te keeren is, of ook nog aan iets anders. Hoe het zij, ook dit ſtuk is oordeelkundig geſchreven, en kan den onderwijzers een aantal nutte wenken en voortreffelijke aanwijzingen verſchaffen.

De derde plaats wordt door den verdienſtelijken BAKKER ingenomen, wiens ſtuk beknopt is en het naast aan den gewonen weg blijft; doch zoo, dat het goede aanwijzing geeft, om langs denzelven tot het ware doel te geraken. Misſchien kan het eenigermate tot den platten grond verſtrekken, waarop, met behulp der bouwſtoffen, door VAN ASSEN en TERPSTRA geleverd, een algemeen bruikbaar en ſchoon geheel kan opgetrokken worden. Bij dadelijk verſchil van gevoelen, moge eigen oordeel kiezen.

Gewigtige Aanmerkingen, briefsgewijze medegedeeld, aan den Schrijver van de Brieven over den tegenwoordigen toeſtand van den Koophandel. Door een' Regtsgeleerde. (*Onmisbaar voor de bezitters der genoemde Brieven.*) *Tweede Druk. Te Amſterdam, bij* A. Vink. 1819. *In gr.* 8*vo.* 16 *Bll.* *f* :-5-8

Wenn die Könige bauen, haben die Körner zu thun, zegt een Duitſcher ergens. En zeker was het eene ſchoone gelegenheid voor ſchrijvers en boekverkoopers *minorum gentium*, om in het zog van de bewuste, zoo druk gelezene, Brieven mede te varen. De titel is bij zulk eene onderneming de hoofdzaak; doch de inhoud kan het zijne mede toebrengen, om het debiet, ook nadat het blaadje hier en daar gelezen is, eenigzins te doen voortduren. Tegenſpraak, luide en vinnige tegenſpraak, met een luchtig ſchijntje van wijsgeerte en letteren overtogen, is hiertoe het middel. Onze man heeft zich daarvan met behendigheid weten te bedienen. Wie niet verder ziet dan zijn neus lang is, moet zich vast verbeelden, een'

een' reus, in verſtand, braafheid en aanzien, voor zich te hebben. Doch anderen, aan de dwaling van zekeren Ridder gedachtig, zullen eer van een' *wind*-molen ſpreken, om deze algemeene ſpil draaijende: dat men de groote Heeren ſlechts hunnen gang behoort te laten gaan, want dat er anders ligt ontevredenheid en tweedragt ontſtaat. Dat is nu zeker eene koſtelijke leer, bij welke alle misbruiken, die ooit in ſtaat of kerk geheerscht hebben, veilig bewaard zouden zijn gebleven, en der wereld tegelijk vele moeite en onrust beſpaard was. Jammer ſlechts, dat zij er niet meer in wil, en de Heeren APPELIUS en FALCK zich waarſchijnlijk zelve tegenſtanders van dat monnikendom zullen verklaren. Ook zou Z. M. zeker zeggen: *non tali auxilio!* en zijn hoofd zwaar gefronſeld hebben, indien Hij, dit boeksken leżende, gezien had, dat men Hem in ſtaat achtte, even daarom dat het aangenomene ſtelſel hevig tegengeſproken is, en dus uit enkele ſtijfhoofdigheid en om te toonen, dat Hij de baas is, aan hetzelve vast te houden. — Maar nu de bewijzen, dat de Briefſchrijver onregt gehad heeft? de daadzaken tegen de zijne overgeſteld? de oplosſing van het raadſel, dat men, bij ééne vooronderſtelde bedoeling, zoo ongelijk zien en kiezen kan? Van dit alles hebben wij te vergeefs een woord gezocht. Het éénige, wat ſchijn van klem heeft, is des Brieffchrijvers aangehaalde betuiging, dat hij wel wist, dat zijne betoogen de zaak niet zouden veranderen. Doch is dan de waarheid, voor het vervolg, voor den nakomeling, voor de geſchiedenis verloren, omdat *wij* naar dezelve niet willen luisteren?

De Vrijmetſelarij, in drie Zangen. Door JAN SCHOUTEN. *Tweede Druk. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1819. *In gr.* 8*vo.* 84 *Bl. Met de Aanteekeningen* 130 *Bl. f* 2-8-:

Aan dit Dichtſtuk is de, in ons Vaderland zeldzame, eer te beurte gevallen, dat de eerſte, vrij ſterke oplage binnen het jaar uitverkocht geweest, en een tweede druk noodzakelijk is geworden. Vanwaar deze aftrek? Was het nieuwsgierigheid, bij ſommigen, en de hoop van in dit werkje de geheimen der Vrijmetſelarij te zien ontſluijerd? Was het achting, bij anderen, jegens de Broederſchap? Of waren het de dichterlijke verdienſten van het ſtuk? Misſchien hebben wel deze beweeg-

weegredenen zamengewerkt. In allen gevalle ſtrekt het gunſtig onthaal, dat dit Dichtſtuk hier gevonden heeft, onzer Natie tot eer, die ook hiermede toont, dat vrijheid en verdraagzaamheid bij haar geene ijdele klanken zijn. Bij enkele perſonen mogen nog vooroordeelen tegen deze Orde beſtaan, het verlichtſte gedeelte der Hollanders (en daaronder behoort de talrijke middelſtand) beſchouwt dezelve als eene inſtelling, op zuivere en algemeene menſchenliefde gegrondvest. En deze milde en *liberale* geest moet elken regtſchapenen Vaderlander ſtreelen. Er moge dan ook nog veel beſtaan en gebeuren, dat ons tegen de borst is; er moge zelfs in onze Grondwet eene enkele bepaling zijn, welke wij wel anders zouden wenſchen: wanneer wij ons lot met dat van andere Staten vergelijken, hoe vele redenen hebben wij dan niet, om tevreden te zijn! Elders moge de hydra des bijgeloofs weder den bloedigen kop omhoog heffen; elders mogen domme dweepzucht en ſektenhaat tooneelen aanrigten, welke ons met kille huivering aan eenen Bartholomeus-nacht doen denken; elders moge een woeste en dolzinnige hoop nijvere en vreedzame burgers te vuur en te zwaard vervolgen, omdat deze hunnen God op eene andere wijze vereeren, dan de menigte gewoon is te doen: wij, Nederlanders, verre van ons met dusdanige gruwelen te bezoedelen, mogen zelfs, van onzen vrijen en verdraagzamen bodem, den onſchuldigen ſlagtoffers van het *fanatismus* in andere Landen, met onzen Volksdichter, toeroepen:

Komt herwaarts, gij allen, die lijdt en die zucht,
En om uw geloof u ziet kwellen!
Komt herwaarts, die ſmaad en vervolgingen ducht!
Hier zal u geen prieſterjuk knellen:
Wanneer ge den Staat en zijn regten niet krenkt,
Gelooft wat ge wilt, en belijdt wat ge denkt.

Komt herwaarts! hier vindt ge vertroosting in ſmart;
Hier moogt ge uwen Godsdienst volbrengen:
't Geloof is een zaak tuſſchen God en het hart,
Waarin zich geen Koning mag mengen;
Wie trouw is, als burger, aan eed en aan pligt,
Vereere zijn' God naar zijn hart en zijn licht (*).

El-

(*) SPANDAW, *Vaderl. Poëzij en Liederen*, bl. 16.

Elders gaat men met reuzenschreden achteruit, en durft openlijk, en in boeken, aan den Koning opgedragen, alle oorlogen en onheilen aan de Hervorming toeschrijven, ja zelfs de herroeping van het Edict van Nantes als eenen heilzamen maatregel, den Bartholomeus-nacht als eene noodzakelijke zelfverdediging voorstellen; elders zoekt men de inrigting der Kloosters te verdedigen, en opvoeding en onderwijs weder uitsluitend aan de Geestelijkheid op te dragen; elders zet men de Jezuiten weder op den troon; elders wordt de Inquisitie — het woord alleen jaagt ons siddering aan — weder ingevoerd; elders schiet men banblikkems uit tegen de Vrijmetselaars, welke men als pesten der maatschappij tracht uit te roeijen.... en hier, in ons vrije, gelukkige Nederland, hier gaat de verlichting, de echte en ware verlichting, die de eeuwige vijandin is van ongeloof en ligtzinnigheid zoowel, als van dweepzucht en bijgeloof, en de zuivere bron van Godsdienst, deugd en zedelijkheid, haren eigenen, bedachtzamen en zekeren gang; hier wordt dezelfde Vrijmetselarij openlijk gehuldigd; hier blinkt een edeldenkend Koningszoon aan derzelver hoofd; hier wordt een lofdicht op deze weldadige Broederschap met graagte ontvangen en gelezen, en dat lofdicht zelf aan den geliefden Prins openlijk toegewijd. Keurig is deze Opdragt:

De vrije Metslarij, hoe ook miskend, geschonden,
En overschaduwd door de blaam der dweeperij,
Rijst glorierijk in eer, van damp en kluister vrij,
Nu zij weêr in Oranje een' Schutsheer heeft gevonden.

Wat stenn voor haar altaar! wat roem voor Nederland!
Heft, kunst en wetenschap! klapwiekend u naar boven:
Zoo elders 't bijgeloof de kroon u durft ontrooven,
Hier biedt een Koningsteig beschermend u de hand.

Doorluchtig door uw bloed en koene krijgsverrigting,
Zijt ge, aan uw Broeders zijde, o Prins! Europa's lust.
Terwijl de vrede alom de welvaart wakker kust,
Verheft uw voorbeeld hier den voortgang der verlichting.

Door 't ſchoon der Metslarij getroffen en verrukt,
Beſtond mijn Nimf voor haar eene eerekroon te vlechten;
En de allerſchoonſte bloem, die ze aan die kroon mogt hechten,
Werd in d'Oranjetuin, o Vorst! door u geplukt.

Wat voordeel, welk eene eer, aan hare taak beſchoren! —
Moog', Held en Heldenteelt! beloukt door uwe gunst,
De heilge luister van de koninklijke kunst
Ten toppunt ſtijgen en er eeuwig blijven gloren!

Uit deze, waarlijk fraaije, Opdragt ziet men reeds, dat de Heer SCHOUTEN, wien wij hier voor het eerst in den rei onzer Vaderlandſche Dichters aantreffen, goede verzen maakt. En inderdaad, dit geheele Dichtſtuk levert het onwederſprekelijkst bewijs op van 's mans dichterlijke bekwaamheden. Offchoon wij wel hier en daar eene min naauwkeurige, gedwongene of prozaïſche uitdrukking hebben gevonden, en op eenige plaatſen tegen harde en ſtroeve regels hebben geſtooten; offchoon wij het geheel wel niet als een klasſiek werk durven aankondigen, en in den eerſten rang onzer vaderlandſche dichtvoortbrengſelen ſtellen, het ſtuk bezit toch zoo vele ſchoonheden van *détail*, zoo vele regt bekoorlijke ſchilderingen, zoo vele fraaije beelden, niet wild, niet verkwiſtend aangebragt, en de Dichter toont overal bezield te zijn met zoo veel warmte, zoo veel zuiver gevoel, vereenigd met kracht en ſtoutheid, dat zijn werk op hoogen lof aanſpraak heeft.

Het ſtuk is niet zeer uitgebreid, maar rijk van inhoud. In den eerſten Zang zoekt de Heer SCHOUTEN den oorſprong der Orde op te ſporen. Hier ligt veel in het donkere. De Dichter verdiept zich niet in dien doolhof, maar bepaalt zich bij de geheimzinnige inſtellingen der Egyptenaren, in de feesten, aan ISIS gewijd. Hier wordt de oorſprong der Vrijmetſelarij gezocht. Deze geheimzinnige plegtigheden van het oude Egypte, de wieg der kunſten en wetenſchappen, worden naar Griekenland overgebragt. Gelijk de Dichter eerst den plegtigen optogt der Egyptenaren, en de openbare hulde, jaarlijks aan de Godin ISIS toegebragt, met fraaije kleuren heeft gemaald, zoo ſchildert hij vervolgens de beroemde feesten van Eleuſis, die door de Grieken ter eere van CERES gevierd werden, wanneer het beeld

beeld van IACCHUS, in plegtigen ommegang, van Athene naar Eleuſis gevoerd, en in den tempel van CERES en PROSERPINA werd geplaatst. Heilzame gevolgen dezer feesten. Hulde aan de wijzen en edelen van Griekenland. De ſtralen der metſelzon dringen door tot in het Joodſche land. ALEXANDER DE GROOTE verſpreidt dezelve tot aan de uiterſte einden der aarde. De Romeinen zien den weêrſchijn van dat licht in de verte; doch de ſtrenge CATO verhindert er de verſpreiding van. Zijne landgenooten, Griekenland veroverende, leeren er het glansrijk licht van de metſelzon kennen. Als overwinnaars in Rome teruggekeerd, konden noch CATO noch de Raad den gloed dier zon wederſtaan. JEZUS; zijne leer, lesſen en leven, een voorbeeld voor de Metſelaren. Een nieuwe nevel rijst. De middeleeuwen verduisteren de wereld, en het licht der metſelzon trekt zich terug naar zijnen ouden ſchuilhoek. De ſchildering hiervan is kort en kraehtig. Zij vinde hier eene plaats.

De zucht tot roof en moord, door domheid opgerokkend,
De wereld dreigend' en haar beste ſtreken ſchokkend',
Trekt met onteibren drom van oorlogsdonders op;
De kunſten ſterven weg, met ingetrapten kop;
De kennis vlugt, waar zij, vermetel, opgeblazen
En ſtout op overmagt, haar legertrom doet razen;
De tempels zinken neêr, hun grondvest afgeſtormd;
De altaren ſtuiven weg, in vlugtig ſtof vervormd;
Hun prieſters, die vergeefs manmoedig weêrſtand bieden,
Zien zich door nood geprest den dollen hoop te ontvlieden,
Of worden door hun ſtaal wreedaardig omgebragt.
Europa mag vergeefs van uit dien bloedgen nacht,
Van uit die woestaardij der blinde middeleeuwen
Om uitkomst kermen en om wraak ten hemel ſchreeuwen,
't Rampzalig bijgeloof, door wapenkracht geſchoord,
Kruipt zeven eeuwen lang door nacht en tranen voort.

Waar is, vraagt de Dichter verder:

Waar is de Alcides nu der zeedelijkheid, wiens vuist
Den heldraak aangrijpt en zijn' kop te morzel gruist? enz.

En het antwoord luidt:

Ach! menſchenmoed en kracht ſchiet voor een taak te kort,
Waartoe een wonder van Gods hand gevorderd wordt;
Een wonder, dat weldra, uit Jezus graf verrezen,
De hefboom tot herſtel van kunde en deugd zal wezen,
Ja! 't was de heilige asch van zijn ontheiligd graf,
Die aan het Westen moed en heldenveerkracht gaf,
Om met vereende magt het Oosten aan te vallen;
En nu verbonden zich ontelbre duizendtallen,
Door Godefroi beſtuurd, ten togt naar 't Heilig Land,
Met *Godsdienſtliefde*? in 't hart en wapens in de hand.
Men zag uit oord bij oord den krijgsdrom zamenhorten,
Om zich op Azia verpletrend neêr te ſtorten,
Gelijk een ſneeuwbal, van der Alpen kruin geſcheurd,
Die boom en woning in zijn rolling medeſleurt,
Geſtadig rolt, en groeit in onweêrſtaanbre zwaarte,
En 't land doet ſidderen, dat onder zijn gevaarte,
Met doodsangst in het hart, het oog naar boven rigt
En naauwlijks uitkomst hoopt in 't pijnlijk tijdsgewricht.
Europa trekt nu op ten kruistogt, onder 't zwieren
Van 't wapprend dundoek der gewijde kruisbanieren;
De Sarraceen verbleekt; enz.

De kruistogten, uit onkunde en dweepzucht ontſtaan, worden, in derzelver gevolgen, als het middel beſchouwd, om licht en deugd weder in Europa te doen verrijzen. Eenige braven, door de metſelzon beſchenen, waren uit Griekenland naar Egypte gevlugt. Deze, hare leer getrouw gebleven, voegen zich bij de kruisbanier, en worden als ſtrijdgenooten ontvangen. Dus rees de metſelzon ten tweedemale uit het Oosten. Het doel der kruistogten was niet bereikt; maar Europa ziet eene nieuwe ſchepping, en de vrije Metſelarij herleeft op haren bodem. Zij breidt zich uit. Zij houdt gelijken tred met de kunſten en wetenſchappen, en deelt haren zachten gloed en haar weldadig licht aan Amerika mede.

In den tweeden Zang worden de inrigting, aard, ſtrekking en doel der Broederſchap, in eenige bijzonderheden, bezongen. Wat is het geheim, dat ſedert zoo vele eeuwen bewaard is gebleven? wat de verborgenheid, waarvoor overal de altaren branden? wat het doel der Metſelarde? De Dichter antwoordt:

Het

Het is 't geluk van heel het Menſchelijk Geſlacht.
Verheven ſtelſel! ja, ge omvademt 's aardrijks palen:
Geen land ontzegt ge uw gunst, geen volk onttrekt ge uw ſtralen.
Op 't blanke lellevel als op de moorenhuid
Schiet gij de weldaad van uw' zachten invloed uit.
Gij ſluit u liefdrijk *aan aan* (*) alle Godsdienſtleeren,
Die d'Opperbouwheer, of het Hoogſte Licht vereeren,
Dat ſchiep en onderhoudt, den mensch beſtuurt of 't lot,
Het zij 't Adonai of Brahma heet of God.
De Metslarij is vreemd van alle kerkgeſchillen,
. . . . . .
Hij ziet in Muzelman, in Christen en in Jood,
In Griek, Chinees en Pers ſteeds zijn' natuurgenoot.

Dit wordt uitgebreid, en de verdraagzaamheid en de eerbied voor gewetensvrijheid in den Metſelaar bezongen. Liefde zit voor in den broederkring, ſchraagt den ijver, bezielt de werkzaamheid, wekt de weldadigheid. Ook in de Burgermaatſchappij helpt de Metſelaar gezag en wetten ſchragen. Hij verdedigt het eens gevestigd bewind, en is wars van muiterij en omwentelingen. Omtrent zich zelven is hij geſtreng. Hij vervult zijnen pligt, in onderſcheidene betrekkingen. Hij veredelt zijn hart, beſchaaft zijnen geest, en ſtreeft ſteeds naar het doel van zijne beſtemming.

Laat andren, door de zucht naar goud of roem gedreven,
Aan 't ſchrapend zelfbelang hun ziel ten beste geven,
Of azen op een niets, dat, als een waterbel,
De jeugd ſlechts kittlen moest in 't beuzlend kinderſpel;
Laat andren menſchenwaarde aan ſtand en rang verbinden;
Verdienſte zoeken waar ſlechts titels zijn te vinden,
En meten d'eerbied, die hun 't meest ter harte gaat,
Naar ridderteeknen af, die vonklen op 't gewaad,
En lekken 't hooſſche ſtof van rijkgeſchoeide voeten;
De Metslaar zoekt den mensch ſlechts in den mensch te ontmoeten.

Hij bevordert en beoefent de kunſten en wetenſchappen. Hij eerbiedigt ſlechts regtſchapenheid van hart, zonder onderſcheid van ſtand of rang. Voor den behoeftigen, die dengd-

(*) Waarom niet: *liefderijk aan?*

deugdzaam is, wordt zijn kring niet gesloten; de Vorstenzoon, die niet gloeit van menschenliefde, wordt er niet in genoodigd. Dit is het kenmerk der Broederschap, de waarborg van hare bestendigheid. Bij haar kent men geen ander onderscheid, dan dat van verdienste. De broederliefde der Metselaars vertoont zich in de uitoefening der weldadigheid jegens zijne natuurgenooten. Hiervan worden voorbeelden bijgebragt. Maar wat is de Metselaar niet voor Ingewijden, voor zijne Broeders? Nu volgen twee fraaije epizoden van Blamond en Dalveld. Ons bestek gedoogt niet, er den inhoud van op te geven. Wij mogen, evenwel, de bedenking niet terughouden, dat een gedeelte meer het nut van geheime Genootschappen, in het algemeen, in zekere omstandigheden, dan wel de hooge waarde der Vrijmetselarij, bewijst. Immers bij Broederschappen van minder zuivere beginselen en met minder edele bedoelingen kunnen de Leden elkander getrouw zijn, en, op zekere verkenningsteekenen, hulp en bijstand bieden.

De derde en laatste Zang is toegewijd aan de verdediging der Maatschappij tegen onderscheidene beschuldigingen, welke men tegen haar inbrengt; als daar zijn, dat zij de zeden zoude kwetsen en den Godsdienst ondermijnen; dat zij tot zedeloosheid en pligtverzuim zoude leiden; dat zij den tuimelgeest der Staatsomwentelingen zoude aankweeken, en bijzonder invloed hebben gehad op het Schrikbewind in Frankrijk; dat hare Priesters zich zouden overgeven aan zinnelijke genietingen, en het feestbanket en den wijn najagen; en, eindelijk, dat zij steeds in de duisterheid werkt, en de gordijn, die hare geheimen bedekt, niet durft optrekken. Wij kunnen den Dichter in zijn roemrijk pleit niet op den voet volgen. Met genoegen vooral lazen wij het hartelijk woordje, aan PIUS VII gerigt, die het honend banvonnis tegen de Vrijmetselaars heeft uitgesproken.

Ten slotte wordt des Dichters geestdrift hooger opgevoerd. Zijne verbeelding zweeft in de toekomst. Hij wenscht, dat men algemeen op de aarde de Metselarij huldige. Hij schildert den gelukkigen toestand der wereld, wanneer deze wensch zal vervuld zijn. De jeugd der aarde zal herbloeijen, als in Eden. Het geheele menschdom zal éénen God eerbiedigen, en offeren op hetzelfde altaar. Geene stelselmakerij, geene Godsdienstwisten meer. Een eeuwige vrede. De krijgs-

krijgstrofeën worden omvergerukt. Eerezuilen rijzen voor de weldoeners van het menschdom. Dat tijdſtip nadert. In het Heilige Verbond ziet de Dichter reeds den dageraad van den gelukkigſten dag; en Keizer ALEXANDER ſtaaft zijne getrouwheid aan dat Verbond, door de gewetensvrijheid, aan de Duchoboozen geſchonken. Eene hartelijke, krachtige opwekking aan de Ingewijden, om dit zalige tijdſtip te vervroegen, en aan allen, *die nog in het duistere omdolen*, om de oogen voor de volheid van het licht te openen, beſluit dit waarlijk ſchoone Dichtſtuk.

Men ziet uit dit verſlag, dat het ſtuk regt *con amore* is bewerkt, dat de partijen met vleijende kleuren zijn geſchilderd, en dat de Dichter met eene gloeijende geestdrift is vervuld, en een hoog gevoelen heeft van zijne Orde. Wij wraken die geestdrift, die hooge ſtemming niet. De Heer SCHOUTEN is Dichter; en wee den Dichter, die niet voor zijn onderwerp is ingenomen! Hij zingt niet *Muſis et posteritati*; zijne tooneu ſterven weg met het oogenblik, dat hen deed ontſtaan. Maar in *proza* nemen wij de vrijheid plegtiglijk te *protesteren*, daartegen, dat degene, die niet ingewijd zijn, in het duistere zouden omdolen, en dat het licht der wereld aan de metſelzon zoude ontſtoken worden. Ook wij verwachten dien heerlijken ſtaat van het menschdom, door den Dichter geſchetst. Gewiſſelijk! hij zal komen, die gelukkige dag van zegen en vrede, van eenſtemmigheid en liefde, waarop het één Herder en ééne kudde zal zijn. Wij verwachten hem van den Eeuwigen, op grond van ons geloof aan zijne wijze en goede voorzienigheid, aan zijne vaderlijke liefde, en aan de volmaakbaarheid van den mensch, op gronden van Godsdienst en Wijsbegeerte. Ja! de nevelen van bijgeloof en driestheid zullen wijken voor de zon der kennis en des lichts, die aan de zaden van zedelijkheid en deugd, welke in de harten der menſchen geſtrooid zijn, meer en meer groeikracht en ontwikkeling zal geven. Hij zal komen, die gelukkige dag, in ſpijt van de woelingen en ſtuiptrekkingen der duisternisſe, des gewelds en der logen, in weêrwil van bandblikſems, van Jezuiten, van Inquiſitie, van despotismus, van adeltrots en middeleeuwſche aanmatigingen. Maar wij willen onze verwachtingen niet ondergeſchikt hebben aan de voorwaarde, dat alle menſchen vooraf Vrijmetſelaren worden. Of zoude de Metſelaar een elgen,

een meer gezuiverd licht bezitten? Weg met deze bekrompene onderſtelling! En de Broederſchap zoude nog bijster in het donkere omdolen, bijaldien zij waande uit eene andere bron te ſcheppen, dan die, welke voor alle menſchen openſtaat. Neen! de zon des lichts en der kennis ſchijnt voor allen; en om haren glans te aanſchouwen, om door hare ſtralen gekoesterd te worden, behoeft men niet in zekere tempels te knielen, of in zekere geheimen te worden ingewijd. Deze zon is ook de metſelzon, en geene andere; en wie hier onderſcheiding zoude willen maken, zoude, op zijne beurt, onverdraagzaam zijn, en het *ware* licht nog niet kunnen verdragen. — Deze aanmerkingen treffen den Dichter SCHOUTEN niet. Wij zeggen het alleen, om verkeerde indrukken voor te komen. Wij houden de Vrijmetſelarij voor eene loffelijke inſtelling, die het nuttige en vermakelijke vereenigt, de mensch- en broederliefde bevordert, zonder op afkomst, kleur, Godsdienst of ſtand te zien, en op den lof der weldadigheid bijzondere aanſpraak heeft — zonder meer. De geest, die de Broederſchap bezielt, is een edele geest; maar het is ook de geest van elken verlichten menſchenvriend: en hierin beſtaat juist de glorie der Orde, dat de echte en zuivere geest der Metſelarij geen andere is dan die van elken regtſchapenen man, elken verlichten wereldburger, elken edelen vriend van waarheid en regt, van Godsdienst en deugd, al is hij ook in de geheimen der Broederſchap niet ingewijd. *Suum cuique.*

Lierzangen van Q. HORATIUS FLACCUS *in Nederduitſche verzen gebragt door* H. G. OOSTERDIJK, *in leven Med. Dr. te Amſterdam. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1819. *In kl.* 8*vo.* *XXIV*, 213 *Bl. f* 2-10-:

Lieden van vernuft en ſmaak (waarvoor natuurlijk wij Rec. ons zelve houden) zijn niet ligt om eene inleiding voor eene aankondiging of beoordeeling verlegen. Bij zekere onderwerpen merken wij echter, dat het ons gaat als den Christenleeraar, die, de leer der waarheid als een geheel van licht en liefde beſchouwende, zich bij zijne toehoorders moest beklagen [of zich mogt beroemen] eigenlijk altijd hetzelfde te preken. Ook wij dachten nog al wat vinding bij zoo veel re-

recenſeren *in petto* en *in promtu* te hebben; maar ja wel, daar hebben wij over het keurig boekje, hier boven gemeld, eene inleiding tot recenſie klaar — en al zijn leven, bij vergelijking is het met andere woorden volmaakt hetzelfde, dat wij ter inleidinge omtrent de Lierzangen, door den geachten PIETER VAN WINTER, NICOLAAS SIMONSZ. in 1804 uitgegeven, gezegd hebben! Wij verwijzen daartoe dan den Lezer, die lust of gelegenheid heeft het op te zoeken. Wij hebben, om niet van diefſtal of herhaling beſchuldigd te worden, ons nieuw geſchrijf verſcheurd, met zekere ſmart en genoegen: met ſmart, omdat men toch niet gaarne zijn eigen werk verſcheurt; met genoegen, omdat wij beſpeurden, dat wij, na vijftien jaren niet geheel zonder lezen en ſtuderen doorgebragt te hebben, het volkomen met ons zelve eens gebleven waren, en dat gebeurt niet allen menſchen, hetzij dan Vorſten, ſtaatslieden, burgers, geleerden, of andere leden der politieke of litterariſche huishouding in dezen ondermaanſchen *malmolen* — de Lezer vergeve ons dit laatſte woord, omdat het, terwijl wij dit ſchrijven, nog Amſterdamſche kermis is. Hoe wij nu den *grooten ſprong* zullen doen van den *malmolen* en de *Amſterdamſche kermis* naar HORATIUS, OOSTERDIJK en PEERLKAMP, alles behalve koordendanſers, weten wij niet; maar dit weten wij, dat wij HORATIUS dankbaar zijn, dat hij zulke uitſtekende en regt Latijnſche Lierzangen gemaakt heeft, zoodat een verheven en fijn verband van taal en zin ze onvertaalbaar maakt, ten minſte om iets van dat harmonieuze en nationale te voelen, waardoor *woord* en *zaak* onafſcheidelijk zamenhangen, en bij een regt *lirisch* Dichter altijd moeten zamenhangen. Ook dit weten wij, dat, indien er dan toch vertaald moest worden, en wel HORATIUS, wiens zin en woorden, op Hollandſche leest geſchoeid, wij gaarne aan alle Landgenooten kenbaar gemaakt zien, de Heer OOSTERDIJK de man was uit duizend en tien duizend, om dit te doen met die kennis en ſmaak, welke hem zoo bijzonder eigen waren. Nog dit weten wij, dat wij hierdoor geenszins te kort willen doen aan de voortreffelijke navolging van den edelen en kundigen VAN WINTER, wiens werk allen lof verdient. Inzonderheid weten wij ook dit, dat, indien wij HORATIUS of OOSTERDIJK waren, en de geleerde PEERLKAMP (een Rector, die reeds lang Profeſſor had moeten zijn) wilde ons werk uitgeven, wij, al waren wij dan HORA-

RATIUS of OOSTERDIJK, nog eerbiedig de muts afnamen, en zeiden: „alsje maar blieft, Professor! mits na onzen „ dood;" want wij houden ons zelve toch altijd het allergeschiktst om ons eigen werk uit te geven. Eindelijk weten wij dit, (weten wij niet veel, Lezers?) dat wij aan de Heeren ABRAHAM en JERONIMO DE VRIES (aan wie dit werk van den Heer PEERLKAMP op de hartelijkste wijze is opgedragen) erkentelijkheid verschuldigd zijn, dat zij den Heer PEERLKAMP tot de uitgave hebben in staat gesteld. Blijkens het Voorberigt, heeft de eerste der genoemde Broeders inzonderheid tot de goede en naauwkeurige uitvoering zeer veel bijgedragen.

Het uiterlijke van dit boekje is allerbehagelijkst. Titel, letter, schikking, formaat, alles doet eer aan den smaak des Uitgevers.

Uit het uitvoerig, zeer wel gesteld en gepast Voorberigt van den Heer PEERLKAMP zien wij met genoegen, dat de kundige man, op wiens steeds toenemenden luister als Latijnsch Dichter en Taalkundige de geleerde wereld met regt staart, voornemens is, den HORATIUS in het oorspronkelijke, met oordeelkundige en opheldernde aanmerkingen, uit te geven. Ook wij noodigen gaarne, als hij, alle geleerden en letterkundigen uit, hem met bijdragen en hulpmiddelen daartoe bij te staan.

Wij ontvangen met veel genoegen dit uitstekend geschenk van eenen nieuwen Nederduitschen HORATIUS. Wij hebben het werk gelezen en veelal vergeleken. Wij hebben de niet genoeg gekende geleerdheid en vlugheid van OOSTERDIJK bewonderd: de naauwkeurigheid en getrouwheid zijn hier, naar ons oordeel, over het geheel genomen, groot. Genoegzaam alles is vertolkt met die losheid en bevalligen zwier, welke zoo moeijelijk te treffen zijn in dergelijke vertalingen. Men ziet in alles, dat OOSTERDIJK den geliefden HORATIUS regt begrepen en volkomen gevoeld heeft. In het eerst waren wij voornemens, even gelijk wij bij het werk van den Heer VAN WINTER gedaan hadden, eenige plaatsen uit onderscheidene Lierzangen bij te brengen, waarin wij wegens den zin en de meening eenigzins verschilden; dan liever nemen wij, om niet ook hier, gelijk bevorens in het werk van VAN WINTER, naar aanmerkingen al te angstig en in het wilde te zoeken, een' geheelen Lierzang ten toets. Vooraf echter ha-

len

len wij, om den ſmaak en het losſe van OOSTERDIJK's dichtpen te doen gevoelen, hier aan zijnen Voorzang.

Weg met feesten, braspartijen,
Hoven, die naar ſpecerijen
Oostersch rieken, weelde en pracht,
Dagelijks nieuw uitgedacht,
En den ſchat der Arabieren.
'k Haat de praal der Asſyrieren;
'k Wil geen gouden legerſteên;
Weg met al hun elpenbeen,
Blinkend in vergulde zalen.
Niets kan al die wellust halen
Bij 't eenvoudige vermaak,
Dat ik, Flakkus lezend, ſmaak.
Dan word ik mij zelv' onttogen
Door 't betooverend vermogen
Van zijn ſchoone poëzij,
Van zijn Griekſche melodij.
Dan verbeeld ik mij te treden,
Waar de drie Bevalligheden
Met de Muzen hand aan hand
Danſen door 't Arkadisch land,
Onder 't zingen, onder 't ſpelen,
Onder 't hart- en zinnen-ſtreelen
Van oud Romes Lierpoëet.
Dan verneem ik zorg noch leed.
'k Hoor dan niets van krijgsrumoeren,
Niets van hachlijk volkberoeren,
Niets van Franſchen, noch hoe 't zit
Met den Keizer, Pruis of Brit.
Mogt ik u ook iets, mijn vrinden!
Dier geneugt doen ondervinden,
Voor zoo veel gij, niet gewend
Aan zijn taal, hem weinig kent!
Mogt ik u hem ook doen hooren,
Hem, die mij zoo kan bekoren,
U doen hooren, hoe hij zong,
En zijn citerſnaren dwong!
Dan men ziet wel op tooneelen
Belgen voor Romeinen ſpelen,
Die zich dan van Neêrlands ſpraak
Daar bedienen tot vermaak.

'k Zal

'k Zal ook dus hem Duitsch doen spreken.
'k Wil zijn kunst, hem afgekeken,
Dus u toonen op mijn lier,
Schoon met minder kracht en zwier;
Want, zoo 'k hem wilde evenaren,
'k Zou gewis niet beter varen,
Dan vermeetle Faëton,
Dingende naar de eer der zon,
Of Ikaar, die, te onbedreven,
Om door 't ruim der lucht te zweven,
Tegen 's vaders raad te hoog
Op ligt smeltbre wieken vloog.
'k Werd, als deze, neêrgesmeten
In een zee, naar mij te heeten,
Of gij zoudt me ligt met dien
IJlings weggeblikstemd zien.
Maar de vriendschap spoort ons pogen
Dikwerf hoven ons vermogen.
'k Zal beproeven, wat ik kan.
Vriendschap is er de oorzaak van.
Slaag ik wel, gij zult mij eeren,
En vervrolijkt huiswaarts keeren.
Slaag ik niet in 't stout bestaan,
Weest dan met mijn' wil voldaan.

Inderdaad, hierin is iets *Horatiaansch*, dat uitermate bekoort en gepast is.

Tot ons gezet onderzoek van het oorspronkelijke, en vergelijking van de overbrengingen van OOSTERDIJK en VAN WINTER daarmede en met elkander, kiezen wij den XVIden Zang van het IIde Boek. — Één waarschuwing vooraf voor den oningewijden Lezer. Het is eene vaste gewoonte van de Hoogeleerde Heeren Litteratoren, dat zij op den Auteur, dien zij heel mooi vinden, onzaggelijk veel *aanmerken*. Dit strekt tot lof en verhooging van den Auteur, tot verdikking van het werk, en alzoo wordt het *kostbaarder*. Nimmer worden er *noten* gemaakt of overgenomen tot pronkerij of uitkraming van eigene wetenschap, of tot voldoening aan vitlust. Het is alles tot *opheldering* en *verbetering* der Auteuren, die, omdat zij dood zijn, tot groot geluk der Uitgevers, niet kunnen tegenspreken, veelmin hen uitlagchen. Deze laatste verstandige stelling strekt tot inlichting van hen, die nog twijfelen mogten, of wij wel op de ware hoogte der geleerdheid waren. — Maar ter zake.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

In No. 12, bladz. 502, reg. 15, v. b., staat: *éénen* lees: *eenen*
—— 517, — 14, v. o. — *gereedelijke* — *geregelde*
—— 522, — 5, v. b. — *in de* — *na de*
—— 527, — 8 en 9, v. b. — *Christelijke* — *Christen-*
—— 538, — 9, v. o. — *men Melaatschen* lees: *men den Melaatschen*

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen.*

(*Vervolg van bl.* 545.)

[Het vijfde Deel begint met een onderzoek nopens het mythiſche in de ſchriften van het Oude Verbond, waarvan de ſlotſom is: mythiſche verklaringen kan men alleen toelaten in de oudſte verhalen des Bijbels; echter ook dáár alléen in dien verſtande, dat niet de geſchiedenis zelve, máar alléen de inkleeding, mythisch moet beſchouwd worden; máar nimmer mág men dezelve toelaten in zaken, die met het plan der Goddelijke openbaring onmiddellijk zámenhangen, b. v. de beloften aan de aartsvaders, welke hét eindelijk úitzigt op den Messias hébben, enz.]

In hét tweede gedeelte van het vierde Tijdperk, van Jozua tot op de Babyloniſche gevangenis, is het boek van Jozúa de éenige bron. Deze man was bevoegd, en óok door Jehovah verordend, om de opvolger van Mózes te zijn. Hij werd hiertoe bijzónder bemóedigd, en zijn gezag bij het volk geſtaafd.

De krijg der Israëlieten tegen de Kanaänieten vereiſcht éenige régtvaardiging, die gevonden kán worden in het diep verval dezes volks, dat vóor den Godsdienst zeer ſchadelijk had kunnen worden op een gróot gedeelte der toen bekende aarde. Maar óok God *ontdekte* bij dezen krijg ſlechts meer zijn doel dán bij ándere; en bij de door de Kanaánieten verdiende ſtráf kwam, dat Hij, als Eigenaar der aárde, hún land áan de Israëlíeten *verkóos* te gevén. Geene onkunde kon ter verontſchuldiging van Kanaäns Goddeloosheid verſtrékken; want deszélfs verval kwam minder uit onkunde dan uit zedeloosheid vóort, die misſchien de oorzaak hunner onkunde was. Het *huishoudelijke* der ſtráf maákte het onvermij-

delijk, dat ook onſchuldigen mede omkwamen; maar deze konden daardoor in de eeuwigheid niets verliezen, en hun overkwam niets anders, dan wat op aarde velen onſchuldigen gebeurt. [De aanmerking had ook wel te pas gekomen, dat het ijſelijke van zulk ſterven meest in het denkbeeld ligt, dat wel gegrond is, maar welk ſterven toch ſlechts kort martelt; terwijl de dood op het krankbed ook deszelfs eigenaardige, vaak ijſelijke en langdurige, ſmarten heeft.] En wat er evenwel nog aan bedenking, over het harde in de ſtraf der Kanaänieten, mogt overig blijven, zal verdwijnen, wanneer men in het oog houdt, dat alleen diegene moesten verdelgd worden, naar het Goddelijk bevel, die de hulde aan Jehovah weigerden; dat deze alleen door die ſtraf zijne magt boven de Afgoden kon bewijzen, en dat alleen door dezelve de Israëlieten diepen indruk konden verkrijgen van Jehovah's afkeer van de afgoderij.

De geheele inneming van Kanaän, wijders, had ten doel, om, gelijk alle lotgevallen van Israël, den dienst van den éénen waren God te vestigen. Te dien einde werden de wateren der Jordaan geſcheiden, dat het volk er kon doorgaan; ſtortten de muren van Jericho, na op bevel voorafgegane ceremoniën, waarſchijnlijk door eene aardbeving, in; en ſlaagde de belegering van Aï niet, voordat eene bedrevene ongehoorzaamheid geſtraft was.

Van belang was het, dat Jozua, bij de inneming van Kanaän, voor de ſtipte onderhouding der Mozaïſche inſtellingen waakte. Hij liet dus de in de woestijn onbeſneden geblevenen beſnijden, en op dezelfde plaats, waar dit gebeurde, het paaschfeest vieren. De wetten van Mozes werden op nieuws afgekondigd en in ſteenen tafelen gegraveerd. De tabernakel werd te Silo opgeſlagen, en dus den Koning van Israël (Jehovah) eene vaste woonplaats beſchikt. [Wij zijn het, ten aanzien van de keus der woning voor Jehovah, meer eens met HERDER dan met MUNTINGHE, daar gene, uit Mozes profetisch lied en uit de ligging van Thabor, klaar

klaar aanwijst, dat die wetgever dezen berg ten berg des heiligdoms beſtemd had; welke bepaling echter, gelijk zoo vele, door der Israëlieten woestheid werd verijdeld. Hoe verkeerd althans de latere vestiging des heiligdoms op Sion was, wordt door eenen blik op de kaart van het H. land, en door de geſchiedenis der rampzalige afſcheuring der tien ſtammen, toereikend bewezen.] Eindelijk poogt Jozua door voortreffelijke aanſpraken het volk aan den dienst van Jehovah te verbinden, welk een en ander dan ook nog eenigen tijd na zijnen dood van goede uitwerking bleef; terwijl in de manier, waarop Israël onderwezen werd, de zinnelijke, door daadzaken en door heenwijzing op vroegere gebeurtenisſen, bij de geringe vordering van Israël in zedelijke en Godsdienſtige beſchaving, nog geene verandering kwam. De ſtaat van Godsdienst en zeden ſchijnt echter gedurende het beſtuur van Jozua over het geheel vrij zuiver geweest te zijn, en Israëls lotgevallen konden niet nalaten diepen indruk te maken ook op andere volken.

De Kanaänieten, inzonderheid die zich bij het drijven van den koophandel alom hadden uitgebreid, allerbijzonderst de Sidoniërs, ſchijnen in verſtandelijke beſchaving, gepaard echter met vele ondeugden, op dit tijdſtip merkelijk gevorderd te zijn geweest. Ook leefden zij van zeeroverij, zelfs van menſchenroof, dien zij op onderſcheidene kusten pleegden. — Met de Phenicièrs, of Kanaänieten, waren, ten aanzien van kunſten, handwerken en wetenſchappen, de Israëlieten op verre na niet te vergelijken. Muntte daarentegen hunne Godsdienſtige kennis zoo ver boven die der Kanaänieten uit, dan is dit onder deze omſtandigheden tevens een bewijs voor den Goddelijken oorſprong van het door hen ontvangen onderwijs. Openbare verordeningen voor het onderwijs worden niet gevonden; den vaderen ſchijnt dat hunner kinderen te zijn aanbevolen geweest, en het openlijke beſtond in dat, wat Priesters en Levieten geven moesten; terwijl het zich denken laat, dat het

volk voor geregelder manier van openbaar onderwijs nog niet vatbaar was. Wel, echter, blijkt de geſchiedenis des eigenen volks te zijn beoefend. Bij Israëlieten en Kanaänieten beide beſpeurt men ook thans vorderingen in de kunst van oorlogen.

De Mozaïſche Godsdienst blijft nog eenigen tijd na Jozua's dood bewaard en ongeſchonden; maar Israël laat vele afgodiſche volken in zijn midden overig. De rust en overvloed maakten het nalatig, en de daden van Jehovah geraakten in vergetelheid. — Het kon niet anders, of dit zamenwonen der Kanaänieten moest op Israëls zedelijkheid den verderfelijkſten invloed hebben. Deze invloed blijkt ook genoeg in het verhaal van den beeldendienst en de afgoderij van zekeren Micha, Rigt. XVII en XVIII, en in de geſchiedenis van zekere inwendige onlusten tusſchen de Benjaminieten en de overige ſtammen, Hoofdd. XIX en XX; in welke beide geſchiedenisſen echter hier en daar toch nog goede trekken doorſtralen.

Van kwaad tot erger voortgaande, en het zinnelijk onderwijs der vorige tijden al meer misbruikende, vervielen de Israëlieten eindelijk geheel tot den afgodsdienst der Kanaänieten, en hieruit ontwikkelden zich, als ſtraf, velerlei overlast en onderdrukking, onder welke zij dan telkens zich tot Jehovah bekeerden, om, uitgered onder aanvoering van Regters, ook telkens wederom dieper te zinken. Het ondeugende gedrag van Samuel's zonen deed eindelijk 's volks begeerte ontſtaan, om eenen Koning te hebben.

In den tijdkring der Regteren vinden wij geene andere volken vermeld, dan welke reeds in de voorgaande tijdperken voorgekomen zijn, en ook nagenoeg op denzelfden trap van beſchaving als toen. Van de zedelijke zijde beſchouwd, was het echter, bij al het verval, bij Israël altijd nog eenigzins beter geſteld. Er doen zich hier verſcheidene ſporen op van onbeſchaafdheid der verſtandelijke vermogens en ruwheid van zeden, b. v. in de geſchiedenis van Simſon en de gelofte van Jephtah; maar

maar men moet de denkbeelden hieromtrent niet te ver trekken. De eerſte ſchoone proef van verſtandelijke beſchaving is de fabel van Jotham, Rigt. IX: 7 enz., zijnde de fabel een der oudſte en eenvoudigſte voortbrengſelen des menſchelijken vernufts. Ook de raadſelen waren gebruikelijk, en Israëls onbeſchaafdheid belettede niet het aanwezen eener natuurlijke dichtkunst. Bewijzen: het lied van Debora en het danklied van Hanna, de moeder van Samuël. Voorts was Israël nog in eenen ſtaat van groote eenvoudigheid; Gideon dorschte zijn eigen koorn, enz. Zinnelijke handelwijzen waren zeer bemind. Maar bij deze eenvoudigheid in denkwijze en zeden, anders wel beſtaanbaar met eene edele braafheid van zeden, kwam nu verder eene groote onbeſchaafdheid in denkwijze zoowel, als in zeden en gedrag, vermengd met bijgeloovigheid, welk alles bij de eerſten des volks doorſtraalt, en dus bij den grooten hoop niet minder kon, maar wel erger moest zijn. Zoo had dan het zedelijk bederf der natie tegen het einde van dezen tijdkring eene ontzettende hoogte bereikt.

De wijze en liefderijke handelwijze, welke Jehovah in de opvoeding des menschdoms, en vooral der Israëlieten, te dezen tijde gehouden heeft, komt bij de beſchouwing hierop neder: Openbaringen aan bijzondere perſonen waren thans veel zeldzamer, omdat er weinige menſchen vatbaar voor waren. — De openbaringen, van welke God zich thans in bijzondere gevallen bediende, geſchiedden door droomen of in verſchijningen; deze laatſte veelal het gevolg eener met vrome gedachten vervulde verbeelding, waarvan God zich bediende ter volvoering zijner oogmerken, en daarom thans natuurlijk minder, dewijl de verbeelding meer ongodadienſtig dan Godsdienſtig bezig was. — In de manier van opvoeding en leiding van het menschdom, en vooral van Israël, werd alles door Jehovah dus ingerigt, als met zijn doel en met hunnen toeſtand overeenkwam. De gevallene Israëlieten werden altijd met liefderijken ernst alzoo geſtraft, dat zij de reden zeer dui-

delijk konden gevoelen. De ſtraffen en alle gebeurtenisſen en inrigtingen werden door Jehovah doelmatig beſtuurd. In dit alles ſchikte Jehovah zich naar de omſtandigheden en vatbaarheden der menſchen van dien tijd. — Hoezeer Jehovah door het geheele tijdvak der Regteren ter verbetering der Israëlieten werkzaam was, het was echter eerst ten tijde van Samuël, dat Hij dit werk, door dienst van dezen man, meer opzettelijk ter hand nam. Eene zekere inſtelling is het inzonderheid, waardoor Samuël ter algemeene verbetering werkte, namelijk de zoogenoemde ſcholen der Profeten.

Door deze leiding gebeurde het, dat Israël, na elke afwijking, toch telkens tot den dienst des eenigen waren Gods teruggebragt, en de afgoderij der naburige volken niet weinig geſchokt werd; en alzoo zien wij hier reeds bij voorraad eene flaauwe ſchemering van dien glans der opgeklaarde Godskennis, welke eens alle volken zal beſchijnen. Hoezeer dus, ten tijde van Samuël, de zedeloosheid zeer groot was, eene heilzame hervorming begon, aan den anderen kant, hare weldadige ſtralen te ſchieten.

(*Het vervolg hierna.*)

Leerredenen over de Geſchiedenis van Elias. Door BERNARDUS VERWEIJ, *Predikant in 's Gravenhage. IIde Deel. In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Allart. 1818. *In gr.* 8*vo.* 307 *Bl. f* 2-8-:

Wij hebben dit boekdeel al te lang laten liggen. De gereede ontſchuldiging voor dergelijk iets is doorgaans het lieve toeval, dat, als een tegenſtuk van den mantel der liefde, zoo menigmaal .... onze eigene naaktheid bedekken moet. Maar laat ons opregt zijn! Twee zeer verſchillende omſtandigheden verleiden den Recenſent ſomtijds, om een werk te laten liggen: eerſtelijk, wanneer hij het terſtond met gretigheid ingezien en door-

ge-

geloopen heeft, zonder zich den tijd te gunnen om bedachtzaam te lezen, te oordeelen, en op te ſchrijven, wat hij geoordeeld heeft; ten andere, als hij, hetzij al bij voorraad, hetzij na eene kleine monſtering, huivert om het geheele boek te beſtuderen. Het laatſte is alligt ons geval bij Leerredenen, die, omdat ze meer kinderen van pligt dan van liefde zijn, maar inzonderheid omdat ze vervaardigd werden voor het gehoor en niet tot lektuur, althans naar onzen ſmaak, bij het laatſte gebruik ook niet ligt voldoen. En dit zouden wij wel tot eene waarſchuwing en proefſteen, vóór het uitgeven zijner ſermoenen, aan elken Prediker willen in de handen geven, indien ons hier het oude „*de gustibus non disputandum*" niet voor den geest kwam, en het daarenboven niet tamelijk vast ſtond, dat de uitgave van een ſtichtelijk geſchrift reeds dadelijk verantwoord is, wanneer het eenen uitgever, en dus vermoedelijk ook koopers en lezers heeft gevonden.

De Heer VERWEIJ had in den tijd van onzen druk begonnen, de geſchiedenis van Elias, in vervolgſtoffen, op den kanſel te behandelen, met dat bijzonder oogmerk en die gelukkige uitwerking, dat hij menig woord van troost en kracht, in die benarde omſtandigheden, zeide, hetwelk men, zonder eene bijzondere aanleiding, anders niet zeggen mogt of zeggen durfde. De ſtichting, welke velen betuigden uit dezen arbeid te hebben geſchept, deed hem vervolgens beſluiten, om denzelven door den druk meer algemeen te maken. Dan, daarna viel de gezegende omwenteling in; en nu verviel het eigenlijke doel van de gedane keuze des onderwerps. De behandeling kwijnde dan ook eenen tijd lang; totdat de aanſporing van velen den Prediker bewoog, de begonnene taak evenwel af te werken, maar de toepaſſingen alzoo te wijzigen, als de tijdsomſtandigheden nu medebragten. Dit komt ons voor, van twee kwaden het minſte gekozen: naar beſte weten namelijk. Maar dat is altijd eene hagchelijke keuze, en valt heel ligt in de kategorie van..... *doe wat gij wilt*

en het zal u berouwen. Althans, zoo veel wij ons herinneren, deed ons de eerſte bundel, hoe die ook hier en daar aangevallen is, meer wél. Wij hielden ons daar aan het oogmerk, en, voor zoo ver dat bereikt was, had het ſtuk, zonder heel vele nevenbedenkingen, ons *imprimatur*, *ſpargatur et legatur.* Maar bij het tegenwoordige, tweede Deel zetten wij een' anderen bril op. De vraag is nu, of de oude en donkere geſchiedenis, door VERWEIJ ter opheldering zoowel als aanwending uitgekozen, waarlijk nieuw of althans genoegzaam licht van hem ontvangt. Zoo niet, dan ware het ligt veiliger, dezelve niet op den kanſel, vooral niet op de pers te brengen. Het komt ons, intusſchen, voor, dat dit niet gemakkelijk is; dat er eene bijzondere ſtudie toe vereischt wordt; dat de man, die dit gelukkig wil volbrengen, door het beſtuderen der oudheid, het verzamelen van allerlei trekken uit geſchied- en reisbeſchrijvers, het vergelijken der Joodſche gebruiken en inrigtingen met die bij andere min beſchaafde en inzonderheid Oosterſche volken, eenen zekeren ſlag moet verkregen hebben, om veel ruws en vreemds voor ons in een zachter en natuurlijker daglicht te ſtellen. En dán zelfs wordt er veel helderheid van redenering gevorderd, om Jehovah en zijnen dienaar, in alle omſtandigheden, op eene waardige wijze te doen kennen. Wij kunnen niet zeggen, te dezen opzigte ganſchelijk bevredigd, wezenlijk vermaakt te zijn. De gewone opheldering van eene en andere duistere zijde wordt wel gegeven, en wij hebben tegen 's mans keus, bij verſchil van gevoelens, zoo veel niet. Maar, zal een twijfelaar aan de Goddelijkheid van het Oude Verbond, die gemoedelijke bezwaren heeft omtrent den inhoud van deze en andere Bijbelſche geſchiedenisſen, nu, na het hooren of lezen van dezen bundel, voldaan, althans gunſtiger geſtemd zijn? Of zal hij misſchien denken: ja, gij zegt wel iets; maar indien dit het beste is, wat er voor gezegd kan worden, dan beduidt het toch niet veel? Wij vreezen; en het zou ons

niet

niet moeijelijk vallen, gronden dezer vrees, in bijzonderheden, aan de hand te geven. Dan, daar de indruk van het geheel hier eigenlijk beslisſen moet, willen wij onze bedenking naar enkele afgeſcheurde deelen liefst niet beoordeeld hebben.

Na de verklaring, zij de toepaſſing het voorwerp onzer overweging. Doch men vermoedt al terſtond, dat deze hier niet zeer bijzonder kon uitvallen. Daartoe was de welaangename tijd verſtreken. Het geſchied- en karakterkundige moge altijd veel belangrijks opleveren — behalve opregtheid, ſtandvastigheid en moed, bij eene enkele zwaartillende bui, levert Elias niet veel, dat dagelijks voor een' ieder bruikbaar is. Het gebruik ter ſtichting, van deze ſtoffen gemaakt, beſtaat dan ook meestal in verſchillende, meer of min gewone, leſſen of wenken, die op zich zelve goed, ſomtijds zelfs fraai en treffend zijn, maar toch die krachtige, beſliſſende werking niet doen, welke men gaarne ondervindt.

De gedachte, om, bij wijze van ſlot, eene vergelijking tuſſchen Elias en Joannes den Dooper te ontwerpen, heeft iets geestigs in zich. Doch de wijze, waarop zij wordt uitgevoerd, heeft onze gunſtige vooringenomenheid niet geheel bevestigd. Er komt, naar onze meening, te veel in voor, dat hier, althans zoo, niet behoort. Elias en niet Joannes moet de hoofdperſoon blijven: zijn karakter, zijne waarde, zijn geest en kracht, door de eeuwen vereerd, behoorde deze behandeling van 's mans geſchiedenis te beſluiten.

Voorts is er in den ſtijl, in ſommige geliefkoosde wendingen en woorden, in het herhaald gewag maken van de *groote wereld*, en dergelijke meer, wel iets, dat ons niet bevalt. Doch, elk heeft zijne manier. De Heer VERWEIJ heeft ook de zijne, die over het geheel prijſelijk, ſtichtelijk en van goeden ſmaak is; gelijk ook zijne denkwijze overal kenmerken draagt van *liberaal* en tevens regt Christelijk te zijn: zoodat wij hem gaarne met lof plaatſen onder de, God dank! niet meer

zeldzame Geestelijken, welke een Schrijver van de vorige eeuw *Raisonnabele Biblianen* noemt.

Handboek voor jonge Predikanten. Gedeeltelijk naar het Hoogduitsch van J. F. WEINGART. *Te Groningen, bij* W. Wouters. 1819. *In gr.* 8*vo.* 331 *Bl.* *f* 2-12-:

Wij beklagen waarlijk den jongen Predikant, die deze soort van Handboeken behoeft; wij beklagen hem nog meer, wanneer hij dan juist voor dit Handboek zijn kostelijk geld uitgaf; en waarschijnlijk mogen wij ook wel den drukker beklagen, daar het ons onbegrijpelijk wezen zou, zoo hij bij dit werk zijne rekening vond. Wij gelooven wel, dat menig, zoo niet ieder jong, en ook reeds ouder en meer geoefend Predikant, (de laatste namelijk nu en dan) zeker Handboek verlangen kan, dat, door nieuwe inzigten en wenken, den fluimerenden geest opwekt en aan den gang helpt; of dat den weg ter gemakkelijke oefening, en behoorlijke en onderscheidene regeling der denkbeelden, aanwijst; maar als zoodanig kunnen wij in gemoede dit werk niet aanprijzen, hetwelk somtijds slechts een enkel, somtijds ook meer dan één voorbeeld geeft, hoe men ter gelegenheid van Doop, het aannemen van Ledematen, vóór, bij en na het Avondmaal, de Christelijke Feestdagen, bij het begin en einde van een Jaar, op Dank- en Bededagen, en bij Begrafenissen, spreken *kan*; en waarbij dan ook een aantal Gebeden, zoo voor elke zoodanige gelegenheid als anderzins, zijn gevoegd. Dit een en ander is wel niet slecht, maar in geenerlei opzigt ook zoo uitstekend, dat wij een oogenblik twijfelen, of ieder, ook maar matig geschikt Predikant, hoe jong ook, stelt dit alles uit zich zelven zeer gemakkelijk. En zijn er onder de jonge Predikanten zoodanige geheel ongeschikte of trage menschen, dat zij eene *pons asinorum* behoeven of verlangen, zoo willen wij hen waarschuwen,

wen, dat dit boek voor hen bijna geheel niet bruikbaar is, ten zij zij de kunst verstaan mogten van een en hetzelfde denkbeeld te herhalen met andere woorden tot in het oneindige en naar goedvinden; dan, ja, kon een of ander hier voorkomend kort opstel hun dienen, eenwel voor een' enkelen keer slechts, want de *modellen* zijn dan niet talrijk genoeg. Het kan zijn, dat het *Tägliches Taschenbuch, oder Ideen-Magazin für Prediger*, enz. van den Hoogduitschen Schrijver, hetwelk ons hier met eenige uitlatingen en bijvoegsels door den Vertaler gegeven wordt, in Duitschland hier en daar behoefte is; maar wij zien geen' den minsten grond om te vermoeden, dat dit onder ons het geval zou zijn, en meenen, dat de Heer Vertaler zich volkomen bedriegt in zijn denkbeeld, dat, hetgene hij ons hier aanbiedt, *velen* zijner jongere Ambtsbroeders welkom zal zijn. Immers, wat den vorm betreft, is het voldoende, zoo men van tijd tot tijd, in den loop zijner letteroefening, (en wie doet dit niet dikwijls?) bij elke zoodanige gelegenheid, aan bekwame en wakkere mannen de kunst zoeke af te zien; terwijl geene Studenten-bibliotheek zoo arm is, of men kan om geene goede en gepaste denkbeelden, zoo men die al uit eigen hoofd en hart, en uit den Bijbel vooral, niet putten kon, verlegen zijn. Wanneer ons dit boekje aangeboden was als een stichtelijk *Huis- en Leesboek*, voor alle zoodanige gelegenheden, *voor ongeletterden*, zouden wij welligt hetzelve gunstiger beoordeelen, en voor het minst zeggen: *transeat cum ceteris!* Maar een *Handboek* voor jonge Predikanten noemen wij het niet, en onder dien titel moesten wij geheel iets anders verwachten. En als eene verzameling van *Modellen* laten wij het mede niet gelden; daartoe is het te arm, in stede van meesterlijk te zijn; en van eene verzameling van modellen, hoe voortreffelijk ook, zouden wij zeggen, gelijk het vraagboek, naar hetwelk wij belijdenis leerden, van de Formuliergebeden zegt: „Zoodanige opstellen kunnen „tot *behulp* dienen; maar het is beter, dezelve niet „van noode te hebben."

Paulus te Philippi, of Bijbeloefeningen over Hand. XVI: 6—40. *Door* W. G. REDDINGIUS, *Predikant te Midlum (in Reiderland). Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1819. *In gr.* 8vo, 179 *Bl. f* 1-10-:

De titel geeft den tekst op, hier in zeven Leerredenen behandeld; hij meldt almede den Prediker, uit menigvuldig vroeger geschrijf reeds overvloedig bekend: zoodat wij te dezer gelegenheid aan het geëerd Publiek volstrekt niets weten te berigten, dan dat zich, naar dit voorbeeld, geen Leeraar van het Hervormde Kerkgenootschap behoeft te bezwaren, of er eenigermate tegen op te zien, wanneer zijne Gemeente, naar den Synodalen raad, van tijd tot tijd, in plaats van gewone Leerredenen, *Bijbeloefeningen* van hem verlangt; alzoo hij aan een aantal zijner gewone opstellen, al zijn dezelve dan ook niet met eene bijzondere zorg bearbeid, gemakkelijk dien naam geven, en dezelve, des begeerende, dan ook in het licht zenden kan, gelijk de Heer REDDINGIUS heeft goedgevonden te doen.

Het twee- en driemaal Halleluja, ter gelegenheid van het gehouden derde Eeuwfeest der Kerkhervorming in 1817, *en het tweede Eeuwfeest van het gehouden Nationale Synode te Dordrecht in* 1618 *en* 1619, *of Zamenspraak tusschen Vader en Zoon. Door een oudregtzinnig Lid der Hervormde Kerk. Te Schiedam, bij* J. H. Sweben. 1819. *In gr.* 8vo. 50 *Bl. f* :-11-:

Dit *lepidum caput*, of oudregtzinnig Lid der Hervormde Kerk, zoo als het zich noemt, is geen vriend van deze dagen van gematigdheid en verlichting, en vermeent, dat in dezelve niets meer- of minder bestreden

wordt,

wordt, dan *de ganſche keten der zaligheid.* Dan, wij zijn gematigd en regtzinnig verdraagzaam genoeg, om van het hoekje geene andere en uitvoeriger proeven te geven; mits de Schrijver van ons ook niet verge, dat wij de lezing herhalen, offchoon hij het ons ten geſchenke zond. Wij hebben het reeds ter plaatſe nedergelegd, waar het ons eeniglijk dienen kan!

Verhandeling over het Haarlemmer-Meer. Door Jonkheer Mr. J. C. BARON DU TOUR, *Lid van de Ridderſchap en van de Staten der Provincie Holland. In 's Gravenhage en te Amſterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1819. *Voor rekening van den Auteur. In gr.* 8vo. 90 *Bl. f* 1-18-:

De Heer *Baron* DU TOUR had, in dit ſtukje, ten oogmerk, om, daar heden ten dage aller aandacht op het droogmaken van het *Haarlemmermeer* gevestigd is, zijne gedachten over hetzelve, zoo wat deszelfs oorzaak en wording, als wat vroegere ontwerpen van deszelfs droogmaking betreft, te verzamelen, en, door derzelver gemeenmaking, degene, die thans in het deswege nieuw beraamd ontwerp belang ſtellen, in te lichten. Daartoe geeft hij dan *eerst* berigt wegens den ſtaat van het gezegde Meer in het voorst der zestiende eeuw, deszelfs vergrooting van tijd tot tijd tot op 1643, toen LEEGWATER het eerſte ontwerp ter droogmaking voordroeg, en vervolgens tot op onzen tijd; en *daarna* handelt hij over deszelfs eerſten oorſprong, welke het gevolg zal zijn der overſtroomingen van den Rijn. Hieruit ziet men, dat de orde der voordragt niet zeer natuurlijk of geleidelijk is. Ook komen in het berigt, wegens het van tijd tot tijd toenemen der grootte van het Meer, duisterheden voor. Bij voorbeeld: in het jaar 1531 was het, volgens bl. 6, groot 6585 morgen, en in 1591 had het zich reeds tot 12,375 morgen uitgebreid. Van 1591 tot 1610 nam het nog meer in groot-

te

te toe, en in 1647 had het reeds eene uitgeſtrektheid van 17,082 morgen verkregen. Hoe ſtrookt dit met de opgaaf van bl. 2, volgens welke het, in 1643, toen LEEGWATER zijn ontwerp van droogmaking ſchreef, reeds op 20,000 morgen berekend werd? Hoe ſtrookt daarmede, volgens bl. 8, dat, nadat het in 1687 nog weder 1,018 morgen had ingezwolgen, het in 1739 en 1740 op 19,500 morgen, dus nog 500 morgen minder, dan LEEGWATER het, omtrent eene eeuw vroeger, geſchat had, berekend werd? Had LEEGWATER zich dan een duizend morgen of vijf vergist? Wij weten het niet.

Nadat van de wording van het Meer gehandeld is, ſpreekt de Schrijver van de klagten, die over de vergrooting van hetzelve, op verſcheidene tijden, werden ingebragt, en van hetgene men meende, dat tot deszelfs beteugeling konde gedaan worden. Dan komt er een verſlag wegens deszelfs oevers, en daarop een onderzoek van deszelfs gronden. Nu zal de Schrijver overgaan tot het berigt wegens de plannen van voorziening, en wel I. van de uitwatering bij *Katwijk*, aan het *Mallegat*, in 1572, II. van de droogmaking van het *Haarlemmermeer*, volgens het plan van JAN ADRIAANSZ LEEGWATER, III. de droogmaking, ontworpen in 1742, door M. BOLSTRA. Doch vooraf wordt nu nog geſproken van den invloed, dien de ſtaat van het Meer op den algemeenen waterſtaat van Rijnland heeft, van nieuwe klagten over de verwoestingen, die het Meer aanregtte, daaruit ontſtane raadplegingen, proefnemingen, peilingen enz., die ten gevolge hadden, dat men tot het ontlasten van den Rijn bij Katwijk beſloot. Nu volgt het berigt van het graven van het *Mallegat*, en deszelfs volgende verſtopping, — van overwegingen, om het weder te openen, waarvan niets gekomen is, — van den naam van *Nieuwen Vliet*, die aan hetzelve gegeven is, — van het viſchen in dien vliet, en van een kreupel dicht, op het verſtoppen van het gat gemaakt. Verder wordt onderzocht, waarom

dat

dat plan mislukte enz., en gemeld, dat men in 1742 wederom plannen ontwierp wegens het maken van eene uitwatering bij *Katwijk*, — waarin die beſtonden, en hoe zij de aanleiding geweest zijn tot het dadelijk uitvoeren van het ontwerp, dat onder LODEWIJK NAPOLEON is tot ſtand gebragt, — waarom toen de droogmaking van het Meer niet tevens is ondernomen, en welke bedenkingen er tegen gemaakt zijn, enz. Thans keert de Schrijver tot de vroegere ontwerpen van droogmaking terug, en wel eerst tot dat van LEEGWATER, aan welks beſchrijving, meestal met 's mans eigene woorden, vijf en twintig bladzijden geſpild worden. De Schrijver heeft (zegt hij) zich niet genoeg kunnen verwonderen over de naauwkeurigheid en oplettendheid, waarmede hij (LEEGWATER) alles onderzocht en nagemeten heeft. Wij hebben ons, op verſcheidene plaatſen, verwonderd over de duisterheid en onverſtaanbaarheid van zijne ſchrijfwijze, en hadden den Heer DU TOUR gaarne verſchoond van de moeite, om, in weêrwil daarvan, zoo veel uit hem af te ſchrijven. Meerdere kortheid en klaarheid (gelooven wij) zou het gros der Lezeren, zoowel als ons, beter bevallen hebben, en wij hadden daarvoor gaarne eenige bladzijden van den oorſpronkelijken Schrijver gemist. Doch het tegendeel geviel den Heere DU TOUR beter, en daartegen valt niet te zeggen. — Zijn Ed. geeft ons nu eene *toegift*, door de mededeeling van een tweede plan van bedijking van het Meer, uitgevonden door JACOB BARTHELS VEERIS, welke niet beloofd was. Dit berigt is, naar eisch, kort gevat, en beſlaat ſlechts ruim twee bladzijden. En nu volgt het ontwerp van M. BOLSTRA, dat mede, in vijf of zes bladzijden, beknopt wordt opgegeven. — Na eene korte vergelijking der beſchrevene ontwerpen, worden de daartegen ingebragte bedenkingen overwogen; en dan ſluit het werkje, met de aankondiging der nu dadelijk voorgenomene droogmaking, door de Heeren RÖELL, REPELAER VAN DRIEL en VAN LIJNDEN VAN HEM-

HEMMEN, en 's Konings voorloopige en voorwaardelijke goedkeuring daaraan gegeven, en niet eene aanwijzing der voordeelen, uit de droogmaking te wachten, enz. — Wij doen gaarne hulde aan den ijver van den Heer *Baron* DU TOUR, en zijn verre af, van aan Zijn H. Ed. alle bevoegdheid te ontzeggen, om over de onderwerpen te schrijven, welke hij doorgaans ter hand neemt; doch het doet ons waarlijk leed, dat wij telkens zijne overhaasting, zijn gebrek aan orde, zijn overbodig afschrijven van anderen, en zijne onnaauwkeurigheid ten aanzien van taal en stijl, moeten opmerken.

Galerie historique des Contemporains, ou nouvelle Biographie, etc. Tome V. 1 et 2 Partie, 444 pages; Tome VI. 1 et 2 Partie, 446 pages. 8vo.

Dit werk, hetwelk met ongewonen spoed wordt voortgezet, verliest daarmede althans niets aan belangrijkheid. Wij vinden in deze twee Deelen, die van de letters FOY—MAR loopen, zeer vele, voor de nieuwste Geschiedenis van Staat en Letteren allerbelangrijkste, Artikelen, zoo als van FREDERIK WILLEM II en III, Koningen van *Pruisfen*, GEORGE III, Koning, en GEORGE, Prins Regent van *Engeland*, WILLEM (GUILLAUME) I, Koning der *Nederlanden*, en WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK, Prins van *Oranje*, WILLEM FREDERIK, Koning van *Wurtemberg*, GUSTAAF III en IV, Koningen van *Zweden*, HARDENBERG en HAUGWITZ, bekende *Pruisfische* Staatsdienaars, ANDREAS HOFER, de WILLEM TELL van *Tyrol*, maar minder gelukkig dan deze, JAN III, Koning van *Portugal* en *Brazilië*, JOACHIM MURAT, gewezen Koning van *Napels*, zeer uitvoerig bewerkt, en met vele belangrijke bijzonderheden, doch geheel tot lof van den opgeworpen' Koning, wiens teregtstelling men eenigermate met die van LODEWIJK XVI durft vergel-

lij-

lijken, alsof de afſtand niet onmetelijk ware tusſchen den zachtaardigſten vader zijns volks en den vreemden fortuinzoeker en veroveraar, die deel had aan den moord van ENGHIEN (waarvan men niet ſpreekt) en van *Madrid*, dien men zoekt te verſchoonen! — JOZEF en LODEWIJK BONAPARTE, gewezene Koningen van *Spanje* en *Holland*, beide tegen hunnen wil, KOSCIUSKO, Keizer LEOPOLD II, LODEWIJK XVI en XVIII, Koningen, en MARIA ANTOINETTA, Koningin van *Frankrijk* (vrij onpartijdig behandeld), MARIA LOUISA, de Infante van *Spanje* en de Keizersdochter, MADISSON, Preſident van *Amerika* (gedurende den Oorlog met *Engeland* van 1812—1814); — in het letterkundige vak onder anderen GALVANI, GIBBON, GOERRES, GÖTHE, HERSCHEL, de beide HUMBOLDTS, KLAPROTH, KOTZEBUE (de Schei- en Delfſtofkundige, en zijn Zoon, de Oosterſche taalkenner), LACÉPÈDE, LAHARPE (de *Franſche* Letterkundige en de *Zwitſerſche* Opvoeder van Keizer ALEXANDER), LAGRANGE, LALANDE, LAMARCK (de Kruidkundige), LANCASTER (deszelfs manier van onderwijs wordt, volgens den ouden Reiziger PIETRO DELLA VALLE, heel uit *Indië* afgeleid), LAPLACE, MARMONTEL en MARRON. Onder de vele min algemeen bekende bijzonderheden dezer Geleerden teekenen wij aan, dat GALVANI tot zijne gewigtige ontdekkingen aanleiding bekwam door het toeval, dat hij voor zijne zieke vrouw een afkooksel van kikvorſchen willende gereed maken, een der bedienden met het ontleedmes de ſpieren van den afgehaalden kikvorsch aanrakende, daarin eene krampachtige beweging ontdekte; dit werd ook door Mevr. GALVANI opgemerkt, met het losraken der elektrieke ſtof in verband gebragt, en deed het *Galvanismus* geboren worden. Wij deelen deze *Anecdote* mede, zoo als wij haar vinden, zonder voor de waarheid in te ſtaan, ons voor het overige verheugende, in GALVANI tevens een uitſtekend braaf man te leeren kennen, die, onder de wij-

len *Ciſalpijnſche* Republiek, liever zijnen post opofferen, dan een' eed tegen zijn geweten afleggen wilde. HERSCHEL, de groote Starrekundige, was, als een *Duitsch* muzikant bij de troepen, met zijn' vader uit *Hanover* naar *Engeland* gekomen, en bleef de muzijk als hoofdzaak (als Organist) tot zijn vier en veertigſte jaar beoefenen; ondertusſchen had hij, *tot uitſpanning*, de wis- en ſtarrekunde geleerd, en zelf teleskopen vervaardigd, waarmede hij in 1781 de Planeet *Uranus* ontdekte. Nu was de beſtemming van zijn leven bepaald: achtervolgens maakte hij, door Koninklijke mildheid begunſtigd, teleskopen van 40 voet, en deed, met behulp zijner zuster, de belangrijkſte ontdekkingen aan den Hemel, waarvan die omtrent de nevelſtarren de meestbekende zijn. Van onzen landgenoot MARRON doet het ons leed, hier een' minder vereerenden trek te vinden. Tijdens de ſchrikkelijke vervolging der Protestanten in het Zuiden van *Frankrijk* (1815) moet hij aan het Genootſchap te *Londen*, hetwelk zich die zaak aantrok, op eenen wenk van hooger hand, eenen brief geſchreven hebben, die de gruwelijke daadzaken loochende, en dus den ijver van de geloofsgenooten der lijders voor derzelver belang deed verflaauwen. Ook omtrent de verdienſtelijke mannen, althans bekende namen, uit onze Noordelijke *Nederlandſche* gewesten zijn deze beide Deelen vooral niet minder rijk dan de vorige. Wij vinden hier korte, maar doorgaans naauwkeurige, berigten wegens het leven en de werken van GOCKINGA, GOGEL (met vermelding zelfs van deszelfs tegenwoordig beroep van Blaauwſelfabrikeur te *Overveen*), GOLDBERG, den gewezen' Commisſaris van Oorlog VAN DER GOLTZ, GOUDRIAAN (vooral zeer naauwkeurig en uitvoerig), GRATAMA, GREVE (te regt *un des plus ſavans Orientalistes de l'Europe* genoemd; een lof, welke kennis aan den man onderſtelt, die niet door allen is gewaardeerd), M. C. VAN HALL, HAMELSVELD (door ſtootende drukfouten, zoo als van SELWOECK voor SCHROECKH en van

IJPERS

IJPERS voor IJPEIJ, ontſierd), VAN HASSELT, HELMERS (*met* BILDERDIJK, FEITH en TOLLENS onder de hoofdſieraden van onzen zangberg geteld: wij zouden hem die eer liefst onmiddellijk *na* deze puikdichters aanwijzen; immers deze drie zijn de beſliste lievelingen der Natie en van den goeden ſmaak: hoe hartverheffend en wegſlepend ook HELMERS gedicht hebbe, gekuischte ſmaak heeft hem toch nu en dan ontbroken), HOEUFFT, onze groote G. K. VAN HOGENDORP, met zeer belangrijke bijzonderheden omtrent zijne vroegere jaren, in *Pruisſiſchen* dienst, in *Amerika* bij WASHINGTON, op aanbeveling van FRANKLIN (hun geest bleef hem bezielen!), als Officier in de *Gardes du Corps* van den Stadhouder (in zijne volle montering ontving hij den akademiſchen graad); het latere is meer bekend, — Burgemeester VAN HOGENDORP (de derde van dezen eerbiedwaardigen naam worde vergeten!), VAN DER HOOP, HULTMAN, JANSSENS, een bij uitſtek belangrijk Artikel, met trekken, die dezen ſtaats- en krijgsman tot eere ſtrekken; zelfs NAPOLEON waardeerde zijne manhaftige verdediging van *Java*, en noch dit, noch het vroegere verlies van de *Kaap* is hem te wijten; JANSSENS had, op het beſliſſend oogenblik der inlijving, een geſprek met NAPOLEON, waarvan men natuurlijk den inhoud niet weet; lang was het ſtilzwijgen daarop van den tiran, doch hij brak het af met de bepaling van *Hollands* ondergang! — VAN KAMPEN, KANTELAAR, P. L. VAN DE KASTEELE, Prof. VAN DE KEESSEL, KEMPER, met eenen vereerenden trek voor den Heer VAN MAANEN, die den vrijheidlievenden Hoogleeraar, bij NAPOLEON wegens zijne brieven tegen het *Franſche* Koningſchap in het oog geloopen, daarover niet in regten wilde vervolgen; KEMPER wordt ook verdedigd tegen de aanvallen van den Schrijver der *Vertraute Briefe*, — KINSBERGEN (wiens verdienſten als Zeeheld tegen de *Turken*, in den Oorlog van 1786, als voorlooper der latere *En-*

gelſche Manoeuvres, worden aangewezen), KONING (Schrijver van de bekroonde *Verhandeling over de Drukkunst*, met wien de berigtgever zeer in gevoelen verſchilt), KONIJNENBURG, KRAIJENHOFF, Prof. D. J. VAN LENNEP, G. VAN LENNEP, J. VAN DER LINDEN, A. LOOSJES (onder zijne talrijke geſchriften wordt welligt het beste, de *Zedelijke Verhalen*, ook de *Hillegonda Buisman*, niet genoemd), LOOTS (onzes inziens zeer juist beoordeeld), LULOFS (zeer naauwkeurig, waarin zelfs het allerjongſte voortbrengſel van den Hoogleeraar, *over de Duitſche taal en taalkakken*, is opgenoemd), LUZAC, wiens groote verdienſten omtrent de Staatkunde, door middel der *Leydſche Franſche Courant*, die geheel *Europa* las en goedkeurde, vooral niet vergeten worden; doch waarbij de kleine onnaauwkeurigheid is ingeſloopen, dat de Schrijver van *Hollands Rijkdom*, de Advocaat ELIAS LUZAC, met ETIENNE LUZAC, den Oom des Hoogleeraars en eigenaar der gemelde Courant, wordt verward, — de Baron VAN LIJNDEN VAN HOEVELAKEN, en de Minister C. F. VAN MAANEN. Men ziet uit deze eenvoudige opnoeming, hoe gewigtig deze bijdragen zijn, ook voor onze letter- en ſtaatkundige Geſchiedenis, vooral wanneer wij er bijvoegen, dat zij genoegzaam alle het werk zijn van onzen kundigen Landgenoot, die dit vak in de vorige Deelen zoo wèl heeft vervuld. Op zulk eene wijze kunnen ook onze zuidelijke landgenooten, en zelfs de *Franſchen*, eenigermate den rijkdom van een landje, dat zij veelal verachten, aan bekwame mannen en kundige Schrijvers, leeren kennen. Doch wij meenen wèl onderrigt te zijn, dat de Artikelen over *Hollanders* door de Redactie van dit werk niet altijd gaaf opgenomen worden, en veeltijds eene bekrimping moeten ondergaan; terwijl men de plaats aan onbeduidende wezens of *Charlatans*, gelijk Mevr. MANZON, verkwist. De geest is wel in vele Artikelen bezadigd, en heeft een' zweem van onpartijdigheid; maar, terwijl men plegtig pro-

protesteert met NAPOLEON niets te maken te hebben, ſchittert toch de vooringenomenheid met dien geeſel des menschdoms nog maar al te dikwerf door. Men bejammert het lot van eenen man, die ſlechts de minſte toegeeflijkheid behoeft, om op nieuws *Europa* in eene zee van rampen te dompelen. Het pligtmatig gedrag van *Sir* HUDSON LOWE, die dezen tijger aan de ketting houdt, wordt *un luxe d'inhumanité* genoemd, dat den armen man *een' langzamen dood zal doen ſterven.* Neen! elk okshoofd wijn, hetwelk de balling bekomt, om de knagingen van zijn geweten te ſmoren, om de ſchimmen der duizenden en honderd duizenden ſlagtoffers van zijne helſche ſtaatkunde — die nog in de gevolgen voortleeft — uit het oog zijner ziel te verdrijven, is eene *luxe van menſchelijkheid*, die hij niet verdient. Wat *ſterven* betreft, daaromtrent kunnen zijne vrienden zich gerust ſtellen: *St. Helena* is gezond. In het Artikel MARMONT vertoont zich de geest der Schrijvers nog duidelijker. Het gedrag van dien Veldheer, die aan de ſtem der menſchelijkheid en des *Franſchen* Senaats gehoor gaf, en zijn lot van dat des nooit verzaden veroveraars ſcheidde, die kort te voren *Parijs* had willen doen in de lucht vliegen, wordt *verraad* genoemd; terwijl men even te voren zelf had moeten bekennen, dat een ander gedrag *de worſteling zou hebben kunnen verlengen*, die alsdan *zeer heilloos voor de menschheid ware geworden.* Wij behoeven niet te zeggen, dat de Artikelen, door onzen Landgenoot medegedeeld, een' geheel anderen geest ademen, en onbewimpeld hulde doen aan de grondbeginſelen der Omwenteling van 1813; beginſelen, die ons, in weêrwil van alle tusſchenkomende omſtandigheden, heilig moeten blijven.

Wij verlangen naar de voortzetting dezer gewigtige en over het geheel wèl volgehoudene onderneming. — Hier en daar worden wij op *Supplementen* gewezen, die alsdan de onnaauwkeurigheden en gebreken van verſcheidene Artikelen kunnen verbeteren.

Lierzangen van Q. HORATIUS FLACCUS *in Nederduitsche verzen gebragt door* H. G. OOSTERDIJK, *in leven Med. Dr. te Amsterdam.*

(*Vervolg van bl.* 584.)

Ode XVI. Libri II. AD GROSPHUM. De hoofdinhoud dezer Ode is als volgt:

„ Alle menschen wenschen naar rust. Deze gelukkige staat is in geen' rijkdom, magt of reizen gelegen, maar in eenvoudige tevredenheid. Ik voel mij gelukkig, en boven het oordeel van het gemeen verheven, op mijn klein landgoed, terwijl ik lierzangen maak."

HORATIUS begint aldus:

Otium divos rogat in patenti
Prensus Aegaeo, simul atra nubes
Condidit Lunam, neque certa fulgent
Sidera nautis.
Otium bello furiosa Thrace:
Otium Medi pharetra decori,
Grosphe, non gemmis, neque purpura, venale, nec auro.

OOSTERDIJK vertaalt dit in dezer voege:

Rust verlangen op de baren
Die de Egeesche zee bevaren,
Als de lucht bij nacht betrekt,
En den glans der maan bedekt,
Als er geene starren lichten,
Om hun' zeekoers naar te rigten.
't Zoet genot van rust en vreê
Wenscht de dolle Thraker meê.
Rust wenscht ook de Meed te erlangen,
Met zijn schietgeweer behangen.
Grosfus! rust is aller hoop,
Voor geen kostlijkheên te koop.

VAN WINTER brengt het over als volgt:

Komt

Komt op de Egeesche zee een storm de kiel bestooken,
Als geen bekende ster ontdekt de onzeekre kust,
De maan in wolken ligt gedoken,
Dan smeekt men all' de goôn om rust.
De Thrax trekt, dol van moed, om rust het krijgslot tegen;
De Meed torscht pijl en boog, maar rust is al zijn hoop,
Voor eêl gesteente, ô Grosphus! nooit verkregen,
Voor purper, noch voor goud te koop.

De hoofddenkbeelden, gelijk men ziet, zijn bij beide uitnemend vastgehouden, en de woorden bijna zoo veel doenlijk gevolgd. De versificatie is bij OOSTERDIJK los, en zijne korte regels en maat, als het oorspronkelijke nader bij komende, zouden ons veel beter behagen dan de langere regels bij VAN WINTER, die echter de woorden van HORATIUS niet min naauwkeurig gevolgd heeft. Het *divos* (waardoor wij Castor en Pollux hier liever verstaan, dan, gelijk VAN WINTER, *all' de goôn*) *rogare*, met OOSTERDIJK, te vertalen door *verlangen*, is wat zwak. Wij missen bij beide *patenti*, en ook bij OOSTERDIJK *prensus*, *van alle kanten omringd door de opene zee*. Het *bij nacht*, van OOSTERDIJK, kon wel gemist worden; veel minder het *certa*, omdat, de sterren, en wel *zekere bepaalde* sterren, bij het ontbreken van het kompas den koers der schippers regelende, het missen van *bekende* sterren de reis hagchelijk maakte; VAN WINTER heeft het daarom te regt behouden, in *bekende ster*. Het *bello furiosa*, door OOSTERDIJK alleen door *dol* overgebragt, vertaalt VAN WINTER beter door *dol van moed*. *Meê*, bij OOSTERDIJK, is een stopwoord. Het schilderachtige van *pharetra decori*, van *den Meder*, *trotsch zich verheffende op zijn' sierlijken pijlkoker*, missen beide. De *pijl en boog* van VAN WINTER behagen ons meer, dan het *schietgeweer* van OOSTERDIJK.

HORATIUS gaat aldus voort:

Non enim gazae, neque consularis
Summovet lictor miseros tumultus
Mentis, et curas laqueata circum
Tecta volantes.

OOSTERDIJK:

Purper, goud en edle ſteenen,
Kunnen toch geen rust verleenen.
Schatten, hooge waardigheên,
Bundeldragers, voorgetreên,
Om 's volks aandrang af te keeren,
Kunnen niet het woelen weren
Van den ongerusten geest,
Van de zorgen, die het meest
Om de hooge daken zweven.

VAN WINTER:

Geen bundeldraagrenſchaar, op 's Burgemeesters wenken,
Stilt oproer in den geest waarbij het harte beeft;
Geen ſchat kan 't heir der zorgen zwenken,
Dat om gewelfde daken zweeft.

De laatſte is, ziet men, veel korter; en kort te blijven, bij zulk een' rijkdom van denkbeelden en welige ſchildering, is waarlijk niet gemakkelijk. Wij meenen, bij onze uitvoerige beoordeeling van den HORATIUS van VAN WINTER, in der tijd te hebben aangetoond, dat deze het regte van *ſummovet licter* te dezer plaatſe niet heeft uitgedrukt; ook blijven wij bij ons gevoelen, dat het zwaarlijvig *bundeldraagrenſchaar* geenszins gelukkig is. Het eerſte verwondert ons, daar de Heer VAN WINTER de kracht van het hier zoo ſchilderachtig als belangrijk *ſummovet*, blijkens de aanteekening achter zijne vertaling, toont zeer wel gevoeld te hebben; van *oproer* was hier geene bedoeling; het heeft de kracht van *voor zich uiteendrijven, plaats doen maken, uit den weg, aan een' kant zetten.* OOSTERDIJK heeft een en ander hier veel beter. *Laqueata tecta* zijn geene *hooge daken*, zoo als bij OOSTERDIJK; VAN WINTER komt nader bij met *gewelfde daken. Tecta laqueata* zijn eigenlijk prachtige *plafonds*, wijl deze, even als de tempels, vergulde of beſchilderde gewelven (*lacunaria* of *laquearia*) hadden. Zoo zegt LUCRETIUS, L. II. v. 28.

— *laqueata auratoque templa.*

waarvoor ſommigen ook *tecta* lezen.

Ho-

HORATIUS vervolgt:

Vivitur parvo bene, cui paternum
Splendet in menſa tenui ſalinum:
Nec leves ſomnos timor, aut Cupido
Sordidus aufert.

OOSTERDIJK:

Hij kan wel van weinig leven,
Om wiens tafel, als ſieraad,
't Vaderlijke zoutvat ſtaat;
Wien de ſlaap niet wordt benomen,
Door begeerte of angſtig ſchromen.

VAN WINTER:

Hij leeft met weinig wel, bij wien, in 't huis geboren,
Op 's vaders effen disch, het erflijk zoutvat pronkt;
Wiens vaste ſlaap geen vrees komt ſtooren;
Wien hebzucht nooit in drift ontvonkt.

Het *om*, bij OOSTERDIJK, moet, zoo wij ons niet geheel vergiſſen, *op* zijn; het *ſplendet*, *ſtaat als ſieraad*, toont, dat hij het juiste denkbeeld hier wel gevoeld heeft; het zoutvat ſtond op de tafel des zoons, gelijk het op die des vaders ſtond, en maakte bij den eerſten nog wel een ſieraad van de eenvoudige tafel uit, hoe weinig het ook naar den nieuwſten ſmaak was, daar het van zijn' vader of voorouders reeds geerfd was; het werd nog in waarde en voor iets ſierlijks gehouden. Het zoutvat wordt hier bij voorkeur voor meubel gebezigd, zoo om het ſchilderachtige, als dewijl het een hoofdgereedſchap der Romeinſche tafel uitmaakte. Het *tenui* is bij OOSTERDIJK verloren, bij VAN WINTER in *effen*, d. i. eenvoudig, behouden; ook helpen *in 't huis geboren*, *erfelijk* en *pronken* veel bij VAN WINTER, om alles van HORATIUS uit te drukken; beide OOSTERDIJK en VAN WINTER blijven uitſtekend naïf. In de volgende regels laat OOSTERDIJK *leves* liggen; dit woord heeft echter veel kracht. Waarom VAN WINTER *vaste* heeft, is ons niet geheel helder. Het heeft hier dezelfde kracht als *Epod.* II. v. 27.

Fontesque lymphis obſtrepunt manantibus,
Somnos quod invitet LEVES.

en is zoo veel als *placidos*, *gratos*, *lenes*. Ook misten wij eenigzins *ſordidus*, zoo veel als *turpiſſimus*. Bij het *vivitur parvo bene* dachten wij aan CLAUDIANUS, *in Ruſin.* L. I. v. 215.

Vivitur exiguo melius. Natura beatis
Omnibus eſſe dedit, ſiquis cognoverit uti.
Haec ſi nota forent, frueremur ſimplice cultu.

en om het uitſtekend gezegde van HORATIUS elders, (Lib. III. Od. 16 *in fine*.)

Multa petentibus
Deſunt multa: bene eſt, cui Deus obtulit
Parca, quod ſatis eſt, manu.

HORATIUS gaat op deze uitnemende wijze voort:

Quid brevi fortes jaculamur aevo
Multa? quid terras alio calentes
Sole mutamus? patriae quis exul
Se quoque fugit?

OOSTERDIJK:

Waartoe veel ons voorgeſteld,
Daar ons leven henen ſnelt?
Waartoe ſteeds naar andre ſtreken,
Dan ons zonlicht warmt, geweken?
Schoon ge uw vaderland ontvliedt,
Gij ontvlugt u zelven niet.

VAN WINTER:

Hoe verr' ſchiet onze wensch te kort in 't ſpoorloos mikken!
Wat wisten wij van land, van zee, en ſtergewelf!
Kan ander zonlicht meer verkwikken?
Wat vlugteling ontvlood zich zelf?

Regt geestig, los, en het denkbeeld juist treffende, is hier OOSTERDIJK, ook VAN WINTER; de laatſte blijft in het eerſte gedeelte veel digter bij het oorſpronkelijke, dat boven beſchrij-

ſchrijving en uitdrukking krachtig en ſchilderachtig is. Dat *fortes* drukt zoo geheel uit onzen *overmoed*, ons vruchteloos vermoeijen, onze verwaandheid, onze *gewaande ſterkte*; het ſtaat bij *brevi* zoo regt *pikant*; *brevis* is het leven in waarheid en inderdaad; *fortes* zijn de menſchen ſlechts in verbeelding en in eigen' waan. Op eene andere plaats (L. I. Od. II. v. 6.) drukt HORATIUS dit uit door:

Et ſpatio brevi
Spem longam reſeces.

of, L. I. Od. 4. v. 15.

Vitae ſumma brevis ſpem nos vetat inchoare longam.

Brevi fortes volgt derhalve elkander uitſtekend als in éénen adem; om de tegenſtelling des te krachtiger te doen gevoelen. HORATIUS dacht bij *brevi aevo* waarſchijnlijk aan het Griekſche ὀλιγχρόνιος, of het *Homeriſche* μινυνθάδιος. Zeker Dichter bij SENECA (*Nat. Quaest.* L. III. C. 1.) heeft dezelfde ſchielijke opvolging in zijne regels, die met HORATIUS hier wel mogen vergeleken worden:

Tollimus ingentes animos, et maxima parvo
Tempore molimur.

Molimur komt hier aardig overeen met *jaculamur*, en *maxima parvo* met *brevi fortes*. *Jaculari* is een woord, tot de jagt meer bijzonder behoorende, gelijk ons *bejagen*; men kan het dus hier misſchien best vertalen door *najagen*; er zit in dit *jaculari* hier nog de kracht van het ſchieten naar een wit, van het zoeken te treffen van een verwijderd doel; vergelijk PERSIUS, Sat. III. v. 60.

Quo tendis et in quod dirigis arcum?

OOSTERDIJK heeft hier, het hoofddenkbeeld, maar niet de woorden vasthoudende, ons taaleigen wèl te baat genomen; het Latijnſche is door zijne kortheid echter veel krachtiger.

Het geheel is bij beide uitnemend gevolgd. Het *van zee en ſtergewelf* bij VAN WINTER is echter niet volkomen juist; wij zouden hier aan OOSTERDIJK de voorkeur geven. De uitdrukking van HORATIUS, *alio calentes fole*, is, als ware het, eene gemeene volksuitdrukking, waarvan de eigenlijke valſch-

heid

heid door den Dichter zelven zeer wel gevoeld werd. Zoo zegt ook VIRGILIUS, *Georg.* Lib. II. v. 512.

Atque alio patriam quaerunt sub sole jacentem.

Sol is hier voor *luchtſtreek*. Dat men zich zelven, dat is, de onrust van zijn eigen hart, door het vaderland te verlaten, niet ontvlieden kan; dat reizen of veranderen van woonplaats niets doet om droefheid en zorg te ontwijken, is door andere Dichters meermalen in treffende beelden gezegd. Vergelijk onder anderen LUCRETIUS, op het einde van het derde boek. Onze WILLEM VAN HAREN drukt dit denkbeeld uitſtekend uit in de volgende regels van zijnen heerlijken Lierzang, *Het Menſchelijk Leven*, als hij den diepbedroefden over het verlies van vrouw of kind toevoegt:

Vlugt dan, reis vrij naar afgelegen ſtaten,
Zeil door de middellijn naar 't verre zuiderland;
Hun denkbeeld zal u nooit verlaten;
Het ſtaat, het wacht u reeds op ſtrand.

(Het vervolg en ſlot hierna.)

Diſſertatio ſiſtens comparationem principiorum educationis apud Romanos et recentiores artis Paedagogicae Auctores, quam Amplisſ. Philoſophorum ordini in Academia Friderici ana Halenſi et Vitebergenſi conſociata, pro ſummis in Philoſophia honoribus rite conſequendis, die VII Martii 1819. obtulit Auctor PETRUS DE RAADT, *Antverpienſis*. Halae Formis *F. Grunerti, Fil.* 8vo. maj. pp. 92.

Wij haasten ons met de aanmelding van dit Akademisch proefſchrift, niet ſlechts omdat het de vrucht is der letteroefeningen van eenen jeugdigen Landgenoot, die zich tot Onderwijzer en Opvoeder vormt, en, om zich in deze moeijelijke kunst te volmaken, moeite noch kosten ontziet, en nu reeds, door dezen zijnen jeugdigen arbeid, den Nederlander grootelijks eere aandeed op eene buitenlandſche Hoogeſchool, maar vooral om de innerlijke waarde van het opſtel, hetwelk, in eenen goeden Latijnſchen ſtijl, overvloedige bewijzen

gen draagt van welbeſteden tijd, gezond oordeel, onpartijdig onderzoek, wezenlijke geleerdheid en noeste vlijt. Beteren Leidsman en Wegwijzer kon zich zekerlijk de Jongeling niet gekozen hebben, dan den beroemden AUG. HERM. NIEMEIJER, wiens onderwijs en vriendſchappelijken omgang hij, ook als huisgenoot, drie jaren aaneen genoot, en uit wiens ſchool, welke hij niet onvoorbereid bezocht, hij nu te voorſchijn treedt met grooten lof, de verwachting, die wij van hem moesten opvatten, geenszins te leur ſtellende, hetwelk deze zijne Verhandeling overvloedig bewijst. Dezelve is aan gezegden voortreffelijken Hoogleeraar opgedragen, terwijl zij te dier gelegenheid de overige beroemde Hoogleeraren dier ſchole geenszins vergeet.

De kundige Schrijver doet in zijne Verhandeling aan de Ouden ten volle regt, en houdt de vlijtige beoefening hunner ſchriften, ook in zijn vak, allezins noodig; maar hij is echter verre vervreemd van zoo dwaze vooringenomenheid met de Ouden, dat hij het goede en betere van lateren en van onzen tijd zou willen betwijfelen. Het doel van dit ſtuk is eene vergelijking van de beginſelen der opvoeding bij het Romeinſche volk met de tegenwoordige bij ons; waarbij dan het oordeel over de meerdere voortreffelijkheid voor ieder gemakkelijk wordt. Eerst doet hij onderzoek naar het eindoogmerk, dat zich de Romein bij de opvoeding voorſtelde; en, na aangewezen te hebben, dat men dit niet uit eene of andere plaats van dezen of genen Schrijver af kan doen, houdt hij voor algemeen erkend, dat men *goede zeden* in het algemeen als hun doeleinde houden kan. Hierop gaat hij over tot de vergelijking van ſommige nieuwere Schrijvers; alvorens echter zeer juist doende opmerken het verſchil, dat er is tusſchen het *grondbeginſel*, *principium ſummum* (*höchſter Grundſatz*) en het *eindoogmerk*, *ultimus finis* (*Endzweck*). *Principium ſummum is de algemeene wet, die uit geene andere kan worden afgeleid, maar uit welke iedere andere regel, tot die wetenſchap behoorende, oorſpronkelijk is*; en het *finis ultimus* is dat, *waartoe geheel de wetenſchap, en iedere regel, henen leidt.* „*Jam ſi ſummum alicujus disciplinae principium formula quadam exprimitur, duo haec contineat oportet:* 1) *ultimum, qui ſpectandus ſit, finem*; 2) „*viam, qua certiſſime eum finem conſequi poſſimus.*" Eene onderſcheiding, gelijk ieder voelt, van groot belang. Na aan-

aanwijzing van het verband der opvoedingswetenſchap met de zedelijke wijsbegeerte, wordt nu het beginſel (*principium ſummum*) nagegaan, bij MONTANUS, HOBBES, MANDEVILLE en anderen; bij de Epicuriſche ſchool, de Stoïſche wijsgeeren; voorts bij HUTCHESON, bij LOCKE, ROUSSEAU, en eindelijk bij NIEMEIJER, met hetwelk zich onze Schrijver vereenigt, en hetwelk hij dus uitdrukt: „ *cura ut* „ *omnes hominis vires ita excolas ut ultimum hominis finem*, „ *puram moralitatem*, *ab omni parte perfectiſſime conſequi* „ *poſſis.*" — Het overige en grootere deel dezer Verhandeling beſchouwt de bijzondere deelen der bedoelde opvoedingskunst of wetenſchap. Om niet te uitvoerig te zijn, bij een ſtukje van kleinen omvang, maar zaakrijk, en dat ieder beoefenaar van het vak, die het Latijn verſtaat, gaarne zelf zal lezen, willen wij de opſchriften der paragraphen hier ſlechts opgeven: *De educatione phyſica ſic dicta. De artis gymnasticae definitione et partitione. De artibus operariis, ſive ſordidis ſic dictis. De cultura animi. De memoriae cultura. De educatione aesthetica ſic dicta. De educatione morali negativa ſic dicta. De educatione morali poſitiva ſic dicta.* Bij de behandeling van dit alles vereenigt de Schrijver beknoptheid, duidelijkheid en eene genoegzame volledigheid. Ten ſlotte ontvangen wij een kort en onderhoudend verſlag nopens de regeling en wijze van opvoeding bij de Romeinen, welke, gelijk algemeen bekend is, bij de Grieken ter ſchool gingen: „ *Graecos*," zegt de Schrijver te regt, „ *ut quaque in re*, *ita* „ *etiam in educatione*, *ita ſunt imitati hujus aevi* (*ſerioris*) „ *Romani*, *ut fere unam eandemque haberent.*" Een bijvoegſel geeft nog eenig berigt aangaande den beroemden J. A. COMENIUS, van 's mans eigene hand, hier overgenomen uit zijne *Opera didactica omnia*, en wel uit de Opdragt van zijne *Schola ludus ſeu Encyclopaedia viva*, *cet.* aan toenmalige Burgemeesteren van Amſterdam; welk werk thans bijzonder zeldzaam is.

Het kan niet anders, of deze ſchoone Verhandeling vestigt de aandacht van het letterkundig en vaderlandlievend publiek op den jeugdigen Geleerde, die allezins een waardig Zoon belooft van den, als Onderwijzer en Opvoeder, algemeen bekenden en geachten Vader, en zoowel het vroeger onderwijs van dezen, en van andere kundige mannen in Holland, als

als nu van den beroemden NIEMEIJER, grootelijks eere doet; terwijl wij hopen, dat hij zijne verkregene kundigheden, die hij thans, gelijk wij vernemen, door eene paedagogiſche reis in Zwitſerland en Frankrijk nog verder uitbreidt, voornamelijk ten nutte der vaderlandſche jeugd zal aanwenden, waartoe wij wenſchen, dat het hem aan geene aanmoediging zal ontbreken. Inderdaad het zou ons bevreemden en ſmarten, zoo hij te ſpoedig te rade werd, dezelve in Engeland te zoeken; zij kan hem immers ook in Holland niet ontbreken.

Gedichten van Mr. J. KINKER, *Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, enz. aan de Hoogeſchool te Luik, Lid van het Koninklijk Inſtituut. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1819. *In gr.* 8*vo. XLIII*, 196 *Bl. f* 3-12-:

De Lezer, die zich mogt verbeelden, hier eenen gewonen bundel van kleinere en grootere versjes te ontvangen, gedeeltelijk zeer wel ingerigt tot eene ligte en vermakelijke lektuur bij het ontbijt en de theetafel, of, hetgene misſchien meer plaats heeft, na den middagmaaltijd, om er ſmakelijk bij in te dutten, zou zich bedrogen vinden; of het moest zijn, dat de Duitſche Hoogleeraar WOLFF hier vele navolgers had, die, voorheen gewoon zich door zijne dochters, te genoemden einde en tijd, iets uit WIELAND te laten voorlezen, na de verſchijning van KANT's kritieken, deze daartoe aanwendde, zeggende, dat hij den man niet verſtond noch behoorlijk wist te volgen, en dat juist dit confuſe, ſchemerachtige, droomerige regt geſchikt was, om iemand de wereld, zich zelven en al te doen vergeten en alzoo inſlapen. Immers voor dezulke levert de Luikſche Hoogleeraar dubbele ſtof, wijsgeer en dichter tevens, en bij wien zijne filozofiſche ideën niet mogten aanſlaan, die ware ligt met zijne poëtiſche beelden geholpen. Doch, *honni ſoit qui mal y penſe*; het is er verre af, dat wij den Heer KINKER voor een confus of ſchemerachtig hoofd houden, zoo min als den grooten *Koningsberger* zelven; ſchoon de eerſte het ons niet ten kwade duide, dat wij een deel der fraaije zaken, welke hij ons voorhoudt, als *droomen* beſchouwen.

(Trou-

Trouwens de Heer KINKER is loijaal genoeg, naar wij vooronderſtellen, om te zeggen: *hanc veniam damus, petimusque vicisſim*, wanneer hij een goed gedeelte van ons Christelijk geloof in dezelfde rubriek rangſchikt. Inderdaad — opdat wij dit nog bij deze toevallige vooraffpraak voegen — geesten zoo verheven als die van onzen Wijsgeer-dichter en zekeren anderen antifilozooffchen Poëet (want *les extrêmes ſe touchent*) ſtrekken ons, door hunne zeldzame afpadigheden, (een toch van beiden mist zeker den weg) tot een ſprekend bewijs van 's menſchen gebrekkigheid — *gebrokenheid*, zouden wij haast wel willen zeggen; zoo iets namelijk van een voortreffelijk wezen, maar waaraan iets hapert, dat misſchien door een' zwaren val beſchadigd is.

Doch; om ter zake te komen: de verzen beſlaan ſlechts twee derden van dit boek; het overige zijn vooropgezondene algemeene en achteraangevoegde bijzondere aanmerkingen, tot drie of vier der dichtſtukken behoorende. Het ganſche getal van deze is acht, allevan eenige uitgebreidheid, ſchoon het eene meer, het andere min. Zie hier de opſchriften: *Het ware der Schoonheid. De Toekomst. Het Alleven, of de Wereldziel. God en Vrijheid. Wilskracht en Deugd. Gedachten bij het graf van* KANT. *Klaagzang bij het graf van* DEIMAN. *De Dichtkunst.* Het bijgevoegde in proza loopt inzonderheid over drie of vier onderwerpen: het al of niet gepaste eener dichterlijke behandeling van wijsgeerige zaken — de theorie van maat, verdeeling en vorm der Hollandſche verzen — den aard van het ſchoone, ten opzigte vooral van de navolging der natuur door de kunſten — een en ander over het Alleven.

Een ſchat van zaken, zoo als men ziet — aanwijzing en uitvoering — alles meest in een zeker verband ſtaande, en doorgaans onderwerpen, welke wij reeds van elders als geliefkoosde ſtudiën van den Hoogleeraar kennen. Wij beginnen met de theorie, en wel bijzonder betreffende de verzuistering van wijsbegeerte en dichtkunst. Hetgene hierover gezegd wordt, ſchijnt nog al ſteek te houden, en de proeven (van welke ſtraks nader) bevestigen het geſtelde op eene uitnemende wijze. Nogtans durven wij niet wenſchen, dat de Auteur vele proſelieten make: want doorgaans behagen ons de tweeſlachtige wezens niet, die uit zulk een ongelijk huwelijk voortkomen. Over het geheel hebben zoodanige beſpiegelingen altijd iets eenzijdigs; ook

ook vooronderſtellen zij veelal beweringen, die niemand voorſtaat, en zoo ziet men dan twee dreigende geſtalten oprijzen, die, als ware het, gedurig tegen elkander roepen, dat de toegebragte ſlagen niet treffen, en waar veelal de waarheid tusſchen beide ligt. Daarenboven ſchijnen ons ſlechts ſommige wijsgeerige onderwerpen toe, uit zich zelve voor zulk eene dichterlijke, althans lyriſche, behandeling vatbaar te zijn. Die hier voorkomen, zijn of met de geſchiedenis of met de kunſten verwant, of zij behooren tot het praktiſche gedeelte der Kantiaanſche wijsbegeerte, dat meer postuleert en op het geweten appelleert dan eigenlijk fijozofeert, of eindelijk het behoort tot het allernieuwſte, dat ons altijd voorgekomen is meer poëzij dan iets anders te zijn; gelijk het, trouwens, in het tegenwoordig Duitschland aan de orde is, of reeds weêr geweest is, deze twee en de religie bovendien voor ten naasten bij een zelfde ding te houden. In één woord — want het beſtek eener gewone recenſie verbiedt ons uit te weiden — wij wenſchen geene bloote geſchiedenis, maar gunnen nogtans den Dichter gaarne, dat hij zich aan dezelve vasthoude, liever dan te zweven in eene dunne middelſtof, waar de poging, om zich drijvende te houden, maar al te ligt zigtbaar wordt.

Het belge den Dichter niet, dat wij ook op zijne gedachten omtrent het werktuigelijke iets wenſchen af te dingen. Niemand betwist voorzeker den Heere KINKER de volkomenſte bevoegdheid, om over dit onderwerp te oordeelen. Zijne kundigheden, zijne muzikale talenten en fijn gehoor, zijne ſchoone Verhandeling over de Hollandſche Proſodie, en het eeregoud, daarmede behaald, ſtellen dit buiten allen twijfel. Ook zijn wij verre van het Catſiaanſche te willen verdedigen. Ja, in ſtoffen, als hier behandeld worden, is de Alexandrijn van KINKER misſchien de eenige bruikbare. Doch of niet hij zoowel als die andere, Hollands puikpoëet, ſomtijds *den zang* wat al te ver uit het oog verliest..... naar ons gevoel, ja!

Met den twist, eindelijk, over het getrouwe of ideale in de navolging der natuur, willen wij ons niet inlaten. Maar het is, in zekeren zin, toch ſlim door den Dichter overlegd, om de bewering van den beroemden Franſchen kunstregter, die hem vlak tegen is, juist tot den grondſlag van zijn ſtuk te leggen, en haar zoo te verklaren, dat dit regt goed gelukt;

waarbij hij zich dan ook aardig dom houdt, alsof BOILEAU het niet anders had kunnen meenen, en er eigenlijk maar één gevoelen bestond. Waren wij intusschen niet bang voor het lot van de vledermuis in de fabel, wij verklaarden ons alweêr onzijdig.

Het vers, dat tot de laatste reflectiën aanleiding gaf, is het eerste in den bundel, en voorgelezen bij de prijsuitdeeling van *Kunst zij ons doel!* Er is ontegenzeggelijk veel waars en veel schoons in hetzelve. Of echter de priesters van het schoone, de eerste toehoorders bij deze voordragt, derzelver waarheid wel zoo duidelijk hebben ingezien; of de dichterlijke toestel hier wel volkomenlijk gestrekt hebbe, om het licht in deze zaak regt te doen uitkomen, beslisen wij liefst niet. Hoe veel genoegen wij in het stuk ook vonden, het allerbest voldeed het ons geenszins, en daarom willen wij — juist geene aanmerkingen maken; want onze ontevredenheid is louter negatief, maar op een ander stuk wachten, om de kunst van KINKER nader te doen kennen.

De Toekomst evenwel zal dit stuk niet zijn. De man is, daarin, wat uit zijn humeur. Hij knort en roept tegen ik weet niet welke stilstaanders, achteruitloopers enz. enz., waaronder wij somtijds zelve wel eens konden behooren. Met dat al behouden wij steeds hoogachting voor den man, die dezelve voor waarheid, deugd, menschenregt en maatschappelijk heil overal zoo sterk aan den dag legt.

Maar *Het Alleven, of de Wereldziel?* Dit is een waar meesterstuk in ons oog. De nieuwe Duitsche wijsgeeren zijn ons nooit bijzonder duidelijk voorgekomen. Dezen dichterlijken Natuurfilozoof intusschen verstaan wij volkomen; wij lezen hem met genoegen, en geven hem, tot eene zekere mate toe, geheel regt. Alles leeft in de natuur — zie daar, Lezer, den hoofdzakelijken inhoud — van het vermorzeld gruis af, ook het lijk, dat pas den adem heeft uitgeblazen — alles werkt op elkander, en breekt en herstelt duizendmaal het evenwigt, om eene eeuwige gedaantewisseling daar te stellen — de dampkringen van eenen wereldbol smelten in dien van eenen anderen, en de magnetische, galvanische en andere nog onbekende vloeistoffen, in onderlinge aanraking en vermenging, brengen niet weinig toe tot deze schepping en herschepping. Maar er zijn trappen van leven; delfstof, plant, dier, mensch zijn derzelver algemeenste verdeeling, tot het

bij

bij den laatſten eindigt in vrije werkzaamheid, onafhankelijk van de ſtof zelve, die haar voortbragt. Het ſpreekt van zelf, dat dit ganſche tafereel, deels op natuurkundige feiten, deels op onderſteſlingen gegrond, niets bewijst tegen het beſtaan van God, niets of althans verbaasd weinig oplost van de zwarigheden, waarin wij, zonder Hem als Schepper aan te nemen, ſteeds blijven hangen. In tegendeel, ik wilde, dat een BILDERDIJK, na eerst dit en vervolgens zeker hoofdſtuk uit Jezaias of eenig ander gedeelte van den Bijbel gelezen te hebben, ons eenen lierzang gaf, *De Godheid* getiteld; geen twijfel er aan, of het werd iets heerlijks. Met dat al ligt de bedoeling dezen weg op, en het maakt ons die bewering eenigzins verſtaanbaar, welke anders zoo vreemd luidt, dat zekere ſoort van nieuwe mystieken wel aan God den Zoon, maar niet aan den Vader zou gelooven. Immers de mensch, als ideaal gedacht, is het hoogſte, wat deze leere kent. — Hoe dit zij, als Dichter verdient de Genie allen lof, die zulk een onderwerp zóó wist te behandelen.

God en Vrijheid, het ſtuk hierop volgende, ſtrekt ons tot een nieuw bewijs der voortreffelijkheid van het voorgaande, daar dit vers, dat, vroeger uitgegeven, ons meermalen had verrukt en weggeſleept, nu minder werking deed; ſchoon wij geene bijzondere aanmerkingen hebben, en het reſultaat nog nader ſtrookt met onze denkwijze.

Wilskracht en Deugd, een klein doch ſchoon ſtukje, voornamelijk tegen hen gerigt, die 's menſchen zedelijke vrijheid op losſe ſchroeven ſtellen.

Gedachten bij het graf van KANT; uitvoerig, in tienregelige coupletten, hoogstdichterlijk, beſtaande voornamelijk in eene breede en gebijzonderde ſchilderij, tot welke de wijsgeer zelf, met twee, drie trekken, de ruwe ſchets heeft geleverd, toen hij ons voorſtelde als gevestigd op een eiland, tot hetwelk al onze kennis zou bepaald zijn, terwijl niets dan waan en logen hetzelve als eene zee omringt. Die zee heeft geene vastheid; wat zich boven dezelve verheft, verdwijnt weêr even zoo; de ſtelſels der bovennatuurkunde waren ſlechts hooggaande golven, ten beste genomen drijvende ijsgevaarten, die zich van verre als trotſche paleizen vertoonen, maar ſpoedig voor de zon bezwijken, enz. enz. KANT heeft deze waarheid ontdekt, het eiland van alle zijden bekeken, enz.

De *Klaagzang op* DEIMAN komt het naast aan den gewonen dichttoon, waarin het hart meer dan het verſtand, of zelfs de verbeelding, ſpreekt. Hij is zeer fraai, oorſpronkelijk, en van eene gepaste ſtrekking.

De Dichtkunst heeft ons niet bijzonder behaagd. Wij gelooven haast, dat KINKER te veel wijsgeer is, de zaak te gemakkelijk doorziet en onder zekere bewoordingen brengt, om hier regt belangrijk te zijn. Hij beſchrijft het ſchoone voorwerp wel met waardige, heerlijke trekken; maar wanneer een ander worſtelt en naar beelden grijpt, en ſtraks weêr naar nieuwe, om de zaak voor zich zelven zoowel als voor zijne toehoorders verſtaanbaar, aanſchouwelijk te maken, dan doet dit eene treffender werking.

De ſlotſom is, dat zij, die, met KINKER, de poëzij houden voor iets meer dan uitſpanning, en met de denkbeelden der nieuwere wijsbegeerte niet geheel onbekend zijn, hier aangenaam voedſel voor hunnen geest zullen vinden. Wij beſchouwen zijnen bundel als een nieuw bewijs van 's mans overrijken geest. Zelden mogen wel zoo veel ſcherpzinnigheid met zoo hooge vlugt van verbeelding, diepte en omvang te zamen gaan. Misſchien zal iemand vreezen, dat dergelijke bekwaamheid, met eene mate van ongeloof verbonden, den man gevaarlijk moet maken. Doch dit komt ons in het bijzonder zoo niet voor. Oppervlakkige geesten vatten hem niet. Zedelooze knapen ſtuiten voor zijne geſtrenge zedeleer en hooge eiſchen der volmaaktheid terug. Het ſtelligst en duidelijkst is hij nog op het ſtuk van de onſterfelijkheid der ziel, zoo als blijkt uit deze regels van het *Alleven*, die wij, tot een proefje, hier laten volgen:

Wat toch bekreunen we ons om 't onbekende leven,
Om 't aanzijn na den dood? — Of we, aan ons-zelf hergeven,
't In hoogre dadigheid hernieuwd — 't in grootſcher' kring
't Verleefd verledene, met zelfs-herinnering
Aanſchouwen zullen? — Staak, ſtaak dit onzinnig hopen,
Om 't nietig *gistren* aan het *morgen* vast te knoopen,
Om, met den ballast van 't verweesne toegerust,
In 't zelfde zinnelijk gevoel, aan de overkust
Van 't onbekende Lethe, als uit een' droom te ontwaken,
En de afgeſleten vreugde en ſmart op nieuw te ſmaken!

Wat

Wat ook die levensnacht moog zijn, die ons verbeidt,
Wat form dit denkende IK en zijne ondeeligheid
In de eindlooze éénheid der ontelbre krachtheelallen
Der zich hervormende Natuur ten deel moog vallen —
Genoeg! — Wij zijn slechts één, met haar die eeuwig leeft,
Wij rijpen in haar voort met al wat adem heeft!

---

1. *Beknopte Aardrijks- en Geschiedkundige Beschrijving der Provincie Groningen. Door* H. KREMER, *Schoolonderwijzer te Zuidhorn. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1818. *In gr. 8vo.* 181 *Bl. f* 1-:-:

2. *Het Distrikt van Sluis in Vlaanderen, beschouwd in deszelfs wording, natuurlijke, burgerlijke en zedelijke gesteldheid. Door* J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Christenleeraar bij de Hervormden aan de Hoofdplaat. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1819. *In gr. 8vo.* 162 *Bl. f* 1-10-:

Wij achten het een bijzonder voorregt van den tegenwoordigen tijd, dat kundige mannen zich verledigen met de beschrijving dier provinciale gedeelten onzes Lands, alwaar zij wonen, en dus gelegenheid hebben tot eigene aanschouwing en toegang tot zoodanige archiven, die hier en daar voorhanden zijn. De beide alhier aangekondigde geschriften zijn tot het verklaarde oogmerk zeer dienstig.

Het eerste, zijnde een Prijsschrift op de door de Commissie van Onderwijs voor de Provincie Groningen gedane Uitschrijving, met toewijzing van een' gouden Eerpenning en twintig Dukaten, behelst, in drie Hoofdstukken, eene algemeene beschrijving, ten opzigte der verdeeling, grenzen, wateren, dijken, sluizen, gronden, voortbrengselen, breedte, lengte en grootte, luchtgesteldheid, landaard, bevolking, beschaving en zeden; voorts, de korte geschiedenis der oude gesteldheid, bevolking, oorlogen en toestand, tot op den tegenwoordigen tijd, en eene bijzondere of plaatselijke beschrijving der Stad en Ommelanden, die met elkander de provincie uitmaken. Daarna volgt eene tabellarische opgave der kwartieren *Groningen, Appingedam* en *Winschoten*, met een behoorlijk Register en beknopt Kaartje.

Voor-zoo-ver wij hebben kunnen nagaan, is dit stuk voortref-

treffelijk bearbeid, en wij mogen ons gerusteliijk verlaten op het goedkeurend oordeel der Commissie, welke nog uit een tweetal andere met zilver bekroonde geschriften eenige bijzonderheden ter voltooijing aan den Schrijver heeft medegedeeld.

Het tweede stuk, wegens Sluis in Vlaanderen, behandelt, almede in drie Afdeelingen, de natuurlijke, burgerlijke en zedelijke gesteldheid van dit Distrikt, en dus de ligging, gedaanteveranderingen, bedijkingen, gronden, enz.; de geschiedenis, den handel, fabrijken, landbouw en verdere middelen van bestaan; en eindelijk, de gesteldheid der inwoners, den Godsdienst, en de zedelijke en verstandelijke beschaving.

Ook deze behandeling van zaken kenmerkt zich door eene gegronde kennis, juiste voordragt en welgewikt oordeel. Dit straalt bijzonderlijk door in de treffelijke verdediging van deze landstreek tegen de aantijgingen wegens hare ongezondheid, welke door den Schrijver te regt aan onkunde worden toegeschreven. Ook met veel genoegen lazen wij des Leeraars gunstige getuigenis omtrent de Godsdienstige verlichting en verdraagzaamheid, en tevens omtrent de heerschende goedwilligheid der ingezetenen.

Beide geschriften zijn niet wel vatbaar voor eenig uittrekfel tot eene proeve; beide hebben zij aanspraak op een gunstig vertier, ook bijzonderlijk ten dienste der Scholen voor het vak der Aardrijkskunde, en vooral voor de kennis van ons eigen Vaderland. Hartelijk wenschen wij, dat de Commissiën van Onderwijs even werkzaam zullen zijn, om ons met de nog ontbrekende provinciale beschrijvingen van *Gelderland*, *Utrecht*, *Vriesland* en *Zuid-Holland* te voorzien, gelijk wij die nu reeds van *Overijssel*, *Groningen* en *Noord-Holland* bezitten.

Generaal Moreau, of de drie Tuiniers; Tooneelspel in één Bedrijf. Uit het Hoogduitsch van W. VOGEL, *door* P. L. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1818. *In kl.* 8vo. 60 *Bl. f* :-9-:

Emilia en *d'Armont*, beide kinderen van eene adellijke familie, welke om de staatkundige onlusten Frankrijk heeft moeten

ten verlaten, zijn, onder den naam van *Babet* en *Louis*, in dienst van den Generaal *Moreau* getreden, die hen allerwegen minzaam behandelt. Beide, de Tuinier en het Landmeisje, verlieven op elkander, en begeeren de toeſtemming van hunnen gewaanden Meester. Deze, met hunne lotgevallen bekend, vertraagt zulks tot op de ontknooping. *Moreau* zelf had het landgoed van *Emilia's* Broeder, den uitgewekenen Markies *d'Alton*, gekocht en zeer verfraaid, doch altijd met oogmerk, om het aan den regten eigenaar, bij zijne terugkomst in Frankrijk, weder te geven. De Markies zwerft, mede als Tuinman vermomd, in dit oord rond, verlangende zijn oud landgoed te zien en zijne Zuster op te ſporen. *Moreau*, onder den naam van *Bertrand* en het voorkomen van Tuinman insgelijks vermomd, ſpreekt met hem, ontvouwt hem langzamerhand hetgene hij zoekt, maakt hem bekend met de vrijſpraak, welke hij door zijnen invloed verkregen had, zoodat hij van de lijst der uitgewekenen is geſchrapt geworden, en geeft hem tegelijk het landgoed terug, met verzoek, dat hij het huwelijk tuſſchen beide geliefden toeſtemme, die ook uit hunne rijke goederen weder bekomen, zoo als zulks dan ook door den Markies gegeven wordt.

Deze is de inhoud van dit kleine Tooneelſpel, hetwelk men wil, dat op eene ware gebeurtenis van den jare 1803 gegrond is. De behandeling is landelijk eenvoudig; de intrigue en ontknooping zijn mede eenvoudig. Er is wel niet veel geest in; maar het onderwerp is onſchuldig, en het ſtukje heeft bij de vertooning niet kwalijk voldaan.

De Brêmer Neef, Blijſpel in één Bedrijf. Naar het Hoogduitsch van THEODOR KÖRNER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1819. *In kl.* 8*vo.* 32 *Bl. f* : 8 :

Eene onſchuldige grap, maar, in de vertaling voor het minſt, niet grappig noch luimig genoeg voorgeſteld. Frans mint Grietje, en Grietje mint Frans; maar de vader van Grietje heeft zich de gril in het hoofd gezet, dat zijne dochter eenen ſchoolmeester huwen moet. Hij ontbiedt dan een' verren, hem onbekenden, neef uit Bremen, wien hij Grietje belooft. De neef wordt verwacht; dan, vader krijgt toch medelijden met Grietje, maar wil haar evenwel beproeven,

ven, of zij Frans wel regt genegen is. Hij vermomt zich als schoolmeester en neef; zoo vindt hem Frans, die zich mede, met Grietje's overleg, als schoolmeester en neef vermomd had, bij het meisje. Die ontmoeting geeft geene geringe verlegenheid. Het slimme meisje had inmiddels den vader herkend, verkleedt zich mede als schoolmeester, en, na een weinig geplaag, ontdoet zij zich van hare vermomming, ontmaskert vader en bruidegom, en met de belofte, dat de eerste zoon uit het huwelijk schoolmeester worden zal, heeft de klucht een gelukkig einde.

Bijbelsche Geschiedenis. Een Leerboek voor Kinderen. Door A. IJPEIJ, *Doctor en Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Groningen. Tweede, vermeerderde en verbeterde, Uitgave. Te Utrecht, bij* O. J. van Paddenburg *en* O. J. van Dijk. 1818. *In 12mo.* 534 *Bl. f* 1-8-:

Hoezeer wij de eerste uitgave van 1803 niet bij de hand hebben ter vergelijking, zoo is ons de naam des Hoogleeraars genoegzame verzekering, dat de woorden *vermeerderde* en *verbeterde*, op den titel, geene ijdele klanken zijn. Wat den vorm betreft, is deze uitgave aan de eerste gelijk, van welke het druk en nuttig gebruik ons vroeger gunstig berigt allezins heeft bevestigd; zoodat deze onze aanmelding inzonderheid dienen moet tot narigt, dat er wederom voorraad van deze Bijbelsche Geschiedenis voorhanden is.

Licentius, of de onberaden Zoon. Een zedelijk Verhaal. Door T. C. BEILANUS, *Predikant te Paesens. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1819. *In kl. 8vo.* 57 *Bl. f* :-6-:

Eene zeer gepaste navolging van 's Heilands treffende Gelijkenis van den verloren' Zoon, in de schets van eenen ligtzinnigen Jongeling, die, na de ellendige gevolgen van zijn wangedrag ondervonden te hebben, met al het gevoel van diep berouw tot zijnen Vader wederkeert, van hem vergiffenis ontvangt, nog andere loszinnige Jongelingen van het pad des verderfs terugvoert, zijne zaken getrouwelijk waarneemt, en eindelijk den vollen zegen van eenen stervenden Vader erlangt.

Het boeksken, hoe klein van omvang, verdient aanprijzing, en is zeer geschikt tot voorlezing in huisgezinnen en scholen, mits het de onnavolgbaar treffende Bijbelsche voorstelling aldaar niet verdringe.

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen.*

(*Vervolg van bl.* 590.)

[VIde Deel.] Zucht tot navolging deed bij de Israëlieten de begeerte naar eenen Koning ontſtaan, en onder heilzame bepalingen werd aan die begeerte voldaan. Saul was de eerſte Koning, maar verloor door eigenmagtig handelen den troon voor zijn geſlacht. David, in het geheim tot Koning gezalfd, komt als harpſpeler, ter verzachting van Saul's zwaarmoedigheid, aan het hof, en kwam alzoo in de gelegenheid, het met deszelfs lasten en gevaren te leeren kennen. Schoonzoon des Konings geworden, en proeven van dapperheid gegeven hebbende, krijgt hij aanhang, verwerft ook de vriendſchap van 's Konings zoon, maar wordt door Saul vervolgd, totdat deze, tegelijk met Jonathan, in eenen ſlag tegen de Philistijnen ſneuvelde.

Israël was ten tijde van Saul's regering nog niet ver van de vorige eenvoudigheid verwijderd. Voor zang- en toonkunst had men nog, even als te voren, zeer veel geneigdheid. Ook de manier van oorlogen bleef op den ouden voet, waarop zij nog is bij onbeſchaafde volken. Evenwel was de beſchaafdheid, in vergelijking met die uit het tijdvak der Regteren, toegenomen, en aan dezen trap van volksbeſchaving was de toeſtand van Godsdienst en zedekunde in dezen tijd natuurlijk evenredig. De dienst van Jehovah was nog niet geheel vrij van inmengſel der afgoderij; evenwel vindt men ook ontegenzeggelijke bewijzen van inzigten in den waren Godsdienst, van gezonde zedekundige begrippen, en van edele deugd; geen wonder dus, dat wij ook in dezen tijd eenige voortreffelijke zedelijke karakters vinden. —

Saul had zich, bij den aanvang zijner regering, meer toegelegd op de beveiliging van zijn land, dan op de volksbeschaving. Het eenigste, wat hij, volgens berigt des Bijbels, voor deze, of de Godsdienstige en zedekundige verlichting, heeft gedaan, is, dat hij de toovenaars en waarzeggers uit het land verbannen heeft. Ook hinderde welligt zijne volgende ongesteldheid hem, om zich te bemoeijen met datgene, wat op volksbeschaving invloed had. Het beste hieromtrent heeft men aan de weldadig voortwerkende inrigtingen van eenen Samuël dank te weten. — De opleiding tot Godsdienstigheid bleef over het geheel aan vroegere gelijk. Jehovah gebruikte nu inzonderheid *Profeten* of *Zieners*, die zijnen wil aan het volk overbragten, en Hem met Godvruchtige gezangen verheerlijkten, waartoe zij op sommige plaatsen grootere gezelschappen aanrigtten. Ook de Koning had eerbied voor hen; want zij waren verordend, om ook den Koning bij zijnen pligt te houden.

Na Saul's dood erkende de stam Juda David terstond als Koning, en Hebron werd zijn verblijf. De overige stammen kozen Isbozeth, een' van Saul's zonen. David veroverde al aanstonds den burg Sion, koos dien tot zijnen rijkszetel, bouwde zich een prachtig paleis, en legde een *Serail* aan. Er heerschte dus reeds meer Koninklijke pracht, dan bij Saul. Ook de ark van Jehovah liet hij naar Jeruzalem brengen, en verhief daardoor deze stad ook ten rijkszetel van Jehovah. Het bouwen van eenen Tempel werd hem ontzegd, schoon hij er vele bouwstoffen toe bijeenbragt. — Zijne echtbreuk met Bathseba, vergezeld met moord, veroorzaakte hem eene aaneenschakeling van onheilen; inzonderheid werd hij door het gedrag zijner kinderen gegriefd, en onderscheidene oproeren deden zijnen troon waggelen. Hij stierf hoogbejaard, na eene regering van 40 jaren.

Oude eenvoudigheid en zinnelijkheid in denken en handelen heerschten nog in den aanvang van David's troonbeklimming. Het gevoel was nog niet zeer kiesch en fijn; de hartstogten werkten, slechts weinig of niet

be-

beteugeld. Van voortgang in kunſten en wetenſchappen vinden wij (behalve eenige flaauwe aangaande de geneeskunst) geene melding. In David's tijd, echter; ontvingen, door den toenemenden luister der Koninklijke regering, de openbare denkwijze en zeden der natie eenige andere wijziging; en David was, door zijn perſoneel braaf karakter, zijn meerder vermogen, zijne meer dan gewone verſtandstalenten, en de rust, welke hij, na het verwinnen der naburige volken, langen tijd mogt genieten, juist geſchikt, om zich ten aanzien van de beſchaving des volks verdiend te maken. Inzonderheid was het de dichtkunst, waaromtrent hij zich verdienſte verwierf; vervolgens was dit het geval omtrent de zang- en toonkunst, maar bovenal omtrent de Godsdienst- en zedeleer. Natuurlijke levendigheid van karakter, ſchoon deze, wanneer zij het verſtand vooruitliep, de bron van grove fouten werd, gaf hem eenen Godsdienſtigen aanleg. Warm, maar tevens verſtandig, ijverde hij voor de Mozaïſche Godsdienstplegtigheden. Hij was vervuld met diep beſef van de Goddelijke grootheid, zoo ten opzigte van Gods volmaaktheden, als van zijne regering. Hij en zijne Godvruchtige tijdgenooten leidden deze kennis af uit de beſchouwing der natuur, der daden van God in de wereld, vooral der zoodanige, welke op de lotgevallen van Israël betrekking hadden, der eigene lotgevallen, en der Goddelijke openbaring, of der wet. Hij en zijne tijdgenooten hadden levendige indrukken van de doorgaande zedelijke verkeerdheid en ſtraffchuldigheid der menſchen voor God; maar tegelijk voedden zij het onwankelbaarſte vertrouwen op Gods vergevensgezindheid voor allen, die een opregt berouw hebben van hunne overtredingen. Zij hadden denkbeelden aangaande een leven na den dood des ligchaams, hoewel zeer algemeene, bepaalde en donkere. De uitzigten van David en zijne tijdgenooten op eene toekomende verlosſing waren wel nog aan den eenen kant donker, maar echter aan de andere zijde meer beſtemd dan te voren, en gewijzigd

naar de toenmalige gefteldheid der Godsregering. De zedeleer van David en van zijne tijdgenooten loopt grootſtendeels uit op een gedurig ſtreven naar zedelijke verbetering van hart en leven. Zij was aan den eenen kant niet norsch en ſtreng, maar aan den anderen toch zeer naauwkeurig. Zij was eene Godsdienſtige. Zij bevat hoofdzakelijk de nadere ontwikkeling van het reeds door Mozes gegeven hoofdgebod der liefde jegens God en den naasten. De verwenſchingen van David, over zijne vijanden uitgeboezemd, ſtrekken niet ter wederlegging hiervan; want, gemerkt de mindere zedelijke ontwikkeling van dien tijd, zou men nog meer verwenſchingen kunnen verwachten bij een zoo hartstogtelijk karakter als dat van David, die daarenboven zijne vijanden beſchouwde als vijanden ook van Jehovah en van den ſtaat. Naar mate de vrome Israëlieten van dien tijd gevorderd waren in de liefde tot God en tot den naasten, waren zij het ook in eene derde klaſſe van pligten: matiging der zelfliefde door de liefde jegens God en den naasten, doorgaans genaamd *pligten omtrent ons zelve*. De beweeggronden in de zedeleer van David en van zijne tijdgenooten zijn aan den eenen kant, naar den Israëlietiſchen ſmaak, uitwendig geluk en ongeluk, maar zij werden tevens aan de andere zijde hoe langs hoe meer veredeld.

Het was nu vooral Jehovah's oogmerk, om, zoo veel mogelijk, zijn gezag, als Opperkoning van Israël, en tevens als Schepper en Heer van alles, te bewaren, hetwelk voorzeker noodig was ter voorbehoeding van het volk tegen de beſmetting der afgoderij; ja hetwelk nu zoo veel te noodwendiger was, als de Koninklijke regeringsvorm, uit deszelfs eigenen aard, meer in ſtaat was, om het gezag van Jehovah, als Koning, te verzwakken, waarmede, naar den aard der theokratiſche denkbeelden bij den Israëliet, de verzwakking van den eerbied voor Hem, als voor den éénen waarachtigen God, noodzakelijk moest gepaard gaan. Hierom handhaafde Jehovah, kort vóór de invoering van het Koning-

ningſchap, zijne majesteit, op eene luisterrijke wijze, door verſcheidene wonderen, en liet ook den Koning door eenen Profeet zalven, ten duidelijken bewijze, dat de Koning ſlechts zijn dienaar was, die geen gezag had dan door Hem. Ook de zigtbare handhaving van het oppergezag der Profeten, niet alleen boven de Priesters, maar in ſommige gevallen zelfs boven de Koningen, had hetzelfde doel.

Daar nu Israël de leermeester van andere volken moest zijn, vraagt men natuurlijk telkens naar den invloed van deszelfs meerdere vordering in Godsdienſtige beſchaving op deze laatſte. Met betrekking tot David's leeftijd, kan men hierop niets, wat geheel zeker is, antwoorden. Dit, ondertusſchen, is in allen gevalle hoogstwaarſchijnlijk, dat David's krijgsgeluk zijnen Jehovah bij de naburige volken zal hebben doen kennen als magtiger dan hunne Goden. Ook dit mag als zeker worden aangenomen, dat juist de denkbeelden van Godsdienst en zedelijkheid, welke David voornamelijk door zijne gedichten zoo algemeen verſpreidde, naderhand de heidenſche volken, toen de Joden zich onder hen in ballingſchap bevonden, zoo gereed maakten, om, met verlating van den afgodsdienst, zich tot op zekere hoogte met de Israëlieten te verbinden, en dat David dus door deze liederen reeds van verre de verſpreiding van den dienst des éénen waarachtigen Gods onder de Heidenen heeft voorbereid; te meer, daar vele van deze liederen in de Synagogen openlijk gezongen en naderhand ook in de Griekſche taal overgezet werden.

Salomo, door zijnen vader David met veel zorg opgevoed, beklom den troon in een tijdvak van rust en luister des rijks. Hij helde over tot rust en genot, aan welke hij zich dan ook, na genomene veiligheidsmaatregelen, overgaf; echter niet zoo, of hij gevoelde, wat tot het beſtuur van zulk een uitgeſtrekt rijk gevorderd werd. Hij bad den Heer dan ook om wijsheid, zelfs boven den rijkdom; en dit gebed werd alzoo verhoord, dat hij beide verkreeg, en door zijne

wijsheid wijd en zijd beroemd werd. Zijne hofhouding was prachtig en weelderig. Bij dit alles was hij rijk in onderfcheidene kundigheden, en werd, ook door middel van den, door hem zeer begunſtigden, koophandel, door het gansche Oosten henen beroemder, dan bijna ooit eenig Vorst.

De H. geſchiedenis bewijst hare waarheid onder anderen ook daarin, dat zij Salomo niet geeft gelijk een verdichter hem maken zou, maar gelijk hij was, zelfs met zijne grove fouten. Hij was meer voor teedere dan voor hevige aandoeningen, niet vast van geest, en, ſchoon niet dronken in ſpoorlooze wellustigheid, echter bezield met eene al te ſterke, onwederſtaanbare drift voor het vrouwelijk geſlacht; welk een en ander hem dan ook van de ware Godsvrucht eenigermate afleidde. Hij moest dan ook op menigerlei wijze Gods ongenoegen ondervinden, en kreeg aanzegging van de verdeeling zijns rijks na zijnen dood.

Zulk een Vorst moet uitgeſtrekten invloed op de beſchaving van zijn volk gehad hebben; te meer, daar door David zoo veel was voorbereid. Salomo had door zijne eigene wijsheid meer regtſtreekſchen invloed op de beſchaving van zijn volk. Hij begeerde van God wijsheid, om wél te regeren; maar ook zocht hij wijsheid, gelegen in de kennis aan allerlei wetenswaardige zaken, en ſlaagde daarin niet minder. Eene Koningin van Seba zelfs kwam zijne wijsheid hooren. Zij gaf wel ſlechts raadſels op; dan, dit was bij volken, wier vernuft pas ontlook, gebruik, en daarenboven vorderde het oplosſen dezer raadſels, die vaak van wetenſchappelijken aard waren, menigerlei kundigheden. — De gewijde oorkonden ſchrijven aan Salomo, 1 Kon. IV: 33, kundigheden toe, betrekkelijk de natuurlijke geſchiedenis; meer, echter, kan er gezegd worden van zijne verdienſten omtrent de dichtkunst, waarvan het Hooglied als minnedicht bewijs geeft, en welks inhoud moet beoordeeld worden naar Oosterſche zeden. Ook de negen eerſte Hoofddeelen der Spreuken zijn dichtſtukken.

Veel

Veel deed Salomo voor den Mozaïschen Godsdienst, gelijk zijn vader, en zijne Godsdienstige gevoelens stemmen met die van dezen overeen. Van 's menschen strafschuldigheid vinden wij bij Salomo minder dan bij David, omdat de meest zedekundige onderwerpen, die hij behandelde, er hem minder op bragten. Zijne verdiensten ten aanzien der zedeleer zijn ook grooter en menigvuldiger. Hij was een der eerste, die zich niet alleen op de leer der deugd opzettelijk toeleiden, maar ook haar onder een zeker hoofddenkbeeld voorstelden, namelijk onder dat van *wijsheid*. Zijne zedeleer was gegrond op den Godsdienst. Zij vordert niet slechts daden, maar ook een innerlijk deugdzaam gemoedsbestaan. Zijne zedelessen hebben echter dikwijls een bijzonder opzigt op de omstandigheden van den tijd, wanneer, en de plaats, waar zij voorgebragt, geschreven en verzameld zijn. Zij worden in de Spreuken voorgesteld als lessen der wijsheid, of als raadgevingen van eenen liefderijken vader, en tevens als zulke lessen en raadgevingen, die 's menschen waarde verhoogen en zijn geluk uitmaken. Salomo's zedeleer is wel ernstig, maar geenszins norsch en onvriendelijk. Zij rust op grondige menschenkennis.

Salomo sprak wel minder van de verbastering des menschdoms; hij zweeg er echter niet geheel van, vooronderstelde haar duidelijk, en legde haar ten grondslag van verscheidene zijner zedelessen. Hierop rust de zedeleer van Salomo, zijne zonden te belijden, na te laten, en zich te verbeteren. Ook bij Salomo's zedeleer is liefde tot God en den naasten hoofdbron aller deugd, maar die zich in meer takken van bijzondere pligten verdeelt, dan bij David. Merkwaardig is het, dat in eenen staat, waar de veelwijverij algemeen, en dus de vrouw ook zeer veracht was, den man hoogachting voor de vrouw wordt ingeboezemd.

Het moet aangemerkt worden als reeds eene gewigtige vordering in dien tijd, dat zoo vele belangrijke pligten, als Salomo noemt, in een boek bij elkander wor-

den gevonden, en alzoo de grond gelegd is tot eene volkomene zedeleer. Deze is ook, gelijk zij in de Spreuken voorkomt, naar de omstandigheden van dien tijd, al vrij volledig en zuiver. Zij behelst weinig louter Israëlietische denkbeelden, en is dus meer eene zedeleer voor alle tijden en volken, dan die van Mozes en van David. Met dit alles is zij verre van de volkomenheid, welke de zedeleer van Jezus bezit.

Andere, meer wijsgeerige, denkbeelden worden bij Salomo ook rijkelijk gevonden; gelijk het boek *de Prediker* bewijst. Het leert de vlugtigheid en rampzaligheid des levens, in zamenspraken tusschen eenen, genaamd *Koheleth*, door de overzetters *de Prediker* vertaald, die Salomo zelven voorstelt, reeds tot den ouderdom gevorderd, en zwaarmoedig klagende over de ijdelheid des levens, en eenen anderen spreker, die den eersten van zijne dwaling zoekt te overtuigen, door hem te leeren, deels, dat men veel onheil noemt, wat het niet is; deels, uit welke oorzaken de ijdelheid en ongenoegzaamheid des levens voortkomen; deels, wat men te doen hebbe, om, te midden van de wisselvalligheid der ondermaansche zaken, over het geheel vrolijk en gelukkig te leven. Zonder eene *stijve* orde van zaken in het oog te houden, draagt het dus spreuken, lessen, vermaningen, ja zelfs gedichten, in zamenhang voor. Het schetst Salomo in deszelfs ouderdom, verleid door vreemde wijven, en vele onaangenaamheden ondervonden hebbende; maar tevens dien Salomo, die in al het zinvermaak de voldoening niet gevonden had, en daarom moedeloos was. Eindelijk is er ook veel in dit boek, wat tijdelijk en plaatselijk was.

[Na deze algemeene aanmerkingen, laat de Hoogleeraar eene nadere beschouwing van den hoofdzakelijken inhoud en het geheele beloop van dit boek, en ten laatste eene nieuwe vertaling van hetzelve, volgen.]

Zoo heeft dan Salomo, blijkens dit boek, den toon gegeven tot wijsgeerige bespiegelingen over de waardij der aardsche zaken, en tot eenige Godsdienstige gezindhe-

heden, op die wijsgeerige beſpiegelingen gegrond en daaruit afgeleid.— De wijsbegeerte van Salomo was, als wijsbegeerte, nog zeer onvolledig. Zij had echter iets, welks waardij al het, in andere opzigten, meer bondige enz. van andere wijsgeerige ſtelſels ver overtrof: dat zij opleidde tot vereering van het Opperwezen. Salomo was tot zijne wijsbegeerte door eigene ervaring gekomen.

De verbindtenis met een volk gelijk de Phenicièrs, die 1500 jaren vóór Christus reeds de kusten der Middellandſche zee bevaren, en omtrent 400 jaren later *Gades*, nu *Kadix*, geſticht hebben, kon voor eenen Salomo niet zonder gevolgen zijn. Prachtziek, meende hij, op het ſpoor der Phenicièrs, rijkdom te kunnen vergaderen; maar, Israël voor den koophandel min geſchikt zijnde, liet Salomo zijne ſchepen door Tyriërs vervaardigen, bediende zich van Tyriſche ſchippers, en zond zijne ſchepen in vereeniging met Tyriſche af. De zeehandel, echter, van Salomo kon die der Tyriërs niet evenaren, en duurde kort. Evenwel voedde hij des Konings prachtmin, en was gezegde verbindtenis nadeelig voor den Israëlietiſchen Godsdienst.

Het Israëlietiſche volk had nooit zoo gebloeid als onder Salomo; maar in dezen bloei lag de kiem van diep verval. Zoo was Salomo's regering aan Godsdienst en zedeleer voordeelig, maar ook nadeelig. Doch de Voorzienigheid waakte tegen de overheerſching van het kwade. Jehovah werkte nog in alles, verſcheen aan Salomo, werkte door Profeten, beſchermde den Mozaïſchen eerdienſt, en ſtrafte Salomo in zijnen eigenen perſoon en zijn geſlacht. — Salomo's roem zal waarſchijnlijk de kennis van Jehovah bij andere volken, ten minſte eenigermate, bevorderd hebben.

(*Het vervolg hierna.*)

Kerkelijke Raadvrager en Raadgever. Iſte Stuk. Door JODOCUS HERINGA, ELIZA'SZ. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen *en* J. de Kruyff. 1819. *In gr.* 8vo. *VI en* 224 *Bl. f* 1-16-:

De beroemde Utrechtſche Hoogleeraar HERINGA levert hier het eerſte ſtuk van een werk, hetwelk, naar de behoefte van den tijd, zijne regtſtreekſche betrekking heeft op het Herders- en Leeraarsambt in het Hervormde Kerkgenootſchap. Daar hij, ſedert zijne aanſtelling aan de Hoogeſchool te Utrecht, een aanmerkelijk deel van zijnen arbeid meende te moeten beſteden aan leſſen en oefeningen, geſchikt om aanſtaande Predikanten met de werkzaamheden, aan dat ambt verbonden, bekend te maken, en hun hoogachting voor hetzelve, zoowel als lust tot eene getrouwe waarneming, in te boezemen, had men hem meermalen opgewekt, om, hetgene hij in zijne huisſelijke oefenſchool mededeelde, tot een meer algemeen en duurzaam gebruik, te laten drukken. Hiertoe was hij ook, eenigen tijd, niet ongenegen. Doch onderſcheidene oorzaken hebben de uitvoering van dit ontwerp vertraagd: en thans ſchijnt hem de behoefte aan zoodanig een werk genoegzaam vervuld te zijn, door het *Handboek voor jonge Predikanten*, hetwelk wijlen de Hoogleeraar C. BOERS in 1807 heeft uitgegeven. Dewijl er, echter, nog veel te wenſchen overblijft, en, in onze dagen, de behoefte aan wederkeerige broederlijke raadpleging, zijns inziens, dringender wordt, heeft hij beſloten hiertoe behulpzaam te zijn door dit werk, waarvan hij, bij voorraad, niet meer dan jaarlijks twee ſtukken, van grootte als het tegenwoordige, durft beloven. — Eene vrijere denkwijze, toch, breekt allengs meer en meer door bij de Hervormden; terwijl in vele Gemeenten, daarentegen, nog eene ſtijfzinnige gehechtheid aan al het oude beſtaat. De beoefening der Godgeleerdheid zoowel, als

als de ſtaat der geſchillen tusſchen de Chriſtelijke Kerkgenootſchappen, heeft, in onzen leeftijd, eene niet geringe verandering ondergaan. De broedertwisten in de Hervormde Kerk zijn weggenomen, en er blijft, evenwel, nog een overblijfſel der oude partijſchappen beſtaan. De groote ſtaatkundige gebeurtenisſen in ons Vaderland, verbonden met die der naburige landen, hebben eenen deels gunſtigen, deels ongunſtigen invlood op de denkwijze, de gemoedsgeſteldheid en de zeden des volks. — Voorts onderſcheidt zich onze leeftijd door eene meerdere gezetheid op zuivere taal en kieſchen ſtijl. Het onderwijs op de lagere ſcholen is verbeterd, en de Maatſchappij *Tot Nut van 't Algemeen*, aan welke men veel tot die verbetering te danken heeft, gaat ook voort met het verſpreiden van verlei nuttige kundigheden onder den zoogenaamden gemeenen man. Behalve het Zendelinggenootſchap, zijn er Bijbelgenootſchappen, wier getal nog telkens aangroeit. Sedert eenigen tijd is er, hier en daar, eene inrigting van Armenonderwijs en Zondagsſcholen. Er zijn Gemeenten, in welke opzettelijke Kinderpreken gehouden worden. Sedert de komst van onzen Koning tot den troon, wordt er bijzonder gezorgd voor het Godsdienſtig onderwijs der Krijgslieden. In eenige aanzienlijke Gemeenten worden, ſedert langen tijd, alle of ſommige boeken des O. en N. Verbonds, bij vervolg, gepredikt; veel later heeft men, op verſchillende wijzen, Bijbeloefeningen ingevoerd; en bij velen ondergaan, te onzen tijde, de inhoud, orde, houding en ſtijl der kerkelijke redevoeringen eene aanmerkelijke verandering. Behalve dat alles, zijn er nieuwe Synodale verordeningen. — Deze en meer andere onderwerpen, nu, ſchenen den Hoogleeraar van dien aard te zijn, dat zij, in onze dagen, eene bijzondere raadpleging vereiſchen. Hij ſtelt, in kortere afdeelingen, al die verſchillende onderwerpen voor, welke thans eene bijzondere aandacht van Hervormde Herders en Leeraars verdienen, en wat er bij dezelve voor hen te vragen en te onderzoe-

zoeken valt. Ten flotte geeft hij op, wat hij zich zelven door dit werk oplegt en van anderen verzoekt. — Dit is de hoofdzakelijke inhoud van het eerſte gedeelte, hetwelk als eene ſoort van inleiding is.

In het tweede gedeelte wordt gehandeld over de onderſcheidene bezigheden, aan het Predikantsambt verbonden. De Schrijver begint met het belang eener algemeene beſchouwing. Hij brengt de gewone bezigheden van den Predikant, in zijne eigene Gemeente, tot deze vier, welke hij ieder afzonderlijk ontwikkelt: voorgang en beſtier in gemeenſchappelijke Godsdienſtige oefeningen; onderwijs en vermaning; opzigt en tucht; handhaving der goede orde. Behalve deze gewone bezigheden, heeft de Predikant ook niet zelden eenige buitengewone, tot welke hij als raadgever en als menſchenvriend geroepen wordt. Ook heeft hij ſomtijds ambtsbezigheden buiten zijne Gemeente. Hij heeft, verder, eigene letteroefeningen en huisſelijke bezigheden. Op dit alles vestigt de Schrijver ook zijn oog, geeft daarna de verſchillende moeijelijkheden voor den Leeraar op, en eindigt dit gedeelte met verſchillende hartelijke en gepaste raadgevingen.

Het derde gedeelte is eene gedachtenis aan wijlen den waardigen en voorbeeldigen Utrechtſchen Predikant JACOBUS HINLOPEN, over welken onze Schrijver in 1803 eene Leerrede heeft uitgeſproken, tot tekst nemende Hebr. XIII:7, welke Leerrede alhier in haar geheel gegeven wordt.

Ten vierde vindt men een verſlag van de Leger-predikatiën, voor Nederlandſche Krijgslieden gehouden, in den herfst des jaars 1818.

Hierop volgt, in de vijfde plaats, eene bedenking aangaande den zin van het XVIIde Artikel van het Synodale Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzigt en tucht.

Eindelijk wordt er een woord bijgevoegd over Bijbeloefeningen.

Uit deze opgave alleen van het hoofdzakelijke, in het on-

onderhavig ſtuk vervat, kan ieder zien, welk een groote rijkdom en verſcheidenheid van onderwerpen zich in hetzelve bevindt. Maar, om er een volledigen denkbeeld van te hebben, om over derzelver gepastheid in onze dagen te kunnen oordeelen, moet men het werk zelf lezen. Men ziet er overal den man in, die zijn onderwerp volkomen meester, en diep doordrongen is van het gevoel der voortreffelijkheid van het predikambt, zoowel als van de begeerte om anderen nuttig te zijn. Men ziet er den man in, die de grootſte gemoedelijkheid en naauwgezetheid paart met de redelijkſte, helderſte en opgeklaardſte denkbeelden. Van zijnen ſtijl en voordragt ſpreken wij niet: deze is bekend, als ongemeen zuiver, duidelijk, keurig en zaakrijk. Wij weerhouden ons, dus, van alle aanbeveling, en twijfelen niet, of dit werk zal van velen gelezen worden en veel nuts ſtichten. Mogten den hooggeſchatten Schrijver nog lang de noodige krachten bijblijven, om dit werk met luſt en ijver voort te zetten, en hij in de bewustheid der heilzame uitwerkingen van zijne edele pogingen de aangenaamſte belooning vinden!

Leerredenen voor jonge Lieden, met eenige daartoe betrekkelijke Bijlagen. Door A. VERWIJS, *Predikant te Dokkum. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1819. *In gr.* 8*vo.* 173, *en Bijlagen* 101 *Bl. f* 2-4?:

„ Jonge lieden tot hoogſchatting en gebruik des Bijbels, tot Godsvrucht, ernst en ware deugdzaamheid op te leiden; dit is buiten twijfel van een zoo groot en algemeen gewigt, dat iedere poging hiertoe, zoo zij niet geheel ongeſchikt is in zich zelve, op goedkeuring en aanmoediging met eenige vrijmoedigheid rekenen mag:" deze aanbeveling van den Opſteller dezer Leerredenen onderſchrijven wij niet alleen gaarne, maar voegen daarbij nog de verdere betuiging, dat zulks

eene der voornaamſte behoeften en heilvolle bedoelingen is van het leeraarsambt; want, hoezeer van den predikſtoel doorgaans tot meer bejaarden geſproken wordt, is de opmerking niet vreemd, dat de omſtandigheden en betrekkingen der menſchen over het algemeen van dien aard zijn, dat het geſprokene zelden diep tot in het hart dringt, en dat de indruk ſlechts oogenblikkelijk, en even ras vergeten als gehoord is. Het is op het aankomend geſlacht voornamelijk, van beide ſekſe, dat de Leeraar, die zijnen post getrouw is, met allen nadruk werken moet; terwijl hij van dezen arbeid voor verſtand en gemoed de beste vruchten verwachten kan.

Met deze overtuiging namen wij dan deze Leerredenen in handen, doorlazen dezelve met oplettendheid, en getuigen opregtelijk, dat, zoo heilzaam des Leeraars doel geweest is, hij hetzelve bij de behandeling der belangrijkſte onderwerpen zeer wel getroffen heeft. Immers, derzelver ontvouwing is zeer regelmatig, zoo ten aanzien van den tekst, als van het daaruit getrokken thema; de bewijzen zijn zeer goed aangebragt, de ernst en nadruk zeer gepast, en het roerende der toepaſſing is allezins geſchikt om met vrucht te werken. Alleenlijk heerscht daarin zekere eentoonigheid, welke, als wij het mogen zeggen, uit eene al te kunstmatige verdeeling voortvloeit. Wat toch is of moet het prediken anders zijn, dan eene Godsdienſtige en gemoedelijke toeſpraak tot het verſtand en hart, welke, naar aanleiding van den tekst, op alle gronden van menſchen- en Godsdienstkennis, zoo eenvoudig moet zijn, dat zij door allen verſtaan en op eigen toeſtand zorgvuldig wordt toegepast? Ieder afzonderlijk gedeelte moet redenering en toepaſſing tevens zijn. Langs dezen weg vervalt het ſtijve der gewone ſlotaanſpraken ter behartiging. En dan nog, vreezen wij, zijn de volzinnen, over het geheel genomen, wat te lang, om naauwkeuriglijk onthouden te worden. De openbare Redenaar moet zich bovenal bevlijtigen, om eenvoudig,

dig, kort en duidelijk te zijn. Vandaar kunnen wij geenszins goedkeuren de groote lengte, welke iedere Leerrede beslaat. Wanneer toch zal dat vervaarlijk lang prediken ophouden, hetwelk voor het gros der toehoorders volstrekt ongeschikt is, en doorgaans eene verkeerde vooringenomenheid des Leeraars met zich zelven aanduidt, daar hij, als ware het, geen einde kan vinden?

Het vijftal Leerredenen bevat de navolgende onderwerpen, als: 1.) De Bijbel, ook voor Jongelingen, het beste Boek; tekst: Psalm CXIX:9. 2.) Algemeene aanprijzing der jeugdige Godsvrucht, 1 Kon. XVIII: 12b. 3.) Vroege Godsvrucht het beste middel tot aardsche welvaart, Gen. XXXIX: 1—6a. 4.) Jeugdige Godsvrucht het beste behoedmiddel tegen de gevaren der zonde, Gen. XXXIX: 6b—12. 5.) Oplossing der bedenking, dat Godsvrucht vaak oorzaak is van lijden, Gen. XXXIX: 13—23.

Nog zeven Bijlagen zijn door den Schrijver, ter opheldering van enkele plaatsen zijner Leerredenen, hierbij gevoegd, als: *a.* over 1 Joan. II: 13—17. *b.* over de Bijbelsche voorbeelden van Godvreezende Jongelingen. *c.* over het vroege Avondmaal houden. *d.* over hetgene in Salomo's schriften, de Psalmen en de Apokryfe Boeken tot jonge Lieden betrekking heeft. *e.* over de voornaamste Boeken van Godsdienst en Zedekunde. *f.* over de voordeelen der Godsvrucht voor tijdelijke welvaart. *g.* over 1 Petr. IV: 8 en Luk. XXIII: 31. Dezelve verdienen allezins gelezen te worden.

Wij bevelen opregtelijk de lezing en herlezing dezer Leerredenen aan alle Jongelingen, die een wezenlijk begrip en gevoel hebben van hunne bestemming, zoo op deze aarde als voor de toekomst.

Leerrede over de Christelijke Blijdſchap, in Dichtmaat uitgeſprooken, door E. NAUTA, *Predikant te Edens en Spannum. Ter gelegenheid van de Inwijing van het Orgel in de Kerk te Spannum, den 24 Mei* 1819. *Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1819. *In gr.* 8*vo.* 50 *Bl. f* :-11-:

Verwondering, maar inderdaad zonder eenigen nijver, heeft deze Leerrede bij ons verwekt. „ *Non equidem invideo, miror magis!*" ſchreef de man er onder, wien de Redactie dezelve het eerst in handen gaf; en toen wij nog eenen anderen, die misſchien meer, dan de eerſte, Dichter is, over dezelve raadpleegden, ontvingen wij het ſtukje wederom met een: „ *non equidem invideo, miror magis!*" terug; en met dezelfde uitkomst ging het door een aantal handen. Allen verklaarden zich onbekwaam, om zoo velerlei en ongelijkſoortigs, en op zoodanig eene wijze, in eene Leerrede te vereenigen. Oordeelt dan zelve, Lezers!

Des Christens ware vreugd, naar 't heilig Bijbelwoord, te ſchetſen, is de bedoeling. Vóór deze opgave nog wordt, in eene vooraffpraak, de kracht van het Orgel geroemd, en in eene ſoort van inleiding de tekst, *taliter qualiter*, toegelicht. Nu volgt de lof der blijdſchap, en aanwijzing van het geluk van hem, die haar geniet. Dan treedt de zonde op, als der blijdſchap in den weg, en wordt de gewetensangst van den zondaar, en de hel en de verdoemenis, geteekend. Eene aanwijzing of betoog wordt hieraan geknoopt, dat al het goede, hetwelk de mensch geniet, van God komt; en worden wij geleid ter beſchouwing van Israëls togt door de Roode Zee, en Davids overwinning op Goliath, dien *grooten ſnorker* en reus; reizen voorts met de Joden naar en uit Babel, en worden dan, door het voorbeeld van een kind, hetwelk de geſchenken zijns

zijns vaders (*paard*, *trommel* en *musket*) vrijelijk zijnen speelmakkers toonen mag, gerust gesteld, dat wij de van God ontvangene weldaden mogen vermelden en aanwijzen; en nu wordt de leer der verlossing door Jezus Christus, van het Paradijs aan, opgehaald, en de daaruit volgende zaligheid, en het vrolijk voortgaan van deugd tot deugd, aangevoerd. (Dit schijnt zoo het hoofdbeloop; de Prediker volgt eene *methodus tecta*, en is dus hier en daar wat moeijelijk te volgen.) De *toepassing* wordt echter duidelijk aangemeld; zij heeft dezen loop: Dezelfde God, die Israël beweldadigde, bragt onze voorvaders van het *Heiden-* tot het *Christen-* en naderhand tot het *Protestantendom*; Hij bevrijdde ons in de laatste jaren van buitenlandsch geweld en overheersching, door onzen geliefden Koning, tot wiens lof, en tot lof van wiens kroost, het Orgel nu, *tot streeling van hart en oor*, eens WILHELMUS VAN NASSOUWEN speelt.

Na deze stichtelijke verpoozing van de Godsdienstige aandacht, *door dien liefelijken klank en dat heerlijk maatgeluid*, ontvangt de Gemeente eene, door het voorbeeld der oude Israëlieten aangedrongene, opwekking tot dankbaarheid en den lof van God, en om nu voortaan door het Orgel *liefdevlammen in de borst te doen wekken*, en de hoop der zaligheid te verlevendigen. In plegtige *aanspraken* ontvangen wij mede nog allerlei. Dezelve zijn gerigt aan den Hoogëdelen Heer *Gouverneur* van *Vriesland*, aan den Heer *Grietman* van *Hennaarderadeel*, en aan de *Bestuurders* van het *Kerkfonds*; voorts aan den Orgelmaker, die het kunststuk begon, en aan hem, die het heeft afgewerkt. Ten slotte volgt eene vermaning aan alle aanwezigen.

Reeds de titel vermeldt de bijzonderheid, welke wel niet buiten voorbeeld, maar echter uiterst zeldzaam en dus aanmerkelijk is, dat geheel de Leerrede *dichtmaat* is; en letterlijk is dit zoo, zonder dat zelfs de *gebeden*, het *Onze Vader* (hier tweemaal gevariëerd), *aanbeveling van de Armen*, *zegen*, ja zelfs het voorlezen

van den tekst (Ps. XXXIII: 1 en 2 in rijm) eene uitzondering maken: en het is eenigljk jammer, dat de opwekking tot zingen, hoezeer er bij herhaling gezongen werd, geheel ontbreekt; de Leeraar had anders de Gemeente eens kunnen laten *opſpringen* van vreugd; want een *dansje* onder den Godsdienst ware bij het WILHELMUS VAN NASSOUWEN niet onaardig geweest!

Wat de dichterlijke waarde betreft, zoo kunnen wij eene *vena poëtica* aan dezen Prediker niet ontzeggen; en als men eenen enkelen misſlag (b. v. het rijmen van *banden* op *planten* en van *klank* op *zang*, bl. 15 en 26) berispen wil, moet men edelmoedig opmerken, dat deze vlekjes ſlechts enkele zijn, en door het vinden van den dikwijls moeijelijken weêrklank, b. v. op IDSERT VAN EYSINGA in de woorden *Gods genaê*, en van JAN REINDERS RADERSMA in *lang hierna*, overvloedig vergoed worden.

Wij kunnen ons gemakkelijk verbeelden, hoe de Boeren van *Spannum* deze Leerrede, met dezelfde ſtomme verbazing, als het Orgel zelf, hebben aangegaapt. Maar, Heer Predikant! *Niſi utile est quod facimus, ſtulta est gloria!* En al ware het dan ook bij u, *ſponte ſua carmen numeros veniebat ad aptos*, enz. en al is dan ook, hetgene gij zeidet, op zich zelf nog al ſtichtelijk, wacht u voortaan, als wij u mogen raden, van ſpoortgelijke onvoegzame aardigheden, of aardige onvoegzaamheden. Waarlijk, de Christelijke leerſtoel en uw ambt zijn te eerwaardig, dan dat een verſtandig man met een: *o caput lepidum!* bij welk eene zeldzame gelegenheid dan ook, uwe Christelijke vergadering verlaten mag.

Lek-

Lektuur voor den beſchaafden Stand, beſtaande in Bijdragen tot de Geſchied-, Land- en Volkerenkunde, geſchiedkundige Anecdoten, enz. van Dr. G. W. BECKER, A. KUHN *en anderen, overgenomen uit het Berlijner Tijdſchrift*, Der Freimüthige. *Te Amſterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. *In gr.* 8vo. *VIII en* 275 *Bl. f* 2-12-:

Sedert eenigen tijd begint men, niet tevreden met ons rijp en groen uit *Hoogduitſche boeken* op te diſſchen, nu ook al *tijdſchriften* te vertalen; zoodat wij, als het zoo voortgaat, eerlang eenen vertaalden hadruk van het *Morgenblatt*, de *Zeitung für die elegante Welt*, een half dozijn Almanakken, en misſchien zelfs wel van den *Hamburgſchen Correspondent*, te wachten hebben. En toch is ons Land, naar evenredigheid zijner grootte, rijker misſchien dan eenig ander in veelomvattende Geleerden, in bekwame Letterminnaars, mannen, bij uitſtek in ſtaat, om voor het Publiek te ſchrijven. Maar ongelukkig verkiezen dit velen onzer bekwaamſte mannen — niet, en laten dus, in ſpijt der pogingen van vele oorſpronkelijke Schrijvers in de moedertaal, die den algemeenen leeslust niet geheel verzadigen kunnen, het veld open voor den drom der Vertalers, die ons, bij eenige goede produkten, met een' zondvloed van prulſchriften overſtelpen; althans met zulke werken, die een tamelijk bedreven Geletterde even zoo goed als de *Duitſcher* uit *Journalen* of Reisbeſchrijvingen kon bijeenrapen. Vandaar die ſtapel van werken zonder orde of plan, uit losſe brokken zamengeſteld, alleen geſchikt om de oogenblikkelijke leesdrift te verzadigen, en waartoe, zoo als gezegd is, de ultheemſche *boeken* niet meer voldoende ſchijnen, zoodat men ook hunne *Couranten* te baat neemt.

Wij willen hiermede niet zeggen, dat het voor ons liggende werk in den eigenlijken zin een prulſchrift is.

Maar de Vertaler herinnert ons in de Voorrede een dubbeltal voorloopers van dezen zijnen arbeid, door hem *Verpoozingen* en *Nieuwe Verpoozingen* genoemd, en *een' ruimen voorraad van aangename verrichtſelen* bevattende. Dus Romanlectuur uit Couranten! Dit werk is van eenen meer *ernſtigen* aard, zegt de Vertaler, en geſchikt voor *nadenkende* lezers. Nu! veel nadenken behoort er juist niet toe; maar het beſtaat toch uit *hiſtoriſche* feiten; of berigten uit vreemde landen, en heeft als zoodanig eenige meerdere waarde, dan al die ontelbare *zedelijke* of zedelooze verhalen en verhaaltjes, waarmede men den kostelijken tijd aan onze jeugd van beide ſekſen ontſteelt. Verreweg het grootſte gedeelte is den geſchiedkundigen reeds van elders bekend, en dus niet nieuw, hoewel voor den dagelijkſchen lezer niet onaangenaam, of geheel nutteloos. De helft des boeks bevat een verſlag van de heldendaden des beroemden *Albaniſchen* helds, die 24 jaren lang in de bangſte tijden *Europa's* voormuur tegen de *Turken* was, GEORGE CASTRIOTO, bijgenaamd SKANDERBEG, dat is: *Vorst* ALEXANDER (en dus niet, gelijk in het opſchrift ſtaat, GEORGE SKANDERBEG), en van de zeden van deszelfs landgenooten, de *Albanezen*. Dit verhaal ſchijnt uit goede bronnen geput. De andere ſtukken zijn onevenredig klein, bij dit vergeleken, en van zeer verſchillenden inhoud. ROUSSEAU, SAADI, HENDRIK IV, de Weduwe van ALEXIS, Zoon van PETER I. (Schoonzuster van Keizer KAREL VI, en echter de Vrouw van een' *Franſchen* Luitenant, met wien zij op *Mauritius* een' tijd lang doorbragt, en naderhand met een' even zoo onbekenden *Franschman* hertrouwde; eene weezenlijk belangrijke gebeurtenis), HANS STADE, een *Duitsch* Reiziger uit de 16de Eeuw, die in het grootſte gevaar was van door de Wilden te worden opgegeten, en ſlechts door hun bijgeloof in het leven bleef (een mede niet onaardig verhaal), *Meſopotamie*, *Mingrelie*, *Geneve*, het feest der *Schotirs* of wedloopers in *Perzie*, de moorendans der *Korſikanen*, de *Turk-*

Turkſche markten of *bazaars*, de banditen der *Ukraine*, behalve nog eenige kleinere vertellingen of aardrijkskundige trekken, — maken den inhoud van de tweede helft dezes boeks uit. Den geest van KOTZEBUE, die alles behalve een voorſtander van den Godsdienst was, waartoe men hem, na zijnen zekerlijk zeer ongelukkigen dood, heeft willen maken, — dezen geest herkennen wij in het ſtukje: *de Aardrijkskunde der eerſte Christenen.* Het ſtrekt, om eene hatelijke vlek van drieste onkunde op de eerſte belijders van het Christendom te werpen, uit hoofde der buitenſporige gevoelens van enkele Kerkvaders nopens de gedaante der Aarde; en men verzuimt niet, deze gevoelens bij de betere kennis van den *Heiden* PTOLEMEUS te doen afſteken. Dit is de ſtaatkunde uit de ſchool van VOLTAIRE en GIBBON. Waar zou het heen, indien men al de dwaasheden, door het brein van Wijsgeeren uitgebroeid, aan de Wijsbegeerte wilde te last leggen? En deze gevolgtrekking zou toch even juist zijn als die, welke de vierkante Aarde en het ſtevige Hemelgewelf aan de *Christenen, als Christenen*, toeſchrijft. Voor het overige *citeert* de Schrijver niet, vanwaar hij dit vertelſeltje heeft, denkende misſchien: Geen mensch zal dit in de folianten der Kerkvaders gaan opzoeken; die thans zekerlijk te weinig gelezen worden. Men voegt er den kwaadaardigen zet bij: *dat men uit den Bijbel alles bewijzen kan.* Het vertelſelmakertje moet den Bijbel ſlecht gelezen hebben; anders zou hij weten, dat de Bijbel niet alleen nergens van eene *vierkante* Aarde ſpreekt, maar dat zelfs JESAÏAS van den *kloot* der Aarde gewaagt (*).

Uit al het gezegde blijkt, dat dit boek voor een verloren uur niet kwaad, maar te oppervlakkig is, om er eenige *ſolide* geſchiedkennis uit op te doen. Op bl. 192 wordt *Nieuw-Holland* in of digt nabij *Louïſiana* geplaatst.

(*) Volgens VAN DER PALM, *cirkelvlak.*

De Moordenaar in koelen bloede en met overleg, en nogtans een man, die achting verdient. Eene ware Geſchiedenis, getrokken uit de nagelatene papieren van een Overledenen (*). *Uit het Deensch, volgens de Hoogduitſche Vertaling. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1819. *In gr.* 8vo. 195 *Bl. f* 1-18-;

De titel van dit ſtukje zal ongetwijfeld de nieuwsgierigheid naar den inhoud bij velen gaande maken, en wij hopen, dat daaronder niemand gevonden worde, voor wien het voorbeeld, hier geſchetst, *gevaarlijk* worden konde. De Nederduitſche Vertaler, dezelfde, vertrouwen wij, als de Drukker STEENBERGEN VAN GOOR, niet onbekend zeker met de rampen, uit het lezen van eenen *Werther*, eene *Nouvelle Heloïſe* enz. ontſtaan, heeft dezen *Moordenaar* niet zonder een kort, maar ernſtig Voorberigt ingeleid bij zijne Landgenooten, hetwelk veel zegt van hetgene wij anders bij onze beoordeeling zouden noodig achten op te merken, en alzoo met volle goedkeuring en lof voor het *onze* mogen aannemen. Dan, wij laten onbeſlist, of hij geenen meerderen lof bij zich zelven hebben zoude, indien hij, met terzijdeſtelling van alle uitzigt op voordeel, dit gewas van uitheemſchen bodem, welk misſchien een ſchadelijk onkruid zal bevonden worden, niet overgeplant had op vaderlandſchen grond. — Wij komen ter zake.

De Moordenaar, — *en nogtans een man, die achting verdient*, is eene uitdrukking op den titel, die wel het doel van deze Geſchiedenis uitdrukt, om de betamelijkheid (wij ſtellen dit woord met huivering ter neder) te doen gevoelen van eenen *moord*, bij drang van omſtan-

(*) Noch de Moordenaar, noch de Familie, noch de eigenlijke Uitgever worden genoemd.

ſtandigheden, geheel ten nutte van ongelukkige braven, ja als eene ſtraf der zegevierende boosheid, verrigt; maar tevens eene uitdrukking, voor ons eenigzins duister, wegens den onbeſtemden zin van het woord *achting*. Een man van de wereld immers, milder misſchien dan wij met zijne pligtplegingen, en het voor eene beuzeling houdende, dat een mensch, een fielt althans, uit den tijd geholpen worde, ontzegt voorzeker den Advocaat R., met menige begaafdheid toegerust, na lezing van dit *eenzijdig* verhaal, zijne *achting* niet. Hij zal hem, dat meer is, roemen wegens menigerlei kieschheid, en zijne zelfverloochening, die zich aan het Vaderland, en aan de liefde van eene PAULINA, voor altoos onttrekt, hemelhoog verheffen; deze vrijwillige verbanning het kenmerk noemen van *eene waarlijk groote ziel* (bl. 192), en tot wettiging van den moord zoodanig een offer voor dweeperij aanzien of overbodig keuren. Ook wij doen gaarne hulde aan den ijver des mans, om de Familie B., welke hij te laat leerde kennen, te herſtellen in hare eigendommen, bevorens den ſnooden Broeder en Voogd regterlijk toegewezen, na een pleit, waarin hij, door den ſchurk misleid, deszelfs zaak verdedigd had. Wij gevoelen volkomen den knellenden toeſtand, waarin zich de voorſtander van regt en braafheid bevond, wanneer hij de beſliſſende keuze deed, om al het geluk zijns levens voor anderen op te offeren. Wij zouden, dat meer is, onze volkomenſte *achting* door R. *welverdiend* rekenen, zoo wij den befaamden *Jezuitſchen* ſtelregel niet ten eenemale verfoeiden, maar, op voorgang dier Orde, het daarvoor hielden, „dat goedheid van oogmerken" (nimmer een voorwerp van menſchelijke beoordeeling) „elke daad, „elk middel regtvaardigen mogt." Doch, onder welken ſchoonen ſchijn die leere ons wordt opgedischt, zij is voor de maatſchappelijke veiligheid en orde verderfelijk, en verwoest dat *zedelijk* onderſcheid der dingen, welk, onafhankelijk van den *wil*, uit den aard en de betrekkingen der dingen vloeit, en de natuur ten on-

veranderlijken grondſlag heeft. Volgens dezen regel, is het een onſchendbare pligt, aan allen, zonder eenig aanzien des perſoons, *regt* te doen. Noch het beginſel van liefde kan ooit bevelen, eenen *derden* te verongelijken; noch deszelfs *onzedelijkheid* vermag iemand vrij te ſtellen, om te voldoen, wat hij aan zijnen vijand, of eenigen verſtokten booswicht, verſchuldigd is. *Moord*, derhalve, is de hoogſte gruwel, dewijl het *leven* alles inſluit, wat de mensch door gunst des Hemels bezit en het *zijne* noemt. *Moord* ſluit bovendien eene misdaad in tegen de Maatſchappij, welke zij, door ſtouten moedwil, van een of meer van hare leden berooft. Een *Moordenaar* dus, en nogtans *een man*, *die achting verdient*, zijn tegen elkander evenzeer botſende denkbeelden, als dat van *eenen nacht*, *waarin de zon ſchijnt*. Het meeste, daarentegen, wat ooit een *Moordenaar verdienen* kan, is *medelijden* of *vergiffenis*. Maar deze laatſte wederom laat zich buiten erkentenis van *ſchuld* eigenlijk niet ſchenken: en de Heer R., die, twintig jaren na den beganen *moord*, en op den oever van het graf, op grond der blijde gevolgen van dat gepleegde *kwaad*, zich zelven wegens dat *onregt* toejuicht, en het in zijne dwaling *eene goede daad* noemt, (bl. 190) toont hierdoor het nadenken en de waarheid te ſchuwen. Voor hem pleit dus alleen, bij ons, een hartelijk *medelijden*. Men gevoelt des, hoe zeer *eenzijdig* de inhoud van dit boek zijn moet, dat, uit eenen zoo vooringenomen' mond, des mans treurgeſchiedenis verhaalt. De *ſluikmoord* komt nergens uit in zijne affchuwelijke gedaante. Een opgelegd vernis doet hem miskennen. Door eene drogreden krijgt hij het voorkomen van eene bij de ondeugd *welverdiende ſtraffe*. En de *wetteloze* handel van R., die, met een hooggeſtemd zelfvertrouwen, als Aanklager, Regter en Beul optreedt, wordt verontſchuldigd. Naauwelijks ontdekt een oppervlakkig of door zijne belangſtelling verrast Lezer het lage der koele wraakoefening, die echter aan eigen huis, en bij een aangelegd afſcheidsmaal, onder

den

den ſchijn van gastvrijheid, haar ſlagtoffer te wisſer treſt, daar zij, vertredende al wat heilig is en regt, aan hetzelve den verraderlijken gifbeker toedient.

Voorzeker een Verhaal, dat derwijze de misdaad tooit in het kleed der onſchuld; dat eenen ſtervenden ſchetst, bij welken eene *kwade daad goed* heet, en daarbij de verzwarende omſtandigheden wel niet verzwijgt, maar als van geen belang doet voorbijzien, — zoodanig een Verhaal, zeggen wij, en herhalen dit, kan door ligtzinnigen misbruikt, of liever aangegrepen worden als een wapen tegen maatſchappelijke orde, rust en veiligheid. Zoo worden de SANDS gevormd! — Te meer daarom gevoelen wij ons verpligt, onze vermoedens tegen de waarheid eener Geſchiedenis van zulk eenen bedenkelijken inhoud geenszins te verhelen, en ook te dezen de getuigenis op den titel te wederſpreken. Onze Nederduitſche Vertaler ſchijnt zelf de *echtheid* des Verhaals als eenigzins wankel ſtaande beſchouwd te hebben; ten minſte hij beroept zich daaromtrent „ op den onopgeſmukten ſtijl, „ waarin het boekje geſchreven is." Wij betwisten hem geenszins eenen zoo vasten grond voor zijn gevoelen! doch wij vermeenen op onze beurt, „ dat de ongemeene zamen„ loop van omſtandigheden, die medewerken tot het beſluit „ en den ſluikmoord van R., offchoon geene derzelve zich „ volſtrekt onmogelijk voordoe, ons evenwel eene betere „ reden kan opleveren, om, wegens dat onwaarſchijnlijke „ der *geheele* Geſchiedenis, de echtheid des Verhaals, zoo als „ het luidt, in twijfel te trekken." Zelfs maken wij ons ſterk, om tegen het zwak bewijs, dat pleit voor de waarheid van deze Geſchiedenis, eenige verdachte plaatſen te mogen overzetten, waarvan wij, om ons vermoeden te billijken, deze en gene hier zullen mededeelen.

Met alles, wat wij in het vervolg aangaande GUSTAAF, en het vurige van zijne jeugdige inborst, vernemen, ſtrookt, onzes inziens, weinig, dat hij, die zelf, en in zijne teederſte betrekkingen, van zwaren kommer ontheven werd door het plotſeling ſterven van den gehaten Oom, op het affcheidsmaal niet eenigzins zich verried voor de aanwezigen, maar, gelijk wij bl. 21 lezen, „ het meest van allen getroffen „ ſcheen, ſprakeloos en met een doodbleek gelaat (een half „ uur lang) nevens het lijk zat, en de hand des ontzielden „ in de zijne hield." Of past niet deze beſchrijving beter

op eenen teederlievenden bloedverwant, aan welken zijn beschermer ontvalt, dan op den toestand, waarin G. zich bevond, dien wij ons voorstellen moeten ongeschikt om de rol eener geveinsde welvoegelijkheid te kunnen spelen bij dit voor hem ontzettend 'tooneel van *verlossing*. — Ook dunkt ons de brief van Mevr. B. aan haren Broeder, (bl. 73) wiens dubbelzinnige inhoud R. een rad voor de oogen draaide, eerder een kunstig verzonnen opstel, dan, gelijk men wil, toevallig alzoo van haar geschreven, of *echt*, te zijn. — Bezwaarlijk wederom laat zich onderstellen, dat R., toen hij zijnen voormaligen *Cliënt* op het diepst uitvorschen wilde, zonder eenige aanmelding bij dezen, ter kamer instormde, en (dit leest men bl. 92) „ hem vond, zittende voor zijne *secretaire*, „ met papieren voor zich, en eene lade geopend, waarin, „ behalve andere stukken, eene brieventasch (bl. 93) van „ groot belang; zoodat hij des Advocaats aandacht trok, „ naar gelange de *Cliënt* zich deswege meer verontrustte." Welk eene opeenstapeling van onwaarschijnlijkheden is ter bedoelde plaatse ons voorgelegd! Of leeft men dus gemeenzaam en overrompelend in de hoofdstad der *Deenen*? Zijn daar de oude bedriegers zoo zorgeloos, dat zij aan eenen Advocaat, door hen verschalkt, den toegang niet slechts verleenen, maar ook met hem in gesprek treden, zonder alvorens of dadelijk hunne *secretaire* en lade toe te sluiten? Nu, het is mogelijk; hier evenwel, te *Amsterdam*, heerscht bij dat slag van lieden een meer omzigtig wantrouwen. — Nog ongemeener evenwel vinden wij het verhaal eener dubbele braak, bij nacht door GUSTAAF vervolgens begaan aan gezegde *secretaire* en lade. Wij zijn, het is zoo, onderrigt, dat hij zijne kamer had in hetzelfde huis, waarin die was van zijnen Oom op eene lagere verdieping. Wij weten ook, dat hem, weinige oogenblikken vóór die onderneming, een *loopsleutel* van den huiswaard werd ter hand gesteld om zijn vertrek te ontsluiten, waarvan hij wederom *toevallig* den sleutel verloren waande. Maar het verhaal (op bl. 140) gewaagt niet, dat GUSTAAF, die slechts korten tijd geleden in de stad gekomen was, en zijne kamer (ook bij *toeval*, bl. 114) in één huis met den Oom gehuurd en betrokken had, bij voorraad eenig gereedschap kocht, waarmede hij in staat was zoo zacht die dubbele braak te verrigten, dat daardoor de oude niet uit zijnen slaap ontwaakte. Waarlijk, deze behendigheid en de bedoel-

doelde werktuigen laten zich eerder bij eenen ambachtsgezel, dan bij eenen jongen en braven Advocaat verwachten, gelijk wij ons GUSTAAF moeten voorstellen. Hier, derhalve, bij dit vobr de geschiedenis zoo zeer aangelegen voorval, blijft in het verhaal een raadsel over, dat ons voor de geloofwaardigheid ongunstig toeschijnt; terwijl die kleine onnauwkeurigheid een verzuim kenmerkt, waarop de Romanschrijver of Dichter, die kwalijk *alles* bezint, het meeste betrapt wordt.

Offchoon wij, onder eene tweede en nauwkeurige lezing, nog meer van *foortgelijken* aard opmerkten, achten wij het aangevoerde genoegzaam ter ſtaving, eenigermate althans, van ons vermoeden. Maar, voegen wij ten ſlotte hierbij, indien men dit ſtuk voor eene proeve van een weelderig vernuft had aan te zien, geſchreven met bedoeling, om eenigen *Moord, in koelen bloede en met overleg* begaan, op te hemelen en te regtvaardigen, dan verfoeijen wij eene vinding, die geenerlei nut, wel daarentegen het grootſte onheil, in de menſchelijke Maatſchappij kan ſtichten; dan zouden wij het werk, naar mate het beter werd uitgevoerd, te ſpoediger in de vergetelheid begraven wenſchen.

Lierzangen van Q. HORATIUS FLACCUS *in Nederduitſche verzen gebragt door* H. G. OOSTERDIJK, *in leven Med. Dr. te Amſterdam.*

(*Vervolg en ſlot van bl.* 612.)

Keeren wij tot HORATIUS weder, als hij verder zegt:

Scandit aeratas vitioſa naves
Cura: nec turmas equitum relinquit
Ocyor cervis, et agente nimbos
Ocyor Euro.

OOSTERDIJK:

Als wij ons naar zee begeven,
Straks klimt zorg op d'achterſteven.
Zorg verzelt de ruiterij,
Stijgt meê op, en blijft haar bij.
Zorg is ſnipper, dan de hinden,
Speller, dan de ſnelſte winden.

Wij

Wij hebben hier niets op aan te merken; alles is zoo juist en los, dat men, naar ons oordeel, bijna niet getrouwer en tevens naïver blijven kan; het *aeratas* misſen wij echter, gelijk ook *vitioſa*; beide heeft VAN WINTER behouden, die minder los de plaats van HORATIUS aldus heeft overgebragt:

De zorg ſtijgt ook in 't ſchip met koper zwaar beſlagen;
De inkankerende zorg rend in der ruitren rij,
Jaagt meer dan de oosterwolken jaagen,
En vliegt een' hertenſtoet voorbij.

Het is hier van belang, *aeratas* behouden te hebben, omdat de *roſtra*, voorſtevens, der Romeinſche ſchepen, met koper beſlagen, uitſtekende punten hadden, die de vijandelijke vermeestering en beklimming zeer moeijelijk maakten, en tevens de hoogſte ſterkte te kennen gaven. *Ingekankerde* behaagt ons niet zeer. Wij twijfelen, of dit hier de beteekenis van *vitioſa* wel zijn moge. IN *het ſchip* is hier niet juist, vooral wanneer men *aeratas* behouden heeft. Men heeft eene bijna gelijkluidende plaats als de onze, L. III. Od. 1. v. 37:

Sed timor, et minae
Scandunt eodem quo dominus: neque
Decedit aerata triremi, et
Post equitem ſedet atra cura.

Wie denkt niet bij beide plaatſen aan de woorden van onzen nooit genoeg gewaardeerden CATS, in het tweede Boek van zijn' *Ouderdom*?

De mensch wordt omgevoerd door veelderhande zorgen,
Ook dikmaals in der nacht tot aan den lichten morgen;
Geen ſchip en zeilt zoo ras, geen peert en is zoo ſnel,
Dat ooit ontvlugten zal het innig zielgekwel.

Bij deze beide plaatſen van HORATIUS denken wij daar aan twee afbeeldingen in de *Emblemata Horatiana* van den beroemden OTTO VÆNIUS, die, gelijk velen uit de ſchool van RUBBENS, bij veel kunstvermogen, weinig ſmaak bezat. P. 87 ziet men een Romeinsch ſchip, tegen welks ſteven de zorgen, afgebeeld als kleine duiveltjes, opvliegen; terwijl aan het ſtrand eene bende ruiterij rent, waarbij op den rug der rui-

ruiters, en op het achterſte deel der paarden gelijke geduivelde zwarte zorgen zitten en vliegen. Men vindt op p. 86 eene goede navolging van onze plaats van HORATIUS, door denzelfden VÆNIUS, luidende:

Geen menſch ontvlugt, zoo lang hij leeft,
De zorg, die altijd om hem zweeft.
Begeeft u op bezeilde ſchepen,
Beſchrijf het alleriſnelſte paard,
Gij zult ze ſtadig met u ſlepen,
Zij volgt u met een ſneller vaart:
Waarheen ge ook varen moogt of rijden,
De zorg blijft bij u te allen tijde.

Men heeft van o. VÆNIUS, ook van de voorgaande regels van HORATIUS, in dezelfde *Emblemata*, p. 99, eene daarop zinſpelende afbeelding, met eene navolging, p. 98, die inderdaad fraai is:

Wat ſchiet gij ſtaag naar ander deel,
En zoekt naar rust met groot gewoel?
Al rijdt gij over berg en dalen;
Al vaart gij over zee en zand,
Ze is niet dan in u, zelv' te halen;
Vergeefs verlaat ge uw vaderland;
Men moet van lucht niet, maar van zinnen
Veranderen, wil men rust gewinnen.

Dat er bij de plaats, *Non enim gazae &c.* mede een regt gedrogtelijk prentje is, behoeven wij niet te zeggen; men kan het zich ligt verbeelden, en anders vinden p. 85. Op p. 84 vindt men weder eene verdienſtelijke navolging.

De zorg, de kwelling van 't gemoed
Wordt door geen ſchat noch ſtaat verzoet.
't Omringen van veel hafſtaffieren
Noch rijkdom noch ontzagbre magt
Verjagen zulke monſterdieren,
Die Vorſten plagen dag en nacht.
Hoe groot men wordt, nog grooter zorgen
Zijn in een' hoogen ſtaat verborgen.

Dan,

Dan, het is meer dan tijd, tot HORATIUS terug te keeren. Wij komen nu tot regels vol van de edelste levenswijsheid:

Laetus in praesens animus, quod ultra est
Oderit curare, et amara lento
Temperet risu. Nihil est ab omni
Parte beatum.

OOSTERDIJK volgt het regt naïf aldus:

Die te vreden is, naar het valt,
Zorgt niet, wat nog komen zal;
Kan door gullen lach verzoeten
Bitterheên, die hem ontmoeten.
't Alzins zalig is hier niet.
Altijd, altijd schort er iet.

Wij noemen dit voortreffelijk; geen der edelste geesten zijn vervlogen; het verband tusschen taal en zin is volkomen behouden, en hoe moeijelijk was dit niet! Bij HORATIUS is *temperet* onnavolgbaar. Wanneer *lento*, een woord hier van de fijnste opmerking, niet liever door *stillen*, *zachten*, dan door *gullen* vertaald is, begrijpen wij wel: OOSTERDIJK volgde de lezing van sommige Handschriften, die *laeto* hebben, hetwelk, zoo om het voorgaande *laetus*, als om het meer schilderachtige *lento*, *langzame lach*, (wij zeggen *glimlach*) de ware lezing niet is. Dat BENTLEY *lento* in *leni* wil veranderen, is om de vruchtbaarheid van zijn verheven kritisch genie te toonen: was *lento* niet boven alles verkieslijk, dan ware *leni* zeker niet onaardig als plaatsvervuller gekozen. VAN WINTER, die ook deze plaats uitnemend heeft overgebragt, is het denkbeeld vrij wel genaderd door *zoet*, als hij zegt:

Gij, wel te vreên, vermijdt in 't middenst lot te dringen,
Gij, die door zoet gelach verzoet wat bitter smaakt,
In 's waerelds lotverwisselingen.
Niets is alom geheel volmaakt.

Niets bijzonders aan te merken hebbende, kunnen wij ons niet onthouden, om *mare saltuosum* hier een en ander toch bij te brengen; b. v. L. III. Od. 29. v. 41.

Il-

Ille potens sui,
Laetusque deget, cui licet in diem
Dixisse, vixi: eras vel atra
Nube polum Pater occupato.

en vooral bij de regels: *Nihil &c.*, omdat het Grieksch is, de woorden van THEOGNIS: (BRUNCKII, *Poet. Gnom.* Ed. 8°. 1784. p. 18.)

Οὐδείς τοι πάντ' ἐστὶ πανόλβιος

en EURIPIDES, door LAMBINUS aangehaald:

Οὐκ ἔστιν ὅστις πάντ' ἀνὴρ εὐδαιμόνει.

HORATIUS vervolgt:

Abstulit clarum cita mors Achillem:
Longa Tithonum minuit senectus.
Et mihi forsan, tibi quod negarit,
Porriget hora.

OOSTERDIJK:

Jong moest held Achilles sneven,
Tithon smartte 't lange leven.
Ik geniet voor mij misschien,
Wat ge u nooit vergund zult zien.

VAN WINTER:

De bukkende ouderdom sleet grijzen Tithon's krachten;
Achilles, wijd vermaard, wierd ijlings neêrgeveld;
'k Mag van den tijd wellicht verwachten
Iets, 't welk voorbij u heenen snelt.

Laat ons een en ander ten toets brengen. HORATIUS wil de stelling, dat niets in allen deele gelukkig is, door voorbeelden ophelderen. Hij kiest daartoe regt eigenaardig die van Achilles en Tithonus. De geschiedenis van den eersten en van zijn' vroegen dood is bekend. HOMERUS geeft hem daarom ook het bovengenoemde epitheton μινυνθάδιος, en zij-

ne

ne eigene moeder betuigde: Τοι ἄισα μινυνθάπερ, ὄυτι μάλα δήν. Om veel kennis uit te kramen, konden wij omtrent Tithonus verwijzen naar den geleerden Scholiast bij HOMERUS, *Il.* λ v. 1, en naar SERVIUS bij VIRGILIUS, *Æn.* L. I. v. 489; maar gemakkelijker is onder anderen over hem te zoeken in het *Dictionarium* van LLOYDIUS. Kort en goed. Omdat vrouw Aurora hem regt teeder beminde, zoodat ze den lieven Memnon baarde, kreeg hij, op zijn verzoek, een altoosdurend leven; maar alzoo verschrikkelijk lang oud, zwak en krom blijvende, en altijd langzaam uitterende, was hij maar regt in zijn' schik, dat hij in een' krekel veranderen mogt. De vlugge πόδας ὠκὺς en kort levende Achilles staat dus aardig over tegen den krommen, lang levenden Tithonus. De eerste was de beroemdste held; de andere een weinig beduidend, versleten minnaar, zich zelven en anderen tot last levende: had Achilles vlugge voeten en veel roem, hij had toch maar een kort leven; had Tithonus overlange levensdagen, hij miste roem en luister des levens. De woorden van HORATIUS, letterlijk vertaald, zijn deze: „*Een rasse dood* „ *nam den beroemden Achilles weg; een lange ouderdom heeft* „ *Tithonus verminderd, en misschien zal de tijd mij toebren-* „ *gen, wat dezelve u zal onthouden hebben.*" *Hora* voor *tempus*, naar het Griekſche ὥρα, *de tijd*, ook *een gedeelte van eenigen tijd, een jaargetij, een uur van den dag, een leeftijd.* De tweede regel van OOSTERDIJK drukt, onzes oordeels, niet uit het eigenlijk Latijn; *smartte*, staat hier niet bij HORATIUS. In *minuit* vinden wij iets eigenaardigs. Tithonus, bukkende en krom, werd, als ware het, kleiner en minder; het woord is dus regt schilderachtig, hetwelk VAN WINTER te regt in *bukkende* heeft willen behouden, voorzigtig tevens, in *sleet Tithon's krachten*, eene andere uitlegging van *minuit* volgende, waardoor het de kracht heeft van *verteren*. De laatste regels van OOSTERDIJK bevallen ons beter; schoon het *voor mij* overtollig is. „ *Iets, 't welk voorbij u heenen snelt*, is, naar onze gedachten, niet juist en gelukkig bij VAN WINTER.

Om den afstand, die er tusschen zich en den rijken Grosphus bestond, te doen gevoelen, en zijne eigene tevredenheid krachtig in het licht te stellen, eindigt HORATIUS aldus dezen voortreffelijken Lierzang:

Te

Te greges centum, Siculaeque circum
Mugiunt vaccae: tibi tollit hinnitum
Apta quadrigis equa: te bis Afro
Murice tinctae
Vestiunt lanae: mihi parva rura, et
Spiritum Grajae tenuem Camoenae
Parca non mendax dedit, et malignum
Spernere vulgus.

Greges; de rijkdom beſtond voornamelijk in landerijen en vee; ἄνδρες πολυβοῦται, *menſchen van veel oſſen*, zegt HOMERUS. Men denke maar om TIBULLUS, L. I. El. I. v. 2.

Divitias alius fulvo ſibi congerat auro,
Et teneat culti jugera multa ſoli.

Centum is een bepaald getal voor een onbepaald, een groot getal, *veel*. *Siculae*, omdat men in het vruchtbaar *Sicilië* de beste runderen had. Zie onder vele anderen VIRGILIUS, *Ecl.* XI. v. 23.

Mille meae Siculis errant in montibus agnae.

In plaats van het prozaïſche: *Gij bezit vee en paarden*, zegt HORATIUS hier regt dichterlijk: *Rondom u loeijen honderd koeijen, voor u briescht het paard.* *Apta quadrigis.* Tot de ſpelen en wedloopen werden de ſchoonſte en moedigſte paarden gekozen; de Romeinen hadden daar veel zorg voor, en ſtelden er hoogen prijs op. Men denke maar om L. I. Od. 1.

Sunt quos curriculo &c.

of nog liever om de regels van VIRGILIUS, *Georg.* L. III. v. 49:

Seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
Pascit equos.

Lanae voor wollen kleederen. *Afro*, Tyrisch. *Bis tinctae*; de Grieken zeggen in één woord δίβαφος, welk woord CICERO als Latijnsch opneemt, *Epist. ad diverſ.* L. II. Ep. 16. *Curtius dibaphum cogitet.* De wol werd tweemaal door het

purper gehaald. Vergelijk onder anderen HORATIUS, *Epod.* 12. v. 21.

Muricibus Tyriis iteratae vellera lanae

en TIBULLUS, Lib. IV. El. 1. v. 16.

Cui mollia caris
Vellera det succis bis madefacta Tyros

Murex, eigenlijk een schelpvisch of purperslak; het bloed of vocht van dezen visch gaf een heerlijk purper. *Rura* is hier *landgoed*. De *Villa Horatiana* is genoeg bekend. *Spiritus*, zooveel als *facultas poetica*; de *genie* van op Griekschen trant te dichten. Vergelijk PROPERT. L. III. El. 15. *in fine.*

Qualis Pindarico spiritus ore sonat.

Poetam quasi divino quodam spiritu inflari, vindt men onder anderen bij CICERO, *pro Archia*, C. VIII.—*Grajae.* De Grieken waren de voorgangers der Romeinen, en de meeste Latijnsche gedichten zijn, zoo niet navolgingen van het Grieksch, ten minste op Griekschen leest meestal geschoeid. HORATIUS zegt daarom, *Art. Poet.* v. 323.

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Musa loqui.

Vergelijk HORATIUS zelven, L. III. Od. 30. v. 13.

Dicar ——
Princeps Aeolium carmen ad Italos
Deduxisse modos.

Parcae, hier zoo veel als *fortuna*, *fatum. Non mendax.* Vergelijk *Carm. secul.* v. 25. *Parcae veraces*; hier: *die mij in mijne wenschen niet te leur stelt. Vulgus malignum*; *het slechte gemeen*, het gemeen, dat nijdig is, kwalijk spreekt en handelt. — Maar, ons alzoo toegevende in onzen lust tot ophelderen, zouden wij de vertalingen van OOSTERDIJK en VAN WINTER wel vergeten. Laat ons zien, hoe beide het voormelde hebben overgebragt.

Oos-

OOSTERDIJK:

Gij moogt honderd kudden tellen,
Die u blatende verzellen.
't Siciljaanſche rundervee
Loeit om u geſtadig meê.
Vlugge roſſen hoort gij brieſchen,
Die ten dienst uws rijtnigs wiesſen.
Wol, geverwd met purpergloed,
Dekt u, meer, dan ik, gegoed.
't Lot, dat zich niet laat weêrſtreven,
Heeft een landhoef mij gegeven,
Wel niet groot, maar ook er bij
Smaak in Griekſche poëzij.
't Doet mij, wat ik ook moog hooren,
Aan geen zot gemeen mij ſtoren.

De vertaling is los, en, gelijk OOSTERDIJK meestal en met veel verſtand doet, zoo gemakkelijk en voor den Hollandſchen lezer geſchikt, dat dezelve de natuurlijke gedwongenheid van alle vertaling ſchijnt te miſſen. Daaraan, echter, moeten wij ook hier weder iets opofferen. Het *blatende* is niet regt juist, en de woorden *geſtadig* en *meê* zijn overbodig; *bis* en *tenuem* hebben wij daarentegen vergeefs gezocht. De vertaling van *apta quadrigis* zal men zien, dat, naar onze uitlegging, niet volkomen de ware meening uitdrukt, evenmin als die van *non mendax*. *Spiritus* is niet *ſmaak*. In de laatſte regels is ook wel iets overbodig, b. v. *maar ook er bij*, hetgene ver van poëtisch is. Voor *los* hadden wij ook liever een ander woord. Het geheel, echter, bevalt ons wel.

Nemen wij nu voor het laatst in handen den HORATIUS van VAN WINTER; een boek, dat wij nimmer zonder eerbied voor dien braven, kundigen en vlijtigen man opvatten: hij heeft de voormelde plaats dus vertolkt:

Rondsom u loeit het veld door Sicielſaanſche koeijen;
Ik zie door wollig vee uw landpaleis omringd,
Uw kleed met dubbel purper gloeijen;
Uw vierſpan briescht, en trapt, en ſpringt.

Inſchiklijk, heeft aan mij de gunst der ſchikgodinnen
Een' weinig Griekſchen ſmaak van dichten toegedacht;
Zij doet me een kleine landhoev' minnen,
Waar ik het boos gemeen veracht.

Niet het *veld*, maar de *koeijen* loeijen; dat deze omzetting hier wat vrij en gewaagd is, zouden wij met grond durven beweren. *Uw landpaleis* is om het volgende *kleine landhoeve*; dit keuren wij niet af. Het *centum* blijven wij toch eenigzins miſſen; ſchoon, wel is waar, *omringen* een groot getal aanduidt. *Uw kleed met dubbel purper gloeijen*, is een regt fraaije, krachtige en juiste regel; *van* voor *met* zou de kracht miſſchien nog vermeerderen. Wij prijzen het: *uw kleed gloeit*, voor het flaauwere: *vestiunt lanae*; men mag het oorſpronkelijke, vooral in lierzangen, wel door een enkel woord, ook in vertalingen, nieuwen gloed bijzetten. De volgende regel: *uw vierſpan* enz., voor *apta quadrigis*, is krachtiger en ſchilderachtiger dan bij OOSTERDIJK, en laat meer ruimte voor beide opvattingen. Miſſchien laten zich de beide uitleggingen wel vereenigen; anders blijven wij, als een koppig *litterator*, bij ons gevoelen. Tegen de gewoonte van VAN WINTER, is hier de Latijnſche tekst vermeerderd; het doet echter hier geen kwaad. Ook hij vertaalt *ſpiritus* door *ſmaak*, maar voegt er *van dichten* te regt duidelijkshalve bij. Het woord *inſchiklijk*, vooral in het begin van een' regel, is noch zoetvloeijend noch poëtisch; ſchoon het denkbeeld van *non mendax* er vrij wel door is uitgedrukt. Op het overige hebben wij niets aan te merken, als zeer juist en gelukkig overgebragt.

Ziet daar dan, Lezers! onze geleerdheid, gelukkig of ongelukkig, zoo gij maar wilt, uitgekraamd! Ziet daar veel *gecommentarieerd*, maar ook veel *gedivagueerd*; dat is te zeggen, veel omgehaald, dat gemakkelijk kon achterwege gelaten zijn! Gij hebt nu zeker een' grooten dunk van onze geleerdheid; maar laat ons u in de ooren fluisteren, dat het maken van wijdloopige *animadverſiones* zoo veel moeite en kunst niet inheeft als het wel lijkt, mits men van goede *editiones* of *dictata* voorzien zij. Één zaak, echter, dient er een weinig bij, die wij, om toch niet één woord te gebruiken, met drie, *tact*, gevoel, ſmaak, uitdrukken. Dit nu krijgt men zeker beter en vaster, door de Ouden, dan door la-

lateren te beſtuderen; waarom ook zelfs vertalingen of navolgingen, vooral zulke van regt kundige mannen als VAN WINTER en OOSTERDIJK, bijzonder aan te prijzen zijn voor hen, die het oorſpronkelijke niet verſtaan. Beider werken zijn voortreffelijk, en, ondanks onze *kritiek*, heerlijke proefſtukken van vlijt, ſmaak en kennis. VAN WINTER is naauwkeuriger, OOSTERDIJK losſer en bevalliger. De roem van den laatſten is door deze vertaling van HORATIUS te regt in waarde uitnemend toegenomen; en, ſchoon waar is, en waar blijft het gezegde van HUYGENS:

't Vertaalde ſcheelt zoo veel van 't onvertaalde dicht
Als 't lijf en ſchaduw.

is het toch ook waar, dat, om Lierzangen van HORATIUS zoo uitſtekend over te brengen, men een man moet zijn van hoogst zeldzame bekwaamheid, gevoed met de edelſte keur van vroegere en latere letterwijsheid.

Geſchiedenis, Verſchijningen en Voorſpellingen van JOHANN ADAM MÜLLER, *Landbouwer, op de Maisbacher heeve, twee uren van Heidelberg, ingevolge het echte Verhaal, door hem zelven gedaan, enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Druk. Te Amſterdam, bij* N. Geysbeek. *In kl.* 8vo. 69 *Bl.* f :-11-:

De lof, dien wij aan dit boekje geven kunnen, geldt eenzijlijk den Heer N. GEYSBEEK, *Boekverkooper op de Westermarkt over de Waag, No.* 23, die ons hier, niet alleen wat het door ons voor meer dan de helft verkorte titelblad betreft, maar door geheel het werkje en op iedere bladzijde, voorwaar geen wit papier voor ons geld geeft. Voor het overige vonden wij onze nieuwsgierigheid, welke het alleen was, die ons dit boekje deed in de hand nemen, maar weinig bevredigd; want de zoogenoemde reeds vervulde voorſpellingen van MÜLLER, waarvan het gerucht met zoo veel ophef ſprak, zijn, onzes inziens, van weinig belang; en dat alles alzoo door den man zelven verhaald en beſchreven is, moeten wij aannemen op de verzekering van zekeren zich noemenden WILLEM BERLIJK, wiens familie nog al uitgebreid

breid is, en onder welke het *nomen et omen* toch ook niet is boven iedere uitzondering. Maar wij willen de onderteekeningen van deze en gene ons door WILLEM EERLIJK hier medegedeelde verklaringen en brieven, derzelver echtheid enz. niet betwisten; en dan houden wij JOHANN ADAM MÜLLER voor eenen nijvereh, eerlijken, Godsdienstigen en eenvoudigen landman, die sinds 1806 zonderlinge verschijningen en openbaringen had of meende te hebben, en die zich van menig soortgelijk Profeet van den tegenwoordigen tijd hierdoor onderscheidt, dat hij, bij al zijne aanwijzingen uit en wenken op de H. Schrift, zijne kennis van de toekomst *niet* grondt op de gewijde Godspraken, maar eenigljjk op die hem gegevene mededeelingen door het Geestenrijk, welke hij nu eens wakende, dan weder droomende ontving, en welke, voor zoo ver dezelve dan vervuld werden, ja wel in deze of gene bijzonderheid eenigzins bestemder, echter doorgaans niets meer inhielden, dan den niet zeer veraf zijnden val van NAPOLEON, na zijnen Russischen togt, door groote en bloedige overwinningen der groote Mogendheden van Europa; het wederom uitbarsten van den oorlog na zijne verwijdering op *Elba*, en herstel en handhaving van den Christelijken Godsdienst. Uit hoofde dan van den bij deze verschijningen hem gegevenen last, ondernam MÜLLER eene langdurige en bezwaarlijke reis naar den Koning van Pruisen, en schreef, teruggekeerd, aan Zijne Majesteit onderscheidene brieven; terwijl hij in beide gezegden Vorst vooral moest opwekken tot het lezen van en het handelen naar zekere aangewezene hoofdstukken uit den Bijbel, en in een' zijner brieven hoogstdenzelven ook onder het oog brengt, dat sommige menschen in zijn rijk op zondag hun breiwerk in handen namen, en in het openbaar op straat zaten te werken, opdat het toch een ieder zien mogte, *hetwelk*, zegt MÜLLER, *een gruwel voor Gods aanschijn is.*

Wat van MÜLLER's verdere voorspellingen worden zal, met name: een nog aanstaande kortdurende oorlog, eene verdeeling van Frankrijk, vereeniging der Heidensche, Turksche, Joodsche en Christelijke Godsdiensten met elkander, en de stichting van de verbondstad, van welke, onder den naam van het *Nieuw Jeruzalem benevens den berg Sion*, ons hier de platte grond naauwkeurig gegeven wordt, en wat hij alverder meer of min duidelijk vooruit meent te zien, — dit alles, zeg-

zeggen wij, laten wij gerust over aan den tijd, en gelooven, omtrent den man en zijne vroegere en latere voorſpellingen, nagenoeg eenſtemmig te oordeelen met Zijne Majesteit den Koning van Pruisſen, vooronderſteld zijnde, dat deze brieven, zoo als die ons hier gegeven worden, echt zijn. Wij willen dezelve letterlijk afſchrijven, omdat men van dezelve met zoo veel ophef, als bewijzen van vertrouwen en goedkeuring, vooral in Duitſche geſchriften, gewag heeft gemaakt. Ziet hier dan deze brieven, alle onderteekend FRIEDRICH WILHELM, *Memel* 8 Jan. 1808, *Weenen* 29 Maart 1815, *Parijs* 15 Aug. 1815, en *Berlijn* 27 Oct. 1815.

„ Zijne Koninklijke Majesteit van *Pruisſen* doet hiermede „ te weten aan JOHANN ADAM MÜLLER, dat zijn berigt „ van den 3den dezer wel ontvangen is, en dat zijne daarin „ vervatte goede oogmerken niet miskend worden."

„ Ik vereere de Godsvrucht, welke J. A. MÜLLER ter „ ſtichting uit de H. Schrift weet te ſcheppen, en late op „ zijn ſchrijven van den 12den dezer zijner goede meening „ geregtigheid wedervaren."

„ Ik betuig hiermede aan J. A. MÜLLER mijnen dank voor „ den toegezondenen zegenwensch van den 4den dezer."

„ Ik dank J. A. MÜLLER voor zijnen gelukwensch, we„ gens mijne terugkomst in mijne Staten; doch moet hem „ voor het aanbod van een bezoek, voor het tegenwoordige, „ bedanken."

Sapienti ſatis.

De Graven van Hohenberg. Naar het Hoogduitsch van C. PICHLER, *geb.* VON GREINER. *II Deelen. Te Arnhem, bij* P. Nijhoff. 1818. *In gr.* 8*vo.* 583 *Bl. f* 4-16-:

Met regt prijst de Vertaler dezen Roman aan, wegens de kieschheid van voordragt, het getrouw bewaren der karakters, de ſchoonheid en menigvuldigheid der beelden, de zedelijke ſtrekking, en de belangſtelling, die al aanſtonds verwekt en ten einde toe bewaard wordt; en wij geven hem als Vertaler gaarne den lof van welvolbragte taak. Het tooneel der verzierde geſchiedenis is in het begin der veertiende eeuw, en zij verplaatst ons alzoo in dien vroegen tijd van ridder-

liefde, moed en trouw. De natuurtooneelen zijn uit de werkelijke wereld en naar het leven geteekend; het verhaal knoopt zich aan de wezenlijke geschiedenis van dien tijd, zonder dat ons een merkelijke *anachronismus* in het oog viel. De Roman maakt echter geene aanspraak op geschiedkundige waarheid. Wij vinden Herman, den jongen Graaf van Hohenberg, onbekend en als een' vondeling, in een klooster, na den val van zijn huis; ook daar is Agnes, zijne eigene nicht, in dezelfde omstandigheid. Hier begint de jeugdige liefde, wordt vroeg ontdekt en vervolgd, en toen de Graaf herkend was en zich door mannenmoed hersteld had in zijne vroegere regten, zijne getrouwe, steeds tegengewerkte liefde nu eindelijk nabij hare belooning was, en ook de laatste beproeving, het vermoeden namelijk dat Agnes zijne zuster was, eindelijk was te boven gekomen, stierf de ongelukkige held, wiens leven het toonbeeld van deugd, moed en teleurstelling was, aan zijne bekomene wonden. Niet minder roerend en treurig is het lot van de schoone en edele Elizabeth, en van des Graven dierbaarsten vriend, hem gelijk in deugd en moed, maar in zijne eerste liefde minder standvastig. Kortom, de geschiedenis eindigt niet, gelijk doorgaans bij iederen Roman, in gelukkige huwelijken; en, hoezeer men dit, uit hoofde van die standvastige gewoonte, anders vermoeden zou, tot zoodanig treurig einde werd de deelnemende lezer reeds lang voorbereid. Gaarne zeiden wij meer van dit kunstig en belangwekkend verhaal, dat bij den weemoed, waartoe het ons stemt, het hart door edele gevoelens gedurig verheft, en liefde en trouw en deugd en heldenmoed hoog waarderen doet; dan, ons beperkt bestek gedoogt dit, bij zoo veel voorraad, niet. Met het berigt van het uitsterven eindelijk van het beroemde Grafelijk huis sluit het verhaal: „ Zoo verdwijnt het eene geslacht na het andere; bouwvallen herinneren ons, dat dezelve eenmaal bestonden, totdat „ ook eens onze tijd is voorbijgegaan, en de naneef met „ even dezelfde aandoeningen de verwoeste woonsteden beschouwt, waar zijne voorvaders leefden."

De

De zelfwerkende Leerling, of tijdwinst in verlorene oogenblikken, ten dienſte der Scholen en Huisgezinnen. II Stukjes. Te Groningen, bij J. Kuipers, Hz. 1818. *f* :-12-:

Is het van belang, het kind in verlorene oogenblikken nuttig bezig te houden, en deze zaak, van wege de afwisseling, die het vordert, niet gemakkelijk; dit werkje geeft aan hetzelve eene geschikte leiding, waarvan wij inzonderheid dit als verdienste aanmerken, dat het kind op denkbeelden gebragt wordt, *hoe* zich bezig te houden, en het dus bij de aanwijzingen in dit boekje niet behoeft te laten. Nu eens moet het een voorstel zuiver taalkundig en sierlijk afschrijven; dan weder eene rekenkundige opgave op de lei of uit het hoofd oplossen; op eenen anderen tijd iets uit de spel- en taalkunde beoefenen, of eenige gemakkelijke vragen schriftelijk beantwoorden, een raadsel of charade oplossen; en eindelijk iets nuttigs van buiten leeren. — Wij noemen dit werkje eene bijdrage tot gemakkelijk onderwijs.

Herfstbloempje voor de lieve Jeugd. Door PETRONELLA MORNS. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1818. *In* 12*mo*. 160 *Bl. f* 1-:-;

Een tweede titel verandert het *bloempje* in eene *bloem*, en bestemt hetzelve tot een St. Nicolaas-geschenk. Niet beslissende, of het bloem of bloempje zij, zeggen wij alleen, dat de bekende Juffrouw MORNS, in den haar eigenen trant, lieve kinderen (van *tusschen de zes en tien jaren*, zegt de opdragt) hier, zoowel in poëzij als in proza, aangenaam bezig houdt, en dat het genoegen van zoodanige kindertjes door eenige gekleurde plaatjes nog wordt verhoogd; zoodat zij wederom bij ouders en kinderen dank verdient.

Zomerwandelingen van Vader Goedhart met zijne Kinderen; een Geschenkje voor de Jeugd. Door J. H. DU SART. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1818. *In kl.* 8*vo*. 128 *Bl. f* :-18-:

Dit boekje, met twee plaatjes behalve het titelvignet voorzien,

zien, kan men den kleinen gerust in handen geven, want het heeft een zedelijk doel, en, hoewel het niets nieuws, of dat bijzonder uitlokt, boven andere, bevat, zoo is het toch doorgaans in den goeden toon en onderhoudend geschreven; en, gelijk de schrijver wèl zegt, verandering behaagt toch altijd, en lokt den leeslust uit.

Almanak voor Liefde en Vaderland. Voor het Jaar 1820. Te Amsterdam, bij L. Portman *en* Beijerinck en Willemsz. 155 *Bl. f* 1-5-:

Die dit Jaarboekje geen voordeel toekent boven vele andere, zelfs van weidscheren tooi, kent hetzelve niet, of weet het niet te schatten. Het onderscheidt zich inzonderheid door oorspronkelijkheid, en had inderdaad niet noodig, om zich in het regte licht te stellen, zijne soortgenooten (zie de Voorrede) in de schaduw te plaatsen. De uitvoering is zindelijk, en de Plaatjes meestal welgekozen en fraai bewerkt. Maar het zijn de Verhalen inzonderheid, die, naar onzen dunk, dit alles, en ook de Dichtstukjes, overtreffen. Met name bevielen ons *De Coquette* en *Henri en Henriette*, het laatste echter een weinig avontuurlijk; en onder de Dichtstukjes onderscheidden wij PIETER DIRKSZOON HASSELAAR. Met één woord, het boekje verdient een langer bestaan, dan dat van eenen enkelen jaarkring. Het hebbe een ruim vertier!

Iets ter opheldering der Aanmerkingen van den Recensent van het tweede Deel der Verhandelingen en Redevoeringen van den Heer J. H. VAN DER PALM, *met betrekking tot hetgene zijn Hooggel. zegt, bladz.* 130, *over de Inleiding van wijlen* HENDRIK ALBERT SCHULTENS *voor deszelfs Vertaling van* het Boek Job, *en over deszelfs aldaar voorgesteld gevoelen nopens de echtheid der twee eerste Hoofdstukken van dat Boek.*

Volgens mijne eigene begeerte, en volgens de begeerte teevens van wijlen den Heer SCHULTENS op zijn doodbed, ge-

gelijk uit mijne voorrede voor het bovengenoemde werk, bladz. VI, blijken kan, de uitgave van hetzelve zullende aanvaarden, ontving ik, op mijn verzoek, van wijlen Mevrouw de Weduwe SCHULTENS, de ſtukken, welke de Heer SCHULTENS bij zijn leven tot de uitgave der vertaling van het boek Job had gedacht te gebruiken, te weten: 1) de vertaling met de aanmerkingen van Hoofdſt. III tot XXVIII, 2) eenige Latijnſche aanteekeningen over dat boek, 3) eene Latijnſche inleiding op hetzelve. Gelijk ik nu ſomtijds van deze Latijnſche aanteekeningen gebruik gemaakt heb in het *aanhangſel van eenige taal- en oordeelkundige aanmerkingen*, bij dit werk door mij gevoegd; zoo dacht ik ook vrijheid te hebben om gebruik te maken van de Latijnſche inleiding, welke mij met en bij de andere ſtukken werd overgezonden, zonder dat mij zelfs de geringſte wenk werd gegeven, dat dezelve, gelijk de Heer VAN DER PALM zegt, *uit oude papieren was te voorſchijn getogen, reeds lang door den Schrijver als een werk van zijne vroege jeugd ter zijde gelegd.* Ik kon dan reeds daarom van deze inleiding toen zulke gedachten niet hebben, als er de Heer VAN DER PALM van heeft, maar moest haar natuurlijk houden voor iets, hetwelk SCHULTENS zelf niet ongeſchikt geoordeeld had om er bij eene uitgave eenig gebruik van te maken. Ja, dat het geenszins zulk een door hem zelven ter zijde geſchoven ſtuk *van zijne vroege jeugd*, maar in tegendeel een voortbrengſel was van zijnen rijperen, mannelijken leeftijd, blijkt duidelijk uit eene aanhaling, welke men er in vindt van de Nederlandſche vertaling des oorſpronkelijk Hoogduitſchen werks van H. SANDER, *het boek Job ten algemeenen gebruike*, welke in het jaar 1783, het vier en dertigſte van SCHULTENS leven, is uitgegeven, en dus zeker niet in deszelfs *vroege jeugd*. De reden nu, waarom ik deze inleiding, vertaald, voor het werk geplaatst heb, was, omdat dezelve ten grooten deele was ingerigt ter verdediging der oudheid van het boek Job, en voornamelijk ook, omdat SCHULTENS er vrij uitvoerig de gronden in opgaf van zijn gevoelen omtrent de onechtheid van het eerſte en laatſte hiſtoriſche gedeelte van dit Bijbelboek, waaromtrent ik liefſt zijne eigene woorden wilde geven, dewijl ik er toen reeds zelf aan twijfelde; gelijk ik er thans reeds ſedert lang eenſtemmig met den Heer VAN DER PALM over gedacht heb.

Maar

Maar was dit dan werkelijk het gevoelen van SCHULTENS, *in den rijpen leeftijd zijner kennis en wijsheid?* Dit is eene vraag, waarop het hier voornamelijk aankomt. De Heer VAN DER PALM ſchijnt dit, zoo al niet te ontkennen, ten minſte in twijfel te trekken, wanneer hij zegt, bladz. 131: „Al hebben wij hier niet het gevoelen van „SCHULTENS in den rijpen leeftijd zijner kennis en wijs„heid, toen hij het grootſte deel van Jobs gedicht vertaal„de, het heeft zich nu echter in het bezit van zijnen naam „geſteld." Doch ik moet hierop aanmerken, dat SCHULTENS, volgens het pas door mij gezegde, dit gevoelen nog aankleefde ten minſte in zijn vier en dertigſte levensjaar, welke leeftijd toch buiten allen twijfel wel mag worden gehouden voor *den rijpen leeftijd der kennis en wijsheid* van elk eenen, die ooit op den naam van een kundig en wijs man aanſpraak maken kan, en vooral van eenen man, als SCHULTENS was, die zich *reeds in zijne vroege jeugd* zeer vele ſchatten van kennis en wijsheid vergaderd had. En hoe natuurlijk zoude men ook mogen denken, dat, indien hij, ſedert dien tijd, te dezen aanzien van gedachten veranderd was, hij ook de twee eerſte Hoofdſtukken zoude vertaald hebben? Althans mij is nooit iets van zulk eene verandering gebleken. Het is zoo; de Heer SCHULTENS heeft het onſterfelijk werk van HERDER over de Hebreeuwſche Dichtkunst, waarin het tegenovergeſteld gevoelen verdedigd wordt, niet aangehaald: doch dit kan evenzeer ten bewijze ſtrekken, dat HERDER, hoe hoog ook anders door hem geſchat, hem in dit ſtuk niet overtuigd heeft, als dat dit werk toen nog niet, gelijk de Heer VAN DER PALM denkt, tot zijne kennis gekomen was. Hoe dit zij; het door mij gezegde toont genoegzaam, dat het opgemeld gevoelen geenszins ſlechts het gevoelen van zijne vroegere jeugd, maar tevens ook van zijnen mannelijken leeftijd geweest is. Ook zie ik even weinig, als de Recenſent, hoe dit gevoelen hem eenigzins zoude hebben kunnen tot oneer ſtrekken; vooral, daar het overeenkwam met dat van zijnen onſterfelijken Grootvader.

Ik vond mij verpligt, om mij hierover eenigzins breeder uit te laten; dewijl het mij even diep grieven zoude, te boek te ſtaan als iemand, die meer of min de eer van mijnen onvergetelijken Vriend zou benadeeld hebben, als de Heer VAN DER PALM zegt, dat het hem grieft, dat men deze inleiding voor deszelfs vertaling van Job gevoegd heeft.

H. MUNTINGHE.

BOEKBESCHOUWING.

Geſchiedenis der Menschheid naar den Bijbel, door HERMAN MUNTINGHE. *XI Deelen.*

(*Vervolg van bl.* 633.)

[VIIde Deel.] Salomo's regering had den grond gelegd tot menigerlei bederf des Joodſchen ſtaats, en de ſcheuring was voorbereid. Jeroboam wist van de gunſtige omſtandigheden gebruik te maken, en onder hem ſcheuren zich tien ſtammen af. Deze ſcheuring was ten uiterſte nadeelig voor den Godsdienst en de welvaart des rijks. Maar Jehovah zond Profeten, en bewees in alle uitkomſten zijn welgevallen aan dengenen, die zijnen dienst handhaafde.

Rehabeam's pogingen, om de tien ſtammen te herkrijgen, mislukten, en Jeroboam handelde zeer ſlaarkundig, om dezelve onder zijn bewind te behouden, inzonderheid door de invoering van den runderdienst, over welken Jehovah zijn ongenoegen duidelijk openbaarde. Rehabeam ging weldra in de afgoderij nog verder dan Jeroboam; daarom werd hij ten Vazal van den Koning van Egypte vernederd, en het rijk ſlechts om David's wil voor volkomen' ondergang bewaard. Abia was niet beter dan Rehabeam; maar Aſa herſtelde den Godsdienst met moed. Na eene aanmerkelijke zegepraal over de Kuſcheërs ging dit bijzonder gemakkelijk, omdat zinnelijke volken de dienenswaardigheid eener Godheid boven andere naar derzelver overwinnende magt berekenen. Later week de Koning van zijne Godsdienſtigheid af, en werd daarvoor geſtraft.

In Israël was te zelfden tijde de uitwendige toeſtand, zoowel als die van Godsdienst en zeden, allerjammerlijkst, zoo door de gedurige omwentelingen in het rijk, als door het gedrag der Koningen; en onder de

regering van Achab geraakte dezelve nog meer bedorven, terwijl Elia de eenigſte was, die Achab openlijk durfde wederſtaan, en, ſchoon hij ſoms wel hevig genoeg werkte, echter juist de man was voor dezen tijd.

Ten tijde dat Israël in Achab een' der ſlechtſte Koningen had, bezat Juda in Joſaphat een' der besten, die Godsdienst en regt grondig herſtelde, en voor den bloei des rijks zorgde; ſchoon niet alle maatregelen, tot dit einde genomen, met het belang van den Godsdienst ſtrookten.

Ahazia regeerde ſlechts twee jaren over Israël, maar was niet beter, dan zijn vader Achab geweest was. Zijn broeder Joram, in tegendeel, was veel beter; maar de door dezen besten der Israëlietiſche Koningen opgewekte verwachtingen verdwenen weder na zijnen dood.

Joram, zoon van Joſaphat, Koning over Juda, liet zich door Athalia, dochter van Jezabel, van Jehovah's dienst aftrekken. — In dezen tijd valt het leven van Eliza, den leerling en opvolger van Elia. — Na Ahazia's dood laat Athalia, zijne moeder, al zijne kinderen ombrengen; maar Joas werd door den Hoogepriester verborgen, en na zes jaren tot Koning uitgeroepen. Hij regeert eerst zeer wel, maar begunſtigt later den afgodsdienst, en wordt door Jehovah geſtraft. Zoo ook Amazia. Azaria was zeer Godsdienſtig, maar bezondigde zich door ijdele zelfverheffing. Jotham's regering was Godvruchtig en roemrijk; maar zijn zoon Achaz was een der ſlechtſte Koningen van Juda, onder wiens beſtuur Juda zou vernietigd zijn, wanneer God het niet om David's wil in ſtand gehouden had. Hiskia deed alles tot zuivering van den Godsdienst, en poogt daartoe zelfs in Israël te werken; hetgene ook niet geheel mislukt. Jehovah zegende hem ook, en deed hem het juk der Aſſyriſche overheerſching afſchudden.

Jehu, Koning van Israël, verdelgde het geheele huis van Achab, ingevolge voorſpellingen desaangaande, en roeide voorts den Baälsdienst uit, maar bleef den runderdienst (dienst van Jehovah onder het beeld van een rund,

rond; naar Egyptiſche wijze) voorſtaan. Het rijk was onder hem hard aan het vervallen, en werd onder zijnen zoon Joahaz, ook voorſtander van gezegden dienst, nog meer verzwakt. Joas was beter, en behaalde verſcheidene overwinningen. Jeroboam verhief wel Israël's uitwendigen bloei, maar met Godsdienst en zedelijkheid bleef het even ſlecht geſteld. Jehovah liet het volk door verſcheidene Profeten vermanen. — Onder de volgende Koningen is alles oproer en verwarring, totdat, onder Hozea, Salmanezer het rijk van Israël innam, de inwoners gevankelijk wegvoerde, en daarvoor volkplantingen uit zijn gebied naar het land van Israël zond.

Onder Hiskia werd Jeruzalem door Sanherib benaauwd; maar Jehovah ſloeg zijn leger. Hiskia, rijk geworden door de geſchenken van naburige gelukwenſchende Vorſten; wordt hoogmoedig, en laat zich met de gezanten des Konings van Babel te zeer in; hetgene Jehovah mishaagt, die hem laat aanzeggen, dat eenmaal die Babyloniërs zijn huis en land den ondergang zouden berokkenen. Zijn zoon Manaſſe, door kwade raadslieden bedorven, dreef de afgoderij ten top; totdat Esarhaddon, Koning van Aſſyrië, hem gevangen zette, waar hij zich bekeerde, en na zijn ontſlag loffelijk regeerde. Zijn afgodiſche zoon Ammon werd, na eene tweejarige regering, omgebragt. Jozia, ijverig herſteller van den Godsdienst, had Sallum ten navolger, die, na driemaandſche regering, door Jojakim werd opgevolgd. Deze werd, met Pharao Necho, zijnen leenheer, door Nebukadnezar, zoon van den Koning van Babel, gevangen, later aan dezen ſchattingpligtig, viel van hem af, zag, op Nebukadnezar's last, zijn land geplunderd, en ſneuvelde, onder voorſpelde omſtandigheden. Onder Jojachin moest Jeruzalem zich aan Nebukadnezar overgeven. De door dezen aangeſtelde Koning Zedekia viel hem af, en in hem werd letterlijk de voorſpelling vervuld, dat hij in Babel komen zou, zonder het te zien; want Nebukadnezar liet hem,

alvorens hij hem naar Babel zond, de oogen uitſteken. De tempel en ſtad werden geplunderd en verbrand.

Men vindt in dit tijdvak het volk niet zedelijk verbeterd, maar bij alles beheerscht door zekere wulpſche loszinnigheid en overdadige pracht, en was er in hunne zeden veel ruwheid en onbeſchaafdheid. Achterlijkheid in kunſten en wetenſchappen in dit tijdvak laat zich zeer natuurlijk verklaren. Wat, het eene minder, het andere meer, bij de Israëlieten het meeste beoefend werd, waren de akkerbouw, de geneeskunst, de krijgskunst, de bouwkunst, de geſchiedkunde, de geſlachten tijdrekenkunst, de ſterrekunde, ſterrewigchelarij, en kunſten, die der overdaad in kleeding dienstbaar waren.

Onder alle ternederdrukkende omſtandigheden had de dichtkunst zich nog gehandhaafd. Schoon de Profeten allen dichters waren, zijn zij toch onderſcheiden in karakter als dichters. [Deze karakters worden in alle Profeten aangewezen.] Buiten de Profeten vindt men echter in dit tijdvak naauwelijks iemand, die zich in de dichtkunst beroemd maakte. Het was dus met de verſtandelijke beſchaving ſlecht geſteld; maar met de Godsdienſtige of zedelijke nog erger, en voornamelijk in het rijk der tien ſtammen.

De zedelijkheid zou dus in beide rijken wel zijn ondergegaan; maar God waakte, niettegenſtaande alle omſtandigheden, die zijn doel ſchenen te vernietigen, en maakte, door, juist uit ſtrijdige oorzaken, gevolgen naar zijne bedoeling te ontwikkelen, zijne magt zigtbaar. Inzonderheid was hij door Profeten werkzaam, wier hoogere zending met het geloof aan eene Godsregering over Israël ſtaat of valt. Zij waren middelperſonen tusſchen God en het volk, wier werk gewijzigd was naar de verſchillende behoeften der tijden, veel vooruitziende door eigene ſchranderheid, maar tusſchenbeide ook voorſpellende, wat zij niet dan door onmiddelijke Goddelijke openbaring weten konden. Gods wijsheid is kennelijk daarin, dat Israël meer Profeten gehad heeft dan Juda. Hunne Godsdienstleer ſtemt overeen

een met die van David en Salomo. Wat hunne zedeleer aangaat: daar, na de ſcheuring, de overgeblevene deugd de kiem van later Pharizeïsmus in zich bevatte, ijveren de Profeten tegen plegtigheden zonder hartedeugd, en zulks omdat de Heer daarvan afkeerig is, omdat deugd (dezen beweeggrond eischte de zinnelijke denkwijze) tijdelijken voorſpoed aanbrengt. Ook bouwen zij hunne zedeleer op de, meer heldere, ſchoon nog zinnelijke, vooruitzigten in de toekomst. Hunne ſchriften ademen zachtaardigheid en menſchenliefde, en kennen het ruwe *patriotismus*, dat b. v. in de Pſalmen te vinden is, niet.

[Buitengemeen ſchoon is de Heer MUNTINGHE in de opgaaf van de natuur der vooruitzigten, die de Profeten op het rijk van den Meſias hadden; en zijn volſtrekt redematig voorſtel doet al het onnatuurlijke uit de opvatting dier vooruitzigten verdwijnen. Eene beſchouwing van den ſtaat van beſchaving in dit tijdvak, bij door de openbaring niet beſtraalde volken, ſluit dit Deel.]

(*Het vervolg hierna.*)

Bijbel voor de Jeugd. Door J. H. VAN DER PALM. *VIIIſte Stuk. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1818. *In kl.* 8*vo.* 214. *Bl. f* 1-4-:

Dit ſtuk, behelzende Bijbelſche tafereelen uit den tijd der *Rigteren*, is ſpoediger in het licht verſchenen, dan wij, zoowel uit hoofde der bijzondere moeijelijkheid van dat gedeelte des Bijbels, als van de groote onderneming des Hoogleeraars eener verbeterde Bijbelvertaling, hadden durven verwachten. Mogelijk, echter, is het laatſte werk meer bevorderlijk dan hinderlijk geweest voor het eerſte, uit hoofde van derzelver onderling verband, en kunnen wij, ook voor het vervolg, eenen

wederkeerigen gunſtigen invloed van het een op het ander, zelfs in de gelukkige uitvoering, hopen.

Wij hebben in het onderhavige ſtuk, vooreerst, eene beſchrijving van den toeſtand des volks na den dood van Jozua, naar aanleiding van *Rigt. I* en *II.* Die toeſtand wordt, op eene den bevalligen Schrijver bijzonder eigene wijze, zoodanig beſchreven, dat de kundige man zoowel, als de geoefende jongeling, de beſchrijving met genoegen en nut zal kunnen lezen. Dezelve is eene natuurlijke inleiding tot de geſchiedenis der *Rigteren*, zoo als men dezelve gewoonlijk noemt. De Heer VAN DER PALM noemt hen liever *wrekers* of *handhavers van 's volks regten.* Dit waren zij inderdaad; ſchoon de oorſpronkelijke benaming, eigenlijk, in het algemeen, overeenkomt met die van *Regenten.* — Hierop volgt, in het tweede Hoofdſtuk, eene oordeelkundige beſchouwing van de daden der eerſte zoogenoemde *Rigteren*, van *Othniël* tot *Debóra*, volgens *Rigt. III—V.* Verſtandig en allezins voldoende is de opmerking omtrent den moord, door *Ehud* aan den Moabietiſchen Koning *Eglon* bedreven: „Bij zulke ondernemingen vraagt men zelden zich af: Is, hetgene ik doe, geoorloofd? Men volgt den innerlijken aandrang van pligt-(!) of wraakgevoel, en volgt dien, als ware het eene hoogere roeping. Zulk eene daad moet men niet uit de woestheid der tijden afleiden, of daarmede verontſchuldigen; want de geſchiedenis wijst hare gelijken aan in alle tijdperken, ook die der hoogſte en fijnſte beſchaving. En wanneer werd zij ooit met een gelukkig gevolg bekroond, dat de dader niet met eer en toejuichingen overladen werd, en voor een' held zijner eeuw gehouden?" Zeer voorzigtig is het opgemerkte betreffende *Jaël*, de moordenares van *Sifera*: „Wij weten niet genoeg van *Sifera*, om te kunnen beoordeelen, of hij niet een dier wanſchepſels was, tegen wie de geheele maatſchappij in oorlog moet zijn; wij weten niet, of *Jaël*, denkelijk eene Israëlietiſche vrouw van afkomst, geen bloed van een' dierbaren nabeſtaande op hem te wre-

wreken had, in welk geval list en verraad in het Oosten, nog heden, voor loffelijk worden gehouden: wij onthouden ons dus liefst van voorbarige veroordeeling, en verheugen ons, Israël van een' moedwilligen verdrukker bevrijd, en door zijnen dood en zijne nederlaag den weg gebaand te zien, om dat geheele Kanaänietische rijk, in het noorden van Israëls grondgebied, ganschelijk te verdelgen en uit te roeijen." Schoon en krachtig is, eindelijk, de vertaling van *Debóra's* lied. Op enkele plaatsen, echter, is dezelve ons niet zeer juist voorgekomen; zoo als, vs. 10, *zingt vurige klanken*, en vs. 12. *op, op, Debóra! vurig, vurig uw lied gezongen!* Behalve, dat dat *vurige* ons in die zinsneden, met name in de eerste, minder bevalt, staat er in vs. 10. eigenlijk *weidt uit*, en vs. 12. *op, op, Debóra! op, op; zing uw lied.*

In het derde en vierde Hoofdstuk wordt de geschiedenis van *Gideon* en van zijn geslacht behandeld, volgens *Rigt. VI—IX.* Volkomen keuren wij goed de verdediging van *Gideon*, die, eer hij 's lands vijanden aanviel, een dubbel teeken van God op een wollen vlies begeerde. „Men verbeelde zich toch *Gideon*, gelijk hij was, opgevoed onder afgodendienaars, uit zijnen aard niet hoog van zich zelven gevoelende, maar bescheiden, en naauwelijks kunnende gelooven, dat door hem zulke groote dingen geschieden zouden; dan zal men in dit alles iets onbeschrijfelijk natuurlijks, eenvoudigs en kinderlijks ontdekken, juist overeenkomstig den aard des persoons en den geest zijner tijden. Of indien er iemand is, wien ook dit nog niet voldoet, zoo verhindert ons niets om aan te nemen, dat *Gideon* dit dubbel teeken niet alleen of voornamelijk voor zich zelven begeerde, maar om de Hoofden der benden, die hij nu onder zijn bevel had, te overtuigen van de onbetwistbare Goddelijkheid zijner roeping om Israël te verlossen." — Daar dus hier en doorgaans, waar het te pas komt, de Hoogleeraar zich beijvert, om, van hetgene den schijn van vreemdheid heeft, reden te geven, verwonderde het

ons, bij het verhaal der afzondering van 300 mannen om de Midianieten aan te tasten, geene de minſte reden te vinden, waarom aan deze, die het water uit de beek ſlechts met de holle hand namen en aldus opſlorpten, de voorkeur gegeven werd boven het onvergelijkelijk grooter aantal van hen, die op hunne knien gingen liggen, om op de gewone wijze te drinken. De natuurlijkſte reden, die hiervan te geven valt, is, dat de laatſte toonden, meer hun gemak te zoeken, terwijl de eerſte meerder drift en hardvochtigheid lieten blijken. Dat ieder jeugdig lezer dit van zelven zou begrijpen, kunnen wij ons bezwaarlijk verbeelden, daar geleerde Uitleggers zelfs het hieromtrent niet eens zijn. — In dit zelfde gedeelte hebben wij zeer vernuftig gevonden de verklaring van den *Efod*, door *Gideon* vervaardigd en opgerigt van de gouden kleinooden, op de Midianieten tot buit gemaakt. Die *Efod* is, zoo als MICHAËLIS en anderen reeds dachten, *een met goud overtogen beeld*, doch, volgens de giſſing des Hoogleeraars, niet een ſtandbeeld ter Godsdienſtige vereering, maar een *borſtbeeld* of *buſte*, niet ten voeten uit, maar alleen zoo ver, als het opperkleedje, *Efod* genoemd, reikte, bijkans tot op de heupen, en misſchien eindelijk vertegenwoordigende den Engel, die aan *Gideon* verſchenen was en geplaatst op het altaar, waarvan melding gemaakt was *Rigt. VI:* 24. Dit komt ons, echter, grootſtendeels wat gekunſteld voor, en wij twijfelen, of men in dien tijd wel *borſtbeelden* of *buſtes* van dien aard bij de Israëlieten gehad hebbe. Zoo dit eenigzins waarſchijnlijk gemaakt kan worden, zouden wij evenwel dat gevoelen de voorkeur geven.

Van het vijfde Hoofdſtuk, behelzende *Jeftha's* daden en lotgevallen, volgens *Rigt. X—XII*, vergenoegen wij ons met een enkel woord op te teekenen, dat daarin allerwaarſchijnlijkst gemaakt wordt het gevoelen, dat *Jeftha* zijne dochter inderdaad ten brandoffer hebbe geofferd. — Meer zullen wij dienen op te geven uit de twee volgende Hoofdſtukken, waarin de geſchiedenis van

Sim-

Simſon behandeld wordt, volgens *Rigt. XIII—XVI.* Bij den aanvang derzelve bekent de Heer VAN DER PALM openhartig, dat er naauwelijks een zonderlinger verhaal in al de Bijbelſche boeken is, dan dat van *Simſon's* geboorte, leven, bedrijven en uiteinde; dat er tusſchen dezelve onderling een onoplosſelijke ſtrijd ſchijnt te zijn; dat men zich niet verbeelden kan, dat een man, zoo los van hoofd en hart, zoo ligt van zin, een van God verkoren, op eene zeldzame wijze aangekondigd, Israëlietisch held en wreker zou geweest zijn; terwijl daarenboven zijne daden bijkans alle geloof te boven gaan. Uit dat alles intusſchen, gelijk met grond wordt opgemerkt, kan men wederom opmaken, dat de Bijbelſche Schrijvers het karakter hunner helden niet hebben opgeſierd, maar hen juist zoo voorgeſteld, als zij het in de oude overlevering gebockt vonden. Bij het behandelen dezer geſchiedenis tracht de Hoogleeraar zich en zijne lezers op het regte ſtandpunt te plaatſen, om haar duidelijk en geheel over te zien, en hij neemt vooraf twee dingen aan: vooreerst, dat *Simſon's* geboorte waarlijk, op de allerplegtigſte wijze, als die van een groot, buitengewoon en door God uitverkoren perſonaadje, tot verlosſing zijns volks uit de magt der Filistijnen, is aangekondigd; en ten andere, dat de uitkomst niet heeft beantwoord aan de groote verwachtingen, die zulk een aanvang ons heeft doen opvatten. Trouwens, zoo als zeer juist wordt opgemerkt, „Gods werk wordt menigmaal, onder het gehengen zijner Voorzienigheid, door menſchen bedorven. En waarom zouden wij niet op ſoortgelijke wijze over *Simſon* mogen oordeelen? Dat een Engel, vóór zijne geboorte, zijne hooge beſtemming aankondigde, en beval, dat men hem, van zijne jeugd af, aan God zoude wijden; dit behoorde deels tot de bijzondere huishouding dier tijden, en moest deels een middel zijn, om hem te meer naar het vervullen dier beſtemming te doen ſtreven. Maar daardoor werd niet *noodwendig* voorgekomen, dat zijne ouders zijne opvoeding verwaarloosden, en dat hij zelf,

te veel toegevende aan zijnen losſen en wuften zin, wel het oogmerk van God niet verijdelde, (want dit is den ſterveling onmogelijk) maar nogtans door eigene ſchuld niet werd, wat hij, door eene betamelijke aanwending der aan hem geſchonkene gaven, had kunnen en moeten worden." — Volkomen doelmatig is ook het opgemerkte betreffende *Simſon's* ligchaamskrachten, dat dezelve gepaard gingen met eene ſtoutmoedigheid, die geene gevaren kende, in het volle vertrouwen harer zelf-genoegzaamheid, en dat er bij hem nog eene hoogere geeſtdrift bijkwam, ſteunende op zijne wijding aan God en zijne beſtemming van de geboorte af. „ Zulk een mensch moest een' ſchrik inboezemen, waarvan men zich naauwelijks een denkbeeld kan maken. En het is nog heden waar, dat menſchen, die bekend ſtaán voor buitengewone krachten te bezitten, veel minder eigenlijke kracht noodig hebben, om anderen te vellen, dan zij, van wie men dit niet weet of vermoedt, en die daarom veel heviger tegenſtand vinden. *Achilles*, alleen, het ganſche Trojaanſche heir op de vlugt jagende, is geen ongeloofbaar verſchijnſel." — Eindelijk, om dit ééne nog kortelijk over te nemen, moet men bij *Simſon's* daden zich nog iets voor den geest brengen. Hij had een' ingekankerden haat tegen de Filiſtijnen met de moedermelk ingezogen, en meende, dat, om dien haat te koelen, alles hem geoorloofd was. Nogtans wilde hij altijd eenige aanleiding er toe hebben; en die aanleiding zocht hij dan dikwijls zelf op. — Deze algemeene aanmerkingen verſpreiden reeds zeer veel licht over de gehgele zonderlinge geſchiedenis van *Simſon*, die ook in de bijzonderheden, overeenkomſtig den aard der zaken, zoo wordt voorgedragen, dat de eer des Bijbels niet weinig, bij onbevooroordeelden, geacht kan worden bevorderd te zijn.

Nu volgen nog twee Hoofdſtukken, namelijk het achtſte, over den burgerlijken en zedelijken toeſtand der Israëlieten ten tijde der *Rigteren*, volgens *Rigt. XVII—XXI*, en het negende of laatſte, behelzende een tafereel

reel van huisselijke deugd uit dien zelfden tijd, volgens het boekje van *Ruth*. Beide leveren een treffend contrast op, en worden met denzelfden smaak en keurigheid behandeld. Over het geheel genomen bekennen wij ten slotte, dat de waardige VAN DER PALM niet alleen aan onze verwachting in dit geheele stuk beantwoord, maar dezelve in verscheidene opzigten overtroffen heeft.

HENRICI CAROLI VAN DER BOON MESCH Responsio ad Quæstionem Botanicam &c. &c. Of: *Prijsverhandelingen over het verband tusschen het zamenstel en de gedaante der Planten, en over den invloed van het licht op de vorming van derzelver naaste bestanddeelen; bekroond door de Faculteit der Wis- en Natuurkunde te Leyden*, 8 *Febr.* 1813.

Van hoogstbelangrijken inhoud zijn de twee prijsvragen, waarvan de beide welbewerkte antwoorden voor ons liggen. Zij zijn belangrijk, niet slechts omdat zij de bevordering eener wijsgeerige plantenkennis ten doel hebben, maar tevens als bijdragen tot die voortreffelijke wetenschap des levens, die, niettegenstaande de loffelijke proeven van verdienstelijke Natuuronderzoekers, nog steeds ontbreekt, en niet dan door de vereenigde pogingen van vele Geslachten, in den echten geest van waarneming werkzaam, kan worden daargesteld. Welkom is ons elke poging tot die grootsche onderneming; welkom waren ons daarom ook deze gewigtige vragen en des Schrijvers arbeid, door de beroemde voorstellers den prijs der eere waardig gekeurd. De eerste der gemelde vragen betreft het verband tusschen den bouw en de bewerktuiging der planten en haren uitwendigen vorm en gedaante, de tweede den invloed van het licht op de vorming van derzelver naaste bestanddeelen. De beantwoording van beide vragen

is

is het onderwerp der beide bekroonde Verhandelingen, die zoo zeer verdienen algemeen bekend te zijn; en het is om dezelve allen Natuurkenners aan te bevelen, dat wij er een kort verflag van geven zullen, genoegzaam om het plan van behandeling en des Schrijvers bevoegdheid tot dezen arbeid te leeren kennen.

De eerfte vraag is deze: welk is het verband tusfchen het inwendig zamenftel der planten en haren uitwendigen vorm en gedaante? — Na eene uitvoerige ontleedkundige befchouwing der planten, waarbij tevens aan de verdienften der voornaamfte Schrijvers over dit onderwerp wordt hulde gedaan, toont de verdienftelijke Schrijver, hoe al de zamenftellende deelen der planten tot weinige gronddeelen herleid kunnen worden, uit welke al de verfchillende werktuigen der planten ontftaan, en hoe alzoo ook de gedaanten der planten tot enkele hoofdvormen kunnen worden teruggebragt; terwijl beide bewerktuiging en vorm der planten zich door hunne eenvoudigheid van de bewerktuiging en vorm der dieren onderfcheiden, waarvan hij de voornaamfte reden met regt in het gemis der werktuigen van beweging en gevoel meent gevonden te hebben; welk gevoelen hij met voorbeelden uit het dierenrijk opheldert, die van zijne kunde ook in dit gedeelte der natuurkennis getuigenis dragen. Onder de voornaamfte oorzaken van het verfchil der planten telt onze Schrijver de ftandplaats, die zij in de natuur bekleeden, en hare wijze van beftaan, hare levenswijze; vandaar het verfchil tusfchen land- en waterplanten en die, welke koude of warme gewesten bewonen. Naarmate van al deze omftandigheden zijn zamenftel en gedaante gewijzigd. En hiermede komt de Schrijver tot het eigenlijk doel der vraag, namelijk het verband tusfchen zamenftel en gedaante. Dat verband toont hij in de eerfte plaats aan uit de overeenkomst der afgefcheidene beftanddeelen en hunner genezende krachten bij planten van één foort, geflacht of klasfe, welke eene overeenkomst van zamenftel aanduidt. Eene menigte voorbeelden wordt tot bewijs dezer

zer ſtelling aangevoerd, ook genomen uit die planten, welke, de overgangen van den eenen tot den anderen vorm daarſtellende, eigenſchappen en krachten bezitten, uit de vereeniging van beide zamengeſteld en van gemengden aard. Eindelijk brengt de Schrijver eenige voorbeelden bij, om het verband tusſchen zamenſtel en gedaante te verklaren. Van de eenvoudigſte vormen tot de meest zamengeſtelde opklimmende, toont hij, hoe elke verandering van zamenſtel eenen anderen vorm doet gehoren worden, en hoe, naar mate de ſtruktuur meer is zamengeſteld, ook de gedaante der planten in volkomene evenredigheid zamengeſtelder wordt, volgens eene vaste wet, niet alleen het geheel, maar ook allen deelen der planten voorgeſchreven. En vooral dit laatſte gedeelte getuigt van eenen geest, die in ſtaat is de natuur waar te nemen en te verklaren; eene gave, aan weinigen geſchonken, door weinigen naar waarde geſchat.

De tweede Verhandeling beantwoordt de vraag over den invloed van het licht op de vorming van de naaste beſtanddeelen der planten. Eenvoudig en duidelijk is de wijze, op welke de Schrijver dit belangrijk onderwerp behandelt. Hij ſtelt zich drie vragen voor, welker beantwoording in de drie Hoofdſtukken, waarin deze Verhandeling verdeeld is, gegeven wordt. I. Hoe ſchijnt het licht op de planten te werken, en op welken grond kan men beweren, dat het invloed heeft op de vorming harer naaste beſtanddeelen? II. Welk verſchil beſtaat er tusſchen de naaste beſtanddeelen der planten van die landſtreken, welke in meerdere of mindere mate aan het vermogen van het licht zijn blootgeſteld? III. Welk verſchil beſtaat er tusſchen de naaste beſtanddeelen van planten, in de ſchaduw en in volkomene duisternis levende? — In het eerſte Hoofdſtuk beſchouwt de Schrijver den invloed van het licht op alle ligchamen, en in het bijzonder op de planten en het plantenleven. Een ijverig voorſtander der Dynamiſche leer, de eenige, op welke alle echte theoretiſche ken-

nis der levende natuur kan gegrond zijn, toont de Schrijver aan, dat men het licht boven alles als levensprikkel te beschouwen hebbe, bewijst, dat de planten prikkelbaarheid bezitten, en noemt het licht als een der voornaamste vermogens om die prikkelbaarheid op te wekken, hetgene hij door voorbeelden, genomen uit het leven der planten in het algemeen, en in het bijzonder uit den sterken invloed van den lichtprikkel op de verschillende afscheidingen, opheldert. Daar nu de naaste bestanddeelen der planten uit die afscheidingen geboren worden, zoo volgt van zelf, dat het licht den aard en de natuur dier naaste bestanddeelen grootstendeels bepaalt en wijzigt. — In het tweede Hoofdst. wordt onderzocht, welk aandeel het licht aan de wording dier bestanddeelen heeft, of welke derzelve door het licht gevormd worden. De beantwoording dier vrage laat de Schrijver aan de natuur zelve over, daar hij zich vergenoegt met eene aanwijzing van het verschil der naaste bestanddeelen van planten, onder verschillende luchtstreken levende, voornamelijk van die der bewoners van het Noorden en Zuiden, aan de meest verschillende mate van licht blootgesteld. — Eindelijk in het derde of laatste Hoofdst. staat hij stil bij de veranderingen, welke de naaste bestanddeelen dier planten ondergaan, welke in de schaduw en in volkomene duisternis leven; en hier deelt de Schrijver veelvuldige eigene waarnemingen en proeven bij die van anderen mede, welke ook hier voor zijnen echten geest van waarneming pleiten. Het geheel wordt besloten met eenige korte resultaten, uit het verhandelde afgeleid.

En hiermede eindigen wij ons verslag van twee Verhandelingen, die den Schrijver eene eervolle plaats onder de verdienstelijke Mannen onzes Vaderlands hebben waardig gemaakt. Wij doorlazen dezelve met te meer genoegen, daar de geest van den onsterfelijken RUIGMANS er in ademt en leeft, en wij steeds met dankbare erkentenis ons eenen Man herinneren; die, bij het menigvuldige nut, door hem gesticht, ook daardoor

den

den dank des Nageſlachts verdient, dat hij zulke Leerlingen wist te vormen. Den Schrijver wenſchen wij alle aanmoediging op de baan der eere, die hij zoo loffelijk is ingeſlagen; terwijl wij verwachten mogen, dat hij, reeds viermalen als overwinnaar bekroond, lust en kracht zal gevoelen, om door grootere ondernemingen aan de uitbreiding der wetenſchappen, tot eer van zich zelven, tot roem zijns Vaderlands en tot nut van allen, te arbeiden.

Specimen Zoölogicum &c. (D. i. *Zoölogiſche Proeve, behelzende eenige, in het bijzonder beenkundige, Waarnemingen over den Kaſuar van Nieuw-Holland, enz. Door* P. J. I. DE FREMERY.) Traj. ad Rhen. apud *J. Altheer.* 1819. 8vo.

De opzettelijke beoefening der natuurkundige wetenſchappen, en daaronder ook de Natuurlijke Historie, reeds door CELSUS van zoo veel gewigts voor den Geneesheer gerekend, wordt onder ons nog zoo zeer verwaarloosd, dat elk voorbeeld van het tegendeel goedkeuring en aanmoediging verdient. Nog meer, wanneer het bewijs der gemaakte vorderingen tevens zoo vele waarde heeft, als het ſtukje, hetwelk wij nu voor ons hebben. Wij vinden daarin de naauwkeurige beſchrijving van het geraamte van een' nog zeldzaam beſchreven' vogel, gevolgd van eene leerzame vergelijking van hetzelve met dat van andere verwante vogelſoorten, en van eenige aanmerkingen, ſommige der zachte deelen betreffende. De jonge Schrijver dezer Proeve had daartoe aanleiding gekregen, doordien er zich in de rijke verzameling van den Heer VAN KLINKENBERG, te *Utrecht*, twee exemplaren, een mannetje en een wijfje, bevonden, welke hem gelegenheid gaven, het bijzonder maakſel van dit dier naauwkeurig te beſchouwen, en, voorgelicht door zijnen geleerden Vader, naar de re-

regelen der kunst te beſchrijven. Deze beſchrijving wordt door eene welgeſlaagde afbeelding opgehelderd. — Voor een uittrekſel is deze Verhandeling niet vatbaar; het veelvuldig belangrijke op te teekenen, laat ons beſtek niet toe. Wij moeten ons vergenoegen te zeggen, dat de Steller in zijne beſchrijving het eigenaardige in dien zonderlingen vogel zeer goed doet uitkomen, en de bijzonderheden van deszelfs zamenſtel juist beoordeelt; b. v. dat van het dijbeen, hetwelk in dezen Kaſuar met lucht gevuld kan worden, waardoor zijn loop verſneld wordt, terwijl de beenderen der bovenſte ledematen niet hol zijn, daar hij, niet vliegende, geene hulp tot zijne vlugt noodig heeft; den ſtand zijner vleugelen, met betrekking tot het zwaartepunt, enz.

Wij twijfelen geenszins, of elk, die dit boekje ter hand neemt, zal hetzelve met genoegen en nut lezen, en zich, met ons, verheugen in dit voortreffelijk voortbrengſel onzer Akademiſche letterkunde.

Jongſte en echte Berigten betrekkelijk Tombuctoo en eenige andere nog onbezochte deelen der Binnenlanden van Afrika, met eene Kaart, aanteekeningen, bijvoegſels en bladwijzer. Uit het Engelsch. Door H. VAN LIL, *Predikant te Schalkwijk. Te Amſterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1818. *In gr.* 8vo. *VI en* 353 *Bl. f* 3-5½:

Een *Amerikaansch* matroos, ROBERT ADAMS, ſchipbreuk geleden hebbende op de onherbergzame Noordwestkust van *Afrika*, wordt door de woeste bewoners der groote Zandwoestijn *Sahara* gegrepen, in ſlavernij weggevoerd, met hen op eenen ſtrooptogt naar den zuidelijken zoom dier woestijn aan den kant van *Nigritië* medegeſleept, aldaar door de *Negers* gevat, en naar de groote Stad *Tombuctoo*, het voorwerp van den weetlust van

van zoo menige latere Reizigers, (zelfs van PARK) die echter in hunne pogingen te leur gefteld werden, medegevoerd, had dus door een toeval gelegenheid, meer te zien, dan vele kundige, daartoe opzettelijk met vele hulpmiddelen toegeruste, *Europeërs*. Hij vond, dat *Tombuctoo* niet, zoo als men algemeen geloofde, eene *Moorfche*, maar eene *Negerftad* was, en in befchaving zoowel als in rijkdom verre af was van de hooge denkbeelden, die men daarvan, uit de oude berigten van LEO AFRICANUS, en losfe opgaven van lateren tijd, koestert. Dan, aan den anderen kant, werd hij in de vier maanden van zijn verblijf volftrekt niet beleedigd, en genoot bij dit goedaardige menfchenflag eene onbepaalde vrijheid, die hij weldra, door de aankomst eener kleine *Moorfche* karavaan, welke hem en zijne lotgenooten kwam *loskoopen*, deerlijk moest misfen. Met deze woeste *Mahomedanen*, in alle opzigten in menfchelijkheid beneden de *Negers*, moest hij nu ruim twee jaren de akelige Zandzee, zoo bar en woest als zijne geleiders, doorkruifen, gedurig van Heer verwisfelende, doch zonder verbetering van zijn lot, ja meer dan eens in levensgevaar, tot hij door de zorgen van den Heer DUPUIS, *Britsch* Conful te *Mogadore*, werd vrijgekocht, en zich naar *Cadix* begaf, vanwaar hij, na nog menigen lotwisfel, arm en berooid in *Engeland* kwam, aldaar door den Uitgever van het tegenwoordige verhaal werd gevonden, die zich, door een naauwkeurig onderzoek, van de waarfchijnlijkheid van het verhaal des Zeemans, en van deszelfs geloofwaardigheid, overtuigde. Deze geloofwaardigheid wordt zeer aanmerkelijk ondersteund door de bevestiging der meeste punten van zijn verhaal, fchriftelijk medegedeeld door zijn' bevrijder DUPUIS, wien een lang verblijf te *Mogadore* vele plaatfelijke kennis moest verfchaffen. De aanteekeningen van dien Heer, en die van den Uitgever, bij dit werk gevoegd, maken daarvan meer dan de helft uit, en deelen ons vele belangrijke bijzonderheden wegens het binnenfte van *Noord-Afrika* mede. Vooral

munt hieromtrent uit een bijvoegſel van den Heer DUPUIS over *de volksſtammen van westelijk Barbarijë*, die hij tot drie hoofdklaſſen brengt: de *Berebbers* (de nakomelingen der oude *Mauritaniërs* en *Numidiërs*) op de bergen in hutten, de *Arabieren* in de vlakte onder tenten, (beide weder in vele kleine ſtammen geſmaldeeld) en de *Mooren*, uit de beide vorige klaſſen, uit *Negers* en uit *Spanje* gevlugte *Mahomedanen* zamengeſteld, en bewoners van ſteden. De onverdraagzaamheid en Godsdiensthaat, vooral der *Arabieren*, is zoo hevig als die der *Spanjaarden* onder FILIPS II, en, zoo de hebzucht niet over hunne dweeperij zegeviert, is een Chriſtenſlaaf in hunne handen zeker van den dood. ADAMS zelf was daardoor meermalen veeg, en zag eenige zijner lotgenooten, door de ondragelijke mishandelingen, hun geloof verzaken. — Bij de *Mooren* heeft de omgang met de *Europeërs* deze vervolgzucht een weinig verzacht.

Daar *Tombucto* op den titel van dit werk, als het voorname onderwerp van hetzelve, geſpeld ſtaat, en den weetlust der meeste Lezers ook hoofdzakelijk zal gaande maken, zoo willen wij daarvan, ter proeve, eenige bijzonderheden doen kennen. Zij is niet die rijke ſtad, het middelpunt des *Afrikaanſchen* handels, welke J. VON MÜLLER nog voor eene *Karthaagſche* volkplanting hield, de hoofdmarkt van *Mooren* en *Negers*, zoo als zelfs PARK, volgens gebrekkige berigten, geloofde, maar een ongeregelde hoop huizen, of liever kleihutten of houten ſtulpen, van één verdieping, zonder ſtraten, wel de grootte van *Lisſabon* beſlaande, maar veel minder bevolkt. Eene rivier loopt langs dezelve *van het Oosten naar het Westen*, en ſchijnt zich, volgens den Uitgever, op eene of andere plaats ten Zuidwesten der ſtad, met den *Niger* of de *Joliba* van PARK te vereenigen. De inwoners zijn alle Heidenſche *Negers*. De *Mooren*, wel verre van Heeren der ſtad te zijn, mogen er zich niet eens in grooten getale vertoonen, en hebben geene Moskee. De ſlavernij is de zwaarſte ſtraf; men brengt er geene misdadigers ter dood. Het huis of

de

de hut des Konings is de ſtapelplaats der aangebragte goederen; van den handel zelven geeft ADAMS niet dan zeer oppervlakkige en gebrekkige berigten; ſtofgoud, ivoor, gom, *courles* of ſchelpen, ſtruisvederen en geitenvellen zijn de voornaamſte artikelen van uitvoer; de *Mooren* brengen er daarentegen tabak, buskruid, kleederen, zijden ſtoffen en aarden kruiken. Voorts is de voornaamſte handel in ſlaven. De Koning is niet veel beter gehuisvest noch gevoed dan zijne onderdanen. Koning en Koningin eten, met de vingers, eene ſoort van brij, met geitenmelk en — geitenhaar daarin. De veelwijverij heeft onder hen plaats, zoowel als bij de *Mahomedanen*. De omſtreken zijn vruchtbaar; doch men vindt er geene paarden. Eene afzonderlijke ſoort van kameelen, de *heiries*, veel vlugger dan de gewone, dient hiervoor tot vergoeding. De goede ADAMS vertelt ook wel eens grollen, zoo als van een dier als een groote hond, dat zijne prooi in een' zak op den rug draagt, en *ſtruisvogels* zoo groot als kalkoenen, die *in groote vlugten vliegen*. Onder de voornaamſte vruchten behooren de kokosnoten, vijgen en *ananasſen*, door den Vertaler verkeerdelijk, naar eene te letterlijke opvatting van het *Engelſche* woord, *pijnappelen* genoemd, en, wat nog erger is, in eene noot als de vrucht der *Pinus Pinea* beſchreven. PARK ontkent wel het beſtaan der ananas in *Tombuctoo;* maar een ooggetuige, die deze vrucht kennen moest, ſchijnt daaromtrent geloof te verdienen.

Dit werk heeft, bij al de daarin verſpreide belangrijke berigten, eene uitvoerigheid, die alleen aan de opgewekte belangſtelling in het lot van PARK, wiens hoofddoel ook de ſtreek van *Tombuctoo* was, kan worden toegeſchreven. De Vertaler had het dus aanmerkelijk kunnen bekorten; ſchoon wij zijner inrigting, om de talrijke noten onmiddellijk bij de daarmede overeenkomende plaatſen des verhaals te geven, verre de voorkeur geven boven die van den *Franſchen* Vertaler, welke tekst en noten afzonderlijk plaatst, waardoor men gedurig moet

naſlaan. Daarentegen geeft deze Vertaler eenige belangrijke aanteekeningen, onder anderen deze, welke voor de ſcheepvaart in die wateren van het hoogſte belang is, dat een ſterke ſtroom de ſchepen, welke op de hoogte der Noordwestkust van *Afrika* blijven, met geweld daarheen drijft, en in dit onherbergzame oord doorgaans ſchipbreuk doet lijden. Behalve vele andere voorbeelden uit vroeger' en later' tijd, dient ook de ſchipbreuk van ADAMS, en die van RILEY, (zie hieronder) daarvan ten bewijze. De *Franſche* Vertaler geeft dus den raad, ſteeds verre westwaarts, in de ruime zee, of op de hoogte der *Kanariſche* eilanden, te blijven.

Behalve den reeds gemelden misſlag, heeft deze vertaling er meer. Den brij van den Koning van *Tombuctoo* laat men opſcheppen in *een' houten dischl* (*dish*, ſchotel.) Op bl. 201 ſpreekt men van het *Turkſche* geloof, hetwelk zoo veel is, alsof men het Christendom het *Franſche* geloof wilde noemen. Doch dit kan eene fout van ADAMS zijn, waarin men met opzet de woorden des Zeemans heeft willen behouden. Op bl. 249 lezen wij *duidelijkheid*, waar *blijkbaarheid* (*evidence*) had moeten ſtaan. Elders lezen wij (bl. 253) den ſtootenden *Germanismus ontſpreken* voor *ontzeggen*. Ook is de ſtijl veelal moeijelijk, en wordt wel eens onduidelijk door het veelvuldige gebruik der *comma's*. Wij merken dit aan, omdat de drom van Vertalingen, die ons Publiek dag aan dag overſtroomt, hoe langs hoe minder kieschheid op taal en ſtijl ſchijnt te toonen. Wij willen dit echter geenszins in volle ſtrengheid op den Eerw. VAN LIL toegepast hebben; in tegendeel: wij toonen hem de gebreken aan, die zijne anders goede vertaling ontſieren. Er zijn er wel bij dozijnen, waarin ons dit door den overvloed dier gebreken niet mogelijk zijn zou; doch zulke Overzetters zijn ook voor geene teregtwijzing en verbetering vatbaar.

Ver-

Verhaal van het verongelukken der Amerikaansche Brik de Koophandel, en Beschrijving der groote Steden Tombuctoo en Wasanah; door Kapitein JAMES RILEY. *Uit het Engelsch. In twee Deelen. Iste Deel. Te Dordrecht, bij* Blusse en van Braam. 1818. *In gr.* 8vo. *VIII en* 306 *Bl. f* 2-8-;

Als een' tegenhanger tot de Reize van den Matroos ADAMS, laten wij die van den Kapitein RILEY onmiddellijk op dezelve volgen. Zij beschrijft toch dezelfde landen, de groote woestijn van *Afrika*, en hare zuidelijke en noordelijke zoomen in *Soudan* en *Barbarijë*, schetst dezelfde zeden van de ruwe, dweepzieke, inhalige en somtijds onmenschelijke *Arabische* woestijnbewoners, en schildert dezelfde rampen der slavernij van ongelukkige *Europeërs*, kort na elkander geleden. Doch in de beide verhalen zijn niettemin ook wezenlijke verscheidenheden. ADAMS is een onkundig Matroos; RILEY een wel niet geleerd, maar toch in zijn en verscheidene andere vakken welbedreven Zeekapitein. Vandaar moest het verhaal van den eersten door de pen van Geleerden gaan, welken het meest om de bevordering der Aardrijkskunde te doen was, die daarom ook weinig van 's mans persönéle gevallen verhalen, (schoon hij veel langer, dan RILEY, in de woestijn heeft doorgebragt) en zich meestal met *Tombuctoo*, of de Zuidergrens van het *Maroccaansche* Rijk, (het oudtijds zoogenaamde *Biledulgerod*, of het Dadelland) bezig houden. RILEY, daarentegen, verhaalt, met de geheele belangstelling van iemand, die uit de treffendste gevaren ontsnapt is, zijne wezenlijk aandoenlijke lotgevallen, en weet die zelfde belangstelling bij zijne Lezers op te wekken. Vandaar dat RILEY's Reize wegslepend de aandacht boeit: (zelfs een kind, een meisje van tien jaren, zeide tot den Rec., *dat zij er niet kon uitscheiden*) want het wekt algemeen menschelijke aandoenin-

gen op: medelijden met een' ongelukkigen ſchipbreukeling, door de ongehoordſte rampen vervolgd; bewondering van de gunſtige leidingen der Voorzienigheid, ook te midden der treurigſte uitzigten; gedurig aangewakkerde nieuwsgierigheid, hoe de zaak zal afloopen, en zelfs eene zekere kleur van het wonderbare, geheimzinnige, dat toch in elke menſchelijke borst eene zekere ſnaar opwekt, die men vergeefs zoekt weg te redeneren; verwondering over de mate van lijden, die de mensch kan doorſtaan; en eindelijk de genoegelijke overtuiging, dat, te midden der verachtelijkſte, ruwſte ſtammen, in de akeligſte lucht- en landſtreken, nog menſchelijkheid klopt in de borst zelfs van den tot Godsdienst- en vreemdelingshaat opgewondenen *Muzelman*. Doch, aan den anderen kant, bevat dit Deel, ten minſte voor de Aardrijkskunde, weinig of niets dan het algemeen bekende. Zelfs moet de opgave van de rigting der karavanen (veelal *Zuidoostwaarts*) eene misſtelling zijn; de koers kan veeleer niet dan noord- en ſomtijds noordwestwaarts geweest zijn. De berigten wegens *Tombuctoo* en *Wasſanah*, niet, zoo als bij ADAMS, door den Schrijver zelven, maar door zijnen meester en vriend SIDI-HAMET medegedeeld, zullen wij in het volgende Deel vinden.

Bezien wij den inhoud een weinig nader. Vooraf gaat eene korte, doch reeds belangwekkende levensſchets van den held des verhaals, Kapt. RILEY, dien wij daaruit als den zoon van zeer deugdzame, hoewel ſchaars bemiddelde, ouders leeren kennen, en tevens de inrigting vernemen der ſcholen in *Nieuw-Engeland*, (RILEY was te *Middletown* in *Connecticut* geboren) van welke de jongeling echter, door de eigenbaat der landlieden, bij welke hij uitbeſteed was, weinig voordeel genoot. De zeevaart was weldra zijn lust en zijn leven; en in de daartoe noodige kundigheden, zelfs in het ſchrijven, en in verſcheidene talen oefende hij zich zelven alleen. Van kajuitwachter klom hij op tot ſcheepskapitein, werd door de *Franſchen* genomen, in hun land opgebragt, waar hij twee jaren moest blijven, dien-

diende vervolgens ter verdediging van zijn Vaderland, en deed, na den herſtelden vrede, eene reis naar *Gibraltar*, en, vandaar wederkeerende, naar de *Kaapverdiſche* eilanden. Op deze terugreis ſtrandde hij, gelijk ADAMS en zoo vele anderen, op de noodlottige *Afrikaanſche* kust, waarheen de ſtraks gemelde ſtroom hem dreef. Hier bergde zich de manſchap met de boot, water en levensmiddelen aan land, doch werd door een' troep *Arabieren* weder naar zee gedreven, en, nadat zij verraderlijk den Kapitein aan land gelokt hadden, werd deze van zijn geld en van een' zijner makkers beroofd, dien deze woestaards vermoordden, dewijl RILEY ontſnapt was. Zij zwalkte daarop nog een' tijd lang in kunne ranke boot op Gods genade in zee, keerde eindelijk, door gebrek uitgeput, weder naar het naakte ſtrand van het onherbergzame *West-Afrika*, en meende hier, in de beklimming van ſteile rotſen onder de brandende keerkringszon, terwijl geen droppel water hun verdroogd gehemelte laafde, en er voor den honger niets was dan wat varkensvleesch, om den dorst nog meer te tergen, terwijl geen boom, geen heester hun eene ſchaduw, geen kruidje hun eene ligplaats boodt, het toppunt hunner rampen te hebben bereikt..... Zij bedrogen zich.

De mensch is voor den mensch het bitterst, zekerst kwaad.

zegt YOUNG met regt, en al het tot hiertoe geledene was ſlechts voorbereiding tot grootere rampen. Eene horde *Arabieren* der woestijn, aan welke zij zich in de wanhoop van honger en dorst overgaven, behandelde hen op de verſchrikkelijkſte wijze. Van alles beroofd, naakt uitgeſchud, moesten zij door het brandende zand, hetwelk de hitte der loodlijnige zon nog verdubbelde, zoodat hun vel letterlijk *gebraden* werd, op een' draf heenwaden, en de kameelen bijhouden, of op die dieren rijden, wier ſterke draf hun door het ſchaven de dijen openſcheurde. Aldus met wonden en builen bedekt, leden zij nog ſteeds den ondragelijkſten honger en

dorst, zelfs nadat zij van deze onmenschen verlost, en door den goedaardigen SIDI-HAMET gekocht waren; want de togt ging nu dwars door de groote woestijn naar *Mogadore* in het Rijk van *Marocco*, alwaar RILEY aan SIDI-HAMET beloofd had, dat iemand hem zekerlijk vrij zou koopen. Miste dit, zoo onderwierp hij zich aan de doodstraf. Maar zijn geloof aan de Voorzienigheid was niet alleen door eene bijna wonderdadige uitkomst, door windstilte in de boot na de schipbreuk, (bl. 50) maar ook door een' *droom* versterkt, dien hij voor voorspellend hield, welke ook naderhand bijna in alle bijzonderheden is uitgekomen, (bl. 97, 98) en waarin hij zijnen redder, *dien hij nooit te voren gezien had*, aanschouwde, en naderhand met verbazing herkende. Wij zullen ons wel wachten, hier een beslissend oordeel te vellen over de onmogelijkheid van zulke waarschuwende of bemoedigende droomen. Was er deze onmogelijkheid, zoo wisten wij ook met de geschiedenis van JOSEPH, en met vele andere gevallen in den Bijbel, en algemeen bekende onloochenbare gebeurtenissen, geen' raad. Liever zeggen wij met SHAKESPEARE: *Er zijn honderde dingen in den Hemel en op Aarde, waarvan onze Philosophie niets weet*, en wachten met diep ontzag de ontknooping van het raadsel onzes bestaans in de wereld der Geesten. Doch keeren wij tot RILEY terug.

Deze droom liet hem nimmer, zelfs in de wanhopigste omstandigheden, den moed geheel verliezen. Hoe meer zij ook den noordelijken zoom der woestijne naderden, te meer namen de kansen tot behoud des levens toe in getal. Doch nog steeds hadden zij voor gebrek, en nu ook voor andere zwervende horden, die hun te magtig waren, te vreezen. Akelige sporen der woestheid van het oorlogen in dit oord boden hun de puinhoopen eener weleer zeer bloeijende, nog onlangs uitgemoorde stad. Doch niet alleen in SIDI-HAMET, maar ook in SIDI MOHAMMED, RAIS BEL COSSIM (BEN COSSIM?) en MULEY IBRAHIM vonden zij *menschen*, in den

waren zin des woords, die hun de woestheid en onmenſchelijkheid hunner vorige Meesters, van SEID (SIDI's broeder) en den doortrapten SHEICK ALI, deden vergeten. Doch bovenal moeten wij de menſchelijkheid van den *Engelſchen Conſul* WILLSHIRE bewonderen, die, op de verpligtendſte wijze, voor een' geheel onbekenden *Europeër*, 920 *dollars* aan SIDIHAMET betaalde, op eene altijd onzekere kans tot vergoeding. (Eene dergelijke menſchelijkheid heeft ons de *Conſul* DUPUIS in de Reis van ADAMS doen zien.) RILEY zelf wekt onze achting en liefde door zijnen moed, zijne volharding, zijn vertrouwen op God, en zijne trouw omtrent de zijnen. Teeder vooral is het tooneel, waar hij, als een andere JUDA, zich aanbiedt levenslang ſlaaf te blijven voor eenen jongeling, het kind van zijnen besten vriend, hem door deszelfs weduwe als zijn eigen zoon toevertrouwd; — allertreffendst is ook de bemoediging, hem in een oogenblik van zwakheid gegeven door eenen braven *Mahomedaan*, den afgezant van zijn' redder, bl. 283. „ Wat! Durft gij „ de magt van dien God wantrouwen, die u zoo lang „ op eene inderdaad wonderbare wijze bewaard heeft? „ Neen, mijn vriend! De God van hemel en aarde is „ uw Vriend, en zal u niet verlaten, maar u, te zij„ ner tijd, in vrijheid ſtellen; — ons past het te zeg„ gen: zijn wil geſchiede! want God alleen weet, wat „ goed en best voor ons is. Allen zijn wij kinderen van „ denzelfden Hemelſchen Vader, die onze bedrijven „ ziet en onze gangen beſtuurt. Wij mogen Mooren, „ Christenen of Heidenen zijn, allen moeten wij zijnen „ wil volbrengen." Bij zulk eene taal denkt men aan de woorden van CHRISTUS: „ Er zullen velen komen uit het Oosten en Westen, en Zuiden en Noorden," en men herkent zelfs in den *Arabiſchen* woestijnier den ſtempel der menschheid.

Wij hopen eerlang van het tweede Deel verſlag te geven. Dit eerſte loopt tot RILEY's komst in vrijheid te *Santa-Cruz*.

Algemeene en bijzondere omſtandigheden van de aanmerkelijke Zonsverduistering op Donderdag den 7den September 1820. *Berekend en ontworpen door* J. P. BOURJÉ, *Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Middelburg. Met* 1 *Tafel en* 2 *Platen. Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1819. *In gr.* 8vo. 27 *Bl. f* 1-7-1

Onder den gelukkigen voortgang der wetenſchappen mag men veilig rangſchikken dien der hooge Wis- en Sterrekunde, als welker berekeningen van tijd tot tijd zoo omſtandig opgegeven, beproefd en door de uitkomst zoo vernaauwkeurigd zijn geworden, dat er thans geen twijfel overig blijft, om dezelve, zij mogen dan in weinige minuten verſchillen, als zeker aan te nemen. Bijzonderlijk bepaalde zich de aandacht der Geleerden tot de Zon- en Maan-eklipſen, als natuurverſchijnſelen, die doorgaans geacht worden eenen werkelijken invloed op onzen Aardbol en deszelfs dampkring te verſchaffen. De verdienſten van den beroemden LA LANDE zijn in dit opzigt bekend. Na hem heeft de Heer MAIJER eenige verbeterde Maanstafelen gegeven; en het is bij den arbeid van vele Geleerden onzes Vaderlands, dat de Heer J. DE KANTER, PHIL. Z., te Middelburg, eenige nieuwe *Ekliptiſche Tafelen* gevoegd heeft, die wegens haare naauwkeurigheid allen roem verdienen.

De Heer BOURJÉ, de berekening der Eklipſen volgens deze Tafelen ontwerpende, bepaalde zich voornamelijk tot de groote Zonsverduistering, welke op den 7den September 1820 zal plaats grijpen. Dezelve is gewis van een bijzonder belang, omdat zij zich, ſedert eenige jaren, niet zoo merkbaar en duidelijk ter waarneming voor ons Nederland vertoond heeft, en ook, bij gunſtig weder, wel niet, gedurende de ganſche tegenwoordige eeuw, zoo onderſcheidenlijk vertoonen zal. Hij bood dit werk aan het *Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen* te Middelburg; en dit aarzelde geenszins, om den Schrijver voor dezen zijnen arbeid, wederkeerig, den zilveren peerpenning aan te bieden, en deze waarnemingen als het 5de Stuk des IIIden Deels zijner Verhandelingen uit te geven.

De Schrijver maakte zijn meetkunſtig ontwerp voor de drie voor-

voorname ſteden onzes Vaderlands, Middelburg, Amſterdam en Groningen, en voorts ook buitenlands voor Göttingen en Petersburg; kunnende daaruit de phaſes voor andere plaatſen gemakkelijk afgeleid worden. Tot naauwkeuriger bewerking, verbeeldde hij de Zon als ſtilſtaande, en bragt de ganſche beweging tot de Maan over, die langs de kromme, in uren van 10 tot 10 minuten afgedeelde, lijn, over de Zon henen, haren ſchijnbaren weg neemt; trekkende verder door het middelpunt der Zon eene loodlijn, welke den vertikaal verbeeldt, en op deze laatſte regthoekig eene andere lijn of hoogte-cirkel, die altijd evenwijdig aan den horizon is: waardoor hij dus gelegenheid geeft, om alles behoorlijk af te paſſen.

Zeer uitvoerig en naauwkeurig tevens zijn de twee Platen, welke tot dit werkje behooren, als ſchetſende de eerſte de ringvormige verduistering, in hare verſchillende ſtanden, voor de vijf genoemde ſteden, van 12 tot 4 ure, en de tweede, in eene welbewerkte Kaart, al de landen der Aarde, alwaar deze Eklips, bij helder weder, zeer duidelijk zal kunnen gezien worden.

De aard dezes Tijdſchrifts laat niet toe, dat wij den Schrijver in al zijne berekeningen volgen. Alwie daaromtrent naauwkeurig onderrigt verlangt, moet het werkje zelf inzien. Wij geven alleen, ten flotte, uit de medegedeelde Tafel, het reſultaat op, dat de berekening voor Amſterdam betreft. Volgens dezelve, is deze algemeene Eklips, of voor de Aarde in het algemeen, als volgt:

Het begin, op den middag, waren tijd, ten 12 ure $43\frac{1}{2}$ min., alswanneer de eerſte raking der randen van Zon en Maan, ten westen van Zons-toppunt, op $56\frac{1}{4}$ graden, geſchiedt.

Het midden, of de grootſte verduistering, bij den kortſten afſtand der middelpunten van Zon en Maan, van 1 min. 20,6 ſec. ten 2 ure 12 min. en de grootheid der verduistering 11,1 duim.

Het einde, waarbij de laatſte raking der randen, ten oosten van het toppunt der Zon, op $91\frac{1}{2}$ graden, geſchiedt, ten 3 ure 35 min.

Wij vereenigen gaarne onzen dank aan den geleerden Schrijver met dien des Zeeuwſchen Genootſchaps, dat zich bijzonderlijk beijvert om den luister en bloei der wetenſchappen allezins te vermeerderen.

Wat

Wat is waarheid? wat moet men vreezen? wat mag men nog hopen? Of de Omwenteling in Nederland, van 1813, *onpartijdig beſchouwd, in de daar van verwachte en tot hiertoe verkregene gevolgen. Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1819. *In gr.* 8*vo.* 139 *Bl. f* 1-5-:

Het kan niet hebben gemist, of een boekje met zoo veel belovenden titel, al bij tijds aangekondigd, moet veel navraag en aftrek hebben ondergaan. En vóór, ja ook nog ná de uitgave, zullen welligt velen bij zich zelve gedacht hebben: *wat is het ware doel? wat moet men vreezen? wat mag men hopen?* ten aanzien van dit nieuw politiek-commercieel geſchrift. Doch wij mogen van den uitgever, in dit geval, geene bloote boekverkoopers-ſpeculatie onderſtellen. En de ſchrijver verzekert ons, dat hij, als een onafhankelijk man en handelaar, geene reden heeft, om het Gouvernement te vleijen, en op eenige wijze in deszelfs plans behulpzaam te zijn. Het oogmerk is dus zeker goed. Zoo genegen als de man is, om alles in de beste plooijen te leggen, en althans de Ministers, zoowel als den Koning, van alle blaam vrij te pleiten, zoo gunſtig verdient hij zelf beoordeeld te worden, ten aanzien van de meening. Ja zelfs hebben wij al vermoed, of hij ook de anti-ministeriéele zijde, in zijn harte, even vurig voorſtond als de bewuste briefſchrijver en zijne vrienden, en of hij het ſlechts over eenen anderen boeg wendde, om de gewenschte kust te bereiken; volgens den regel, *een goed woord vindt ligt eene goede plaats*, de zachte, indringende, ond-Franſche welſprekendheid te hulp roepende: want, in de ſlotſommen, die hij als voorſtellen ter verandering in de beſtaande wetten levert, ſchijnt hij al zoo verre niet van het ſpoor, dat andere beſtrijders van dezelve wenschten gevolgd te zien. Hoe dit echter zij, wij willen geenszins ontkennen, dat het ſtuk zeer wel geſchreven is. In hetgene hij zegt, om de hevige ontevredenheid van ſommigen neêr te zetten, is ook veel waars, misſchien nog meer dan nieuws. Althans de meeste bedenkingen hoorden wij ſedert lang in gezelſchappen, door bedaarde en onpartijdige lieden, maken. Doch of het een en ander niet wat te hoog aangeſlagen zij — b. v. de groote verwachtingen, algemeen

van

van de omwenteling gekoesterd? Of ook de redenering, dat de Ministers nooit anders dan het beste konden bedoelen, volkomen menschkundig en overeenkomstig de uitspraak der geschiedenis is? Of zelfs de verschooning, voor Z. M. bijgebragt, dat Hij in de eerste aandoening meer zou belooft hebben, dan hij naderhand houden *kon*, regt steek houdt? Deze zijn vragen, bij welke men misschien het hoofd zal schudden. In het algemeen schijnt de schrijver (indien namelijk onze boven geopperde stelling van slimme vermomming niet gegrond zij) tot diegene te behooren, welke uitermate bang voor nieuwe tweespalt en onrust in het land zijn. Het is zeker regt ezelachtig, zich tweemaal aan denzelfden steen te stooten; maar het is niet minder gevaarlijk, door *Scylla* te vermijden, *Charybdis* in de kaken te vallen. Eene Perzische alleenheersching en eene Atheensche volksregering zijn de twee uitersten, tusschenwelke wij, zoo mogelijk, moeten doorzeilen. Welke van beide het ergste is, zij daargelaten; maar een bedaard en handeldrijvend volk in het bijzonder moet misschien nog eer voor doodstilte dan voor storm vreezen. Onze eigene vroegere geschiedenis, die van eene Republiek, is zeker zeer factiezuchtig en vol onrust; maar ondertusschen gingen onze zaken niet kwalijk, en het land bleef rijk, tot dat — geene eigene woelingen zoo zeer, als vreemde uitmergeling, ons, slechts wat vroeger dan geheel Duitschland, trof. Andere uitwerkselen der reeds bestaande ontevredenheid niet dan in het algemeen gispende, voert hij die malle Rotterdamsche historie zelfs met name aan. Er is echter, naar onze wijze van zien, over dat geval reeds, gelijk men zegt, te veel water vuil gemaakt. De aanval is gewis af te keuren. Maar is hij het ook niet, die er zich aan blootstelde? Al vordert de handel meer kundigheden dan de landbouw, en brengt te gelijker tijd meer uitwendige beschaving, door veelvuldigen omgang met menschen, voort, daarom mogen alle kooplieden nog voor geene wijsgeeren en volkomen bezadigde, altijd billijke menschen gehouden worden, die de pligten der gastvrijheid en beleefdheid niet kunnen uit het oog verliezen. Doch.... *turpe est doctori, cum culpa redarguit ipsum! geneesheer, genees u zelven*, zoo het middel goed is! hooren wij ons toeroepen, en dus finis!

Het stukje verder ontleden, willen wij niet. Omtrent de voorgeslagene verbeteringen: elk heeft de zijne in het hoofd.

Doch

Doch wie alles beredeneerd wil zien, die leze het duidelijk geſtelde, kleine boeksken zelf.

C. F. GELLERT's *Fabelen en Vertelſels, in Nederduitſche Verzen gevolgd. III Deeltjes. Te Amſterdam, bij* de Wed. G. Warnars en Zoon. *In* 12*mo. f* 7-:-:

Oude wijsheid, die wel meestal de beste bevonden wordt, omhing zich altijd gaarne met het eenvoudig-ſchoone gewaad van *fabel* of *vertelling*, ten einde, met behulp dier inkleeding, gereederen ingang te vinden in het jeugdig gemoed, of ook bij hen, die hare verſchijning, in eigene, hemelſche gedaante, niet konden dragen. En wie, van lateren of ook van onzen tijd, waren wel bekwamer en gelukkiger in deze ſoort van verziering, dan de *Franſche* LA FONTAINE en de *Duitſche* GELLERT? Maar de eerſte, hoe vernuftig, bezoedelde niet zelden het reine kleed, en ſtelde voor het beſtreden kwaad een nog erger in de plaats, voedſel gevende aan *galante*, of, in goed Hollandsch, onkuiſche zeden. GELLERT, in tegendeel, de brave GELLERT bleef ſteeds natuurlijk, zonder onzedig, naïf, zonder dubbelzinnig, levendig, zonder gevaarlijk, en leerzaam, zonder immer vervelend te zijn. Ouden en jongen, rijken en armen, voor allen en iedereen is hij verſtaanbaar en onderhoudend, in de vertelling zoowel als in de fabel. Met een hartelijk genoegen kondigen wij alzoo deze bevallige uitgave van GELLERT's *Fabelen en Vertelſels*, in netten half Engelſchen band, met 150 keurige prentjes, aan, zoo bijzonder en boven de meeste andere geſchikt tot Nieuwjaarsgeſchenkjes voor de Jeugd van beide ſekſe, welke hier, in een enkel boekdeeltje, eenen ſchat van levenswijsheid vindt, die eene ganſche kinderbibliotheek kan opwegen.

Nederlandſche Muzen-Almanak. 1820. *Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 216 *Bl. f* 3-10-:

Wederom zien wij ons, met het naderend winterſeizoen, dat bloem en blad ons rooft, dezen dichterlijken bloemhof ontſloten, die gloed en geur rondom verſpreidt, en, even als ge-

gene, met elken jaarkring zich vernieuwt. Met reinen wellust doorwandelden wij andermaal dezen herlevenden tuin der Zanggodinnen, waarin geene andere dan inlandſche gewasſen, maar deze meestal van den besten pluk en ſoort, welig tieren. En geen wonder! Waar een BILDERDIJK en FEITH en TOLLENS en SPANDAW en nog zoo vele andere onzer beste Nederlandſche Hoveniers de zaden kweeken en verzorgen, daar kan niet anders dan een keurige en geurige bloei te voorſchijn komen. Wat zullen, wat behoeven wij meer te zeggen? De ſchikking en tentoonſtelling, den ſmaakvollen IMMERZEEL toevertrouwd, viel mede in de beste handen; en de bloemen, die hij zelf ons aanbiedt, zal wel niemand ongemerkt voorbijgaan. Ééne inzonderheid, op welker geur wij onze Lezers willen vergasten, trof ons door haar eenvoudig ſchoon, en worde een *Vergeet mij niet* voor elken verloren' Zoon!

MOEDERLIJK VERDRIET.

Kind van blijdſchap! kind van ſmarte!
Beul en afgod van mijn harte,
Die mij moordt en dien 'k aanbid!
Waarom toch mijn angſtig klagen
Eindloos in den wind geſlagen?
Karel! zoon! verdien ik dit?

Toen gij me, onder 't hart gelegen,
't Eerst, door twijfelend bewegen,
Op uw leven hopen deedt,
Toen zwoer ik u eenwig liefde;
En was nooit, hoe gij me ook griefde,
Ontrouw aan dien moedereed.

Heb ik voor uw kindſche dagen
Niet trouwhartig zorg gedragen?
En wat geeft me uw zorg weêrom?...
Kon ik toen voor mooglijk achten,
Dat mij zulk een loon zou wachten
In den zwakken ouderdom!

Om uw' vader nog in rouwe,
Smeekt een grijze weduwvrouwe,

Die,

Die, geliefde! u 't leven gaf,
Schreijend u om mededoogen...
Maar gij ſtoot haar, onbewogen,
Van uw' kouden boezem af!

Wie, dan gij, mijn kind! mijn waarde!
Is mij ovrig op heel de aarde?
Is 't om u niet, dat ik leev';—
Dat ik, ſchoon ik haastig nader
Aan de rustplaats van uw' vader,
Voor 't benijdlijk' ſterfuur beev'?

Karel! kan ik u verlaten?...
'k Zou dit, zoo ik u kon haten:
Maar geen moeder haat haar kind!
'k Blijf aan uw beſtaan verbonden;
Bloedt me ook 't hart uit duizend wonden,
'k Voel hoe vurig 't u bemint.

U verlaten!... kan ik ſterven?
Zou ik rust in 't graf verwerven,
Nam ik daar den troost niet meê,
Dat gij, zat van zeedloos leven,
Weêr aan deugd en eer hergeven,
Met den hemel leefde in vreê?

Want hoe wil het met u loopen,
Gaan niet ras u de oogen open?
Wat men ooit voor moogelijk hield,
Schatten ſtaan voor geen verkwisting,
En door driften, ſteeds in gisting,
Is het leven ras vernield.

Arm en uitgeput van krachten,
Zoudt gij dan op ſtroo verſmachten;
Maar, eer gij nog de oogen ſloot,
U de ſtraten door doen leiên,
En met bidden en met ſchreijen
Schooijen om een ſtukje brood.

Of ligt kwam nog harder lijden
U beſpringen, u kastijden...

Hadt

Hadt ge u eens, in 't armlijk lot,
Aan eens anders goed vergrepen!
Dan zaagt ge u ten kerker ſlepen,
Uit den kerker naar 't ſchavot!

Is door weelde 't hart bedorven,
Deugd en kieschheid heengeſtorven,
Kracht en eigendom verbrast,
O! Dan ſchiet geen eer meer over:
Uit den ligtmis groeit de roover,
Dra in eigen ſtrikken vast.

Karel! zoo het teêr vermanen
Van mijn moederlijke tranen
U de ziel niet treffen kan,
Wat zou ik dan hopen mogen,
Dat uw harte ooit word' bewogen?
Karel! wie vermurwt het dan?

'k Moet dus, 'k moet, hoe zat van dagen,
't Vreugdloos leven blijven dragen,
Blijven rekken, blijven voên,
Om zoo lang u aan te ſmeeken,
Tot u eindlijk 't hart zal breken,
En ge u-zelven zult behoêu.

Och! verhoor mij! toon me erbarmen!
Kom nog eenmaal in mijne armen;
Zweer daar plegtig de ondeugd af!
Kom, mijn liefling! kom, ſnel nader!
Kom!... en dan, dan toeft me uw vader —
Breng mij dan naar 't ſtille graf.

God! ... ik zie uw tranen vloeijen!
Kom! dat zij deez borst beſproeijen!
Kom! 'k vergeet nu al 't verdriet,
Met uw dwaling, met mijn ſmarte...
Kom! ſchuil aan dit moederharte!
Beter ſchuilplaats is er niet.

Teeken- en Graveerkunst bragten het hare toe, om dezen dichterlijken bloemhof waardiglijk te verfraaijen.

Sterre- en Weêrkundige Berigten voor het Schrikkeljaar 1820. *Met eenige Afbeeldingen. Door Mr.* E. H. GREVE. *Derde Jaargang. Te Amſterdam, bij* Beljerinck en Willemsz. *In 8vo. f* 1-:-:

Almanak voor Reizigers in het Koningrijk der Nederlanden. Met Platen en Platte Gronden van Steden. Tweede Jaargang. 1820. *Te Amſterdam, bij* Mortier Covens en Zoon, ten Brink en de Vries. *In 8vo. f* 1-16-:

Almanak der Akademie van Groningen, voor 1820. *Door* TH. VAN SWINDEREN. *Achtſte Jaargang. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *f* :-11-:

Almanak, aan Bevalligheid en Deugd gewijd. 1820. *Te Amſterdam, bij* M. Westerman. *f* 1-5-:

Almanak voor het Verſtand en Hart. 1820. *Te Amſterdam, bij* H. Timmer. *f* :-18-:

No. 1. *Eenige Afbeeldingen*, lees *ééne*, en wel van eene Zons- en twee Maansverduisteringen, alle in 1820, met de ſchijngeſtalten van Venus en Saturnus. Voor het overige kent men den aard en de inrigting van dit werkje van den kundigen en naauwkeurigen GREVE uit ons vorig verſlag, en zij dus de vermelding van deszelfs hernieuwd beſtaan voor onze Lezers genoeg.

Nagenoeg hetzelfde is het geval met No. 2 en 3, welker wederverſchijning (No. 3 reeds ten achtſten male) borg ſtaat voor een goed onthaal.

No. 2 bevat de Steden *Enkhuizen*, *Medenblik*, *Alkmaar*, *Purmerend*, *Monnikendam*, *Edam* en *Hoorn*, met derzelver Plattegronden; de tweede Afdeeling de Reiswegen, met een Kaartje derzelve; alsmede twee weluitgevoerde Afbeeldingen van *Texel* en *Medenblik*, uit zee te zien. Bewerking en uitvoering verdienen alien lof.

No. 3. Een zes en twintig-tal Artikelen van Inhoud, gevoegd bij den naam van VAN SWINDEREN, bewijzen genoegzaam de volledigheid en naauwkeurigheid van den Akademie-Almanak voor Groningen, die der overige Akademiën ter navolging, en in vele ten modèl kan ſtrekken!

No.

No. 4 handhaaft den reeds verkregen roem volkomen, en verkrijgt zelfs, door meerdere verscheidenheid, nog een overwigt, bij vergelijking met voorgaande jaren. Een aantal dichtstukjes, bevalligheid en deugd ademende, met slechts één enkel in proza, vormen een geurig letterkransje, dat der schoone sekse gewisselijk zal behagen. Ook de plaatjes zijn keurig. Alleen mishaagde ons, in een jaarboekje, aan het schoon geslacht toegewijd, al het naakte in het prentje van Adam en Eva. Deze Adam, zoo als hij hier, in itede van de geschetste verrukking, op zijn gemak naar zijne wederhelft zit of liever ligt te kijken, bragt ons onwillekeurig het antwoord te binnen van een jongen Catechizant, op de vraag van Do., wat Adam wel zoo gedacht hebbe, toen hij Eva voor het eerst aanschouwde: „Ei, ei! dat is juist een kolfje naar mijn hand." — Dit, echter, ontneemt niets aan de waarde van het dichtstukje, dat inderdaad een der fraaiste is in dit bundeltje, hetgene, ook zonder onze aanbeveling, bij den naam des Uitgevers, wel geen overvloedig debiet zal ontberen.

No. 5. Zoo allerliefst de Plaatjes zijn, zoo treurig zijn de onderwerpen. Het eerste stukje is een *vervolg*. Brommen *onze* Lezers reeds, wanneer de verlangde verscheidenheid ons onvermijdelijk noodzaakt, hen eene maand op een vervolg of slot te doen toeven, wat dan niet wel de koopers van eenen Almanak, die, voor een gansch jaar, met een: *het vervolg hierna*, worden afgeschoept! Dit is almede het geval met het tweede verhaaltje. Het derde, gelijk de twee eerste van treurigheid, vloeit over van akeligheden. De versjes zijn zoo zoo. Het eerste, schoon rijmeloos, is verreweg het beste. Dan, genoeg! Wie eenen Almanak enkel neemt om den Almanak zelven en de Prentjes, kunnen wij dezen met ruimte aanprijzen.

ALEXANDER *te Groningen. Eene Voorlezing. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1819. *In gr.* 8*vo.* 24 *Bl. f* : -4- :

Iets over den tegenwoordig hoogstvermaarden CICERONI, *Kunstbroeder van den grooten* ALEXANDRE. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1819. *In gr.* 8*vo.* 20 *Bl. f* : -4- :

Twee satyrieke, luimig geschrevene stukjes, die beide hunnen oorsprong verschuldigd zijn aan het verblijf van den Buikspreker ALEXANDER te *Groningen*, welke daar vrij wat gerucht schijnt gemaakt te hebben.

No. 1 is eene Voorlezing, gehouden door iemand, die onverwacht eene leesbeurt vervullen moest; zij was dus niet vervaardigd met een voornemen om dezelve het licht te doen zien, maar werd op dringend verzoek der hoorders aan de drukpers overgegeven; een verzoek, dat wij, om den rollenden stijl, de geestige invallen en de nuttige lessen, (*ridendo dicere*

re verum quis vetat) gaarne billijken; vooral als wij ons in *Groningen* verplaatſen, waar de voorlezing van dit ſtukje, waarſchijnlijk gehouden ſlechts weinige dagen na het verblijf en de vertooning van den Heer ALEXANDER, toen alles nog vervuld was met het gehoorde en geziene, zeker zeer moet voldaan hebben. Op eene geestige wijze wordt de aankondiging en daardoor hooggeſpannene verwachting, de geheele aanſtalte tot de vertooning, en de vertooning zelve voorgeſteld, en ten ſlotte de buikſpraak van den Heer ALEXANDER vergeleken met die van een' perſoon, M. genaamd, die te voren, uit enkele liefhebberij, en zonder daarvan eene kostwinning te maken, ditzelfde talent aldaar had aan den dag gelegd.

No. 2 is de vertaling van eenen (gefingeerden) brief, in het Fransch geſchreven door eenen buitenlandſchen vriend, en bevat het verhaal van een' gewaanden kunſtenaar, CICERONI genaamd, die, volgens de woorden van den ſchrijver, „ het „ onwaardeerbare vermogen bezit, om zekere menſchelijke „ geluiduitboezemingen, over welker waren naam wij hier, „ kieschheidshalve, eenen ſluijer werpen, geheel en al naar „ willekeur voort te brengen, te regelen en te maatwijzigen, „ (*moduler*) enz." Eerst geeft de ſchrijver een verhaal van al de ongeloofelijke wonderen, door dezen *Podiciloque* (met verlof, *Aarsſpreker*) of *Profeſſeur d'illuſions vocales ou acouſtiques par derrière* verrigt, en van al de eerbewijzingen, aan denzelven, door aanzienlijke Perſonaadjen, Staatsdienaren, Hoogleeraren, geweezene Voorzitters van Inſtituten, Dichters en Dichteresſen betoond; en dan deelt hij eenige gedichten mede, tot deszelfs eer vervaardigd, waaronder wij vooral een tweeregelig Fransch versje zeer geestig gevonden hebben, ter vergelijking van den Romeinſchen CICERO en dezen CICERONI:

Il est auſſi diſert que jadis ſon confrère;
L'un charme par devant et l'autre par derrière.

De geestige ſchrijver van dezen brief is voorts een man van een dichterlijk talent, en bedreven in vele talen. Men vindt in dit kleine ſtukje van 20 bladzijden, behalve het Nederduitsch, Grieksch, Latijn, Hoogduitsch, Italiaansch, Engelsch en Fransch.

Aan iemand, die gaarne eens lagchen wil, durven wij beide ſtukjes gerust aanprijzen.

BERIGT.

De nadere verklaring van den Heer EPHEMA, over de bewuste plaatſen van OVIDIUS, te vinden in den *Recenſent*, heeft den Beoordeelaar van SCHELLER's *Aanleiding* volmaakt bevestigd in hetgene hij over het kritisch oordeel van EPHEMA gezegd heeft.

1 Dec. 1819.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aan den Waalſchen Kerkleeraar *A. L. C. Coquerel.* Amſt. bij *H. van Munſter en Zoon.* 222

Aanmerkingen (Gewigtige) van een' Regtsgeleerde. Amſt. bij *A. Vink.* 570

Alexander te Groningen. Eene Voorlezing. Gron. bij *J. Oomkens.* 703

Almanak der Akademie van Groningen. 1819. Gron. bij *J. Oomkens.* 46

——— 1820. 702

——— voor Liefde en Vaderland. 1819. Amſt. bij *L. Portman*, enz. 46

——— 1820. 666

——— voor het Verſtand en Hart. 1819. Amſt. bij *H. Timmer.* 47

——— 1820. 702

——— (Antwerpſche) voor 1819. Antw. bij *L. P. Delacroix.* 445

——— voor het lager Onderwijs, enz. voor 1819. Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 496

——— (Nederlandſche Muzen-) 1820. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 698

——— voor Reizigers in de Nederlanden. 1820. Amſt. bij *Mortier Covens en Zoon*, enz. 702

——— aan Bevalligheid en Deugd gewijd. 1820. Amſt. bij *M. Westerman.* 702

Amphion. Iſte tot IIIde St. Gron. bij *J. Oomkens.* 263

Annales Acad. Rheno-Traiect. A. 1816—17. *Trai. ad Rhen. apud* O. I. van Paddenburg *&c.* 181

Annalium (*Supplementum*) *A.* 1815—16. 181

Antiprofesſoraal Reſcript. 223
Antwoord op de Brieven over Drenthe. Amſt. bij *J. van der Hey.* 292
——— *op de Epicriſis van E. Epkema.* 486
Arbon, (*J. G.*) Zeemans Handleiding. Rott. bij *Arbon en Krap.* 329
Arnoldi, (*J. van*) Levens- en Karakterſchets van *Willem Frederik.* Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 250
——— Leven en Karakterſchetſen van *Willem I.* Rott. bij *J. Hendrikſen.* 252

B.

Barbaz, (*A. L.*) Omar. Treurſpel. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 208
Beaumont, (*Mevr. le Prince de*) Magazijn voor Kinderen. II Deelen. 's Hag. bij *de Erve J. Thierrij en C. Menſing en Zoon.* 494
Beilanus, (*T. C.*) Licentius. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 624
Berigt. 704
Berigten (Jongſte en echte) betrekkelijk Tombuctoo, enz. Amſt. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 684
Bertram, (*J. T.*) Ter Gedachtenisſe voor mijne Leerlingen. Amſt. bij *W. van Vliet.* 279
Beſchouwing (Onpartijdige) van den Toeſtand des Koophandels. I—IV. Amſt. bij *M. Schooneveld en Zoon.* 176
——— V en VIde St. 307
——— van Drenthe. Amſt. bij *J. van der Hey.* 289
Beſchrijving van het Feest op den Wartburg. Gron. bij *W. van Boekeren.* 89
Bianchi, (F. L.) *Alcune Poeſie Olandeſe in verſi Italiani. Gron. preſſo* W. van Boekeren. 539
Bibliographiſche Zeldzaamheden. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon.* 537
Bilderdijk, (*W. en Vrouwe K. W.*) Wit en Rood. II Deelen. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 169
——— (*Vrouwe K. W.*) Treurſpelen. Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon,* 208

Bloe-

Bloemenknopjes van onbekenden inhoud, door *C.* Fran. bij *T. I. Tuinſtra.* 35
Boom, (*J. A. G.*) Geographisch Handboek van Europa. Amſt. bij *Mortier Covens en Zoon.* 216
Boon Mesch, (H. C. van der) *Responſio ad Quaestionem Botanicam &c.* 679
Borgeri (E. A.) *Disputatio & Oratio. Hag. apud* Vid. J. Allart & Soc. 367
Bosch, (*H. van den*) De Kinderpokken, enz. Rott. bij *P. van der Meer*, enz. 286
—— (*J. van den*) Nederl. Bezittingen in Azië, Amerika en Afrika. II Deelen. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 335
—————— (Tweede Verſlag.) 555
Bosveld, (*P.*) Tijdmeter. Iſte en IIde D. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 409
Bourjé, (*J. P.*) Omſtandigheden der Zonsverduistering van 7 Sept. 1820. Midd. bij *S. van Benthem.* 694
Bouwſtoffen ter oefening in het vertalen. Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 496
Brieven aan een' Vriend, over Drenthe. Gron. bij *W. Zuidema.* 289
Broers, (J. C.) *Specimen chirurgico-medicum &c.* 327
Brouwer, (*P. K.*) Beknopt Onderwijs in den Godsdienst. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 279
Buchholz, (*C. F.*) Tafereelen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 442
Büſer, (*J. T.*) Krijgszangen. Nijm. bij *C. J. van Goor en Zoon.* 36
Bijdragen tot het Animaliſch Magnetismus. IIde St. Gron. bij *W. van Boekeren.* 65

C.

Campbell, (*A.*) Reis om de Wereld. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 245
Chalmers, (*T.*) Leerredenen. Haarl. bij *J. L. Augustini.* 545
Christemeijer, (*J. B.*) De Wiskunde. Dichtſtuk. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 35

Conſett, (*M.*) Een Togtje door Zweden, enz. Dordr. bij *F. Boekee.* 128
Coſta, (*I. da*) Alfonſus de Eerſte. Treurſpel. Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 208

D.

Discernitore (*Il*) *giornale Letterario Italiano. Fascicolo I & II. Utr.* 360
Draeſeke, (*J. H. B.*) Geloof, Liefde en Hoop. Gron. bij *J. Römelingh.* 313
Dreſſelhuis, (*J. ab Utrecht*) Het Distrikt van Sluis in Vlaanderen. Midd. bij *S. van Benthem.* 621
Dubois, (G. C.) née Savary, *Ode à Monſ.* A. L. C. Coquerel. *Amſt. chez* A. Vink. 405
——— Hervatting van *Coquerel's* Predikdienst. Amſt. bij *A. Vink.* 492

E.

Eerſtelingen van *B. A. W.* Gron. bij *J. Römelingh.* 35
Emigrant, (De kleine) enz. Amſt. bij *J. van der Hey.* 489
Ernſtige. (De) Iſte St. Rott. bij *M. Wijt.* 148
Es, (H. G. van den) *Disputatio inauguralis. Lugd. Bat. apud* H. W. Hazenberg, Jun. 516
Ewald, (*J. L.*) Gedachten over de vorming der Israëliten, enz. Gron. bij *W. van Boekeren.* 235
——— Het Evangelie. Amſt. bij *J. van der Hey.* 270
Eynden (*R. van*) en *A. van der Willigen*, Geſchiedenis der Vaderl. Schilderkunst. IIde D. Haarl. bij *A. Loosjes, Pz.* 440

F.

Faille, (J. Baart de la) *Diſſertatio inauguralis de Asphyxia. Gron.* 118
Feith, (*R.*) Verlustiging van mijnen Ouderdom. Haarl. bij *F. Bohn.* 202.
Fremery, (P. J. I. de) *Specimen Zoölogicum &c. Traj. ad Rhen. apud* J. Altheer. 683

G.

Galerie Historique des Contemporains. Tome III. Part. 2. *Tome IV. Part.* 1 & 2. 120.

Ga-

Galerie Historique des Contemporains. Tome V. Part. 1 & 2. *Tome VI. Part.* 1 & 2. 600
Gedachten over de vreeze voor gebrek aan Leeraren in de Herv. Kerk. Amſt. bij *W. Brave.* 206
——— (Vrijmoedige) over de Huishouding van Staat. Amſt. bij *Pieper en Ipenbuur.* 219
Gedenkſchriften en Anekdotes van het Hof van *Buonaparte.* Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 566
Gelder, (*A. H. van*) Redevoeringen over de Nat. Hist. II Stukken. Amſt. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 356
Gellert, (*C. F.*) Fabelen en Vertelſels. III Deeltjes. Amſt. bij *de Wed. G. Warnars en Zoon.* 698
Genlis, (*Mevr. de*) Zuma, enz. Leid. bij *J. J. Thijsſens en Zoon.* 265
Geſchiedenis, Verſchijningen enz. van *J. A. Müller.* Amſt. bij *N. Geysbeek.* 661
Gevangene (De) in Rusland. Amſt. bij *de Wed. H. van Kesteren en Zoon.* 486
Gewaarwording. (Gevoelvolle) Amſt. bij *M. Schoonevelt en Zoon.* 219
Gezangen bij Huwelijksfeesten enz. Amſt. bij *C. Schaares.* 223
Gezelſchap en Eenzaamheid. Leid. bij *J. J. Thijsſens en Zoon.* 259
Goddelijkheid (De) en Voortreffelijkheid van den Christ. Godsd. Amſt. bij *J. H. Duisdeiker.* 324
Golownin, (*W.*) Mijne Lotgevallen bij de Japanners. IIde of laatſte D. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 563
Gravenweert, (*J. van 's*) De Ilias van *Homerus.* Iſte D. 293
——— IIde D. 401
Greve, (*E. H.*) Sterre- en Weêrkundige Berigten voor 1819. Amſt. bij *Pieper en Ipenbuur.* 47
——— 1820. Amſt. bij *Beijerinck en Wilkemsz.* 702
——— (*W.*) Verhandeling over de Reuzen en Dwergen. Amſt. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 261

H.

Hall, (*M. C. van*) Gedichten. Amſt. bij *J. van der Hey*, enz. 393

—— (*B.*) Verhaal eener Ontdekkingsreis. Rott. bij *Arbon en Krap.* 481

Halmael, *Jr.* (*A. van*) De Hekelaar. Blijſpel. Amſt. bij *S. Delachaux.* 42

Harras, (*J. M. H.*) Leerboek van den Christ. Godsd. voor het Hooger Onderwijs. Gron. bij *W. van Boekeren.* 101

Hengel, (W.A. van) *Oratio. Gron. apud* J. Oomkens. 1

—— *Oratio. Amſt.* 2

Heringa, *Eliza'sz.* (*J.*) Kerkelijke Raadvrager en Raadgever. Iſte St. Utr. bij *J. G. van Terveen*, enz. 634

Hermbſtädt, (*S. F.*) Raadgever voor den Burger en Landman. Gron. bij *J. Römelingh.* 554

Huët, (D. T.) *Sermon. Rott. chez* A. May van Vollenhoven. 460

Hulde aan de Nagedachtenis van *A. Loosjes*, *Pz.* Haarl, bij *de Wed. A. Loosjes*, *Pz.* 83

I en J.

Iets van Prof. H. Muntinghe, *ter opheldering der Aanmerkingen in de Letteroeff.* 666

—— over *Ciceroni*, Kunstbroeder van *Alexandre.* Gron. bij *J. Oomkens.* 703

Invloed der XIXde Eeuw op het Katholicismus. Arnh. bij *C. A. Thieme.* 194

Johnſon, (*C.*) Leven en Bedrijven van Straat- en Zeeroovers in Grootbrittanje. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 167

Jonge, (*J. C. de*) Verhandeling over de Hoekſche en Kabeljaauwſche Twisten. Leid. bij *H. W. Hazenberg*, *Jun.* 31

Jung, (*J. H.*) gen. *Stilling*, Waarheid in Liefde. Amſt. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 188

K.

Kat, (*H. D.*) Dagboek. Haarl, bij *de Wed. A. Loosjes*, *Pz.* 287

Kieſewetter, (*J. G. C.*) Reize door Duitschland enz. naar Parijs. IIIde D. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 28
Kinker, (*J.*) Gedichten. Iſte D. Amſt. bij *J. van der Hey.* 615
Kist, (*E.*) Het ongunſtig onthaal des Heilands in de wereld. Dordr. bij *A. Blusſé en Zoon.* 423
Koning, (*A. de*) Avondmaalsvjering. Utr. bij *J. G. van Terveen.* 64
Koopmans, (W.C.) *Disputatio Historico-Critica. Amſt.* 518
Kops, (*J.*) Proeven van uiterlijke Nederl. Welſprekendheid, enz. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 79
Körner, (*T.*) De Bremer Neef. Blijſpel. Gron. bij *W. van Boekeren.* 623
Kremer, (*H.*) Beſchrijving der Provincie Groningen. Gron. bij *J. Oomkens.* 621

L.

Leeuw, (G. van der) *Animadverſionum de uſu verborum cum præpoſitionibus compoſitorum in N. T. Specimen I. Lugd. Bat. apud* S. et J. Luchtmans. 113
Leeuwen, (D. G. van) *Specimen medicum &c.* 327
Lektuur voor den beſchaafden Stand. Amſt. bij *de Wed. H. van Kesteren en Zoon.* 643
Leod, (*J. M'*) Zeereis van de Alceste, enz. Rott. bij *Arbon en Krap.* 481
Lewis en *Clarke*, Reize naar de Bronnen van den Misſouri, enz. III Deelen. Dordr. bij *A. Blusſé en Zoon.* 436
Lobrij, (*N.*) Nagelatene Leerredenen. Arnh. bij *P. Nijhoff.* 186
Loosjes, Pz. (*A.*) Lauwerkroon voor de Nederl. Zeehelden van Algiers. Haarl. bij *A. Loosjes, Pz.* 253
——— Hulde aan *Luther.* Haarl. bij *A. Loosjes, Pz.* 298
Loots, (*C.*) Hulde aan *Vondel.* Amſt. bij *J. van der Hey.* 40
Lotgevallen van een' Zwitſer. IIde of laatſte D. Haarl. bij *F. Bohn.* 465
Lyïscius, (*A. van Stipriaan*) Waarde der Koepokinenting. Delft, bij *P. de Groot.* 67

Lulofs, (*B. H.*) Bij den Dood en ter Gedachtenis mijner Gade. Gron. bij *J. Oomkens.* 132

M.

Manzon, (Mme) *Lettres inédites. Paris, chez* Mme Manzon. 532

Marrée, (*J. A. de*) Reizen op en Beſchrijving van de Goudkust van Guinea. Iſte D. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 20

Mastenbroek, (*Fenna*) Wilhelmina Noordkerk. Haarl. bij *F. Bohn.* 308

Meijer, (*J. C.*) Kallimachus aan het Hof van Ptolomeus Philadelphus. Treurſpel. Amſt. bij *H. Molenijzer.* 91

——— (*G. de*) Het Karakter enz. van *G. J. van den Berg* geſchetst. Rott. bij *Menſing en van Westreenen.* 305

Melaatſche (De) van Aosta. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon.* 537

Mengelingen (Geneeskundige) van *Artis ſalutiferae.* Iſten D. 1ſte St. Amſt. bij *L. van Es.* 243

Milius, (*P. J. Meesters*) Waarneming eener zenuwachtige Ontſtekingkoorts. Midd. bij *de Gebr. Abrahams.* 153

Mnemoſyne. IVde St. Dordr. bij *A. Blusſé en Zoon.* (*Tweede Recenſie.*) 387

Moens, (*P.*) Herfstbloempje voor de lieve Jeugd. Amſt. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 665

Moordenaar (De) in koelen bloede, die achting verdient. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 646

Muntinghe, (H.) *Pars Theologiae Christianae theoretica. Tom. I. Gron. apud* J. Oomkens. 144

——— *Historia religionis et eccleſiae Christianae. Gron. apud* J. Oomkens. 145

——— Geſchiedenis der Menschheid. XI Deelen. Amſt. bij *J. Allart.* 417

——— (Tweede Verſlag.) 453

——— (Derde Verſlag.) 497

——— (Vierde Verſlag.) 541

Mun-

Muntinghe, (*H.*) Geſchiedenis der Menschheid. XI Deelen. Amſt. bij *J. Allart.* (Vijfde Verſlag.) 585
——————— (Zesde Verſlag.) 625
——————— (Zevende Verſlag.) 669

N.

Nauta, (*E.*) Leerrede over de Christelijke Blijdſchap, in Dichtmaat. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 640
Nog zes Maanden te Londen, in 1816. (Vervolg op de 15 Dagen.) Leeuw. bij *J. W. Brouwer*, enz. 124
Noort, (*J. C. van*) Mijne geheime Zending in de Nederlanden, enz. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 77

O.

Offer aan de ſchoone Sekſe. 1819. Amſt. bij *H. Melenijzer.* 47
Ontwerp (Het) der Maatſchappij van Weldadigheid toegepast. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon.* 359
Oosterdijk, (*H. G.*) Lierzangen van *Horatius.* Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 580
——————— (Tweede Verſlag.) 605
——————— (Derde Verſlag.) 651
Oostkamp, (*J. A.*) Korte Geſchiedenis van den Ridder *M. Behem.* Zwolle, bij *J. L. Zeehuſen.* 539
Overdenkingen (Mijne) over het Wederzien. Rott. bij *N. Cornel.* 44

P.

Palm, (*J. H. van der*) Bijbel. Iſte St. (De 5 Boeken van Mozes.) Leid. bij *D. du Mortier en Zoon.* 49
——————— Leerredenen. VIIIſte Zestal. Leid. bij *D. du Mortier en Zoon.* 361
——————— Verhandelingen, Redevoeringen enz. IIde D. Amſt. bij *J. van der Hey.* 425
——————— (Tweede Verſlag.) 462
——————— Bijbel voor de Jeugd. VIIIſte St. Leid. bij *D. du Mortier en Zoon.* 673
Perponcher, (*W. E. de*) Beſpiegelende Wandeling door het O. T. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 59
——————— Oproeping aan Israël. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 238

Perponcher, (*W. E. de*) Aanmoedigingsroep tot Israël. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 238

——— Drangroep aan Israël. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 238

——— Wijsgeerige Gronden. Utr. bij *J. van Schoonhoven.* 369

Pfaff, (*C. H.*) Over en tegen het Dierlijk Magnetismus. Rott. bij *Arbon en Krap.* 376

Pichler, geb. *von Greiner*, (*C.*) De Graven van Hohenberg. II Deelen. Arnh. bij *P. Nijhoff.* 663

Polman, *Az.* (*H.*) Handboek voor het Godsdienstig Onderwijs. Haarl. bij *F. Bohn.* 277

Potter, (*H.*) Vruchten der Eenzaamheid. Iſten D. 1ſte St. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 450

Puyſégur, (*A. M. J. C. de*) Beroeping op de Geleerden der XIXde Eeuw, enz. 's Hertogenb. bij *D. Noman en Zoon.* 375

R.

Raadt, (P. de) *Diſſertatio. Hal. Form.* F. Gruneri, Fil. 612

Rambonnet, (J. J.) *Specimen Academicum de ſecunda Epistola Johannea. Traj. ad Rhen. apud* O. I. van Paddenburg *&c.* 184

Raumer, (*F. von*) Mijne Herfstreis naar Venetie. II Deelen. Leeuw. bij *Steenbergen van Goor.* 382

Reddingius, (*W. G.*) Paulus te Philippi. Gron. bij *W. van Boekeren.* 596

Rees, (J. van) *Specimen pathologico-therapeuticum &c.* 327

Reis (Tweede of laatſte) van *Mungo Park* in de Binnenlanden van Afrika. Dordr. bij *A. Blusſé en Zoon.* 155

Repliek van de Redactie der Vaderl. Letteroeff. aan C. Loots, op deszelfs Iets in den Recenſent. 179

Riley, (*J.*) Verhaal en Beſchrijving. Iſte D. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 689

Röhr, (*J. F.*) Geſchied- en Aardrijksk. Beſchrijving des Joodſchen Lands, enz. Gron. bij *W. Zuidema.* 513

Roy, (*J. J. le*) Viertal Leerredenen en Redevoering. Dordr. bij *Blusſé en van Braam.* 62
—— (*C. H. à*) Aanſpraak, enz. Amſt. bij *L. van Es.* 312

S.

Sailer, (*J. M.*) Redekunde voor Menſchen gelijk zij zijn. II Deelen. Breda, bij *W. van Bergen en Comp.* 318
Sander, (*J. C. A.*) Zedelijke Zin en Waarheid der Paradijsgeſchiedenis. Zutph. bij *H. C. A. Thieme.* 61
Sart, (*J. H. du*) Zomerwandelingen. Amſt. bij *Schalekamp en van de Grampel.* 665
Schellet, (*J. J. G.*) Aanleiding tot Verklaring van de Schriften der Ouden. Leid. bij *A. en J. Honkoop.* 133
Scheltema, (*J.*) Geſchied- en Letterk. Mengelwerk. IIde St. Amſt. bij *H. Gartman.* 523
———— IIden D. 1ſte St. 470
Schenk, (*A. C.*) *Young's* Nachtgedachten. VI—VIIIſte Zang. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 473
Schotsman, (*N.*) Eerezuil voor Dordrecht's Synode. Leid. bij *J. van Thoir.* 504
Schouten, (*J.*) Hulde aan mijne Stadgenooten. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 404
———— De Vrijmetſelarij, in drie Zangen. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 571
Sebastiaan, (*F. J. C.*) Beſchrijving der Moeraskoortſen. Iſte D. Amſt. bij *R. J. Berntrop.* 282
Series (*A*) *of Commercial Letters. Zutph. for* H. C. A. Thieme. 495
Stein, (*K.*) Garrick. Dramatisch Tafereel. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 268
Strausſ, (*F.*) Kerkklokstoonen. IIde St. Amſt. bij *J. van der Hey.* 487
Stuart, (*M.*) Leerrede bij den 25jarigen Dienst. Amſt. bij *ten Brink en de Vries.* 458
Swaan, (*J. S.*) Latijnſche Spraakkunst. Hoorn, bij *J. Vermande.* 136

T.

T.

Tafel, over het School-Onderwijs. 540
Tafereel der Omwenteling in Spaansch-Amerika. IIde of laatſte St. Midd. bij *de Gebr. Abrahams.* 160
Tilanus, (C. B.) *Specimen chirurgico-medicum &c.* 327
Tollens, Cz. (*H.*) Romancen, Balladen en Legenden. Ilſte St. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 299
Tooneel des Vredes, of Kaart van Europa. Amſt. bij *Mortier Covens en Zoon.* 216
Tour, (*J. C. Baron du*) Gedachten over de ontdekte Bruggen in Drenthe. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 201
——— De Electrieke Vloeiſtof, enz. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 429
——— Verhandeling over het Haarlemmer-Meer. 's Hag. en Amſt. bij *de Gebr. van Cleef.* 597
Twee- en driemaal (Het) Halleluja, enz. Schied. bij *J. H. Sweben.* 596

U.

Uilkens, (*J. A.*) Almanak tot Nut en Vergenoeging. 1819. Gron. bij *J. Oomkens.* 46

V.

Valentia, (*G.*) Reize naar Indië, enz. IIIde D. Haarl. bij *F. Bohn.* 526
Verbastering in het Christendom bij deszelfs Bedienaren. Gorinch. bij *T. Horneer.* 12
Verhaal (Eenvoudig) van de weggevoerden der Haagſche Oranje-Gardes. 's Hag. bij *H. C. Suſan en Zoon.* 130
Verhandelingen (Nieuwe) van het Haagsch Genootſchap. Voor 1815. 's Hag. bij *de Erve J. Thierrij en C. Menſing en Zoon.* 93
——— Voor 1816. I. 137
——— van *Teyler's* Godgeleerd Genootſchap. XXVIIIſte D. Haarl. bij *J. van Walré en Comp.* 225
——— over de Latijnſche Scholen. Haarl. bij *de Wed. A. Loosjes, Pz.* 568

Ver-

Verweij, (*B.*) Leerredenen over de Geſchiedenis van Elias. IIde D. 's Hag. bij *de Erven J. Allart.* 590
Verwijs, (*A.*) Leerredenen voor jonge Lieden. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 637
Verzameling van Stukken, rakende een Proces. Gron. bij *W. Zuidema.* 164
Vogel, (*W.*) Generaal Moreau. Tooneelſpel. Amſt. bij *J. C. van Kesteren.* 622
Volteken, (*F. J.*) De Leer der Indicatiön. Gorinch. bij *J. van der Wal.* 428
Vijftien Dagen te Londen, in 1815. Leeuw. bij *J. W. Brouwer.* 124

W.

Waarſchuwing tegen de Ontucht. Rott. bij *N. Cornel.* 179
Warnſinck, *Bz.* (*W. H.*) Het Vaderland het waardigſte voorwerp der Schilderkunst. Amſt. bij *C. Covens*, enz. 85
Wasſenbergh, (*E.*) *Selecta in libros N. T. Tom. II. Amst. apud* P. den Hengst et Fil. 269
Wat is waarheid? wat moet men vreezen? wat mag men nog hopen? Amſt. bij *P. den Hengst en Zoon.* 696
Weingart, (*J. F.*) Handboek voor jonge Predikanten. Gron. bij *W. Wouters.* 594
Wenzel, (*G. J.*) De Man, die zijne wereld verſtaat. Gron. bij *W. Wouters.* 256
Westerman, (*M.*) De Regtvaardigheid van Karel den Stouten. Treurſpel. Amſt. bij *M. Westerman.* 353
Westring, (*J. P.*) Waarnemingen over de Kankerzweren. Leid. bij *J. W. van Leeuwen.* 152
Wilberforce, (*W.*) Het ware Christendom. Rott. bij *J. van Baalen.* 4
Willems, (*J. F.*) Aen de Belgen. *Aux Belges.* Antw. bij *J. S. Schoeſetters.* 445
Willich, (*A. F. M.*) Gezondheidsboek. II Deelen. Rott. bij *J. Immerzeel, Jun.* 519